

สำนักงานบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยแม่โจ้

ระดับการประเมินคุณภาพ

ดีเยี่ยม

ดีมาก

ดี

ปานกลาง

กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการ
เสริมสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรม

พันตำรวจเอก รังสิต โลไทยสงค์

คู่มือนี้เป็นส่วนหนึ่งของความสมบูรณ์ของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาบริหารศาสตร์
สำนักบริหารและพัฒนาวิชาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
พ.ศ. 2552

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยแม่โจ้

ใบรับรองคุณวุฒิ
สำนักบริหารและพัฒนาวิชาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาบริหารศาสตร์

ชื่อเรื่อง

กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการ
เสริมสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรม

โดย

พันตำรวจเอก รังสิต โลไทยสงค์

พิจารณาเห็นชอบโดย

ประธานกรรมการที่ปรึกษา .....

(รองศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมชัย ปัญญาดี)

วันที่ 8 เดือน ธันวาคม พ.ศ. 2552

กรรมการที่ปรึกษา .....

(ศาสตราจารย์ ดร.เสรี พงศ์พิศ)

วันที่ 9 เดือน ธันวาคม พ.ศ. 2552

กรรมการที่ปรึกษา .....

(รองศาสตราจารย์ ดร.ชูเกียรติ ลิสุวรรณ)

วันที่ 9 เดือน ธันวาคม พ.ศ. 2552

กรรมการที่ปรึกษา .....

(อาจารย์ ดร.ทมนิด แก้วทิพย์)

วันที่ 8 เดือน ธันวาคม พ.ศ. 2552

ประธานกรรมการประจำหลักสูตร .....

(รองศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมชัย ปัญญาดี)

วันที่ 8 เดือน ธันวาคม พ.ศ. 2552

สำนักบริหารและพัฒนาวิชาการรับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์ ดร.เทพ พงษ์พานิช)

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

วันที่ 9 เดือน ธันวาคม พ.ศ. 2552

ชื่อเรื่อง	กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการ เสริมสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรม
ชื่อผู้เขียน	พันตำรวจเอก รังสิต โลไทยสงค์
ชื่อปริญญา	ปรัชญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาบริหารศาสตร์
ประธานกรรมการที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมชัย ปัญญาดี

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึง (1) ปรัชญา ฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมไทย (2) รูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน (3) กลไกการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน โดยมีขั้นตอนในการวิจัย 3 ขั้นตอน คือ การวิจัยเอกสารในการศึกษาปรัชญาและฐานคิด การวิจัยเชิงวิชาการสำหรับการศึกษาชุมชนต้นแบบ และการวิจัยเชิงปฏิบัติการในพื้นที่ตำบลบ้านกาศ อำเภอมะเข่สะเรียง ในรูปแบบเตรียมทดลอง (กลุ่มควบคุมทดสอบก่อนหลัง) ผลการศึกษาพบว่า

1. สังคมไทยยุคดั้งเดิมปกครองโดยกษัตริย์ราชานักปราชญ์ ก่อนการปฏิรูประบบกฎหมาย ในพื้นที่ของอำนาจรัฐใช้กฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายแม่บท ส่วนพื้นที่ห่างไกลลงใช้กฎหมายท้องถิ่นและจารีตประเพณีดั้งเดิม ภายหลังกการปฏิรูป ไทยได้รับอิทธิพลจากระบบกฎหมายของยุโรป ดังนั้น ปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมไทยจึงมาจากแนวคิดเชิงปรัชญาหลายกระแสที่ผสมผสานกันอย่างไม่สมดุล ระหว่างปรัชญากฎหมายธรรมชาติของไทย (ธรรมเนียมดั้งเดิมที่มีหลักธรรมศาสตร์และทศพิธราชธรรมเป็นแกน วัฒนธรรมอำนาจนิยมอันมีอุดมการณ์เทวราชา-ลัทธิศักดิ์นาและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์) ที่ส่งผ่านนิติประเพณีทับซ้อนด้วยปรัชญาเสรีนิยมประชาธิปไตย (ทฤษฎีปฏิฐานนิยมทางกฎหมาย และมนุษยนิยมทางกฎหมาย) ก่อตัวขึ้นเป็นหลักนิติรัฐของไทย โดยสะท้อนให้เห็นจากความเป็นปัจเจกนิยม ความเสมอภาคตามกฎหมาย มีการแบ่งแยกอำนาจ รัฐมีอำนาจจำกัด ด้วยการยินยอมของผู้อยู่ใต้การปกครองทั้งที่ไม่สามารถเข้าถึงการเมืองการปกครองได้ วัฒนธรรมดังกล่าวทำให้อำนาจของประชาชนถูกดึงออกมาจัดการโดยรัฐ จากปรัชญาพื้นฐานดังกล่าวทำให้ฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมไทยอยู่ในกรอบของกระบวนทัศน์ทางกฎหมาย ที่ปะทะกันระหว่างกระบวนทัศน์การบังคับใช้กฎหมายกับกระบวนทัศน์กระบวนการนิติธรรม โดยแรกเริ่มเน้นไปที่การควบคุมอาชญากรรม เคลื่อนย้ายมาสู่การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน การคุ้มครองสิทธิผู้เสียหาย การบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิด กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และปัจจุบันคือกระบวนการยุติธรรมชุมชน

2. รูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน

2.1 ภายใต้ปรัชญาพื้นฐาน กระบวนการยุติธรรมชุมชนกระแสหลักจึงเป็นเพียงการแสวงหาความร่วมมือจากประชาชนในการไกล่เกลี่ยคดีข้อพิพาทเพื่อลดคดีสู่ศาลโดยเงื่อนไขจำเป็น คือ การมีกฎหมายรับรองโดยเฉพาะ ปฏิบัติการทางวาทกรรมที่เกิดขึ้นจากฝ่ายตำรวจ เน้นแนวทางวัฒนธรรมชุมชนด้วยงานชุมชนสัมพันธ์ ส่วนฝ่ายอัยการ ศาล ราชทัณฑ์ คุมประพฤติรวมถึงกระทรวงยุติธรรมเน้นการจัดการเชิงโครงสร้างด้วยการช่วยเหลือทางยุติธรรม แม้จะบ่งบอกว่ากระบวนการยุติธรรมชุมชนเป็นกระบวนการยุติธรรมทางเลือกเพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน แต่เบื้องหลังเป็นการครอบงำเชิงอุดมการณ์ที่ช่วงชิงพื้นที่ความคิดของประชาชนเพื่อให้เกิดการยอมรับตามแนวคิดของกรมฯ ภายใต้กรอบความรู้กฎหมายบ้านเมือง ทฤษฎีสัญญาประชาคม ซึ่งมีรากฐานการยกย่องอำนาจรัฐมาจากแมคเคย์เวลลีและฮอบส์ โดยกระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐเป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมในรูปของความรู้ที่ซ่อนเร้นอำนาจและจัดสรรอำนาจในทัศนะของเสรีนิยม ที่แฝงไว้ด้วยอุดมการณ์อำนาจนิยม ปัญหาความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นเป็นเพราะความผิดพลาดเชิงกลไกบางอย่างย่อมแก้ไขด้วยการปรับปรุง ไม่จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนระบบ ความคิดดังกล่าวละเลยโครงสร้างอำนาจ ปัญหาแท้จริงจึงยังคงอยู่ต่อไป

2.2 กระบวนการยุติธรรมชุมชนที่ไม่เรียงมีรูปแบบไม่เป็นทางการ ความเป็นปึกแผ่นของชุมชนเกิดขึ้นด้วยกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน โดยไม่พึ่งพาอำนาจรัฐ ดังนั้น เมื่อสังเคราะห์รูปแบบของรัฐ ไม่เรียง แนวคิดพหุนิยมทางกฎหมาย แนวคิดวัฒนธรรมเป็นฐานยุติธรรมชุมชน แนวคิดกฎหมายคือทรัพยากร นูรณาการเข้ากับแนวคิดกระบวนการประชาธิปไตยแล้วพบว่ารูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสมควรเกิดขึ้นด้วยการจัดการตนเอง การเสริมพลังจากอำนาจรัฐนั้นจำเป็นแต่ยังไม่เพียงพอ ต้องมีกระบวนการที่เหมาะสม คือ กระบวนการประชาธิปไตยเพื่อเสริมสร้างให้ชุมชนเป็นปึกแผ่นจึงจะเป็นเงื่อนไขเพียงพอให้เกิดกระบวนการยุติธรรมชุมชน

3. กลไกการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน

ผู้วิจัยได้นำรูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของไม่เรียงมาวิจัยและพัฒนาที่ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง ด้วยกระบวนการประชาธิปไตยผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย ผลการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านกาศมีกลไกการจัดการตนเองด้วยทุนทางสังคมที่มีอยู่ คือ จารีตประเพณี กฎหมู่บ้าน ความสัมพันธ์อันดีของคนในชุมชน รูปธรรมที่เกิดขึ้นคือ โครงการลดเหล้างานศพ การจัดการความขัดแย้ง การร่วมจับกุมผู้ลักลอบตัดไม้ ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่ากรอบความรู้ของกระบวนการยุติธรรมชุมชน คือ อนุธิปไตยชุมชน กฎหมายชาวบ้าน กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดการจัดการตนเองของไม่เรียง ภายใต้การมองความจริงว่าเป็นสัมพัทธ์ ความจริงของกระบวนการยุติธรรมชุมชนควรเป็นความจริงที่ชุมชนสร้างขึ้นด้วยตนเอง

Title	Community Justice Processes: Paradigm and Processes for Social Justice
Author	Police Colonel Rangsit Lothaisong
Degree of	Doctor of Philosophy in Administrative Science
Advisory Committee Chairperson	Associate Professor Dr. Chalermchai Panyadee

ABSTRACT

The objectives of this study were to investigate the following: 1) philosophy and paradigm of the Thai justice process; 2) model of Thai justice style based on an exemplary community; and 3) mechanisms for the development of a community justice process. The study consisted of three steps: 1) documentary research on the philosophy and paradigm; 2) academic research on an exemplary community; and 3) action research in Bankad community of Mae-sariang district. This was based on people research and development process and legal process by control group pretest and posttest design. Results of the study showed the following:

1. Prior to the legal reform, traditional Thai society employed a system of rule by a philosopher King practiced under state authority using the “*Tra Sam Duang*” law. In more distant areas, people still employed customary law and local traditions. However, Thailand reformed the law following the influence of the European system of law. Therefore, the basic philosophy of the Thai justice process derived from various philosophical trends and natural Thai laws not in balance, i.e. traditional Thai positivism with jurisprudence and Kingly virtues as the core of a power-oriented culture of Devaraja-King-dignity doctrine and a system of absolute monarchy overlapped by legal positivism and humanism under a philosophy of democratic liberalism. This became the Thai Rule of Law. There was a separation of power, with the limited government. Meanwhile, most Thais consented to the authority and law of the ruler. They enjoyed no political access, and this culture caused the power of the Thai people be drawn out and administered by the State in the form of institutional management. Thai legal paradigms were focused on using the power of the law from conflicts between law enforcement and due process models, with initial focus on a crime control model, then moving toward a victim’s rights

protection model, a rehabilitation model, a restorative justice model, and lastly, a community justice model.

2. Model and method of development of a community justice process

2.1 Based on this basic philosophy, the concept of a community justice process requires only coordination from the people in the reconciliation of disputes - having a specific law and the discourse that arises in practice. In other words, the police focused on a normative approach using community relations, whereas the prosecutor, courts, and the Ministry of Justice focused on a structuralist approach by using justice aid. Although the community justice process was an alternative process to achieve community strengthening, it was ideologic domination of the peoples' thought-space aimed at consent to Gramsci's concept concerning positive law and social contract theory. This was on the basis of acceptance of state power, as promoted by Machiavelli and Hobbs. The State's community justice process was essentially the practice of discourse in the form of knowledge and the allocation of authority hidden by the cloak of liberalism.

2.2 The community justice process in Mairiang community was of an informal form without state support. Therefore, an appropriate form of community justice process can occur through self management using the following: 1) synthesis of the state model; 2) *Mairiang*; 3) legal pluralism; 4) normative approach; and 5) concept of law as a resource. These were integrated with the concept of peoples' research and development processes. Support from the State was needed, but was not sufficient; an appropriate process was required. In this case, the peoples' research and development process which could be a sufficient condition for a community justice process.

3. The mechanism for the development of the community justice process. The researcher employed the Mairiang model, which had been researched and developed in Bankad community. Results of the study also revealed that Bankad community possessed mechanisms for self-management together with existing social capital. This resulted in the non-alcohol funeral ceremony project, conflict management, and the arrest of people illegally cutting trees. These phenomena reflected the knowledge of the community justice process regarding communal anarchy, folk law, and mairiang model. Maesariang model conformed to the self-management theory of *Mairiang* under the community justice process established by the community.

กิตติกรรมประกาศ

ความสำเร็จของคุษฎินิพนธ์ เรื่อง กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการเสริมสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรม นั้น เกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งสำหรับบุคคล และองค์การหน่วยงานต่างๆต่อไปนี้

หน่วยงานกระบวนการยุติธรรมในอำเภอแม่สะเรียง ที่ประกอบด้วยสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง อัยการจังหวัดแม่สะเรียง ศาลจังหวัดแม่สะเรียงและเรือนจำอำเภอแม่สะเรียง รวมไปถึงสำนักงานคุมประพฤติจังหวัดเชียงราย

ภาคีการพัฒนาตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง อันประกอบด้วยพัฒนาการสาธารณสุข เกษตร ปศุสัตว์ ป่าไม้ ครูอาจารย์ กำนันผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน ในตำบลบ้านกาศ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาศและมูลนิธิศุภนิมิต สาขาแม่สะเรียง

ชุมชนไม้เรียง และสถานีตำรวจภูธรไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะ นายประยงค์ ธรรมรงค์ ปราชญ์ชาวบ้าน

นักวิจัยชุมชนนำโดย ค.ศ.เสวต ปินตา นายวีระพันธ์ กังวาลไพโร นายโสรัจจ์ ปวงคำคง และเจ้าหน้าที่ตำรวจชุมชนสัมพันธ์ สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่สนับสนุนทุนในการวิจัยและพัฒนาที่ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

คณะกรรมการที่ปรึกษาคุษฎินิพนธ์ ที่ให้ความเมตตาชี้แนะ โดย รศ.ดร. เฉลิมชัย ปัญญาดี ประธานกรรมการได้ให้คำแนะนำและตรวจสอบผลการศึกษา

ศ.ดร.เสรี พงศ์พิศ กรรมการที่ปรึกษา ผู้ให้แนวคิดหลักในการวิจัย
 รศ.ดร.ชูเกียรติ ลิสุวรรณณ์ กรรมการที่ปรึกษา ผู้ให้คำแนะนำในระเบียบวิธีวิจัย
 อ.ดร.สมคิด แก้วทิพย์ กรรมการที่ปรึกษา ผู้ให้คำแนะนำในการศึกษาวิจัยและพัฒนาที่ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ท้ายที่สุดนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณยิ่งสำหรับครอบครัว ภรรยาและลูกๆ ที่ให้โอกาสเวลาในการศึกษาเล่าเรียนแก่ผู้วิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกำลังใจจากภรรยา ผู้อยู่เบื้องหลังของความสำเร็จในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

พ.ต.อ.รังสิต โลไทยสงค์

ธันวาคม 2552

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(3)
ABSTRACT	(5)
กิตติกรรมประกาศ	(7)
สารบัญ	(8)
สารบัญตาราง	(13)
สารบัญภาพ	(15)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาของปัญหา	1
ความสำคัญของปัญหา	3
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	9
ขอบเขตการวิจัย	9
ขอบเขตของเนื้อหา	10
ขอบเขตของเวลา	10
ขอบเขตของพื้นที่	11
ข้อตกลงเบื้องต้นในการวิจัย	11
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	12
นิยามศัพท์ปฏิบัติการ	13
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	18
แนวคิดเกี่ยวกับรัฐ	18
แนวคิดที่เน้นผู้ปกครอง	19
แนวคิดที่เน้นผู้ถูกปกครอง	20
ทฤษฎีกฎหมายสามชั้น	24
ทฤษฎีนีโอมาร์กซิสม์	28
ทฤษฎีหลังสมัยใหม่ หรือ โพสต์โมเดิร์น	31
ทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม	41
แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน	42
ทฤษฎีอนาธิปไตยชุมชน	42

	หน้า
แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง	45
กระบวนการทัศน์	49
กระบวนการทัศน์การพัฒนาใหม่	50
แนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชน	55
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	62
งานวิจัยที่เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม	62
งานวิจัยที่เน้นการศึกษาชุมชน	73
งานวิจัยที่เกี่ยวกับกลไกการควบคุมสังคม	77
กรอบแนวคิดในการวิจัย	79
บทที่ 3 ระเบียบวิธีการศึกษา	82
ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย	82
ขั้นตอนที่ 1 การวิจัยเอกสาร	83
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	83
วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล	84
การวิเคราะห์ข้อมูล	84
การนำเสนอข้อมูลและการอภิปรายผล	85
ขั้นตอนที่ 2 การวิจัยศึกษาเฉพาะกรณี	85
ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	85
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	86
การทดสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	86
วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล	86
การวิเคราะห์ข้อมูล	88
การนำเสนอข้อมูลและการอภิปรายผล	88
ขั้นตอนที่ 3 การวิจัยและการพัฒนา	89
ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	90
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	91
การทดสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	99
วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล	99

	หน้า
การวิเคราะห์ข้อมูล	101
การนำเสนอข้อมูลและการอภิปรายผล	103
บทที่ 4 ผลการวิจัยและวิจารณ์	105
ปรัชญา ฐานคิดกระบวนการยุติธรรมไทย	105
วิวัฒนาการของกระบวนการยุติธรรมตะวันตก	105
กระบวนการยุติธรรมในยุคโบราณ	105
กระบวนการยุติธรรมในยุคประวัติศาสตร์กรีก	107
กระบวนการยุติธรรมในยุคประวัติศาสตร์โรมัน	107
กระบวนการยุติธรรมในยุคกลาง	115
กระบวนการยุติธรรมยุคใหม่	119
วิจารณ์	141
วิวัฒนาการของกระบวนการยุติธรรมไทย	141
กระบวนการยุติธรรมไทยยุคโบราณ	141
วิจารณ์	162
กระบวนการยุติธรรมไทยยุคใหม่: การปะทะและคลี่คลายทางปรัชญา	165
วิจารณ์	214
บทที่ 5 ผลการวิจัยและวิจารณ์	217
รูปแบบและแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน	217
รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมชุมชนไทย	217
ผลการศึกษากระบวนการยุติธรรมชุมชนในชุมชนต้นแบบ	246
รูปแบบที่เหมาะสมของกระบวนการยุติธรรมชุมชน	260
วิจารณ์	263
บทที่ 6 ผลการวิจัยและวิจารณ์	266
กลไกการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน โดยใช้กระบวนการประชา	
พิชัยผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย	266
บริบทของชุมชนและกลไกทางสังคมของกฎหมายก่อนการทำ	
ประชาพิชัย	266
วิจารณ์	291

	หน้า
กลไกการพัฒนากระบวนการประชาพิจารณ์ผสมผสานกับกลไกทาง สังคมของกฎหมาย	295
เวทีการเรียนรู้ เวทีที่ 1	295
วิจารณ์	303
เวทีการเรียนรู้ เวทีที่ 2	305
วิจารณ์	310
เวทีการเรียนรู้ เวทีที่ 3	310
วิจารณ์	315
ผลลัพธ์ของการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน โดยใช้ กระบวนการประชาพิจารณ์ผสมผสานกลไกทางสังคมของกฎหมาย	315
วิจารณ์	327
บทที่ 7 สรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	331
สรุปผลการวิจัย	331
การอภิปรายผล	338
ข้อเสนอแนะ	354
บรรณานุกรม	357
ภาคผนวก	372
ภาคผนวก ก ประเด็นคำถามเพื่อสนทนากลุ่ม เรื่องรูปแบบและ แนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน การวิจัยเฉพาะกรณี ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัด นครศรีธรรมราช	373
ภาคผนวก ข ประเด็นคำถามเพื่อสนทนากลุ่ม การประเมินบริบท การวิจัยและพัฒนาตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน	390
ภาคผนวก ค ประเด็นคำถามเพื่อสนทนากลุ่ม การประเมินผลลัพธ์ การวิจัยและพัฒนาตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน	405
ภาคผนวก ง แบบบันทึกรายจ่าย รายได้ หนี้สิน	429

	หน้า	
ภาคผนวก จ	แบบสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม โครงการ กระบวนการยุติธรรมชุมชน กระบวนทัศน์ และกระบวนการเสริมสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรม	435
ภาคผนวก ฉ	ภาพกิจกรรม การวิจัยภาพการเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่มเพื่อ ศึกษารูปแบบแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรม ชุมชนจากชุมชนต้นแบบ ชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช	442
ภาคผนวก ช	ภาพกิจกรรมการวิจัย ภาพการบริหารโครงการวิจัยและการเก็บข้อมูล การ สนทนากลุ่มเพื่อประเมินบริบทและประเมินผลลัพธ์ ภาพเวทีการเรียนรู้ตามกระบวนการประชาพิชัย โครงการ กระบวนการยุติธรรมชุมชน กระบวนทัศน์ และกระบวนการเสริมสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรม	445
ภาคผนวก ซ	หลักสูตรฝึกอบรมเครือข่ายยุติธรรมชุมชน สำนักงานคุมประพฤติ	448
ภาคผนวก ฅ	ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)	451
ภาคผนวก ฎ	ประวัติผู้วิจัย	457

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
1 ความบ้า (madness)	37
2 ความสัมพันธ์ของแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชน	61
3 แสดงขั้นตอนการวิจัย เทคนิควิธีการวิจัยและผลที่ได้รับจากการวิจัย	82
4 แผนกิจกรรมเพื่อพัฒนารูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชน	93
5 ยุทธวิธีการปฏิบัติงานของตำรวจ	136
6 วิธีคิดและวิธีการจัดการสังคม	139
7 การปะทะกันของความคิดเรื่องสิทธิของไทยยุคโบราณ	159
8 การปะทะกันของนิติปรัชญาไทยกับนิติปรัชญาตะวันตก	167
9 การปะทะกันของระบบกฎหมายอังกฤษกับระบบกฎหมายยุโรปในระบบกฎหมายไทย	170
10 การปะทะกันระหว่างนิติรัฐและรัฐตำรวจ	179
11 แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ชุมชน และกระบวนการยุติธรรม	190
12 งานวิจัยของหน่วยงานตำรวจ	193
13 งานวิจัย การมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรม	195
14 งานวิจัยของอัยการ	199
15 งานวิจัยของศาล	203
16 งานวิจัยของกรมราชทัณฑ์	206
17 งานวิจัยของกระทรวงยุติธรรม	208
18 ความเคลื่อนไหวของกระบวนการยุติธรรมเกี่ยวกับชุมชน	210
19 การเปลี่ยนแปลงของวิธีการจัดการสังคม	211
20 วิธีคิดและวิธีการจัดการอาชญากรรมกระแสหลัก	212
21 การปะทะกันของแนวคิดยุติธรรมกระแสหลักและปรัชญาการตรวจสอบโดยประชาชน	218
22 กรอบการปะทะกันของสองแนวคิดหลัก: รัฐและชุมชน	220
23 การเปรียบเทียบแนวคิดและวิธีการการพัฒนา	222
24 รูปแบบที่เหมาะสมกับการพัฒนาชุมชน	230
25 ยุทธวิธีและทฤษฎีพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐ	238
26 รูปแบบและแนวทางกระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐ (government model)	239

ตาราง	หน้า
27 รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสม (Mairiang model)	262
28 หมู่บ้านและประชากรของตำบลบ้านกาศ อำเภอมะเริ่ง	271
29 เงินทุนและโครงการพัฒนาในตำบลบ้านกาศ	273
30 กฎหมู่บ้านในตำบลบ้านกาศ	282
31 วิธีคิดและวิธีการจัดการของชุมชนบ้านกาศ	290
32 วิธีคิดและวิธีปฏิบัติงานของกลไกทางสังคมของกฎหมายในพื้นที่วิจัย	291
33 แผนงบประมาณตามยุทธศาสตร์การพัฒนาศาสนาตำบลบ้านกาศ พ.ศ. 2548 – พ.ศ. 2550	292
34 รายได้ทั้งตำบลต่อปี	296
35 งบประมาณรายจ่ายรวมทั้งตำบลต่อปี	297
36 ร้อยละของหนี้สินทั้งตำบลต่อปี	297
37 ทุนทางสังคมในตำบลบ้านกาศ	298
38 ผลการปฏิบัติงานของสมาชิกตำรวจบ้านตำบลบ้านกาศ	306
39 หน่วยงานสภากีฬายานในเวทีประชาพิจารณ์แผนแม่บท	312
40 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากเวทีการประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชน	313
41 แผนแม่บทชุมชนตำบลบ้านกาศ	314
42 การรวมกลุ่มตามแผนแม่บทชุมชน	322
43 โครงการลดเหล้างานศพตามช่วงระยะเวลาของโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชน	323
44 การเปรียบเทียบวิธีการปฏิบัติงานชุมชนสัมพันธ์ที่เป็นอยู่และควรจะเป็น	325
45 รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้แนวคิดกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน	326
46 รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของแม่สะเรียง (Maesarieng model)	327
47 หลักเหตุผลตามระบบคิดของไทยโบราณกับของตะวันตก	331
48 การปะทะกันของแนวคิดเชิงปรัชญาเกี่ยวกับกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม	333
49 รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชน (Mairiang model)	336
50 ผลลัพธ์การพัฒนาโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่บ้านกาศ อำเภอมะเริ่ง	337
51 รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของแม่สะเรียง (Maesarieng model)	337
52 ความคิดทางกฎหมายไทยดั้งเดิม เปรียบเทียบความคิดของสำนักกฎหมายธรรมชาติ	343
53 บทบาทของกระบวนการยุติธรรม	344
54 การเคลื่อนย้ายกระบวนการตัดสินของกระบวนการยุติธรรมชุมชน	347
55 รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชน : แนวคิดของรัฐและแนวคิดของชุมชน	349
56 กระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน	352

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
1 ทฤษฎีพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก	42
2 กรอบวัฒนธรรมชุมชน	59
3 ทฤษฎีพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรม	80
4 ทฤษฎีพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมชุมชน	81
5 รูปแบบการวิจัยและพัฒนาแบบเตรียมทดลอง	90
6 เวทีการเรียนรู้ในกระบวนการประชาพิชญ์	98
7 โครงสร้างและกระแสความคิดเชิงปรัชญาและกฎหมาย	120
8 ประสิทธิภาพของยุทธวิธีตำรวจที่มีผลต่ออาชญากรรมและความสงบเรียบร้อย ของชุมชน	138
9 การคลี่คลายจากกฎหมายธรรมชาติมาเป็นกฎหมายบ้านเมือง	140
10 กระบวนการยุติธรรมไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตน โกสินทร์	162
11 กระบวนการดำเนินคดีอาญาของกระบวนการยุติธรรมไทย	191
12 โครงสร้างความสัมพันธ์ของกระบวนการยุติธรรมไทย	192
13 กลไกการควบคุมสังคมเชิงอุดมการณ์	241
14 กระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้กระบวนการทัศน์สมัยใหม่นิยม	242
15 แบบแผนความสัมพันธ์ของกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่ควรจะเป็น	243
16 การเคลื่อนย้ายความสัมพันธ์เชิงอำนาจจากรัฐไปสู่ชุมชน	245
17 ทฤษฎีพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมชุมชนไม้เรียง	260
18 แนวทางของกระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน	263
19 ลักษณะเชิงวิภาษวิธี (dialectic) ของเวทีการเรียนรู้ในกระบวนการประชาพิชญ์	330

บทที่ 1

บทนำ

มีข้อสรุปทางสังคมวิทยาว่า เพื่อความอยู่รอดทำให้มนุษย์ต้องรวมตัวกันเป็นสังคม โดยอย่างน้อยที่สุดต้องประกอบด้วยมนุษย์จำนวนหนึ่งและวัฒนธรรมของตนเองด้วยเสมอไป นัยหนึ่ง สังคมจะดำรงอยู่ไม่ได้หากปราศจากมนุษย์ และมนุษย์ก็จะดำรงอยู่ไม่ได้เช่นเดียวกันถ้าปราศจาก วัฒนธรรม มนุษย์ สังคม และวัฒนธรรม จึงเป็นองค์ประกอบซึ่งกันและกัน วิวัฒนาการของสังคมจึง ประกอบด้วย การปรับตัว พัฒนา สร้างวัฒนธรรมและความรู้ชั้นสูงขึ้นเพื่อความก้าวหน้าและความอยู่รอด (to survive and prosper) มีกฎเกณฑ์ที่ถือปฏิบัติร่วมกันเพื่อให้อยู่ด้วยกันอย่างปกติสุข ดัง คำกล่าวลาตินบทหนึ่งที่ว่า “Ubi societas, ibi jus” หมายความว่า “ที่ไหนมีสังคม ที่นั่นมีกฎหมาย” (สมยศ เชื้อไทย, 2550: 37) กฎเกณฑ์ดังกล่าวมีลักษณะบังคับให้คนปฏิบัติตาม ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร และไม่เป็นลายลักษณ์อักษร กฎเกณฑ์ระยะเริ่มแรกไม่ซับซ้อน เป็นกฎเกณฑ์ง่าย ๆ ที่เป็นเหตุผล ธรรมดาตามสามัญสำนึก ต่อมาสังคมเปลี่ยนไป จารีตประเพณีดั้งเดิมไม่เพียงพอต่อการแก้ปัญหา จึงเกิดกฎหมายลายลักษณ์อักษร ใช้เหตุผลซึ่งตรองชี้ขาดข้อพิพาท เกิดเป็นหลักกฎหมายต่าง ๆ ขึ้น มีกระบวนการบัญญัติเป็นการเฉพาะ กฎเกณฑ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาจัดระบบความสัมพันธ์ทางสังคม เหล่านี้คือสถาบันทางสังคม ที่ประกอบกันเป็น โครงสร้างสังคมที่กลับมากำหนดแบบแผนต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ โดยทั้งสังคมและมนุษย์ต่างมีอิทธิพลต่อกันและกัน (Giddens, 2001: 5)

ความเป็นมาของปัญหา

ในสังคมของมนุษย์นั้น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นประจำ คือ ปัญหาอาชญากรรม ดังที่ เดอร์ไคม์ (Durkheim, อ้างใน Giddens, 2002: 207) กล่าวว่า อาชญากรรมเป็นข้อเท็จจริงทางสังคม (Crime as social facts) ไม่มีสังคมใดที่จะสามารถทำให้สังคมเรียบร้อยตามกฎระเบียบไปได้ทั้งหมด หากทำได้ จะเป็นการสะกดกันอย่างมาจนไม่หลงเหลือให้บุคคลมีจิตสำนึกร่วมแก่สังคม อาชญากรรมที่เกิดขึ้นช่วยดึงเอาความไม่เห็นชอบในชุมชนออกมา กระตุ้นจิตสำนึกส่วนรวมให้ต่อต้านการ ล่วงละเมิดบรรทัดฐาน แต่ที่เป็นอยู่ทั่วไปคือ สังคมตอบสนองต่ออาชญากรรมเพียงการรับรู้ถึงภัยที่เกิดขึ้นเท่านั้น และต่างเห็นพ้องกันว่าเป็นปัญหาที่รัฐบาล และสถาบันเฉพาะทางเป็นผู้รับผิดชอบ แก้ไข นอกจากนี้เมื่อพูดถึงอาชญากรรมร้ายแรง คนส่วนใหญ่มักรับรู้ว่าเป็นประสบการณ์ส่วน

บุคคลที่ต้องการให้ตำรวจแก้ไข แบบแผนของความเข้าใจเช่นนี้ได้บ่มเพาะให้เกิดขึ้นในสังคมสมัยใหม่โดยทั่วไป ในขณะที่มีข้อมูลเชิงประจักษ์ว่ากระบวนการยุติธรรมโดยเฉพาะตำรวจสามารถแก้ไขปัญหาได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น จากรายงานสถิติคดีอาญาของสำนักงานตำรวจแห่งชาติระหว่างปี พ.ศ. 2540 ถึง พ.ศ. 2550 คดีอาญาทั่วประเทศเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากและมีแนวโน้มอยู่ในระดับสูง ในขณะที่ผลการจับกุมไม่บรรลุเป้าหมาย (สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2551) สอดคล้องกับรายงานคุณภาพชีวิตของคนไทยของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติปี พ.ศ. 2545 ที่ระบุว่า ความอยู่ดีมีสุขโดยรวมของคนไทยและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินลดลง (วิชัย รูปขำดี, 2547: 38-43)

ลักษณะเช่นนี้ตรงข้ามกับแนวคิดของเดอร์ไคม์ (Durkheim) ข้างต้น ทั้งที่อาชญากรรมเป็นปรากฏการณ์ที่มีได้เพียงก่อให้เกิดความเสียหายต่อเหยื่ออาชญากรรมเท่านั้น ยังส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมอย่างกว้างขวาง ความเข้าใจเช่นนี้ก่อตัวขึ้นจากการกระจายความดี ความรุนแรงของปัญหาผ่านสื่อมวลชนต่าง ๆ ทำให้อาชญากรรมเป็นคำที่ชินหูชินตาของประชาชนมากที่สุด เมื่อมีปัญหาประชาชนส่วนใหญ่ใช้วิธีวิวหาล้อมคอก ทั้งที่แต่โบราณสอนไว้อย่างลึกซึ้งว่า ป้องกันไว้ดีกว่าแก้ ชำร่าย ผู้บริหารระดับสูงยังพูดถึงความรุนแรงดังกล่าวว่า มีตำรวจต้องไม่มีใจ วลีดังกล่าวสะท้อนถึงการขาดความเข้าใจพื้นฐานของปัญหาที่สะสมตลอดมา (ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2545: 1-3) อีกทั้ง ปัญหาสังคมหลายปัญหาเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะการพัฒนาอุตสาหกรรมทำให้คนชนบทย้ายถิ่นเข้าสู่เมือง เกิดปัญหาชุมชนแออัด การว่างงานทำให้เกิดอาชญากรรม และการแพร่ระบาดของยาเสพติด ความไม่เป็นระเบียบทางสังคมทำให้สถาบันทางสังคมไม่สามารถทำหน้าที่ควบคุมสมาชิกในสังคมให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคมได้ เหมือนหนึ่งยังพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไปเพียงใด อาชญากรรมยังเพิ่มขึ้นเพียงนั้น ดังนั้น ปัญหาเศรษฐกิจการเมืองและสังคม จึงเชื่อมโยงกันเป็นสามเส้าและต่างมีความสำคัญเท่าเทียมกัน การแก้ไขต้องดำเนินการพร้อมกัน (ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2545: 117)

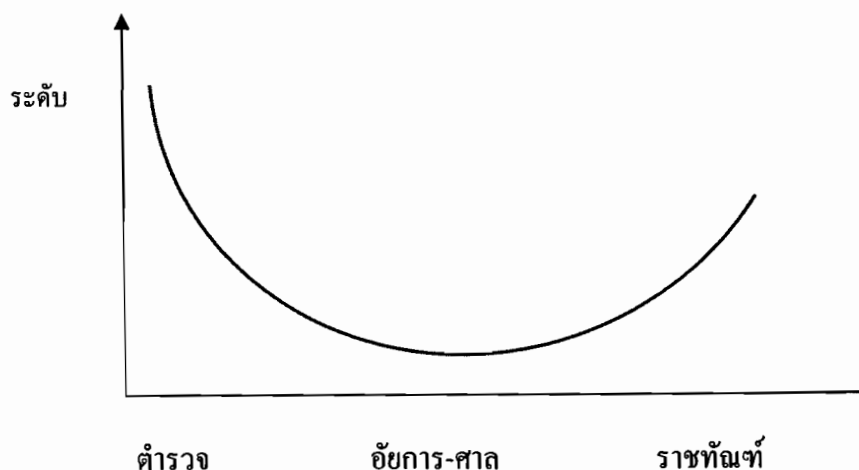
จากปัญหาดังกล่าว การศึกษาปัญหาทางสังคมเพื่อหาคำตอบอย่างเป็นวิทยาศาสตร์จึงเป็นการศึกษาผ่านการเชื่อมโยงปัญหาในระดับบุคคลกับปัญหาในระดับสังคม (private problems and public issues) ดังนั้น อาชญากรรมในทางสังคมวิทยา จึงมิใช่เป็นเพียงการเกิดขึ้นของปัญหาเฉพาะบุคคล หากแต่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคม ซึ่งสังคมต้องกำหนดหน้าที่และแนวทางแก้ไขเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย สังคมจึงมีอิทธิพลต่ออาชญากรรม ดังที่ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาสังคมไทยได้สร้างสถาบันทางสังคมใหม่ ๆ อาทิ สำนักงานป้องกันและปราบปรามการฟอกเงิน กรมสอบสวนคดีพิเศษ กรมคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ รวมทั้งการพยายามปฏิรูปโครงสร้างตำรวจ เป็นต้น แต่อีกด้านหนึ่ง ปรากฏการณ์ดังกล่าว เป็นการจำแนกแจกแจงหน้าที่ตามความเชี่ยวชาญเฉพาะที่

สะท้อนให้เห็นว่า ระเบียบทางสังคมถูกผลิตซ้ำโดยสถาบัน และกลุ่มผู้เชี่ยวชาญที่ควบคุมและออกกฎเกณฑ์ทางสังคม ให้เคยชินกับการแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการทำให้เป็นมาตรฐาน มีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นอุดมการณ์อันเป็นผลผลิตมาจากชนชั้นปกครอง เป็นความชอบธรรมต่อการดำรงอยู่ของสถาบันทางสังคม ทั้งที่เป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ

ความสำคัญของปัญหา

วิวัฒนาการของสังคมในการควบคุมอาชญากรรมเริ่มตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เมื่อเบคคาเรีย (Cesare Beccaria) นักอาชญวิทยาได้เน้นถึงความสำคัญของการป้องกันอาชญากรรมว่า “การป้องกันอาชญากรรมย่อมดีกว่าการลงทัณฑ์อาชญากร” (Beccaria, 1963: 93 อ้างในประชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2545: 113-114) ในยุคนั้น ชุมชนทั่วไปเป็นชุมชนเกษตรกรรมขนาดเล็กที่สมาชิกมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ครั้นในศตวรรษต่อมา การขยายตัวของอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วทำให้สมาชิกในชุมชนมุ่งการพัฒนาทางด้านวัตถุ จนละเลยความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเฉพาะในชุมชนที่อยู่อาศัยซึ่งเปรียบเสมือนรากแก้วของสังคม ความรับผิดชอบร่วมกันในการดูแลชุมชนกลายเป็นภาระหน้าที่ของตำรวจแต่เพียงลำพัง ปรากฏดั้งเดิมที่ว่า “ประชาชนคือตำรวจ ตำรวจคือประชาชน” ได้ถูกแปรเปลี่ยนเป็น “ตำรวจคือตำรวจ ประชาชนคือประชาชน” แม้แต่ในหมู่ประชาชนต่างปฏิบัติตนในลักษณะ “ต่างคนต่างอยู่” เมื่อเป็นดังนี้ย่อมส่งผลให้การปฏิบัติงานของตำรวจที่ค่อยประสิทธิผลอยู่แล้วกลับต่ำลงไปอีก ยิ่งไปกว่านั้น การดำเนินงานของตำรวจไทยยังได้ยึดถือนโยบายที่ตรงข้ามกับที่เบคคาเรียได้เสนอแนะไว้ โดยมุ่งไปทำงานด้านการปราบปรามจนละเลยงานด้านป้องกันอาชญากรรม (ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2545: 114) อย่างไรก็ตาม นับเป็นความพยายามของตำรวจที่ได้ปรับแนวทางการปฏิบัติงาน โดยเน้นมาตรการป้องกันควบคู่ไปกับการปราบปราม เริ่มแต่การนำงานชุมชนสัมพันธ์บรรจุไว้ในแผนแม่บทของสำนักงานตำรวจแห่งชาติตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 สะท้อนให้เห็นว่าตำรวจได้พยายามบริหารงานโดยระบบเปิด ปฏิบัติงานตามหลักการป้องกันอาชญากรรมมากขึ้น ดังปรากฏในนโยบายของสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ตอนหนึ่งว่า ตำรวจต้องสามารถแก้ไขปัญหาและสร้างความปลอดภัยให้กับชุมชนให้ได้ ที่สำคัญคือ ต้องรุกให้เข้าถึงจิตใจของประชาชน ตามแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีการตำรวจชุมชน (community policing) ซึ่งประกอบไปด้วย 3 มาตรการ คือ การปฏิบัติงานเชิงรุกในพื้นที่ด้วยมาตรการสายตรวจชุมชน (home delivery and non-stop service) มาตรการเพื่อนบ้านระวังภัย (neighborhood watch) มาตรการชุมชนปลอดยาเสพติด (drug-free community) การให้บริการเสริมสั้น ณ จุดเดียว และทีมงานคลี่คลายคดีแบบบูรณาการ เน้น

การแสวงหาความร่วมมือจากประชาชนด้วยงานชุมชนและมวลชนสัมพันธ์ โดยมีวัตถุประสงค์สูงสุด อยู่ที่ สังคมปลอดภัย ประชาชนอุ่นใจ และมั่นใจในตำรวจ (สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2545: 15-17) ผลลัพธ์โดยรวมของนโยบายดังกล่าวทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมกับการตำรวจมากขึ้น ในขณะที่องค์กรอื่นในกระบวนการยุติธรรม อันได้แก่ อัยการ ศาล ราชทัณฑ์ ประชาชนมีส่วนร่วมในระดับต่ำ (จารุวรรณ ชาวศรีทอง และคณะ, 2547: 113-120) ดังที่แสดงในภาพ

ภาพ 1 ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการยุติธรรม

ทั้งนี้ จากการศึกษาในพื้นที่ตำรวจภูธรภาค 5 ซึ่งประกอบด้วย 8 จังหวัด ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย มีโครงการที่แต่ละสถานีตำรวจดำเนินการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างตำรวจและประชาชนทั้งสิ้น 98 โครงการ (ตำรวจภูธรภาค 5, 2550: 1-2) แต่เมื่อวิเคราะห์ให้ลึกกลงไปในเนื้อหาของแต่ละโครงการแล้วพบว่า ยุทธวิธีการปฏิบัติงานของตำรวจแต่ละโครงการคล้ายคลึงกันในวิธีการ กล่าวคือต่างมุ่งเน้นไปที่การฝึกอบรมเพื่อถ่ายทอดความรู้ให้แก่ประชาชนเป็นหลัก เมื่อสิ้นสุดโครงการ กิจกรรมของชุมชนก็หมดลงไป ไม่สามารถสร้างให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ได้ ทำให้ผลผลิตของโครงการเป็นแต่เพียงความร่วมมือระหว่างตำรวจกับประชาชนเท่านั้น ทั้งนี้หากมียุทธวิธีที่เหมาะสมแล้วย่อมสามารถสร้างความยั่งยืนได้ นอกจากนี้บางโครงการยังอยู่ภายใต้แนวคิดการมุ่งเน้นแต่ผลลัพธ์ อาทิ โครงการสมาชิกแจ้งข่าวอาชญากรรม ซึ่งผลผลิตของโครงการมีแต่จำนวนสมาชิกแจ้งข่าวอาชญากรรม แต่ไม่มีผลการปฏิบัติงานของสมาชิกแจ้งข่าวอาชญากรรม ทั้งนี้ในเชิงทฤษฎีแล้ว การปฏิบัติงานของสมาชิกแจ้งข่าวอาชญากรรมย่อมมีผลต่อการควบคุมอาชญากรรมสูงมาก ความเคลื่อนไหวของตำรวจเกี่ยวกับชุมชนที่ผ่านมา จึงเป็นเพียงการแสวงหาความร่วมมือกับประชาชนเท่านั้น อนึ่ง นอกจากองค์กรตำรวจแล้ว องค์กรอื่นในกระบวนการยุติธรรม อาทิ อัยการ ศาล และกระทรวงยุติธรรม ต่างพยายาม

แสวงหาความร่วมมือจากประชาชนมากขึ้นเพื่อลดคดีสู่ศาลด้วย โครงการใกล้เคียงข้อพิพาท โดยเฉพาะ โครงการยุติธรรมชุมชน (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2550)

แต่ที่จริงแล้ว นโยบาย แผนงาน โครงการต่างๆขององค์กรในกระบวนการยุติธรรม นั้น มิได้เกิดขึ้นจากสุญญากาศโดยปราศจากแนวคิดทฤษฎีเป็นพื้นฐาน หากแต่อยู่ภายใต้ทัศนแม่บทที่เป็นกรอบแนวคิดหลักหรือกระบวนทัศน์ในช่วงเวลาหนึ่งที่เป็นกรอบหลักแห่งการพัฒนาและแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม จากสภาพปัญหาดังกล่าว จึงเป็นที่มาของคำถามหลักในการวิจัย ส่วนแรก (primary research question) ว่า ปรัชญาและฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมที่ผ่านมาและดำรงอยู่เป็นอย่างไร โดยคำถามรอง (secondary research question) ประกอบไปด้วย

- (1) การที่สังคมมองว่าการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมเป็นภาระหน้าที่ของตำรวจซึ่งเป็นต้นธารของกระบวนการยุติธรรมเพียงลำพัง นั้น สัมพันธ์กับปรัชญาและฐานคิดใด
- (2) มีปรัชญาและฐานคิดใดที่อยู่เบื้องหลังแผนงาน โครงการต่าง ๆ ขององค์กรในกระบวนการยุติธรรม

ปัญหาดังกล่าวนอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงความด้อยประสิทธิภาพของกระบวนการยุติธรรมแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงการครอบงำเชิงอุดมการณ์โดยกระบวนการยุติธรรม หล่อหลอมความคิดแก่สังคมให้เชื่อมั่นในระบบกฎหมายบ้านเมืองมากเกินไปว่าสามารถแก้ไขปัญหาอาชญากรรมและปัญหาความสงบเรียบร้อยในสังคมอื่น ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมี ตำรวจ อัยการ ศาล เป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะ ขณะที่ปัญหาสำคัญ คือ ความไม่เป็นธรรมจากระบบกฎหมายยังดำรงอยู่ หากปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะความแตกต่างของเพศ สีผิว ชาติพันธุ์ นับเป็นเพราะธรรมชาติเป็นตัวกำหนด แต่ถ้าปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะความแตกต่างของชนชั้น สถานะ รายได้ เป็นเรื่องของความมั่งมีกับความยากจน นับเป็นความยุติธรรมที่มนุษย์ด้วยกันเองเป็นผู้กำหนดขึ้น ความคิดนี้สามารถสืบสาวย้อนไปได้ถึงยุคสมัยของเพลโตที่เสนอว่า เป็นการยากที่จะหาราชานักปราชญ์ (philosopher king) ที่ดีมาปกครองประเทศ เนื่องจากมนุษย์แต่ละคนอาจมีจุดเด่น เห็นแก่ตัว หากยินยอมให้การปกครองอยู่ได้น่ามีมนุษย์ (rule by men) อาจสร้างความเดือดร้อนให้สังคมได้ เพลโตเสนอว่าควรใช้กฎหมายเป็นหลักในการปกครอง (Rule of Law) แนวคิดดังกล่าวแพร่หลายใช้ไปทั่วโลก จนเสมือนเป็นสังขรณ์ของการปกครอง กฎหมายถูกทำให้เชื่อว่าเป็นกลาง มั่นคงและเป็นธรรม โดยไม่มีการตั้งคำถามแต่อย่างใด (สมชาย ปรีชาศิลป์กุล, 2543: 1-2)

แม้ในห้วงเวลาที่ผ่านมามีความเคลื่อนไหวปฏิรูประบบกฎหมาย ดังที่รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน พ.ศ. 2540 วางเงื่อนไขให้ประชาชน 50,000 รายชื่อ มีสิทธิเสนอร่างกฎหมายได้ แต่ไม่เป็นจริงในทางปฏิบัติ ขณะที่กฎหมายฉบับเดียวบังคับทุกคน (on law to govern all) แต่ชุมชน

และคนจนมีอำนาจน้อยมากในการมีส่วนร่วมในการออกกฎหมาย เพราะประชาธิปไตยแบบตัวแทน ได้สร้างระบบให้ผู้แทนของประชาชนเป็นผู้ออกกฎหมายให้กับทุกคน แต่แท้จริงแล้ว โครงระดับลึก “สรรพอำนาจ” ที่ครอบงำอยู่ (ruling power) ต่างหากที่เป็นผู้ออกกฎหมาย และเป็นการออกกฎหมาย เพื่อพวกพ้องของตนมากกว่าเพื่อคนจน (keep power for themselves not for the poor) ซึ่งขัดต่อหลักการของสัญญาประชาคมที่ประชาชนทุกคนยอมสละเสรีภาพบางส่วนเพื่อให้ผู้แทนเป็นผู้ออกกติกาสำหรัการอยู่ร่วมกัน (ทักษิณ ชินวัตร, 2545 อ้างใน กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, 2546: 9-10) อีกทั้งปัจจุบัน ได้เกิดข้อจำกัดในกระบวนการยุติธรรมไทยที่สำคัญคือสภาพปัญหา คดีล้นศาล ค้นล้นคุก จึงมีความพยายามปฏิรูประบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมขึ้น แรงผลักดันดังกล่าวจึงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในเชิง โครงสร้างที่ยึดตัวบทกฎหมาย ขณะที่ประชาชนผู้มีส่วนได้เสียกลับตกอยู่ในฐานะชายขอบของกรอบความคิดดังกล่าว สังคมที่ขาดความเป็นธรรมย่อมนำมาซึ่งความไม่สงบสุข ขณะที่กระแสการกระจายอำนาจให้ชุมชนเป็นผู้ร่วมคิดร่วมทำ เป็นกระแสที่สอดคล้องกับปรัชญาดั้งเดิมของตำรวจที่ว่า ประชาชนคือตำรวจคนแรกในชุมชน ดังนั้น การจัดระบบความสัมพันธ์อำนาจของรัฐและชุมชน ผ่านการปะทะกันระหว่างแนวคิดกระแสหลักกับแนวคิดกระแสรอง จึงเป็นทางเลือกหนึ่ง ที่ควรเกิดขึ้นเพื่อจรร โลงความสงบเรียบร้อยของสังคม

จากความสำคัญของปัญหาดังกล่าว จึงเป็นที่มาของคำถามหลักในการวิจัยส่วนที่สองว่า เพื่อเสริมสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรม รัฐควรจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและชุมชนในระบบยุติธรรมของประเทศอย่างไร โดยมีคำถามรองในการวิจัยส่วนนี้ว่า

- (1) กระบวนการยุติธรรมดังกล่าวควรมีรูปแบบใด
- (2) ระบบกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก และระบบกระบวนการยุติธรรมของชุมชนควรจะมีความสัมพันธ์กันอย่างไร

ในขณะเดียวกัน วิวัฒนาการที่เกิดขึ้นในกระบวนการยุติธรรมกระแสหลักก็ได้ให้ความสำคัญแก่ชุมชนมากขึ้น โดยกลุ่มแนวคิดของตำรวจเน้นไปที่การตำรวจชุมชน กลุ่มแนวคิดของอัยการ ศาล เน้นไปที่การประนอมข้อพิพาทชั้นศาลและมาตรการชะลอการฟ้อง ส่วนกลุ่มแนวคิดของกรมราชทัณฑ์ กรมคุมประพฤติ และกรมคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ เริ่มมองไปที่ชุมชน โดยมีความพยายามเสนอแนวคิดกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และการจัดตั้งศูนย์ยุติธรรมชุมชนขึ้น (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2550) พร้อมกับที่ทีมงานวิจัยของเดวิด เอ็ม เองเกล (David M. Engel อ้างใน สมชาย ปรีชาศิลป์กุล, 2549: 137-139) ที่ใช้ตัวแบบปิรามิดของกฎหมายมาศึกษาเปรียบเทียบการบังคับใช้กฎหมายละเมิดในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่าจำนวนคดีละเมิดจากอุบัติเหตุจราจรเปรียบเทียบ 2 ห้วงเวลา (ห้วงเวลา พ.ศ. 2535-2540 เปรียบเทียบกับคดีที่เกิดขึ้นเมื่อ 20 ปีก่อน) ไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ คดีส่วนใหญ่ยุติลงอย่างไม่เป็นทางการด้วยการ ไกล่เกลี่ย

และกฎหมายจารีต ดังนั้นการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมโดยไม่จำเป็นต้องไปศาลยังคงอยู่จริงในสังคมไทย

จากข้อถกเถียงดังกล่าว จึงเป็นที่มาของคำถามหลักในการวิจัยส่วนที่สามว่าการสถาปนากระบวนการยุติธรรมชุมชนขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรม นั้น ควรดำเนินการอย่างไร เงื่อนไขที่จำเป็น (necessary conditions) ในการเกื้อหนุนให้เกิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนคืออะไร เงื่อนไขที่พอเพียง (sufficient conditions) ในการเกื้อหนุนให้เกิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนคืออะไร

ผู้วิจัยเห็นว่าท่ามกลางความสับสนในการแก้ปัญหาในสังคมไทย มีบทเรียนจากการวิจัยและพัฒนามากมายที่ล้มเหลวในการปฏิบัติ (practical failure) ดังที่ปรากฏในดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย ที่วัดจากการมีสุขภาพ ครอบครัวยั่งยืน ชุมชนเข้มแข็ง เศรษฐกิจเข้มแข็ง และเป็นธรรม สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศที่สมดุล และสังคมประชาธิปไตยในสังคมไทย โดยเทียบกับช่วง 6 ปีที่ผ่านมา พบว่าดัชนีดังกล่าวเริ่มดีขึ้นจากระดับร้อยละ 61.59 ในปี 2544 และอยู่ที่ระดับร้อยละ 64.02 ในปี 2549 แต่ยังเป็นระดับที่ไม่น่าพอใจโดยเฉพาะปัญหาด้านชุมชนเข้มแข็ง พบว่าชุมชนยังพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้น้อย โดยระดับความเข้มแข็งของชุมชนยังอยู่ในระดับค่อนข้างต่ำ ค่าดัชนีเกือบไม่เปลี่ยนแปลงจากระดับร้อยละ 54.32 ในปี 2544 เพิ่มเป็นร้อยละ 54.58 นับเป็นปัจจัยที่มีระดับต่ำสุดใน 6 องค์ประกอบ ขณะที่ความเข้มแข็งและความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจแม้จะเพิ่มขึ้นแต่ภาคครัวเรือนเกือบครึ่งหนึ่งของประเทศยังไม่สามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552: 2-1 - 2-25)

สภาวะดังกล่าว เป็นเครื่องบ่งชี้ว่า ความสงบเรียบร้อยของชุมชนยังไม่เข้มแข็งเช่นกัน สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเองมากขึ้น ขณะที่แนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนนั้น เป็นนามธรรมเชิงอุดมคติที่อยู่บนพื้นฐานของแนวคิดสังคมที่ปราศจากรัฐ ย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยปราศจากการนำไปปฏิบัติ และหากระบบยุติธรรมชุมชนจะเกิดขึ้นได้โดยเงื่อนไขของการแก้หรือเสนอตัวบทกฎหมายใหม่ด้วยแล้ว สถานการณ์ดังกล่าวเป็นการต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ทางอุดมการณ์ นอกจากนี้ การนำเสนอแนวคิดยุติธรรมชุมชน นั้น เป็นความพยายามเสนอกระบวนการทัศน์ทางเลือกที่เป็นทางออกให้ชุมชนพ้นจากการครอบงำที่มองจากจุดยืนของรัฐมากกว่าจุดยืนของชุมชน แต่ระบบยุติธรรมชุมชนย่อมเกิดขึ้นได้หากใจปรารถนา หากมีเงื่อนไขการจัดระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย จากความสับสนวุ่นวายในการพัฒนาสังคมไทยดังกล่าว สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร (2545: 1-8) ได้เสนอเครื่องมือที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) ซึ่งเป็นวิธีการพัฒนาที่เน้นให้ผู้อยู่กับปัญหาเป็นผู้แก้ไขปัญหาคด้วยตนเอง และ เสรี พงศ์พิศ (2545: 1-27) เป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้ออกบทเรียนการพัฒนาของมูลนิธิหมู่บ้านสรุปไว้ว่า การพัฒนาโดยคนนอก

ทำให้เกิดข้อคำถามว่าแท้จริงแล้ว ใครพัฒนาใคร (Who developed Whom?) การพัฒนากระแสหลัก ทำให้ชุมชนอ่อนแอ ขณะที่ชุมชนไทยมีทุนทางสังคม ที่คืออยู่เป็นอันมาก แต่ขาดการจัดการความรู้ให้เชื่อมโยงเพื่อแก้ไขปัญหา วิธีการที่จะทำให้ชุมชนค้นพบทุนดังกล่าวควรให้ชุมชนเป็นผู้วิจัยตนเอง ด้วยกระบวนการวิจัยและพัฒนาโดยประชาชนหรือการประชาพิชญ ส่วนนักพัฒนาหรือคนนอกควรมีบทบาทเป็นผู้เชื่อมประสานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการดังกล่าวจะช่วยให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ เสริมสร้างพลังแก่ชุมชน จนนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ ดังกรณีการเกิดขึ้นของระบบการจัดการชุมชน ของตำบลไม้เรียง นาหว้า คลองเปื่อยะ หนองกลางดง กลุ่มอินแปง เป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ว่าชุมชนเหล่านี้เข้มแข็งได้โดยไม่จำเป็นต้องใช้กฎหมายหรืออำนาจรัฐหนุนหลัง (เสรี พงศ์พิศ, 2550: 1-5) เช่นเดียวกัน อุทัย คุลเกษม (2541: 149) ได้กล่าวไว้ว่า การวิจัยที่มุ่งเน้นให้ชาวบ้านเป็นผู้ร่วมทำการวิจัยด้วยนั้น มีนัย (implication) ที่บ่งบอกถึงทัศนคติของผู้วิจัยที่มีต่อที่มีต่อความจริง หากมีทัศนคติถูกต้องกับความเป็นจริงของปรากฏการณ์มากเท่าใด งานวิจัยจะช่วยให้ค้นพบความจริงมากเพียงนั้น การวิจัยและพัฒนาเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นทัศนคติที่มีต่อกระบวนการวิจัยว่าเป็นกระบวนการสร้างการเรียนรู้ นำไปสู่สังคมนานาชาติ

ในทำนองเดียวกัน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2547: 9-10) ได้กล่าวถึงจุดยืนจากการศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนว่า แม้ชุมชนไทยจะถูกพัฒนาตาม ทฤษฎีภาวะทันสมัยและทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ ที่อธิบายว่าชุมชนต้องละทิ้งระบบสังคมและวัฒนธรรมแบบเดิม หันมารับแนวคิดปัจเจกชนนิยมแล้วมีความคิดริเริ่ม มีเหตุผล แปรรูปเป็นแบบทันสมัย ซึ่งเป็นแบบของระบบทุนนิยม การครอบงำจากรัฐทำให้ชุมชนไม่รู้จักตนเอง ไม่มีบทบาทชี้แนะในสังคมเพราะประวัติศาสตร์ของชุมชนถูกทำลายลงไป แต่กระบวนการแตกตัวของชุมชนไทยเป็นไปอย่างล้ำช้า ยังดำรงอยู่อย่างคงทนยาวนาน ระบบการผลิตดั้งเดิมยังอยู่ได้ มีเส้นทางการพัฒนาเป็นของตนเอง เช่น หมู่บ้านคีรีวง ลักษณะแบบเอเชียติคของไทยมีลักษณะที่ดิงามซ่อนไว้ในชุมชนหมู่บ้าน ดังนั้นชุมชนไทยจึงยังคงมีศักยภาพในการพัฒนา หากมีแนวทางที่ถูกต้อง

จากแนวทางดังกล่าว จะพบว่ามีข้อเสนอที่มีความเป็นไปได้มากที่สุด เป็นการเสนอให้ระบบยุติธรรมชุมชนเกิดขึ้นด้วยเงื่อนไขของชุมชนเอง โดยยังไม่จำเป็นต้องแก้ไขด้วยบทกฎหมายใด ๆ หากแต่ใช้กลไกของกฎหมาย (legal process) และกฎหมายจารีต ในฐานะเป็นทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วมาเป็นประโยชน์ เบื้องต้น ดำรงในฐานะที่เป็นองค์กรในกระบวนการยุติธรรมที่อยู่ใกล้ชิดชุมชนมากที่สุดควรเปลี่ยนวิธีคิด วิธีการทำงานเสียใหม่ แทนที่จะเป็นผู้กำหนดแผนงานโครงการชุมชนสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ ควรปรับเปลี่ยนวิธีการเป็นการทำงานร่วมกับชุมชนและหน่วยงานอื่น ๆ ในพื้นที่พร้อมกันไป ค้นหาศักยภาพของชุมชน และแก้ปัญหาพร้อมกันด้วยเครื่องมือวิธีการที่เหมาะสมตามแนวทางวัฒนธรรมชุมชน จากนั้น ร่วมกันพัฒนาและจัดการความรู้ของชุมชน

ตามแนวทางการวิจัยและพัฒนาโดยประชาชน จะเป็นแนวทางสำคัญในการจัดระเบียบให้สังคมมีความแน่นแฟ้นเป็นปึกแผ่นและสามารถรื้อฟื้นระบบยุติธรรมชุมชนขึ้นมาให้ต่อเชื่อมไปกับกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก

จากความสำคัญของปัญหาดังกล่าว จึงมีคำถามรองสำหรับการวิจัยในส่วนที่สามว่าภายใต้บริบทของสังคมไทย วิธีวิทยาการวิจัยด้วยกระบวนการประชาพิชญ์ จะสามารถพัฒนาให้ชุมชนมีระบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนขึ้นได้หรือไม่ อย่างไร และด้วยเงื่อนไขใด คำถามย่อยของคำถามรองในการวิจัยส่วนนี้ประกอบไปด้วย

- (1) ชุมชนรู้จักตนเองหรือไม่ ชุมชนมีปัญหาพื้นฐานใด
- (2) ชุมชนมีกระบวนการจัดการปัญหาต่าง ๆ อย่างไร และมีศักยภาพใดบ้างที่สามารถพัฒนาต่อยอดได้
- (3) จะมีแนวทางพัฒนาชุมชนให้มีความผูกพันแน่นแฟ้น (community cohesiveness) อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการเสริมสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรม” มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยดังนี้-

1. เพื่อทบทวน สืบค้นปรัชญา ฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมไทย
2. เพื่อศึกษารูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน
3. เพื่อพัฒนากลไกกระบวนการยุติธรรมชุมชน โดยใช้กระบวนการประชาพิชญ์ ผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้มีขอบเขตการวิจัย 3 ส่วนคือ ขอบเขตของเนื้อหา ขอบเขตของเวลา และขอบเขตของพื้นที่ ดังนี้

ขอบเขตของเนื้อหา

เนื้อหาในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้มีขอบเขตอยู่ 3 ส่วน คือ

ส่วนแรก เป็นการวิจัยเพื่อศึกษาถึงแนวคิดเชิงปรัชญา และฐานคิดของกระบวนการยุติธรรม ซึ่งเป็นวิธีคิด วิธีปฏิบัติและวิธีให้คุณค่าของกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก โดยศึกษาผ่านการปะทะกันของแนวคิดเชิงปรัชญาการเมืองและกฎหมายของตะวันตก และวิวัฒนาการของกระบวนการยุติธรรมไทยตั้งแต่ยุคดั้งเดิมจนถึงยุคที่ได้รับอิทธิพลมาจากระบบตะวันตก จนคลี่คลายมาเป็นระบบกระบวนการยุติธรรมไทยในปัจจุบัน ผลการศึกษาส่วนนี้สะท้อนถึงปรัชญาและฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมไทยที่เป็นรากฐานและกรอบความคิดในการขับเคลื่อนนโยบาย แผนงานและโครงการต่าง ๆ ของกระบวนการยุติธรรมไทยในปัจจุบัน

ส่วนที่สอง เป็นการศึกษาถึงรูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน การศึกษาแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นการวิจัยเอกสารถึงพัฒนาการของรูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของไทยในปัจจุบัน ส่วนที่สองเป็นการศึกษาถึงรูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนจากชุมชนต้นแบบ ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้ชุมชนไม้เรียงเป็นชุมชนต้นแบบในการศึกษาเพื่อค้นหาแบบแผนการพัฒนา รูปแบบและแนวทางการจัดการตนเองซึ่งเป็นรูปแบบและแนวทางของกระบวนการยุติธรรมชุมชน ผลการศึกษาส่วนนี้เป็นผลการวิจัยเชิงวิชาการ (academic research) จากการสังเคราะห์รูปแบบและแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนจากชุมชนต้นแบบกับรูปแบบและแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนจากการศึกษาวิจัยเอกสารเป็นตัวแบบ (Mairiang model) เพื่อนำไปพัฒนาในพื้นที่ด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการต่อไป

ส่วนที่สาม เป็นการนำรูปแบบและแนวทางที่สรุปจากการศึกษาวิจัยในส่วนที่สอง มาวิจัยและพัฒนา (action research) ในพื้นที่ด้วยกระบวนการประชาพิจารณ์ผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมายเพื่อศึกษาว่ามีความสอดคล้องระหว่างรูปแบบเชิงทฤษฎีกับข้อมูลเชิงประจักษ์หรือไม่ ผลการวิจัยคือ รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสม (Maesariang model)

ขอบเขตของเวลา

จากขอบเขตและขั้นตอนในการวิจัยทั้งหมด ผู้วิจัยใช้เวลาการศึกษาวิจัย 3 ช่วงเวลา เริ่มแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2549 โดยช่วงแรก เป็นการวิจัยเอกสาร ใช้ระยะเวลา 12 เดือน ช่วงที่สองเป็นการศึกษาวิจัยเพื่อหารูปแบบและแนวทางที่เหมาะสมของกระบวนการยุติธรรมชุมชนจากชุมชนต้นแบบ ใช้เวลา 2 เดือน และช่วงที่สามเป็นการวิจัยและพัฒนา ใช้เวลาในการศึกษาวิจัย 12 เดือน รวมทั้งหมด 26 เดือน

ขอบเขตของพื้นที่

ขอบเขตของพื้นที่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มี 2 ส่วน คือ

ส่วนแรก ในการศึกษาหารูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน ผู้วิจัยเลือกการศึกษาจากชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เนื่องจากเป็นชุมชนต้นแบบในการพึ่งตนเอง

ส่วนที่สอง ผู้วิจัยเลือกใช้พื้นที่ ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นพื้นที่สำหรับการวิจัยและพัฒนากลไกกระบวนการยุติธรรมชุมชน ด้วยเงื่อนไข สนับสนุน 4 ประการ คือ

(1) อำเภอแม่สะเรียง เป็นพื้นที่ที่โครงสร้างขององค์กรกระบวนการยุติธรรมครบถ้วนเบ็ดเสร็จอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ประกอบด้วยสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง อัยการจังหวัดแม่สะเรียง ศาลจังหวัดแม่สะเรียงและเรือนจำจังหวัดแม่สะเรียง

(2) ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง เป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบทที่อยู่ติดกับชุมชนใจกลางเมือง อยู่ระหว่างการเปลี่ยนผ่านจากสังคมดั้งเดิมมาเป็นสังคมเมือง มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม คนรุ่นเก่าและชนเผ่ากะเหรี่ยงในชุมชนยังมีความแน่นแฟ้น แม้จะเริ่มมีปัญหาการแพร่ระบาดของเสพติดและการลักลอบตัดไม้ (สถานีตำรวจภูธรอำเภอแม่สะเรียง, 2549)

(3) พื้นที่ดังกล่าวมีภาคีพัฒนาที่สำคัญ อาทิ อำเภอ สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ สถานีอนามัย พัฒนาชุมชน เกษตรอำเภอ ปศุสัตว์อำเภอ โรงเรียนประจำชุมชน องค์กรปกครองท้องถิ่น ซึ่งเป็นกลไกทางสังคมที่มีศักยภาพเกี่ยวพันให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดกระบวนการประชาพิชัยไปยังหมู่บ้านต่างๆให้ครอบคลุมทั่วทั้งตำบลได้อย่างรวดเร็ว

(4) ตำบลบ้านกาศมีขอบเขตในระดับตำบล สอดคล้องกับฐานคติของกระบวนการประชาพิชัย และการบริหารจัดการท้องถิ่นที่มีองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาศเป็นองค์กรพัฒนาที่สำคัญและเป็นลักษณะทั่วไปของท้องถิ่นไทย

ข้อตกลงเบื้องต้นในการวิจัย

เนื่องจากว่า องค์กรในกระบวนการยุติธรรมนั้นมีหลายหน่วยงาน จากเดิม ประกอบด้วย ตำรวจ อัยการ ศาล และราชทัณฑ์ ปัจจุบันรวมไปถึงกรมคุมประพฤติ กรมสอบสวนคดีพิเศษ และกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ ด้วยความหลากหลายดังกล่าว ทำให้เกิดข้อจำกัดในการวิจัยขึ้นในการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยหน่วยงานในพื้นที่วิจัยมีเพียงหน่วยงานตำรวจ อัยการ ศาลและราชทัณฑ์ เท่านั้น ขณะที่กรมคุมประพฤติซึ่งเป็นหน่วยงานของกระทรวงยุติธรรมที่ดำเนินการตามโครงการ

พฤติกรรมชุมชนไม่มีในพื้นที่วิจัย ประการสำคัญ มีเพียงองค์กรตำรวจเพียงหน่วยงานเดียวที่ใกล้ชิดกับประชาชนมากที่สุด ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อตกลงเบื้องต้นเน้นการศึกษาวิจัยผ่านองค์กรตำรวจเป็นหลัก สำหรับขั้นตอนการประเมินผลนั้น ได้เก็บรวบรวมข้อมูลรวมไปถึงผู้ปฏิบัติงานของกรมคุมประพฤติด้วย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. การทบทวนวรรณกรรมถึงปรัชญา ฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมทำให้ได้ข้อสรุปอันเป็นปรัชญาพื้นฐานร่วมกัน ทั้งปรัชญาที่จำเป็น ปรัชญาที่เกื้อหนุนและปรัชญาที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม อันจะเป็นประโยชน์ต่อการปรับเปลี่ยน และการขับเคลื่อนกระบวนการทัศน์ของกระบวนการยุติธรรมให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย
2. ข้อค้นพบจากการศึกษาวิจัยสามารถใช้เป็นแนวทางการปรับปรุงนโยบายอาญายุติธรรมของกระบวนการยุติธรรมไทย ตลอดจนเป็นประโยชน์ต่อการริเริ่ม ก่อรูปนโยบาย แผนงานและโครงการของกระบวนการยุติธรรมให้ประสานสอดคล้องกัน
3. ทฤษฎีฐานรากที่ได้จากการศึกษาวิจัยเป็นการขยายพรมแดนความรู้ และเปิดประเด็นให้มีเวทีถกเถียงทางวิชาการเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมชุมชนออกไปอย่างกว้างขวาง
4. ข้อค้นพบจากการวิจัยทำให้กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักโดยเฉพาะองค์กรตำรวจ มีรูปแบบ และวิธีการในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชน ในการป้องกันอาชญากรรมด้วยระบบงานชุมชนสัมพันธ์ที่สถานีตำรวจทุกแห่งสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางเฉพาะหน้าสำหรับการขยายผลการดำเนินงานในระดับพื้นที่ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน
5. ผลของการวิจัยและพัฒนา ทำให้เกิดชุมชนภายใต้แนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชน เป็นการสนับสนุนให้เกิดการเปิดกว้างพื้นที่สาธารณะและเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการส่งเสริมให้ชุมชนเรียนรู้การปกครองตนเองภายใต้หลักนิติรัฐ

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

กระบวนการทัศน์ (paradigm) หมายถึง วิธีคิด วิธีปฏิบัติ ที่สะท้อนคุณค่าของสิ่งที่จะดำเนินการซึ่งตั้งอยู่บนฐานการมองโลกความเป็นจริงแบบหนึ่ง ดังนั้น ในช่วงเวลาหนึ่งอาจมีกระบวนการทัศน์แบบหนึ่ง เมื่อไม่เพียงพอต่อการแก้ปัญหา เกิดการปะทะแนวคิดต่าง ๆ จึงเกิดการปรับเปลี่ยนไปสู่กระบวนการทัศน์อีกแบบหนึ่ง

กระบวนการ (process) หมายถึง วิธีการปฏิบัติที่เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกันอย่างเป็นขั้นตอนในการปฏิบัติงานในพื้นที่ มีลำดับก่อนหลังที่ต่อเนื่อง สัมพันธ์กันและ

กระบวนการยุติธรรม (criminal justice) หมายถึง แบบแผนของการดำเนินงานเพื่อรักษาความยุติธรรมตามกฎหมาย โดยมีองค์กร ตำรวจ อัยการ ศาล ราชทัณฑ์ ร่วมกันปฏิบัติ อย่างมีขั้นตอนต่อเนื่องกัน และองค์กรตำรวจเป็นขั้นตอนเบื้องต้นที่รับผิดชอบต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการปฏิบัติมากที่สุด

กระบวนการยุติธรรมชุมชน (community justice) หมายถึง กระบวนการที่ชุมชนมีความสามารถในการจัดการปัญหาการเสียบระเบียบของชุมชนด้วยวิธีการที่หลากหลายตามแต่บริบทของตนเอง นำไปสู่การจัดระเบียบชุมชนด้วยตนเอง โดยรวมตลอดตั้งแต่กิจกรรม การป้องกันอาชญากรรม การไกล่เกลี่ยประณอมข้อพิพาท การแก้ไขความขัดแย้ง และกิจกรรมอื่นที่เสริมสร้างความเข้มแข็ง ความสามัคคีในชุมชนเพื่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นทางสังคม

กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน (community master plan) หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนผ่านวิธีการแบบวิภาษวิธี โดยมีเวทีการเรียนรู้เป็นสื่อที่สำคัญในการวิเคราะห์ข้อมูล สังเคราะห์ข้อมูลของชุมชนเพื่อให้เกิดเป็นความรู้ใหม่สำหรับเป็นแนวทางนำไปสู่การปฏิบัติ โดยมีเป้าหมายเพื่อการพึ่งตนเอง กระบวนการดังกล่าวอาจมีหลายขั้นตอน โดยอย่างน้อยที่สุดควรประกอบไปด้วยเวทีการรู้จักตนเอง รู้จักผู้อื่น เวทีเฉพาะเรื่อง และเวทีการประชาพิจารณ์แผนแม่บท ทั้งนี้ขั้นตอนดังกล่าวจะทำให้เกิดการร้อยรัดให้ชุมชนมีความแน่นแฟ้น จนเกิดเจตจำนงร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีเป้าหมายเพื่อการพึ่งตนเอง

การมีส่วนร่วม (participation) หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนได้ร่วมกันคิด ร่วมวางแผน ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจและร่วมรับผลประโยชน์ในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องร่วมกันด้วยตนเองมากกว่าการพึ่งพารัฐ และรวมความไปถึงการมีเจตจำนงร่วมกันว่าจะปฏิบัติตามแผนแม่บทชุมชน

การไกล่เกลี่ย (mediation) หมายถึง การยุติหรือระงับข้อพิพาทด้วยการตกลงยินยอมของคู่พิพาท โดยมีผู้ไกล่เกลี่ยซึ่งเป็นคนกลาง (impartial third party) คอยช่วยเหลือ แนะนำ และเสนอแนวทางในการยุติหรือระงับข้อพิพาทนั้นให้

การคลี่คลาย (disentanglement) หมายถึง การปรับตัวของสังคมไปสู่ดุลยภาพของอำนาจภายหลังจากการปะทะทางวาทกรรมมาแล้วช่วงหนึ่ง

การตำรวจชุมชน (community policing) หมายถึง การปฏิบัติงานของตำรวจที่พยายามมุ่งเน้นจากการบังคับใช้กฎหมายเพียงลำพัง ไปสู่การแสวงหาความร่วมมือจากประชาชน

มากขึ้น ซึ่งรวมถึงการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่กระหว่างตำรวจกับประชาชน การให้ความรู้แก่ประชาชนและการส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับตำรวจให้มากขึ้น

การปะทะ (versus) หมายถึง การตอบโต้กัน การเผชิญกันของแนวคิดเชิงปรัชญา ระหว่างวาทกรรมที่สนับสนุนฝ่ายรัฐและวาทกรรมที่สนับสนุนฝ่ายประชาชนหรือชุมชน

การประชาพิจัย (people research and development) หมายถึง กระบวนการวิจัยและพัฒนาโดยประชาชนซึ่งมีขั้นตอนต่อเนื่องกันเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และการร้อยรัดกันอย่างแน่นแฟ้นของชุมชนจนเกิดการเจตจำนงทางการเมืองร่วมกัน โดยมีเป้าหมายนำไปสู่การพึ่งตนเอง ขั้นตอนต่างๆในกระบวนการประชาพิจัยเรียกว่ากระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน

การพึ่งตนเอง (self reliance) หมายถึง การที่ชุมชนจัดการชุมชนด้วยตนเอง ทั้งในด้านอุดมการณ์ การจัดการ การควบคุมทรัพยากร เพื่อนำกลับมาเป็นพื้นฐานในการพลิกฟื้นความเข้มแข็งของชุมชน การศึกษาวิจัยครั้งนี้ การพึ่งตนเองมีขอบเขตในด้าน (1) การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (เศรษฐกิจชุมชน) (2) การพึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (มีความเอื้ออาทรต่อกัน บนพื้นฐานของศีลธรรม และความแน่นแฟ้นของชุมชน) (3) การพึ่งตนเองได้ทางสังคม (การปกครองตนเองและระบบยุติธรรมของชุมชน)

การพึ่งพา (dependent) หมายถึง การอยู่ในสถานะการช่วยเหลือตนเองไม่ได้ ต้องรอรับการดูแลช่วยเหลือจากผู้อื่น เสมือนต้องอยู่ในปกครองของผู้เหนือกว่า เป็นความสัมพันธ์แนวคิ่งแบบผู้ให้ผู้รับ

การเสริมสร้างพลัง (empowerment) หมายถึง การสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมเอื้ออำนวยให้สมาชิกของชุมชนมีโอกาสนำศักยภาพที่มีอยู่แล้วออกมาใช้ได้อย่างเต็มที่ โดยไม่ใช่การมอบอำนาจ หรือการกระจายอำนาจจากผู้หนึ่งไปให้ผู้ใด

กฎหมาย (law) หมายถึง ทูทางสังคมทั้งหมดที่ชุมชนมีอยู่ ที่เกี่ยวข้องกับกฎเกณฑ์ที่วางระเบียบแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข โดยรวมถึงกฎหมายบ้านเมือง กฎหมายจารีต และกลไกของกฎหมาย โดยมีสภาพบังคับของสังคมนั้น

กฎหมายบ้านเมือง (positive law) หมายถึง กฎหมายที่บัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษรสำหรับเป็นแนวทางในการจัดระเบียบสังคม มีลักษณะเด็ดขาด และสมบูรณ์อยู่ในตัวเองโดยไม่ต้องอยู่ใต้อาณัติหรือข้อจำกัดของศีลธรรมหรือความยุติธรรมใด ๆ ทั้งสิ้น หากผู้ใดฝ่าฝืนย่อมต้องได้รับโทษ

กฎหมายมีชีวิต (living law) หมายถึง ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น ที่เป็นกฎเกณฑ์บรรทัดฐานของสังคมให้ปฏิบัติสืบทอดกันมาและยังคงคุณค่ายึดถือปฏิบัติกันอยู่ในสังคมเป็นส่วนหนึ่งของระบบวัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัจจุบันเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกฎหมายบ้านเมือง และได้รับการหยิบยกขึ้นมาพิจารณาเทียบเคียงกรณีกฎหมายบ้านเมืองไม่ได้บัญญัติเรื่องหรือกรณีนั้นไว้เท่านั้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากฎหมายจารีตประเพณี

กฎหมายจารีตประเพณี (traditional law) หมายถึง กฎเกณฑ์ความประพฤติที่เกิดขึ้นมาจากความรู้สึกภายในจิตใจว่าสิ่งใดควรหรือไม่ควรกระทำ เมื่อกฎเกณฑ์นั้นได้รับการประพฤติปฏิบัติสม่ำเสมอเป็นเวลานานทำให้ปรากฏเป็นรูปร่างชัดเจนขึ้นเรียกว่า ขนบธรรมเนียมประเพณี กฎเกณฑ์ที่สำคัญถึงระดับที่หากผู้ใดฝ่าฝืนจะก่อให้เกิดความไม่สงบเรียบร้อยขึ้นในชุมชน ชุมชนจะใช้อำนาจทางสังคมบังคับมิให้มีการฝ่าฝืนหรือล่วงละเมิดจนเป็นบรรทัดฐานของสังคม

กลไกของกฎหมาย (legal process) หมายถึง กระบวนการที่เป็นส่วนประกอบของระบบกฎหมายทั้งหมดหรือกลไกในทางสังคมของกฎหมาย (The social organization of law) ที่ทำให้กระบวนการยุติธรรมอยู่ในสภาพการปฏิบัติงานเชิงรุก โดยตำรวจเป็นกลไกที่มีบทบาทมากที่สุด และปฏิบัติงานเชิงรุกโดยใช้การตำรวจชุมชนนำ อัยการปฏิบัติงานเชิงรุกโดยใช้กระบวนการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนนำ ศาลปฏิบัติงานเชิงรุกโดยการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทนำราชทัณฑ์และคุมประพฤติปฏิบัติงานเชิงรุกโดยใช้กระบวนการบำบัดฟื้นฟูเหยื่ออาชญากรรมนำ

ความเข้มแข็งของชุมชน (community empowerment) หมายถึง ชุมชนที่มีความสามารถในการจัดการตนเองเพื่อการพัฒนาและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยรวมถึงมิติกระบวนการยุติธรรมชุมชน ได้ด้วยตนเองมากที่สุด

ความเป็นธรรม (justice) หมายถึง ความยุติธรรมทั้งในเชิงสังคมและทางกฎหมาย ที่ถูกต้อง ชอบธรรม สอดคล้องกับธรรมเนียมปฏิบัติและวิถีชีวิตของคนในชุมชน

ความเสมอภาค (equality) หมายถึง โอกาสที่เท่าเทียมกันที่ทุกคนมีสิทธิจะได้รับการปฏิบัติจากรัฐตามสิทธิอันพึงมีพึงได้ โดยเป็นแนวความคิดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยอริสโตเติล ซึ่งวางหลักไว้ว่าจงปฏิบัติต่อกรณีที่เหมือนกันในลักษณะเดียวกันและจงปฏิบัติต่อกรณีที่ไม่เหมือนกันในลักษณะต่างกัน

ความสงบเรียบร้อยของสังคม (social order) หมายถึง สภาพที่สังคมสุขสงบโดยเกิดจากความร่วมมือในพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลที่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ บรรทัดฐานของสังคม และกฎหมายที่บังคับไว้ ในที่นี้ผู้วิจัยหมายถึงสภาพที่สังคมสุขสงบ โดยสมาชิกในสังคมต่างปฏิบัติตามบรรทัดฐาน และกฎหมายที่บังคับไว้

ชุมชน (community) หมายถึง กลุ่มคนที่มีลักษณะร่วมกัน คือ มีความรู้สึกเป็นชุมชนเดียวกัน (sense of community) มีสายใยแรงยึดเหนี่ยวกัน (common ties) มีปฏิสัมพันธ์ และมีกิจกรรมร่วมกัน (social interaction) อยู่อาศัยในที่เดียวกัน (living in the same locality) มีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น ใช้ ถนน โรงเรียน สนามเด็กเล่นร่วมกัน (having common interest)

ฐานคิด (fundamental) หมายถึง กรอบแห่งแนวความคิดหลักหรือกระบวนทัศน์ ความคิดในช่วงใดช่วงหนึ่งที่เป็นกรอบการอธิบายปรากฏการณ์และเป็นกรอบหลักแห่งการพัฒนา และแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม เมื่อฐานคิดไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง เกิดการปะทะกัน ด้วยแนวคิดต่างๆ สังคมจะเกิดกรอบกระบวนทัศน์ใหม่ขึ้นมาทดแทน

ทุนทางสังคม (social capital) หมายถึง ทุนที่เกิดจากการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ ของคนในชุมชน โดยรวมถึงระบบของทัศนคติที่ปฏิบัติกัน โดยทั่วไป เช่น การเอื้ออาทร ช่วยเหลือ เกื้อกูลกัน ไว้วางใจกัน และที่สำคัญคือความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในชุมชนที่เป็นที่พึ่งเป็นน้อมกัน

ธรรมนูญเพื่อความเป็นธรรมสำหรับชุมชน (Charter on justice for the people) หมายถึง แผนงาน โครงการรวมไปถึงกฎหมายหมู่บ้านที่มีวัตถุประสงค์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมต่อความสงบเรียบร้อยในชุมชนที่เกิดจากกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนที่ชุมชนมีมติร่วมกัน ให้คำมั่นสัญญาว่าจะใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อความสงบเรียบร้อยและความอยู่เย็นเป็นสุขของชุมชน

ปัจเจกชน (individual) หมายถึง เฉพาะตัวบุคคล เฉพาะผู้เดียว ซึ่งความสนใจและค่านิยมส่วนตัวมีความสำคัญเป็นอันดับแรก ความเป็นปัจเจกชนเป็นระดับซึ่งบุคคลคาดหวังว่าจะสามารถหาเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้ บุคคลจะรู้สึกเป็นอิสระที่จะเปลี่ยนหรือย้ายงาน แต่ละบุคคลมีความรับผิดชอบในการตัดสินใจในด้านต่าง ๆ ของตัวเองได้

แผนแม่บทชุมชน (community master plan) หมายถึง แผนงาน โครงการ รวมถึงกฎหมายของหมู่บ้านที่ผ่านการประชาพิจารณ์ลงมติเป็นแผนแม่บทของชุมชน สำหรับใช้เป็นแนวทางปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ของแผน แผนแม่บทชุมชนเป็นผลผลิตของกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนแบบวิถีวิถี โดยมีเวทีการเรียนรู้เป็นสื่อที่สำคัญในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้เกิดเป็นความรู้ใหม่ผ่านการประชาพิจารณ์เพื่อจัดลำดับความสำคัญและจัดระบบของแผนงาน โครงการต่าง ๆ เข้าด้วยกัน สำหรับเป็นแนวทางนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อเป้าหมายการพึ่งตนเอง

ยุทธวิธีตำรวจ (police tactic) หมายถึง วิธีการปฏิบัติงานของตำรวจในระดับปัจเจกบุคคล ภายใต้นโยบาย แผนงาน โครงการ และคำสั่งของผู้บังคับบัญชาที่ชอบด้วยกฎหมาย

อุดมการณ์ (ideology) หมายถึง ระบบของความคิด ความเชื่อที่เป็นไปอย่างมีระบบแบบแผน มีเหตุและผล มีแนวทางและวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน มุ่งที่จะให้เกิดผลต่อการยอมรับ ปฏิบัติตามและเห็นพ้องด้วยกันในหลักการหรือวัตถุประสงค์ อุดมการณ์จึงผูกพันกับค่านิยม และแปรเปลี่ยนไปตามความคิดของแต่ละสำนักความคิด หรือของแต่ละคนในแต่ละยุคสมัยที่ครอบงำจนเป็นระบบคุณค่าหลักของสังคมแต่ละยุค

อำนาจ (power) หมายถึง อำนาจของรัฐหนึ่งเหนืออีกรัฐหนึ่ง หรืออำนาจของรัฐเหนือประชาชนพลเมือง หรืออำนาจที่บุคคลหนึ่งมีอยู่เหนืออีกบุคคลหนึ่ง โดยการมีอำนาจเหนืออื่นเป็นอำนาจอ้างอิงการปกครองและกฎหมาย

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

วัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้เป็นการสร้างกรอบความคิดเพื่ออธิบายปฏิบัติการของกระบวนการยุติธรรมผ่านแนวคิดเรื่อง กระบวนการยุติธรรมชุมชนอย่างเป็นระบบ ดังนั้น แนวทางการศึกษาวิจัยเรื่องนี้จึงเป็นการศึกษาวาทกรรม (discursive approach) ที่เป็นปฏิบัติการของอำนาจ โดยให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์เชื่อมโยงระหว่างอำนาจกับความรู้ ความจริง เพื่อศึกษาถึงความเป็นมา (social context of emergence) ของกระบวนการยุติธรรมภายใต้โครงสร้างส่วนลึกที่ครอบงำในนามของ “รัฐ” ที่แสดงออกซึ่งอำนาจผ่าน “กฎหมาย” โดยที่การเปลี่ยนแปลงของแนวคิดเหล่านั้นเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์ ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัยจึงแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มแรกเป็นทฤษฎีเกี่ยวกับรัฐ และกฎหมาย ผู้วิจัยได้ตรวจเอกสารเกี่ยวกับทฤษฎีปรัชญาการเมืองเริ่มแต่แนวคิดเกี่ยวกับรัฐ ทฤษฎีสัญญาประชาคม ทฤษฎีกฎหมายสามชั้น ทฤษฎีนีโอมาร์กซิส จนถึงทฤษฎีหลังสมัยใหม่โดยเฉพาะแนวคิดของมิเชล ฟูโกต์ ซึ่งกล่าวถึงปฏิบัติการของอำนาจโดยเฉพาะ

กลุ่มแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน ประกอบด้วย ทฤษฎีอนาธิปไตยชุมชน แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง แนวคิดการพึ่งตนเอง แนวคิดประชาสังคม แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน กระบวนการประชาธิปไตย และแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชน

กลุ่มงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แบ่งเป็นงานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม งานวิจัยเกี่ยวกับชุมชน และงานวิจัยเกี่ยวกับกลไกการควบคุมสังคม

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับรัฐ

2.1.1 ทฤษฎีเทวสิทธิ์ (The Divine Theory) เป็นทฤษฎีกำเนิดรัฐที่เก่าแก่ที่สุด ลัทธินี้เชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก ทุกอย่างในรัฐเป็นผลผลิตจากพระเจ้ารวมถึงมนุษย์ จากการที่พระเจ้าได้สร้างมนุษย์ขึ้นมาเอง มนุษย์จึงเป็นเพียงองค์ประกอบของรัฐ ไม่ได้มีความสำคัญในฐานะต้นกำเนิดหรือผู้สร้างรัฐ เมื่อพระเจ้าสร้างโลกเสร็จแล้วก็มีพระบัญชาให้มนุษย์คนหนึ่งช่วยดูแลรัฐ รวมถึงมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์สร้างขึ้น ผู้ปกครองรัฐจึงเปรียบเสมือนตัวแทนของพระเจ้า การละเมิดอำนาจรัฐจึงมีโทษและมีบาป เพราะเป็นการละเมิดต่อตัวแทนพระเจ้า ประชาชนในรัฐจะต้องเชื่อฟังและเคารพผู้ปกครองรัฐโดยศุภฤดี ไม่สามารถปฏิเสธ ค่อด่าน หรือล้มล้างผู้ที่พระองค์ประทานอำนาจในการปกครองได้สาระสำคัญของทฤษฎีนี้แบ่งได้เป็น 2 แนวทาง คือ

แนวทางแรก เชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิดรัฐ มนุษย์เป็นเพียงองค์ประกอบของรัฐ การปกครองรัฐเป็นอำนาจของพระเจ้าโดยมีผู้ปกครองเป็นตัวแทน การละเมิดอำนาจรัฐเป็นบาปและมีโทษ ประชาชนต้องเคารพเชื่อฟังผู้ปกครองจะขัดขืนหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทฤษฎีนี้สนับสนุนให้ประชาชนเชื่อฟังรัฐและผู้ปกครองรัฐแม้ว่าจะใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรมโดยปราศจากการต่อต้าน หากมีการต่อต้านถือว่าเป็นการต่อต้านพระเจ้า การที่มีผู้ปกครองที่ไม่ดีนั้นถือว่าเป็นพระประสงค์ของพระเจ้าที่ต้องการลงโทษสำหรับบาปของประชาชนและเป็นการไถ่บาปให้แก่ประชาชน แนวคิดดังกล่าวตรงข้ามกับการรับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชน

แนวทางที่สองถือว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของพระเจ้าและพระเจ้าไม่ได้มอบอำนาจนี้ให้ใคร แต่มนุษย์จะเลือกผู้ที่ทำหน้าที่ใช้อำนาจอธิปไตยตามเจตจำนงของพระเจ้า แนวคิดนี้เป็นรากฐานให้เกิดการพัฒนาทฤษฎีสัญญาประชาคมขึ้นในเวลาต่อมา (จรรยา สุภาพ, 2518: 18)

2.1.2 ทฤษฎีกำเนิครัฐยุคใหม่

2.1.2.1 แนวคิดที่เน้นผู้ปกครอง

แนวคิดเกี่ยวกับรัฐยุคใหม่เริ่มต้นเมื่อประมาณศตวรรษที่ 16 ซึ่งเป็นยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) สภาพของยุโรปขณะนั้นเป็นอนาธิปไตย ไร้กฎหมายและขาดความสงบ (unlawfulness and disorder) แนวคิดเกี่ยวกับรัฐที่เกิดขึ้นเพื่อสร้างความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สินขึ้นใหม่ แนวคิดที่สำคัญมาจากปรัชญาการเมืองของนิคโคโล มัคเคียเวลลี (Niccolo Machiavelli, 1469 -1527) ชาวอิตาลี ที่ปรารถนาจะเห็นอิตาลีที่แตกกระจายเป็นอาณาจักรน้อยใหญ่รวมเป็นหนึ่งเดียว

แนวคิดที่สำคัญของมัคเคียเวลลี คือการเสนอให้มีเจ้าชาย (the prince) ที่มีความสามารถ เป็นทั้งผู้นำและสถาบัน กล่าวคือต้องเป็นทหาร ทำตัวให้เสมือนหนึ่งมีคุณสมบัติที่ดี แสวงหาสมบัติและกล้าเก็บภาษีที่ไม่มากเกินไป ทำให้คนเกรงแต่ไม่เกลียด รักษาคำพูดแต่รักษาอำนาจมากกว่า สิ่งเหล่านี้เพื่อเหตุผลของรัฐ (reason of state) ที่จะทำให้การรักษาและการใช้อำนาจปกครองประสบผลสำเร็จ (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2548ก: 28-30) โดยมัคเคียเวลลีเน้นถึงความเป็นจริงในทางการเมืองว่า เพื่อให้ได้อำนาจ ใช้อำนาจ และรักษาอำนาจไว้ ผู้ปกครองต้องเข้มแข็งแบบสิงโตและเฉลียวฉลาดแบบสุนัขจิ้งจอก แรงจูงใจเบื้องหลังพฤติกรรมทางการเมืองต่างๆ ก็คือความต้องการที่จะใช้อำนาจ ดังนั้น ไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงศีลธรรมหรือความดีงาม การศึกษาการเมืองควรเป็นเรื่องเทคนิคการใช้อำนาจให้ได้ผล มุ่งเน้นที่ประสิทธิภาพมากกว่าความชอบธรรม การที่ผู้ปกครองอยู่ในอำนาจได้เพราะอยู่ในโครงสร้างสังคมที่เข้าถึงข่าวสารได้มากกว่า มีประสบการณ์มากกว่า จึงสามารถกระทำตนได้อย่างมีเหตุมีผลมากกว่าคนทั่วไปที่ยังไม่สนใจการเมือง

โดยสรุป แนวคิดเกี่ยวกับรัฐยุคใหม่แตกต่างไปจากแนวคิดดั้งเดิม ขณะที่แนวคิดดั้งเดิมเชื่อมโยงการเมืองกับศีลธรรมและจริยธรรม เพื่อแสวงหาสิ่งที่ดีในอุดมคติ แต่แนวคิดของมักเคย์เวลลีให้ความสำคัญกับการเมืองในความเป็นจริงและที่เป็นอยู่จริง มักเคย์เวลลีได้สร้างทฤษฎีเกี่ยวกับชนชั้นผู้ปกครองซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยที่ถนัดในการใช้อำนาจการปกครองเป็นกลุ่มคนที่สามารถกระทำตนอย่างมีเหตุผลได้ สามารถควบคุมชะตากรรมของรัฐและประชาชนรวมทั้งสามารถสร้างภาพพจน์การเมืองตามที่ตนเองคาดการณ์ได้ ขณะที่คนทั่วไปทำไม่ได้ ผู้ปกครองจึงต้องมีอำนาจในการปกครองมากที่สุด เพื่อจัดการกับปัญหาต่าง ๆ

2.1.2.2 แนวคิดที่เน้นผู้ถูกปกครอง

แนวคิดที่เน้นผู้ถูกปกครองคือทฤษฎีสัญญาประชาคมหรือลัทธิประชาธิปไตย (popular sovereign) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน มีรากฐานมาจากความคิดที่ว่ามนุษย์เป็นผู้สร้างรัฐ โดยประชาชนในสังคมจะมาทำสัญญาประชาคม (social contract) กัน เพื่อมอบสิทธิเสรีภาพบางส่วนให้ผู้ปกครอง ซึ่งอาจเป็นผู้ใดคนหนึ่ง หรือคณะบุคคล คณะใดคณะหนึ่งทำหน้าที่ปกครองรัฐ ผู้ปกครองเป็นตัวแทนของประชาชนในการใช้อำนาจตามเจตจำนงของประชาชน หากผู้ปกครองละเมิดเจตจำนงของประชาชน ประชาชนมีสิทธิถอดถอนผู้ปกครองได้ สาระสำคัญของทฤษฎีสัญญาประชาคมสรุปได้ดังนี้ (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2538: 102)

(1) การที่มนุษย์ร่วมกันทำสัญญาประชาคมเป็นผลทำให้เกิดรัฐ ด้วยเหตุนี้รัฐจึงเกิดจากเจตจำนงของประชาชนทุกคนที่เข้ามาทำสัญญาเพื่ออยู่ร่วมกัน สัญญาดังกล่าวจึงมีผลผูกพันระหว่างประชาชนและผู้ปกครอง

(2) ด้วยเหตุที่ประชาชนเป็นเจ้าของรัฐ ประชาชนจึงร่วมกันเลือกผู้ปกครอง ซึ่งเป็นการสัญญาระหว่างประชาชนและผู้ปกครอง

(3) สัญญานี้ทำให้เกิดรัฐ และรัฐบาล โดยสัญญาที่ประชาชนทำนี้ผูกมัดผู้ปกครอง และมีส่วนทำให้เกิดรัฐ และรัฐบาล

(4) รัฐและรัฐบาลต้องใช้อำนาจอธิปไตยตามเจตจำนงของประชาชนผู้ร่วมทำสัญญา หากผู้ปกครองไม่ทำตามเจตจำนงดังกล่าว ประชาชนสามารถถอดถอนผู้ปกครองออกได้ เนื่องจากละเมิดสัญญา

ทฤษฎีกำเนิดรัฐจำแนกได้เป็น 3 แนวคิด คือ รัฐเกิดจากพันธสัญญา รัฐเกิดจากความขัดแย้ง และรัฐเป็นผลจากการสร้างสถาบัน (เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, 2550: 29)

(1) รัฐเกิดจากพันธสัญญาประชาคม แนวคิดดังกล่าวมาจากปรัชญาการเมืองของ Thomas Hobbes, John Locke, Jean Jacques Rousseau ที่ได้รับอิทธิพลมาจากสำนัก

กฎหมายธรรมชาติ โดยมีความคิดสอดคล้องกันว่าพันธสัญญาก่อให้เกิดรัฐ อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน มนุษย์เป็นผู้สร้างรัฐ โดยปัจเจกชนยินยอมพร้อมใจกันทำสัญญาประชาคมให้เกิดรัฐขึ้น รัฐจะต้องเป็นไปตามเจตนารมณ์ของกลุ่มสัญญา คือ ประชาชน แต่ที่มาแห่งพันธสัญญานั้นมีความคิดเห็นแตกต่างกันไป

(1.1) พันธสัญญาตามแนวคิดของฮอบส์เกิดขึ้นจากการที่ทุกคนในประชาคมนั้นเข้ามาทำสัญญากันเอง ไม่ได้ทำกับรัฐ รัฐเป็นผู้ใช้อำนาจตามพันธสัญญาและเป็นผู้ได้รับมอบหมายให้รักษาพันธสัญญาดังกล่าวเท่านั้น ไม่ใช่ในฐานะผู้ร่วมก่อพันธสัญญา ดังนั้น รัฐจึงมีอำนาจเหนือทุกคนในประชาคมนั้น ไม่มีอำนาจใดมาจำกัดได้ เนื่องจากรัฐเป็นนามธรรม จึงมีตัวแทนในการใช้อำนาจดังกล่าว เรียกว่ารัฐธูราธิปไตย ที่ทุกคนในประชาคมนั้นต้องยอมรับและเชื่อฟัง ภาระหน้าที่ของรัฐธูราธิปไตย คือ ให้ความปลอดภัยและความมั่นคงแก่ปวงชน ดังนั้น รัฐจึงเกิดขึ้นจากเจตนาของมนุษย์มิได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เพื่อรักษาสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ รัฐจึงมีหน้าที่คุ้มครองและปกป้องสิทธิดังกล่าวโดยใช้กฎหมายเป็นกลไก ในการตรากฎหมาย รัฐอาจนำกฎธรรมชาติมาบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษรก็ได้เพื่อเป็นการทำให้เนื้อหาของกฎธรรมชาติและเนื้อหาของกฎหมายสอดคล้องกัน (เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, 2550: 29-33)

(1.2) กำเนิดของรัฐตามแนวคิดของล็อกคั้นเป็นเรื่องที่รัฐเกิดขึ้นมาเพื่อให้มนุษย์อยู่ภายใต้กฎหมาย ถ้าไม่มีกฎหมายก็ไม่มีเสรีภาพ การมีเสรีภาพคือการพ้นจากการบีบบังคับ หรือการทำร้ายโดยผู้อื่น กฎหมายจึงเป็นหลักประกันแห่งเสรีภาพ ความเห็นดังกล่าวแสดงว่าเสรีภาพตามธรรมชาติของมนุษย์นั้นต้องถูกจำกัดโดยกฎหมายเพื่อความสงบเรียบร้อยและมั่นคงในชีวิต ถ้ามีการทำสัญญาประชาคมกันแล้ว มนุษย์จะใช้เสรีภาพเกินขอบเขตจนอาจเกิดความขัดแย้งขึ้นได้ รัฐเข้ามาเป็นคู่กรณีในพันธสัญญากับประชาชนก็เพื่อควบคุมและคุ้มครองเสรีภาพดังกล่าวตามกฎหมาย และถ้ารัฐไม่เคารพเสรีภาพของประชาชนเท่ากับรัฐละเมิดสัญญาดังกล่าว ประชาชนสามารถยกเลิกเพิกถอนรัฐได้ (เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, 2550: 33-35)

(1.3) รูสโซได้สนับสนุนแนวคิดกฎหมายธรรมชาติไว้ในทฤษฎีสัญญาประชาคมว่า โดยสัญญาประชาคม มนุษย์ดำรงอยู่ในทางการเมืองชั่วคราว เราสามารถเคลื่อนไหวและมีเจตจำนงเสรี โดยมีกฎหมายบัญญัติไว้...ทั้งนี้ เป็นไปตามธรรมชาติ แนวคิดของรูสโซได้แสดงให้เห็นว่าสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลเป็นลักษณะตามธรรมชาติของมนุษย์แต่เมื่อเกิดกรรมสิทธิ์อันนำมาซึ่งความไม่เสมอภาคของมนุษย์ ๆ จึงต้องหารูปแบบการปกครองใหม่โดยให้แต่ละคนทำสัญญาซึ่งเป็นเจตนาร่วมกัน (general will) ของสังคมไม่ใช่ของปัจเจกบุคคลแต่ละคนเพื่อกำหนดหลักประกันให้เพียงพอแก่สิทธิเสรีภาพอันเป็นสิทธิเสรีภาพตามธรรมชาติ จึงส่งผลให้ชีวิต

ร่างกาย และทรัพย์สินได้รับการคุ้มครองจากสังคม สัญญาดังกล่าวจึงเป็นสัญญาทางศีลธรรม (เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, 2550: 35-37)

(2) รัฐเกิดจากความขัดแย้ง ประกอบด้วยแนวคิดทางปรัชญาการเมือง ดังนี้

(2.1) แนวคิดของมองเตสกีเยอ (Montesquieu, 1689-1755) มองเตสกีเยอใช้กฎแห่งการขัดแย้งเป็นพื้นฐานการวิเคราะห์ โดยกล่าวไว้ใน “เจตนารมณ์แห่งกฎหมาย” ว่า การปกครองแบบราชาธิปไตยผูกขาดอำนาจไว้ที่บุคคลคนเดียว ดังนั้นจะต้องมีเกียรติศักดิ์เป็นตัวจำกัดอำนาจและเป็นสิ่งที่มีอำนาจเหนือทุกคน สร้างเขตแดนกันการปกครองแบบราชาธิปไตยออกจากการผูกขาดอำนาจไว้ที่บุคคลเพียงคนเดียว มิให้กษัตริย์ใช้อำนาจเกินไปจนเป็นเหตุเกิดการนำไปสู่ความขัดแย้งขึ้นมาได้ (เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, 2550: 38) มองเตสกีเยอเสนอแนวคิดการแบ่งแยกและถ่วงดุลอำนาจเพื่อจำกัดอำนาจผู้ปกครอง เพราะเห็นว่ามนุษย์มีแนวโน้มใช้อำนาจไปในทางที่ผิด เพื่อป้องกันปัญหาดังกล่าวต้องแบ่งแยกอำนาจ โดยแยกอำนาจตรากฎหมาย (อำนาจบริหาร) และให้อำนาจพิจารณาพิพากษาคดี (อำนาจตุลาการ) แยกเป็นอิสระจากอำนาจตรากฎหมายและบังคับการตามกฎหมายและให้แต่ละฝ่ายตรวจสอบและถ่วงดุลกัน มองเตสกีเยอเห็นว่าหลักประกันแห่งสิทธิเสรีภาพนั้นมีได้อยู่ที่การปกครองแบบประชาธิปไตยอยู่ทีรูปแบบรัฐบาลที่มีอำนาจจำกัด คำสอนดังกล่าวเรียกว่า “หลักการแบ่งแยกอำนาจ” ซึ่งเป็นรากฐานของหลักการปกครองภายใต้กฎหมาย (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2548ก: 56 และ สมยศ เชื้อไทย, 2549: 103)

(2.2) แนวคิดของเฮเกล (Hegel, 1770 - 1831) เฮเกลมองว่ารัฐเป็นผลผลิตจากการรวมตัวของความคิด โดยเฉพาะความคิดเกี่ยวกับเสรีภาพ ความยุติธรรมและความปลอดภัย จากแนวคิดดังกล่าว รัฐจึงเป็นที่มาแห่งพลังที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ และยังเป็นแหล่งกำเนิดเสรีภาพและความยุติธรรมทางสังคม (ยศ สันตะสมบัติ, 2543: 32)

(2.3) แนวคิดของมาร์กซ์ (Marx, 1818-1883) มาร์กซ์ได้เสนอทฤษฎีความขัดแย้งแนวทางเดียวกับเฮเกลแต่ไม่เห็นด้วยกับกรอบความคิดทางอุดมคติของเฮเกล โดยเห็นว่าขบวนการที่สำคัญทางประวัติศาสตร์นั้นไม่ใช่เรื่องทางความคิด แต่เป็นเรื่องทางวัตถุหรือพลังของการผลิต แม้อาจจะโต้แย้งได้ว่าพลังของการผลิตก็เป็นผลผลิตของจิตใจมนุษย์และเป็นสิ่งที่ธรรมชาติให้มาก็ตาม แต่มาร์กซ์เห็นว่าการขัดแย้งกันไม่ใช่สภาพสะท้อนของความคิด แต่เกิดจากการขัดแย้งกันของพลังทางวัตถุซึ่งสัมผัสได้ ส่วนความคิดเป็นเพียงผลของพลังทางวัตถุ การศึกษาประวัติศาสตร์จึงต้องเน้นที่ตัววัตถุซึ่งเป็นรูปธรรม ขณะที่จิตใจนั้นเป็นนามธรรมสัมผัสไม่ได้ ลัทธิมาร์กซ์อธิบายว่ารัฐเป็นผลของการต่อสู้ การต่อสู้ซึ่งมาร์กซ์ถือเป็นสิ่งสำคัญในทางการเมืองคือการต่อสู้ระหว่างชนชั้น ดังนั้นรัฐในความคิดของมาร์กซ์จึงอยู่ในฐานะที่เป็นรูปแบบทาง

การเมือง กล่าวคือ รูปแบบ และสถาบันทางการเมืองต่าง ๆ เป็นเพียงผลสะท้อนของเทคนิคและวิธีการผลิตแบบต่างๆอันเป็น โครงสร้างเบื้องล่างของสังคม รัฐอยู่เหนือสังคมพลเมืองโดยเอาความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจเข้าแทนที่ อีกทั้งพัฒนาการของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจได้ก่อให้เกิดการแบ่งแยกทางชนชั้น แต่ละชนชั้นจะสถาปนาอำนาจของตนตามฐานะทางเศรษฐกิจให้เหนือชนชั้นอื่น และกลายเป็นผู้กดขี่ชนชั้นอื่น นำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างชนชั้น ดังนั้น กลไกของรัฐจึงเป็นเพียงเครื่องมือแห่งการกดขี่ระหว่างชนชั้น การเกิดของรัฐเป็นสิ่งจำเป็นเพราะสังคมอยู่ภายใต้ความขัดแย้ง ต้องอาศัยอำนาจบังคับของรัฐที่จะทำให้เกิดความสงบเรียบร้อย รัฐจึงเป็นชนชั้นทางการเมืองที่กุมอำนาจชนชั้นอื่นในสังคมอีกทีหนึ่ง โดยมีตัวแทนเป็นชนชั้นนายทุนผู้ใช้อำนาจรัฐกดขี่ชนชั้นที่ด้อยกว่าที่เรียกว่าชนชั้นกรรมาชีพ มาร์กซ์ปฏิเสธการมีอยู่ของ “รัฐ” โดยมีทัศนะว่าการกดขี่ระหว่างชนชั้นจะหมดไป ความขัดแย้งจะไม่เกิดขึ้นต่อเมื่อมีการยกเลิกชนชั้นในสังคม ด้วยการปฏิวัติหรือปฏิรูป จะนำพาสังคมไปสู่ระบบสังคมนิยม และในที่สุดนำไปสู่การสิ้นสุดของรัฐ เพราะรัฐเกิดขึ้นจากความขัดแย้งในประชามันที่ไม่อาจประนีประนอมกันได้ (ยศ สันตะสมบัติ, 2543: 6-9 และเกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, 2550: 41)

(3) รัฐกำเนิดจากการจัดสร้างสถาบัน มี 2 แนวคิดสำคัญ คือ

(3.1) แนวคิดแรกมีรากฐานว่ามีบางสิ่งบางอย่างในรัฐที่อยู่ในปัจจุบันที่ประกอบกันเป็นรัฐ ทั้งในด้านความสำคัญและในด้านระยะเวลา สิ่งนั้นคือแนวคิดแห่งการดำเนินการร่วม ซึ่งเป็นพื้นฐานของรัฐ จากความเป็นนิติบุคคลของรัฐ รัฐจึงก่อตั้งสถาบันภายใต้รัฐขึ้นมีสถานภาพและมีความเป็นอิสระในการดำเนินการต่าง ๆ รัฐและความเป็นนิติบุคคลของรัฐเกิดจากผลผลิตตามธรรมชาติตามแนวคิดสำนักกฎหมายธรรมชาติ ขณะที่สำนักกฎหมายบ้านเมืองเห็นว่าความเป็นนิติบุคคลของรัฐนั้นไม่ได้เป็นผลผลิตมาจากธรรมชาติ แต่เกิดจากการที่มนุษย์ช่วยกันสร้างขึ้นมา โดยรับรองความเป็นรัฐและความเป็นนิติบุคคลโดยกฎหมายฝ่ายบ้านเมือง ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับกฎหมายจึงยากที่จะแยกออกจากกันได้

(3.2) แนวคิดที่สองได้อธิบายการเกิดของรัฐจากคำถามเกี่ยวกับสถานะทางกฎหมายของรัฐรวมทั้งอำนาจของรัฐ การที่กำหนดให้รัฐเป็นสถาบันขึ้น เท่ากับเป็นการหลุดพ้นจากขอบเขตแห่งเกณฑ์ของรัฐและเป็นการกำหนดให้รัฐเทียบเท่าและมากกว่าสถานะทางกฎหมายอื่น ๆ ในขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างเจตนารมณ์ทางกฎหมายขึ้น แต่ก็แตกต่างที่ว่า รัฐนั้นเป็นสถาบันที่เป็นองค์อธิปัตย์ และรัฐเป็นมวลรวมของทุกคนในชาตินั้น กล่าวคือ รัฐเป็นผลผลิตที่บริสุทธิ์ของจินตนาการที่ยังคงอยู่ในเจตนารมณ์ของสิ่งที่อยู่ภายใต้การจัดการของรัฐ มีปัญหาว่าจินตนาการที่เป็นมวลรวมที่เรียกว่ารัฐนั้นสามารถแสดงออกในการกระทำของรัฐได้อย่างไร คำตอบก็คือ การแสดงออกของรัฐคือการแสดงออกของผู้ปกครองรัฐ จะเห็นได้ว่าแนวความคิดเรื่อง

รัฐเป็นสถาบันนั้น เป็นกลไกการจำกัดอำนาจของรัฐโดยอาศัยอำนาจของกฎหมายในการปฏิบัติงานที่นิติบุคคลจะต้องกระทำตาม เช่น แนวคิดการจัดการทรัพย์สินของนิติบุคคล แนวคิดสถานะของนิติบุคคล ซึ่งสองสิ่งนี้เป็นเสาหลักทางกฎหมายของสถาบัน (เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, 2550: 41-43)

โดยสรุป แม้รัฐจะเกิดจากการขัดแย้งกันของมนุษย์ แต่พันธสัญญาที่เกิดขึ้นในประชาคมจะเป็นแนวทางแก้ไขความขัดแย้ง การที่ประชาชนในประชาคมนั้นเข้าทำสัญญาประชาคม ก็เพราะต้องการหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่อาจมีขึ้นระหว่างปัจเจกชน โดยใช้พันธสัญญาเป็นเครื่องมือควบคุมมิให้เกิดความขัดแย้งขึ้น ถ้ามีความขัดแย้งเกิดขึ้นเท่ากับเป็นการทำลายพันธสัญญา อีกประการหนึ่งกรณีรัฐเกิดจากการสร้างสถาบันรวมทั้งหลักการแบ่งแยกอำนาจก็เพื่อให้เกิดรัฐในรูปแบบที่มีอำนาจจำกัดเพื่อเป็นหลักประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชน หลักการเหล่านี้ต่างเป็นรากฐานของการปกครองภายใต้กฎหมายนั่นเอง

2.1.3 ทฤษฎีกฎหมายสามชั้น (Three-Layer Theory of Law)

ทฤษฎีกฎหมายสามชั้น เป็นความคิดสำนักนิติธรรมศาสตร์ที่ปรีดี เภษมทรัพย์ ได้พัฒนาขึ้นจากแนวคิดพื้นฐานที่ว่ากฎหมายมีวิวัฒนาการ (track of law) เปลี่ยนแปลงใน 3 ขอบเขต ดังนี้ (ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ, 2552: 21-25 และ สมยศ เชื้อไทย, 2549: 149-159)

2.1.3.1 ขอบเขตแรก กฎหมายคืออะไร

กฎหมายมีวิวัฒนาการมาพร้อมกับสังคม มี 3 รูปแบบ คือ กฎหมายประเพณี (folk law) กฎหมายของนักกฎหมาย (juristic law) และกฎหมายเทคนิค (technical law)

(1) การอุบัติขึ้นของกฎหมาย นั้น มีปัญหาว่า กฎหมายเกิดขึ้นโดยมนุษย์บัญญัติขึ้นหรือกำหนดขึ้นโดยเจตจำนง (will) ของมนุษย์ หรือก่อตัวขึ้นเอง ทฤษฎีกฎหมายสามชั้นเห็นว่า กฎหมายก่อตัวขึ้นเองในสังคมมนุษย์แล้วคลี่คลายต่อมาจนถึงปัจจุบัน มิได้เกิดขึ้นเพราะการสร้างขึ้นโดยเจตจำนงของมนุษย์แต่อย่างใด ดังหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาพฤติกรรมของสัตว์ (ethology) และการศึกษาทางมานุษยวิทยา (anthropology) ที่พบว่า พฤติกรรมของปลาบางชนิดที่อยู่ในชอกหินมักแสดงอาการหวงกันบริเวณชอกหินนั้น ถ้ามีปลาอื่นเข้ามาจะขัดขวางป้องกัน จนผู้ล่่วงล้าเขตแดนต้องยอมรับ ไม่กล้าล่่วงล้าในเขตนั่นอีก ที่เป็นเช่นนี้เพราะในสถานการณ์ดังกล่าวความเป็นเจ้าถิ่นย่อมมีความชอบธรรมในการครอบครองบริเวณนั้น เมื่อมีการล่่วงล้าก็จะรู้สึกลัวตนเองถูกรุกราน จำเป็นต้องแสดงอำนาจความเป็นเจ้าถิ่น ที่แสดงถึงความหวงแหนเขตดินแดนที่เรียกว่าหลักอำนาจบังคับทางดินแดน (territorial imperative) ลักษณะเช่นนี้เป็นข้อเท็จจริงที่เป็นเช่นนั้นด้วยตนเอง มีอยู่ในหมู่สัตว์ทุกชนิดรวมทั้งในสังคมมนุษย์ มี

ลักษณะทำนองเดียวกันกับการหวงแหนทรัพย์สินที่อยู่ในความถือครองของมนุษย์นั่นเอง กฎเกณฑ์เหล่านี้เป็นเครื่องมือป้องกันและตัดทอนการวิวาทต่อสู้ต่อการแสวงหาอาหารไม่ให้เกิดขึ้นมากเกินไป และส่งเสริมการดำรงอยู่ของสังคม เมื่อมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นสิ่งที่ยอมรับ ย่อมทำให้กฎเกณฑ์นั้นเป็นรูปร่างชัดเจนขึ้นและได้รับการยอมรับ โดยทั่วไปว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องและจำเป็นจะต้องปฏิบัติเช่นนั้น

(2) จากศีลธรรมไปสู่กฎหมาย

ในขณะที่อยู่ระหว่างการเริ่มปฏิบัติว่าจะมีเกณฑ์การตัดสินใจอย่างไรในการปฏิบัติไปตามเช่นนั้น ทฤษฎีนี้อธิบายว่าการรู้ในสถานการณ์ใด ควรปฏิบัติอย่างไร นั้น เป็นความสามารถของมนุษย์สองประการ คือ ความสามารถในการจำแนกข้อเท็จจริงหรือเหตุผลในทางข้อเท็จจริง (factual reason) ซึ่งหมายถึงการจำได้หมายถึงรู้ถึงความแตกต่าง ความเหมือนหรือคล้ายคลึงกัน ในสิ่งต่าง ๆ ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคือ ความสามารถที่จะรู้ว่าอะไรผิดถูก ควรไม่ควร ซึ่งเป็นเหตุผลเชิงศีลธรรม (moral reason) เมื่อมีเหตุที่จะต้องวินิจฉัย มนุษย์ใช้ความสามารถนี้มองสถานการณ์ ประกอบกับข้อเท็จจริงเหล่านั้นจะมีระเบียบความสัมพันธ์อยู่ในตัวเอง ระเบียบที่สถิตในความสัมพันธ์ของข้อเท็จจริงที่ประกอบเป็นเรื่องใดเรื่องหนึ่ง นั้น คือ เหตุผลของเรื่อง (nature of things) เมื่อมนุษย์ใช้ความสามารถในทางศีลธรรมพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่มีอยู่ย่อมจะมองเห็นเหตุผลของเรื่อง ในเรื่องนั้น ๆ ที่บ่งชี้อยู่ในตัวว่าในสถานการณ์เช่นนั้นฝ่ายใดถูกหรือผิด ข้อวินิจฉัยจะผุดบังเกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงกันระหว่างเหตุผลทางศีลธรรมและเหตุผลของเรื่อง

ความสามารถในการวินิจฉัยสิ่งถูกผิดนี้ย่อมคลี่คลายไปสู่กฎเกณฑ์ที่เป็นกฎหมายได้ด้วยการปฏิบัติที่สม่ำเสมอเป็นเวลานาน จนผนึกแน่นเป็นจิตสำนึกของผู้ปฏิบัติ เกิดการยอมรับว่าถูก โดยไม่ต้องมีการวินิจฉัยใด ๆ กลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี และในบรรดา กฎเกณฑ์เหล่านี้จะมีขนบธรรมเนียมประเพณีในส่วนที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่คนหวงแหน เช่น ทรัพย์สินสมบัติ ลูกเมีย หากใครล่วงเกินจะถูกขัดขวางป้องกัน ทำให้มีการปฏิบัติในเรื่องนั้นอย่างระวังยิ่งกว่าเรื่องอื่น ๆ และมีการพัฒนาวิธปฏิบัติให้เป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณีเหล่านี้เป็นระบบยิ่งขึ้นจนมีลักษณะเป็นกฎหมายประเพณี

(3) จากกฎหมายชาวบ้านไปสู่กฎหมายของนักกฎหมาย

การคลี่คลายดังกล่าวเริ่มจากเมื่อมนุษย์รู้จักรวมกันเป็นสังคม มนุษย์ยอมรับจักและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์เหล่านี้แล้ว เบื้องต้นเป็นการคล้อยตามกฎเกณฑ์เหล่านี้ด้วยความเข้าใจว่า เป็นสิ่งที่ถูกและควรกระทำตาม โดยมีได้เข้าใจถึงเหตุผลซ่อนเร้นแต่อย่างไรก็ตามมนุษย์จึงเกิดการเรียนรู้เหตุผลเบื้องหลัง เมื่อมีข้อพิพาทโต้แย้งจึงเกิดการนำเอากฎเกณฑ์ที่

มีอยู่มาช่วยในการวินิจฉัยข้อพิพาท ทำให้เกิดการปรุงแต่งกฎเกณฑ์ให้ซับซ้อนยิ่งขึ้น จากกฎเกณฑ์ที่เข้าใจได้โดยสามัญสำนึกตามเหตุผลพื้นฐาน (simple natural reason) คลี่คลายกลายเป็นกฎเกณฑ์ที่ต้องใช้เหตุผลซับซ้อนมากขึ้นจึงจะเข้าใจได้ หากมีข้อแย้งต้องอาศัยผู้รู้มาช่วยคิด ไตร่ตรองจากเหตุผลที่สะสมอยู่เพื่อแสวงหาเหตุผลที่เหมาะสมในการวินิจฉัยตัดสินข้อพิพาทต่าง ๆ นั้น ผู้ทำหน้าที่วินิจฉัย มิได้คิดหลักวินิจฉัยขึ้นมาเอง แต่จะค้นหาหลักที่ถูกต้องมาวินิจฉัย และตัดสินไปตามกฎเกณฑ์ที่มีอยู่ ทั้งเรื่องที่มีอยู่ในคำตัดสินเดิมหรือเรื่องใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ในกรณีหลังผู้วินิจฉัยจะทำหน้าที่ศึกษาค้นคว้าว่ากฎเกณฑ์สำหรับเรื่องใหม่นี้ควรเป็นอย่างไร โดยเทียบและปรุงแต่งจากกฎเกณฑ์ที่ใกล้เคียงกัน ใช้เหตุผลชักนำตาม โดยนัยนี้ผู้วินิจฉัยจึงเป็นแต่เพียงผู้แสดงออกว่ากฎเกณฑ์ในเรื่องนั้นมีอย่างไร ไม่ได้กำหนดกฎเกณฑ์ไปตามอำเภอใจ ความเป็นธรรมเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้ว นักกฎหมายทำหน้าที่เพียงแสวงหาหรือปรุงแต่งหลักกฎหมายให้ละเอียดอ่อนชัดเจนมากขึ้นเท่านั้น เหตุผลที่นักกฎหมายนำมาตัดสินคดีเรียกว่าเหตุผลปรุงแต่งทางกฎหมาย (artificial juristic reason) เป็นเหตุผลที่ปรุงแต่งขึ้นจากเหตุผลธรรมดาสามัญ ดังกรณีการแย่งชิงทรัพย์สินผู้อื่น ข่มขืนพิจารณาโดยเหตุผลสามัญได้ว่าคนนั้นผิด หรือกรณี คนที่ยิงสัตว์บาดเจ็บและไล่ติดตามอยู่และสัตว์นั้นมาตายในเขตของอีกคนหนึ่ง คนแรกควรมีสติหรือคิดว่าเพราะเขาทำให้สัตว์บาดเจ็บและมีโอกาสที่จะจับได้เป็นคนแรก (the first taker) หากคนแรกเพียงแต่ติดตามแต่ยังไม่ได้ทำสัตว์บาดเจ็บ เท่ากับสัตว์นั้นมีอิสระอยู่ หากคนที่สองจับได้ ข่มขืนมีสติหรือคิดว่าเช่นกัน (the first taker) หลักดังกล่าวเป็นการปรุงแต่งจากสามัญสำนึกกลายเป็นหลักกฎหมายที่มั่นคงขึ้น เข้าสู่ยุคกฎหมายของนักกฎหมาย กฎหมายที่มีที่มาจากจารีตประเพณีซึ่งใกล้ชิดกับศีลธรรมมาก กฎหมายอาญาเรียกว่าความผิดในตัวเอง (Mala in se)

(4) กฎหมายเทคนิค

การเกิดขึ้นกฎหมายเทคนิคนั้น เนื่องจากสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ดังการใช้รถยนต์แทนเกวียน ทำให้เกิดความจำเป็นต้องตั้งกฎสำหรับใช้กับรถยนต์แทนธรรมเนียมปฏิบัติในการใช้เกวียน สังคมจะรอการก่อตัวของจารีตประเพณีมิได้ เพราะมีอันตรายเกิดขึ้นจึงมีความจำเป็นต้องบัญญัติกฎหมายขึ้นมาทันที กระบวนการนิติบัญญัติจึงถูกพัฒนาขึ้นมา กฎหมายที่บัญญัติขึ้นโดยกระบวนการนิติบัญญัตินี้เป็นกฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้นโดยเจตจำนงของมนุษย์ด้วยความมุ่งหมายบางประการ เช่น กฎหมายจราจรเพื่อความสะดวกและปลอดภัยในการเดินทาง กฎหมายเหล่านี้คือกฎหมายเทคนิค

2.1.3.2 การตีความ

ตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 จนปัจจุบันเน้นว่าการตีความกฎหมาย ภายลักษณะอักษรจะต้องค้นหาเจตนารมณ์ของผู้บัญญัติกฎหมาย (subjective theory) หรือเจตนารมณ์

ของตัวทฤษฎีของกฎหมาย (objective theory) ทฤษฎีกฎหมายสามชั้นเห็นว่าทั้งสองฝ่ายมีข้อบกพร่องร่วมกันที่คิดว่ากฎหมายเป็นเรื่องของเจตจำนงล้วน ๆ จึงมุ่งค้นหาเจตจำนงหรือความมุ่งหมายของกฎหมายหรือของผู้บัญญัติกฎหมายอยู่ถ้อยเดียว ละเลยไปว่าบทบัญญัติทางกฎหมายต่าง ๆ มีเนื้อหาที่มีแหล่งที่มาแตกต่างกัน มิใช่มาจากเจตจำนงของบุคคลเท่านั้น กฎหมายจึงมิได้มีเนื้อหาเป็นเนื้อเดียวกัน หากแต่มีแหล่งที่มาสามชั้นทับซ้อนกัน คือ

(1) บทบัญญัติที่มาจากขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี (กฎหมายประเพณี) ส่วนใหญ่เป็นเรื่องครอบครัว การตีความจึงไม่จำเป็นต้องค้นหาเจตนารมณ์ของผู้บัญญัติกฎหมาย เพียงแต่พิจารณาจากขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีก็ตีความกฎหมายได้ถูกต้อง เช่น เรื่องสินสอดทองหมั้น การอยู่กินฉันสามีภริยา จัดเป็นกฎหมายประเภทนี้ นอกจากนั้น หลักในเรื่องสัญญาต้องเป็นสัญญาในเรื่องกฎหมายลักษณะสัญญาก็ดี หลักการเคารพทรัพย์สินของคนอื่นก็ดี เป็นบทบัญญัติทำนองเดียวกัน ต้องตีความจากขนบธรรมเนียมและประวัติดั้งเดิมของบทบัญญัติเหล่านั้น ถ้าตีความจากเจตนารมณ์ของผู้บัญญัติกฎหมายย่อมผิดทิศทาง

(2) บทบัญญัติที่มาจากหลักกฎหมาย เช่น เรื่องอายุความครอบครองปรปักษ์ (ป.พ.พ. มาตรา 1382) การได้กรรมสิทธิ์โดยสุจริต (ป.พ.พ. มาตรา 1303) การปฏิเสธชำระหนี้เพราะขาดอายุความก็ดี การอ้างสิทธิ์ครอบครองปรปักษ์ก็ดี ไม่ใช่เหตุผลทางศีลธรรม เพราะสามารถอ้างได้ว่าการกระทำของตนถูกต้องในศีลธรรม นักกฎหมายโรมันถือว่าประเด็นเหล่านี้มิใช่สถาบันทางศีลธรรม แต่เป็นสถาบันกฎหมาย (legal institution) ที่เกิดขึ้นโดยเหตุผลทางนิติศาสตร์ที่พัฒนาต่อมาจนกลายเป็นสถาบันกฎหมาย ถ้าพิจารณาเพียงความคิดทางศีลธรรมและขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี ไม่สามารถทำความเข้าใจสถาบันเหล่านี้ได้ ต้องศึกษาภูมิหลังด้านกฎหมาย และประวัติศาสตร์หลักกฎหมาย จึงจะตีความได้ถูกต้อง

(3) บทบัญญัติที่เกิดขึ้นจากเหตุผลทางเทคนิค เกิดขึ้นจากการตั้งกฎเกณฑ์ (justice by convention) ไม่ใช่เกิดขึ้นจากหลักธรรมชาติ (justice by nature) เช่น กฎหมายจราจร การเดินรถทางซ้ายทางขวาไม่มีความถูกผิดในตัวเอง จัดเป็นความผิดเพราะห้ามกฎหมายที่บัญญัติด้วยเหตุพิเศษจึงจัดอยู่ในประเภทกฎหมายเทคนิค การตีความจึงต้องหาเหตุผลพิเศษที่เป็นต้นเหตุของกฎหมายนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้มีเฉพาะแต่กฎหมายเทคนิคเท่านั้นที่ผู้ใช้และผู้ตีความจะต้องหาเจตนารมณ์ของกฎหมาย

2.1.3.3 การนิติบัญญัติ

การนิติบัญญัติมีอำนาจมากดังคำกล่าวว่าการค้นพบการนิติบัญญัติเป็นการค้นพบที่น่ากลัวยิ่งกว่าการค้นพบไฟหรือดินปืน เพราะเท่ากับเป็นการมอบชะตากรรมของมนุษย์ให้กับมนุษย์ด้วยกันเอง ดังนั้น จึงควรมีขอบเขตจำกัด ไม่เป็นไปตามอำเภอใจ

กฎหมายที่บัญญัติขึ้นจากการนิบัญญัติทำให้เกิดกฎหมายเทคนิคที่ไม่มีขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีหนุนหลังจึงขาดพลังทางศีลธรรม เช่น กฎหมายจราจร หรือกฎหมายภาษี ถ้าหนีภาษีคนจะไม่ว่าชั่ว เพราะแต่เดิมไม่มีการเก็บภาษีจึงไม่มีขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีในเรื่องนี้ กฎหมายเหล่านี้ต้องอาศัยอำนาจรัฐบังคับใช้ เป็นความคิดเพราะกฎหมายห้าม (Mala prohibita) ถ้าเป็นกฎหมายที่เกิดจากขนบธรรมเนียม เช่น การลักทรัพย์ของผู้อื่น เหล่านี้เป็นการทำผิดจารีตประเพณีศีลธรรม มีความชั่วร้ายในตัวเอง จึงมีพลังทางศีลธรรมคอยบังคับให้ปฏิบัติตาม แม้ไม่มีตำรวจ ไม่มีศาล ก็มีการบังคับในเชิงสังคม ฉะนั้นประสิทธิภาพของกฎหมายจึงต้องอาศัยการปฏิบัติของฝ่ายรัฐที่จะดำเนินการให้กฎหมายเกิดความศักดิ์สิทธิ์เสมือนว่าเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ประชาชนรู้สึกว่าจะต้องปฏิบัติตาม มิฉะนั้นกฎหมายจะไม่มีผลบังคับ

โดยสรุป กฎหมาย คือแบบแผนความประพฤติของคนในสังคม (norm) ซึ่งมีกระบวนการบังคับอย่างเป็นทางการ (organized sanction) ในยุคแรกชาวบ้านเป็นผู้ทรงกฎหมาย ปฏิบัติกันมาจนเป็นประเพณีเรียกว่ากฎหมายชาวบ้าน ในยุคที่สอง นักกฎหมายเป็นผู้ตัดสินใจแทนชาวบ้าน คนถือตามการตัดสินใจของนักกฎหมาย นักกฎหมายเป็นผู้ปรุแต่งหลักกฎหมายที่ชาวบ้านถือปฏิบัติสืบมา จึงเป็นสิ่งที่จะต้องเรียนจึงจะรู้ได้ ในยุคที่สามตัวการคือ นักนิติบัญญัติ ซึ่งบัญญัติโดยเหตุผลทางเทคนิคเพื่อความมุ่งหมายบางประการ การทำความเข้าใจจะต้องศึกษาถึงความมุ่งหมายของกฎหมายนั้น ๆ

2.1.4 ทฤษฎีนีโอมาร์กซ์นิสต์ (Neo-Marxism)

การขยายและตีความทฤษฎีมาร์กซ์นิสต์ใหม่เพื่อหาคำอธิบายว่าเพราะเหตุใดคำทำนายของมาร์กซ์จึงไม่เป็นจริง การปฏิบัติของชนชั้นไม่เกิดขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นจะอธิบายด้วยแนวคิดมาร์กซ์นิสต์ได้อย่างไรได้ทำให้เกิดทฤษฎีนีโอมาร์กซ์นิสต์ขึ้น โดยเฉพาะแนวคิดของกรัมสกี (Gramsci, 1891-1937) นักเศรษฐศาสตร์การเมืองชาวอิตาลี (กาญจนา แก้วเทพ, 2547: 102-116)

ขณะที่แนวคิดมาร์กซ์นิสต์มองว่าโครงสร้างมีอิทธิพลครอบงำมนุษย์ แต่กรัมสกีสนใจวิเคราะห์ว่าโครงสร้างสามารถครอบงำมนุษย์ได้อย่างไร รวมทั้งมนุษย์ผู้อยู่ในโครงสร้างได้พยายามต่อสู้ เปลี่ยนแปลงโครงสร้างอย่างไร เพราะในขณะที่โครงสร้างหล่อหลอมมนุษย์นั้น อีกด้านหนึ่งมนุษย์เป็นผู้เปลี่ยนแปลง โครงสร้าง ประเด็นหลังนี้เป็นจุดเริ่มต้นของปฏิบัติการ กรัมสกีปฏิเสธการวิเคราะห์ของนักทฤษฎีมาร์กซ์นิสต์ยุคแรกที่กล่าวว่า หากชนชั้นใดเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต จะได้ควบคุมปัจจัยในการผลิต ความคิดจิตสำนึกและวัฒนธรรมไปโดยปริยาย (means of ideological production) โดยนำแนวคิดสังคมวิทยา มาอธิบายโครงสร้าง และกระบวนการทำงานของสังคมอย่างมีพลวัตมากขึ้นว่า ในมิติเศรษฐกิจ จะมีกลุ่มพื้นฐานต่าง ๆ ที่มีผลประโยชน์ขัดแย้งกัน เพื่อให้การจัดการกับผลประโยชน์เป็นไปเพื่อกลุ่มของตน กลุ่มต่าง ๆ จะพยายามส่งตัวแทนเข้าไปสังกัดอยู่ใน “รัฐ” ตามกลไกของสังคม เช่น ในระบบประชาธิปไตย ก็จะผ่านการ

เลือกตั้งผู้แทน เป็นต้น กรั่มซีกกล่าวว่านอกเหนือจากรัฐที่เป็นกลไกการปกครองแล้ว สังคมยังมีกลไกอีก 2 ชนิดที่ดำเนินงานทางสังคม คือกลไกแรกเป็นกลไกด้านการปราบปราม (repressive apparatus) รูปธรรมของกลไกนี้คือ กองทัพ ตำรวจ กฎหมาย ศาล ฯลฯ ที่ทำงานอยู่ในปริณิณทลของสังคการเมือง กลไกนี้จะใช้มาตรการที่รุนแรง ดังกรณีการปราบปรามการประท้วงของคณงาน เป็นต้น กลไกที่สองเป็นกลไกด้านการครอบงำทางความคิด (ideological apparatus) รูปธรรมของกลไกนี้คือ ครอบครัว โรงเรียน ศาสนา ที่ทำงาน สื่อมวลชน ฯลฯ ที่ทำงานอยู่ในปริณิณทลของประชาสังค การนี้จะใช้มาตรการกล่อมกลาทางสังค (socialization) อบรมบ่มเพาะ ปลุกฝังความคิด ค่านิยม อุดมการณ์ ฯลฯ แทรกซึมในชีวิตประจำวันเพื่อให้เกิดการยอมรับกับอุดมการณ์ของสังคอย่างสมัครใจ โดยสถาบันสื่อมวลชนเป็นกลไกที่สำคัญยิ่งในปัจจุบัน สังคตามแนวคิดของกรั่มซีกจะมีตัวแทนจากกลุ่มต่าง ๆ เข้าไปช่วงชิงพื้นที่ที่อยู่ตลอดเวลา ไม่มีกลุ่มใดผูกขาดอำนาจรัฐโดยปราศจากการท้าทายจากกลุ่มอื่น ๆ หากวิเคราะห์จากพื้นที่ข่าวจะพบตัวแทนกลุ่มสังคต่าง ๆ ใช้เป็นเวทีแสดงความคิดเห็นของตนอยู่เสมอ แนวคิดพื้นฐานของกรั่มซีกที่สำคัญ ประกอบด้วย

(1) การบังคับ (coercion) และการยอมรับ (consent)

ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาสรุปได้ว่า ในสังคยุคโบราณซึ่งปกครองด้วยการใช้กำลังนั้น จะให้ผลดีชั่วคราวเท่านั้น เพราะยังใช้ความรุนแรงปกครองมากเท่าใด ก็จะได้รับคต่อต้านมากขึ้น ดังนั้น หลังจากที่ได้ค้นพบการใช้เครื่องมือกลไกทางอุดมการณ์แล้ว จึงเป็นสูตรสำหรับผู้ปกครองทั่วโลกว่า จะต้องพยายามทำให้สังคยอมรับอำนาจการปกครองอย่างยินยอมพร้อมใจ โดยใช้กลไกด้านอุดมการณ์เป็นหลัก ส่วนกลไกการปราบปรามนั้น จะใช้อย่างจำกัดในบางช่วงเวลาที่กลไกด้านอุดมการณ์ทำงานไม่ได้ผลแล้วเท่านั้น

(2) สงครามแห่งการเคลื่อนไหวทางการเมือง (war of movement) และสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดของประชาชนและพื้นที่ทางวัฒนธรรมในสังค (war of position)

ขณะที่นักทฤษฎีวิพากษ์ยุคแรกเสนอว่าการเปลี่ยนแปลงสังคคือการต่อสู้เพื่อยึดอำนาจรัฐ ที่เรียกว่า สงครามแห่งการเคลื่อนไหวทางการเมือง กรั่มซีกกลับมีความเห็นว่า นอกจากยากจะประสบความสำเร็จแล้ว แม้ได้อำนาจรัฐมาก็ยากที่จะรักษาอำนาจไว้ได้ ดังนั้น เบื้องต้นควรทำสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดของประชาชน และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในสังคก่อนด้วยการเอาชนะความคิดและจิตใจของคนทุกกลุ่มในสังคก่อน แม้ความคิดดังกล่าวอาจจะตอบสนองผลประโยชน์ของคนเพียงกลุ่มเดียวก็ตาม แต่คนกลุ่มอื่น ๆ ต่างก็ยอมรับและเห็นชอบไปด้วย ดังปรากฏในประวัติศาสตร์ที่แทบจะไม่มีกรณีปฏิวัติเปลี่ยนแปลงสังคที่ใดเป็นไปได้หากไม่สามารถทำให้กองทัพเห็นด้วย

(3) อำนาจครอบงำ (hegemony)

อำนาจครอบงำ หมายถึง กระบวนการที่คนกลุ่มหนึ่งทำให้ความคิด อุดมการณ์ วัฒนธรรมของตนเอง กลายเป็นความคิดและวัฒนธรรมหลักของสังคม hegemony ในความหมายเดิมหมายถึง อำนาจปกครองเหนือรัฐและประชาชนในสมัยกรีกโบราณ ปัจจุบันใช้ในความหมายว่า อำนาจบริหารปกครองสูงสุดหรืออำนาจที่จะครอบงำ ทฤษฎีนีโอมาร์กซิสต์เห็นว่า อำนาจครอบงำ คือ เครื่องมือชนชั้นนายทุนเอามาใช้ในการบังคับควบคุมชนชั้นแรงงาน การควบคุมไม่ได้เกิดขึ้นโดยตรง แต่เกิดผ่านอำนาจครอบงำซึ่งรัฐเป็นผู้ใช้ รัฐจึงเป็นเครื่องมือของชนชั้นนายทุน กล่าวคือ ไม่ใช่มีแค่ชนชั้นนายทุนเท่านั้นที่จัดการ แต่มีรัฐเป็นผู้ควบคุมแรงงานแทนนายทุน ทฤษฎีนีโอมาร์กซิสต์จึงเน้นการวิเคราะห์บทบาทของรัฐว่า โดยรวมรัฐก็ยังรักษาผลประโยชน์ให้กับนายทุน ดังนั้น จึงไม่ไว้วางใจรัฐ การใช้อำนาจครอบงำในสังคมทุนนิยมใช้ผ่านการบริโภควัฒนธรรมและสื่อ ทำให้ประชาชนมีอุดมการณ์ที่ถูกครอบงำโดยรัฐและนายทุนในที่สุด อำนาจครอบงำมี 2 มิติ คือ

(3.1) การครอบงำทางการเมือง (political hegemony) หมายถึง การสถาปนาระบบการเมืองระบบหนึ่งให้กลายเป็นระบบหลักของสังคม ดังกรณีการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญว่าประเทศไทยมีการปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และเมื่อมีรูปแบบการเมืองดังกล่าวแล้ว รูปแบบการเมืองแบบอื่นย่อมหมดความชอบธรรม

(3.2) การครอบงำทางวัฒนธรรม (cultural hegemony) หมายถึง การสถาปนาระบบคิดหรือระบบวัฒนธรรมหนึ่ง ให้กลายเป็นระบบคิดหลักและวัฒนธรรมหลักของสังคม

สำหรับการปฏิบัติการเพื่อการครอบงำ นั้น ประกอบด้วยปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) เช่น การให้คำอธิบาย การอบรมสั่งสอน การเผยแพร่แนวคิดผ่านสื่อต่าง ๆ การโฆษณาชวนเชื่อ ฯลฯ และปฏิบัติการในรูปของกิจกรรม เช่น การทำการกุศล และกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ทั้งหลาย ฯลฯ ในการปฏิบัติการทั้ง 2 ประเภทนี้ กลุ่มคนที่มียุทธศาสตร์ในการจัดตั้งทางอุดมการณ์วัฒนธรรมในสังคม คือ “ปัญญาชน” (intellectual) การครอบงำจะเกิดขึ้นได้ต้องมีปัญญาชนเป็นผู้คิดค้นวิธีการ หรือลงมือปฏิบัติการเอง

โดยสรุป โครงสร้างของสังคมตามแนวคิดของกรัมสกีประกอบด้วย กลไก 2 ชนิด คือ กลไกการปราบปราม อาทิ กองทัพ ตำรวจ กฎหมาย ศาล คุก ฯลฯ และกลไกการครอบงำอุดมการณ์ กลไกนี้จะบ่มเพาะ ปลูกฝังความคิด ค่านิยม อุดมการณ์ ฯลฯ ในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดการยอมรับโดยสมัครใจ รูปธรรมของกลไกนี้ คือ ครอบครัว โรงเรียน ศาสนา ที่ทำงาน สื่อมวลชน ฯลฯ ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าสังคมจะมีความขัดแย้งต่าง ๆ ที่ยังไม่อาจแก้ไขได้ แต่ก็ไม่มีเหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้น เนื่องมาจากประสิทธิภาพในการทำงานของกลไกด้านอุดมการณ์นี้เอง กลไกนี้จะทำงานให้คนในสังคมยอมรับสภาพสังคมที่เป็นอยู่ ดังเช่นคำอธิบายว่า โศกนาฏกรรม แข่งกันไม่ได้ นอกจากนั้นกลไกนี้ยังได้วางพื้นฐาน โครงสร้างด้านสังคมจิตวิทยาของคนแต่ละชนชั้นเอาไว้

ด้วย เช่น ชนชั้นกลางจะไม่ชอบการใช้ความรุนแรง ไม่ชอบการเดินขบวนประท้วง ฯลฯ ชนชั้นล่างจะเกรงกลัวเจ้านาย เป็นต้น โดยสื่อสารมวลชนเป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในการเผยแพร่อุดมการณ์นี้

2.1.5 ทฤษฎีหลังสมัยใหม่ หรือโพสต์โมเดิร์น (Postmodernity)

โพสต์โมเดิร์น เป็นกระแสความคิดและท่าทีของบุคคลที่แสดงออกต่อชีวิต สังคม วัฒนธรรมในลักษณะที่ย้อนแย้งกับแนวคิดยุคสมัยใหม่ แต่ยังไม่มียุคสมัยใหม่เป็นทฤษฎีที่แน่นอน แฝงตัวอยู่ในทุกวงการ โดยจุดร่วมของกระแสความคิดดังกล่าวคือการทวนกระแสแนวคิดยุคสมัยใหม่ (กิริติ บุญเจือ, 2545: 7, 28 อ้างใน เฉลิมชัย ปัญญาดี, 2546: 31) ความเป็นมาของโพสต์โมเดิร์นเริ่มขึ้นเมื่อความเชื่อเชิงเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ที่เคยมีอิทธิพลมากและความเชื่อในเรื่อง “ความก้าวหน้า” “ความจริง” ในภาวะสมัยใหม่เริ่มเสื่อมความนิยม เส้นแบ่งระหว่างศิลปะชั้นสูงและศิลปะชั้นต่ำถูกทำลาย นักคิดจึงหันมาสนใจเรื่องของวัฒนธรรม อุดมการณ์ จิตใต้สำนึกและการใช้สัญลักษณ์ เกิดมีจุดร่วมของศิลปะกับการเมืองและขบวนการทางสังคมและชนชั้น มีนิตเช่เป็นนักคิดคนสำคัญที่มีอิทธิพลทางความคิดอย่างยิ่งต่อนักทฤษฎีสังคม โพสต์โมเดิร์นในปัจจุบัน (สุภาวศ์ จันทวานิช, 2551: 265-266)

2.1.5.1 การย้อนแย้งทวนกระแสของแนวคิดหลังสมัยใหม่ที่สำคัญและเป็นฐานคิดต่อปรากฏการณ์เรื่องต่าง ๆ มีดังนี้ (กิริติ บุญเจือ, 2545: 65-70 อ้างใน เฉลิมชัย ปัญญาดี, 2546: 33-34)

(1) ทศนะที่มีต่อการแสวงหาความรู้ความจริง

แนวคิดสมัยใหม่ได้ใช้กระบวนการเชิงศาสตร์มาสร้างระบบความรู้ด้วยวิธีการย่อส่วน ลดทอน แยกความรู้/ความคิด/ความรู้สึก/อารมณ์ ความจริง/ความเชื่อ เหตุผล/ศรัทธา การพิสูจน์/การหยั่งรู้ มนุษย์ศาสตร์/สังคมศาสตร์/วิทยาศาสตร์ ฯลฯ เพื่ออธิบายขณะที่แนวคิดหลังสมัยใหม่เชื่อว่าการแยกเป็นเพียงวิเคราะห์เพื่อสังเคราะห์ ความรู้ความจริงนั้นเป็นองค์รวมไม่สามารถแยกมาศึกษาได้

แนวคิดสมัยใหม่เชื่อว่าวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (อนุมาน-อุปนัย) คือวิธีเข้าถึงความจริงที่มีอยู่ โดยคำอธิบายเชิงอนุมาน คือ คำอธิบายที่อาศัยความรู้หรือทฤษฎีที่มีอยู่แล้วกว้าง ๆ มาใช้อธิบายสิ่งที่ต้องการอธิบายส่วนย่อยที่อนุมาน (deducted) ที่ยังเป็นข้อสงสัยว่าถูกต้องหรือไม่ และคำอธิบายเชิงอุปนัย คือ คำอธิบายที่ได้จากการสังเกตสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตนำมาอธิบายการ (จะ) เกิดขึ้นของปรากฏการณ์เช่นนั้นอีก ขณะที่แนวคิดหลังสมัยใหม่เชื่อว่า มีความจริงอีกมากมายที่มีคุณค่าอย่างยิ่งที่ต้องใช้ปัญญาหยั่งรู้ (intuition) จึงจะรู้ได้ ภาษาไม่สามารถอธิบายได้ จำเป็นต้องใช้การตีความเป็นเครื่องมือ

(2) ทศนะที่มีต่อความจริง

แนวคิดสมัยใหม่เชื่อว่าความจริงคือความรู้ที่ตรงกับความเป็นจริง ซึ่งมีอยู่ระบบเดียวเป็นวัตถุวิสัย คลาดเคลื่อนไปจากนี้เป็นความคิดเห็นเชิงอัตวิสัย ความรู้จึงวัดกันว่าพิสูจน์ได้ตรงกับความรู้วัตถุวิสัยมากน้อยเพียงใด แนวคิดหลังสมัยใหม่เชื่อว่าไม่มีความจริงวัตถุวิสัยบริสุทธิ์หรืออัตวิสัยบริสุทธิ์ ความจริงทุกอย่างเป็นความรู้แสวงวัตถุ (intentional) ผสมผสานกันทั้งวัตถุวิสัยและอัตวิสัย

แนวคิดสมัยใหม่เชื่อว่าความจริงเป็นสิ่งจริงแท้แน่นอน มีสถานะตายตัว ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในส่วนที่ไม่เป็นอันติมะ กล่าวคือ อนุภาคสุดท้ายมีสถานภาพคงตัวนิรันดร์ มีจำนวนและปริมาณจำกัด ไม่อาจเพิ่มหรือลดได้ การเปลี่ยนแปลงเป็นปรากฏการณ์ของการรวม/แยก เคลื่อนที่/อยู่นิ่ง ซึ่งมีกฎตายตัวควบคุม วิทยาศาสตร์สอนให้รู้กฎดังกล่าว เมื่อรู้แล้วจึงสามารถควบคุมธรรมชาติได้ ขณะที่แนวคิดหลังสมัยใหม่เชื่อว่าเราไม่มีวันจะรู้ความเป็นจริงได้ เพราะมันแปรเปลี่ยนอยู่เสมอ ไม่มีกฎตายตัวควบคุมความเป็นจริงอันรู้เพียงเท่าที่ปรากฏ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ เป็นเพียงสถิติ ยกเว้นและผิดพลาดได้เสมอ

(3) ทักษะที่มีต่ออำนาจ

แนวคิดสมัยใหม่มีแนวโน้มรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลาง เพราะสะดวกในการสร้างระบบและจัดระบบให้มีเอกภาพ แนวคิดหลังสมัยใหม่ เรียกร้องให้กระจายอำนาจให้มีเอกภาพอย่างหลวม ๆ ให้มีเอกภาพในความหลากหลาย (unity in diversity) และศูนย์กลางของอำนาจควรมีหลายศูนย์ ชุมชนควรมีอำนาจจัดการตนเอง

(4) ทักษะที่มีต่อกฎหมาย

แนวคิดสมัยใหม่ยึดมั่นการตีความกฎหมายจากนักนิติศาสตร์เท่านั้น แต่แนวคิดหลังสมัยใหม่มองว่าทุกคนมีความรับผิดชอบต่อกฎหมาย แม้การตีความกฎหมายก็หาใช่ศาสตร์สูงส่งที่หยั่งรู้ได้เฉพาะนักกฎหมาย จึงเสนอให้หรือสร้างตัวบทกฎหมายแบบมนุษยนิยมขึ้น โดยเชื่อว่าตัวบทกฎหมายต่างๆ ล้วนเปิดกว้างให้มีการสันคลอน ตีความได้หลายแบบ ไม่มีการตีความใดเด็ดขาดสมบูรณ์ มนุษย์ทั้งปวงจึงมีอิสระ มีส่วนร่วมในการตีความเพื่อความยุติธรรมอันหลากหลายและเคารพใน “ความเป็นอื่น” แม้ผู้ค้ำยันอำนาจที่ถูกปฏิเสธก็คิดกัน (จรัญ โฆษณานันท์, 2549: 6)

(5) ทักษะที่มีต่อความดี

แนวคิดสมัยใหม่เชื่อว่าความถูกต้องดี/ชั่ว เป็นผลสรุปจากกฎเกณฑ์วิทยาศาสตร์ ต้องให้ผู้ฉลาดที่สุดในสังคมเป็นผู้ชี้ขาดเพราะถือว่ารู้กฎดีกว่าผู้อื่น ขณะที่แนวคิดหลังสมัยใหม่ถือว่าความต้องการของสังคมต่างหากเป็นตัวชี้ขาด หากความต้องการของสังคมเปลี่ยนไป ความถูกต้องดี/ชั่วก็พึงเปลี่ยนไปให้รับกันกับความต้องการของสังคม

แนวคิดสมัยใหม่เชื่อว่า ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ สร้างความเป็นหนึ่งเดียวทางวัฒนธรรมให้กับมนุษยชาติ ขณะที่แนวคิดหลังสมัยใหม่ห่วงหาวนวัฒนธรรมท้องถิ่น พยายามรื้อฟื้นและธำรงไว้ในฐานะเป็นความจริงที่มีความหมายของมนุษยชาติ เพราะถือหลักว่าไม่มีอะไรที่เกี่ยวกับมนุษย์จะไม่มีค่าสำหรับมนุษย์

(6) ทศนะที่มีต่อศิลปะ

แนวคิดสมัยใหม่เคร่งครัดในการจำแนกระเบียบรสนิยม แบ่งยุคสมัยไม่ปะปนกันหากเอารสนิยมตะวันตก/ตะวันออกมาปะปนกันถือว่าขาดรสนิยมอันดีงาม แนวคิดหลังสมัยใหม่ถือว่ารสนิยมไร้พรมแดน การผสมระหว่างสไตล์ทำให้ได้รสนิยมใหม่ ๆ แปลก ๆ ทำให้ไม่ต้องหวงห้ามกีดกัน เรื่องรสนิยมเป็นเรื่องที่มนุษย์ตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นมาถือเอง ก็ควร จะแก้ไขหรือยกเลิกเองได้

2.1.5.2 การทวนกระแสดังกล่าวทำให้เกิดลักษณะเฉพาะของแนวคิด หลังสมัยใหม่ (สุภางค์ จันทวานิช, 2551: 267-270) ดังนี้

(1) ในด้านเศรษฐกิจ

การผลิตภายใต้แนวคิดสมัยใหม่ คือ การผลิตสิ่งที่เป็น สื่อกกลาง เช่น เงิน สินค้าอุตสาหกรรม การแลกเปลี่ยนในระดับเงินตราโดยพลังของทุนเทคโนโลยี และแรงงาน ส่วนแนวคิดหลังสมัยใหม่ การผลิต คือ นวัตกรรมทางความรู้ ข้อมูลข่าวสาร มีการผลิต ข้ำความรู้โดยแหล่งต่าง ๆ ด้วยเทคโนโลยีการสื่อสาร

(2) ในด้านสังคม

แนวคิดสมัยใหม่ จำแนกความสัมพันธ์ทางสังคมตาม ตำแหน่ง ชนชั้นทางสังคมถูกกำหนดตามวิธีการผลิต มีการสะสมทุนแสวงหากำไรสูงสุด มี วัฒนธรรมการบริโภคสินค้าเชิงเศรษฐกิจ (economic goods) ที่เป็นตัวแทนของคุณค่าบางอย่าง ขณะที่แนวคิดหลังสมัยใหม่ จำแนกความสัมพันธ์ทางสังคมจากชนชั้นใหม่ที่แตกต่างและ หลากหลาย ทำหน้าที่ผลิตสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม สัญลักษณ์ที่ผลิตจะถูกนำไปผลิตซ้ำในระบบ ตลาด การแบ่งงานไม่ชัดเจน ไม่มีขอบเขตแน่นอน เพราะเป็นการแบ่งตามการบริโภค วัตถุประสงค์ การบริโภคไม่ใช่สินค้าแต่เป็นภาพหรือสัญลักษณ์ที่เกิดจากตัวสินค้า (รวมถึงจินตนาการ) ผู้บริโภคไม่มี ขอบเขตทางชนชั้นและสิ่งที่ถูกบริโภคที่ต่างกันก็ไม่จำเป็นต้องมีความหมายเหมือนกัน การ เปลี่ยนแปลงทางสังคมจะเป็นการปรับเปลี่ยนด้วยกระบวนการต่อรองแต่เป็นการต่อรองเฉพาะเรื่อง แต่ละบริบท ไม่มีหลักสากลที่ใช้ได้กับทุกเรื่อง

(3) ในด้านการเมือง

แนวคิดสมัยใหม่ เชื่อว่าอำนาจอยู่ที่ประชาชนใช้อำนาจ จากล่างสู่บน โดยรัฐใช้อำนาจแทนประชาชน มีการต่อสู้ระหว่างรัฐกับประชาชนเพื่อเสรีภาพ

แนวคิดหลังสมัยใหม่เชื่อว่า ไม่มีอำนาจเบ็ดเสร็จ ไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจอยู่ในโครงสร้างหลัก ความสัมพันธ์เชิงอำนาจไม่ตายตัวตามสถานภาพแต่เกิดขึ้นตามความแตกต่างระหว่างบทบาทในแต่ละบริบททางสังคม อำนาจอยู่ในชีวิตประจำวันของเรา เช่น ระหว่างคนที่ทำงานที่เดียวกันหรือหรืออยู่ในชุมชนเดียวกัน ครูกับนักเรียน หมอกับคนไข้ เป็นอำนาจที่แผ่ซ่านไหลเวียนอยู่ทุกพื้นที่ อำนาจมีลักษณะเป็นเครือข่าย ดำรงอยู่โดยการผลิตจากวาทกรรม การวิเคราะห์ที่อำนาจมุ่งคุ้มครองการทำงานของอำนาจมากกว่าตัวอำนาจ

2.1.5.3 ความคิดหลักของทฤษฎีโพสต์โมเดิร์น (สุภางค์ จันทวานิช, 2551: 271-273) ประกอบด้วย

(1) การตีความและการรื้อสร้าง (hermeneutics and deconstruction) เน้นการตีความและการเข้าใจความหมายของพฤติกรรมและปรากฏการณ์สังคมมากกว่าความเป็นสาเหตุและตัวพฤติกรรม โดยใช้วิธีการตีความ คือ การพยายามทำความเข้าใจวิธีที่มนุษย์ทำความเข้าใจความหมายและถอดรหัสวัฒนธรรมของคน และใช้วิธีรื้อสร้าง คือ การแยกย่อยสาระให้เป็นส่วน ๆ ที่เล็กลงเพื่อแสดงให้เห็นมิติต่าง ๆ ของอำนาจและอุดมการณ์

(2) วาทกรรม เน้นเรื่องของวาทกรรม (discourse) การโต้ตอบกัน (dialogical) และความมีหลากหลายเสียง (polyvocal)

(3) ความหลากหลายและความเป็นแบบเดียวกัน (diversity and uniformity) เชื่อในเรื่องความหลากหลายมากกว่าความเป็นแบบเดียวกัน ทฤษฎีโพสต์โมเดิร์นปฏิเสธทฤษฎีมหภาค (Grand Theory) และความสามารถในการอ้างอิงไปยังคนทั้งหมด (generalization) การสร้างตัวแบบเพื่อทำนายหรืออธิบายเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

(4) ความเกี่ยวข้องแบบสัมพัทธ์ (relativism) มากกว่าแบบสัมบูรณ์ (absolute) สิ่งต่าง ๆ เกี่ยวข้องกันมีอิทธิพลต่อกัน เพราะฉะนั้นการทำความเข้าใจในพฤติกรรมมนุษย์จึงต้องเข้าใจภายในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ความหมายของสิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงสัมพันธ์กับบริบท

(5) การใช้สัญญาณ (sign) สังคมโพสต์โมเดิร์นเป็นสังคมแห่งการบริโภค เป็นการบริโภคสัญญาณ

(6) การเปลี่ยนองค์ประกอบของชนชั้น (class decomposition) ประเภทของชนชั้นเริ่มเปลี่ยนองค์ประกอบ (decompose) ชนชั้นถูกกำหนดโดยแบบแผนการบริโภคมากกว่าการผลิต ในทุนนิยมระยะหลังที่ภาวะที่ผลิตถูกทำให้เป็นสินค้าอย่างรุนแรง (hypercommodification of products) ผลิตไม่ได้ถูกบริโภคตามคุณค่า แต่ถูกบริโภคตามความหมายหรือสัญญาณ ชนชั้นจึงแปรผันตามความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันในการบริโภคความหมายเหล่านี้ ในยุคโพสต์โมเดิร์นมีการสร้างอัตลักษณ์แบบพหุและข้ามสาย (cross cutting) คนเป็นสมาชิกของชุมชนใน

จินตนาการหลายชุมชนในเวลาเดียวกัน ประเภทของชนชั้นจึงเลื่อนไหลไม่มีเส้นแบ่งที่ชัดเจน ทำให้สังคมโพสต์โมเดิร์นเป็นสังคมที่ชนชั้นสลายตัวหรือยุบตัว เป็นสังคมที่ไม่ใช่สังคมแบบชนชั้น เพราะอัตลักษณ์ อุดมการณ์ และการจัดระเบียบตามชนชั้นจางหายไป วัฒนธรรมชนชั้นก็พลอยหายไปด้วย

2.1.5.4 แนวคิดหลังสมัยใหม่ที่สำคัญ

ในบรรดานักทฤษฎีโพสต์โมเดิร์น มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault, 1926-1984) เป็นนักคิดของศตวรรษที่ 20 ที่ได้รับความสนใจมาก ฟูโกต์ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากนิทเซ่ในการปฏิเสธสถาบันทางสังคมที่ทรงอำนาจเหนือปัจเจกบุคคล ได้เสนอความคิดที่ทะลายนความเชื่อและทฤษฎีสังคมที่ยึดถือกันมาแต่เดิมด้วยบทวิเคราะห์ว่าด้วยอำนาจ โดยใช้วิธีการของนิทเซ่ที่เรียกว่าวิธีการทางวงศ์วานวิทยา (genealogy) ในการสืบสาวกระบวนการที่สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ตีแผ่ให้เห็นว่าได้มีการจัดวางแผนหรือใช้เทคนิคบางอย่าง เพื่อให้คนบางคนหรือบางกลุ่มมีอำนาจเหนือผู้อื่น เช่น ประเพณีสารภาพบาปของคริสเตียน การออกแบบคุก การนิยามความบ้า ฯลฯ (สุภาภรณ์ จันทวานิช, 2551: 274) ความคิดของฟูโกต์ในเรื่องอำนาจ อาจแบ่งได้ดังนี้

(1) อำนาจของกษัตริย์ ในงานเขียนชื่อ Discipline and Punish (1977) ฟูโกต์ชี้ให้เห็นว่าภายใต้ระบบกษัตริย์ อำนาจอยู่ที่ตัวบุคคล อาชญากรรมที่ก่อให้เกิดระบบนี้ถูกมองว่าเป็นภัยคุกคามต่อสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ต้องได้รับการลงโทษในที่สาธารณะเพื่อตอกย้ำอำนาจ ของชนชั้นปกครองด้วยการสร้างความหวาดกลัวให้เกิดขึ้นแก่สาธารณะ ดังการประหารชีวิตผู้ลอบปลงพระชนม์ช่วงก่อนการปฏิวัติฝรั่งเศส ทัณฑ์ทรมานดังกล่าวไม่ใช่การกระทำที่ไม่มีค่าอธิบาย หากแต่เป็นพิธีกรรมตอกย้ำอำนาจของกษัตริย์ (เชษฐา พวงหัตถ์, 2548: 78-79)

(2) อำนาจในการสร้างวินัย (disciplinary power) ฟูโกต์ชี้ให้เห็นว่า ในศตวรรษที่ 17 และ 18 รูปแบบใหม่ของอำนาจได้ปรากฏขึ้น ดังมีร่องรอยจากความคิดของเจรามี่ เบนธัม เกี่ยวกับตัวแบบคุกที่เรียกว่า panopticon ซึ่งเป็นอาคารวงกลมมีหอคอยสูงตรงกลาง รายรอบด้วยห้องขัง ที่ทุกห้องขังสามารถตกอยู่ในการสังเกตสอดส่องดูแลของผู้คุมเพียงคนเดียว (เชษฐา พวงหัตถ์, 2548: 79) แนวคิดในเรื่องอำนาจในการสร้างวินัยนี้มาจากเทคนิคเรื่องความซ้ำ (repetition) ในการกระทำของมนุษย์ ด้วยการใช้นิเทศจัดระเบียบเชิงพื้นที่ทำให้ผู้ถูกจับอยู่ภายใต้การจับจ้อง และผู้จับจ้องต้องเป็นผู้มีอำนาจเหนือกว่า มนุษย์จึงใช้เทคนิคเพื่อมีอำนาจควบคุมมนุษย์อื่น ๆ ด้วยการควบคุมร่างกายของมนุษย์ วิธีควบคุมร่างกาย ใช้ระเบียบวินัยแบ่งแยกมนุษย์เป็นกลุ่มดังที่ฟูโกต์อธิบายว่า “ระเบียบวินัยได้อุบัติอย่างแท้จริงในประวัติศาสตร์ เมื่อเทคนิคเกี่ยวกับกายมนุษย์ได้ก่อกำเนิดขึ้น เทคนิคดังกล่าวมิได้มีเป้าหมายเพียงเพื่อเพิ่มทักษะของร่างกายหรือเพียงเพื่อให้ร่างกายถูกควบคุมได้มากขึ้น แต่เป็นการก่อรูปความสัมพันธ์ชนิดหนึ่งที่ยังร่างกายเชื่อฟังการควบคุมได้มากเท่าใด ก็ยังมีประโยชน์ได้มากเท่านั้น... จึงได้เกิดแนวทางใช้อำนาจแบบบังคับซึ่งมุ่งจัดการกับร่างกายมนุษย์... ระเบียบวินัยได้แยกอำนาจออกจากร่างกาย.. ทำ

ให้อำนาจนั้นกลายเป็น “ความสามารถ” หรือ “สมรรถภาพ” วิธีการที่มนุษย์ควบคุมร่างกายของมนุษย์ด้วยกันทำได้หลายวิธีดังนี้ (สูกางค์ จันทวานิช, 2551: 276)

(2.1) กำหนดให้อยู่ในพื้นที่จำกัด เช่น โรงเรียนกินนอน กรมทหาร ทำให้มนุษย์ที่มีที่มาอย่างหลากหลายต้องอยู่ภายใต้ระเบียบเดียวกัน

(2.2) กำหนดพื้นที่เฉพาะตำแหน่งหรือสถานะของบุคคล เช่น โรงเรียนที่กำหนดให้คนงานมีหน้าที่เฉพาะต้องอยู่ในพื้นที่เฉพาะตามตำแหน่งของตนเองในวงจรการผลิต คนงานในโรงงานจึงไม่สามารถรวมตัวกันได้เป็นกลุ่ม เพราะเทคนิคการกำหนดพื้นที่เฉพาะบังคับให้ต้องกระจายออกไปตามตำแหน่งหน้าที่ สามารถตรวจสอบได้ง่ายว่าใครหายไปบ้าง และสามารถล่วงรู้การทำงานของทุกคน เทคนิคนี้ คือ การตีตาราง (quadrillard)

(2.3) กำหนดพื้นที่ตามประโยชน์ใช้สอย เช่น โรงพยาบาลมีการแบ่งแผนกเป็นคน ไข้ นอก คน ไข้ ใน ห้องยา ห้องผ่าตัด ฯลฯ การแบ่งพื้นที่และการควบคุมร่างกายของมนุษย์มีความ สัมพันธ์ซับซ้อนมากขึ้นและเป็นไปโดยเคร่งครัด

(2.4) กำหนดลำดับหรือตำแหน่งของบุคคล เป็นการควบคุมที่ใช้วิธีจัดลำดับให้คนถูกแบ่งออกเป็นหมวดหมู่ โดยใช้ตารางมีชีวิตขึ้นมาแทนตารางทางกายภาพ ดังเช่นเทคนิคการจัดชั้นเรียนของพระนิกายเยซูอิต พระใช้ระเบียบวินัยแยกแยะนักเรียนด้วยเกณฑ์ต่าง ๆ เช่น ความสามารถในการเรียน อายุ ความขยัน ฯลฯ กำหนดให้นักเรียนนั่งประจำที่ของตน จะเปลี่ยนที่ไม่ได้ถ้าไม่อนุญาต กำหนดให้นักเรียนที่ขี้เกียจนั่งระหว่างนักเรียนที่ขยัน เป็นต้น

(3) อำนาจตามกฎหมาย ฟูโกต์วิพากษ์กฎหมายที่ปรากฏว่าเป็นเพียงการแสดงออกและการใช้อำนาจที่แยกไม่ออกจากอำนาจรัฐ และไม่เป็นกลาง ตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 ถึงปัจจุบัน ความขัดแย้งพิศวง (paradox) ของสังคมได้สร้างเทคโนโลยีแห่งอำนาจ (technology of power) ขึ้นมากมาย ท่ามกลางการวิพากษ์การครอบงำของอำนาจกฎหมายที่พยายามเข้าไปกำกับ แต่กลับไร้ความสามารถเพิ่มขึ้นในการวางกฎเกณฑ์กำกับอำนาจ แม้กระทั่งเรื่องสำคัญ เช่น สิทธิเสรีภาพ ในทางปฏิบัติไม่มีบัญญัติแห่งสิทธิ (bill of rights) ใดสามารถปกป้องสิทธิได้อย่างเคร่งครัด เสรีภาพเป็นสิ่งจำเป็นต้องมีการใช้ปฏิบัติ (liberty is what must be exercised) หลักประกันแห่งเสรีภาพคือเสรีภาพ (the guarantee of freedom is freedom) มิใช่สถาบันทางกฎหมาย นิติปรัชญาล้วนเป็นเพียงการศึกษาเรื่องราวการสร้างขอบธรรมต่อการใช้อำนาจผ่านการอ้างอิงเรื่องจริง ๆ แล้วเป็นเพียงตำนานนิยาย ในแง่มุมนี้นักคิดแนวหลังสมัยใหม่จึงวิพากษ์ว่ากฎหมายเป็นตำนานนิยาย (law as mythology) (จรัญ โฆษณานันท์, 2550: 161-162)

(4) อำนาจต่อร่างกาย (bio- power) อำนาจที่กระทำต่อร่างกายตามแนวคิดของฟูโกต์มีเป้าหมายอยู่ที่ประชากรทั้งหมดแทนที่จะเป็นเฉพาะปัจเจก ดังเช่น ความบ้าที่เป็นตัวอย่างการใช้อำนาจของรัฐในการแทรกแซงเข้ามาบังคับร่างกายมนุษย์ได้อย่างแบบยล ด้วยการนิยามความหมายของความบ้าในแต่ละสมัย ดังนี้

ตาราง 1 ความบ้า (madness)

สมัยกลาง (ก่อนสมัยคลาสสิก)	
ในศตวรรษที่ 15 ความบ้า	คือ ความไร้ระเบียบ มีคมน จลาจล แต่คนบ้าอยู่ปะปนกับคนปกติ ต่อมา ในปลายศตวรรษที่ 15 มีธรรมเนียมจับคนบ้าไปใส่เรือปล่อยไปตามลำน้ำหรือท้องทะเลในยุโรปตะวันตก เรือที่จับคนบ้าใส่ไปเรียกว่า ship of fools การผลักไสคนบ้าลงเรือเป็นการให้คนบ้าหาทางออกด้วยตนเอง
สมัยคลาสสิก (เป็นสมัยที่ยึดถือเหตุผล) ในศตวรรษที่ 17-18 ความบ้า	คือ ความเจ็บ ไม่มีเสียง เป็นการประท้วงสังคม เจ็บๆ ความเจ็บปวดทางจิต คนบ้าถือเป็นผู้ไร้เหตุผล ออกนอกกลุ่มนอกทางหรือนอกร่องรอยของเหตุผล (delirium) คนบ้าต้องถูกคุมขังไว้ร่วมกับคนจรจัดและอาชญากร
ในศตวรรษที่ 19 ความบ้ากลายเป็น	การกระทำวุ่นวาย ไม่ใช่ความเจ็บป่วย คือความเป็นสัตว์ในคัมภีร์ แสดงออกอย่างดุร้าย คนบ้าต้องถูกขังไว้ในกรง วิธีปฏิบัติต่อคนบ้า ได้แก่ การเน้นระเบียบวินัย และการลงทัณฑ์เพื่อให้เชื่อเป็นการทำลายความเป็นมนุษย์ให้หายไป
ในศตวรรษที่ 20 คนบ้าถูกนิยามว่าเป็น	ความเจ็บป่วยทางกาย ต้องได้รับการบำบัดที่โรงพยาบาล

ฟูโกต์สรุปว่า การลงโทษความบ้าแต่ละสมัยเปลี่ยนไปตามการรับรู้/นิยามความบ้าและการเกิดขึ้นของสถาบันที่ทำหน้าที่สร้างความรู้เกี่ยวกับความบ้า ในการใช้เทคนิคควบคุมร่างกายนี้เอง มนุษย์สามารถวิเคราะห์ห้องค้ประกอบย่อย ๆ ที่ใช้เทคนิคสร้างขึ้น เช่น รายละเอียดของคุก โรงพยาบาล โรงเรียน ฯลฯ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เพราะได้เห็นสาระสำคัญคือ การจัดระเบียบให้กับสิ่งต่าง ๆ (the order of things) นั่นเอง (สุภางค์ จันทวานิช, 2551: 282)

จุดเน้นของวาทกรรมอำนาจต่อร่างกาย คือเรื่องเพศ (sex) งานเขียนชื่อ The History of Sexuality (1984) ฟูโกต์ให้เหตุผลว่ารัฐได้สร้างนิยามของความปกติทางเพศ เพื่อจัดระเบียบควบคุมเรื่องเพศอย่างเข้มข้น ในสมัยกรีกโบราณ เพศเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายสำหรับการผลิต การปกครองและการดูแลตนเอง เป็นเรื่องของความเพลิดเพลินใจ (pleasure) ที่บุคคล

สามารถกระทำได้เต็มที่ตามสถานภาพทางสังคมของตน โดยผ่านการสมรส สำหรับศาสนาคริสต์ การเปลือยใจเรื่องเพศถือเป็นบาป ความเปลือยใจและเสรีภาพส่วนบุคคลเกี่ยวข้องกับการควบคุมตนเองในความสัมพันธ์กับผู้อื่น จึงมีการสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นเพื่อควบคุมการประพฤติทางเพศ วาทกรรมเกี่ยวกับเพศจึงมุ่งควบคุมเรื่องเพศไว้ในพื้นที่เฉพาะ เพราะไม่สามารถห้ามปรามความประพฤติทางเพศด้วยกฎหมายได้ ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ความคิดที่ว่าสังคมได้เกิดการปลดปล่อยทางเพศเป็นเรื่องไม่จริง ความจริงคือได้มีการสร้างวาทกรรมว่าด้วยการจัดประเภทของพฤติกรรมทางเพศ การสร้างความรู้สึกลึกซึ้งให้กับเพศสัมพันธ์บางรูปแบบ และทำให้ผู้ที่คิดว่าได้ถูกปลดปล่อยทางเพศแล้วนั้นอยู่ในสถานะของการควบคุมโดยสิ้นเชิง ฟูโกต์ได้เสนอว่าปัจเจกบุคคลไม่จำเป็นต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ทางจริยธรรมที่สังคมกำหนดขึ้น แต่ควรสร้างตัวตน หรือคุณค่าบางประการที่เขาเลือกเองได้โดยเสรี เพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตของตนในเรื่องเพศ (เชษฐา พวงหัตถ์, 2548: 81-82)

(5) อำนาจสมัยใหม่ในรูปแบบของความรู้

(5.1) ความรู้เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกับอำนาจ ความรู้ทำให้มีอำนาจ ดังเช่น ความรู้เกี่ยวกับความเป็นไปของนักโทษทำให้ผู้คุมมีอำนาจ ฟูโกต์คิดว่าความรู้ที่ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ และปฏิบัติการของความรู้ถูกกำหนดโดยระบบความรู้ (episteme) หรือกรอบความรู้ episteme มาจากภาษากรีกโบราณ หมายถึงวิชาการหรือความรู้ทั้งหมดที่จัดประมวลไว้ เช่น ความคิดเกี่ยวกับศาสตร์ต่าง ๆ ปรัชญา ซึ่งเป็นกลุ่มของสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในยุคสมัยหนึ่ง ๆ เช่น กรอบความรู้ของศตวรรษที่ 19 ดังนั้น episteme นอกจากเป็นกรอบความรู้แล้วยังหมายถึง องค์ความรู้ หรือประมวลความรู้ ฟูโกต์อธิบายว่า แต่ละยุคสมัย มีโครงสร้างระดับลึก (deep structure) กำหนดขอบเขตของวัฒนธรรมและความรู้ซ่อนอยู่ในโครงสร้างนี้เป็นตัวกำหนดวาทกรรมและการผลิตคำพูดทั้งหลายในสังคม โครงสร้างระดับลึกนี้คือ กรอบของความรู้ (episteme) กรอบความรู้ของแต่ละยุคสมัยสร้างสิ่งที่เรียกว่าวาทกรรม (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2551: 282)

(5.2) วาทกรรม (discourse) หมายถึง การสนทนาโต้ตอบคำพูด วาทะหรือสุนทรพจน์ ฟูโกต์นำมาใช้ในความหมายของการแสดงออกทางวาจาเกี่ยวกับความคิด (expression verbale de la pensee) โดยมีภาษาเป็นจุดเน้นหนักในการวิเคราะห์ของฟูโกต์เรื่องวาทกรรมว่า ภาษาไม่ใช่สิ่งที่บริสุทธิ์ ไม่ได้เป็นสื่อที่เป็นกลาง วาทกรรมเป็นเรื่องของการแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ทางอำนาจและสะท้อนให้เห็นถึงปฏิบัติการและตำแหน่งต่างๆที่ยึดโยงอยู่กับสิ่งเหล่านี้ วาทกรรมจึงหมายถึงทุกสิ่งที่สามารถถูกคิด ถูกเขียนหรือถูกพูดเกี่ยวกับสิ่งต่างๆซึ่งมีลักษณะเฉพาะ ในแง่นี้ ความสามารถในการใช้วาทกรรมจึงสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจในการควบคุมของความรู้เฉพาะด้าน ดังเช่น อำนาจควบคุมบงการของวาทกรรมกฎหมาย ในการควบคุมบงการผู้ที่ไม่มีความรู้เรื่องกฎหมายหรือลูกความ (เชษฐา พวงหัตถ์, 2548: 77) วาทกรรม คือ กรอบ

ความคิดเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีลักษณะเป็นสถาบันสืบทอดกันมาแสดงออกผ่านทาง การพูด และการเขียนอย่างต่อเนื่อง เพื่อคงไว้ซึ่งลักษณะของวาทกรรมนั้น วาทกรรมจึงเป็นการอธิบายหรือ มอง “ความจริง” ตามระบบคิดของผู้ที่อยู่ในวาทกรรมนั้น นอกจากนี้วาทกรรมยังมีความหมาย รวมถึงระบบกระบวนการผลิตเอกลักษณ์และความหมายให้แก่สิ่งต่าง ๆ เช่น ความรู้ ความเป็นจริง ตัวตนของมนุษย์ ฯลฯ เป็นกฎเกณฑ์ในการกำหนดการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลงหรือการหายไป ของสิ่งต่าง ๆ เช่นในเรื่องของความรู้ วาทกรรม คือ โครงสร้างที่กำหนดคำพูดทั้งหลาย ภาคปฏิบัติ ของวาทกรรม คือ ความสม่าเสมอที่เกิดขึ้น โดยมนุษย์ไม่รู้ตัว เกิดขึ้นในระดับคำพูด (parole) ซึ่งเป็น กระบวนการไม่ใช่ระดับภาษา (langue) ซึ่งเป็นตัวระบบหรือโครงสร้าง (สุภาวศ์ จันทวานิช, 2551: 282) ในเรื่องของความเป็นจริง วาทกรรมคือ กฎเกณฑ์ที่กำหนดสร้างความหมายและความเป็นไป ได้ในการพูดถึงความเป็นจริง ความเป็นจริงไม่ใช่ข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ แต่เป็นตัวกฎเกณฑ์ที่ กำกับว่าอะไรเป็นจริง/ไม่เป็นจริง วาทกรรมจึงมีเรื่องของอำนาจและความรุนแรงเข้ามาเกี่ยวข้องกับ วาทกรรมสร้างระบอบว่าด้วยความจริง (ไซรต์น์ เจริญสิน โอฟาร, 2542: 19-21) ผู้มีอำนาจหรือ สถาบันในสังคมเป็นผู้กำหนดวาทกรรมหรือกรอบของความรู้เหล่านี้ให้แก่สังคม แนวคิดเรื่องวาท กรรมนำไปสู่การวิเคราะห์วาทกรรม (discourse analysis) เป็นการศึกษาและสืบค้นถึงกระบวนการ ขึ้นตอน ลำดับเหตุการณ์และรายละเอียดปลีกย่อยต่าง ๆ ในการสร้างเอกลักษณ์และความหมาย ให้กับสรรพสิ่งที่ห่อหุ้มเราอยู่ในสังคมในรูปของวาทกรรม และภาคปฏิบัติของวาทกรรม (discursive practices) ว่าด้วยเรื่องต่าง ๆ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร มีการต่อสู้เพื่อช่วงชิงการนำ (hegemony) ในการกำหนดกฎเกณฑ์ว่าด้วยเรื่องนั้นอย่างไร มีความหมายเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับ บุคคล สถาบัน สถานที่ เหตุการณ์อะไรบ้าง และผลกระทบที่เกิดจากการสร้าง รวมตลอดถึงการเก็บ กด/ปิดกั้นของสิ่งเหล่านี้ของวาทกรรมมีอะไรบ้าง (ไซรต์น์ เจริญสิน โอฟาร, 2542: 27-28)

แนวทางศึกษาวาทกรรม (discursive approach) ให้ความสำคัญกับการ วิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่าง “อำนาจ” กับ “ความหมาย” เพื่ออธิบายถึงกระบวนการสร้างภาพ แทนความจริงกับนัยยะทางการเมืองที่เกิดขึ้น ในบทความเรื่อง Subject and Power พูโกต์ แสดงให้ เห็นว่า นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา รัฐสร้างอำนาจด้วยการทำให้พลเมืองกลายเป็น ปึงเจก โดยการใช้กลไกเชิงอำนาจสมัยใหม่ควบคุมการเข้าถึงความจริง เพื่อควบคุมวิจารณ์และ การตัดสินใจของปึงเจก โดยการให้คำมั่นสัญญาว่า รัฐจะให้หลักประกันด้านเสรีภาพแก่ปึงเจก ไม่ ว่าจะเป็นในเรื่องของการมีสุขภาพที่ดี การมีชีวิตที่ดี การกินคืออยู่ดี การมีความงามของร่างกาย การมี ความปลอดภัย เสรีภาพในการคิดและตัดสินใจ ฯลฯ การทำให้มนุษย์กลายเป็นปึงเจก ทำให้มนุษย์ กลายเป็นหน่วยที่ถูกควบคุม ถูกจัดการ ถูกทำให้สยบยอม และมีฐานะพึ่งพิง อำนาจรัฐจึงแทรกกลีกลงสู่ความคิดของปึงเจกและการตัดสินใจของปึงเจกได้อย่างลึกซึ้ง (Foucault, 1982 ย่างโน นพพร ประชากุล, 2547: (28)-(31))

โดยสรุป กล่าวได้ว่าโพสต์โมเดิร์นเป็นความคิด ประสบการณ์ และ ปฏิกริยาที่มีต่อยุคสมัยใหม่ที่แสดงออกผ่านทฤษฎีทางสังคมและศิลปะแขนงต่าง ๆ เป็นสถานะที่มี ลักษณะเฉพาะทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง ที่แตกต่างไปจากภาวะสมัยใหม่ที่ เกิดขึ้นก่อนหน้านั้น โดยความแตกต่างเริ่มแต่ที่สะท้อนต่อความจริงสูงสุด ไปถึงที่สะท้อนที่มีต่อชีวิต สังคม และวัฒนธรรม แนวคิดดังกล่าวสะท้อนมาจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมผ่านการปะทะของ แนวคิดเชิงปรัชญาเพื่ออธิบายถึงความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย บางครั้งมีข้อจำกัด และมีการคลี่คลายเกิดเป็นแนวคิดใหม่ขึ้นมาเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในยุคสมัยใหม่ เชื่อว่า ความจริงเป็นสากลและความจริงสูงสุด (ultimate reality) มีลักษณะจริงแท้แน่นอนผ่านการทดสอบ พิสูจน์ได้ไม่เปลี่ยนแปลง มีแบบแผนที่ชัดเจน ผลการวิจัยสามารถสรุปหรืออธิบายได้อย่างกว้างขวาง (generalization) ขณะที่แนวคิดหลังสมัยใหม่เห็นว่าความจริงมีลักษณะเฉพาะถิ่น โดยทวนกระแส อย่างสุดโต่งจนถึงกลุ่มแนวคิดสายกลางที่มองความจริงในลักษณะสัมพัทธ์ มีลักษณะหลากหลาย แตกต่างกันไปในแต่ละบริบท ความจริงของชุมชนจึงเป็นวาทกรรมที่ชุมชนนั้นยอมรับและเห็นว่าเป็นเรื่องจริง ดังนั้น ความจริงในทางสังคมศาสตร์จึงมีลักษณะหลากหลายขึ้นอยู่กับทัศนะของแต่ละคน (เฉลิมชัย ปัญญาดี, 2546: 34) แนวการวิเคราะห์ที่สำคัญของแนวคิดหลังสมัยใหม่คือวาทกรรม เป็นการผลิตความหมายเกี่ยวกับความจริงในเรื่องต่าง ๆ รวมถึงการมีสถาบันทางสังคมและปฏิบัติการ ทางสังคมที่ต่อเนื่องจากความรู้ที่นั่นด้วย วาทกรรมทำให้คนนิยามตนเองตามความรู้ที่ผลิตขึ้น โดยฟูโกต์ ได้นำสิ่งที่มีการวิเคราะห์ไว้แล้วมาวิเคราะห์ใหม่จากมิติของอำนาจ การฝ่าฝืน ต่อต้าน และความรู้ ทำให้ภาพของความเป็นจริงทางสังคมที่เคยรับรู้และเข้าใจแต่เดิมถูกสั่นคลอน เกิดการแตกหักทาง ทฤษฎีหรือญาณวิทยาอย่างรุนแรง ความเป็นปึกแผ่นของสังคมอย่างที่คูร์ไคม์เสนอไว้ เป็นเหมือน การใช้เทคนิคควบคุมร่วมกัน เป็นการใช้อำนาจแบบบังคับผ่านสิ่งที่เรียกว่าระเบียบวินัย (สุภางค์ จันทวานิช, 2551: 287) ในปัจจุบัน โลกทุนนิยมสมัยใหม่ กระแสโลกาภิวัตน์ เงินและอำนาจบริหาร ได้รวมตัวกันเข้ามายึดครองภาคสังคมโดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือ อำนาจของเงินหรือทุนได้ทำให้เกิดเป็นสภาพการย้ายโอนอำนาจอธิปไตย (หลาย ๆ ส่วน) จากรัฐสู่ตลาด/กลไกตลาด ภายได้สถานะนี้ รัฐมีแนวโน้มการใช้ความรุนแรงอันชอบด้วยกฎหมายต่อการตรวจสอบจากภาคประชาชน

จากการที่แนวคิดหลังสมัยใหม่ท้าทายทวนกระแสแนวคิด สมัยใหม่ส่งผลให้เกิดที่สะท้อนที่สำคัญในด้านการพัฒนา คือ แนวคิดหลังสมัยใหม่เชื่อว่า การมีส่วนร่วม ควรเป็นการส่งเสริมหรือให้บทบาทของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจ ร่วมทำ และร่วม รับผิดชอบ มิใช่เพียงการรับประโยชน์เท่านั้น เป็นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของผู้มีส่วนได้เสีย จึงจะเป็นการมีส่วนร่วมที่มีความหมาย (meaningful public participation) ที่สำคัญ ที่สะท้อนที่มีต่อการ แสวงหาความรู้และความจริงของแนวคิดหลังสมัยใหม่ ส่งผลให้ การกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย

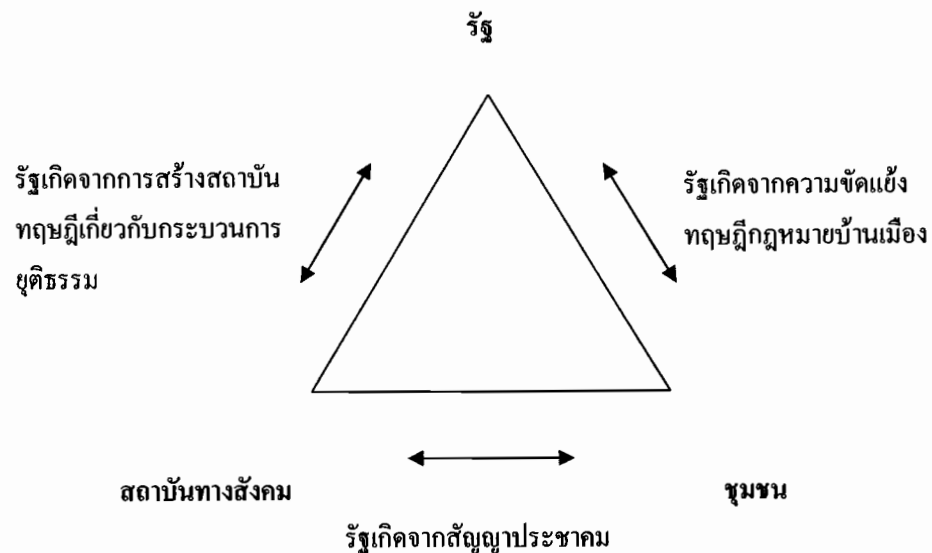
และพัฒนาของแนวคิดหลังสมัยใหม่ หันไปใช้พหุวิธี (multiple methodologies) มองปัญหาจากทัศนภาพที่หลากหลาย (multiple perspectives) ใช้กระบวนการตีความเป็นเครื่องมือในการอธิบายและหลีกเลี่ยงการสร้างข้อสรุป กฎ หรือทฤษฎี ข้อค้นพบจากการวิจัยจึงเป็นวาทกรรมทั้งหลายที่อธิบายได้เฉพาะถิ่นหรือชุมชนนั้นๆ

2.1.6 ทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม

กระบวนการยุติธรรม (criminal justice process) หมายถึงเครื่องมือที่สังคมใช้เพื่อควบคุมมาตรฐานความประพฤติที่จำเป็นในการปกป้องบุคคลและชุมชน ในยุคโบราณกระบวนการนี้เป็นไปอย่างไม่เป็นทางการ พื้นฐานของกระบวนการเชิงสังคมดังกล่าวมาจากความเชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษตามลัทธิศาสนา เมื่อสังคมได้พัฒนากฎหมายขึ้นเพื่อควบคุมสมาชิกในสังคมจึงได้เกิดระบบตำรวจขึ้นเป็นผู้บังคับใช้กฎหมายเพื่อให้เกิดการเคารพกฎเกณฑ์ดังกล่าว และเกิดระบบศาลเป็นผู้พิพากษาคัดสินการละเมิดกฎหมาย ปัจจุบัน กระบวนการยุติธรรมเป็นระบบงานที่ปฏิบัติการจับกุม ฟ้องร้อง พิจารณาและพิพากษาสมาชิกในชุมชนที่ละเมิดกฎหมาย โดยทั่วไปหมายถึงกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ประกอบด้วย องค์กรหลัก ได้แก่ ตำรวจ อัยการ ศาล และราชทัณฑ์ โดยมีกฎหมายอาญา (criminal law) และวิธีพิจารณาที่ชอด้วยกฎหมายเป็นเครื่องมือ (Albanese, 2005:15-18) ทฤษฎีที่จำเป็นสำหรับการปฏิบัติงานประกอบด้วย ทฤษฎีการควบคุมอาชญากรรม ทฤษฎีกระบวนการนิติธรรม ทฤษฎีการบังคับใช้กฎหมาย และทฤษฎีชุมชนสัมพันธ์ (ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2545 และประธาน วัฒนาวณิชย์, 2546)

2.1.7 สรุป

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น สรุปได้ว่า รัฐจำเป็นต้องกำเนิดขึ้นเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อย ป้องกันปัญหาความขัดแย้งเป็นสำคัญ โดยสถาบันที่รัฐสร้างขึ้นมาเป็นเครื่องมือเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อย คือกระบวนการยุติธรรม ซึ่งประกอบไปด้วยหลายระบบย่อย อาทิ ระบบกฎหมาย ระบบตำรวจ อัยการ ศาลและราชทัณฑ์ แต่ด้วยเหตุผลความจำเป็นทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคมและทางการเมือง การเกิดขึ้นของรัฐสมัยใหม่จึงอยู่ในฐานะที่เป็นเครื่องมือเพื่อควบคุมสังคม (an instrument of social control) ซึ่งใช้โครงสร้างสังคมควบคุม 2 กลไกคือกลไกด้านการปราบปรามและกลไกการควบคุมเชิงอุดมการณ์เพื่อรักษาโครงสร้างของอำนาจในสังคมให้คงอยู่ตลอดไป ดังนั้น ทฤษฎีพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมจึงประกอบไปด้วย ทฤษฎีกำเนิกรัฐ อันประกอบด้วย รัฐเกิดจากสัญญาประชาคม รัฐเกิดจากความขัดแย้ง รัฐเกิดจากการสร้างสถาบันและกลุ่มทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักจึงมีทฤษฎีพื้นฐานดังที่แสดงในภาพต่อไปนี้

ภาพ 1 ทฤษฎีพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน

สังคมในยุคหลังสมัยใหม่ได้เปิดโอกาสให้ท้องถิ่นช่วงชิงการนิยามตัวตน ดังการศึกษาแนววัฒนธรรมชุมชนต่างๆ ที่กำลังเกิดขึ้นอย่างเข้มข้นในสังคมไทย กระแสความคิดดังกล่าวเกิดขึ้นเพื่อต่อรองกับการครอบงำจากส่วนกลาง และกระแสโลกาภิวัตน์ เรียกว่า วาทกรรมท้องถิ่นนิยม (พัฒนา กิติยาษา, 2548: 41-42) แนวคิดเหล่านี้ประกอบด้วย ทฤษฎีอนาธิปไตยชุมชน แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง แนวคิดประชาสังคม แนวคิดการพึ่งตนเอง แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน กระบวนทัศน์การพัฒนาใหม่ และแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชน การเปลี่ยนแปลงเคลื่อนที่ของแนวคิดดังกล่าวนี้เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของกระบวนทัศน์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.2.1 ทฤษฎีอนาธิปไตยชุมชน

2.2.1.1 พื้นฐานของแนวคิดอนาธิปไตย

อนาธิปไตยมาจากภาษากรีกว่า anarchism แปลว่า ปราศจากการควบคุมบังคับ อนาธิปไตยเป็นปรัชญาการเมืองที่ไร้รัฐต่อต้านสิทธิอำนาจ (authority) ทุกรูปแบบที่กำหนดมาจากเบื้องบนโดยเฉพาะจากรัฐ สนับสนุนการร่วมมือโดยสมัครใจจากเอกชนและกลุ่มที่เป็นอิสระบนพื้นฐานการกระจายอำนาจ (เสรี พงศ์พิศ, 2547: 18-19) อนาธิปไตยในยุคดึกดำบรรพ์ (primitive anarchy) เป็นลักษณะของสังคมมนุษย์ที่ดำรงอยู่แบบครอบครัว การแบ่งงานกันทำยังมีไม่มาก ไม่มีกฎหมายหรือผู้ปกครอง ดังนั้น จึงไม่มีรัฐ ปรัชญาสโตอิกโดยซีโน (Zeno) เป็นรากฐาน

ของแนวคิดอนาธิปไตยที่ยึดถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จุดหมายของชีวิตคือความสุข ความสุขที่แท้อยู่ที่ความพอใจกับสิ่งที่จำเป็นในชีวิตเท่านั้น นอกนั้นให้วางใจอยู่ในอุเบกขา อิสรภาพที่แท้คือการหลุดพ้นจากการบีบคั้นของโลกภายนอก ชุมชนควรเป็นอิสระ (a free community) ปลอดภัยจากการแทรกแซงและการปกครองของรัฐ และประกาศถึงอำนาจอธิปไตยของกฎหมายของปัจเจกชน (proclaimed the sovereignty of the moral law of the individual) ซีโนให้เหตุผลว่า แม้โดยสัญชาตญาณมนุษย์จำต้องปกป้องตนเอง แต่ธรรมชาติได้เยียวยาด้วยสัญชาตญาณความสามารถ ในการมีความสัมพันธ์ทางสังคม หากมนุษย์ดำเนินรอยตามสัญชาตญาณของตนเอง ย่อมไม่ต้องการ กฎหมาย ไม่ต้องมีตำรวจ ศาลและวัด ไม่ต้องบูชาสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และไม่ต้องใช้เงิน เพราะชุมชน จะมีระบบเศรษฐกิจแบบการให้ที่เกิดขึ้นท่ามกลางการแลกเปลี่ยน (สมเกียรติ ตั้งน โม, 2550: 1-7)

การเสนอแนวคิดอนาธิปไตยมีที่มา 2 ทาง ทางแรก ต้นแบบมาจาก ชุมชนบุพกาล ที่แม้จะมีเทคนิคการผลิตดีขึ้น แต่ยังคงความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบเดิมไว้ ดังชุมชน หมู่บ้านในรัสเซีย ยุโรปใต้ ฝรั่งเศส อีกทางหนึ่งของ อนาธิปไตย เป็นปฏิกริยาต่อระบบโรงงาน อุตสาหกรรมที่นายทุนมีวิธีการดำรงชีวิตแตกต่างกับกรรมกรอย่างมาก ทั้งที่ต่างเป็นองค์ประกอบ สำคัญของการผลิต และหากถือว่าแรงงานของมนุษย์คือที่มาของมูลค่าแล้ว กรรมกรควรมีส่วนมากกว่า ในการเป็นเจ้าของและผู้บริหารปัจจัยการผลิต จึงเป็นที่มาของลัทธิอนาธิปไตยแบบสมาคม (anarcho-syndicalism) ที่เสนอให้สมาคมหรือกลุ่มกรรมกรเป็นเจ้าของและบริหารจัดการโรงงาน ความเคลื่อนไหวของอนาธิปไตยนิยมส่วนใหญ่จะมีฐานที่มั่นอยู่ในชนบท ดังเช่นในรัสเซีย สเปน อิตาลี และ อินเดีย ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวมาจากการเติบโตและรวมศูนย์ของรัฐประชาชาติ ซึ่งทำให้เกิดความหวาดวิตกว่าจะเป็นภัยคุกคามต่อเสรีภาพของบุคคล ประการต่อมา การขยายตัวของระบบ ทุนนิยมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบทซึ่งวิถีแบบเกษตรกรรม ถูกกระทบอย่างรุนแรงจากสังคมอุตสาหกรรม ประการสุดท้าย จารีตประเพณีการปฏิวัติยุโรปตั้งแต่ ปี ค.ศ.1789, 1830, 1848, 1871, 1917 และ ค.ศ. 1930 ถูกมองว่าเป็นกระบวนการเดียวกันคือการ ปลดปล่อยมนุษยชาติให้เป็นอิสระจากพันธนาการในรูปแบบต่าง ๆ โดยนักอนาธิปไตยถือว่าตนเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการปลดปล่อยดังกล่าว (สมเกียรติ วันทะนะ, 2551: 163-166) แนวคิดพื้นฐาน สำคัญของ อนาธิปไตยประกอบด้วย

- (1) ปัจเจกบุคคลที่มีเสรีภาพอย่างแท้จริง (truly free individual)
- (2) ความเสมอภาค (egalitarianism)
- (3)ต่อต้านอำนาจรัฐและรัฐบาล (against the state and the

government)

- (4)ต่อต้านการโฆษณาชวนเชื่อ (propaganda) และการครอบงำทางความคิด (indoctrination)
- (5)ต่อต้านระบบทรัพย์สินส่วนบุคคล (against private property)
- (6) การสมาคมโดยสมัครใจ (voluntary association)
- (7) ความสมานฉันท์อันเป็นธรรมชาติมนุษย์ (natural human solidarity)

2.2.1.2 ที่มาของแนวคิดอนาธิปไตยชุมชน

จากการที่อนาธิปไตยมีแนวคิดที่เน้นเสรีภาพของปัจเจกชน มองว่าอำนาจรัฐทั้งปวงเป็นความชั่วร้าย ควรยกเลิกระบบทุนนิยมและทรัพย์สินส่วนบุคคลแทนที่ด้วยความร่วมมือแบบอาสาสมัคร ดังนั้นอาจสร้างปัญหาให้แก่สังคมขึ้นได้ ฉัตรทิพย์ นาถสุภาจึงได้เสนอลัทธิอนาธิปไตยชุมชน (communal anarchism) นั่นคือ การทำชุมชนให้พึ่งตนเองได้ เป็นอิสระมีการบริหารจัดการด้วยตนเองด้วย เศรษฐกิจชุมชนที่เป็นเศรษฐกิจแห่งการพึ่งพากัน เป็นภาพซ้อนที่อยู่ข้างล่างของความเจริญรุ่งเรืองของเศรษฐกิจมหภาค ดังกรณีของหมู่บ้านรัสเซียของชายานอฟ และแนวคิดชุมชนหมู่บ้านของคานธี (พิทยา ว่องกุล, 2548: (3)-(10)) โดยนักคิดอนาธิปไตยนิยมสำคัญ 2 คนคือมหาตมะ คานธี (Mohandas Karamchand Gandhi, 1869-1948) และโฮเซ่ คาลอส มาเรียเตกี (Jose Carlos Mariategui, 1894 - 1930) ได้เสนอสอดคล้องกันว่าการพัฒนาประเทศต้องเอาชุมชนหมู่บ้านเป็นสถาบันหลัก ทั้งนี้คานธีเสนอแนวคิดสวราช (Swaraj) และสวเทศี (Swadeshi) ว่าหมู่บ้านเป็นสาธารณรัฐที่ปกครองตนเอง หน่วยเศรษฐกิจทุกระดับตั้งแต่ครอบครัว และเหนือขึ้นไปจะต้องพยายามพึ่งตัวเองเป็นลำดับแรก การแลกเปลี่ยนกับภายนอกเพื่อให้พอเพียงมากกว่าการพึ่งพิงส่วนแนวคิดสวเทศี หมายถึง จิตวิญญาณของการคิดรับใช้และใช้ประโยชน์และบริการจากหน่วยที่ใกล้ชิดมากที่สุดก่อน จากนั้นจึงขยายไปส่วนอื่นเป็นลูกโซ่ ให้ความสำคัญกับการกระจายก่อนรวมศูนย์ หน่วยเล็กมาก่อนหน่วยใหญ่ ตลาดภายในมาก่อนตลาดภายนอก ฯลฯ ส่วนมาเรียเตกีนักคิดชาวเปรู ได้ศึกษาชุมชนชาวอินเดียนที่คาสโตร โปโซ พบว่า ชุมชนเป็นระบบแห่งการผลิตที่ทำให้ชาวอินเดียนยังมีไฟแห่งแรงจูงใจทางศีลธรรม (moral incentive) ยังดำรงอยู่ได้ในระบบเสรีนิยม ชุมชนชาวอินเดียนยังคงมีชีวิตชีวารักษาสาระแห่งการร่วมมือกัน (cooperation) และการเข้าร่วมสมาคมช่วยเหลือกัน (association) แม้รัฐจะออกกฎหมายแบบปัจเจกชนนิยมมากกว่า 100 ปีแล้ว ทศนคติของชาวอินเดียนยังไม่เปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบปัจเจกชนนิยม ยังช่วยกันขุดคุ้ยขุดประธาณ สร้างบ้าน และรวมตัวกันเป็นกลุ่มรับจ้างเจ้าของที่ดินแทนที่จะไปรับจ้างทีละคน ชาวอินเดียนที่ปราศจากชุมชนและต้องอยู่ลำพังจะรู้สึกไม่เป็นอิสระเลย

แนวคิดอนาธิปไตยชุมชน มีลักษณะดังนี้

(1) เป็นระบบที่มีประวัติศาสตร์ มีรากฐานมาจากลักษณะดั้งเดิมของชุมชนหมู่บ้านไทย คงทนและสามารถดำรงอยู่ในระบบสังคมเศรษฐกิจข้างบนที่เปลี่ยนแปลง

(2) เป็นระบบที่มีเครือข่ายโดยธรรมชาติ ทั้งระบบชุมชนระบบท้องถิ่น และระบบแห่งชาติ ชุมชนหมู่บ้านมีเครือข่ายช่วยเหลือกันทางเศรษฐกิจทั้งในอดีตและปัจจุบัน

(3) เป็นระบบที่วัฒนธรรมเป็นแกนกลางเชื่อมโยงหน่วยต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างแน่นแฟ้น การที่ชาวไทยมีวัฒนธรรมน้ำใจ ช่วยเหลือกันแบบเข้มข้น เป็นคุณสมบัติที่ส่งเสริมให้ระบบอนาธิปไตยไทยเข้มแข็ง ชนบทในอดีตและปัจจุบันบางแห่ง ยังคงทำการแลกเปลี่ยนภายใต้แนวคิดเพื่อให้พอเพียงและเพื่อช่วยเหลือ ไม่ใช่เพื่อกำไร

สังคมและวัฒนธรรมชาวบ้านไทยและชุมชนชาวไทยในรัฐอีสาน รัฐฉานในสิบสองพันนาลาวและสิบสองจุไท ต่างมีลักษณะเดียวกัน ตรงกับสังคมอุดมคติของลัทธิ อนาธิปไตยที่รักความอิสระ มีน้ำใจช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ นับถือเป็นที่นั่งกันอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน ขนาดเล็ก เรียกว่า บ้าน ต่างจากระบบสังคมและวัฒนธรรมของจีน และอินเดียที่เป็นระบบรวมศูนย์และมีลำดับชั้นเข้มงวดตามแบบขงจื้อและฮินดู ดังนั้น แนวคิดอนาธิปไตยจึงเป็นพื้นฐานของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน 2 ประการ คือ

(1) เป็นพื้นฐานของการถ่ายโอนอำนาจการจัดการต่าง ๆ ของรัฐมาอยู่ที่ชุมชนท้องถิ่น กลับคืนสู่พื้นฐานที่แท้จริงของสังคมและวัฒนธรรมไทย

(2) เป็นพื้นฐานในการสร้างรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนเชื่อมโยกันเป็นเศรษฐกิจแห่งชาติด้วยสายใยทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ภาษาและประเพณี และการพึ่งพากันทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ไม่ใช่การบังคับโดยระบบราชการและอำนาจรัฐ การมีเครือข่ายเชื่อมโยจะช่วยอุดช่องว่างความต้องการที่จำเป็นพื้นฐานระดับชุมชนได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2548: 19-26)

โดยสรุป แนวคิดอนาธิปไตยนั้นสอดคล้องกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน หากจะมีสังคมที่ปราศจากรัฐตามที่ลัทธิอนาธิปไตยเสนอ พื้นฐานของสังคมนั้นต้องประกอบด้วยหน่วยขนาดย่อยที่ต่างเป็นอิสระและช่วยเหลือกันโดยสมัครใจ สังคมจึงจะผูกพันเป็นระบบเดียวกันได้ เพราะไม่มีการบังคับให้ผูกพันกันโดยอำนาจรัฐหรือชี้นำจากผู้ใด

2.2.2 แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง

แนวคิดชุมชนเข้มแข็งได้รับการกล่าวถึงในฐานะที่เป็นทางเลือกสำคัญของการพัฒนา เริ่มจากการตั้งคำถามต่อแนวทางการพัฒนากระแสหลักว่าส่งผลดีจริงหรือไม่ เพราะ

ตรรกะระบบทุนนิยมทำให้เกิดการสะสมทุนเพื่อให้เกิดการขยายตัวและเกิดการดูดซับมูลค่าส่วนเกินการผลิต ทำให้สังคมในชนบทอ่อนแอลงไป ปรากฏการณ์ที่กล่าวถึงกันมาก ได้แก่ การที่คนในชนบทสูญเสียความเป็นเจ้าของปัจจัยในการผลิต ต้องกลายเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูกรักษากรรมชาติถูกทำลาย บางส่วนมีหนี้สินล้นพ้นตัว ฝากความหวังไว้กับการคืบคลาน การใช้ยาเสพติด เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางปัญหาดังกล่าว ยังมีชุมชนส่วนหนึ่งที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคง พึ่งตนเองได้ กระแสแนวคิดดังกล่าวมี 2 แนวทาง (นภาภรณ์ หะวานนท์, 2548: 1) คือ

2.2.2.1 แนวคิดการพึ่งตนเอง

แม้ว่าการพัฒนาประเทศแบบทุนนิยมจะสร้างความสำเร็จในระดับหนึ่ง แต่ผลกระทบจากการพัฒนาทำให้ระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ทำลายสายสัมพันธ์ทางสังคมแบบเดิม ซึ่งเป็นรากฐานของความสุข และความเข้มแข็งของชุมชนไป ทำให้เกิดกระแสการเรียกร้องสิทธิของชุมชนในการกลับมาจัดการตนเอง ให้รัฐยุติการเข้าครอบงำชุมชนทั้งด้านอุดมการณ์ การจัดการต่าง ๆ รวมทั้งยุติการละเมิดสิทธิต่าง ๆ ของชุมชน กระแสกลุ่มนี้จึงมุ่งความสนใจสืบหาคำอธิบายเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชนในอดีต เพื่อนำกลับมาเป็นพื้นฐานพลิกฟื้นความเข้มแข็งของชุมชน แนวคิดกลุ่มนี้คล้ายคลึงกับกลุ่มนักทฤษฎีพึ่งพิงที่ปฏิเสธแนวคิดการพัฒนาเชิงเส้นตรงของทฤษฎีความทันสมัย โดยเชื่อว่าส่วนที่พัฒนาแล้วจะดูดซับมูลค่าส่วนเกินจากส่วนด้อยพัฒนา ทำให้อ่อนแอลงไปไม่สามารถก้าวสู่ขั้นของการพัฒนาได้ แม้อาจจะมีโอกาสพัฒนาได้ แต่ระดับของการพัฒนายังถูกกำหนดโดยสังคมที่พัฒนาแล้ว อันเป็นลักษณะการพัฒนาแบบพึ่งพิง โดยโจฮัน กัลดุง นักคิดสำคัญได้เสนอว่า เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเน้นความชำนาญเฉพาะอย่างมากเกินไป ทำให้เกิดการแตกแยกเป็นส่วน ๆ ฝ่ายหนึ่งต้องพึ่งพิงอีกฝ่ายหนึ่งอย่างไม่เสมอภาค เพราะเศรษฐกิจแบบนี้อยู่บนพื้นฐานของหลักเหตุผลทางเศรษฐกิจ มิได้อยู่บนพื้นฐานของหลักศีลธรรม ขาดความเอื้ออาทรและความผูกพัน แม้จะได้ผลตอบแทนในระยะสั้น แต่ในระยะยาวจะเกิดความวิบัติทางออกของชุมชน คือ การอยู่อย่างพอเพียงพึ่งตนเอง พยายามผลิตโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้มากที่สุด ไม่ควรเน้นการผลิตเพื่อการค้า เน้นการแลกเปลี่ยนในภาคการผลิตเดียวกัน โดยมุ่งไปที่สิ่งจำเป็นพื้นฐาน ซึ่งเป็นการสร้างเครือข่ายสัมพันธ์แบบแนบแน่นมากกว่าแนวตั้ง พื้นฐานของแนวคิดนี้เน้นว่าชุมชนติดต่อกันบนบรรทัดฐานตามประเพณีของสังคม (normative) ไม่ใช่พันธะของความสัมพันธ์แบบสัญญา (contract) ดังนั้น คนในสังคมประเพณีมิได้นึกถึงเรื่องของกำไรขาดทุน หากแต่นึกถึงเรื่องสวัสดิการของผู้อื่นด้วย (นภาภรณ์ หะวานนท์, 2548: 26-27)

2.2.2.2 แนวคิดประชาสังคม

นอกจากแนวทางการพึ่งตนเองแล้ว แนวทางที่ได้มาจากการศึกษาความเข้มแข็งของชุมชนในสังคมที่มีเศรษฐกิจแบบการค้า และมีการจัดระเบียบทางสังคม

ที่ได้ผ่านยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย อันเป็นความสัมพันธ์ที่คนมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ภายใต้พื้นฐานของความสัมพันธ์ที่ไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบเครือญาติหรือระบบอุปถัมภ์ แนวคิดนี้เรียกว่า ประชาสังคม (civic community) มีที่มาจากงานวิจัยของโรเบิร์ต พูทนาม (Putnam, 1993) ซึ่งได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในประเทศอิตาลีช่วงเวลา 20 ปี พูทนามได้เสนอภาพของชุมชนซึ่งมีการจัดระเบียบสังคมที่เอื้อให้คนมีความสุข และความพึงพอใจในชีวิตว่า เป็นชุมชนที่สมาชิกได้ร่วมกันสร้างบรรทัดฐานและแบบแผนของการพึ่งพาอาศัยกัน อย่างเท่าเทียม การพึ่งพานี้จะอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจต่อกัน (social trust) ซึ่งถือว่าเป็น ทูทางสังคม (social capital) ที่จะช่วยให้สังคมสามารถพัฒนาการจัดการต่าง ๆ โดยชุมชนจะพยายามรวมกลุ่มเพื่อระดมทรัพยากรที่แต่ละฝ่ายมาใช้ร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาของแต่ละคน พูทนามอธิบายว่า สังคมที่เป็นชุมชนประชาสังคมจะรู้สึกว่าคุณเองมีพลังที่จะเข้าไปร่วมกำหนดทางเลือกสาธารณะ คนจะติดต่อสัมพันธ์กันด้วยความสนใจร่วมกันในประเด็นสาธารณะ มิใช่ด้วยเรื่องส่วนตัว หรือด้วยความจำเป็นในลักษณะของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ คนในชุมชนไว้วางใจผู้อื่น เชื่อในรัฐบาลที่มาจากประชาชนและปฏิบัติตามกติกา ผู้นำในสังคมมีความซื่อสัตย์ และสามารถที่จะออมนอมกับการเมืองฝ่ายตรงข้ามได้ ซึ่งตรงข้ามกับสังคมที่มีความเป็นประชาสังคมต่ำที่มองว่าประเด็นสาธารณะเป็นเรื่องของนักการเมือง การมีส่วนร่วมทางการเมืองเป็นกิลเลสส่วนตัว ทุกคนรู้สึกว่าตนเองไร้อำนาจ ถูกเอาเปรียบ และไม่มีความสุข

แนวคิดของพูทนาม แตกต่างจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่เชื่อว่าความเข้มแข็งของชุมชนเกิดในสังคมแบบประเพณีอันเป็นชุมชนที่คนติดต่อกันเป็นส่วนตัว คนไว้วางใจเพราะเป็นเครือญาติหรือใกล้ชิดกันจึงทำให้รักใคร่เอื้อเฟื้อต่อกัน โดยความสัมพันธ์ในชุมชนแบบประชาสังคม คนติดต่อสัมพันธ์กันเพราะมีความสนใจในเรื่องเดียวกันหรือคล้ายกัน มิใช่มาจากปัญหาหรือความชอบพอส่วนตัว ประเด็นปัญหาที่ดึงให้คนมีความสัมพันธ์กันจึงมีแนวโน้มเป็นประเด็นสาธารณะที่มีอยู่ร่วมกัน อันเป็นลักษณะของความสัมพันธ์แบบวิสาสะ (association relationship) ซึ่งถูกสร้างขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ร่วมกันในรูปแบบต่าง ๆ นำไปสู่การขยายการติดต่อสัมพันธ์ที่กว้างออกไปเรื่อย ๆ โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยความเป็นเครือญาติหรือความคุ้นเคยกันเป็นพื้นฐาน แตกต่างจากชุมชนที่มีแบบแผนการสร้างความสัมพันธ์กันบนพื้นฐานของเครือญาติที่มีแนวโน้มนำไปสู่การกีดกันคนที่มิใช่เครือญาติ ทำให้ความสัมพันธ์มีข้อจำกัด กลไกการจัดระเบียบใหม่ของชุมชนประชาสังคม ได้แก่ การสร้างบรรทัดฐานของความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ขึ้นมาในการติดต่อสัมพันธ์กัน ยิ่งคนในชุมชนมีความไว้วางใจกันมากเท่าไร ชุมชนยังมีความร่วมมือกันสูงขึ้นเท่านั้น โดยความไว้วางใจจะเกิดขึ้นจากการที่บุคคลที่มีสัญญาณต่ออกัน รู้จักฐานะความสามารถและท่าทีของกัน ทั้งหมดนี้ทำให้เชื่อว่าบุคคลจะทำตามที่พูดไว้ ในชุมชนเล็ก ๆ ซึ่งคน

อยู่ร่วมกันแบบเครือญาติ การทำนายนี้อาศัยอยู่บนพื้นฐานของความคุ้นเคยเป็นส่วนตัวกับปัจเจกบุคคล แต่ในสังคมที่ซับซ้อน ความไว้วางใจที่ไม่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคลนับว่ามีความสำคัญมาก สังคมจะต้องมีกลไกที่จะทำให้ความไว้วางใจส่วนตัว (personal trust) เปลี่ยนไปเป็นความไว้วางใจทางสังคม การสร้างความไว้วางใจทางสังคมขึ้นในชุมชนทำได้โดยการสร้างบรรทัดฐานแบบใหม่ที่เรียกว่าบรรทัดฐานของการพึ่งพากันแบบพึ่งพาอาศัยกัน (norms of reciprocal) และสร้างเครือข่ายที่ทำให้บุคคลมาสัมพันธ์กันในเรื่องเกี่ยวกับชุมชน (networks of civic engagement) (นภาภรณ์ หะวานนท์, 2548: 27-31)

2.2.2.3 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

กลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และ กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2549: 155-173) มีแนวคิดที่สำคัญดังนี้

- (1) ยึดถือว่าชุมชนคือรากเหง้าของสังคมไทย เป็นพลังขับเคลื่อนสังคมที่สำคัญที่สุด
- (2) มีทัศนคติต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์ ที่เข้ามาทำให้ชุมชนอ่อนแอ และก่อให้เกิดการพึ่งพาโดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจและเทคโนโลยี
- (3) เน้นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ทั้งในระดับปัจเจกและระดับชุมชน และอาจขยายไปสู่ระดับอุตสาหกรรมชุมชน โดยใช้ความมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญของไทยมาเป็นเครื่องจูงสนับสนุนให้การพึ่งตนเองของชุมชนเป็นไปได้ และเสนอให้ใช้ ความสมถะและการอยู่ร่วมกับธรรมชาติตามหลักศาสนาเป็นตัวกำกับพฤติกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม (หมายถึงการอยู่พอดี กินพอดี ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ)
- (4) เน้นการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของไทย มาปรับใช้ในกระบวนการ พัฒนาเพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง อันเป็นปัจจัยหลักที่จะทำให้เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองดำรงอยู่ได้
- (5) ค้นหาและพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อนำมาใช้ในชีวิตทางเศรษฐกิจ-วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งส่งเสริมให้มีการศึกษาเรียนรู้ร่วมกันในระดับชุมชน ซึ่งจะเป็นการดึงให้การศึกษาได้กลับมาสู่ชุมชนอย่างแท้จริงอีกครั้ง (แทนที่จะเป็นการศึกษาเพื่อพรากคนออกจากชุมชนดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน)
- (6) เน้นการร่วมมือกับสถาบันศาสนา (วัด) ให้มีบทบาทในการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการศึกษาและภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนตามหลักไตรลักษณ์ชุมชนไทย คือ บ้าน (ชุมชน)-วัด-โรงเรียน

(7) ในด้านการเมือง อำนาจการตัดสินใจของชุมชนต้องมาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการใช้ทรัพยากร ตามหลักการการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งจะเป็นไปได้ ต้องกระจายอำนาจการเมืองสู่ท้องถิ่นอย่างแท้จริง ส่วนการเมืองระดับชาตินั้น จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนได้ก็ต่อเมื่อชนชั้นกลางในเมืองร่วมมือกับชาวบ้าน

2.2.3 กระบวนทัศน์

2.2.3.1 ความหมายและกระแสของกระบวนทัศน์

กระบวนทัศน์ (paradigm) หมายถึง ทัศนะแม่บทในการมองโลกที่เป็นพื้นฐานต้นตอเบ่อเกิด (basic belief systems) ของความคิดหรือทัศนะอื่นๆ มาจากคำกรีก para (beside) และ deigmo (example) อันมีนัยยะว่าเป็นตัวอย่างสำหรับการทำซ้ำ ทัศนะที่เป็นเค้าโครงหลักในสังคมมนุษย์มี 2 กระแส คือ

(1) กระบวนทัศน์แบบองค์รวม (holistic paradigm) เป็นแนวคิดดั้งเดิมของปรัชญาตะวันตกและตะวันออก องค์รวมมีความใหญ่กว่า มากกว่า และใหม่กว่า การเอาส่วนประกอบต่างๆมารวมกัน (the whole is more than the sum of all parts) แนวคิดแบบองค์รวมอธิบายว่า คุณสมบัติของระบบไม่อาจกำหนดได้หรืออธิบายได้โดยเอาส่วนประกอบทั้งหมดมารวมกัน แต่เมื่อผ่านไปหลายศตวรรษ ตะวันตกได้แยกส่วนความคิดและพัฒนามาถึงที่สุดในยุคปฏิวัติวิทยาศาสตร์ ขณะที่ปรัชญาตะวันออกล้วนแต่พูดถึงสังขรณ์ที่เป็นองค์รวม สอดคล้องกับฟิสิกส์สมัยใหม่ที่เห็นความสัมพันธ์แบบองค์รวมของสรรพสิ่ง และเห็นความคล้ายและเหมือนระหว่างปรัชญาตะวันออกและฟิสิกส์สมัยใหม่ ซึ่งเข้าใจเหมือนกันว่า เค็ดดอกไม้ดอกเดียว กระเทียมถึงดวงดาว (เสรี พงศ์พิศ, 2547: 150-151)

(2) กระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ (scientific paradigm) เป็นกระบวนทัศน์ที่ครอบงำวัฒนธรรมมนุษย์ในปัจจุบันที่เริ่มจากการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ในศตวรรษที่ 16-17 ซึ่งเป็นผลที่มาจาก การนำวิธีการวิเคราะห์เชิงเหตุผลของเดส์คาร์ทส์ (René Descartes, 1596 -1650) มาใช้และมีการค้นพบที่สำคัญของโคเปอร์นิคัส กาลิเลโอและนิวตันที่ใช้คณิตศาสตร์มาอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ทัศนะดังกล่าวเชื่อว่าวิธีการลดทอนประสบการณ์ซึ่งซับซ้อนลงเหลือหน่วยย่อยขั้นพื้นฐาน และทำการศึกษากลไกการทำงานภายในหน่วยย่อยขั้นพื้นฐานนั้น เป็นวิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์ การแยกย่อยสิ่งใดให้น้อยลง จากแกนใหญ่มาเป็นแกนย่อย ๆ เช่น หลักกลศาสตร์ การแยกสิ่งต่าง ๆ ลงมาเรื่อย ๆ จะทำให้พบความรู้แรก (priori) ที่วัดได้ แม่นยำและพิสูจน์ซ้ำได้ วิธีการนี้ทำให้เกิดวัฒนธรรมการเรียนรู้ (epistemology) ในกรอบทัศนะแบบลดทอน (reductionism) (Capra, 1981 ใน พระประชา ปสนนทมโม และคณะ, 2546: 49-72)

ซึ่งเป็นกระบวนการที่แบบแยกส่วนทำให้เกิดการคิดและการพัฒนาแบบแยกส่วน (ประสาน ต่างใจ, 2547: 289)

2.2.3.2 การเคลื่อนย้ายกระบวนการ (paradigm shift)

กระบวนการเชิงวิทยาศาสตร์ส่งผลให้เกิดการมองปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในมิติเดียว (one-dimensional) ทำให้ความเป็นจริงลดลงมาเหลือแค่เรื่องเดียวที่อธิบายได้ในตัวเอง ดังที่การแพทย์แผนปัจจุบันได้ลดทอนด้วยการพิจารณาโรคแบบแยกส่วนเป็นเรื่อง ๆ แล้วรักษาแบบแยกส่วน (เสรี พงศ์พิศ, 2547: 151) บรรดานักวิทยาศาสตร์ทั้งหลาย ต่างเชื่อมั่นในกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ว่าเป็นสิ่งที่มีเหตุผล ถูกต้อง และต้องยอมรับ เนื่องจากเป็นผลที่มาจากความสำเร็จในการวิจัยโดยอาศัยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ก่อนหน้า (normal science) จนเป็นที่ยอมรับเป็นรากฐานสำหรับปฏิบัติการครั้งต่อไป ละเลยจุดอ่อนที่สำคัญว่า แท้จริงวิทยาศาสตร์ดังกล่าวเกิดจากความสำเร็จทางวิทยาศาสตร์ซึ่งมีลักษณะจำเพาะ จนยึดถือว่าหลักหรือวิธีการนั้นสามารถนำไปใช้ได้กับการศึกษาทางวิทยาศาสตร์อื่นได้ (Thomas S. Kuhn, 1996: 10-20) กรอบทัศน์ดังกล่าว จึงก่อให้เกิดความผิดพลาดของผลการศึกษาตามมา เมื่อนานวัน ผลจากอคติ แรงกดดันของสังคม และความบังเอิญในบางสถานการณ์ ผสมผสานกัน จึงเกิดความผิดพลาดสะสมเพิ่มพูนมากจนพบว่าปัญหาที่เกิดขึ้นผิดแผกไปจนไม่สามารถอธิบายได้ด้วยกระบวนการเดิม จึงถึงภาวะสิ้นสุดกระบวนการ (the end of paradigm) เกิดการเปลี่ยนย้ายกระบวนการใหม่ขึ้นมาแทนที่เป็นงานวิจัยที่มีพื้นฐานอยู่บนความสำเร็จทางด้านวิทยาศาสตร์ที่ชุมชนวิทยาศาสตร์ยึดถือเป็นแบบจำลองที่มีพลังอำนาจและดำเนินรอยตามกรอบแนวคิดนี้ต่อไป (Thomas Kuhn, 1996: 21-40)

กระบวนการเป็นสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น (human constructions) จึงมีจุดอ่อนข้อบกพร่องที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ดังนั้น กระบวนการแต่ละกระบวนการต่างก็เป็นทางเลือก (alternative) ด้วยกันทั้งสิ้น (Guba, 1990: 17-27) ปัจจุบันกระบวนการแบบแยกส่วนกำลังถูกแทนที่ด้วยกระบวนการแบบองค์รวมอันตั้งอยู่บนพื้นฐานของควอนตัมฟิสิกส์ (Quantum) และทฤษฎีทางนิเวศวิทยาที่เห็นว่าธรรมชาติของสรรพสิ่งเชื่อมโยงกัน (Capra, 1981 ใน อนุชาติ พวงสำลี, 2547: 230)

2.2.4 กระบวนการพัฒนาใหม่

จากปัญหาเชิงกระบวนการพัฒนาดังกล่าว เสรี พงศ์พิศ นักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนอีกผู้หนึ่งได้เสนอกระบวนการใหม่ในการพัฒนาด้วยการกลับไปสู่รากเหง้า โดยได้วิพากษ์ถึงผลกระทบจากการครอบงำการพัฒนาโดยรัฐหรือทุนนิยมว่าเป็นการสร้างการพึ่งพาให้แก่ระบบเศรษฐกิจฆวานาในชนบท ทั้งที่ในอดีตระบบเศรษฐกิจฆวานานั้นเลี้ยงตัวเองได้ ชุมชนมีทุนทางสังคมมากมายที่หากมีวิธีการที่เหมาะสมแล้วสามารถพึ่งตนเองได้ วิธีคิดวิธีปฏิบัติในการ

พัฒนาจึงควรส่งเสริมให้ชุมชนค้นพบแบบแผนการบริโภคของตนเอง ทำให้มองเห็นแนวทางการจัดการชีวิตตนเอง (Seri Phongpit, 1986: 13-21)

2.2.4.1 กระบวนการประชาพิชัย

จากแนวคิดดังกล่าว เสรี พงศ์พิศ ได้สังเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจชาวนาของ ชายานอฟ (A.V. Chayanov, 1888 – 1939, The theory of peasant economy และ The theory of peasant cooperative) แนวคิดอนาธิปไตย และ 3 กรณีศึกษาที่เป็นต้นแบบการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ได้แก่กรณีผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม กรณีเครือข่ายอินแปง และกรณีไม้เรียง โดยกรณีผู้ใหญ่วิบูลย์ เป็นต้นแบบของการรู้จักตนเอง เครือข่ายอินแปงเป็นต้นแบบความสำคัญของข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน และไม้เรียงเป็นต้นแบบของกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน เสนอแนวทางการพัฒนาภายใต้กระบวนการทัศน์ใหม่ เรียกว่า “กระบวนการประชาพิชัย” (people research and development: PR&D) ซึ่งหมายถึงการวิจัยของชุมชน โดยชุมชน เพื่อให้ชุมชนวางแผน จัดระเบียบและจัดการชีวิตของตนเอง กระบวนการประชาพิชัยเป็นเครื่องมือทำแผนแม่บทชุมชน อันเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่ร่วมกันพัฒนาขึ้นมาโดยกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เข้าใจศักยภาพที่เป็น ทูนที่แท้จริงของตนเอง และพบแนวทางในการพัฒนาทูนดังกล่าวไปสู่การพึ่งตนเอง หัวใจของการทำประชาพิชัย คือ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชนเพื่อให้หลุดพ้นจากวิถีคิดแบบพึ่งพาและรอความช่วยเหลือจากภายนอก กระบวนการประชาพิชัยเป็นเครื่องมือเพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง (community empowerment) ช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เกิดสำนึกใหม่ เปลี่ยนวิถีคิดและวิถีชีวิต ดังนั้น การทำประชาพิชัยจึงไม่ใช่การเขียน โครงการเพื่อของบประมาณ และไม่อาจเกิดขึ้นได้เพียงเพราะการระดมคนมาประชุมทำประชาคม แต่เป็นกระบวนการที่ต้องเรียนรู้ในลักษณะวิถีวิธี (เสรี พงศ์พิศ, 2549: 11- 20)

(1) องค์ประกอบของกระบวนการประชาพิชัย

วิธีการดำเนินการตามกระบวนการประชาพิชัย นั้น (วิจิต นันทสุวรรณ, 2545: 227-273) เริ่มจาก การให้ชุมชนค้นหาศักยภาพของตนเอง รู้จักตัวเองในทุกด้าน เรียนรู้จากตัวอย่างชุมชนอื่นเพื่อให้เห็นทางเลือกนำไปสู่การวางแผนแม่บทพัฒนาตนเอง โดยมีองค์ประกอบดังนี้

(1.1) พื้นที่ตำบลเป้าหมาย

การทำประชาพิชัยเริ่มต้นที่ระดับครอบครัวไปถึงชุมชน ดังนั้น เงื่อนไขขอบเขตพื้นที่จึงคำนึงถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม เช่น คุ้มบ้าน เครือญาติ ขอบเขตการปกครอง คือ หมู่บ้าน ตำบล ขอบเขตตามลักษณะทางภูมินิเวศ เช่น ลุ่มน้ำ ป่า

อนุรักษ์เดียวกัน หรือขอบเขตอาชีพ เช่น ชุมชนประมง เป็นต้น จากเงื่อนไขดังกล่าว พื้นที่ที่เหมาะสมในการวิจัยและพัฒนาคือตำบล เนื่องจากแผนแม่บทชุมชนเป็นแผนที่ครอบคลุมการพัฒนาระดับครอบครัวถึงชุมชน นอกจากนั้นขอบเขตของตำบลยังสอดคล้องกับการปกครองท้องถิ่นในรูปแบบขององค์การบริหารส่วนตำบล

(1.2) ผู้เข้าร่วมกระบวนการ แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ

(1.2.1) ผู้นำชุมชน หมายถึง สมาชิกในชุมชนที่มีบทบาทและได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำของชุมชน ผู้นำชุมชนที่เป็นคณะทำงาน มีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นเจ้าของกระบวนการ เป็นผู้จัดเวทีเสวนา รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล นำความรู้ที่ได้รับไปถ่ายทอดสู่ทุกคนในชุมชน มีอยู่ 3 กลุ่ม คือ

(1.2.1.1) ผู้นำทางการ คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล

(1.2.1.2) ผู้นำองค์กรชุมชนหรือกลุ่มกิจกรรม เป็นสมาชิกของชุมชนมีบทบาทในกลุ่มกิจกรรม หรือองค์กรชุมชนองค์กรใดองค์กรหนึ่งในตำบล เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสาธารณสุขมูลฐาน เป็นต้น

(1.2.1.3) ผู้นำตามธรรมชาติของชุมชน คือ สมาชิกของชุมชนที่เป็นผู้นำทางความคิด รอบรู้เหตุการณ์ในสังคม มีข้อมูล มีความสัมพันธ์กับโลกกว้าง และสมาชิกของชุมชนที่เป็นผู้รู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ เช่น หมอพื้นบ้าน ช่างฝีมือ ผู้นำทางประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา ผู้มีทักษะในการประกอบอาชีพด้านต่าง ๆ ในชุมชน เป็นนักบริหารจัดการ และนักประสานงาน เป็นต้น

ทั้งนี้อาจเชิญผู้นำชุมชนให้เข้าร่วมในเวทีเริ่มต้น หลังจากทำความเข้าใจแล้ว ให้ที่ประชุมเลือกสมาชิกในเวทีการเรียนรู้ให้เป็นคณะทำงานด้านการเรียนรู้ของตำบล โดยกำหนดจำนวนซึ่งอาจจะใช้หลักเกณฑ์ต่อจำนวนประชากร หรือต่อหมู่บ้านในการพิจารณา

(1.2.2) ผู้ประสานงาน คือ บุคคลซึ่งอาจเป็นบุคคลภายนอกชุมชนหรือผู้นำชุมชนที่เข้าใจการจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชน มีบทบาทในการจัดการเสวนา วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล จัดระบบการทำงานร่วมกันของกลุ่มผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ กระตุ้นและติดตามกระบวนการเรียนรู้ให้ต่อเนื่องจากการเสวนาในเวทีระดับตำบลให้กระจายไปสู่สมาชิกอื่นในชุมชนที่ไม่ได้เข้าร่วมการเสวนา

(1.2.3) วิทยากร คือ ผู้รู้ทั้งด้านทั่วไปและข้อมูลของชุมชน อาจจะเป็นผู้นำหรือผู้รู้ในชุมชน ต่างชุมชน หรือจากภายนอกที่ชุมชนเชิญเข้าร่วม

กระบวนการ มีบทบาทในการถ่ายทอดเนื้อหาข้อมูลให้กับสมาชิกในเวทีการเรียนรู้ อาจมีวิทยากรหลายคนในประเด็นและวาระต่างกัน

(1.3) เวทีการเรียนรู้ที่ใช้เป็นสื่อในการชุมนุมเสวนา

เวทีการเรียนรู้ คือ ระบบจัดการการเสวนาของชุมชน ไม่ได้มีความหมายเพียงการนัดคนมาชุมนุมและพูดคุยกันเท่านั้น หากต้องเตรียมการกำหนดประเด็นการเสวนาและประเด็นต่อเนื่อง การจัดระบบการประชุม การบันทึก การกำหนดประเด็น และสร้างเวทีย่อยอย่างต่อเนื่องหลังการเสวนา ประเด็นเนื้อหาที่สำคัญในเวทีการเรียนรู้ มีดังนี้

(1.3.1) ประวัติศาสตร์ชุมชน ข้อมูลกายภาพ แผนที่ชุมชน ข้อมูลประชากร การศึกษา อาชีพ สังคม วัฒนธรรม ฯลฯ

(1.3.2) ข้อมูลเศรษฐกิจครัวเรือนและชุมชน

(1.3.3) ข้อมูลปัญหาชุมชนในอดีต ปัจจุบันและวิธีแก้ไข

(1.3.4) ปัญหาชุมชนที่จะเกิดขึ้นในอนาคต (สภาพที่เป็นจริงของปัญหา ข้อมูลเชิงปริมาณ และความเชื่อมโยงกันของปัญหา)

(1.3.5) ข้อมูลศักยภาพของชุมชน ทั้งคน ความรู้ และทรัพยากร วิเคราะห์ระดมความคิดเห็น เพื่อประเมินศักยภาพ และค้นหาศักยภาพที่เหมาะสมแก่การพัฒนา

(1.3.6) รายงานผลการศึกษาร่วมกันแบบวิเคราะห์ประสบการณ์ หลักคิด วิธีการ รูปแบบการจัดการของชุมชนต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาตนเอง

(1.4) กรณีศึกษาต้นแบบในพื้นที่ตำบลของตนเอง เป็นองค์ความรู้ที่มีอยู่แล้วในชุมชน เช่น ต้นแบบด้านการเกษตร การดูแลรักษาสุขภาพ การจัดการทุน เป็นต้น

สำหรับประเด็นเนื้อหาอื่น ๆ สามารถกำหนดตามสภาพความเป็นจริงของชุมชนและจัดประเด็นตามลำดับก่อนหลังได้ตามความเหมาะสม ข้อมูล มี 2 ส่วน คือ ข้อมูลตนเอง และข้อมูลโลกภายนอก

(1.4.1) ข้อมูลตนเอง ที่นำเข้าสู่เวทีการเรียนรู้ แบ่งเป็น 5 กลุ่ม คือ

(1.4.1.1) ข้อมูลพัฒนาการของชุมชน ประกอบด้วยข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลวิวัฒนาการของตำบล บางส่วนมีการเก็บรวบรวมไว้แล้วโดย

หน่วยงานต่าง ๆ แต่ไม่ควรรวบรวมค้นหาข้อมูลชนิดนี้ ควรให้ผู้นำชุมชนหาข้อมูลมานำเสนอ และค้นหาข้อมูลจากการบอกเล่าโดยผู้อาวุโสหรือผู้รู้ในชุมชน การศึกษาข้อมูลพัฒนาการของชุมชนต้องเปิดประเด็นเชื่อมโยงตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ให้เห็นวิธีการที่ชุมชนจัดการกับปัญหาในอดีตซึ่งมีลักษณะที่ตนเอง เช่น การเกิดอุทกภัยซ้ำซากทุกปี ชุมชนมีวิธีการแก้ปัญหาอย่างไร

(1.4.1.2) ข้อมูลเศรษฐกิจชุมชน คือ ข้อมูลรายได้ รายจ่าย หนี้สิน การถือครองที่ดิน แรงงาน ฯลฯ ของครัวเรือนและชุมชน

(1.4.1.3) ข้อมูลปัญหาและสาเหตุ คือ ข้อมูลที่เน้นให้มีการนำเสนอจากทุกหมู่บ้าน แต่ไม่ใช่การจัดทำรายการปัญหา ควรมีกระบวนการวิเคราะห์ ที่มา สาเหตุ ผลกระทบของปัญหา ความพยายามในการแก้ปัญหาที่ผ่านมา

(1.4.1.4) ข้อมูลศักยภาพของชุมชนหมายถึงระบบการจัดการที่มีอยู่แล้วในชุมชน ประกอบด้วย คน (ผู้รู้) ความรู้ ทรัพยากร ผลผลิต และองค์กรชุมชน

(1.4.1.5) ข้อมูลชุมชนต้นแบบ เน้นให้เกิดการเรียนรู้วิถีคิด วิธีการจัดการ แบบกิจกรรมของชุมชนต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาตนเอง เช่น ศึกษาแนวทางการพัฒนาทรัพยากรของเครือข่ายอินแปง จังหวัดสกลนคร เป็นต้น ความสำเร็จของชุมชนต้นแบบจะกระตุ้นให้เกิดกำลังใจ เชื่อมมั่นในตนเองและเกิดมุมมองการพัฒนาที่หลากหลาย

(1.4.2) ข้อมูลโลกภายนอก เป็นชุดข้อมูลที่เชื่อมโยงกับข้อมูลตนเองหรือข้อมูลชุมชนและสามารถยกระดับเป็นความรู้ใหม่ได้ด้วยวิธีการแบบวิภาษวิธี คังกรณีของหมอยาในชุมชนจะมีความรู้คุณค่าสมุนไพรได้หลายชนิดมากขึ้นเมื่อมีการแลกเปลี่ยนกับหมอยาในชุมชนอื่น ที่สำคัญการเรียนรู้จากชุมชนต้นแบบช่วยให้ชุมชนรู้แนวทางและวิธีการพัฒนาคุณค่าของสิ่งที่มียูให้ตอบสนองความจำเป็นและเกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจได้เร็วขึ้น

(1.5) เครื่องมือและวิธีการที่เหมาะสม

ผู้จัดทำประชาพิชญ์ต้องพัฒนาเครื่องมือและวิธีการด้วยตนเอง ไม่มีสูตรสำเร็จ คังกรณี เครือข่ายชุมชนป่าตะวันออก ได้เรียนรู้การแก้ปัญหาหนี้สินด้วยบัญชีครัวเรือน การทำบัญชีครัวเรือนจึงเป็นเครื่องมือที่เหมาะสม เครื่องมือและวิธีการในการทำประชาพิชญ์สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามลักษณะเฉพาะของปัญหา แต่ต้องยึดหลักการสำคัญไว้ว่าการวางแผนแม่บทชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนที่ต้องใช้เวลา ไม่ใช่การเขียนแผนให้เสร็จสิ้นในเวลาอันจำกัดโดยผู้นำชุมชน (เสรี พงศ์พิศ, 2551: 132) เครื่องมือที่มูลนิธิหมู่บ้านใช้ในการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากร ได้แก่แบบสอบถามข้อมูลครอบครัวและการพัฒนาทรัพยากร

และแบบสอบถามข้อมูลการอนุรักษ์ทรัพยากร ด้านเศรษฐกิจชุมชน ใช้แบบบันทึกรายรับ รายจ่าย และหนี้สินของครอบครัว เป็นเครื่องมือ

สำหรับวิธีการที่สำคัญในกระบวนการประชาธิปไตย คือ วิชาวิธี (dialectic) เป็นวิธีการถามตอบหรือใช้เหตุผลแบบหนึ่งเพื่อนำไปสู่ความจริงโดยการโต้ตอบกันด้วยหลักเหตุผลต่างๆ เริ่มต้นด้วยการนำเสนอ (thesis) แล้วมีการโต้แย้ง (anti-thesis) อันนำไปสู่การสังเคราะห์ (synthesis) ข้อสรุปจากการสังเคราะห์อาจเป็นการนำเสนอใหม่เพื่อนำไปสู่การโต้แย้ง นำไปสู่ข้อสรุปหรือการสังเคราะห์อีกเป็นขั้นตอนต่อเนื่องไป วิชาวิธีเป็นวิธีการทางปรัชญาที่เริ่มจากโสคราตีส นักปรัชญากรีกเมื่อประมาณ ก่อน ค.ศ. และมีการพัฒนาผ่านแนวคิดของเพลโต อริสโตเติล จนมาถึงเฮเกลและมาร์กซ์ (เสรี พงศ์พิศ, 2547: 129) และเป็นวิธีการที่นำมาใช้บนเวทีการเรียนรู้ของกระบวนการประชาธิปไตย

(1.6) แผนแม่บทชุมชน

แผนแม่บทชุมชนเป็นผลผลิตจากกระบวนการประชาธิปไตยผ่านการประชาพิจารณ์เพื่อให้ชุมชนได้ร่วมกันพิจารณาและมีความเห็นจนเกิดการยอมรับเป็นแผนแม่บทของชุมชน ตัวแผนประกอบไปด้วยข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลของชุมชน ที่ควรมีแนวคิดสำคัญ คือ วัตถุประสงค์ของแผน เป้าหมายของแผน การวิเคราะห์ข้อมูล การทำแผน แผนงาน/โครงการในแผนแม่บท ที่มาและรายละเอียดของแต่ละกลุ่ม/แผนงาน/โครงการ คณะกรรมการแผนแม่บท การดำเนินงานต่อไป ปัญหาและอุปสรรคในการทำแผนแม่บท และประโยชน์จากการทำแผนแม่บท

โดยสรุป กระบวนการประชาธิปไตย คือ เครื่องมือในการวิจัยและพัฒนา ที่เน้นให้ชุมชนพัฒนาไปตามทุนทางสังคมที่มีอยู่ด้วยกระบวนการแบบวิชาวิธี ที่ผู้เรียนต้องเป็นผู้จัดกระทำด้วยตนเอง ผ่านเวทีการเรียนรู้ที่เป็นระบบคิดสำคัญของกระบวนการ เริ่มแต่การให้ประชาชนรวบรวมข้อมูลตนเองด้วยเครื่องมือที่เหมาะสมกับสภาพปัญหา เพื่อให้รู้จักรากเหง้า เกิดความภูมิใจ และรู้จักปัญหาสาเหตุของตนเองจนไปถึงระดับชุมชน การดูงานชุมชนต้นแบบเพื่อเป็นการรู้จักผู้อื่น ในเวทีการเรียนรู้เวทีสุดท้ายจะนำร่างแผนแม่บทของชุมชนมาประชาพิจารณ์เพื่อขอความเห็นชอบจากชุมชน ประกาศใช้แผนเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของชุมชน แผนแม่บทชุมชนจึงประกอบไปด้วยโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่ชาวบ้านร่วมกันคิดขึ้นมา ที่แฝงไปด้วยการยอมรับที่เกิดจากเจตจำนงร่วมกัน

2.2.5 แนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชน

2.2.5.1 จริย โฆษณานันท์ (2549: 4-24) ได้เสนอแนวทางการเสริมสร้างสังคมที่เป็นธรรมด้วยประชาธิปไตยพหุนิยมดังนี้

(1) สังคมที่เป็นธรรมคือสังคมที่เป็นนิติรัฐ การสร้างนิติรัฐควรเริ่มจากการทบทวนประเด็นความสัมพันธ์ทางกฎหมายระหว่างรัฐกับประชาชน/สังคม เพราะสังคมไทยคุ้นเคยกับความไม่เท่าเทียมในสถานะเชิงอำนาจทางกฎหมายระหว่าง รัฐในฐานะเป็นผู้ถือสิทธิอำนาจเหนือสุดในการบังคับใช้กฎหมาย ขณะที่ประชาชนเป็นผู้อยู่ใต้กฎหมายที่มีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐ ลักษณะดังกล่าวไม่สอดคล้องกับแนวคิดประชาธิปไตยแบบพหุนิยม (pluralist democracy) เพราะมองข้ามความสำคัญของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในสังคมที่มีบทบาทสำคัญไม่น้อยกว่ารัฐ สังคมสมัยใหม่ควรมีหลายศูนย์อำนาจ ไม่ควรผูกขาดโดยผู้ถือครองอำนาจรัฐเพียงลำพัง อีกทั้งในสังคมแห่งนิติรัฐ ทั้งประชาชนและรัฐบาลต่างอยู่ใต้การปกครองด้วยกฎหมาย แต่ปัญหาที่ผ่านมา คือ ประชาชนมักขาดโอกาสในการมีส่วนร่วมในองค์กร สถาบันหรือกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการบัญญัติ/ยกเลิกหรือการบังคับใช้กฎหมาย เหมือนอยู่ในกับดักทางความคิดแบบทวินิยมที่แบ่งแยกความเป็นผู้เหนือ (รัฐ) และผู้อยู่ใต้บังคับกฎหมาย (ประชาชน) ออกจากกันอย่างเด็ดขาด ทั้งที่สองสิ่งนี้เปรียบเป็นสองด้านของเหรียญเดียวกัน

(2) การครอบงำโดยวัฒนธรรมอำนาจนิยม

แม้จะมีการวางหลักพื้นฐานสิทธิเสรีภาพไว้อย่างสมบูรณ์ในกฎหมายรัฐธรรมนูญ แต่ยังมีปัญหาในการปฏิบัติ เนื่องจากการครอบงำของวัฒนธรรมอำนาจนิยม ทำให้หลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญยังไม่เกิดผลทางปฏิบัติ ดังกรณีวิทยุชุมชน เจตนาแรกเริ่ม มุ่งให้เกิดพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่เป็นอิสระทางข้อมูลข่าวสาร และการแสดงความคิดเห็น ภายหลังจากการยอมรับให้มีการโฆษณาหารายได้ในวิทยุชุมชน จึงถูกรองรับโดยอำนาจทุน กลายเป็นวิทยุชุมชนเพื่อการบริโภค แม้จะมีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อ 16 สิงหาคม 2548 กำหนดข้อจำกัดการโฆษณาไว้ กรณีนี้เป็นตัวอย่างการครอบงำของรัฐและทุนที่ต้องมีการต่อสู้เพื่อขจัดอิทธิพลเหล่านี้ต่อไป การที่กฎหมายรัฐธรรมนูญรับรองการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบาย การวางแผนพัฒนา การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับและสิทธิเสรีภาพ จึงไม่เป็นจริงในทางปฏิบัติ

(3) ลักษณะของนิติรัฐ

โดยทั่วไป ความเป็นนิติรัฐหมายถึงการปกครองโดยมีกฎหมายอันชอบธรรมเป็นใหญ่สูงสุด มีการแบ่งแยกอำนาจขององค์กรต่าง ๆ มีสถาบันตุลาการที่เป็นอิสระ เข้าถึงได้ง่าย เป็นที่พึ่งสุดท้ายในการตรวจสอบอำนาจรัฐ มีกระบวนการที่เป็นธรรมแห่งกฎหมาย (due process) เป็นหลักประกันการใช้อำนาจในกระบวนการยุติธรรมให้เป็นไปอย่างเป็นธรรม รวมถึงการใช้อำนาจรัฐอย่างโปร่งใสและมีความรับผิดชอบ อธิบายได้อย่างหนักแน่นชัดเจน

หลักนิติธรรมที่ค้ำประกันความเป็นนิติรัฐจึงเป็นรากฐานสำหรับการเคารพนับถือทางกฎหมาย ต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่มีนัยทั้งการมีอิสระเสรีภาพและความเสมอภาคเท่าเทียมกันในสังคม

(4) เจื่อนใจสำคัญของการเป็นนิติรัฐ

กฎหมายเป็นเครื่องมือของรัฐที่สำคัญ ขณะที่อำนาจอธิปไตยทางกฎหมายเป็นของปวงชนตามหลักประชาธิปไตยทั่วไป เจื่อนใจที่จะทำให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางของกฎหมายคือ การเปิดกว้าง “พื้นที่สาธารณะ” และ “ประชาสังคม” ที่เข้มแข็ง เพราะการเป็นนิติรัฐหมายถึงการเปิดกว้างให้ประชาชนมีอิสระภาพและเท่าเทียมกันในการแลกเปลี่ยนความคิดและการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างมีเหตุผลและสันติ โดยเฉพาะเรื่องที่มีผลกระทบต่อส่วนรวม เพื่อให้รัฐรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่ถูกเหนี่ยวรั้งขัดขวางจากข้อจำกัดต่าง ๆ ในขณะที่ประชาสังคมก็จะต้องไม่ถูกคุกคามจากอำนาจฝ่ายใด ๆ

เจื่อนใจสำคัญในการเปิดพื้นที่สาธารณะ คือ ต้องมีหลักประกันสิทธิขั้นพื้นฐานทางกฎหมายที่จะปกป้องคุ้มครอง บทบัญญัติที่รับรองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์หรือสิทธิเสรีภาพประชาชนตามรัฐธรรมนูญ กฎหมายเกี่ยวกับการทำประชามติ หรือกฎหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน กฎหมายลักษณะนี้ล้วนเป็นการเปิดพื้นที่สาธารณะสำคัญแก่ประชาชน อันเกี่ยวข้องกับแนวทางการพัฒนาที่อาจกระทบกับชีวิตหรือสิ่งแวดล้อม ประเด็นสำคัญคือพื้นที่สาธารณะดังกล่าวย่อมต้องหมายถึงการขยาย/เปิดโอกาสให้เกิดพื้นที่การถกเถียง การตีความกฎหมายจากทุกภาคส่วนที่ไม่จำกัดเฉพาะในหมู่นักกฎหมายเท่านั้น และจะนำไปสู่รัฐธรรมนูญภาคสังคม (social constitution) อันกำเนิดจากการเคลื่อนไหวของผู้คนระดับล่างของสังคม ซึ่งจะเข้ามาเสริมต่อการกำหนดรัฐธรรมนูญโดยกลุ่มชนชั้นนำ/ นักกฎหมายมหาชน ดังแนวคิดรัฐธรรมนูญนิยมระดับรากหญ้า (grass roots constitutionalism)

โดยสรุปการสร้างสังคมที่เป็นธรรมนั้น หลักสำคัญคือการปกครองโดยกฎหมาย แต่ยังมีข้อจำกัดในเรื่องความเป็นธรรม เนื่องจากกฎหมายนั้นหนุนเสริมอำนาจรัฐและตอบสนองชนชั้นปกครองมากกว่าชนชั้นล่าง การก้าวไปสู่สังคมที่เป็นธรรมจึงควรเปิดพื้นที่ถกเถียงถึงความชอบธรรมที่ประชาชนจะสามารถมีส่วนร่วมในการบัญญัติหรือยกเลิกกฎหมาย การบังคับใช้กฎหมายหรือการยุติข้อพิพาท (ในบางระดับ) พร้อม ๆ กับการที่รัฐเป็นผู้อยู่ใต้บังคับกฎหมายไม่แตกต่างจากประชาชน แนวคิดดังกล่าวคือแนวคิดประชาธิปไตยพหุนิยม

2.2.5.2 กิติพงษ์ กิตยารักษ์ (อ้างใน จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2548: 7) ได้กล่าวถึงกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (restorative justice) ว่าเป็นแนวคิดที่เปลี่ยนไปจากเดิมที่มองว่า อาชญากรรมเป็นการกระทำที่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐ รัฐจึงต้องเป็นผู้ดำเนินการ มุ่งให้ผู้กระทำ

ความผิดถูกลงโทษ ในขณะที่เหยื่อ/ผู้เสียหาย กลับมีบทบาทน้อยมากในกระบวนการ แต่ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มองว่าอาชญากรรมเป็นการกระทำที่เป็นปฏิปักษ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล คือ ระหว่างผู้กระทำความผิดและเหยื่อ เป็นการทำลายความสัมพันธ์ระหว่างผู้เสียหายกับผู้กระทำความผิด และเป็นการทำลายสัมพันธ์ภาพอันดีที่ดำรงอยู่ในชุมชน ดังนั้น จึงควรให้ผู้กระทำความผิดสำนึกผิดและแสดงความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเองด้วยการช่วยเหลือบรรเทาผลร้ายแก่เหยื่อ โดยมีเป้าหมายสุดท้ายให้คู่กรณีรู้สึกว่าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นได้ยุติ เป็นการฟื้นฟู (restore) ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่าย และเป็นการสร้างความสัมพันธ์เชิงบวกมากกว่าการลงโทษเพื่อให้เกิดความทุกข์ทรมาน นอกจากนี้ ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ยังให้บทบาทสำคัญแก่ชุมชน ซึ่งถือว่าได้รับผลกระทบจากอาชญากรรม โดยชุมชนจะต้องมีบทบาทในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม และการบูรณาการผู้กระทำความผิดเข้าสู่ชุมชน ถือเป็นทางเลือกฟื้นฟูบทบาทของชุมชนในการแก้ปัญหาอาชญากรรม ขณะที่ อังคณา บุญสิทธิ์ (2545: 16) ได้กล่าวถึงเรื่องเดียวกันนี้ สรุปได้ว่า ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ คือ กระบวนการที่คู่ความ (ผู้กระทำความผิด และเหยื่อ) และชุมชน เป็นตัวจักรสำคัญในการแก้ไขปัญหา โดยจะพิจารณาถึงแนวทางการแก้ไขผลที่เกิดขึ้นจากอาชญากรรมและแนวทางการดำเนินการต่อไปในอนาคต เป็นการสร้างความสัมพันธ์เชิงบวกมากกว่าการลงโทษเพื่อให้เกิดความทุกข์ทรมาน โดยยึดหลักการ

- (1) สร้างพื้นที่ให้บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้กระทำความผิด เหยื่อ/ผู้เสียหาย รวมทั้งครอบครัวและชุมชนของเขาด้วย
- (2) มองปัญหาอาชญากรรมในบริบทสังคมของเขา
- (3) มองแนวทางการแก้ไขปัญหามาข้างหน้า (การป้องกัน)
- (4) มีความยืดหยุ่นในการดำเนินการ (การสร้างสรรค์)

ทั้งนี้ มีรูปแบบการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท 4 รูปแบบ คือ การไกล่เกลี่ยระหว่างผู้เสียหายและผู้กระทำความผิด (humanistic mediation) คณะกรรมการฟื้นฟูชุมชน (community reparative board) การประชุมกลุ่มครอบครัว (family group conference) และการพิพากษาโต๊ะกลม (circle sentencing)

2.2.5.3 ประเวศ วะสี (2550: 29-30) เสนอแนวทางยุติธรรมชุมชนบนแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน โดยเสนอว่า รากฐานที่สำคัญของระบบกระบวนการยุติธรรมของประเทศที่มั่นคงต้องมาจากระบบยุติธรรมชุมชน พร้อมกับที่ประชาธิปไตยชุมชน (community democracy) จะเป็นรากฐานของระบบประชาธิปไตยระดับชาติ ทำให้เกิดระบบการเมืองสมานฉันท์และการเมืองคุณธรรม โดยประเวศ วะสี เห็นว่าวัฒนธรรมชุมชนจะทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ทั้งระหว่างคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนมานับพันปี แต่อำนาจที่มาจากนอกวัฒนธรรม

ที่สำคัญได้แก่ อำนาจรัฐ อำนาจเงิน และอำนาจการศึกษา ทำให้วิถีชีวิตชุมชนแตกสลายไป เพราะอำนาจ นั้นไม่สามารถจัดการการใช้ทรัพยากรอย่างเป็นธรรม ไม่สามารถสร้างความเป็นธรรมและแก้ความยากจนได้ ระบบยุติธรรมชุมชนควรเป็นการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ และสังคม โดยเน้นไปที่การเสริมสร้างวัฒนธรรมฐานราก ความยุติธรรมชุมชนจะเข้ามาเป็นฐานของระบบความยุติธรรมซึ่งปัจจุบันคนยากจนเข้าไม่ถึง กรอบแนวคิดดังกล่าวสรุปได้ดังภาพต่อไปนี้

ภาพ 2 กรอบวัฒนธรรมชุมชน

ที่มา: ประเวศ วะสี (2550: 29)

2.2.5.4 พิเชษฐ เมลาณนท์ (2547: 1-7) ได้เสนอแนวทางจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชนใหม่ด้วยการใช้กฎหมายเท่าที่มีอยู่แก้ปัญหาสังคม ภายใต้แนวคิดกฎหมายคือทรัพยากร (Law as resource) หรือกฎหมายคือทุนทางสังคม แนวคิดดังกล่าว ริชาร์ด พอสเนอร์ (Richard Posner) ได้ให้ความหมายไว้ว่า กฎหมายเป็นทรัพยากรร่วมกันของชนชาติ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือเสริมสร้างความผาสุกด้วยการจัดสรรผลประโยชน์อันขัดแย้งให้ลงตัวโดยชอบด้วยเหตุผล (Law is an instrument for promoting social welfare and so seeks to strike a sensible balance between competing interests.) ความหมายดังกล่าวครอบคลุมทั้ง “กฎหมายลายลักษณ์อักษร” “กลไกของกฎหมาย” และ “จารีตประเพณี” จากแนวคิดดังกล่าว การปฏิรูปกฎหมายจึงครอบคลุมทั้งการปฏิรูปตัวบท กฎหมายจารีต และกลไกของกฎหมาย อันได้แก่ กระบวนการยุติธรรม ตั้งแต่ สถานิติ บัญญัติ ข้าราชการ ดำรวจ อัยการ ศาล ราชทัณฑ์ และทนายความ กฎหมายที่มีอยู่เพียงพอต่อการ

แก้ปัญหา ไม่จำเป็นต้องออกกฎหมายใหม่หากใช้กลไกที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์ ทั้งนี้จากการวิจัยเปรียบเทียบกฎหมายหลายชาติในเอเชียของ David Allan พบว่าประเทศที่มีอัตราการพัฒนาเศรษฐกิจสูง เช่น ญี่ปุ่น ออสเตรเลีย นั้น มีกฎหมายล้ำหลังกว่าประเทศที่กำลังพัฒนาหลายประเทศ และในการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น แม้ตัวบทกฎหมายจะล้ำหลัง แต่ถ้ากลไกกระบวนการยุติธรรมทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ และมีจิตสำนึกแห่งความเป็นธรรมแล้ว กฎหมายที่ล้ำหลังไม่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาและความเป็นธรรมของสังคมแต่อย่างใด นอกจากนี้ยังมีองค์กรระหว่างประเทศว่าด้วยการใช้กฎหมายเพื่อการพัฒนา (International center for law in development United Nation Plaza, New York) ซึ่งทำการวิจัยและเคลื่อนไหวด้านการใช้กฎหมาย เพื่อการพัฒนาคนยากจน และค้อยโอกาสตามแนวทางของสหประชาชาติ ได้เสนอว่าการใช้กฎหมายแก้ไขปัญหาค่าสังคมด้านต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาความยากจนมี 6 วิธีการ คือ

(1) ใช้วิธีบัญญัติกฎหมายแก้ไขความยากจน (poverty law) ฉบับเดียว นิยมใช้ในประเทศอังกฤษและกลุ่มสแกนดิเนเวีย ส่วนการสอนวิชากฎหมายเกี่ยวกับความยากจนมีมากในมหาวิทยาลัยในอเมริกา ขณะที่ประเทศโลกที่สามมักไม่มีกฎหมายความยากจนฉบับเดียว และไม่มีการสอนเรื่องนี้ในมหาวิทยาลัย

(2) ใช้วิธีบัญญัติไว้ในกฎหมายหลายฉบับแยกจากกัน ประเทศโลกที่สามส่วนใหญ่ รวมทั้งประเทศตะวันตกหลายชาติใช้วิธีนี้ พร้อมกับการปฏิรูปกฎหมายทั้งระบบให้เอื้อประโยชน์กับคนจนด้วย เช่น การสร้างการรับรู้และการตระหนักถึงปัญหาความยากจนโดยผ่านกระบวนการให้การศึกษาเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน เป็นต้น

(3) ใช้วิธีให้นักกฎหมายปฏิบัติงานร่วมกับนักเศรษฐศาสตร์ ขณะนี้โลกที่สามบางชาติไม่เริ่มต้นจากการแก้กฎหมาย แต่พยายามเริ่มจากการปฏิรูปเศรษฐกิจมหภาค (macroeconomic reform) เพื่อสร้างนโยบายเศรษฐกิจเพื่อคนยากจน (pro-poor macroeconomic policy) แล้วนักกฎหมายจึงเข้ามาต่อสู้แก้ไขกฎหมายให้ตรงกับนโยบายเศรษฐกิจเพื่อคนจนดังกล่าว

(4) ใช้วิธีคุ้มครองการจัดสรรงบประมาณที่รัฐสภาใช้จ่ายกับกลุ่มคนยากจน (pro-poor) วิธีนี้ถือหลักการพัฒนาคุณภาพชีวิตเชิงรุก (progressive quality of life) ว่า ทุกปีคุณภาพชีวิตของคนยากจนจะต้องดีขึ้น เมื่อวิเคราะห์จากตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตของประชาชน (โดยให้ภาคประชาสังคมเป็นหลักในการบริหารงานสถิติ เพื่อให้ได้ตัวเลขที่แม่นยำ) ทำให้สามารถวางแผนงบประมาณเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตด้านที่ต่ำกว่าตัวชี้วัดได้ตรงจุดมากขึ้น

(5) ใช้วิธีแก้ไขปัญหาค่าสังคมด้วยวิธีการเชิงสังคม (social action litigation) ด้วยการใช้ความคิดเรื่องการร้องทุกข์ต่อศาลฎีกา โดยออกกฎหมายกำหนดวิธีให้ผู้ได้รับผลกระทบเขียนจดหมายร้องทุกข์ความไม่เป็นธรรมถึงศาลฎีกา ศาลฎีกาจะตั้งอนุกรรมการขึ้นมา

พิจารณา ถ้ามีมูลความจริงถือว่าเป็นการฟ้องคดีต่อศาล นำไปสู่การพิจารณาคดีด้วยวิธีพิจารณารวดเร็วโดยไม่ผ่านกระบวนการปกติทั้งสามศาล เพราะถือว่าความไม่เป็นธรรม โดยเฉพาะต่อคนกลุ่มใหญ่ และไร้อำนาจทางการเมืองและการเงิน เป็นสิ่งเร่งด่วน วิธีนี้ไม่ยึดติดกับการแก้ปัญหาโดยไปศาล

(6) ใช้วิธีการออกธรรมนูญเพื่อความเป็นธรรม (charter on justice for the poor) เป็นการให้เวทีสาธารณะร่วมกันออกธรรมนูญเพื่อความเป็นธรรมสำหรับคนยากจน เพื่อเผยแพร่ให้คนยอมรับทั้งประเทศ และหลังจากนั้นก็ถือธรรมนูญนี้เป็นเสมือนหางเสือ (นโยบาย) ในการแก้ไขกฎหมายเดิมหรือออกกฎหมายใหม่ต่อไป

2.2.6 สรุป

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนนั้นมีการปะทะกัน 2 แนวคิด คือแนวคิดประชาสังคม แนวคิดการพึ่งตนเองและแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน โดยทั้งสามแนวคิดมีจุดร่วมกันอยู่คือการปฏิเสธปัจเจกชนนิยมสุดขั้ว ต้องการให้นุษย์ร่วมมือกัน รักใคร่ปรองดองกัน (consensus) ขณะเดียวกันก็พยายามปฏิเสธรัฐนิยม ด้วยการเสนอแนวทางการลดบทบาทของรัฐ ขณะที่แนวคิดประชาสังคมอยู่ภายใต้แนวคิดสิทธิเสรีภาพและการเป็นพลเมืองที่ดีที่มีรากฐานมาจากการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบเสรีนิยมตามแนวคิดของพุทธนัม แต่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้เสนอกระบวนการทัศน์การพัฒนาใหม่คือการพึ่งตนเองภายใต้แนวคิดอนาธิปไตยชุมชน แนวคิดดังกล่าวส่งผ่านมาถึงแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่แตกต่างกันได้สองแนวคิด สรุปได้ตามตารางต่อไปนี้

ตาราง 2 ความสัมพันธ์ของแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชน

แนวคิดกระแสหลัก	แนวคิดกระแสรอง
แนวคิดประชาสังคม	แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
ความสัมพันธ์แบบวิสาสะ (association relationship) คนติดต่อสัมพันธ์กันในประเด็นร่วมสาธารณะ โดยเน้นหนักที่กลุ่มคนในสังคมเมืองสมัยใหม่ เป็นความสัมพันธ์ของคนแปลกหน้า ที่ไม่ได้ใกล้ชิดกันทางสายเลือด	เชื่อว่าความเข้มแข็งของชุมชนเกิดในสังคมแบบประเพณีอันเป็นชุมชนที่คนติดต่อกันเป็นส่วนตัว คนไว้วางใจเพราะเป็นเครือญาติหรือใกล้ชิดกันจึงทำให้รักใคร่เอื้อเฟื้อต่อกัน เครือข่ายการติดต่อสัมพันธ์ที่กว้างออกไปเรื่อยๆ อาศัยความเป็นเครือญาติคุ้นเคยกันเป็นพื้นฐาน

ตาราง 2 (ต่อ)

แนวคิดกระแสหลัก	แนวคิดกระแสรอง
<p>ด้านวิธีการพัฒนาชุมชน</p> <p>เน้นแผนงานโครงการ งบประมาณ การมีส่วนร่วมแบบผู้ให้ผู้รับ (การแสวงหาความร่วมมือจากประชาชน) การฝึกอบรม</p> <p>ด้านกระบวนการยุติธรรมชุมชน</p> <p>เน้นการจัดการเชิงสถาบัน อำนาจอรัฐเป็นสิ่งจำเป็นด้วยการออกกฎหมายรองรับระบบยุติธรรมชุมชน โดยเฉพาะ การตั้งหน่วยงานใหม่ และศูนย์ยุติธรรมชุมชน เปลี่ยนกระบวนการทัศน์เชิงลงโทษแบบแก้แค้นเป็นกระบวนการทัศน์เชิงสมานฉันท์ และให้ชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้นด้วยโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนเพื่อลดคดีสู่ศาลด้วยการไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งให้ยุติในชุมชน</p>	<p>ด้านวิธีการพัฒนาชุมชน</p> <p>ใช้กระบวนการวิจัยและพัฒนา เช่น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การประชาพิชญ์เป็นเครื่องมือ</p> <p>ด้านกระบวนการยุติธรรมชุมชน</p> <p>ชุมชนมีวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติแต่อำนาจภายนอกทำให้ชุมชนอ่อนแอ ระบบยุติธรรมชุมชนควรเป็นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชนเน้นการเสริมสร้างวัฒนธรรมฐานราก ภายใต้แนวคิดกฎหมายคือทรัพยากร ที่ดำเนินการได้โดยทุนทางสังคมที่มีอยู่ร่วมกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย ไม่จำเป็นต้องออกกฎหมายใหม่ สังคมสมัยใหม่ควรมีหลายศูนย์อำนาจ และอำนาจควรอยู่ที่ชุมชนมากขึ้น</p>

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เพื่อเป็นการสำรวจสถานภาพขององค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมชุมชน ผู้วิจัยจึงแบ่งการนำเสนอเป็น 3 ส่วน ส่วนแรกเป็นงานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม ส่วนที่สอง เป็นงานวิจัยที่เน้นการศึกษาชุมชน และส่วนที่สามเป็นงานวิจัยเกี่ยวกับกลไกการควบคุมสังคม

2.3.1 ส่วนแรก งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม

2.3.1.1 งานวิจัยกลุ่มของกระทรวงยุติธรรม

งานวิจัยกลุ่มนี้พัฒนาขึ้นจากโครงการเวทีความคิดเพื่อการพัฒนากระบวนการยุติธรรมไทย ที่กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ (2543) เป็นผู้นำความคิด มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นเวทีระดมความคิด ประเมินสภาพปัญหาและแนวทางในการพัฒนากระบวนการยุติธรรม ให้ประชาชนรับรู้ปัญหาและมีส่วนร่วมในการพัฒนากระบวนการยุติธรรม และสร้างเครือข่ายทั้ง

ภาครัฐและเอกชนเพื่อผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกฎหมายและนโยบายเพื่อการพัฒนากระบวนการยุติธรรม พบว่าหน่วยงานต่าง ๆ มีความคุ้นเคยในการกำหนดนโยบายแบบแยกส่วน และฝ่ายการเมืองไม่เห็นความสำคัญ จึงเป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูประบบกฎหมายจากภายในองค์กร การปฏิรูปจึงควรริเริ่มโดยผู้มีอำนาจกำหนดนโยบาย ผลการวิจัยนำไปสู่การจัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบงานยุติธรรมไทย เริ่มจากสร้างความตระหนักในหลักนิติธรรม ผลักดันให้การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมเป็นวาระแห่งชาติ จัดตั้งคณะกรรมการปฏิรูปกฎหมายแห่งชาติเพื่อดำเนินการตามวาระแห่งชาตินี้ การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมจะสำเร็จ

จากผลการวิจัยดังกล่าวนำไปสู่การศึกษาวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาของระบบยุติธรรมที่สำคัญ ดังนี้

สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล (2542) ได้ประเมินสถานภาพองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบงานยุติธรรมทางอาญาพบว่า มีปัญหาด้านความล่าช้า ขาดประสิทธิภาพ เนื่องจากมีคดีเข้าสู่ระบบเป็นจำนวนมาก จึงมีคำถามในการวิจัยว่าจะดำเนินการอย่างไรให้คดีที่เข้าสู่ระบบสามารถดำเนินการไปได้อย่างรวดเร็ว เป็นธรรม ปัญหาดังกล่าวนำไปสู่หัวข้อการวิจัย 2 หัวข้อใหญ่ คือ (1) เรื่องต่าง ๆ ที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ได้แก่ การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของผู้ต้องหา (การอนุมัติออกหมายอาญาที่เป็นหมายจับ หรือค้น ต้องกระทำโดยศาล การปล่อยชั่วคราวต้องมีความเป็นธรรมและรวดเร็ว การให้ความคุ้มครอง/ชดเชย ผู้ที่ถูกดำเนินคดีอาญา) และการคุ้มครองสิทธิของผู้เสียหายและพยานในคดีอาญา (2) เรื่องต่าง ๆ ที่มีบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ได้แก่ การกั้นกรงคดีอาญาเพื่อลดคดีขึ้นสู่ศาล การบริหารงานยุติธรรมทางอาญา และการตรวจสอบองค์กรในกระบวนการยุติธรรม

พรเพ็ญ เพชรสุขศิริ (2543) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบงานยุติธรรมในศตวรรษหน้า: การประเมินสถานภาพองค์ความรู้เกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรมทางอาญาพบว่า วิจัยส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์ และรายงานการสัมมนา การวิจัยที่เกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรมทางอาญา โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายอาญา เช่น สิทธิของผู้ต้องหา ผู้เสียหาย ปัญหาทางกฎหมายในการดำเนินคดีอาญา ส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเอกสารโดยนักกฎหมายที่ศึกษาเป็นวิทยานิพนธ์สาขานิติศาสตร์ ส่วนการวิจัยเรื่องทั่วไปของกระบวนการยุติธรรมทางอาญา มีลักษณะเป็นการสำรวจความคิดเห็นของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ มากกว่าการศึกษาสภาพปัญหา กล่าวคือ ไม่มีการศึกษาอย่างมีระบบเพื่อกำหนดนโยบาย/โครงการเกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรม ไม่ติดตามปัญหาการนำนโยบายไปปฏิบัติว่ามีปัญหาอุปสรรคใด และไม่ได้ประเมินผลว่านโยบาย/โครงการเหล่านั้นมีผลลัพธ์อย่างไร การวิจัยในเชิงบริหารที่กล่าวมามีจำนวนน้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาวิจัยเรื่องอื่น ๆ สถานภาพองค์ความรู้เกี่ยวกับการบริหารงาน

ยุติธรรมทางอาญาของไทยมีสภาพปัญหาและระบบความคิดแตกต่างไปจากสังคมตะวันตก และเป็นมุมมองด้านสังคมมากกว่าด้านตัวบทกฎหมาย ดังเช่น พัฒนาการแนวคิดการบริหารงานยุติธรรม พัฒนาการกระบวนการยุติธรรมในประเทศไทย รัฐธรรมนูญและการคุ้มครองสิทธิของประชาชน ปัญหาการบริหารกระบวนการยุติธรรมทางอาญา การคุ้มครองสิทธิผู้เสียหายในคดีอาญา สภาพแวดล้อมที่มีผลต่อการบริหารงานยุติธรรมทางอาญา และข้อเสนอแนะโครงการวิจัยในอนาคต

นอกจากนี้ยังได้เกิดแนวคิดสำคัญเพื่อแก้ปัญหากระบวนการยุติธรรมกระแสหลักจากการศึกษาวิจัยของของจุฑารัตน์ เอื้ออำนวย (2548) คือ กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ และกระบวนการยุติธรรมชุมชน การศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ของสังคมไทย วิเคราะห์ตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างอาชญากรเหยื่อ ชุมชนและรัฐ ที่ทำให้แนวคิดดังกล่าวเสื่อมสลายและกลับฟื้นขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง รวมทั้งศึกษากลไกและวิธีการที่กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์สามารถเสริมพลังให้แก่เหยื่ออาชญากรรมและชุมชน ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ สังคม กฎหมาย และกระบวนการยุติธรรมกลุ่มหนึ่ง และระหว่างเหยื่ออาชญากรรม ผู้กระทำผิด ชุมชนและกระบวนการยุติธรรมอีกกลุ่มหนึ่ง ทำให้แนวคิดดังกล่าวเสื่อมสลายไป ส่วนกลไกและวิธีการเสริมพลังให้แก่เหยื่ออาชญากรรมและชุมชนต้องเริ่มจากศึกษาเพื่อจำแนกประเภทและลักษณะชุมชนตามความพร้อมในการเป็นเครือข่ายยุติธรรมชุมชน รวมทั้งสำรวจแหล่งสนับสนุนและเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม จากนั้นควรออกกฎหมายเพื่อกำหนดระบบกลไกรองรับกระบวนการยุติธรรมทางเลือก เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการกับอาชญากรรมและความขัดแย้งบางประเภทได้เองในระดับที่แตกต่างกัน กิจกรรมเหล่านี้จะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ เสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนให้เกิดขึ้นในที่สุด ในการศึกษาวิจัยเรื่อง ยุติธรรมชุมชน ของจุฑารัตน์ เอื้ออำนวย (2549) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ทราบถึงหลักการ แนวคิด ระบบการดำเนินงาน ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งความเป็นไปได้ในการจัดระบบงานยุติธรรมชุมชนที่ดำเนินการซ้ำซ้อนกันให้ประสานสอดคล้องกัน ผลการศึกษาพบว่า ทั้งที่ระบบยุติธรรมชุมชนเคยมีมาก่อนโดยมีกฎหมายรองรับชัดเจนแต่กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักได้แยกกระบวนการยุติธรรมออกจากชุมชนทำให้บทบาทของชุมชนลดลงไป ยุติธรรมชุมชนเป็นปรัชญาที่บูรณาการแนวคิด ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ การเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม และตำรวจชุมชนเข้าด้วยกัน โดยมีชุมชนและเหยื่ออาชญากรรมเป็นศูนย์กลาง ในเชิงนโยบายอาญา ยุติธรรมชุมชน คือ กลุ่มเครื่องมือการอำนวยความยุติธรรมที่เป็นกลยุทธ์ขับเคลื่อนเพื่อกำหนดปัญหาความไม่เป็นธรรมทางสังคมตามสถานการณ์เฉพาะของชุมชน ในทางปฏิบัติ

ยุทธธรรมชุมชน หมายถึง การที่ชุมชนมีอำนาจควบคุมและจัดการปัญหาของชุมชนด้วยการอำนาจ ความยุติธรรมตามความเหมาะสมจำเป็นของตนเอง โดยย่อ ยุทธธรรมชุมชน หมายถึง ยุทธศาสตร์ และยุทธวิธีส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วม เป็นหุ้นส่วนในการป้องกัน ควบคุม การจัดการ ความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ ลดและเยียวยาความเสียหายหรือความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรม และรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนรู้สึกปลอดภัยสามารถเข้าถึง ความยุติธรรมได้ มีศักยภาพ มีความสมานฉันท์ และมีกลไกการทำงานที่เชื่อมโยงกับระบบยุติธรรม หลักผ่านการประสานงานของหน่วยงานยุทธธรรมจังหวัด ยุทธธรรมชุมชนมีองค์ประกอบ 5 ประการ คือ

(1) เน้นความสำคัญระดับรากหญ้า เพื่อให้เกิดระบบยุติธรรมที่เป็นอิสระเหมาะสมกับวิถีชุมชนแต่ละแห่ง

(2) ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหา มีความเอื้ออาทรต่อกัน มากกว่าการต่อสู้คดี

(3) ลดการพึ่งพิงสถาบันและผู้มีอำนาจ ใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ แนวราบ

(4) เพิ่มคุณภาพชีวิตแก่ชุมชน ความยุติธรรมเป็นประสบการณ์ร่วมของชุมชนที่เรียนรู้ร่วมกัน

(5) เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วม อย่างน้อยที่สุดร่วมหารือเกี่ยวกับอาชญากรรมและการจัดระเบียบชุมชน

จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย สรุปว่าทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับยุทธธรรมชุมชน ได้แก่

(1) กลุ่มทฤษฎีการควบคุมอาชญากรรมตามแนวคิดสังคมวิทยาอาชญากรรม ได้แก่ แนวคิดวัฒนธรรมกับการควบคุมสังคม ทฤษฎีสังคมไร้ระเบียบ ทฤษฎีพันธะทางสังคม

(2) กลุ่มทฤษฎีว่าด้วยยุทธธรรมชุมชน ประกอบด้วยทฤษฎีการเสริมพลังและการมีส่วนร่วมของชุมชน ทฤษฎีหน้าต่างชำรุด ทฤษฎีการแก้ปัญหาและทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับสภาพทางภูมิศาสตร์

(3) กลุ่มทฤษฎีเกี่ยวกับนโยบายภาครัฐและการบริหารจัดการ

(4) กลุ่มทฤษฎีการไกล่เกลี่ยคู่ความ มี 2 แนวคิด คือทฤษฎีการแข่งขัน และทฤษฎีการแก้ปัญหา

โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับยุทธธรรมชุมชน มี

3 ประการ คือ

(1) ยุติธรรมชุมชนจะเกิดขึ้นได้ในชุมชนที่ผู้มีส่วนได้เสียมีจุดมุ่งหมายและผลประโยชน์ร่วมกัน

(2) ยุติธรรมชุมชนมุ่งยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนควบคู่กับการบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิด โดยนอกจากยุติปัญหาแล้วยังรวมถึงการรับผู้กระทำผิดคืนสู่ชุมชน

(3) เป้าหมายหลักของยุติธรรมชุมชนรวมไปถึงความรู้สึกลดลงภายในชีวิตและทรัพย์สินและการทำให้ผู้คนสามารถดำเนินชีวิตประจำวันได้โดยปกติสุข จากโครงสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าว รูปแบบยุติธรรมชุมชนจึงมี 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เน้นการป้องกันอาชญากรรม โดยการจำแนกปัญหาอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนออกเป็นประเภทต่าง ๆ จากนั้นจึงมุ่งไปที่การป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมประเภทนั้น ๆ โดยตรงและหาทางแก้ไขปัญหาอื่นที่นำไปสู่การเกิดอาชญากรรมข้างต้น ลักษณะที่ 2 เน้นการส่งเสริมศักยภาพของชุมชน โดยการปรับปรุงการทำหน้าที่ของสังคม เช่น การส่งเสริมประสิทธิภาพของชุมชนในการทำงานร่วมกันเพื่อให้ชุมชนปลอดภัย รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างยุติธรรมชุมชนกับระบบยุติธรรมกระแสหลักจึงมี 4 รูปแบบ บนแนวคิด 2 ฐาน คือ ฐานคติเอกนิยม (monism) กับฐานคิตวินิยม (dualism) ดังนี้

(1) ฐานคติเอกนิยม เชื่อว่าระบบยุติธรรมควรมีเพียงหนึ่งเดียว ความถูกต้องชอบธรรมของระบบวัดที่การมีกฎหมายรับรองความมีอยู่ของระบบนั้น ๆ มี 2 แบบ คือ

(1.1) แบบใช้แทนที่ (replacement) เป็นการนำยุติธรรมชุมชนเชิงสมานฉันท์มาใช้แทนที่ยุติธรรมกระแสหลัก และออกกฎหมายรับรอง

(1.2) แบบเกื้อกูล (incorporation) ใช้ยุติธรรมชุมชนเชิงสมานฉันท์ก่อนในขั้นแรก หากไม่สำเร็จจึงส่งต่อไปยังยุติธรรมกระแสหลัก ดังเช่น ในนิวซีแลนด์มีกฎหมายให้ใช้การประชุมกลุ่มครอบครัวแก่เด็กเยาวชนกระทำผิดก่อน ถ้าไม่สำเร็จจึงนำคดีส่งศาล ในฟิลิปปินส์กฎหมายให้อำนาจคณะกรรมการท้องถิ่นไกล่เกลี่ยตัดสินคดีเล็กน้อย โทษจำคุกไม่เกิน 1 ปี หรือปรับไม่เกิน 5,000 เปโซ หากไม่สำเร็จจึงส่งเรื่องเข้าสู่ระบบยุติธรรมกระแสหลักต่อไป

(2) ฐานคิตวินิยม เชื่อว่ามีช่องทางเข้าถึงความยุติธรรมได้มากกว่า 1 ช่องทาง มี 2 แบบ คือ

(2.1) แบบระบบคู่ (two track system/dual-track model) ในหน่วยงานเดียวกันมีการใช้วิธีการประชุมสมานฉันท์กับการพิจารณาในศาลในลักษณะปรับเปลี่ยนไปมาระหว่างกันได้ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับความประสงค์ของเหยื่ออาชญากรรมและผู้กระทำผิด และความเห็นชอบของผู้ประสานงาน ปัจจุบันศาลเยาวชนและครอบครัวไทยนำรูปแบบนี้มาใช้ตั้งแต่ พ.ศ. 2549 เป็นต้นมา

(2.2) แบบทางเลือก (diversion) ใช้ยุทธวิธีชุมชนเชิง
สมานฉันท์เป็นทางเลือก ตั้งแต่เริ่มมีความขัดแย้งในชุมชน

จากรูปแบบดังกล่าว วิธีการของยุทธวิธีชุมชน แบ่งได้ 2
ลักษณะ คือ การดำเนินการโดยองค์กรใดองค์กรหนึ่งเพียงลำพัง และร่วมกันแบบหุ้นส่วนหลาย
หน่วยงาน รูปแบบยุทธวิธีชุมชนมี 4 แบบ คือ

(1) แบบการมีส่วนร่วม (involvement model)

ลักษณะการดำเนินการ: หน่วยงานตำรวจ เป็นผู้ริเริ่มเปิด
โอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้นในการรักษาความปลอดภัยของชุมชน ส่งเสริมให้ประชาชน
ร่วมมือกับตำรวจในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมในเขตเมือง

เป้าหมาย: เพื่อป้องกันอาชญากรรมโดยให้ประชาชน
ร่วมมือกับตำรวจในการจำแนกปัญหาที่มีผลกระทบต่อความปลอดภัยของชุมชนออกมาเป็นส่วน ๆ
รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาเหล่านั้น กำหนดวิธีการแก้ไข และนำวิธีการเหล่านั้นมาปฏิบัติ ทั้งนี้
ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนมีตั้งแต่การปรึกษาหารือ ไปจนถึงการพิจารณาประสิทธิภาพของ
มาตรการต่างๆ ที่นำมาใช้ในการป้องกันอาชญากรรม

(2) แบบหุ้นส่วน (partnership model)

ลักษณะการดำเนินการ: หน่วยงานในกระบวนการ
ยุติธรรม เช่น ตำรวจร่วมมือกับประชาชนและหน่วยงานอื่น ในการระบุปัญหาและแนวทางป้องกัน
อาชญากรรม เช่น การแก้ไขปัญหาแก๊งค์อาชญากรรมต้องร่วมมือกับโรงเรียน หน่วยงานพิทักษ์และ
คุ้มครองเด็กและเยาวชน และอาจต้องร่วมมือกับภาคเอกชนในการเพิ่มอัตราการจ้างงานและจัดให้มี
การอบรมพัฒนาฝีมือแรงงานสมาชิกชุมชนบางกลุ่มเพื่อการนี้

ประเภทของหุ้นส่วน: เป็นหุ้นส่วนกับกลุ่มคนที่อยู่อาศัย
ในพื้นที่ชุมชน เช่น คณะกรรมการชุมชน อาสาสมัคร ฯลฯ เป็นหุ้นส่วนกันระหว่างหน่วยงานใน
กระบวนการยุติธรรม เช่น ตำรวจ – คุมประพฤติ, ตำรวจ – อัยการ, ตำรวจ – ศาลชุมชน (ถ้ามี) เป็น
หุ้นส่วนกับหน่วยงานนอกกระบวนการยุติธรรม เช่น คุมประพฤติ-กรมสุขภาพจิต, หน่วยป้องกัน
ความรุนแรงในครอบครัว – ตำรวจ – คุมประพฤติ ฯลฯ โดยรับผิดชอบร่วมกันต่อปัญหาที่เกิดขึ้น
ในพื้นที่ และประสานงานกัน

(3) แบบระดมพล (mobilization model)

ลักษณะการดำเนินการ: โดยการชักชวนประชาชนมา
รวมตัวกันแก้ไขปัญหาของตนเองแบบระดมพล เช่น การจัดให้มีกิจกรรมการเฝ้าระวังอาชญากรรม
หรือเพื่อนบ้านเตือนภัย หรือโครงการศูนย์บำบัดยาเสพติดโดยครอบครัว แต่การขับเคลื่อนแบบนี้
ทำได้ยากเพราะสมาชิกชุมชนต้องค้นหาเลี้ยงชีพ

วิธีการที่ใช้: ยกเอาเหตุการณ์ที่เกิดในชุมชนมาปลุกกระตุ้น ความโกรธของสมาชิกในชุมชน และใช้ความโกรธนั้นเป็นแรงผลักดันให้เกิดความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลง วิธีการนี้มีข้อเสียคืออารมณ์มักจางหายไปเร็ว หากไม่มีเหตุการณ์ใดมากระตุ้น หรือการแก้ไขปัญหานั้นไม่อาจเห็นผลได้เร็ว ความสนใจของชุมชนจะหมดไปอย่างรวดเร็ว

วิธีการแก้ไข: จัดกิจกรรมให้ต่อเนื่อง ประสานงานและ เชื่อมโยงทรัพยากรนอกชุมชนกับความต้องการภายในชุมชนเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตในชุมชน

(4) แบบตัวกลาง (intermediary model) แนวคิดนี้ตั้งอยู่บน สมมุติฐานที่ว่า สิ่งที่ชุมชนต้องการคือการสร้างศักยภาพของชุมชนให้ยืนอยู่ได้ด้วยตัวเอง และสามารถดำเนินการต่อไปได้เอง อีกทั้งหน่วยงานพัฒนาชุมชนมีอยู่มากมายแต่ขาดการประสานงาน กัน วิธีการแก้ปัญหามีใช้การสร้างหน่วยงานใหม่ขึ้นมารับผิดชอบเรื่องยุทธธรรมชุมชนแต่เป็นการ ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้ตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ตรงจุด

ลักษณะการดำเนินการ: ให้ผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการ ชุมชนเป็นหน่วยงานกลางเข้ามาจัดการปัญหาความปลอดภัยของชุมชน โดยกลุ่มนี้จะทำหน้าที่ ประสานงานเพื่อพัฒนาชุมชนตามปกติ และเพิ่มการประสานงานกับหน่วยงานยุทธธรรม เช่น ตำรวจ ศาล ราชทัณฑ์ เพื่อแสวงหาวิธีการและแนวคิดใหม่ๆ มาปรับปรุงแก้ไขปัญหาความปลอดภัยของชุมชน ดังนั้น ยุทธธรรมชุมชนแบบตัวกลางไม่ได้มาจากการริเริ่มขององค์กรกระบวนการยุทธธรรมหรือตั้ง หน่วยงานใหม่ กิจกรรมที่ดำเนินการ เช่น กิจกรรมสันตนาการสำหรับเยาวชน ศูนย์รับเลี้ยงเด็ก กลางวัน สนับสนุนการจัดหางานและที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พัน โทษ

สำหรับในไทย กระทรวงยุติธรรมได้ดำเนินงานยุทธธรรมชุมชน ด้วยโครงการพัฒนาระบบงานยุทธธรรมชุมชน 17 จังหวัดนำร่อง โดยการเน้นงานเครือข่ายยุทธธรรม ชุมชน มีกิจกรรม/กระบวนการ 4 ภารกิจ ได้แก่

(1) การป้องกันอาชญากรรม หมายถึง การปฏิบัติเชิงรุกเพื่อ ยับยั้งสถานการณ์มิให้นำไปสู่การเกิดอาชญากรรมด้วยการควบคุม จัดระเบียบชุมชน ทั้งกลุ่มเสี่ยง กระทำผิดและกลุ่มเสี่ยงในการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรม กิจกรรมในด้านนี้ ได้แก่ กิจกรรมที่มี ลักษณะการป้องกัน ควบคุม จัดระเบียบชุมชน และให้ความรู้เกี่ยวกับอาชญากรรมและการกระทำ ผิดของเด็กและเยาวชน การกระทำผิดระเบียบชุมชน การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน ฯลฯ ทั้งที่เป็นกิจกรรมยุทธธรรมของท้องถิ่น และกิจกรรมของเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนที่พัฒนาขึ้น กิจกรรมในการป้องกันอาชญากรรม ประกอบด้วย การจัดระเบียบชุมชน ตรวจตราเฝ้าระวัง ให้ ความรู้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชน แจ็งเบาะแส รับเรื่องราวร้องทุกข์ ให้ความช่วยเหลือเบื้องต้น ทางกฎหมาย ร่วมรณรงค์กิจกรรมป้องกันอาชญากรรม

(2) การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ หมายถึง การทำให้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนยุติหรือบรรเทาความรุนแรงลงด้วยการประสานงาน ดำเนินการเอง หรือส่งต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง กิจกรรมเหล่านี้เป็นวิธีการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลด้วยกัน กับระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชน กับระเบียบกฎเกณฑ์ของรัฐ และชุดระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชนกับระเบียบกฎเกณฑ์ของรัฐ โดยใช้การ ไกล่เกลี่ย การประชุมฟื้นฟูสัมพันธ์ภาพ การประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชน และวิธีการเชิงจารีตรูปแบบต่าง ๆ เช่น สภาผู้เฒ่า เจ้าโคตร แก่บ้าน เกลือ มุขาวาเราะฮู ฯลฯ เป็นรูปแบบในการจัดการความขัดแย้ง กิจกรรมประกอบด้วยการร่วมประสาน/ไกล่เกลี่ยโดยวิถีชุมชน ร่วมประสาน/เป็นคนกลาง/ ผู้ไกล่เกลี่ย ร่วมการประชุมหรือประสานให้เกิดยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

(3) การเยียวยาและเสริมพลัง หมายถึง การเยียวยาความเสียหายที่เกิดจากอาชญากรรม และเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรมด้วยการจัดบริการที่จำเป็นเพื่อให้กำลังใจ กิจกรรมประกอบด้วยการติดตามผลการปฏิบัติตามเงื่อนไขข้อตกลงของการประชุม สร้างกิจกรรม เสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม

(4) การคืนคนดีสู่ชุมชน หมายถึง การที่ชุมชนมีส่วนร่วมแก้ไขความประพฤติและจิตใจของผู้กระทำผิดกลุ่มที่เข้ากระบวนการคุมประพฤติ กิจกรรมได้แก่ การฟื้นฟูพฤติกรรมและจิตใจผู้กระทำผิดให้ปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนด การทำงานบริการสังคม แทนการกักขังแทนค่าปรับ การทำงานตามคำสั่งศาลและตามความสมัครใจ การทำงานเพื่อชดเชยความเสียหายแก่เหยื่ออาชญากรรม กิจกรรมประกอบด้วยการร่วมแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิด ร่วมกิจกรรมบริการสังคม ให้การสงเคราะห์ภายหลังปล่อย

และจุฬารัตน์ เอื้ออำนวย ได้สรุปว่าเงื่อนไขความสำเร็จของยุติธรรมชุมชนขึ้นอยู่กับปัจจัยดังต่อไปนี้

(1) เงื่อนไขเชิงนโยบายอาญาและทิศทางการพัฒนาระบบยุติธรรมแห่งอนาคต

(2) เงื่อนไขด้านการบริหารจัดการระบบยุติธรรม ด้วยการให้ความสำคัญต่องานยุติธรรมชุมชนตามแผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติเทียบชั้นกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การเร่งรัดให้ปฏิบัติตาม พ.ร.บ. พัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549 ผลักดันกฎหมายที่ส่งเสริมกระบวนการยุติธรรมทางเลือก ได้แก่ พ.ร.บ. การไกล่เกลี่ยคดีอาญาในชั้นพนักงานสอบสวน ร่าง พ.ร.บ. ชะลอการฟ้อง ร่าง พ.ร.บ. การระงับข้อพิพาทนอกศาล เป็นต้น นอกจากนี้ ต้องกระตุ้นให้ประชาสังคมผนึกกำลังรวมตัวกันเป็นเครือข่าย และการมีหน่วยงานกลางรับผิดชอบงานยุติธรรมชุมชน ยุติธรรมจังหวัด เป็นต้น

(3) เจื่อนใจการมีแบบจำลองยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสมกับสังคมไทย ขณะที่ในตะวันตกส่วนใหญ่ใช้รูปแบบหุ้นส่วน ในไทยระยะแรกเริ่มนี้งานยุติธรรมชุมชนใช้รูปแบบระดมพล ซึ่งเน้นการส่งเสริมศักยภาพของชุมชนในลักษณะเชิงเดี่ยว ปัจจุบันมีแนวโน้มพัฒนาไปสู่รูปแบบตัวกลางซึ่งเน้นการสร้างความร่วมมือในการส่งเสริมศักยภาพของชุมชน

(4) เจื่อนใจเชิงคุณลักษณะของชุมชนซึ่งได้แก่ทุนทางสังคมด้านต่าง ๆ

(5) เจื่อนใจว่าด้วยกฎหมาย ด้วยการใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการกำหนดนโยบายของรัฐบาล กำหนดให้ยุติธรรมชุมชนเป็นนโยบายสำคัญ การใช้กฎหมาย อาทิ พ.ร.บ. พัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549 พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 หรือแผนปฏิบัติการที่ออกตามกฎหมาย เช่น แผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการของฝ่ายบริหาร การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ เช่น พ.ร.บ. ลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 พ.ร.บ.จัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัว และวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 ข้อบังคับว่าด้วยการไต่ถามข้อพิพาท สำนักงานระงับข้อพิพาท สำนักงานศาลยุติธรรม ระเบียบกรมอัยการว่าด้วยการประนอมข้อพิพาทชั้นพนักงานอัยการ พ.ศ. 2532 เป็นต้น การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมและส่งเสริมให้พลเมืองดีแจ้งเหตุความผิด การช่วยเหลือเจ้าพนักงานในการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมาย การจับกุมผู้กระทำความผิดซึ่งหน้าตามประมวลกฎหมายอาญา การเป็นพยานตาม พ.ร.บ. คู่สมรongs พยานในคดีอาญา พ.ศ. 2546 การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือถ่ายโอนภารกิจให้ชุมชน เช่น พ.ร.บ. กำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 และการพิจารณาใช้กฎหมายที่ความผิดตามกฎหมายบางลักษณะอาจให้อำนาจชุมชนในการจัดการตามหลักยุติธรรมชุมชน เช่น ความผิดอันยอมความได้ตามประมวลกฎหมายอาญา ความผิดเล็กน้อยหรือลหุโทษตามประมวลกฎหมายอาญา

ผลลัพธ์ของกระบวนการยุติธรรมชุมชน มี 2 ระดับคือ ประชาชนในชุมชนรู้สึกมั่นคงปลอดภัยสามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้ และชุมชนมีศักยภาพและความสมานฉันท์ โดยพิจารณาว่าชุมชนมีความสามารถในการพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนโดยสามารถระดมพลและใช้ทรัพยากรมาบริหารการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งมีขีดความสามารถในการแก้ปัญหาของตนเองได้มากขึ้น

2.3.1.2 งานวิจัยของกลุ่มตำรวจ

องค์กรตำรวจมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมชุมชน คือ งานวิจัยเกี่ยวกับโครงการชุมชนสัมพันธ์ งานวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันอาชญากรรมในรูปแบบต่าง ๆ กล่าวคือ

(1) ชูเกียรติ ภัยลี (2536) ศึกษาเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของประชาชนในเขตพื้นที่ที่มีการปฏิบัติงานของตำรวจชุมชนสัมพันธ์ใน จ.พระนครศรีอยุธยา ว่ามีความแตกต่างกับพื้นที่ที่ไม่มีการปฏิบัติงานของตำรวจชุมชนสัมพันธ์หรือไม่ ผลการวิจัยพบว่าในเขตพื้นที่ปฏิบัติงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์ ประชาชนมีส่วนร่วมมากกว่า ส่วนปัจจัยด้านอาชีพรายได้ ระยะเวลาที่อยู่ในพื้นที่ ไม่มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วม

(2) ชัยพร พานิชอัตรา (2543) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชน ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วม การพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานตำรวจชุมชนและมวลชนสัมพันธ์ ที่บ้านหลุก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ผลการวิจัยพบว่า เมื่อนำโครงการตำรวจชุมชนและมวลชนสัมพันธ์ไปทดลองปฏิบัติด้วยเทคนิค กระบวนการที่ใช้อนาคตเป็นวัตถุประสงค์ในการทำงาน (future search conference) แทนการใช้ปัญหาและการแก้ปัญหาเป็นตัวตั้งในการทำงานซึ่งมักมีความขัดแย้ง ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในโครงการมากขึ้น มีกระบวนการทำงานเป็นทีมและชุมชนมีความสัมพันธ์กันเป็นปึกแผ่นมากขึ้น

(3) สนิทษ กรกฎกำจร (2546) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของอาสาสมัครตำรวจบ้านด้านการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมในพื้นที่เขตรับผิดชอบของสถานีตำรวจภูธรอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ผลการวิจัยพบว่าตำรวจบ้านมีส่วนร่วมมากที่สุด ในด้านการรายงานความเคลื่อนไหวของผู้มีพฤติการณ์เกี่ยวข้องกับอาชญากรรม รองลงมาคือ ด้านบริการประชาชน ด้านจราจร ด้านป้องกันและปราบปรามอาชญากรรม ด้านช่วยเหลือตำรวจในการปฏิบัติหน้าที่ ด้านรักษาความสงบเรียบร้อยภายในหมู่บ้าน ด้านตั้งจุดตรวจ/จุดสกัดในหมู่บ้าน และในด้านร่วมคิดและวางแผนฯ ต่ำสุด ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของตำรวจบ้าน คือ ระดับการศึกษา การได้รับการฝึกอบรม ความคาดหวังในผลประโยชน์ ความคิดเห็นต่อปัญหาอาชญากรรม ความรู้ความเข้าใจในอำนาจหน้าที่ ปัจจัยที่ไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วม คือ เพศ อายุ รายได้ และระยะเวลาในการปฏิบัติหน้าที่ ผู้วิจัยเสนอแนะว่า ควรให้ความรู้ด้านนโยบาย แนวทางการดำเนินงาน บทบาทหน้าที่ของตำรวจบ้าน ผลประโยชน์ที่ตำรวจบ้านควรได้รับ ควรมีการประชุมระหว่างหัวหน้าตำรวจตำบลกับตำรวจบ้านเป็นประจำ และประชาสัมพันธ์ผลการดำเนินงานของตำรวจบ้านเพื่อเป็นแรงจูงใจในการปฏิบัติหน้าที่

จากนโยบายของสำนักงานตำรวจแห่งชาติในการแสวงหาความร่วมมือจากประชาชนด้วยโครงการชุมชนสัมพันธ์ดังกล่าว มีการประเมินผลการปฏิบัติราชการประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2548 โดยพวงร้อย กล่อมเอียง และคณะ (2549) ผลการวิจัยพบว่าเฉพาะด้านความพึงพอใจของประชาชนต่อผลการปฏิบัติงานชุมชนและมวลชนสัมพันธ์อยู่ในระดับสูง แสดงว่า แผนปฏิบัติการชุมชนและมวลชนสัมพันธ์ประสบความสำเร็จอย่างมาก และมีความวิจัยของจากรูธรรม ชาวศรีทอง (2546) ที่ศึกษาพบว่าประชาชนมีส่วนร่วมกับองค์กรตำรวจมากที่สุดในการบวนการยุติธรรม

2.3.1.3 งานวิจัยขององค์กรศาล

(1) นवलจันทร์ ทศนชัยกุล (2547) ได้ศึกษาเรื่องศาลยุติธรรมกับการระงับข้อพิพาท ผลการศึกษาพบว่า วิธีการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในคดีแพ่งโดยศาลยุติธรรมเป็นวิธีที่ดีที่สุด ไม่เป็นการสมควรที่ผู้พิพากษาจะเข้าไปไกล่เกลี่ยคดีในชุมชนเพราะมีหน่วยงานอื่นทำหน้าที่อยู่แล้ว และศาลไม่ควรมีการระงับนอกศาล ที่สุดแล้วเมื่อไกล่เกลี่ยไม่สำเร็จ คดีนั้นจะเข้ามาสู่ศาลได้ ผู้ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยต้องมีความรู้ความเข้าใจในปัญหาข้อเท็จจริงในเรื่องพิพาทและมีความรู้กฎหมายเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ คุณสมบัติที่สำคัญของผู้ไกล่เกลี่ย คือ ความรอบรู้ การมีประสบการณ์ มีความยุติธรรมและเป็นที่ยอมรับของกลุ่มพิพาท ปัจจัยที่จะทำให้การไกล่เกลี่ยประสบผลสำเร็จ คือ ด้านกระบวนการไกล่เกลี่ย ควรมีสุนัขไกล่เกลี่ยประจำห้องถื่นที่ลดชั้นตอน มีห้องเฉพาะ ประชาสัมพันธ์ให้คู่พิพาทสมัครใจเข้าไกล่เกลี่ย ด้านตัวผู้ไกล่เกลี่ยต้องมีทักษะ มีความรู้ในข้อเท็จจริงที่พิพาทและข้อกฎหมาย ด้านตัวคู่พิพาท ต้องสมัครใจเข้าสู่ระบบไกล่เกลี่ย ให้ความร่วมมือ ทัศนคติหรือผู้รับมอบอำนาจมีความจริงใจในการยุติข้อพิพาทด้วยดี ผู้พิพากษาเห็นว่าศาลยังคงเป็นหลักสำคัญในการไกล่เกลี่ย ไม่นับใจว่าบุคคลภายนอกจะมาทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยได้ดี ควรทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ช่วยเท่านั้น

(2) สมศักดิ์ จันทร์ (2549) ได้ศึกษาเรื่องกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์กับความผิดฐานทำร้ายร่างกายตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 295 สรุปว่ากระบวนการยุติธรรมไทยมีลักษณะผูกขาดโดยรัฐ มุ่งหมายลงโทษผู้กระทำผิดโดยการจำคุกมากกว่าแก้ไขฟื้นฟู ทำให้แก้ไขปัญหายาอาชญากรรมไม่ได้ ทั้งที่ในหลักอาชญาวิทยาและทัณฑวิทยาแล้วมิได้สนับสนุนให้นำโทษจำคุกมาบังคับใช้แก่การกระทำผิดทุกประเภท ดังที่ประมวลกฎหมายอาญามาตรา 56 ให้ศาลมีดุลพินิจในการใช้มาตรการรอลงโทษได้ แต่ลำพังมาตรการนี้ไม่เพียงพอเพราะอาจมีการกระทำผิดซ้ำ และมีค่าเสียหายทางแพ่ง หากผู้เสียหายไม่ได้รับการชดเชยเท่าที่ควรย่อมไม่เป็นธรรม การนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในการดำเนินคดีอาญาต่อความผิดฐานทำร้ายร่างกาย จึงทำให้กระบวนการยุติธรรมมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ลดปริมาณคดีขึ้นสู่ศาล ทำให้

เกิดการสำนึกผิด ส่งผลให้มีการแก้ไขปรับปรุงพฤติกรรมอย่างถาวร ป้องกันมิให้มีการถ่ายทอดพฤติกรรมในเรื่องจำ อย่างไรก็ตาม การทำร้ายร่างกายเกิดขึ้นหลายสาเหตุและเป็นการละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น การปรับใช้จึงต้องพิจารณาถึงความยินยอมของผู้เสียหายด้วย ทั้งนี้ศาลอาจกำหนดให้คดีที่คู่กรณีให้ความยินยอมโดยอาศัยบทบัญญัติตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 56 (5) ที่ว่า “เงื่อนไขอื่น ๆ ที่ศาลเห็นสมควรกำหนด เพื่อแก้ไขฟื้นฟูหรือป้องกันมิให้ผู้กระทำความผิดกระทำหรือมีโอกาสกระทำความผิดขึ้นอีก” โดยศาลมีอำนาจสั่งพนักงานคุมประพฤติสืบเสาะและพินิจ ตลอดจนซักถามคู่กรณีถึงความยินยอมดังกล่าว เมื่อจำเลยกระทำผิดโดยมิได้มีจิตใจชั่วร้าย ไม่ร้ายแรงหรือมีเหตุผลอื่น เช่น คีตกะนอง รู้เท่าไม่ถึงการณ์ นอกจากนี้ควรรวมถึงกรณีที่ถูกหมายบัญญัติเหตุยกเว้นโทษ หรือที่ถูกหมายไม่ถึงว่าเป็นความผิดด้วย เพราะการลงโทษจำคุกในความผิดฐานนี้ในระยะเวลาสั้นไม่เกิดประโยชน์ การอยู่ร่วมกับผู้ที่มีจิตใจชั่วร้ายหรือกระทำผิดร้ายแรงอาจเกิดการถ่ายทอดนิสัย ลักษณะความประพฤติและกลายเป็นผู้มีภัยอย่างถาวรได้ กรณีเหล่านี้จึงควรเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เช่นกัน

(3) จักรกฤษณ์ อนันต์สุชาติกุล (2549) ได้ศึกษาเรื่องการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทก่อนฟ้องพบว่า จากการจัดสัมมนาที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทก่อนฟ้องโดยสำนักกระบวนข้อพิพาท ที่ศูนย์ไกล่เกลี่ยของศาลจังหวัดเชียงใหม่ โดยมีผู้ประนีประนอมประจำศาลและอาสาสมัครไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนเป็นผู้ไกล่เกลี่ยปรากฏว่ามีลูกหนี้กองทุนให้กู้ยืมเพื่อการศึกษาเข้าสู่ระบบไกล่เกลี่ยก่อนฟ้อง จำนวน 302 ราย ไกล่เกลี่ยได้สำเร็จ 300 ราย ทุกฝ่ายพึงพอใจ สามารถยุติปัญหาได้ก่อนการนำคดีฟ้องต่อศาล

2.3.2 ส่วนที่สอง งานวิจัยที่เน้นการศึกษาชุมชน

2.3.2.1 งานวิจัยที่ใช้กระบวนการประชาธิปไตยเป็นเครื่องมือในการวิจัยและพัฒนา

งานวิจัยเกี่ยวกับชุมชนนั้นมีอย่างหลากหลาย โดยมีงานวิจัยที่บ่งชี้ว่ากระบวนการประชาธิปไตยเป็นเงื่อนไขปัจจัยสำคัญต่อความเข้มแข็งของชุมชน ดังเช่น งานวิจัยของกมลทิพย์ คงประเสริฐอมร (2548) ที่ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยการทำประชาพิชญ์และพัฒนา และเพื่อศึกษาผลการทำประชาพิชญ์และพัฒนาต่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการประชาธิปไตยได้สร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน ส่งผลให้ชุมชนตำบลบางขุนไทรมีการจัดระบบการพัฒนาป่าชายเลนขึ้น และงานวิจัยของนิรมล โลไทยสงค์ และคณะ (2546) เรื่องโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเศรษฐกิจฐานราก ตำบลบางลึก อำเภอ

เมือง จังหวัดชุมพร เป็นโครงการที่ใช้กระบวนการประชาธิปไตยจัดเวทีการเรียนรู้ 6 เวที คือ เวทีการเรียนรู้ตนเอง รู้จักชุมชน รู้จักโลก เวทีวิเคราะห์เศรษฐกิจชุมชน เวทีวิเคราะห์ทรัพยากร เวทีวิเคราะห์ข้อมูลปัญหาและสุขภาพ เวทีวิเคราะห์ชุมชนต้นแบบ/ยกร่างแผนแม่บท และเวทีประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชน สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชาวบางลึก นำไปสู่การค้นพบทุนและโอกาสในการพัฒนา เกิดแผนแม่บทชุมชนตำบลบางลึก ซึ่งเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายในการนำไปปฏิบัติเพื่อการพึ่งตนเอง แผนแม่บทชุมชนตำบลบางลึก ประกอบไปด้วย 6 แผนหลัก 51 โครงการย่อย คือ แผนพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน แผนวิสาหกิจชุมชน แผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แผนการจัดการทุน/สวัสดิการ แผนพัฒนาการเรียนรู้ และแผนการจัดการสุขภาพ โดยมีโครงการย่อย อาทิ โครงการสวนสมุนไพร การปลูกผักปลอดสารพิษ การทำนาชีวภาพ การผลิตอาหารสัตว์ การทำของใช้ในครัวเรือน ฯลฯ เป็นต้น ปัจจุบันตำบลบางลึกเป็นชุมชนหนึ่งที่มีความเข้มแข็ง และงานวิจัยของ สุพรรณ อินผูก (2545) ที่ได้ศึกษา โครงการกระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชน (ประชาพิจารณ์และพัฒนาชุมชนสามขา) เมื่อปี 2544 จากคำถามของชุมชนที่ว่า “ทำไมชุมชนจึงมีหนี้สินมากและจะแก้ไขปัญหานี้สินเหล่านี้ได้อย่างไร” คำถามดังกล่าวนำไปสู่การวิจัยแบบมีส่วนร่วม จัดทำแผนแม่บทชุมชนเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชนบ้านสามขา อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยมูลนิธิหมู่บ้านเป็นผู้ประสานงาน ผลการวิจัยพบว่า การประชาพิจารณ์ได้ทำให้ชุมชนรู้จักการวิจัยตนเอง ค้นพบสาเหตุของหนี้สินและวิธีการแก้ไข ด้วยการจัดทำบัญชีครัวเรือน และเกิดแผนแม่บทชุมชนนำไปสู่การปฏิบัติ ละครายจ่ายต่าง ๆ ด้วยการผลิตใช้เองให้มากที่สุดเริ่มจากการทำปุ๋ยชีวภาพ และการผลิตของใช้ในครัวเรือน เช่น แชมพูน้ำยาล้างจาน แม้ว่าหนี้สินยังคงมีอยู่ แต่ชุมชนก็มองเห็นหนทางแก้ปัญหาได้อย่างเป็นระบบ จนกลายเป็นต้นแบบที่เรียนรู้ด้านการจัดการปัญหาหนี้สิน นอกจากนี้มีงานวิจัยของวิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2550) ที่ได้ศึกษาเรื่อง โครงการวิจัยและพัฒนาสื่อส่งเสริมการเรียนรู้ การพัฒนาหลักสูตรศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ได้ตัวแบบศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการเรียนรู้ การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น แผนแม่บทชุมชนเกิดขึ้นอย่างยั่งยืนจากกระบวนการประชาพิจารณ์

2.3.2.2 งานวิจัยเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน

(1) มันทนา สามารถ (2545) ได้ศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งของประชาคมตำบล เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาเป็นประชาคมตำบล นำไปสู่การเสริมสร้างบทบาทชุมชนและการทำความเข้าใจเกี่ยวกับปัจจัย และเงื่อนไขที่นำไปสู่การพัฒนาความเป็นประชาคมตำบล ผลการวิจัยพบว่า จำนวนและบทบาทของผู้นำไม่เป็นทางการมีความสำคัญที่แสดงถึงความสามารถของชุมชนในการจัดการตนเอง ความสามารถในการพัฒนา

กิจกรรมที่หลากหลายเพื่อสนองตอบความต้องการของชุมชน โดยความสัมพันธ์ของชุมชนที่ศึกษา เป็นความสัมพันธ์เชิงแนวราบ โดยเฉพาะในระดับหมู่บ้าน ส่วนระดับที่สูงกว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ พัฒนามาจากประสบการณ์การต่อสู้ร่วมกันเพื่อเรียกร้องสิทธิในที่ทำกิน การใช้พื้นที่ป่า และพื้นที่ ทะเล ปัจจัยในเชิงประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และสิ่งแวดล้อมเป็นเงื่อนไขในเชิงบริบทของการ พัฒนาความเป็นประชาคมตำบล การเผชิญปัญหาและการแก้ไขปัญหาร่วมกันมายาวนานเป็นปัจจัย ที่เสริมสร้างความเข้มแข็งของประชาคมตำบล นอกจากนี้ยังพบว่าการจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่ สมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึงเป็นปัจจัยที่เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน อย่างไรก็ตาม ปัจจัย ภายนอก ได้แก่ ความช่วยเหลือจากภาครัฐและภาคเอกชนจะช่วยให้เกิดความลงตัวของ การจัดสรร ทรัพยากรในชุมชนมากยิ่งขึ้น

(2) รัชการย์ วิชขุรังศรี (2545) ได้ศึกษาแนวคิดและตัวชี้วัด ความเข้มแข็งของชุมชน ผลการวิจัยที่บ้านนาหว้า ตำบลนาหว้า อำเภอนงนุช จังหวัดสงขลา พบว่า นาหว้ารับแนวคิดการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์มาจากกรมพัฒนาชุมชนเมื่อปี 2522 เริ่มต้นจากสมาชิก 56 คน เงิน 860 บาท เป็นสมาชิก 1760 คน เงิน 34 ล้านบาท การพัฒนาเกิดขึ้นจากแนวคิดกระบวนการ เรียนรู้ 3 ขั้นตอน คือ เรียนรู้เพื่อให้รู้จักตนเอง เรียนรู้โลกภายนอก สังเคราะห์ข้อมูลกำหนดทิศทาง ตนเอง ตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็ง คือ ผู้นำชุมชน การเป็นชุมชนเรียนรู้ร่วมกัน การจัดการชุมชนที่ดีมี โครงสร้างการบริหารจัดการตนเอง การพึ่งตนเองได้และพัฒนาอย่างยั่งยืน การมีศักยภาพในชุมชน

(3) สุทธาสินี วัชรบูล จันทร์สุดา รัศมีพลเมือง กาสัก เติชะขันหมาก (2546) ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้บนฐานวัฒนธรรมในบริบททางสังคมใหม่ โดยศึกษา ภาคสนามที่ชุมชนหนองเต่า อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ ชุมชนกุดชุม อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร ชุมชนหัวตำโรง อำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี และชุมชนไม้เรียง อำเภอลำปาง จังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการวิจัยพบว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้คือความสามารถในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ได้ ตลอดเวลา ความสามารถในการสังสมภูมิธรรมปัญญาของชุมชนได้อย่างต่อเนื่องและสามารถ ประยุกต์ใช้ในปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม ความสามารถในการใช้กระบวนการทางวัฒนธรรม ความสามารถในการนำแนวเศรษฐกิจพอเพียงมาทำให้เกิดผลต่อการพึ่งตนเองในระดับครอบครัว ชุมชนและสังคม แต่ในชุมชนเมืองกลับไม่สามารถใช้รากเหง้าเหล่านั้นได้ต้องพัฒนารูปแบบวิธีการ ขึ้นใหม่

(4) อัมฉพ ชูบำรุง (2529) ได้ศึกษาถึงสาเหตุที่อาชญากรรมมี น้อยในบางหมู่บ้านในชนบทไทย ที่ตำบลขุนทะเล อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการวิจัย พบว่าสาเหตุที่ชุมชนดังกล่าวมีอาชญากรรมน้อยเพราะ (1) ผู้คนมีคุณธรรมสำคัญ อาทิ การ ละเว้นจากอบายมุข ความเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ และความรักฉันทพี่น้อง (2) การมีผู้นำที่มี

ความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่ คอยเอาใจใส่แก้ไขปัญหาชุมชนอยู่ตลอดเวลา (3) คนมีงานทำ เป็นกิจลักษณะไม่ปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไปโดยเปล่าประโยชน์ (4) ความสามัคคีของประชาชนในการควบคุมอาชญากรรม (5) เจ้าหน้าที่ของรัฐให้ความเอาใจใส่ในการพิทักษ์สันติสุขของชุมชน

(5) เกษม เขาวรัตน์ (2546: 36-42) ได้ศึกษาถึงกระบวนการประชาสังคมกับการบำบัดรักษาฟื้นฟูสมรรถภาพผู้ติดยาเสพติด: ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอท่าช้าง จังหวัดเพชรบุรี จากสภาพปัญหาการแก้ไขปัญหายาเสพติดที่ดำเนินการด้วยฝ่ายรัฐเพียงลำพัง ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งที่ปัญหาอยู่ในชุมชน อำเภอท่าช้างจึงปรับยุทธวิธีให้ชุมชนให้เป็นศูนย์กลางการแก้ปัญหาด้วยแนวคิดพลังแผ่นดินแก้ปัญหายาเสพติด ใช้ยุทธศาสตร์ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย 3 มาตรการ คือ การป้องกันด้วยการดำเนินการ โครงการต่าง ๆ ทั้งด้านสังคมและฝึกอบรม การปราบปรามด้วยการจัดชุดปฏิบัติการกวาดล้างจับกุม การบำบัดรักษาด้วยการเตรียมชุมชน เตรียมผู้สมัครใจเข้าค่ายบำบัด ค้นหาผู้เสพ (สำรวจบ้านและมอบสัญลักษณ์ครอบครัวปลอดภัย ยาเสพติด ถ้าพบนำมาเข้าค่ายบำบัด) ถอนพิษยาด้วยการอบรมตามหลักสูตรฟื้นฟูสมรรถภาพ การติดตามประเมินผลด้านการแพทย์โดยตรวจปัสสาวะตามระยะเวลา และติดตามด้านสังคมและอาชีพเป็นประจำทุกเดือน ส่วนการสร้างประชาคมเพื่อการแก้ไขปัญหายาเสพติดอย่างยั่งยืนมีวิธีดังนี้

1) ขั้นเตรียมการ หาหมู่บ้านที่พร้อมและสมัครใจเข้าร่วมโครงการ เน้นที่ผู้นำเป็นหลัก ชักชวนความเข้าใจ กำหนดนโยบาย เตรียมสถานที่และเตรียมชุมชนให้พร้อม

2) ขั้นดำเนินการ เชิญผู้นำทุกฝ่ายทั้งรัฐและประชาชน หัวหน้าครัวเรือนหรือผู้แทนมาร่วมประชุมโดยใช้เวลาระหว่าง 19.00 น. – 21.30 น. เริ่มต้นด้วยพิธีจุดเทียนแห่งปัญญา จากนั้นนายอำเภอชี้แจงนโยบาย วัตถุประสงค์ กระบวนการ และเริ่มประชุมประชาคมกระตุ้นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ มีเป้าหมายให้ที่ประชุมออก กฎของหมู่บ้าน เพื่อจัดการกับผู้เสพ และผู้ค้ายาเสพติดในหมู่บ้าน กระบวนการนี้ใช้เวลา 2 – 3 ชั่วโมง

3) ขั้นติดตามผล จัดพิมพ์กฎของหมู่บ้าน ลงนามโดยคณะกรรมการหมู่บ้านแจกจ่ายแก่ครอบครัวและประชาสัมพันธ์ให้ทุกคนในหมู่บ้านทราบ ประกาศทางหอกระจายข่าวและจัดทำแผ่นป้ายติดกลางหมู่บ้าน

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเกิดกระบวนการประชาสังคม ประกอบด้วย

(1) ผู้นำภาครัฐสนับสนุนอย่างจริงจัง ด้วยยุทธวิธีการเยี่ยมราษฎรเป็นรายครัวเรือนเพื่อให้ยอมรับ และแจ้งข้อมูลผู้เกี่ยวข้องกับยาเสพติด แสดงเจตนารมณ์เป็น

บ้านปลอดยาเสพติด คัดแยกคนค้าคนเสฟ ใช้กระบวนการทางสังคมกดดันผู้ประพฤติไม่ดี นำเข้าสู่
 ขั้นบำบัดต่อไป

(2) การทำประชาคมหมู่บ้าน เพื่อปลูกจิตสำนึก ให้ประชาชน
 คำนึงมาตรการและสร้างกฎเกณฑ์เฉพาะตนขึ้นมาเป็นบทลงโทษในการจัดการกับผู้เสฟผู้ค้าใน
 หมู่บ้าน

(3) ความสมัครใจของชุมชนที่แสดงออกเป็นรูปธรรมด้วยการ
 มีส่วนร่วม แม้ชุมชนจะมีความเข้มแข็งในระดับหนึ่ง แต่หากขาดความต่อเนื่องจะไม่ยั่งยืน ต้อง
 กระตุ้นให้มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องในระยะเวลาที่เพียงพอที่จะทำให้กิจกรรมสำคัญที่จัดขึ้นเพื่อ
 แก้ไขปัญหานั้นเปลี่ยนเป็นวิถีชุมชนที่พึงปฏิบัติอย่างต่อเนื่องตลอดไป

2.3.3 งานวิจัยเกี่ยวกับกลไกการควบคุมสังคม

ได้มีงานวิจัยที่นำแนวคิดอำนาจครอบงำของกรัมสกี (Gramsci, 1891-1937)
 มาศึกษากลไกการควบคุมสังคมอย่างหลากหลายที่น่าสนใจคือ งานวิจัยของ ชนิตา ชิตบัณญัติย์
 (2550) ที่ได้ศึกษาโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำใน
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยผู้วิจัยได้นำแนวคิดเกี่ยวกับอำนาจนำ กลุ่มทางประวัติศาสตร์ และ
 บทบาทของปัญญาชน อุดมการณ์และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ มาทำความเข้าใจกลไกการใช้พระ
 ราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจนเกิดการสถาปนาพระราชอำนาจนำ (hegemony) ทำ
 ให้ประชาชนยอมรับผ่านปฏิบัติการทางโครงการพระราชดำริ ซึ่งเป็นปฏิบัติการทางสังคมที่มี
 อุดมการณ์สำคัญ 2 อุดมการณ์ คือ อุดมการณ์กษัตริย์นิยมและอุดมการณ์การพัฒนา มี
 ลักษณะเฉพาะ 4 ยุค คือ ยุคก่อตั้ง ช่วงปี พ.ศ. 2494-2500 เป็นการช่วงชิงการนำด้วยโครงการ
 ตามพระราชประสงค์ส่วนพระองค์ ยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ในช่วงปี พ.ศ. 2501-2523 ยุคนี้
 รื้อฟื้นและสร้างใหม่ประเพณีการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในชนบท เป็นจุดเริ่มต้นการ
 สถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านโครงการพระราชดำริด้านสังคมสงเคราะห์ ด้านการเกษตรและการ
 พัฒนาชนบท และด้านการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ยุคกำเนิดองค์กรประสานงาน ในช่วงปี พ.ศ.
 2524-2530 เพื่อแก้ปัญหาการแยกส่วนของหน่วยงานพัฒนา จึงได้เกิดคณะกรรมการพิเศษเพื่อ
 ประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ(กปร.) ขึ้น ทำให้เกิดการสร้างกลุ่มประวัติศาสตร์
 ในรูปแบบการประสานงาน ปัญญาชนในโครงสร้างส่วนนี้ได้แก่ องคมนตรี ข้าราชการระดับสูง
 ผู้นำกองทัพ และบุคลากรองค์กรเอกชน ในช่วงปี พ.ศ. 2531-2546 เกิดมูลนิธิชัยพัฒนาขึ้นเป็น
 องค์กรเอกชนด้านการพัฒนาองค์กรแรกที่ดำเนินการ โดยพระมหากษัตริย์ มีบทบาทในการเผยแพร่
 อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง และมีงานวิจัยของ
 สมโภชน์ ไตรภักษา (2548: 1-3) ที่ได้ศึกษารายการนายกทักษิณฯ คุยกับประชาชน ในมุมมองของ
 สื่อมวลชนและนักวิชาการ ผลการศึกษาพบว่า สื่อมวลชนมีความเห็นว่ารายการนี้เป็นการสื่อสาร

ทางเดียว นายกฯ เลือกที่จะพูดเฉพาะเรื่องที่ตนเองและรัฐบาลได้คะแนนนิยม ไม่กล่าวถึงข้อผิดพลาดเกรงเสียคะแนนนิยม บางครั้งใช้เป็นเวทีหาเสียงและตอบโต้ฝ่ายตรงข้าม ซึ่งในทางการเมือง สื่อ คืออำนาจ ผู้ครอบครองสื่อหรือชิงพื้นที่เป็นข่าวได้มากที่สุดผู้นั้นได้เปรียบ กรณีดังกล่าวเป็นไปตามตามแนวคิดของग्रामชิในเรื่องการครอบครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ที่ว่า การต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดของประชาชน (war of position) โดยใช้สื่อมวลชน เป็นการต่อสู้ที่ใช้กลไกควบคุมสังคมด้านอุดมการณ์ที่ได้ผล ทำให้ประชาชนยอมรับความคิดของผู้ปกครองด้วยความสมัครใจ ขณะที่กลุ่มนักวิชาการมีความเห็นทำนองเดียวกันว่า รายการมีเนื้อหา 5 ด้าน คือ 1) แจ้งผลงานของรัฐบาล 2) การดำเนิน 3) การกล่าวหา 4) การแสดงความเป็นผู้นำ และ 5) การแก้ต่าง ข้อกล่าวหา และเห็นพ้องว่านายกฯมีเจตนาแอบแฝงใช้รายการนี้เป็นเครื่องมือสื่อสารทางการเมือง ขณะที่รายการไม่มีประโยชน์กับประชาชนมากนัก เป็นการประชาสัมพันธ์ตัวนายกรัฐมนตรีและรัฐบาลมากกว่า อีกทั้งไม่ได้มีการสื่อสารสองทาง ไม่เป็นผลดีต่อการเรียนรู้ของประชาชน

โดยสรุป งานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้ง 3 กลุ่มใหญ่ ๆ สะท้อนถึงมีแนวคิดและแนวทางในการปฏิบัติงานดังนี้

กลุ่มกระบวนการยุติธรรม กระทรวงยุติธรรมมีแนวคิดและแนวทางเน้นไปที่การพัฒนาระบบงานยุติธรรม ด้วยการพัฒนากฎหมาย การเสนอแนวคิดกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ และแนวคิดยุติธรรมชุมชนเพื่อแก้ปัญหาของกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก ผลักดันกฎหมายการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชั้นพนักงานสอบสวน โดยแนวคิดยุติธรรมชุมชนวางเงื่อนไขความสำเร็จไปที่การมีกฎหมายรองรับในด้านต่างๆ เป็นสำคัญ

แนวคิดขององค์กรในกระบวนการยุติธรรม โดยเฉพาะตำรวจส่วนใหญ่เน้นการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีต่อการปฏิบัติงานของตำรวจ มีผลการศึกษาว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานกับตำรวจสูงมากกว่าหน่วยงานอื่น การมีส่วนร่วมเป็นไปอย่างหลากหลาย อาทิ ตำรวจบ้าน ตำรวจชุมชนสัมพันธ์ ส่วนศาลนั้นมีแนวทางการปฏิบัติด้วยการพัฒนาการไกล่เกลี่ยประนอมข้อพิพาทเพื่อลดคดีสู่ศาล

กลุ่มชุมชน มีงานวิจัยกรณีศึกษาหลายแห่งที่ยืนยันว่าชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพารัฐ หรือหากเป็นกรณีที่รัฐเข้าไปสนับสนุนพบว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมเป็นแนวราบ ชุมชนต่างพยายามหันกลับไปศึกษาภูมิปัญญาที่เป็นรากเหง้าแล้วใช้สิ่งนั้นเป็นฐานในการพัฒนาต่อไป แต่ในชุมชนเมืองกลับไม่สามารถใช้รากเหง้าเหล่านั้นได้ต้องพัฒนารูปแบบวิธีการขึ้นใหม่ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนมีความสงบเรียบร้อยคือชุมชนมีคุณธรรม มีความสามัคคี และบางชุมชนภาครัฐเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงใช้กระบวนการประชาคมต่อสู้กับปัญหา ยาเสพติดได้

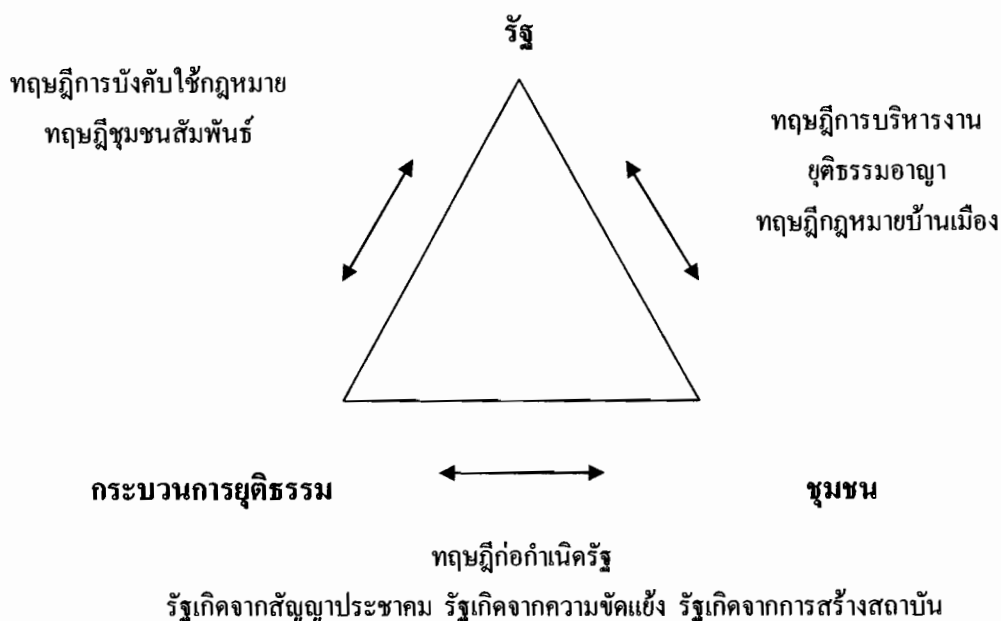
ในด้านกลไกการควบคุมสังคม มีงานวิจัยที่ยืนยันว่าโครงการพระราชดำริและรายงานนายกทักษิณพบประชาชนเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการสถาปนาอำนาจนำตามแนวทฤษฎีของกรัมซี โดยโครงการพระราชดำริเป็นกลไกควบคุมสังคมทางด้านอุดมการณ์การพัฒนา ส่วนรายงานนายกทักษิณพบประชาชน เป็นกรณีศึกษาการใช้สื่อมวลชนเป็นกลไกการช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดของประชาชน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมถึงปรัชญา ฐานคิด ทฤษฎีพื้นฐาน ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้ว มีกรอบแนวคิดในการวิจัยว่า

ด้วยเหตุผลความจำเป็นเพื่อความก้าวหน้าและเพื่อความอยู่รอด ทำให้สังคมมีวิวัฒนาการจากสังคมดั้งเดิมหรือชุมชน ไปสู่ความเป็นสังคมเมือง และมีพัฒนาการจากสังคมนิยมไปสู่ปัจเจกชนนิยมมากขึ้น จากนั้น ด้วยเหตุผลและความจำเป็นเพื่อให้การเมืองการปกครองเป็นไปอย่างมีระเบียบ มีความมั่นคงถาวร จึงได้เกิดสถาบันทางสังคมโดยเฉพาะกระบวนการยุติธรรมขึ้น มีวิวัฒนาการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพ เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่อยู่ภายใต้กระบวนการทัศน์หลักของแต่ละสังคม เริ่มแรกจัดระเบียบการปกครองด้วยหลักการผู้ปกครองที่ดี (rule by men) ต่อมาปรับเปลี่ยนเป็นการปกครองโดยกฎหมาย (Rule of Law) การขยายตัวของรัฐชาติ และระบบเศรษฐกิจ ประกอบกับหลักเหตุผลของเดสการ์ต หลอมรวมกันทำให้กฎหมายคลี่คลายตัวไปเป็นกฎหมายบ้านเมือง (legal positivism) ภายใต้แนวคิดกฎหมายคือคำสั่งของรัฐชาติปัดย์ (Law as commands) ระบบการบริหารบ้านเมืองเน้นการแบ่งงานกันทำตามหลักประสิทธิภาพมากขึ้น เพื่อสร้างความมั่นคงของรัฐ

แบบแผนดังกล่าวเกิดขึ้นในสังคมไทยเช่นกัน จากแต่เดิมก่อนการปฏิรูปกฎหมายอำนาจผู้ปกครองอยู่บนพื้นฐานของจารีตประเพณี ความยุติธรรมตามธรรมชาติ ศาสนา ในเรื่องของศีลธรรมและกฎแห่งกรรม การควบคุมอาชญากรรมเป็นหน้าที่สมาชิกในชุมชนร่วมกัน ความสัมพันธ์ระหว่าง “เหยื่อ-ผู้กระทำผิด-ชุมชน” มีลักษณะเกี่ยวคู่กัน ภายหลังจากกระบวนการสร้างรัฐชาติ มีการปฏิรูปกฎหมายด้วยแนวคิดกฎหมายบ้านเมือง “รัฐ” มีอำนาจสูงสุด เจ้าหน้าที่ของรัฐมีบทบาทในการการควบคุมอาชญากรรมตามหลักเหตุผลและหลักประสิทธิภาพความสัมพันธ์ระหว่าง “เหยื่ออาชญากรรม-ผู้กระทำผิด-ชุมชน” จึงเปลี่ยนไป กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักจึงอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีดังกล่าวต่อไปนี้

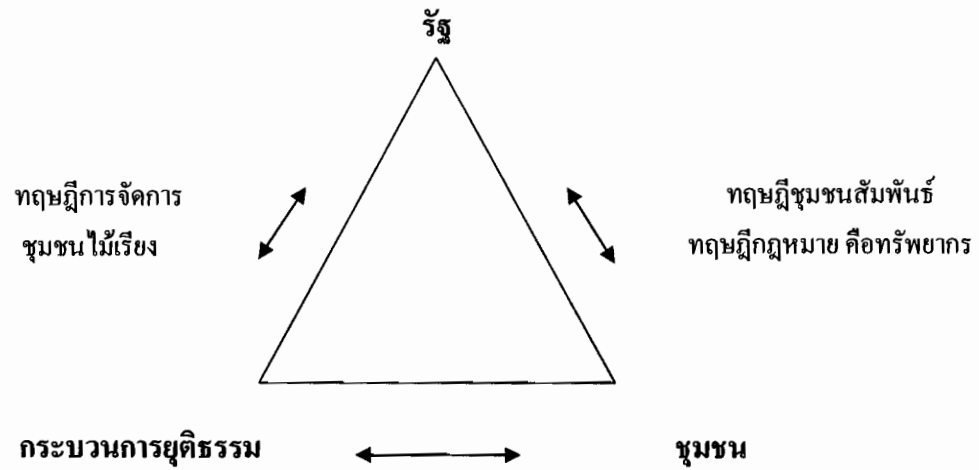
ภาพ 3 ทฤษฎีพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรม

ต่อมาเมื่อกระบวนการยุติธรรมกระแสหลักมีข้อจำกัด จึงมีความพยายามเสนอแนวคิดกระบวนการยุติธรรมทางเลือกเพื่อแก้ปัญหา จากองค์กรในกระบวนการยุติธรรม อันได้แก่ ตำรวจ อัยการ ศาล ราชทัณฑ์ รวมถึงกระทรวงยุติธรรม ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญของรัฐ แนวคิดดังกล่าวจึงเน้นระเบียบ กฎหมาย การควบคุมสั่งการหรือนัยหนึ่งคือการจัดการเชิงสถาบันที่เป็นปฏิบัติการเชิงรุกในรูปแบบมาตรฐาน ทำให้เกิดการยอมรับจากประชาชนว่าภาระหน้าที่ในการรักษาความสงบเรียบร้อยเป็นของฝ่ายรัฐเพียงลำพัง แผนงาน โครงการต่าง ๆ ขององค์กรในกระบวนการยุติธรรม โดยเฉพาะ โครงการชุมชนสัมพันธ์ การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของศาลและกระบวนการยุติธรรมชุมชน ที่กระทรวงยุติธรรมบ่งบอกว่าเป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ ยังอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีความรู้ภายใต้กระบวนการทัศน์สมัยใหม่นิยม จึงมองการมีส่วนร่วมในความหมายของการร่วมมือ และยึดถือว่าเงื่อนไขความสำเร็จของกระบวนการยุติธรรมชุมชนอยู่ที่ตำบลทกฎหมายบ้านเมืองซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐและอำนาจ ตามแนวการวิเคราะห์ของทฤษฎีนีโอมาร์กซิส ปฏิสัมพันธ์ของกระบวนการยุติธรรมชุมชนดังกล่าวจึงอยู่บนพื้นฐานความไม่เท่าเทียมกันแบบผู้บังคับใช้กฎหมายกับผู้อยู่ภายใต้การบังคับใช้กฎหมายหรือผู้ให้และผู้รับ มากกว่าความเป็นหุ้นส่วนพันธมิตรกัน

เพื่อสร้างสังคมที่เป็นธรรม ต้องหันกลับคืนสู่รากเหง้าตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย เน้นการพึ่งตนเองด้วยวิธีการที่เหมาะสม ด้วยกระบวนการประชาธิปไตยซึ่งเป็นเครื่องมือในการวิจัยและพัฒนาโดยประชาชนที่จะช่วยให้ชุมชนเกิด

กระบวนการเรียนรู้ เกิดแผนแม่บทชุมชน บนพื้นฐานของความเป็นอนาธิปไตยชุมชนและทุนทางสังคมที่มีอยู่ การเสริมสร้างให้เกิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงมีทฤษฎีพื้นฐานดังภาพต่อไปนี้

ทฤษฎีอนาธิปไตยชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน กระบวนการประชาพิชัย

ภาพ 4 ทฤษฎีพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมชุมชน

บทที่ 3 ระเบียบวิธีการวิจัย

ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย (Stages of the Research Operation)

จากคำถามในการวิจัยดังกล่าวข้างต้น เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัย วิธีวิทยาในการเข้าหาความจริงครั้งนี้จึงอยู่ภายใต้กระบวนทัศน์ปรากฏการณ์นิยม (phenomenology paradigm) เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบพหุวิธี (multiple methodologies) ที่ระเบียบวิธีการวิจัย ผสมผสานกัน ประกอบไปด้วยการวิจัยเอกสาร การวิจัยศึกษากรณี และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีขั้นตอนการวิจัย เทคนิควิธีการวิจัยและผลที่ได้รับจากการวิจัยดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 3 แสดงขั้นตอนการวิจัย เทคนิควิธีการวิจัยและผลที่ได้รับจากการวิจัย

ขั้นตอนการวิจัย	เทคนิควิธีการวิจัย	ผลที่ได้รับจากการวิจัย
การวิจัยเอกสาร (documentary research)	วิเคราะห์ และสังเคราะห์จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	ปรัชญา ฐานคิดของกระบวน การยุติธรรมไทย
การวิจัย กรณีศึกษา (case study)	ศึกษาจากชุมชนต้นแบบ การสังเกต การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก	รูปแบบ (model) และแนวทาง (means) การพัฒนากระบวนการ ยุติธรรมชุมชน
การวิจัยและพัฒนาด้วยการวิจัย เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research)	นำรูปแบบและแนวทางจาก ชุมชนต้นแบบมาดำเนินการ วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วน ร่วมในพื้นที่ทดลองด้วย กระบวนการประชาพิชญผสม ผสานกับกลไกทางสังคมของ กฎหมาย	กระบวนการเรียนรู้ แผนแม่บท ชุมชน และธรรมนูญเพื่อความ เป็นธรรมของชุมชน
การประเมินผล	การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม	การจัดการตนเอง การเปลี่ยน กระบวนทัศน์ รายงานการวิจัย

3.1 ขั้นตอนที่ 1 การวิจัยเอกสาร

เพื่อค้นหาปรัชญา และฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมไทย ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารเชิงสำรวจและกำหนดรายละเอียดในการศึกษาวิจัยดังนี้

ศึกษาวิวัฒนาการของกระบวนการยุติธรรมของตะวันตกผ่านทฤษฎีปรัชญาการเมือง และทฤษฎีกฎหมายนิติปรัชญา โดยผู้วิจัยได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเชิงปรัชญาที่ส่งผลต่อการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายในยุคต่าง ๆ เริ่มจากอิทธิพลของปรัชญากรีกของเพลโต อริสโตเติล จนถึงปรัชญาการเมืองสมัยใหม่ของมัทเคียเวลลี ฮอบส์ ล็อก และรุสโซ

ศึกษาวิวัฒนาการของกระบวนการยุติธรรมไทยที่เป็นผลมาจากการปะทะของแนวคิดเชิงปรัชญาการเมืองและนิติปรัชญาดั้งเดิมของไทยกับแนวคิดของตะวันตกจนกลายร่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

3.1.1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย (Research Instrument)

ผู้วิจัยใช้การรวบรวมค้นคว้าเอกสาร (bibliography research) (สุนีย์ มัลลิกามาลย์, 2549: 72) และการสืบค้นข้อมูลผ่านทางเครือข่ายอินเทอร์เน็ต (internet) โดยใช้เว็บไซต์กูเกิล (www.google.com) เป็นเครื่องจักรค้นหา (search engine) เป็นเครื่องมือในการวิจัย (Sean Geer, 2001: 167-168) ที่สำคัญเพื่อให้การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยเอกสารมีคุณภาพตามเกณฑ์เป็นที่วางใจได้ (trustworthiness) ผู้วิจัยคัดเลือกข้อมูลจากเอกสาร 5 ประเภท คือ ตำรา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความ และเอกสารราชการขององค์กรในกระบวนการยุติธรรมที่เกี่ยวกับนโยบาย แผนงาน โครงการและคำสั่งปฏิบัติการต่าง ๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ตรวจสอบความน่าเชื่อถือมาแล้ว จากนั้นใช้วิธีการพินิจพิเคราะห์ (criticism) เป็นเกณฑ์การคัดเลือกข้อมูลเอกสาร (สุนีย์ มัลลิกามาลย์, 2549: 122) ดังนี้

การพินิจพิเคราะห์ภายนอก (external criticism) เพื่อประเมินความน่าเชื่อถือของข้อมูล ผู้วิจัยได้พิจารณาจากผู้แต่งและแหล่งข้อมูลว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องดังกล่าวมากน้อยเพียงใด (สุนีย์ มัลลิกามาลย์, 2549: 122) จากเกณฑ์นี้ในกลุ่มข้อมูลด้านกฎหมายของตะวันตกผู้วิจัยเลือกใช้งานประวัติศาสตร์ทฤษฎีกฎหมายตะวันตกของ John Maurice Kelly นิติปรัชญาตะวันตกของ J.W. Harris กระบวนการยุติธรรมตะวันตกของ Philip Smith and Kristin Natalier, Frank Schmallegger, Jay S. Albanese กฎหมายเบื้องต้นของ Beth Walston - Dunham กลุ่มข้อมูลด้านวิวัฒนาการของกฎหมายไทย ผู้วิจัยเลือกใช้งานของปรีดี เกษมทรัพย์ บวรศักดิ์ อุวรรณโณ วิษณุ เครืองาม สมยศ เชื้อไทย กิตติศักดิ์ ปกติ แสงว นุญเฉลิมวิภาส และ วินัย พงศ์ศรีเพียร ด้านชุมชน ผู้วิจัยเลือกใช้งานของฉัตรทิพย์ นาถสุภา เสรี พงศ์พิศ ประยงค์ ธรรมรงค์ ด้านกระบวนการ

พฤติกรรม ผู้วิจัยเลือกใช้งานของปุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์ ประธาน วัฒนาวณิชย์ ด้านกระบวนการ
 พฤติกรรมชุมชน ผู้วิจัยเลือกใช้งานของกิตติพงษ์ กิตยารักษ์ และจุฑารัตน์ เอื้ออำนวย ข้อมูลนโยบาย
 แผนงาน โครงการ ขององค์กรในกระบวนการพฤติกรรม ผู้วิจัยค้นคว้าจากเอกสารที่เผยแพร่ในรูปแบบ
 ของรายงานประจำปี วารสาร หนังสือเอกสารราชการและข้อมูลต่าง ๆ ที่เผยแพร่บนเว็บไซต์ของ
 องค์กรเหล่านั้น

การพินิจพิเคราะห์ภายใน (internal criticism) (สุนีย์ มัลลิกามาลย์, 2549: 123) ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เนื้อหาสาระของวรรณกรรมด้วยการตรวจสอบสามเส้า (triangulation) โดยใช้แหล่งข้อมูลที่หลากหลาย (data triangulation) เพื่อหาความสอดคล้องของคำอธิบายในเรื่องเดียวกันจากผู้สืบสวนหลายๆคน ซึ่งทำให้ข้อมูลจากเอกสารมีความเชื่อถือได้และวางใจได้ (Denzin, 1970: 297-313)

3.1.2 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Gathering)

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการเลือกอ่านอย่างหลากหลาย เรียบเรียงเนื้อหาและใช้การตรวจสอบสามเส้าข้อมูล ตรวจสอบความเชื่อถือได้พร้อมกันไป (สุภางค์ จันทวานิช, 2548: 113, 128-129) อนึ่ง ในการศึกษาด้านกระบวนการทัศน์และกระบวนการนั้น ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารซึ่งเป็นนโยบาย แผนงาน โครงการ ขององค์กรในกระบวนการพฤติกรรมตั้งแต่ระดับนโยบายไปจนถึงระดับปฏิบัติงานบริการประชาชนในพื้นที่ ได้แก่ สถานีตำรวจ สำนักงานอัยการจังหวัด ศาลจังหวัด เรือนจำ และสำนักงานคุมประพฤติ เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้ค้นคว้าข้อมูลจากงานวิจัยวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาต่าง ๆ รวมถึงสื่ออิเล็กทรอนิกส์ข่ายอินเทอร์เน็ตที่นำเสนอบนเว็บไซต์ต่างๆ โดยเฉพาะเว็บไซต์ของมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน (www.midnightuniv.org.th) เสรี พงศ์พิศ (The Home of Dr.Seri Phongphit, www.phongphit.com) และองค์กรในกระบวนการพฤติกรรมและกระทรวงยุติธรรมอีกด้วย

3.1.3 การวิเคราะห์ข้อมูล (Analysis Data)

ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยเป็นข้อมูลที่มีลักษณะเป็นข้อความบรรยาย (narrative) ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวสองขั้นตอน คือ

ขั้นตอนแรก ผู้วิจัยใช้แนวคิดเชิงวิวัฒนาการลำดับเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ของกระบวนการพฤติกรรมในยุคต่าง ๆ (meaning of events) จากนั้นจึงสังเคราะห์ก่อรูปเป็นความรู้ใหม่ให้เห็นเป็นภาพโดยรวม (overall portrait)

ขั้นตอนที่สองนำข้อค้นพบมาตีความ (interpretation) เพื่อเผยให้เห็นถึงความหมาย อุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังตามแนวคิดของทฤษฎีการสร้างความหมาย (constructed) อันเป็นคตินิยมหลังสมัยใหม่ (จันทน์ เจริญศรี, 2545: 128) โดยใช้ข้อมูลนโยบาย แผนงาน โครงการ ขององค์กรในกระบวนการยุติธรรมสำหรับวัดการเปลี่ยนแปลงยัยกระบวนการทัศนัยขององค์กรในกระบวนการยุติธรรม

3.1.4 การนำเสนอข้อมูลและการอภิปรายผล (Resulted of Data Analysis)

ผู้วิจัยได้นำข้อค้นพบจากการวิจัยมานำเสนอในรูปแบบการพรรณนาความ ผ่านการปะทะกันระหว่างวาทกรรมทางกฎหมายของรัฐกับวาทกรรมทางกฎหมายของชุมชนที่คลี่คลายลงสู่ดุลยภาพ (equilibrium) ในยุคหนึ่ง จากนั้นสังเคราะห์ให้เห็นเป็นภาพโดยรวม และอภิปรายผลด้วยทัศนะเชิงวิพากษ์ ผ่านการวิเคราะห์ระบบของคุณค่า (set of values) รวมถึงการวินิจฉัยเชิงคุณค่า (value judgment) ของกลุ่มแนวคิดดังกล่าวตามแนวทฤษฎีนีโอมาร์กซิสม์ของกริมซีและทฤษฎีวาทกรรมของฟูโกต์ เพื่อเผยให้เห็นถึงอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลัง

3.2 ขั้นตอนที่ 2 การวิจัยศึกษาเฉพาะกรณี

ในการศึกษาถึงรูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน นั้น เพื่อทำความเข้าใจชุมชนอย่างเป็นองค์รวม (holistic perspective) ที่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ผู้วิจัยได้ติดต่อโดยตรงกับชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย (direct contact with participants) เพื่อสัมผัสโดยตรงกับเหตุการณ์และพฤติกรรมที่ต้องการศึกษาด้วยตนเอง ในขณะที่สิ่งเหล่านั้นกำลังเกิดขึ้นและดำเนิน ไปอย่างเป็นธรรมชาติ (ชาย โปธิสิตา, 2549: 34-45) ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะเจาะจง (purposeful selection) เนื่องจากเป็นชุมชนต้นแบบ (extreme case) ในด้านสภาผู้นำชุมชน และแผนแม่บทชุมชน จนเป็นพื้นฐานที่มาของกระบวนการประชาพิชญ์ (เสรี พงศ์พิศ, 2549: 2)

3.2.1 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

ผู้วิจัยเลือกสัมภาษณ์นายประยงค์ รมรงค์ ประธานสภาผู้นำชุมชนไม้เรียงแบบเจาะจง (purposeful sampling) เพราะเป็นบุคคลที่มีข้อมูลสำหรับการวิจัยมาก (information-rich cases) (ชาย โปธิสิตา, 2549: 128-129, 279) สำหรับการสนทนากลุ่มนั้น มีผู้เชี่ยวชาญ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มสภาผู้นำชุมชน และกลุ่มตำรวจประจำสถานีตำรวจภูธรไม้เรียง รายชื่อผู้เชี่ยวชาญปรากฏตามผนวก ฉ

3.2.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย (Research Instrument)

ผู้วิจัยใช้การวิจัยเอกสารร่วมกับการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มเป็นเครื่องมือในการวิจัย การวิจัยเอกสาร ผู้วิจัยใช้การเลือกอ่าน ทบทวนคัดสรรแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling and reading) เรียบเรียงเนื้อหาเพื่อตอบคำถามการวิจัยร่วมกับการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูลเพื่อตรวจสอบความน่าเชื่อถือพร้อมกันไป

ในการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มนั้น ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi structured interview) ที่ไม่เคร่งครัดและยืดหยุ่นได้มาก ยึดแนวคำถามเป็นหลักพร้อมกับเปิดกว้างสำหรับประเด็นที่อาจเกิดขึ้นจากการสนทนาทุกรูปแบบ ผู้วิจัยได้สร้างแนวคำถามขึ้นมาจากการกำหนดหัวข้อย่อยที่เชื่อมโยงจากกรอบแนวคิดในการวิจัย ทั้งนี้ แนวคำถามที่ใช้เป็นคำถามเกี่ยวกับข้อเท็จจริง (factual question) และคำถามที่บอกเกี่ยวกับตัวฉัน (tell me about question) (นางนภัส คู่ขวัญ เทียงกมล, 2551: 106-107) ในประเด็นวิถีชีวิตของชุมชนไม้เรียงในอดีต ปัจจุบัน เป็นอย่างไร และอนาคตชุมชนไม้เรียงต้องการเป็นอย่างไร เมื่อมีความขัดแย้งหรือกรณีพิพาทเกิดขึ้นหรือมีเหตุอื่นใดที่เป็นการละเมิดต่อกัน ในชุมชนไม้เรียงมีวิถีคิด วิถีจัดการอย่างไร ชุมชนไม้เรียงมีกฎหมายหมู่บ้านหรือไม่ ท่านคิดว่า ความเข้มแข็งของชุมชนไม้เรียงเกิดจากอะไร การทำแผนแม่บทชุมชนทำอย่างไร ดำรงมีบทบาทอย่างไรในชุมชน และจำเป็นหรือไม่ที่จะต้องมีกฎหมายเฉพาะสำหรับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

3.2.3 การทดสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย (pre – testing of the instrument)

งานวิจัยศึกษาเฉพาะกรณีนั้น มีผู้วิจัยเป็นเครื่องมือที่สำคัญ ดังนั้น เพื่อแก้ไขข้อจำกัดในความเป็นอัตวิสัย (subjectivity) ผู้วิจัยจึงใช้หลายวิธีในการเก็บข้อมูลสำหรับเรื่องเดียวกัน เพื่อให้เกิดการตรวจสอบจากหลายวิธีวิจัย (methodological triangulation) ทำให้งานวิจัยมีความรัดกุมและน่าเชื่อถือมากขึ้น (Denzin, 1970: 297-313) สำหรับแบบสัมภาษณ์เชิงลึก และประเด็นคำถามเพื่อการสนทนากลุ่มนั้น ผู้วิจัยใช้แนวคำถามเดียวกัน โดยได้นำแนวคำถามไปปรึกษากับกรรมการที่ปรึกษาคุณุณิพนธ์เพื่อตรวจสอบความตรงตามเนื้อหา (content validity) แล้วนำข้อเสนอแนะมาปรับปรุงแก้ไข

3.2.4 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Gathering)

เอกสารที่ผู้วิจัยคัดสรรมาอ่านเพื่อเรียบเรียงข้อมูล ได้แก่ กลุ่มเอกสารเกี่ยวกับแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนของกระทรวงยุติธรรมและของนักวิชาการ กลุ่มเอกสารเกี่ยวกับแนวคิดและวิธีการพัฒนาชุมชนของนักวิชาการและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

และกลุ่มเอกสารเกี่ยวกับชุมชนไม้เรียง สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มนั้น มี 4 ขั้นตอน คือ

3.2.4.1 การเตรียมตัว ผู้วิจัยเตรียมตัวทั้งในด้านการเดินทาง เครื่องมืออุปกรณ์ต่าง ๆ และเตรียมตัวทั้งในด้านเนื้อหาในการวิจัย โดยผู้วิจัยได้ทำรายการข้อมูลที่ต้องการสัมภาษณ์ไว้สำหรับตรวจสอบ (checklist) การอิมตัวของข้อมูลก่อนปิดงานภาคสนาม

3.2.4.2 ช่วงแรกในการเข้าสู่ชุมชน ผู้วิจัยได้ติดต่อและแนะนำตัวกับนายประยงค์ วรรณรงค์ ผู้นำชุมชน และสารวัตรใหญ่ สถานีตำรวจภูธรไม้เรียง แจ้งวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยครั้งนี้ทางโทรศัพท์ จากนั้นได้ส่งหนังสือขอความร่วมมือการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มนัดหมายอย่างเป็นทางการอีกครั้งหนึ่ง

3.2.4.3 ช่วงเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์นายประยงค์ วรรณรงค์ ผู้ให้ข้อมูลหลักตามประเด็นคำถามที่เตรียมไว้ก่อนที่มูลนิธิหมู่บ้าน กรุงเทพมหานคร จากนั้นผู้วิจัยเดินทางเข้าสู่พื้นที่วิจัย เริ่มต้นด้วยการสังเกตสภาพชุมชนไม้เรียง (setting) อย่างเป็นทางการที่สามารถประเมินได้ในเวลาจำกัด รวมถึงสถานที่ในความหมายทางภูมิศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล วิถีชีวิต การทำมาหากิน การปฏิบัติงานของสถานีตำรวจภูธรไม้เรียง ฯลฯ ตามแนวคิดของ Lofland (สุภางค์ จันทวานิช, 2548: 50) เพื่อรวบรวมข้อมูลที่ต้องการมาวิเคราะห์สำหรับตอบคำถามในการวิจัย

จากนั้นผู้วิจัยได้สนทนากลุ่ม มีผู้เชี่ยวชาญ 2 กลุ่ม กลุ่มแรก ผู้วิจัยได้จัดสนทนากลุ่มตำรวจไม้เรียง ที่สถานีตำรวจภูธรไม้เรียง กลุ่มที่สอง ผู้วิจัยได้จัดสนทนากลุ่มสภาผู้นำชุมชนไม้เรียง ที่สถานีตำรวจภูธรไม้เรียง ในการสนทนากลุ่มทั้งสองครั้ง ผู้วิจัยได้บันทึกข้อมูลด้วยอุปกรณ์บันทึกเสียง และจดบันทึกย่อ (scratch notes) ด้วยคำหรือวลีสำคัญเพื่อเตือนความจำด้วยสมุดพกเล่มเล็ก เพื่อใช้เรียบเรียงขยายความทรงจำในรายละเอียด โดยแยกเป็นบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับระเบียบวิธีที่ใช้ (methodological notes) บันทึกสิ่งที่ได้รู้เห็นจากการสนทนากลุ่ม และการสังเกตว่าเรื่องนั้นเป็นเรื่องของใคร อะไร ที่ไหน อย่างไร โดยบันทึกเฉพาะข้อเท็จจริงด้วยการใช้คำพูด วลีและมุมมองของผู้ให้ข้อมูลเพื่อคงสภาพตัวตนผู้ให้ข้อมูล (original) ส่วนความเห็น อารมณ์ความรู้สึก และการตีคุณค่าของข้อมูลนั้น ผู้วิจัยได้แยกไว้อีกส่วนหนึ่ง และสุดท้ายผู้วิจัยได้บันทึกความคิดเห็นเชิงวิเคราะห์ (analytical comments) ต่อข้อมูลที่เก็บมาเพื่อใช้ประโยชน์ในการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป ประเด็นในการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มปรากฏตามผนวก ก.

3.2.4.4 ช่วงก่อนปิดงานภาคสนาม ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้เบื้องต้นว่ามีเพียงพอหรือไม่ ตรงกับประเด็นที่ศึกษามากน้อยเพียงใด แหล่งข้อมูลและวิธีได้มาซึ่ง

ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือเพียงใด สามารถเข้าใจและตีความข้อมูลนั้นในลักษณะใดบ้าง โดยแบ่งข้อมูลเป็นเรื่อง ๆ ข้อมูลอย่างวิพากษ์ และตรวจสอบกับรายการข้อมูลที่ต้องการไว้แต่ต้น

3.2.5 การวิเคราะห์ข้อมูล (Analysis Data)

การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการวิจัย มี 3 ส่วน คือ

ส่วนแรก การวิจัยเอกสาร ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดเชิงวิวัฒนาการลำดับเหตุการณ์สำคัญที่แนวคิดเชิงปรัชญาได้ปะทะกันจนส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนย้ายกระบวนการทัศน์ของกระบวนการยุติธรรม และการเปลี่ยนย้ายกระบวนการทัศน์การพัฒนา จากนั้นจึงสังเคราะห์ก่อรูปเป็นภาพโดยรวมของความรู้ใหม่ในเรื่องรูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐ (government model) และรูปแบบที่เหมาะสมในการพัฒนาชุมชน รูปแบบที่ควรจะเป็นอันมีแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นฐานระบบยุติธรรมชุมชน และแนวคิดกฎหมายคือทรัพยากร

ส่วนที่สอง การวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาชุมชนต้นแบบ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยเอกสาร โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา กำหนดแบบแผนแนวคิดอันเป็นแก่นสาระหลัก (pattern/themes) ตามช่วงเวลาที่ส่งผลให้ชุมชนไม่เรียงเกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ไปสู่การจัดการตนเอง จำแนกชนิดข้อมูล (typological analysis) ที่ได้จากการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มตามแนวทางของ Lofland เฉพาะในด้านแบบแผนการกระทำ และสภาพสังคม (สุภางค์ จันทวานิช, 2548: 50) จากนั้น ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม ทำการประมวลแบบแผน เชื่อมโยงระหว่างเหตุการณ์ว่าบริบทที่เป็นโครงสร้างของชุมชนไม่เรียง (contextual analysis) ที่สำคัญได้แก่ มิติด้านเศรษฐกิจ มิติด้านความสงบเรียบร้อย มีบทบาททำให้ชุมชนเกิดการจัดการตนเอง จนนำไปสู่การพึ่งตนเองได้อย่างไร มีกระบวนการอะไรที่เชื่อมโยงระหว่างปัจจัยดังกล่าว จากนั้นผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์แบบอุปนัย (analytic induction) ตีความสร้างข้อสรุปข้อมูลจากปรากฏการณ์ที่มองเห็น ด้วยการนำข้อมูลเชิงรูปธรรมย่อย ๆ หลายกรณีมาสรุปเป็นข้อสรุปเชิงนามธรรม โดยพิจารณาจากลักษณะร่วมที่พบ

ส่วนที่สาม ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ข้อมูลส่วนแรกกับส่วนที่สองสร้างข้อสรุปแบบอุปนัยขึ้นเป็นรูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของไม่เรียง (Mairiang model)

3.2.6 การนำเสนอข้อมูลและการอภิปรายผล (Resulted of Data Analysis)

ผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลด้วยการบรรยายข้อค้นพบออกเป็น 3 ส่วน ส่วนแรก เป็นผลการศึกษารูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของไทยที่เป็นผลมาจากการปะทะกันระหว่างแนวคิดกระแสหลักกับแนวคิดกระแสรอง จากนั้นผู้วิจัยได้อภิปรายผลเชิงวิพากษ์ตามแนว

ทฤษฎีนี้ โอมาร์กซ์สม์ของกรัมซี เพื่อเผยให้เห็นถึงอุดมการณ์เบื้องหลังแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐ ส่วนที่สองเป็นผลการศึกษาระบวนการยุติธรรมชุมชนจากชุมชนไม้เรียง ส่วนที่สามเป็นผลการสังเคราะห์ รูปแบบของรัฐ แนวคิดการพัฒนาชุมชนด้วยกระบวนการประชาธิปไตย แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นฐานระบบยุติธรรมชุมชน แนวคิดกฎหมายคือทรัพยากร รูปแบบที่เหมาะสมของไม้เรียง สรุปรูปแบบและแนวทางของกระบวนการยุติธรรมชุมชนไม้เรียง (Mairiang model)

3.3 ขั้นตอนที่ 3 การวิจัยและพัฒนา

ผู้วิจัยได้นำรูปแบบและแนวทางกระบวนการยุติธรรมชุมชนไม้เรียงมาวิจัยและพัฒนาในพื้นที่โดยใช้กระบวนการประชาธิปไตยผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย โดยมีฐานคติ 3 ประการ คือ

(1) การประชาธิปไตย เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่อยู่บนพื้นฐานการศรัทธาในพลังชุมชน (positive approach) และการมีอยู่ของทุนทางสังคมที่สำคัญ คือความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม ผลงานที่สำคัญยิ่งของการวิจัย คือ การที่ชุมชนร้อยรัดกันเป็นปึกแผ่นอย่างแน่นแฟ้น

(2) การประชาธิปไตยเป็นเครื่องมือในการทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ด้วยการวิจัยตนเอง กระบวนการวิจัยวิธีทำให้เกิดการยกระดับเป็นความรู้ใหม่ และเกิดความรู้ปรารถนาที่จะหาหนทางแก้ไข

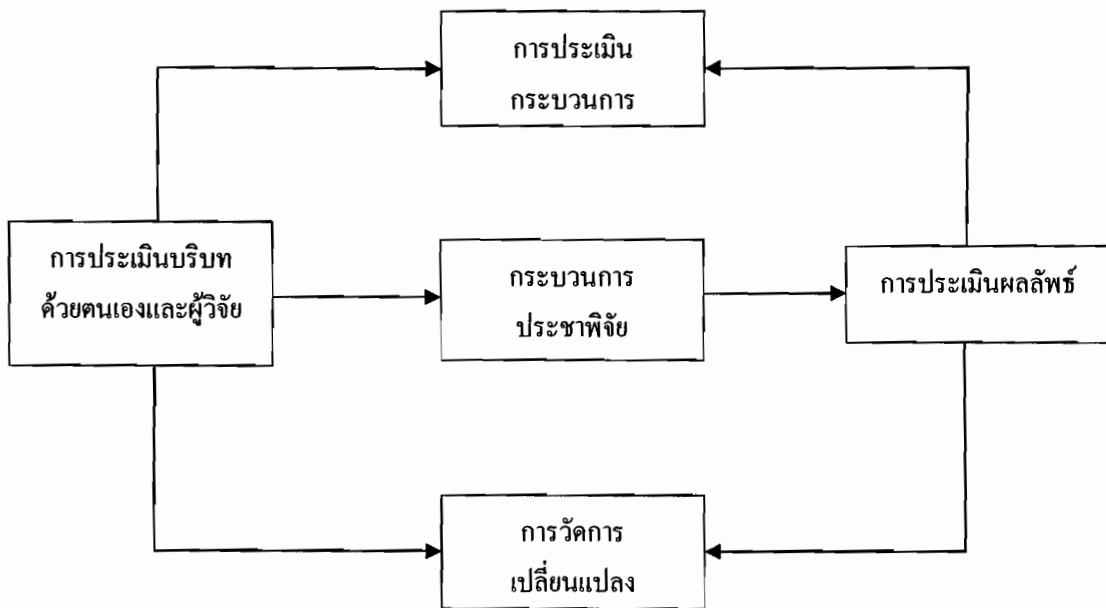
(3) กลไกทางสังคมของกฎหมายในพื้นที่ที่เหมาะสมกับการประชาธิปไตยคือ องค์การตำรวจ ในการวิจัยครั้งนี้คือ สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

จากฐานคติดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมี 2 บทบาท คือ บทบาทของนักวิจัย สำหรับการศึกษาวิจัยเรื่องนี้และบทบาทผู้ประสานงานสำหรับการประชาธิปไตยซึ่งมีหน้าที่สำคัญ คือ

(1) เป็นผู้ประสาน(facilitator)ให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูพลังของชุมชน

(2) เป็นผู้เชื่อมคน ความคิด กิจกรรมระหว่างสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง สถานีตำรวจชุมชนบ้านกาศ และชุมชนบ้านกาศจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (catalyst)

ดังนั้น เพื่อให้การวิจัยมีความเชื่อถือได้ ผู้วิจัยจึงได้ออกแบบการวิจัยโดยประยุกต์แนวคิดแบบแผนการวิจัยแบบเตรียมทดลอง (control group pretest posttest design) (Campbell and Stanley, 1966: 7-9) แนวคิดการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม (อรุณี เวียงแสง และคณะ, 2548) ผสมผสานกับแนวคิดการประเมินตนเองของการประชาธิปไตยเข้าไปในแบบแผนการวิจัยครั้งนี้ รูปแบบในการวิจัยและพัฒนาจึงมีดังนี้

ภาพ 5 รูปแบบการวิจัยและพัฒนาแบบเตรียมทดลอง

3.3.1 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

พื้นที่ที่เหมาะสมกับการวิจัยตามแนวคิดกระบวนการประชาพิชัยคือ พื้นที่ในระดับตำบล ดังนั้น หน่วยในการวิเคราะห์ (unit of analysis) ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่มีประชากรเฉพาะการวิจัย จำนวน 10,859 คน (ชาย 5,446 คน หญิง 5,413 คน) มีหมู่บ้านในเขตปกครอง 13 หมู่บ้าน ผู้วิจัยได้คัดเลือกแบบเจาะจงสำหรับการวิจัย 10 หมู่บ้าน โดยเว้นหมู่บ้านโป่ง หมู่บ้านโป่งคอยช้างและหมู่บ้านขุนแม่ด็อบ เพื่อให้เกิดสัดส่วนกลุ่มบ้านคนไทยพื้นเมืองและกลุ่มบ้านคนเชื้อสายกะเหรี่ยงครั้งต่อครั้ง โดยบ้านแม่หาร ป่าหมาก พะมอลอ แพะ และแม่ด็อบเหนือ เป็นหมู่บ้านคนไทยเชื้อสายกะเหรี่ยง อีก 5 หมู่บ้านเป็นหมู่บ้านคนไทยพื้นเมือง ประกอบกับบ้านโป่งแม่จะอยู่ในเขตการปกครองตำบลบ้านกาศ แต่ขณะเดียวกันอยู่ในเขตเทศบาลตำบลแม่สะเรียงด้วย ส่วนบ้านโป่งคอยช้างและบ้านขุนแม่ด็อบนั้นห่างไกล การคมนาคมไม่สะดวก ไม่เหมาะแก่การเข้าร่วมโครงการวิจัยครั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ผู้เข้าร่วมกระบวนการวิจัยและพัฒนา ประกอบด้วยบุคคล 5 กลุ่ม รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญเหล่านี้ปรากฏตามผนวก ๗ คือ

3.3.1.1 ผู้นำชุมชน ผู้วิจัยได้เลือกบุคคลที่ได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำของชุมชน 2 กลุ่ม คือ

(1) ผู้นำทางการ คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล

(2) ผู้นำตามธรรมชาติของชุมชน ที่เป็นแบบอย่างในการประกอบอาชีพและผู้ที่เป็นแกนนำในการต่อสู้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวปกป้องผืนป่าชุมชน

3.3.1.2 ผู้ประสานงาน เป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชนด้วยการจัดการเสวนา การจัดระบบการทำงานร่วมกันของกลุ่มผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้และการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลในการเวทีการเรียนรู้

3.3.1.3 วิทยากร ผู้วิจัยได้เชิญผู้เชี่ยวชาญในด้านกระบวนการชุมชน หัวหน้าส่วนราชการที่มีบทบาทในการพัฒนาชุมชน อาทิ พัฒนาการอำเภอ เกษตรอำเภอ ปศุสัตว์อำเภอ บุคลากรในกระบวนการยุติธรรมที่มีอำนาจหน้าที่ในการไกล่เกลี่ยคดี และบุคคลผู้รู้ ที่มีข้อมูลรอบด้านในการพัฒนาชุมชน เป็นวิทยากรของโครงการวิจัย

3.3.1.4 กลุ่มบุคลากรกระบวนการยุติธรรม ประกอบด้วยกลุ่มเจ้าหน้าที่ตำรวจสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง และกลุ่มกระบวนการยุติธรรมอื่น ได้แก่ อัยการจังหวัดแม่สะเรียง ศาลจังหวัดแม่สะเรียง เรือนจำอำเภอแม่สะเรียง และคุมประพฤติ

3.3.1.5 กลุ่มครัวเรือนในตำบลบ้านกาศ แยกเป็นรายหมู่บ้าน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกลุ่มนี้เป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบาย (โครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชน) ด้วยการร่วมเรียนรู้ในกระบวนการประชาพิชญ จึงเป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมเพื่อประเมินผลลัพธ์ของนโยบาย (โครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชน) ตามแผนแบบการวิจัย

3.3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย (Research Instrument)

ตามแผนแบบการวิจัย การวิจัยและพัฒนา มี 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนก่อนการดำเนินการ (การประเมินบริบท) ขั้นตอนขณะดำเนินการ (การประเมินกระบวนการ) และขั้นตอนหลังเสร็จสิ้นการดำเนินการหรือประเมินผลลัพธ์ ดังนั้น เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยจึงประยุกต์ไปตามแผนแบบการวิจัย กล่าวในรายละเอียดได้ดังนี้

3.3.2.1 การประเมินบริบทของชุมชนและกลไกทางสังคมของกฎหมาย ประกอบด้วย

เพื่อเก็บข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนบ้านกาศตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สำหรับข้อมูลด้านเศรษฐกิจชุมชน คือ ข้อมูลรายได้ รายจ่าย หนี้สิน การถือครองที่ดินของครัวเรือนและชุมชน ข้อมูลศักยภาพของชุมชน หมายถึงระบบการจัดการที่มีอยู่แล้วในชุมชนทั้งในด้านแผนงาน โครงการพัฒนาต่าง ๆ ของภาครัฐ ท้องถิ่น การจัดการทรัพยากรและการผลิตในชุมชน ข้อมูลเหล่านี้ส่วนหนึ่งเก็บรวบรวม

ไว้แล้วในหน่วยงานพัฒนาต่างๆของรัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ดังนั้น เพื่อให้ได้ข้อมูล ส่วนนี้ ผู้วิจัยใช้การวิจัยเอกสารและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการวิจัย เก็บรวบรวมข้อมูล กล่าวคือ

(1) การใช้แบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม สังเกตในประเด็น ข้อมูลพื้นฐาน การวิเคราะห์จุดเด่น จุดด้อย ภาวะเสี่ยง ภาวะคุกคามที่มีต่อชุมชน สภาพทางเศรษฐกิจ การใช้จ่าย การตั้งกองทุน / กลุ่มออมทรัพย์ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน ความสามัคคี ความสุขสงบของชุมชน การจัดการความขัดแย้ง ความเป็นระเบียบ ความมีน้ำใจ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความรักความผูกพันที่มีต่อท้องถิ่น ความเป็นปึกแผ่น กฎหมู่บ้าน จารีต ประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีคิด วิถีปฏิบัติของชุมชนในการพัฒนาความเป็นอยู่โดยทั่วไป ภาวะผู้นำของผู้นำชุมชน บทบาทและวิถีคิดวิถีปฏิบัติทำงานของ อบต. การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน วิถีคิด วิถีปฏิบัติทำงานขององค์กรในกระบวนการยุติธรรมในชุมชน แบบสังเกตนี้ปรากฏตามผนวก จ.

(2) ใช้การศึกษาเอกสาร เลือกอ่านเฉพาะที่เกี่ยวกับอำเภอแม่สะเรียง

(3) ผู้วิจัยใช้การสนทนากลุ่มเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล บริบทของกระบวนการยุติธรรมในพื้นที่ โดยเฉพาะตำรวจ เฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิถีคิดและวิถีปฏิบัติงาน เพื่อให้ทราบถึงวิถีคิดและวิธีการปฏิบัติงานในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรม การรักษาความสงบเรียบร้อย วิถีคิดและวิธีการปฏิบัติงานตามโครงการชุมชนสัมพันธ์ของสำนักงานตำรวจแห่งชาติที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน และสภาพอาชญากรรมในพื้นที่ รายละเอียดประเด็นในการสนทนากลุ่มปรากฏตามผนวก ข.

(4) ใช้การสนทนากลุ่มเป็นเครื่องมือในการวิจัย เก็บข้อมูลจาก กลุ่มข้าราชการอำเภอแม่สะเรียง กลุ่มองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาต กลุ่มผู้นำชุมชนของตำบลบ้านกาต และกลุ่มตำรวจผู้ยามบ้านกาต ถึงวิธีการปฏิบัติงานตามโครงการพัฒนาต่างๆ ในอำเภอแม่สะเรียงและวัฒนธรรมการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน

3.3.2.2 การประเมินกระบวนการ ในขั้นตอนนี้ เป็นการนำนโยบาย โครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนลงสู่พื้นที่วิจัยด้วยกระบวนการประชาพิชญ์ ดังนั้น เครื่องมือในการวิจัยจึงมี 2 ส่วน คือ การนำนโยบายไปปฏิบัติและการดำเนินการตามแนวคิดกระบวนการประชาพิชญ์

(1) ส่วนแรก ผู้วิจัยใช้การบริหารราชการเป็นเครื่องมือเพื่อนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ (implementation) ดังนี้

(1.1) ผู้วิจัยใช้สถานีตำรวจแม่สะเรียงเป็นหน่วยงานทดลองนำนโยบายกระบวนการยุติธรรมชุมชนไปสู่การปฏิบัติ โดยกำหนดแผนงาน โครงการ และการจัดการ (planning phase) เพื่อพัฒนารูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนขึ้นในพื้นที่วิจัย ดังต่อไปนี้

ตาราง 4 แผนกิจกรรมเพื่อพัฒนารูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชน

วัตถุประสงค์	กิจกรรมหลัก	ช่วงระยะเวลาดำเนินการ
สร้างเอกภาพในแนวคิด แนวทาง สร้างเจตนารมณ์ ร่วมของสังคม สร้างกลไก การทำงานร่วมทุกระดับ	การประชาสัมพันธ์ บริการชุมชน การมีส่วนร่วมในกิจกรรม (คชส. สัญจร 13 หมู่บ้าน) การปรับ กระบวนการทัศนตำรวจ แสวงหา พันธมิตรและเปิดตัวโครงการ	1 ธ.ค.2550 – 1 ก.พ.51
เพื่อพัฒนาระบบเชื่อมต่อ ระหว่างตำรวจและชุมชน	พัฒนาผู้ยามบ้านภาคเป็นสถานี ตำรวจชุมชน การสนทนากลุ่ม สรุปความกระตือรือร้นของ ชุมชน	1 ก.พ. – 30 เม.ย. 51
เพื่อพัฒนากลไกการสถาปนา กระบวนการยุติธรรมชุมชน	กระบวนการวางแผนแม่บท ชุมชน ประชุมซักซ้อมความเข้าใจ นักวิจัยชุมชน เวทีที่ 1 รู้จักตนเอง รู้จักผู้อื่น เวทีที่ 2 ระบบยุติธรรมชุมชน การจัดการความขัดแย้ง เวทีที่ 3 การประชาพิจารณ์แผน แม่บทชุมชน	1 พ.ค.51- 28 ก.พ.52

(1.2) ผู้วิจัยได้ก่อรูปนโยบายกระบวนการยุติธรรมชุมชนขึ้นในชุมชน เริ่มจากการเปิดสำนักงานบริหาร โครงการขึ้นที่ชั้นสองของอาคารสถานีตำรวจแม่สะเรียง จากนั้นได้คัดเลือกเจ้าหน้าที่ตำรวจที่มีคุณสมบัติเหมาะสมประจำโครงการ 5 นาย

ประกอบด้วย ค.ต.เสวต ปินตา ส.ต.ต.อภิสิทธิ์ อุประคำ ส.ต.ต.คณิศร ชัยอนุวัต ส.ต.ต.นครินทร์ อยู่ดี ส.ต.ต.จิระพงษ์ ศรีโสภา และต่อมาผู้วิจัยได้ฝึกอบรมตำรวจทั้ง 5 นาย เพื่อปรับกระบวนทัศน์ให้เป็นนักวิจัยชุมชนที่มีพื้นฐานของความเข้าใจร่วมกัน (shared understanding) และมีความสัมพันธ์อันดี (good relationship) ระหว่างทีมวิจัย

(1.3) ผู้วิจัยได้แสวงหาความร่วมมือกับภาคีการพัฒนาอื่นในพื้นที่ ประกอบด้วย อำเภอ พัฒนาการ เกษตร ป่าไม้ ปศุสัตว์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านทั้งอำเภอแม่สะเรียง โดยผู้วิจัยได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนายอำเภอแม่สะเรียง และเสนอเรื่องต่อที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการอำเภอแม่สะเรียงประจำเดือนธันวาคม 2550 (วันที่ 28 ธันวาคม 2550) เพื่อขอความร่วมมือสนับสนุนผลักดันโครงการ

(1.4) ผู้วิจัยได้ทำโครงการสำรวจชุมชนสัมพันธ์สัญจรพบประชาชนทุกหมู่บ้านในพื้นที่วิจัย (1 ธันวาคม 2550 - 30 มกราคม 2551) โครงการดังกล่าวมีกิจกรรมแจกผ้าห่มกันหนาวเพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้ อีกด้านหนึ่งเป็นการเตรียมชุมชนบ้านกาศก่อนการดำเนินการตามโครงการวิจัย การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนดังกล่าว (build-up rapport) ทำให้กลุ่มเป้าหมายของการวิจัยได้ทราบถึงวัตถุประสงค์ เป้าหมายของโครงการวิจัยเบื้องต้น ช่วยให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจเร็วขึ้น

(1.5) ผู้วิจัยได้ร่วมประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้านอำเภอแม่สะเรียง เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2551 เพื่อขอความร่วมมือในการดำเนินการตามโครงการดังกล่าว และสนทนากลุ่มย่อยกับบุคลากรในกระบวนการยุติธรรม ประกอบด้วย ผู้บัญชาการเรือนจำแม่สะเรียง ผู้แทนตำรวจแม่สะเรียง ผู้แทนนายอำเภอแม่สะเรียง แกนนำชุมชนตำบลบ้านกาศ ผู้แทนผู้ประกอบการท้องถิ่น นายองค์การบริหารส่วนตำบลและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาศ เกี่ยวกับสภาพปัญหาปัจจุบันของกระบวนการยุติธรรม โดยมี นายประสิทธิ์ แซ่ตั้ง เป็นผู้ดำเนินการสนทนา เมื่อวันที่ 9 มกราคม 2551 เวลา 09.00-12.00 น. ณ สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง มีผู้เข้าร่วมสนทนา 40 คน โดยมีวัตถุประสงค์สองประการ คือ

(1.5.1) เก็บข้อมูลประเด็นปัญหาการปฏิบัติงานด้านต่าง ๆ ของกระบวนการยุติธรรม เน้นว่าแต่ละองค์กรมีวิธีคิดและวิธีปฏิบัติงานอย่างไร

(1.5.2) เพื่อทดสอบแนวความคิดเกี่ยวกับโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชน ซึ่งเป็นโครงการที่กำลังเกิดขึ้นในชุมชน และสำรวจความคิดเห็นของกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ และเป็นการเปิดตัวโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนอย่างเป็นทางการ

(1.6) ผู้วิจัยได้สนทนากลุ่มกับสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาศ เพื่อกระตุ้นให้เกิดความสนใจ และเพื่อทราบเท่าที่ความคิดเห็นที่มีต่อแนวทาง

การพัฒนาเรื่องกระบวนการยุติธรรมชุมชน จำนวน 1 ครั้ง เมื่อวันที่ 17 เมษายน 2551 มีผู้เข้าร่วม สันทนา 20 คน

(1.7) ผู้วิจัยได้พัฒนาตู้ยามบ้านกาศ ซึ่งเป็นหน่วยบริการ ประชาชน (front office) และเป็นจุดสกัด (check point) ให้เป็นสถานีตำรวจชุมชนบ้านกาศ (community police station) เพื่อให้เป็นหน่วยงานเชื่อมต่อนโยบายกระบวนการยุติธรรมชุมชนระหว่างชุมชนบ้านกาศ กับสถานีตำรวจแม่สะเรียง กล่าวคือ ผู้วิจัยได้คัดเลือกเจ้าหน้าที่ตำรวจที่มีวินัยสูง มีจิตใจชอบบริการ และมีมนุษยสัมพันธ์ดี มาประจำสถานีย่อยแห่งนี้ ทั้งนี้ผู้วิจัยได้คัดเลือก ค.ต.สิมานนท์ โพธิสุวรรณ แต่งตั้งให้ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าสถานีตำรวจชุมชนบ้านกาศ และปรับเปลี่ยนหน้าที่เจ้าหน้าที่ตำรวจ ชุดเดิมไปปฏิบัติหน้าที่ประจำตู้ยามบ้านไร่เพื่อรองรับระบบยุติธรรมชุมชน

(1.8) ผู้วิจัยได้ดำเนินการประชาสัมพันธ์ทางหนังสือพิมพ์ เคลื่อนิวส์ เชียงใหม่นิวส์ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย สาขาแม่สะเรียง ทั้งภาษาไทยและ ภาษากะเหรี่ยง (รายการเพื่อหมู่บ้าน และรายการพบประชาชน) ดิถีพายวณิลประชาสัมพันธ์ โครงการ ขนาด 5x7 จำนวน 3 ป้าย ขนาด 3x4 จำนวน 2 ป้าย ขนาด 1.5x20 จำนวน 1 ป้าย การติด ป้ายผ้าข้อความ “กระบวนการเรียนรู้ สู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน” ในชุมชนบ้านกาศ หมู่บ้านละ 10 ผืน รวมทั้งหมด 100 ผืน การจัดนิทรรศการโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนร่วมกับหน่วยงานอื่น ในพื้นที่อำเภอแม่สะเรียง 2 ครั้ง (งานประเพณีออกหว่า และงานมหกรรมชุมชน คนลุ่มน้ำสาละวิน)

(1.9) ผู้วิจัยได้ส่งนักวิจัยชุมชนเข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยน เรียนรู้กับเครือข่ายคุ้มครองผู้บริโภคภาคเหนือ เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2551 ที่โรงแรมมิตรอารีย์ อำเภอแม่สะเรียง ทำให้เกิดการเผยแพร่กิจกรรมของโครงการ การก่อตัวของพันธมิตรในระดับพื้นที่ และการขยายเครือข่ายความร่วมมือระหว่างนักวิจัยชุมชนของตำบลบ้านกาศกับเครือข่ายคุ้มครอง ผู้บริโภค

(2) ส่วนที่สอง กระบวนการประชาสัมพันธ์ มีวิธีการเฉพาะเพื่อ สร้างให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ ที่ผู้วิจัยประยุกต์มาใช้ในการวิจัย มีดังนี้

(2.1) เวที 1

(2.1.1) การรู้จักตนเอง ผู้วิจัยประยุกต์ใช้แบบบันทึก รายได้ รายจ่าย หนี้สิน ของมูลนิธิหมู่บ้าน (บัญชีครัวเรือน) เป็นเครื่องมือในการวิจัย รายละเอียด ปรากฏตาม ผผนวก ง. โดยในแบบบันทึกข้อมูลดังกล่าวมีรายละเอียดโดยสังเขปประกอบด้วย

(2.1.1.1) ข้อมูลพื้นฐานของผู้กรอก แบบสอบถาม ประกอบด้วย ชื่อ-สกุล อายุ ที่อยู่ จำนวนคนในครอบครัว จำนวนคนที่ไม่ทำงานต่าง ถิ่นชั่วคราว/อยู่ประจำ ที่ดินทำกิน

(2.1.1.2) ข้อมูลรายได้ของครัวเรือน แบ่งตามลักษณะการประกอบอาชีพ รายได้รวมของครอบครัวต่อเดือน/ปี

(2.1.1.3) ข้อมูลรายจ่ายของครัวเรือน แบ่งเป็นกลุ่มดังนี้ ค่าอาหาร ค่าอาหารสำเร็จรูป/เครื่องปรุง ค่าเครื่องคั้น/ขม ค่ายารักษาโรค ค่าของใช้ต่าง ๆ ค่าใช้จ่ายในการศึกษา ค่าใช้จ่ายในการผลิต ค่าใช้จ่ายทางสังคม และค่าผ่อนหนี้สิน

หลังจากวิเคราะห์ข้อมูลรายได้ รายจ่าย หนี้สินแล้ว ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้เทคนิคการเรียนรู้ระหว่างทำงาน (after action review) ทั้งด้านความสำเร็จและปัญหาที่เกิดขึ้น (วิจารณ์ พานิช, 2549: 162-166) ใช้เป็นเครื่องมือทบทวน แลกเปลี่ยนข้อมูลกับชุมชนเพื่อให้เกิดความรู้ใหม่ตามวิถี

(2.1.2) การรู้จักผู้อื่น ผู้วิจัยได้จัดเวทีการเรียนรู้ระดับตำบล มีตัวแทนครัวเรือนทุกหมู่บ้านพื้นที่วิจัยเข้าร่วมเวทีเรียนรู้ ที่อาคารไผ่เรียน โรงเรียนแม่สะเรียงบริพัตรศึกษา ระหว่างการเรียนรู้ ผู้วิจัยได้จัดให้มีการถ่ายทอดสดออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย สาขาแม่สะเรียง รวมทั้งเชิญผู้นำทั้งภาครัฐและภาคเอกชน สื่อมวลชนในอำเภอแม่สะเรียงมาร่วมงาน ผู้วิจัยได้เชิญ ดร.เสรี พงศ์พิศ เป็นวิทยากรนำเสนอบทเรียนจากชุมชนเข้มแข็งทั่วประเทศ มีวัตถุประสงค์เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วม (social concern) และเพื่อประชาสัมพันธ์ สร้างความเคลื่อนไหวทางสังคมขึ้น สำหรับการขับเคลื่อนนโยบายกระบวนการยุติธรรมชุมชน นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้แนวคิดการปฏิบัติที่ดีเป็นต้นแบบ (best practice) ผสมผสานกับแนวคิดแข่งขันเปรียบเทียบ (benchmarking) มาใช้ในกระบวนการประชาพิชัย โดยนำตัวแทนชุมชนบ้านกาศ จำนวน 40 คน ไปดูงานชุมชนตัวอย่าง ที่จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่างวันที่ 29 - 31 ตุลาคม 2551 เพื่อนำวิธีคิด วิธีการจัดการกิจกรรมของชุมชนที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลวมาประยุกต์ใช้เพื่อสร้างการเรียนรู้ให้กับชุมชน หลังจากการเรียนรู้ดูงานแล้ว ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้เทคนิคการเรียนรู้ระหว่างการทำงานถอดบทเรียนแก่ชุมชนทั้งหมดอีกรอบหนึ่ง สถานที่ไปดูงานได้แก่

(2.1.2.1) บ้านปางไม้แดง ตำบลแม่โป่ง อำเภอคอกยสะเก็ด เป็นตัวอย่างชุมชนที่มีความพยายามในการพัฒนา รับฟังการบรรยายความพยายามใช้กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนในการพัฒนาชุมชนซึ่งมีทั้งความสำเร็จและความล้มเหลว และดูงานการเลี้ยงแพะ

(2.1.2.2) บ้านปางจำปี ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนตัวอย่างในการเรียนรู้ดูงาน โดยเป็นตัวอย่างความสำเร็จในการเปลี่ยนกระบวนการทัศน์การพัฒนา (ปรารถนา ยศสุข และคณะ, 2550: 58-59) รับฟังการ

บรรยายและสนทนาแลกเปลี่ยนในประเด็นบทบาทของผู้นำชุมชนในการแก้ไขปัญหาด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และดูงานการบริหาร โฮมสเตย์

(2.2) เวที 2 ระบบยุติธรรมชุมชน กระบวนการประชาพิชัย
ขั้นตอนนี้แบ่งเป็น 2 ส่วน

(2.2.1) ผู้วิจัยได้จัดการฝึกอบรมตำรวจบ้านเมื่อวันที่ 14-15 พฤษภาคม 2551 จำนวน 22 คน เพื่อให้ชุมชนได้เปลี่ยนบทบาท (role shifting) จากบทบาทของผู้รับบริการมาเป็นบทบาทผู้ดำเนินการ ทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อย จัดการจราจรในเขตตำบลบ้านกาสร่วมกับตำรวจประจำสถานีตำรวจชุมชนบ้านกาศ

(2.2.2) ผู้วิจัยได้จัดเวทีการเรียนรู้ กระบวนการเชิงสมานฉันท์ มี พ.ต.ท.สาคัญ จันทร์ดี เป็นวิทยากร บรรยายหลักการไกล่เกลี่ยประนอมข้อพิพาทแก่ชุมชน และได้นำปรากฏการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน คือ ความขัดแย้งในการจัดการป่าชุมชนระหว่างชุมชนบ้านแพะและชุมชนบ้านแม่หาร และความขัดแย้งเรื่องแนวเขตของหมู่บ้านแม่หารกับบ้านแพะมาเป็นกรณีศึกษา

(2.3) เวทีการประชาพิจารณ์และการจัดทำแผนแม่บทชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้เห็นถึงภาพการจัดการตนเองได้ชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยได้จัดเวทีการเรียนรู้ขึ้น 2 เวที คือ

(2.3.1) เวทีแรก การเขียนแผนแม่บทชุมชน ผู้วิจัยเชิญนางปราณี วงศ์ใหญ่ ผู้เชี่ยวชาญการจัดทำแผนแม่บทชุมชน เป็นวิทยากร ค.ต.เสวต ปินตา เป็นผู้ดำเนินรายการ มีผู้เข้าร่วมประชุม 111 คน เพื่อเป็นการให้แนวทางการเขียนแผนแม่บทชุมชน

(2.3.2) เวทีที่สอง การประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชน เมื่อวันที่ 23 มกราคม 2552 ผู้วิจัยได้จัดเวทีการประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชนขึ้นที่ศาลาเอนกประสงค์บ้านแม่หาร โดยมี ค.ต.เสวต ปินตา และนายปณิธิ บุญสา เป็นผู้ดำเนินรายการ มีหน่วยงานราชการในพื้นที่ ผู้นำทางศาสนาและสื่อมวลชนมาเป็นสักขีพยาน

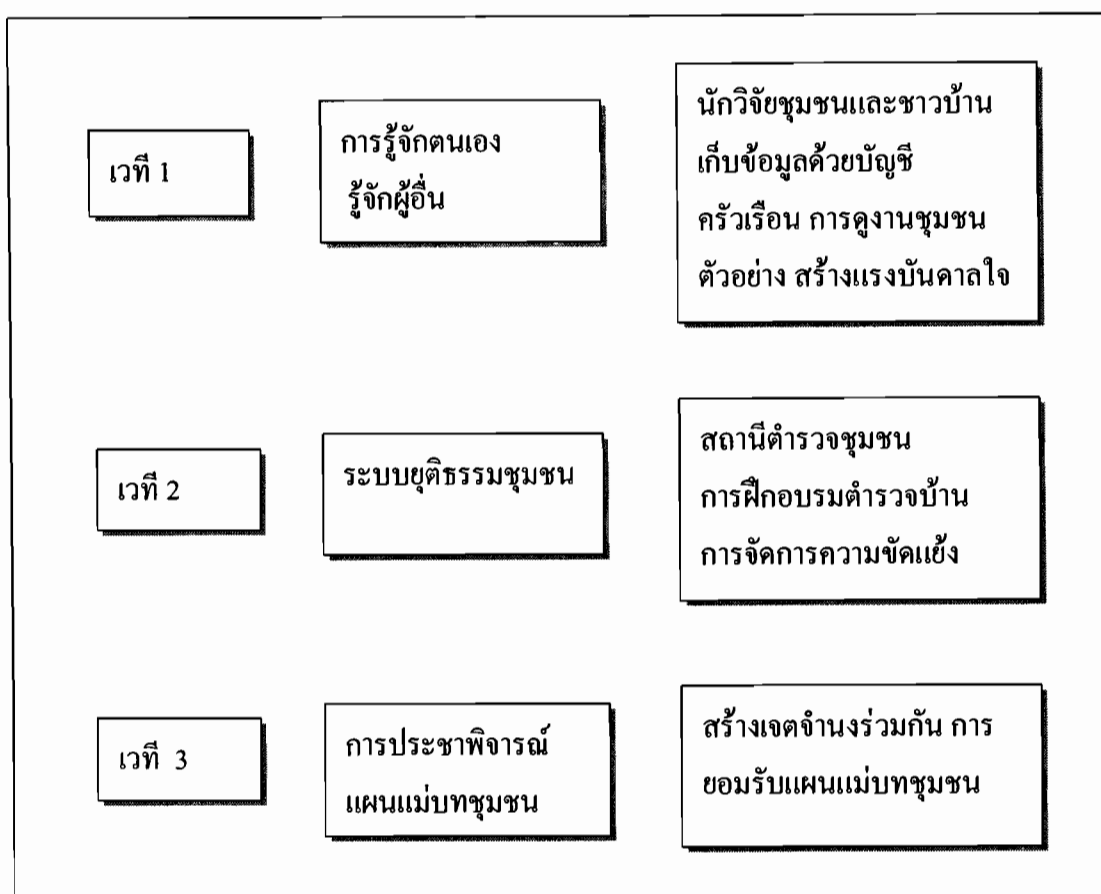
โดยสรุป เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและพัฒนาด้วยกระบวนการประชาพิชัยมีดังนี้

(1) บัญชีครัวเรือน ที่ผู้วิจัยได้ปรับปรุงจากแบบสอบถาม ด้านเศรษฐกิจชุมชนของมูลนิธิหมู่บ้านมาเป็นเครื่องมือให้ชาวบ้านเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง เพราะการรู้จักตัวเองตามแนวคิดกระบวนการประชาพิชัยไม่ได้เกิดจากคนอื่นจัดการให้ แต่ต้องรู้จักด้วยตนเอง

(2) เทคนิคการเรียนรู้ระหว่างทำงาน ผู้วิจัยได้นำเทคนิคนี้มาใช้ในการถอดบทเรียนเพื่อให้ชุมชนวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลด้วยตนเองสอดคล้องกับวิธีการวิภาชวิธีจากเวทีการเรียนรู้ เป็นการทบทวน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ทำให้เกิดความรู้ใหม่แก่ชุมชน

(3) การประชาพิจารณ์ เป็นวิธีการหาข้อสรุปร่วมกันของชุมชนหรือนัยหนึ่งเป็นการสร้างสัญญาประชาคมเพื่อให้ชุมชนมีความผูกพันแน่นแฟ้นต่อกัน มีเจตจำนงร่วมกันอย่างแท้จริงในการร่วมกันจัดทำแผนแม่บทชุมชนอันจะนำไปสู่การยอมรับ (consent) อย่างเต็มใจ

(4) เวทีการเรียนรู้ เป็นระบบคิดที่สำคัญของกระบวนการประชาพิชญ์ เป็นเวทีของการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลของชุมชนเพื่อให้เกิดความรู้ใหม่ มี 3 เวที ดังภาพต่อไปนี้

ภาพ 6 เวทีการเรียนรู้ในกระบวนการประชาพิชญ์

3.3.2.3 การประเมินผลลัพธ์ ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่มเป็นเครื่องมือในการประเมินเพื่อวัดการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากโครงการวิจัยเรื่องกระบวนการยุติธรรมชุมชน ผู้วิจัยได้สร้างแบบสัมภาษณ์เชิงลึกและแบบสนทนากลุ่มย่อย โดยใช้แนวคำถามแบบไม่เป็นทางการ (the informal conversational interview) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 5 กลุ่ม รายละเอียดปรากฏตาม ผผนวก ค.

3.3.3 การทดสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย (pre-testing of the instrument)

ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลตามแผนแบบการวิจัยและพัฒนา 3 ขั้นตอนด้วยกัน คือ ขั้นตอนก่อนการดำเนินการ (การประเมินบริบท) ขั้นตอนขณะดำเนินการ (การประเมินกระบวนการ) และขั้นตอนหลังเสร็จสิ้นการดำเนินการ (การประเมินผลลัพธ์) ดังนั้น เพื่อให้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลมีความรัดกุม เชื่อถือได้ ผู้วิจัยจึงทดสอบเครื่องมือในการวิจัยด้วยการนำแบบสอบถามของมูลนิธิหมู่บ้านในด้านเศรษฐกิจชุมชน แบบการสังเกตไม่มีส่วนร่วม แบบการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม ไปปรึกษากรรมการชุมชน นิพนธ์เพื่อตรวจสอบความตรงตามเนื้อหา นำข้อแนะนำมาปรับปรุงแก้ไขแนวคำถาม นำไปเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามต่อไป

3.3.4 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Gathering)

การเก็บรวบรวมข้อมูลมี 3 ส่วน ตามแผนแบบการวิจัย คือ

3.3.4.1 ส่วนแรก เป็นการเก็บข้อมูลประเมินบริบท มีดังนี้

(1) การรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และข้อมูลพื้นฐานของชุมชนบ้านกาศทั้งในเชิงกายภาพ โครงสร้างทางสังคม การเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจชุมชน โครงการพัฒนาในพื้นที่โดยผู้วิจัยเก็บรวบรวมจากข้อมูลที่ทางราชการและฝ่ายท้องถิ่นได้รวบรวมไว้แล้ว ได้แก่ ข้อมูลพื้นฐานการพัฒนาระดับหมู่บ้านของกรมพัฒนาชุมชน สถานีอนามัยบ้านสบหาร สถานีอนามัยบ้านแม่ต้อบ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาศ ข้อมูลแผนงาน โครงการต่าง ๆ ของกระบวนการยุติธรรมในพื้นที่อำเภอแม่สะเรียง และงานวิจัยเกี่ยวกับชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในอำเภอแม่สะเรียง

(2) ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

(2.1) ข้อมูลจากการสังเกตโดยตรงจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทุกโอกาสระหว่างการทำงานในพื้นที่วิจัย โดยผู้วิจัยได้สังเกตจากการไปร่วมงานศพ การทำบุญที่วัด การถวายเทียนพรรษา งานขึ้นบ้านใหม่ งานเลี้ยงผีศาลเจ้า งานรดน้ำดำหัว งานสงฆ์พระธาตุ งานแข่งกีฬา เพื่อเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน และสังเกตจากการร่วมเวทีการเรียนรู้ทุกเวที ผู้วิจัยได้บันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตไว้ในบันทึกย่อเพื่อใช้ประกอบการวิเคราะห์ข้อมูล

(2.2) ข้อมูลที่ได้จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยใช้แบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมที่ได้พัฒนาขึ้นเก็บข้อมูลบริบทของชุมชน อาทิ วิถีชีวิต ความเป็นมาของหมู่บ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ภูมิปัญญาท้องถิ่น จารีตประเพณี วัฒนธรรม การผลิต การจัดการความขัดแย้งในชุมชน กฎหมู่บ้าน

(2.3) การสนทนากลุ่ม (focus group)

ผู้วิจัยได้ใช้การสนทนากลุ่ม เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล สำรวจความคิดของกลุ่ม (exploratory group sessions) สำรวจปรากฏการณ์ในพื้นที่เพื่อศึกษาบริบทของชุมชนและบริบทขององค์กรในกระบวนการยุติธรรมก่อนการทำประชาพิชญ์ (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543: 143-146) โดยผู้วิจัยได้จัดให้มีการสนทนากลุ่มย่อยดังนี้

(2.3.1) คณะผู้วิจัยได้สนทนากลุ่มย่อยกับเจ้าหน้าที่ตำรวจงานชุมชนสัมพันธ์ของสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง จำนวน 2 ครั้ง มีผู้เข้าร่วมสนทนา 7 คน ครั้งแรกเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2550 ที่วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ เชียงใหม่ เพื่อศึกษาถึงวิถีคิดและวิธีการปฏิบัติงานตามโครงการชุมชนสัมพันธ์ของสำนักงานตำรวจแห่งชาติที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน โดยมีนายประสิทธิ์ แซ่ตั้ง เป็นผู้ดำเนินการสนทนา

ครั้งที่สองเมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2551 เพื่อปรับกระบวนการทัศน์ของตำรวจชุมชนสัมพันธ์โดยมีนายประสิทธิ์ แซ่ตั้ง เป็นผู้ดำเนินการสนทนา

(2.3.2) ผู้วิจัยได้สนทนากลุ่มกับตำรวจฝ่ายป้องกันปราบปรามและฝ่ายสอบสวนสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง จำนวน 1 ครั้ง เมื่อวันที่ 4 เมษายน 2551 มีผู้เข้าร่วมสนทนา 20 คน เพื่อศึกษาถึงวิถีคิดและวิธีการปฏิบัติงานในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรม การรักษาความสงบเรียบร้อยในพื้นที่โดยมีนายประสิทธิ์ แซ่ตั้ง เป็นผู้ดำเนินการสนทนา

(2.3.3) ผู้วิจัยได้สนทนากลุ่มผู้นำชุมชนตำบลบ้านกาศ เพื่อศึกษาถึงแนวทางการพัฒนาของภาครัฐและหน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ และการจัดการความขัดแย้งที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน จำนวน 1 ครั้ง เมื่อวันที่ 4 เมษายน 2551 มีผู้เข้าร่วมสนทนา 10 คน

(2.3.4) ผู้วิจัยได้สนทนากลุ่มหน่วยงานพัฒนา (พัฒนาการเกษตร ปศุสัตว์ สาธารณสุข นายกองจัดการบริหารส่วนตำบลบ้านกาศ) เพื่อทราบข้อมูลแนวทางวิธีการในการพัฒนา และแผนงาน โครงการพัฒนาต่างๆของภาครัฐที่ได้ดำเนินการในพื้นที่วิจัย

3.3.4.2 ส่วนที่สอง เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลระหว่างการดำเนินการตามกระบวนการประชาพิชญ์ที่เริ่มต้นด้วยการให้ชุมชนรู้จักตนเองหรือนัยหนึ่งคือการประเมินตนเอง (self assessment) ผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยการให้ชาวบ้านเป็นผู้เก็บข้อมูลด้วยตนเองโดยใช้แบบบัญชีครัวเรือนเป็นเครื่องมือ ผู้วิจัยได้เตรียมแบบสอบถามให้ครบทุกครัวเรือนในพื้นที่วิจัย วางแผนการเก็บข้อมูลด้วยการมอบหมายให้นักวิจัยชุมชน 2 คน เก็บข้อมูล 1 หมู่บ้าน ให้ครอบคลุมจำนวนครัวเรือนทั้งหมดเพื่อเก็บข้อมูลรายรับรายจ่ายหนี้สินในรอบ 1 เดือน หลังจากครบกำหนด ผู้วิจัยได้รวบรวมแบบสอบถาม

นำมาวิเคราะห์ข้อมูลแต่ละหมู่บ้าน จากนั้นคืนความรู้สู่ชุมชนด้วยการจัดเวทีการเรียนรู้เวทีย่อยแต่ละหมู่บ้าน จนครบทั้ง 10 แห่ง โดยประยุกต์ใช้แนวคิดการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม (ประเมินกระบวนการ) และเทคนิคการเรียนรู้ระหว่างการปฏิบัติงาน (วิจารณ์ พานิช, 2549: 159-162) มาใช้ในการถอดบทเรียนแก่กลุ่มครัวเรือน มีนายโสรัจจ์ ปวงคำคง เป็นวิทยากร และผู้วิจัยเก็บข้อมูลด้วยการสังเกต สำหรับข้อมูลรายได้ รายจ่ายและหนี้สินได้ใช้เป็นฐานคิดในเวทีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

3.3.4.3 ส่วนที่สาม ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อประเมินผลความสำเร็จของโครงการตามแนวคิดการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม (อรุณี เวียงแสง และคณะ, 2548: 18-23) ประเด็นการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึกปรากฏตาม ผนวก ค. ดังนี้

(1) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากกระบวนการยุติธรรม (กลไกทางสังคมของกฎหมาย) ผู้วิจัยได้ส่งบทสรุปสำหรับผู้บริหารซึ่งเป็นบทสรุปผลการวิจัยและพัฒนาโครงการวิจัยนี้แก่ผู้บริหารกระบวนการยุติธรรมในอำเภอแม่สะเรียง จากนั้นจึงได้สัมภาษณ์เชิงลึกผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดแม่สะเรียง อัยการจังหวัดแม่สะเรียง ผู้บัญชาการเรือนจำแม่สะเรียง และผู้อำนวยการสำนักงานคุมประพฤติจังหวัดเชียงราย

(2) ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม กลุ่มข้าราชการตำรวจสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง (งานป้องกันปราบปราม งานสอบสวน งานชุมชนสัมพันธ์) เมื่อวันที่ 28 มกราคม 2552 ณ สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง เพื่อเก็บข้อมูลสำหรับการประเมินผลโครงการวิจัย

(3) ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม กลุ่มภาคีการพัฒนาประกอบด้วยพัฒนาการ เกษตรอำเภอ ปศุสัตว์ สาธารณสุข กลุ่มผู้นำชุมชนและกลุ่มตัวแทนครัวเรือนตำบลบ้านกาศที่เข้าร่วมกระบวนการ เมื่อวันที่ 29 และ 30 มกราคม 2552 ณ สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง เพื่อเก็บข้อมูลผลสำหรับการประเมินผลโครงการวิจัย

3.3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล (Analysis Data)

ในการวิจัยและพัฒนานี้ มีการวิเคราะห์ข้อมูล 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นตอนการดำเนินการตามกระบวนการประชาพิชย์โดยมีจุดประสงค์เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลจากบัญชีครัวเรือนร่วมกับชุมชน ส่วนที่สอง ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มในการวิจัยตามองค์ประกอบการวิเคราะห์ 2 ประการ คือ การจัดระเบียบข้อมูล การหาข้อสรุปและการตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของผลการวิเคราะห์ กล่าวในรายละเอียดได้ดังนี้

3.3.5.1 การวิเคราะห์ข้อมูลบัญชีครัวเรือน

(1) การวิเคราะห์ข้อมูลรายรับ รายจ่าย และหนี้สินของหมู่บ้านและตำบลจากบัญชีครัวเรือน โดยเมื่อเก็บข้อมูลได้ครบ ผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนซึ่งเป็นคณะทำงานเก็บข้อมูลในแต่ละหมู่บ้านได้นำแบบสอบถามมาจัดกลุ่มข้อมูลแยกตามประเภท และรวมตัวเลขในแต่ละประเภทให้เป็นข้อมูลของหมู่บ้าน โดยใช้การคำนวณข้อมูลรายรับ รายจ่าย และหนี้สิน ดังนี้

(1.1) จัดกลุ่มประเภทข้อมูลรายรับ รายจ่าย และหนี้สิน และรวมตัวเลขในแต่ละกลุ่มในระดับหมู่บ้าน

(1.2) คำนวณตัวเลขรายรับ รายจ่าย และหนี้สินในแต่ละกลุ่มให้เป็นตัวเลขของหมู่บ้านต่อเดือน

(1.3) นำตัวเลขที่คำนวณได้ในข้อ (2.2) มาคูณ 12 เดือน ให้เป็นค่าตัวเลขต่อปี

(1.4) นำข้อมูลที่ได้ในแต่ละหมู่บ้านไปรวมเป็นตัวเลขในระดับตำบล

(2) การวิเคราะห์ข้อมูลรายรับ รายจ่ายของหมู่บ้านและตำบลมีขั้นตอนดังนี้

(2.1) วิเคราะห์ที่มาของรายรับ รายจ่าย และหนี้สินในแต่ละกลุ่ม

(2.2) อธิบายความสัมพันธ์ของรายรับ รายจ่าย และหนี้สินในแต่ละกลุ่มกับสภาพเศรษฐกิจ สังคม และการใช้ทรัพยากรในหมู่บ้านและตำบล

(3) ผู้วิจัยประยุกต์ใช้เทคนิคการเรียนรู้ระหว่างการทำงาน ถอดบทเรียนเพื่อหาสาเหตุของรายจ่าย และหนี้สิน และหาทางเพิ่มรายรับร่วมกับชุมชนด้วยการจัดเวทีการเรียนรู้ทุกหมู่บ้านเป้าหมายในการวิจัย โดยมี นายโสรัจจ์ ปวงคำคง เป็นวิทยากร และได้ใช้ข้อมูลนี้ถอดบทเรียนเพื่อสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนในเวทีการเรียนรู้เวทีใหญ่ในภาพรวมระดับตำบลอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้แต่ละชุมชนหมู่บ้านเห็นภาพรวมในระดับตำบล

3.3.5.2 การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม

(1) ผู้วิจัยได้จัดระเบียบข้อมูล (data organizing) ทั้งในทางกายภาพและทางเนื้อหา พร้อมทั้งจะแสดงและนำเสนอได้อย่างเป็นระบบ โดยจัดระเบียบทางกายภาพก่อน เริ่มแต่การถอดเทปและบรรณาธิกรณข้อมูล ผู้วิจัยได้ถอดเทปแบบสรุปใจความสำคัญ โดยแทรกวลี ข้อความสำคัญไว้ บรรณาธิกรณข้อมูลให้คงเนื้อความเดิมไว้ให้มากที่สุด จัดเก็บข้อมูล

อย่างเป็นระบบด้วยเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ แยกเฉพาะเรื่องและจัดทำบัญชีรายการข้อมูลที่มีอยู่ รวมทั้งเก็บข้อมูลด้วยการใช้วิธีการได้มาซึ่งข้อมูลเป็นเกณฑ์ ได้แก่ แยกเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึก ข้อมูลการสังเกตไว้เป็นสัดส่วนและรักษาข้อมูลเป็นความลับ ส่วนการจัดระเบียบเนื้อหาข้อมูล ผู้วิจัยย่อหรือทอนข้อมูลลง (data reduction) เป็นวลี ประโยคหรือหัวข้อสำคัญ (themes) ตามที่กำหนดไว้แล้วตั้งแต่ขั้นตอนการสร้างแนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์ เพื่อความสะดวกในการจำแนกข้อมูลเป็นกลุ่มสำหรับการวิเคราะห์หาแบบแผน (patterns) และความสัมพันธ์ (relations) ของประเด็นวิเคราะห์ (ชาย โพรทิตตา, 2549: 364-388)

(2) เพื่อเป็นการหาข้อสรุป ตีความหมายของข้อค้นพบที่ได้จากการแสดงข้อมูล รวมถึงตรวจสอบว่าข้อสรุปที่ได้นั้นมีความถูกต้องตรงประเด็นและน่าเชื่อถือเพียงใด (conclusion, interpretation and verification) ผู้วิจัยได้สร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎีขึ้น โดยเริ่มจากการมองหาแบบแผน เรื่องหรือประเด็นสำคัญที่ปรากฏขึ้นมาจากข้อมูล (noting patterns and themes) มองหาความน่าจะเป็นในข้อมูล (plausibility) จัดกลุ่ม จัดประเภทสิ่งต่าง ๆ (clustering) สร้างคำหรือวลีเปรียบเทียบ เพื่อให้มองเห็นภาพที่ชัดเจนของสิ่งที่วิเคราะห์อยู่ (making metaphors) มองหาความเหมือนความต่างของเรื่องที่วิเคราะห์ (making contrast/ comparison) จัดกลุ่มเรื่องที่คล้ายกันไว้ภายใต้มนทัศน์เดียวกัน (subsuming particulars into the general) แยกตัวประกอบของประเด็นที่ทำการวิเคราะห์ (factoring) ตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร (noting relations between variables) เชื่อมโยงหลักฐานอย่างมีเหตุผล (building logical chain of evidences) และสุดท้ายเป็นการสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎีขึ้นเรียกว่า รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนแม่สะเรียง (Maesariang model) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่มีเหตุผล สอดคล้องกับข้อเท็จจริง (logical theory grounded in the data) ที่ได้จากการวิจัยและพัฒนา (Miles and Huberman, 1994 อ้างใน ชาย โพรทิตตา, 2549: 390-394)

3.3.6 การนำเสนอข้อมูลและการอภิปรายผล (Resulted of Data Analysis)

ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัย เพื่อตอบคำถามการวิจัยที่ว่า การสถาปนากระบวนการยุติธรรมชุมชนขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรมนั้น ควรดำเนินการอย่างไร อะไรคือเงื่อนไขที่จำเป็นและเงื่อนไขที่พอเพียงในการเกื้อหนุนให้เกิดกระบวนการยุติธรรมชุมชน และนำเสนอถึงการประเมินผลตามแบบแผนการวิจัยว่ากระบวนการประชาพิชญ์ได้ก่อให้เกิดการสถาปนากระบวนการยุติธรรมชุมชนขึ้นได้หรือไม่ อย่างไร ดังนี้

3.3.6.1 การนำเสนอข้อมูล ผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลเป็น 3 ส่วน ส่วนแรกเป็นการศึกษาบริบทของชุมชนและกลไกทางสังคมของกฎหมายก่อนการทำประชาพิชญ์ ส่วนที่สองเป็นการศึกษาถึงกระบวนการประชาพิชญ์ผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย และส่วน

ที่สาม เป็นการศึกษาผลของการทำประชาพิชัยผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย โดยนำเสนอข้อมูลด้วยการแสดงข้อมูล (data display) ในรูปของการพรรณนาโดยใช้ตารางแสดงข้อมูลเชิงคุณภาพ สรุปสาระสำคัญในหัวข้อสำคัญใช้เปรียบเทียบข้อมูลเพื่อช่วยให้เห็นรูปแบบของสิ่งที่ศึกษาได้ดีขึ้น และผู้วิจัยยังจำแนกสาระสำคัญของหัวข้อแบ่งเป็นประเด็นหลักและประเด็นย่อย หลังจากการจัดกลุ่ม ใช้ตารางเสนอข้อมูล หาข้อสรุปและตีความหมายของข้อค้นพบที่ได้จากการแสดงข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลด้วยการบรรยายข้อค้นพบเพื่อนำไปสู่คำตอบของคำถามในการวิจัยต่อไป

3.3.6.2 การอภิปรายผล ผู้วิจัยได้อภิปรายผลในทัศนะวิพากษ์ (critical perspective) เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและบริบท (text-context relationships) ในเรื่องกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เป็นอยู่และกำลังเคลื่อนไหวในสังคมไทย พร้อมกับได้เสนอภาพกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่ควรจะเป็นผ่านงานวิจัยเรื่องนี้ และอภิปรายผลด้วยการชี้ชวนให้เกิดการตรวจสอบ ทบทวน และตั้งคำถามกับกระบวนการยุติธรรมที่คุ้นเคย เคยชินและยอมรับจนไม่คิดตั้งคำถาม โดยวินิจฉัยเชิงคุณค่าต่อข้อค้นพบของการวิจัยตามคตินิยมหลังสมัยใหม่ในประเด็นรัฐและอำนาจ ของกรัมซี และมิเชล ฟูโกต์ เพื่อชี้ให้เห็นถึงการครอบงำ อำนาจและความจริง ที่ซ่อนเร้นอยู่ในรูปของความรู้เรื่อง กระบวนการยุติธรรมชุมชน อันเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชนที่เสมอภาคและเป็นธรรม

บทที่ 4

ผลการวิจัยและวิจารณ์

ปรัชญา ฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมไทย

กล่าวได้ว่า โครงสร้างของกระบวนการยุติธรรมไทยในปัจจุบัน เป็นผลมาจากการปะทะและคลี่คลายแนวคิดเชิงปรัชญาตั้งแต่เริ่มก่อตัวเป็นสังคมจนเป็นรัฐชาติในปัจจุบัน ดังนั้นเพื่อหาคำตอบว่า ปรัชญาและฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมที่ผ่านมาและดำรงอยู่เป็นอย่างไร ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาเชิงวิวัฒนาการด้วยการวิจัยเอกสาร มุ่งเสนอภาพการเปลี่ยนแปลงในแง่ของกระบวนการตามลำดับเหตุการณ์สำคัญมากกว่าการพรรณนาความของเหตุการณ์โดยละเอียด ผลการศึกษามี 2 ส่วน ส่วนแรก เป็นผลการศึกษาวิวัฒนาการของกระบวนการยุติธรรมตะวันตกที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการยุติธรรมไทย ผ่านการปะทะกันระหว่างแนวคิดเชิงปรัชญาเรื่องสิทธิของปัจเจกกับการอำนาจการควบคุมของรัฐ (individual rights versus public order) จนคลี่คลายลงสู่ดุลยภาพ (equilibrium) ในยุคหนึ่ง ส่วนที่สอง เป็นผลการศึกษาวิวัฒนาการของกระบวนการยุติธรรมไทยที่เป็นผลมาจากการปะทะและคลี่คลายของแนวคิดเชิงปรัชญาในสังคมไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตก ผลการศึกษามีดังนี้

4.1 วิวัฒนาการของกระบวนการยุติธรรมตะวันตก

4.1.1 กระบวนการยุติธรรมในยุคโบราณ (traditional approach)

4.1.1.1 ยุคดึกดำบรรพ์ ไม่มีรัฐ สังคมแรกเริ่มของมนุษย์เป็นอนาธิปไตย ดำรงชีวิตแบบกลุ่มเร่ร่อน ไม่มีดินแดนของตนเอง แต่หลายครอบครัวรวมกันอยู่ภายใต้การปกครองของคน ๆ เดียวกัน บางครั้งมีปัญหาความขัดแย้ง ข่มเหงกันตามธรรมชาติของมนุษย์ จึงเกิดการพัฒนาระบบการควบคุมสังคมขึ้น แรกเริ่ม มนุษย์ใช้ระบบที่พึ่งทางใจที่มีลักษณะลึกลับแฝงในธรรมชาติควบคุมพฤติกรรม เช่น ภูติผีปีศาจ ขุนเขา ป่าไม้ ดินฟ้าอากาศ ผู้ที่ติดต่อกับอำนาจธรรมชาติได้ต้องมีเวทมนตร์คาถาซึ่งคนธรรมดาไม่มี อำนาจดังกล่าวทำให้สังคมขณะนั้นเกรงกลัวและยกย่องให้เป็นผู้ควบคุมความปลอดภัย สังคมขณะนั้นจึงควบคุมกันด้วยการลงโทษทางเวทมนตร์คาถา (magical sanction) ใช้อกฏหรือคาบู้ (taboo) ซึ่งเป็นข้อห้ามทางสังคมที่ใช้ความศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาบังคับ เช่น การสาปแช่ง (curse) การจำกัดสิทธิที่จะได้รับพิธีกรรมทางศาสนาในคราวจำเป็นของชีวิต อาทิ ตอนตายจะไม่ได้รับการทำพิธีศาสนา เป็นต้น โดยหัวหน้าหมู่บ้านและหัวหน้าเผ่าจะเป็นผู้ไกล่เกลี่ย ในระดับกลุ่มตระกูลหรือหมู่บ้าน อาจมีผู้เฒ่าทำหน้าที่นี้ ในคดีสำคัญอาจเป็น

กษัตริย์ หัวหน้าทางศาสนาเป็นผู้ไกล่เกลี่ย การพิพากษาในสมัยนั้นเป็นไปตามวิจารณ์ของผู้นิติพิจารณาคดีและผลประโยชน์ของบุคคลและกลุ่มมากกว่าหลักการ หากขัดแย้งกันด้วยเรื่องเล็กน้อย เช่น การลักขโมยทรัพย์สินเป็นเรื่องระหว่างบุคคลและไม่เดือดร้อนผู้อื่น สังคมจะลงโทษสถานเบา ด้วยการสาปแช่ง การปรับสินไหม หากจะมีโทษถึงกักขังก็อาจมีการชดใช้กันแล้วยอมความกันได้ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไข 2 ประการ คือ บารมีของคนกลางผู้ไกล่เกลี่ย หากเป็นผู้ที่ตนให้ความเคารพศรัทธาคดีความยอมยุติได้ตามที่ผู้นั้นเห็นสมควร อีกประการหนึ่ง หากผู้กรณีเป็นญาติใกล้ชิดกันคดีจะยุติลงได้ง่าย บางครั้งเพียงขอโทษต่อกันก็ได้ อีกประเภทหนึ่งเป็นการขัดแย้งสถานหนักเกิดผลกระทบต่อส่วนรวม เช่น การฆ่ากันตาย การยกพวกทำร้ายกัน การลงโทษจะต้องหนักไปด้วย เช่น การทรมานทางร่างกาย การเนรเทศออกจากสังคม เป็นต้น การควบคุมทางสังคมในระดับต้นสุดจึงเป็นการใช้ระบบไสยศาสตร์ควบคุมและมีการประนีประนอมกัน

ในระดับที่สอง สังคมมนุษย์เป็นระเบียบมากขึ้น มนุษย์ใช้กฎเกณฑ์ซึ่งเป็นรูปธรรมกว่าการใช้เวทมนตร์คาถา ศาสนาได้ถูกพัฒนาเป็นสถาบันที่มีกฎเกณฑ์ มีกฎศีลธรรมสำหรับการบังคับใช้ มีพระสงฆ์เป็นผู้ประกาศกฎและอบรมศีลธรรมแก่ชาวบ้าน การควบคุมสังคมจะออกมาในรูปของกฎศีลธรรม ซึ่งเป็นชุดของหลักปฏิบัติที่ขึ้นอยู่กับความถูก-ผิด ชั่ว - ดี บาป - บุญ อีกกฎหนึ่งที่ใช้เป็นหลักปฏิบัติของคนในสังคมคือ กฎจรรยาบรรณ (ethical rules) ศาสนาจะทำหน้าที่วางมาตรฐานค่านิยมหล่อหลอมจิตใจของคนในสังคม พร้อมทั้งที่สังคมได้สร้างมาตรฐานความประพฤติของสมาชิกไว้ใช้เรียกว่า “บรรทัดฐาน” (norms) ซึ่งเป็นกฎในใจที่ทุกคนรู้และปฏิบัติตาม การฝ่าฝืนจะถูกลงโทษจากสังคม เช่น ถูกนิินทา ไม่มีผู้ใดติดต่อสมาคมด้วย บรรทัดฐานนี้เองเป็นพื้นฐานและที่มาของกฎเกณฑ์อย่างเป็นทางการของสังคมที่เรียกว่า “กฎระเบียบ” (rules) หรือ “กฎปฏิบัติ” (regulations) ที่สังคมสร้างขึ้นมาอย่างเป็นทางการให้คนปฏิบัติตาม กฎระเบียบเป็นกติกาที่บุคคลตกลงร่วมกันร่างเป็นลายลักษณ์อักษร บังคับใช้เฉพาะกลุ่มในวงแคบ เฉพาะเรื่องไป ในกรณีนี้ผู้บังคับใช้กฎหมายได้แก่ผู้เฒ่าหรือผู้ที่คนส่วนใหญ่เคารพนับถือ

ระดับที่สาม มนุษย์ได้พัฒนาระบบกฎหมาย (law) ขึ้น เป็นข้อตกลงร่วมกันอย่างเป็นทางการผ่านทางการปกครองของสังคมหนึ่ง ๆ กฎหมายจึงเป็นกฎหมายใหญ่รวมกฎระเบียบทุกประเภทใช้บังคับทั้งหมดในสังคมนั้น ๆ รวมไปถึงการใช้กำลังอาวุธและกองกำลังทหารหรือนักรบ บังคับให้ผู้กระทำผิดปฏิบัติตามคำตัดสิน (physical force) (นิยพธรรม วรรณศิริ, 2550: 222-224) พัฒนาการของกระบวนการยุติธรรมเริ่มเป็นรูปเป็นร่าง จากการพบหลักฐานกฎหมายสมัยพระเจ้าฮัมมูราบี (The Hammurabi code) ที่ปกครองเมืองบาบิโลนในช่วงยุคโบราณ ปี 1750 ก่อน ค.ศ. เนื่องจากเมืองบาบิโลนเป็นศูนย์กลางของการค้าขณะนั้นกฎหมาย

ดังกล่าวจึงมีบทบาทบัญญัติเกี่ยวกับการลักทรัพย์ การป้องกันทรัพย์สิน ความสัมพันธ์ระหว่างเพศ การลงโทษผู้ฝ่าฝืนกฎหมายใช้การลงโทษที่รุนแรงตามหลักการแก้แค้นทดแทน (Frank Schmallegger, 2003: 131)

กล่าวได้ว่า ขณะที่มนุษย์ยังไม่มีรัฐ ไม่มีกฎหมายและองค์กรทางการเมืองทำหน้าที่ตัดสินชี้ขาดอย่างเป็นทางการ แต่มิได้นำไปสู่สภาพการณ์ที่ไร้ระเบียบ มีกลไกอย่างไม่เป็นทางการทำหน้าที่คล้ายรัฐบาลในความหมายปัจจุบันผ่านทางคำตัดสินภายในกลุ่มครอบครัว ซึ่งมีผลกระทบต่อชุมชน ดังนั้น พฤติกรรมการควบคุมสังคมให้สงบสุขจึงเป็นพฤติกรรมพื้นฐานอย่างหนึ่งของมนุษย์ จนกระทั่งต่อมาได้มีการพัฒนาระบบการควบคุมสังคมอย่างเป็นทางการและมีกฎหมายขึ้นใช้บังคับ

4.1.1.2 กระบวนการยุติธรรมในยุคประวัติศาสตร์กรีก

ประวัติศาสตร์ของกรีกพัฒนาจากยุคของเทพเจ้า มาสู่ยุคของวีรบุรุษ และสู่ยุคของมนุษย์ โดยยุคเทพเจ้า ทุกอย่างตัดสินกำหนดโดยเทพเจ้าอ้างอิงเชื่อมโยงกับศาสนา จากนั้นมาถึงยุคของวีรบุรุษซึ่งพรรณาโดยกวีโฮเมอร์ กรีกมีการพัฒนาด้านภาษา กฎหมาย และวัฒนธรรมเมื่อมีการเกิดขึ้นของรัฐ โดยกฎหมายอยู่ในสภาพเป็นคำสั่งและข้อห้ามซึ่งจัดเป็นขั้นต้นของกฎหมาย (primary rules of obligation) การพัฒนาเหล่านี้เป็นผลมาจากแนวคิดเชิงปรัชญาของโสเครตีส เพลโตและอริสโตเติล โดยเฉพาะหลักการปกครองโดยกฎหมาย ดังที่อริสโตเติลได้กล่าวไว้ใน จริยธรรม (Ethics) ว่า “we do not permit a man to rule, but the law” (Kelly, 1993: 12-18,25) เมื่อมาถึงยุคที่เอเธนส์รุ่งเรือง กรีกปกครองในระบอบประชาธิปไตยแบบนครรัฐ ด้วยขนาดของรัฐที่เล็กทำให้ประชาชนใกล้ชิดกับการเมือง และเกี่ยวข้องกับปัญหาของส่วนรวมมาก ทุกคนเท่าเทียมกัน และรู้สึกเป็นเจ้าของและมีความปรารถนาดีต่อส่วนรวม ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปเป็นผู้ใช้อำนาจรัฐ ทำหน้าที่ออกกฎหมาย ให้นโยบาย บางครั้งเป็นผู้ปกครองบ้านเมือง บางครั้งเป็นผู้พิพากษา บางช่วงเป็นผู้ถูกปกครอง (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2550: 65)

4.1.1.3 กระบวนการยุติธรรมในยุคประวัติศาสตร์โรมัน

ในยุคต้นของอารยธรรมโรมัน (500 – 300 ปี ก่อน ค.ศ.) กฎหมายโรมันแบ่งออกเป็น 3 สาขา คือ กฎหมายเอกชน (Jus Privatum) เป็นกฎหมายทั้งหลายที่เกี่ยวกับราษฎรในชีวิตประจำวัน กฎหมายมหาชน (Jus Publicum) เป็นกฎหมายที่เกี่ยวข้องเฉพาะบุคคลบางประเภท เช่น ศาล สมาชิกสภา และกฎหมายศาสนา (Jus Sacrum) เป็นกฎหมายสูงสุด และมีความสัมพันธ์ต่อการพัฒนากฎหมายมหาชน เนื่องจากนักกฎหมายยุคนั้นส่วนใหญ่เป็นพระ ต่อมาเมื่อกรีกเสียอำนาจให้แก่อาณาจักรโรมัน (300 – 30 ปี ก่อน ค.ศ.) และโรมันได้นำอารยธรรมกรีกไปใช้ตั้งแต่เรื่องของปรัชญา กฎหมายและการปกครอง (ชเนศวร์ เจริญเมือง, 2550: 84, 112) ในสมัยนี้

โรมันจึงปกครองแบบสาธารณรัฐตามที่รับเอามาจากอารยธรรมประชาธิปไตยจากกรีก มีสภาสูง 300 คน ประกอบด้วยชนชั้นสูงและเจ้าของที่ดิน (patrician) ส่วนสภารายกรประกอบด้วยพลเมืองโรมันทั้งชนชั้นสูงและชนชั้นสามัญ เมื่อชนชั้นสามัญมีบทบาททางการเมืองมากขึ้นและมีสิทธิในการปกครอง สามารถแต่งตั้งตำแหน่งทริบูน (tribune) ซึ่งมีสิทธิออกคะแนนเสียง (วิชัย สังข์ประไพ, 2542: 15-16) ทำให้มีการบันทึกกฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษร เรียกว่า กฎหมายสิบสองโต๊ะ (the Twelve Tables) ซึ่งเป็นกฎหมายที่วางรากฐานเกี่ยวกับครอบครัว ศาสนา และวิถีเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันฝั่งยุโรป และแองโกลแซกซันก็มีการพัฒนาระบบกฎหมายขึ้นเรียกว่า Common law (Frank Schmalleger, 2003: 132) ส่วนโลกตะวันออกก็มีกฎหมายมนุษยธรรมศาสตร์ (The Law of Manu) ของพรามณ์ฮินดูใช้เป็นหลักเช่นกัน (อมร รักษาสัตย์, 2547: 424)

ยุคคลาสสิกของจักรวรรดิโรมัน (30 ปีก่อน ค.ศ. – ค.ศ.300) เริ่มเมื่อออกุสตุส (Augustus) เป็นจักรพรรดิองค์แรก ปลายยุคนี้กฎหมายมหาชนของโรมันพัฒนาขึ้น ขยายขอบเขตจากกิจการทางการเมืองครอบคลุมถึงกิจการเกี่ยวกับประชาชนทั่วไป แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายที่สำคัญที่เกิดในยุคนี้คือกฎหมายปกครอง โดยอุลเปียน (Ulpian) นักกฎหมายสำคัญในยุคนี้ กล่าวว่า “กฎหมายมหาชนคือกฎหมายที่กำหนดสถานะของสาธารณรัฐโรมัน ส่วนกฎหมายเอกชนคือกฎหมายที่เกี่ยวกับปัจเจกชน” แนวแบ่งแยกสาขากฎหมายมหาชนและกฎหมายเอกชนจึงเริ่มมีมาแต่ตอนนั้น (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2548ก: 5) ยุคนี้แม้คริสต์ศาสนาจะเริ่มแผ่ขยายมาแต่คริสจักรยังไม่มีอำนาจเหนือโรม ความคิดต่าง ๆ จึงมีรากฐานมาจากความคิดทางกฎหมายโรมันที่เน้นกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน เสรีภาพในการค้าขายและทำสัญญา หรือที่เรียกว่าลัทธิเศรษฐกิจเสรี (laissez-faire) ดังนั้น สิทธิส่วนบุคคลและลัทธิเศรษฐกิจเสรีจึงเป็นลักษณะเด่นของยุคนี้ (อภิรักษ์ พันธเสน, 2547: 111)

ยุคขุนนางนักปกครองของจักรวรรดิโรมัน (ค.ศ. 300 – ค.ศ. 534) เริ่มจากสมัยของจักรพรรดิธีโอโดซุสที่ 1 ในสมัยพระเจ้าจัสติเนียน ถือเป็นยุคสุดท้ายของประวัติศาสตร์กฎหมายโรมัน ในสมัยพระเจ้าจัสติเนียน มีการจัดทำประมวลกฎหมายจัสติเนียน (The Justinian Code) ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของกฎหมายในยุคต่อมา เนื้อหา 2 ภาค ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างรัฐโรมันและรัฐสภา และว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล สัญญา และทรัพย์สิน (Frank Schmalleger, 2003: 132)

4.1.1.4 ปรัชญาที่เป็นรากฐานของกฎหมาย

กล่าวได้ว่าระบบกฎหมายตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันได้รับอิทธิพลมาจากปรัชญากรีกและแนวคิดทางกฎหมายโรมัน ดังนี้

(1) ปรัชญากรีก

(1.1) เพลโต

ปรัชญากรีกที่เป็นรากฐานทางกฎหมายที่สำคัญยิ่งคือปรัชญาของเพลโตที่มีแนวคิดที่ว่า เมื่อเป็นการยากที่จะหาราชานักปราชญ์มาปกครองบ้านเมืองเนื่องจากมนุษย์แต่ละคนอาจมีจุดเด่นเห็นแก่ตัว หากการปกครองอยู่ได้น้ำมือของมนุษย์อาจสร้างความเดือดร้อนให้กับสังคมได้ จึงควรใช้กฎหมาย (Laws) มาเป็นผู้ปกครองแทน ปรัชญาดังกล่าวเป็นรากฐานทำให้เกิดหลักนิติรัฐ (The Rule of Law) ที่เชื่อกันว่าดีกว่าการปกครองโดยคนและใช้กันไปทั่วโลกในปัจจุบัน (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2546: 110-112)

(1.2) อริสโตเติล

ปรัชญาของอริสโตเติลมาจากความคิดสำคัญ 4 ประการ (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 77-83 พระธรรมโกศาจารย์, 2550: 291-296) กล่าวคือ

ประการแรก ความคิดว่าด้วยรากฐาน มีดังนี้

(1) ทักษะเกี่ยวกับคน ตามที่เพลโตแบ่งคนเป็น 3 ประเภท สำหรับการปกครอง นั้น อริสโตเติลแย้งว่า แต่ละคนแตกต่างกันทั้งคุณสมบัติ ลักษณะนิสัยใจคอ ความรู้ความสามารถและอาชีพการงาน สังคมที่ดีในอุดมคติจึงต้องหาวิธีให้คนที่แตกต่างกันอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข หากทำให้คนที่แตกต่างกันเหมือนกันหมด เสมือนทำให้สังคมกลายเป็นครอบครัวเดียวกัน ไม่สอดคล้องกับธรรมชาติของคน

(2) ทักษะเกี่ยวกับทรัพย์สินสมบัติ ขณะที่เพลโตที่เสนอให้ทรัพย์สินสมบัติเป็นของส่วนรวม อริสโตเติลเห็นว่าต้องยอมรับให้มีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล เพราะจะก่อให้เกิดคุณค่า ในแง่เศรษฐกิจ กระตุ้นให้คนอยากทำงานเพื่อเพิ่มพูนทรัพย์สินสมบัติมากขึ้น และการมีทรัพย์สินสมบัติส่วนบุคคลทำให้แยกส่วนได้เสียของคนในสังคมได้ชัดเจน เกิดการขัดแย้งน้อยกว่าการให้ทรัพย์สินสมบัติเป็นของส่วนรวม ส่วนในแง่ศีลธรรม ทรัพย์สินสมบัติส่วนบุคคลทำให้คนมีศักดิ์ศรี ไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่น นำส่วนเกินแบ่งปันให้ผู้อื่นได้ แสดงออกถึงคุณธรรม ความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์

(3) ทักษะเกี่ยวกับครอบครัว อริสโตเติลแย้งความคิดของเพลโตที่เสนอให้ยกเลิกระบบครอบครัวสำหรับกลุ่มคนที่ทำหน้าที่ปกป้องรักษาสังคม เพื่อให้คนเหล่านั้นทำหน้าที่เพื่อส่วนรวมได้อย่างเต็มที่ไม่ต้องกังวลกับภาระที่มีต่อครอบครัว โดยอริสโตเติลเห็นว่าการมีครอบครัวเป็นธรรมชาติที่บ่มเพาะความเป็นมนุษย์ของคน ทำให้คนรู้จักความรัก ความเสียสละแก่ผู้อื่นซึ่งเป็นคุณธรรมขั้นสูง การยกเลิกระบบครอบครัว จึงไม่ถูกต้อง เพราะขัดต่อธรรมชาติของมนุษย์ คนในสังคมย่อมมีความแตกต่างกัน สังคมที่ดีในอุดมคติจึงต้องหาวิธีให้คนที่แตกต่างกันอยู่ร่วมกันได้ด้วยความสะดวกสบาย

ประการที่สอง ความคิดว่าด้วยแบบ (form) อริสโตเติล อธิบายว่าธรรมชาติส่วนหนึ่งของมนุษย์อยู่เหนือธรรมชาติทางวัตถุ มนุษย์มีเหตุผล มีสติปัญญาอันเป็นคุณลักษณะของแบบ สิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงนั้นเป็นแบบของทุกสิ่ง ส่วนสิ่งที่เป็นตัวตนที่เรียกว่า “วัตถุ” จะเปลี่ยนแปลงแตกดับไปไม่คงที่ แต่แบบของวัตถุไม่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งแบบและวัตถุไม่ได้แยกจากกัน เช่น เมล็ดมะม่วง แบบของมันคือต้นมะม่วงที่เติบโตเต็มที่แล้ว และเมล็ดของมะม่วงนั้น โดยธรรมชาติย่อมพัฒนาไปสู่แบบอันสมบูรณ์ของมัน คือ ต้นไม้ที่เจริญเต็มที่แล้ว อริสโตเติลเห็นว่ามนุษย์ได้รับการชักนำจากแบบให้พัฒนาจนอยู่ในระดับที่สูงกว่าสิ่งมีชีวิตอื่น แต่ยังมีส่วนที่อยู่ภายใต้อำนาจตามธรรมชาติทางวัตถุ คือ กิน ถ่าย หลับนอน และสืบพันธุ์ เช่นเดียวกับสัตว์อื่น ซึ่งเป็นส่วนที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ (part of nature) ขณะเดียวกันมนุษย์ก็มีส่วนที่เหนือธรรมชาติทางวัตถุ (master of nature) เพราะมนุษย์มีเหตุผล มีสติปัญญาอันเป็นคุณลักษณะของแบบ การดำเนินชีวิต โดยใช้เหตุผลควบคุมความอยาก ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ หากความอยากครอบงำย่อมไม่ต่างจากสัตว์ อย่างไรก็ตาม อริสโตเติลยอมรับว่าอารมณ์ ความอยากเป็นส่วนหนึ่งตามธรรมชาติมนุษย์ (พระธรรมโกศาจารย์, 2550: 246-255)

ประการที่สาม การปกครองด้วยกฎหมาย อริสโตเติลเชื่อว่าการปกครองที่ดีคือการปกครองด้วยกฎหมาย เพราะหากปล่อยให้คนปกครอง กิเลสตัณหาของคนจะทำให้การปกครองไม่ดี จะหาคนที่ไม่มีกิเลสตัณหา จึงต้องใช้กฎหมายเป็นกฎเกณฑ์ในการปกครอง (government of law and not of man) อย่างไรก็ตาม อริสโตเติลยอมรับว่าการปกครองด้วยกฎหมายนั้น บางกรณีอาจไม่เป็นธรรมเพราะกฎหมายเป็นหลักการทั่วไป การปรับใช้แก่กรณีทั้งหลายอาจไม่เป็นธรรมในกรณีเฉพาะเรื่องได้ หากมีปัญหาเกิดขึ้นย่อมนำเอาหลักความเป็นธรรมมาปรุงแต่งให้ชอบด้วยเหตุผลและเป็นธรรมได้ (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 75)

ประการที่สี่ ความยุติธรรม อริสโตเติลแบ่งความยุติธรรมเป็น 2 ประเภท คือ (พระธรรมโกศาจารย์, 2550: 284)

(1) ความยุติธรรมทั่วไปแบ่งออกเป็นความยุติธรรมตามธรรมชาติ (natural justice) กับความยุติธรรมที่สมมติขึ้น (conventional justice) ความยุติธรรมตามธรรมชาติ หมายถึง ความยุติธรรมอันเป็นสากลที่ดำรงอยู่ด้วยตัวเอง ไม่ขึ้นอยู่กับความรู้หรือการยอมรับของมนุษย์ ส่วนความยุติธรรมที่สมมติขึ้น มนุษย์กำหนดขึ้นสำหรับเรื่องที่ไม่ใช่กฎเกณฑ์ การชี้วัดความถูกต้องในตัวเอง เช่น การลักทรัพย์ การทำร้ายผู้อื่นย่อมเป็นผิดตามหลักยุติธรรมตามธรรมชาติ ส่วนการกำหนดให้รางวัลชดเชยหรือชวายเป็นความถูกต้องตามกฎจรรยาที่มนุษย์สมมติขึ้น

(2) ความยุติธรรมเฉพาะเรื่องเป็นความยุติธรรมในการจัดสรร (distributive justice) และความยุติธรรมในการแก้ไขความผิด (rectificatory justice)

ความยุติธรรมในการจัดสรรเป็นหลักการสำหรับแบ่งปันอำนาจหน้าที่ในกิจการสาธารณะ เกียรติยศ ความมั่งคั่ง และภาระหน้าที่ของแต่ละคนในชุมชนซึ่งจะต้องแบ่งปันสิ่งต่าง ๆ ให้แก่กันอย่างเหมาะสมกับคุณสมบัติที่แตกต่างกันของบุคคล เช่น การแต่งตั้งบุคคลดำรงตำแหน่งทางราชการ ย่อมต้องคำนึงถึงการศึกษา ความสามารถ คุณสมบัติเฉพาะตำแหน่งประกอบด้วย โดยนัยนี้การให้สิ่งที่เท่ากันแก่ผู้มีความสามารถต่างกันย่อมไม่เป็นธรรม ความยุติธรรมในการแก้ไขความผิดหรือการแลกเปลี่ยนทดแทน นั้น พิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างเอกชนด้วยกัน เช่น การทดแทนความเสียหายในเรื่องละเมิด ต่างฝ่ายต้องแลกเปลี่ยนทดแทนกันอย่างเสมอภาค โดยไม่คำนึงถึงคุณสมบัติส่วนบุคคล นั่นคือ ผู้เสียหายต้องได้รับการทดแทนเท่ากับส่วนที่ตนเสียไปจึงจะเป็นธรรม

ปรัชญาของอริสโตเติลมีนัยสำคัญต่อกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 78, 80, 81) คือ

(1) ความคิดในเรื่องครอบครัวเป็นรากฐานของกฎหมายรัฐธรรมนูญมาจนถึงปัจจุบัน จากแนวคิดที่ว่าคนมีความแตกต่างกัน สังคมที่ดีต้องหาวิธีการให้คนที่แตกต่างกันอยู่ร่วมกัน ได้อย่างมีความสุข

(2) ความคิดเรื่องเหตุผลของมนุษย์เป็นหลักการสำคัญที่นักกฎหมายยอมรับว่าด้านหนึ่งมนุษย์มีเหตุผล อีกด้านหนึ่งมนุษย์ยังมีกิเลส รากฐานของหลักความรับผิดชอบของบุคคลตามหลักความผิด หลักนิติโทษกรรม หลักยกเว้นความรับผิดชอบในกรณีจำเป็นรวมทั้งหลักการปกครองโดยถือกฎหมายเป็นใหญ่ ล้วนตั้งอยู่บนหลักการดังกล่าวนี้

(3) หลักการปกครองโดยกฎหมาย บางครั้งอาจเกิดปัญหาแต่โดยที่ในตัวของกฎหมายเองคือเหตุผลอันปราศจากกิเลส ดังนั้น ในกรณีที่เกิดปัญหา ย่อมนำหลักความเป็นธรรมมาปรุงแต่งให้ชอบด้วยเหตุผลและเป็นธรรมได้ หลักการนี้เป็นรากฐานให้นักกฎหมายใช้หลักเหตุผลเข้ามาปรุงแต่งกฎหมายให้ยึดหยุ่นเป็นธรรม ทำให้เกิดการพัฒนาก้าวหน้าเป็นวิชานิติศาสตร์ในเวลาต่อมา

(4) หลักความยุติธรรมตามปรัชญาของอริสโตเติล เป็นรากฐานของกฎหมาย 2 ประเภท (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 82) คือ

(4.1) กฎหมายธรรมชาติ (natural law) คือ กฎเกณฑ์ที่กำหนดแบบแผนการปฏิบัติของมนุษย์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ มีลักษณะเหมือนกันทุกแห่งหน และการมีอยู่ไม่ขึ้นอยู่กับการยอมรับหรือไม่ยอมรับ ไม่ได้เกิดจากการจำนงใจของผู้ใด เช่น กฎเกณฑ์ที่ไม่ห้ามมนุษย์ทำอันตรายผู้อื่น เป็นกฎเกณฑ์สากลที่เป็นกฎหมายธรรมชาติ หรือที่เรียกในทางกฎหมายอาญาว่าเป็นความผิดในตัวเอง (Mala in se)

(4.2) กฎหมายที่มนุษย์กำหนดขึ้น คือ กฎเกณฑ์ที่กำหนดแบบแผนการปฏิบัติของมนุษย์ซึ่งผู้ปกครองเป็นผู้กำหนดขึ้น หรือเกิดจากแนวปฏิบัติเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพื่อแก้ไขข้อขัดข้องบางประการที่เกิดจากความเจริญของสังคม เช่น กฎจรรยาคือกฎแห่งความปลอดภัยในการคมนาคม กฎหมายที่มนุษย์กำหนดขึ้นจึงมีลักษณะแตกต่างกันไปในแต่ละสังคมและเปลี่ยนแปลงไปตามกาล เวลา เป็นกฎข้อบังคับกำหนดให้กระทำหรือห้ามไม่ให้กระทำ หรือที่เรียกในกฎหมายอาญาว่าเป็นความผิดเพราะกฎหมายห้าม (Mala prohibita)

(1.3) อิทธิพลของปรัชญากรีก

แนวคิดกรีกเป็นต้นแบบของอารยธรรมตะวันตก (อภิชัย พันธเสน, 2547: 296-299) เน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์ต่อธรรมชาติกรีกมีแนวคิดเชิงปรัชญาว่า กฎธรรมชาติถูกนำมาใช้เพื่อศึกษาคุณสมบัติเฉพาะของสิ่งที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติเพื่อประโยชน์ในการจำแนก (identification) สิ่งซึ่งมีธรรมชาติที่แตกต่างกันอยู่แล้ว ปฏิกริยาที่เกิดขึ้นระหว่างสิ่งต่าง ๆ ย่อมมีลักษณะแน่นอนตายตัวทุกสภาวะการณ์ ประกอบด้วยสาเหตุ (cause) และผล (effect) แนวคิดดังกล่าวเป็นสาระสำคัญของการวิเคราะห์กฎธรรมชาติที่เรียกว่า ตรรกะแบบคลาสสิกของอริสโตเติล นำไปสู่แนวคิดที่เป็นแก่นของศาสตร์ตะวันตก คือ

(1.3.1) ความจริงในทุกสิ่งสามารถกำหนดได้

แน่นอนตายตัว (deterministic)

(1.3.2) ความจริงมีเพียงสิ่งเดียว ถ้า ก. เป็นความจริง

ไม่ใช่ ก. ก็จะไม่ใช่ความจริง ตามตรรกะแบบกฎที่ไม่มีกึ่งกลาง ถ้าหากไม่ใช่ส่วนหนึ่งของ ก. ก็จะต้องไม่ใช่ ก.

(1.3.3) การมีเหตุผลที่อธิบายการกระทำของมนุษย์

อยู่บนพื้นฐานของผลกระทบที่ดีหรือเลวต่อสภาวะทางกายภาพ ไม่ขึ้นอยู่กับผลกระทบในทางจิต

จากแก่นกลางความคิดดังกล่าว ทำให้แนวคิดเชิงปรัชญาแบบกรีกว่าด้วยธรรมชาติของมนุษย์มีการพัฒนาเป็นสองกระแส คือ จากแนวคิดเชิงปรัชญาของเพลโตและอริสโตเติลเชื่อว่าโดยธรรมชาติ มนุษย์มีเหตุผล ความถูกต้องในที่สุดจะต้องมีเพียงหนึ่งเดียว แต่ฝ่ายหนึ่งเชื่อว่า หลังจากนั้นเกิดการตกต่ำของมนุษย์ ดังนั้น จึงไม่สามารถพึ่งการใช้เหตุผลได้ โดยสมบูรณ์ ต้องใช้สถาบันทางสังคมมาควบคุมมนุษย์ให้อยู่ในกรอบของการมีเหตุผล ขณะที่อริสโตเติลยืนยันในความมีเหตุผลของมนุษย์เช่นเดิม เหตุผล หมายถึง ความดี และความชั่วที่มีความหมายเฉพาะต่อสิ่งที่มีชีวิต สิ่งที่เป็นผลดีแก่ชีวิตเป็นความดี แต่ถ้าหากทำให้ชีวิตตกต่ำลงเป็นความเลว สัตว์อาจมีจิตสำนึกในการเลือกหรือไม่เลือกในระดับหนึ่ง แต่มนุษย์วางรากฐานทางคุณธรรมและจริยธรรมให้กับตัวเองได้ มนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่มีเหตุผล (rational animal) การกำหนด

เป้าหมายและแนวทางที่จะนำไปสู่จุดหมายดังกล่าวทำให้ค้นพบและดำเนินการทุกอย่างภายในกรอบของกฎธรรมชาติ ซึ่งกำหนดคุณลักษณะของมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ที่มีระหว่างกัน จุดเน้นของการมีเหตุผลคือความดีงามทางกายภาพ ในยุคที่ปฏิเสธการมีอยู่ของพระเจ้าให้ความสำคัญกับวัตถุผ่านวิทยาศาสตร์กายภาพ แนวคิดเหตุผล จึงเน้นไปที่ความเป็นเหตุและผลของกันและกันในเชิงวิทยาศาสตร์กายภาพวัตถุนิยม โดยไม่ได้รวมถึงมิติ จิต แต่อย่างใด ซึ่งเป็นรากฐานของกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ในช่วงต่อมา

โดยรวม ปรัชญากรีก ให้ความสำคัญที่คุณค่าความเป็นมนุษย์ในฐานะพลเมือง เน้นสิทธิและความเท่าเทียม (politics of right and equality) ส่งเสริมให้ราษฎรเป็นพลเมืองที่เข้มแข็ง และสถาปนาระบบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่ประชาชนมีบทบาทโดยตรง(direct democracy) ไม่ใช่เพียงการเลือกตัวแทน

(2) แนวคิดของกฎหมายโรมัน

พื้นฐานแนวคิดของกฎหมายโรมันนั้นได้รับอิทธิพลมาจากปรัชญากรีก โดยเฉพาะปรัชญาสโตอิก (Stoic) ของซีโน (Zeno of Citium) นักปรัชญากรีกราว 300 ปี ก่อนคริสตกาล ปรัชญาดังกล่าวเชื่อว่าเทพเจ้าที่ปรากฏในความเชื่อของวัฒนธรรมต่าง ๆ แท้จริงคือปัญญาสากล (world-reason) ที่ครอบงำโลกอยู่ คนเราจะมีความสุขได้ต่อเมื่อปฏิบัติตามเจตจำนงนี้ เมื่อทุกคนปฏิบัติตามกฎเกณฑ์สากลเดียวกัน จึงเป็นเสมือนพี่น้องกัน เป็นที่มาของความคิดพลเมืองของ และความเท่าเทียมกันภายใต้กฎหมายธรรมชาติของโรมัน ปรัชญาสโตอิกสอนว่าทุกสิ่งมีความเป็นธรรมชาติในตัวเอง และธรรมชาติในความเป็นมนุษย์ คือ ความมีเหตุมีผล การอยู่โดยปราศจากเหตุผล คือ การอยู่ที่ขัดต่อธรรมชาติ การมีผลบังคับใช้ของกฎหมายธรรมชาติ แสดงถึงการใช้เหตุผลของมนุษย์ และยอมรับว่ากฎหมายธรรมชาติ คือ ผู้นำของเหตุผลที่ถูกต้อง (Kelly, 1993: 47)

(2.1) หลักกฎหมายที่สำคัญของโรมัน

หลักกฎหมายสำคัญของโรมันคือจัสซีวิล (Jus Civile) และจัสเจนติอุม (Jus Gentium) จัสซีวิล คือ กฎหมายแพ่งของโรมันที่นำไปใช้กับพลเมืองของตนเท่านั้น ส่วนจัสเจนติอุม ใช้ควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างชาวต่างชาติด้วยกัน และระหว่างชาวต่างชาติกับพลเมืองโรมัน มีรากฐานอยู่บนแนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมที่มีอยู่ในจารีตประเพณีของผู้คนหลากหลายที่มีถิ่นพำนักอยู่ในจักรวรรดิโรมัน เป็นระบบกฎหมายที่มีเหตุผลและนำไปคิดแปลงใช้ได้ นักกฎหมายสมัยก่อนจึงถือว่าจัสเจนติอุม เป็นระบบของกฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีเมืองที่เชื่อมโยงกับจัสเนเจอร์าล และแนวความคิดของกรีกว่าด้วยกฎธรรมชาติและกฎสากลเป็นแบบอย่างให้แก่มกฎหมายระหว่างประเทศสมัยใหม่ในเรื่อง การยึดครองดินแดน สิทธิใน

ทรัพย์สิน สัญญาและสนธิสัญญา เป็นต้น จัสซีวิลและจัสเจนต์อุมได้กลายเป็นรากฐานสำหรับการพัฒนาระบบกฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยคดีบุคคลและว่าด้วยคดีเมือง (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 86-88)

ในยุคนั้น คดีที่ชาวต่างชาติพิพาทกันเอง ศาลจะใช้กฎหมายของชนชาตินั้นเป็นเกณฑ์ แต่กรณีชาวโรมันพิพาทกับชาวต่างชาติใช้ปรัชญาสโตอิกเป็นแนวทาง จากความเชื่อที่ว่ากฎหมายธรรมชาติ (Jus Naturale) เป็นกฎเกณฑ์ที่เป็นเหตุผลสอดคล้องกับธรรมชาติ มีผลใช้ได้ทั่วไป ครอบคลุมทุกชาติทุกภาษา ดังนั้น หลักกฎหมายที่เป็นที่ยอมรับตรงกันในชนชาติต่าง ๆ ย่อมเป็นกฎเกณฑ์ทั่วไปสอดคล้องกับกฎหมายธรรมชาติ เป็นกฎเกณฑ์ใช้ตัดสินข้อพิพาทได้ เรียกว่า กฎหมายนานาชาติ แต่กฎหมายธรรมชาตินั้นอาจต่างจากหลักกฎหมายที่ยอมรับกันในหมู่นานาชาติก็ได้ ดังเรื่องทาส กฎหมายโรมันถือว่าเป็นทรัพย์สินและไม่มีสภาพบุคคลตามกฎหมาย แต่ขัดต่อกฎหมายธรรมชาติที่ยึดหลักว่า มนุษย์ทุกคนเสมอภาคกันย่อมไม่อาจเป็นทรัพย์สินของมนุษย์ด้วยกันได้ ความเห็นดังกล่าวแม้ไม่ถึงกับทำให้เกิดการเลิกทาสแต่ก็มีส่วนผลักดันให้นำหลักมนุษยธรรมมาใช้กับเรื่องทาสมากขึ้น เช่น ห้ามทรมานทาสในการหาพยานหลักฐาน ห้ามฆ่าทาสตามอำเภอใจ เป็นต้น ความคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าความคิดเรื่องกฎหมายธรรมชาติได้เกิดขึ้นอย่างแท้จริงในสมัยโรมันนี้เอง นอกจากนี้ ผลจากการใช้และตีความกฎหมายของผู้พิพากษาทำให้เกิดกฎเกณฑ์ที่ใช้หลักเหตุผลและความเป็นธรรมปรุงแต่งกฎหมายมากขึ้น จนเกิดการยอมรับนำเอาหลักเหตุผลและความเป็นธรรมทั่วไปเข้าผสมผสานในระบบกฎหมายเมื่อโรมันขยายอำนาจไปยังดินแดนต่าง ๆ มากขึ้นจึงเกิดการรวมกฎหมายบ้านเมืองโรมันกับกฎหมายนานาชาติ ทำให้กฎหมายโรมันพัฒนาเป็นวิชานิติศาสตร์จากพื้นฐาน 2 ประการ คือ การยึดถือกฎหมายเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาวินิจฉัย และการใช้กฎหมายจะต้องสอดคล้องกับความเป็นธรรมในแต่ละเรื่อง (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2546: 128-132)

(2.2) แนวคิดของซีเซโร (Marcus Tullius Cicero, 106-43 ปีก่อน ค.ศ.)

ความคิดทางกฎหมายของโรมันที่สำคัญ คือ ความคิดที่เน้นถึงสิทธิธรรมชาติที่นำไปสู่สิทธิของพลเมืองมุ่งเสริมสร้างระบอบการปกครองด้วยกฎหมาย (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2546: 124-125) แนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดของซีเซโร ดังที่กล่าวว่า (Kelly, 1993: 57-59)

“กฎหมายที่แท้จริงคือเหตุผลที่ถูกต้อง (true law is right reason) กลมกลืนสอดคล้องกับธรรมชาติ แม้ชานในทุกสิ่งทุกอย่างสม่ำเสมอ นิรันดร เป็นกฎหมายที่ก่อให้เกิดหน้าที่โดยคำสั่งให้กระทำและงดเว้นจากความชั่วโดยข้อห้ามของกฎหมาย เป็น

หน้าที่อันศักดิ์สิทธิ์ที่จะไม่พยายามบัญญัติกฎหมายให้ขัดแย้งกับกฎหมายนี้ เป็นสิ่งไม่อาจยกเลิกหรือทำให้เสื่อมคลายลง ไม่ว่าจะเป็นผู้วิเศษหรือประชาชนก็ตามหาเหตุผลพ้นจากความผูกพันของกฎหมายนี้ได้ไม่ ไม่มีความจำเป็นใดๆที่จะพึงพาสั่งอื่นนอกจากตัวเราเองเป็นผู้แสดงออกหรือตีความกฎหมาย กฎหมายนี้ไม่เป็นอย่างหนึ่งที่กรุงโรมหรือเป็นอีกอย่างหนึ่งที่เอเธนส์ หรืออย่างหนึ่งในเวลานี้แต่เป็นอีกอย่างหนึ่งในภายหน้า แต่เป็นกฎหมายที่เป็นนิรันดร ไม่เปลี่ยนแปลงและมีผลผูกพันทุกชาติทุกภาษาตลอดไป”

แนวคิดดังกล่าวมีลักษณะต่อต้านรัฐ โดยซิเซโรเห็นว่าธรรมชาติของผู้ปกครองรัฐไม่ต่างจากโจรสลัด เพียงแต่มีอำนาจมากกว่า แนวคิดดังกล่าวส่งผลต่อแนวคิดสำนักกฎหมายธรรมชาติ โดยเฉพาะเรื่องสิทธิในทรัพย์สิน ตามกฎหมายโรมัน สิทธิในทรัพย์สินเป็นสิ่งที่ต้องมีตามกฎหมายธรรมชาติ (อภิชัย พันธเสน, 2547: 109)

(2.3) อิทธิพลของแนวคิดกฎหมายโรมัน

แนวคิดกฎหมายโรมันจึงเป็นพื้นฐานแนวคิดสำนักกฎหมายธรรมชาติที่เชื่อว่ากฎหมายไม่ควรถูกสร้างขึ้นเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวเท่านั้น หากแต่ควรที่จะบัญญัติขึ้นเพื่อคุณความดีสามัญอันเป็นพื้นฐานของพลเมืองทุกคน (law should be framed, not for any private benefit, but for the common good of all the citizen) (วิชา มหาคุณ, 2534: 25) ที่สำคัญกฎหมายโรมันได้แสดงให้เห็นถึงการคลี่คลายตัวของกฎหมายธรรมชาติในระบบกฎหมายที่ใช้อยู่ในสมัยโรมันเอง โดยเป็นการแยกความแตกต่างระหว่างกฎหมายธรรมชาติ กับกฎหมายที่มนุษย์บัญญัติขึ้น มีผลก่อให้เกิดพัฒนาการทางกฎหมายขึ้น แม้จะมีแนวคิดแยกกฎหมายดังกล่าวแต่ก็ยังถือว่ากฎหมายธรรมชาติเป็นกฎเกณฑ์ที่ชักนำให้กฎหมายบ้านเมืองคล้อยตาม ไม่ได้เป็นกฎหมายสูงกว่าจนถึงขั้นที่หากกฎหมายบ้านเมืองขัดต่อกฎหมายธรรมชาติแล้วจะนำมาใช้บังคับไม่ได้ อีกทั้งกฎหมายโรมันได้เป็นรากฐานการนำกฎหมายจารีตประเพณีมาบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ดังเช่น กฎหมาย 12 โต๊ะ ทำให้เกิดเป็นนิติประเพณีของระบบกฎหมายยุโรป เกิดวิธีตีความกฎหมายที่มีอยู่จำกัดให้สามารถแก้ปัญหาได้ทั้งหมดด้วยการนำวิธีการเทียบเคียง (analogy) มาใช้ (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 185) ระบบกฎหมายภาคพื้นยุโรปจึงถือตั้งแต่แรกว่ากฎหมายลายลักษณ์อักษรเป็นกฎหมายที่เป็นหลัก และเป็นกฎหมายทั่วไป เหตุนี้จึงเรียกระบบกฎหมายที่ใช้ประมวลซึ่งมีรากจากกฎหมายโรมันว่า civil law system หรือระบบกฎหมายเอกชน (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2548ก: 17)

4.1.2 กระบวนการยุติธรรมในยุคกลาง (medieval periods)

สังคมยุโรปขณะนั้นคนดำรงชีวิตด้วยความศรัทธาทางศาสนา แม้แต่ประมุขทางการเมืองยังต้องอาศัยศาสนามารับความชอบธรรมในการปกครองตามทฤษฎีเทวสิทธิ์ กระบวนการยุติธรรมในยุคกลางจึงได้รับอิทธิพลจากแนวคิดดังต่อไปนี้

4.1.2.1 อิทธิพลจากศาสนาคริสต์

ศาสนาคริสต์มีอิทธิพลต่อแนวคิดสำนักกฎหมายธรรมชาติจากแนวคิดของ เซนต์ โทมัส อไควนัส (Saint Thomas Aquinas, 1225-1275) (อภิชัย พันธุเสน, 2547: 129-134) ที่สอนว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและกฎหมายขึ้น และได้ประทานความมีเหตุผลให้มนุษย์ ดังนั้น การที่มนุษย์สามารถใช้เหตุผลคือความสามารถเข้าถึงพระเจ้า (to consult reason is to consult God) กฎหมายธรรมชาติเป็นกฎหมายที่สืบเนื่องมาจากเจตจำนงของพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า จึงมีฐานะเหนือกว่ากฎหมายที่รัฐบัญญัติขึ้น กฎหมายมนุษย์ต้องสอดคล้องกับกฎหมายธรรมชาติ หากขัดต่อกฎหมายธรรมชาติหรือขัดต่อกฎหมายศักดิ์สิทธิ์ย่อมไม่มีคุณค่า ราษฎรย่อมมีสิทธิไม่เชื่อฟังคำสั่งหรือกฎเกณฑ์ของผู้ปกครองได้ (the right of disobedience) ดังนั้น กฎหมายธรรมชาตินี้จึงมีอำนาจเหนือรัฐ เป็นรัฐธรรมนูญของโลก กฎหมายคือเหตุผลที่ถูกต้องและสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ ไม่ว่าจะเกิดชาติใดภาษาใดทุกแห่งก็ใช้กฎธรรมชาติร่วมกัน (Kelly, 1993: 102-104) แนวคิดดังกล่าวสะท้อนว่าอไควนัส ได้นำเอาคริสต์ศาสนาประยุกต์เข้ากับปรัชญาของอริสโตเติล โดยเฉพาะในเรื่องความชอบธรรมในการดำรงอยู่ของรัฐจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ปูทางนำไปสู่การสร้างกฎหมายมหาชนจำกัดอำนาจผู้ปกครองในเวลาต่อมา (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2548ก: 48-50)

4.1.2.2 การปะทะกันของแนวคิดอำนาจรัฐกับแนวคิดกฎหมายธรรมชาติ

ในยุคกลาง ระบบศักดินาได้สร้างลำดับชั้นของสังคมขึ้น แปรผันตามที่ดินและเจ้าของที่ดินเจ้าศักดินา ยุโรปขณะนั้นจึงมีการแบ่งเป็นชนชั้นปกครอง และชนชั้นถูกปกครอง ประชาชนถูกกดขี่ ต่อมาอำนาจของศาสนจักรเสื่อมลง กษัตริย์และขุนนางมีอำนาจมากขึ้น มีอภิสิทธิ์เหนือประชาชนทั่วไป การกดขี่และแบ่งชนชั้นทำให้ประชาชนขาดสิทธิและเสรีภาพ การที่รัฐมีอำนาจมากทำให้เกิดปัญหาความยุติธรรมที่สำคัญขึ้นคือผู้ปกครองใช้อำนาจตามอำเภอใจ โดยที่ประชาชนไม่สามารถตรวจสอบได้ กระบวนการยุติธรรมยุคนั้นใช้วิธีพิจารณาความอาญาแบบแม่มด (witch hunting) หรือระบบทรมานร่างกายเพื่อรักษาดวงวิญญาณ (torture their bodies to save their souls) ที่เชื่อว่าถ้าผู้ใดมีบุคลิกแตกต่างจากผู้อื่นในสังคมจะกลายเป็นผู้สื่อสารกับภูตผีปิศาจซึ่งเป็นศัตรูของพระเจ้า ผู้นั้นจะเป็นศัตรูของธรรมะ มีความผิดฐานเป็นพ่อมดหรือแม่มด จึงใช้วิธีทรมานเพื่อให้สารภาพความจริง โดยมีศาลไต่สวน (inquisition) คดีแม่มด การทรมานด้วยวิธีโหดร้ายทำให้มีการสารภาพและชดทอนไปยังคนอื่นทั้งที่ปราศจากความจริง ทำให้ผู้คนล้มตายมากมาย (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 106) ส่วนการราชทัณฑ์นั้น ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 14 ที่เมืองฟลอเรนซ์ เริ่มใช้เรือนจำเป็นที่คุมขังผู้กระทำผิด แต่ระบบเป็นไปอย่างเลวร้ายตามแนวทางการลงโทษเพื่อแก้แค้นผู้กระทำผิด ผู้ที่ถูกจำคุกมีชีวิตไม่ต่างจากสัตว์ นักกฎหมายธรรมชาติจึงพยายามต่อสู้ให้

มีการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้ นักโทรมีโอกาสกลับตัวเป็นคนดี (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 107) การปะทะกันระหว่างอำนาจรัฐและแนวคิดของฝ่ายสำนักกฎหมายธรรมชาติมีดังนี้

(1) การเกิดกฎบัตรแมกนาคาร์

การปกครองที่จำกัดสิทธิเสรีภาพ ขาดความเสมอภาคและเป็นธรรม ในยุคนั้นทำให้เกิดการต่อสู้ของประชาชนเรียกร้องเสรีภาพ ที่อังกฤษ ค.ศ. 1215 ในรัชสมัยของพระเจ้าจอห์น ขุนนางได้บีบบังคับให้ทรงยอมรับมหากฎบัตร (great charter) หรือแมกนาคาร์ตา (Magna Carta) ที่จำกัดพระราชอำนาจในการเก็บภาษีและสิทธิบางประการของกษัตริย์ รวมทั้งเป็นหลักประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชน กฎหมายดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของการปกครองในระบบรัฐสภาและการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของอังกฤษในเวลาต่อมา (Frank Schmallegger 2003: 133) วิวัฒนาการของระบบกฎหมายในอังกฤษได้เริ่มจากการพัฒนาระบบยุติธรรมจากศาลหลวง (royal court) แทนศาลท้องถิ่น ทำให้เกิดการพิจารณาคดีด้วยการใช้เหตุผลพิเคราะห์ข้อพิพาทแล้วศาลเป็นผู้วางหลักเกณฑ์ตัดสิน หลักเกณฑ์นี้เป็นหลักเกณฑ์ทั่วไป (common law) ที่ต่างจากกฎหมายประเพณีและได้รับการถือปฏิบัติกันมาจนปัจจุบันจากหลักดังกล่าวทำให้เกิดการยึดถือตามคำพิพากษาที่มีมาก่อนจนพัฒนามาเป็นทฤษฎีการตัดสินใจตามคำพิพากษา (the doctrine of precedent) ในปลายศตวรรษที่ 18 (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2551: 59-61)

(2) กระแสรัฐวิวัฒน์

ประเทศมหาอำนาจในยุคกลางมีการขยายอำนาจทางทหารไปสู่อำนาจทางเศรษฐกิจทำให้มีสงครามเกิดขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1618 หลังสงคราม 30 ปีสิ้นสุดลงในปี ค.ศ. 1648 (ธีรยุทธ บุญมี, 2547: 336) ด้วยสนธิสัญญาสันติภาพแห่งเวสต์ฟาเลีย (treaty of Westphalia) ทำให้เกิดการยอมรับอำนาจอธิปไตยของรัฐต่างๆ ทั่วยุโรป แนวคิดสำคัญที่สนับสนุนอำนาจรัฐยุคนั้น ได้แก่การยกย่องอำนาจรัฐของมักเคิลเวลลีย์ (Kelly, 1993: 172) ยุโรปในยุคกลางจึงเป็นยุคอำนาจนิยม (authoritarian principles) ตามที่สะท้อนจากปรัชญาการเมืองของมักเคิลเวลลีย์ว่ารัฐมีความสำคัญมากกว่าปัจเจกชน อำนาจทางการเมืองจึงเข้ามาสนับสนุนให้รัฐได้อำนาจเบ็ดเสร็จ โดยมีหลักการว่ารัฐต้องมีความปลอดภัยที่จะรักษาชีวิตของผู้ปกครองและเสรีภาพของรัฐให้ยั่งยืน รัฐมีอำนาจอธิปไตยที่จะให้เสรีภาพกับปัจเจกชน ความมั่นคงและความก้าวหน้าของรัฐอยู่เหนือสิ่งใด ความต้องการส่วนตัวของปัจเจกชนจะต้องยอมจำนนต่อผลประโยชน์ของรัฐ (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2546: 166-168) ยุคดังกล่าวจึงเป็นกระแสรัฐวิวัฒน์ (globalization of nation-states) (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2549: 34) ยึดถือว่าผู้ปกครองคือรัฐ ดังที่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ตรัสว่า “รัฐนั้นคือฉัน” (วีรพงษ์ รามางกูร, 2548: 2) ประชาชนทุกหมู่เหล่าต้องปฏิบัติตามกฎหมายที่รัฐกำหนด แม้กระทั่งการนับถือศาสนา ดังภาษิตกฎหมายระหว่างประเทศที่ว่า ศาสนาในรัฐใดก็เป็นของรัฐนั้น (cyjus regio ejus religio) ทำให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดเรื่องรัฐกับปัจเจกชนขึ้น (อภิชัย พันธุเสน, 2547: 142)

(3) การปะทะของแนวคิดสนับสนุนอำนาจรัฐกับแนวคิดสิทธิ

เสรีภาพ

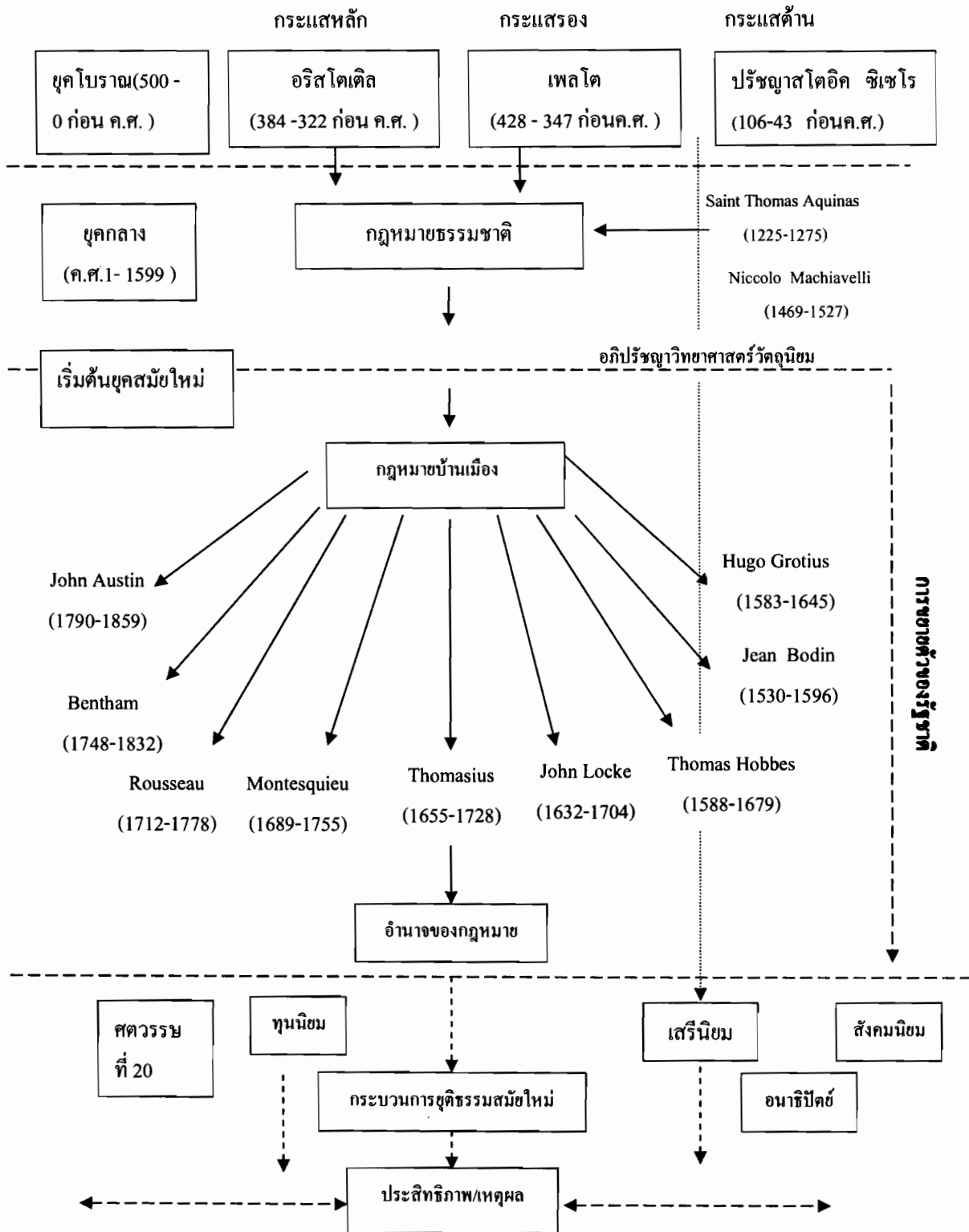
การปะทะระหว่างแนวคิดของรัฐกับฝ่ายกฎหมายธรรมชาติที่สำคัญ มาจากแนวคิดของฮิวโก โกรติอุส (Hugo Grotius, 1583-1645) ที่ว่า กฎหมายธรรมชาติมีโครงสร้างอิสระ จึงไม่จำเป็นต้องอ้างอิงว่ากฎหมายเป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากเจตจำนงของพระเจ้า โกรติอุสเห็นว่ากฎหมายธรรมชาติไม่ได้เกี่ยวข้องกับศาสนาและศีลธรรม ศีลธรรมเป็นเรื่องของจิตใจมนุษย์ กฎหมายธรรมชาติมีที่มาจากธรรมชาติของมนุษย์ มนุษย์เป็นผู้สร้างกฎธรรมชาติให้เกิดขึ้น ถึงแม้ว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างมนุษย์ให้เกิดขึ้น แต่พระเจ้าไม่สามารถเปลี่ยนกฎเกณฑ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นได้ เมื่อกฎหมายธรรมชาติมีที่มาจากมนุษย์จึงไม่มีการเปลี่ยนแปลง และเป็นสากลใช้กับคนทุกคนได้ (Kelly, 1993: 211) กฎธรรมชาติที่มนุษย์สร้างขึ้นตามแนวคิดของ โกรติอุส เช่น สิทธิเสรีภาพในการเคลื่อนไหวและการแสดงความคิดเห็นเป็นกฎธรรมชาติที่เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่ไม่มีใครสามารถมาจำกัดได้ นอกจากนี้ โกรติอุสยังได้วางรากฐานความชอบธรรมในการปกครองไว้บนหลักสัญญาประชาคมว่า รัฐเกิดจากการที่อิสระชนทั้งหลาย ได้มาเข้ากันเป็นสมาคมอันบริบูรณ์ที่อิสระชนทั้งหลายเหล่านั้นจะได้อยู่ร่วมกัน เพื่อการใช้สิทธิทั้งหลายของตนและเพื่อผลประโยชน์ร่วมกันของคนเหล่านั้น” โดยทั่วไปนั้น ชนทั้งหลายยอมโอนอำนาจสูงสุดในการปกครองของตนให้แก่ผู้ถืออำนาจปกครองทั้งหมดและผู้ปกครองยอมได้มาซึ่งอำนาจปกครองนั้น โดยเสมอกับเป็นสมบัติส่วนตัวของตน ดังนั้น ผู้ปกครองจึงไม่ต้องตกอยู่ในบังคับควบคุมของสิ่งใด อย่างไรก็ตามผู้ปกครองยอมผูกพันที่จะต้องปฏิบัติตามกฎหมายธรรมชาติและกฎหมายนานาชาติ (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2546: 194-198)

โดยสรุปในยุคไร้รัฐ แม้ไม่มีกฎหมายลายลักษณ์อักษรตามระบบกฎหมายสมัยใหม่ แต่ในแง่มานุษยวิทยาถือว่ามีความหมายเกิดขึ้นแล้ว เรียกว่าพฤติกรรมทางกฎหมาย (legal behavior) ซึ่งเป็นข้อตกลงของสมาชิกในสังคม เป็นระเบียบประเพณีและศีลธรรมในศาสนาซึ่งมีผลบังคับพฤติกรรมของบุคคลในสังคมเช่นเดียวกับกฎหมายสมัยใหม่ เพียงแต่ไม่ได้ร่างไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น ผู้ควบคุมกฎและการตัดสินใจเป็นไปตามลักษณะความสัมพันธ์ในสังคม อาจเป็นหัวหน้าเผ่า เจ้าพ่อเจ้าแม่ ซึ่งเป็นการปกครองโดยคนหรือราชานักปราชญ์นั่นเอง ดังนั้น ถ้ากฎหมาย คือ ข้อนำการประพฤติกของคนในสังคมให้ปฏิบัติในรูปรอยเดียวกัน ไม่ว่าสังคมเจริญหรือล้าหลังย่อมมีกฎหมายทั้งสิ้น เพียงแต่จะเป็นรูปแบบใด โดยสังคมบุพกาลกฎหมายจะออกมาในรูปของขนบธรรมเนียมประเพณี เมื่อรัฐกำเนิดขึ้น รัฐจึงเป็นผู้ออกกฎหมาย กระบวนการยุติธรรมในยุคกรีกและโรมันนั้นมีการเคลื่อนย้ายจากการปกครองโดยคน (rule by men) มาเป็นการปกครองโดยกฎหมาย (Rule of Law) ยึดหลักกฎหมายธรรมชาติที่มีพื้นฐานจากความเชื่อทางศาสนา (religious

beliefs) และศีลธรรม ปรัชญากรีกได้วางรากฐานที่เป็นสาระสำคัญของกฎหมายธรรมชาติไว้ว่า กฎหมายเกี่ยวข้องกับการใช้อิทธิพลของอำนาจรัฐ ดังนั้น ชั้นต่ำสุดของกฎหมายต้องเป็นศีลธรรม มิฉะนั้น รัฐจะกลายเป็นองค์กรที่ดำเนินการโดยขัดต่อศีลธรรม กฎหมายธรรมชาติเป็นกฎหมายที่สูงกว่า (a higher law) เพราะเป็นกฎหมายที่พิจารณาถึงความไม่สมบูรณ์ของกฎหมายบ้านเมือง และเป็นกฎหมายในอุดมคติที่กฎหมายบ้านเมืองจะต้องดำเนินรอยตาม โดยไม่นำกระบวนการบังคับใช้ของกฎหมายมาเกี่ยวข้อง ในยุคกลาง กระแสรัฐวิวัฒน์ทำให้รัฐมีอำนาจมาก เกิดการต่อสู้ระหว่างฝ่ายสำนักกฎหมายธรรมชาติและกฎหมายบ้านเมืองที่ออกมาตามอำเภอใจของรัฐบาลิปป์ ช่วงปลายยุคกลาง แนวคิดกฎหมายธรรมชาติเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง โดยเป็นผลจากแนวคิดของโกรติอุส ที่เห็นว่ากฎหมายธรรมชาติไม่ใช่เจตจำนงของพระเจ้า กฎหมายควรแยกจากศีลธรรม และวางรากฐานความชอบธรรมในการปกครองตามหลักสัญญาประชาคม แนวคิดดังกล่าวเป็นรากฐานของแนวคิด “สภาวะตามธรรมชาติ” และ “สัญญาประชาคม” ซึ่งมีอิทธิพลต่อแนวคิดของ ฮอปส์ ล็อก และรูสโซ ในการเสนอแนวคิดสัญญาประชาคมในเวลาต่อมา จากวิวัฒนาการดังกล่าว ระบบกฎหมาย (legal system) ตามที่ได้รับอิทธิพลจากโรมันจึงเรียกว่า civil law และระบบกฎหมายแบบอังกฤษเป็นระบบกฎหมายแบบ common law

4.1.3 กระบวนการยุติธรรมยุคใหม่

ความบิบบิ้นจากอำนาจสิทธิขาดของกษัตริย์ ความอ่อนแอของศาสนจักรในปลายยุคกลาง การปฏิรูปทางศาสนาโดยการนำของมาร์ติน ลูเธอร์ มีนัยสำคัญที่นอกจากจะเปลี่ยนแปลงการผูกขาดความเชื่อของศาสนจักรคาทอลิกให้มีอิสระในการเข้าถึงโดยตัวปัจเจกเองแล้ว ยังหมายถึงอิสรภาพทางปัญญาที่ถูกปลดปล่อยจากคำสอนของสถาบันพระสันตะปาปา ตลอดจนบรรยากาศแห่งการแสวงหาความรู้ในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (renaissance) รวมทั้งการปฏิวัติความคิดทางวิทยาศาสตร์ช่วงต้นของยุคสมัยใหม่ที่เป็นผลมาจากอภิปรัชญาวิทยาศาสตร์วัตถุนิยมของเรอเนเดสการ์ด ทำให้ยุโรปเข้าสู่ยุครู้แจ้ง (enlightenment) อันเป็นยุคสมัยใหม่ ความคิดของกฎหมายธรรมชาติเป็นพลังเกื้อหนุนการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ให้เป็นรัฐฆราวาส (secular state) ซึ่งเป็นอิสระจากศาสนจักร (Kelly, 1993: 159-192) เกิดความจำเป็นต้องมีระบบราชการที่มีประสิทธิภาพรองรับในการปฏิบัติงาน จึงทำให้กฎหมายบ้านเมืองได้รับการพัฒนามากขึ้น กระบวนการยุติธรรมยุคใหม่จึงเป็นผลมาจากการปะทะกันของแนวคิดเชิงปรัชญาที่มีโครงสร้างและกระแสความคิดตามภาพดังนี้

ภาพ 7 โครงสร้างและกระแสความคิดเชิงปรัชญาและกฎหมาย

4.1.3.1 การปะทะกันของความคิดเกี่ยวกับกฎหมายธรรมชาติกับ ความคิดอำนาจธิปไตยของรัฐ

(1) ความคิดอำนาจธิปไตยของรัฐมี 2 แนวทางคือ

(1.1) แนวทางที่สนับสนุนอำนาจรัฐ เป็นแนวคิดของฌอง โบแวง (Jean Bodin, 1530-1596) นักปราชญ์ฝรั่งเศสเสนอความคิดว่าอำนาจธิปไตยเป็นอำนาจ เต็มขาดและถาวร (sovereign absolute and perpetual) เป็นอำนาจสูงสุดที่มีอยู่ภายใต้บังคับของ กฎเกณฑ์ใดๆ แต่ยังคงอยู่ภายใต้อำนาจของพระเจ้า กฎหมายธรรมชาติ และกฎหมายโรมัน โบแวง เน้นว่าคุณลักษณะสำคัญของอำนาจธิปไตย คืออำนาจนิติบัญญัติ โดยอธิบายว่า “อำนาจธิปไตย ย่อมไม่ถูกยับยั้งหรือจำกัดโดยกฎหมายใด ๆ” ซึ่งเป็นการประกาศว่า ภายใต้เขตแดนของรัฐที่มี อำนาจธิปไตย รัฐย่อมมีอำนาจที่จะบัญญัติกฎหมายให้ประชาชนของตนปฏิบัติตามโดยไม่ต้อง ขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ของผู้ใด อำนาจนิติบัญญัตินี้จึงเป็นเครื่องชี้สำคัญอย่างหนึ่งว่ารัฐมีอิสระในการ กำหนดตนเอง หรือนัยหนึ่งมีอำนาจธิปไตยหรือไม่ ความคิดดังกล่าวทำให้รัฐสมัยใหม่ใช้เป็นข้ออ้าง ความชอบธรรมในการใช้อำนาจนิติบัญญัติกฎหมายเพื่อบริหารกิจการต่าง ๆ ในการสร้างรัฐสมัยใหม่ เป็นผลให้รัฐเป็นศูนย์กลางที่แยกออกจากการควบคุมของศาสนจักร และแยกกฎหมายออกจากหลัก ศีลธรรมและหลักเหตุผลตามธรรมชาติ เพราะอธิบายว่ากฎหมายเป็นสิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้น และรัฐ ต้องพยายามบัญญัติกฎหมายเพื่อพิสูจน์ตนว่าเป็นรัฐที่แท้จริง มีส่วนทำให้ความคิดเรื่องกฎหมาย เปลี่ยนแปลงและคลี่คลายไปสู่ความคิดสำนักกฎหมายบ้านเมือง (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2546: 168-171 และ สมยศ เชื้อไทย, 2549: 117-119)

(1.2) แนวทางที่จำกัดอำนาจรัฐ เป็นแนวคิดของ มงเตสกีเยอ (Montesquieu, ค.ศ. 1689-1755) มงเตสกีเยอมีแนวคิดพื้นฐานว่ามนุษย์ทั้งหลายมี แนวโน้มใช้อำนาจไปในทางที่ผิด เพื่อป้องกันปัญหาดังกล่าวจึงควรแยกอำนาจเพื่อจำกัดอำนาจ ผู้ปกครองด้วยการแยกองค์กรผู้ใช้อำนาจตุลาการออกจากองค์กรนิติบัญญัติและองค์กรบริหาร ห้าม มิให้องค์กรนิติบัญญัติตรากฎหมายลงโทษบุคคลใดเป็นการเฉพาะ เพราะนั่นคืออำนาจของศาล และห้ามมิให้องค์กรบริหารสามารถแต่งตั้ง โยกย้าย ถอดถอนผู้พิพากษาได้ แนวคิดสำคัญของมง เตสกีเยอคือ หลักประกันแห่งสิทธิเสรีภาพอยู่ที่รูปแบบรัฐบาลที่มีอำนาจจำกัด หลักดังกล่าวคือ “หลักการแบ่งแยกอำนาจ” เพื่อเป็นการสร้างหลักประกันในสิทธิเสรีภาพแก่ผู้อยู่ใต้การปกครอง ของรัฐจากการใช้อำนาจของรัฐ พร้อมกับควบคุมการใช้อำนาจรัฐไปด้วย (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 103) หลักการนี้เป็นรากฐานส่วนหนึ่งของหลักการปกครองโดยกฎหมาย และเป็นผลให้เกิด ขบวนการรัฐธรรมนูญนิยมขึ้นที่ยังคงมีอิทธิพลมาถึงปัจจุบัน ดังที่ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของมนุษย์ และพลเมืองของฝรั่งเศส ค.ศ. 1789 ข้อ 16 กำหนดว่า “สังคมใดที่ไม่มีการประกันสิทธิหรือไม่มีการ แบ่งแยกอำนาจ สังคมนั้นหากรัฐธรรมนูญไม่” (วิญญู เครืองาม, 2530: 35)

(2) ความคิดเรื่องสิทธิและปัจเจก มีการต่อสู้ทางความคิดผ่านการปะทะกัน ดังนี้

(2.1) กระบวนการยุติธรรมไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์
ตอนต้นการปะทะกันผ่านความคิดปัจเจก (individual)

ที่มาของความคิดปัจเจก เกิดจากมีข้อสงสัยต่อคำอธิบายถึงที่มาของอำนาจรัฐในลัทธิเทวสิทธิ์ว่า รัฐควรมีหน้าที่ให้การป้องกันข้าศึกกรุกราน คุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินจากโจรผู้ร้าย ดูแลให้ทุกคนปฏิบัติตามสัญญาซื้อขายเพื่อให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจดำเนินไปได้เท่านั้น การนับถือศาสนาควรเป็นเรื่องของสิทธิเสรีภาพ ปัจเจกชนย่อมมีเหตุผลที่จะแสดงความคิดเห็นด้วยความรับผิดชอบ มีสิทธิเสรีภาพวิพากษ์วิจารณ์รัฐได้ มีสิทธิเรียกร้องให้รัฐต้องเคารพเสรีภาพของปัจเจกชน เสรีภาพเป็นสิทธิตามธรรมชาติที่รัฐไม่อาจลิดรอนได้ เสรีนิยม (liberalism) เป็นความต้องการความเป็นอิสระเสรีของมนุษย์ในการคิด การแสดงออกโดยปราศจากอำนาจภายนอกมาควบคุม โดยอำนาจรัฐคืออำนาจของประชาชน ในอังกฤษการต่อสู้แสวงหาสิทธิเสรีภาพของปัจเจกชนเข้มข้นมากจนมีภายิตว่า บ้านคือปราสาทของฉันทัน ใครจะมารบกวนความเป็นส่วนตัวไม่ได้แม้กระทั่งรัฐ (วีรพงศ์ รามางกูร, 2548: 2)

(2.2) การปะทะกันผ่านความคิดสิทธิ (right)

1) ในอังกฤษได้มีการตราพระราชบัญญัติว่าด้วยสิทธิ (Bill of Rights) ขึ้นเมื่อ ปี ค.ศ. 1689 รับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชนหลายประการ จำกัดอำนาจของกษัตริย์ (วิชฌู เกรื่องาม, 2530: 646-647) โดยได้รับรองหลักไม่มีการเก็บภาษีโดยไม่มีผู้แทน (no taxation without representation) เพื่อเป็นหลักประกันว่าราษฎรจะไม่ต้องจ่ายภาษีให้แก่กษัตริย์โดยไม่ผ่านความเห็นชอบของผู้แทนราษฎรเสียก่อน (ประสิทธิ์ ปิวาวัฒนพานิช, 2549: 254) การยอมรับ“สิทธิ”ตามกฎหมายของประชาชนถือเป็นจุดเปลี่ยนทางการเมืองที่สำคัญ

2) การเกิดขึ้นของทฤษฎีสัญญาประชาคม ในช่วงเวลานี้ โทมัส ฮอบส์ จอห์น ล็อก รุสโซ นักปรัชญาการเมืองได้เสนอทฤษฎีสัญญาประชาคมขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นแนวคิดที่ส่งผลกระทบมากที่สุดในศตวรรษที่ 18 แนวคิดดังกล่าวเป็นนิติปรัชญา (legal philosophy) ที่ใช้อธิบายพื้นฐานของรัฐ (Kelly, 1993: 208, 215, 255) ที่เริ่มจากความคิดปัจเจกทำให้เกิดความเชื่อว่าแต่ละคนเป็นหน่วยหนึ่งที่มีคุณค่าและมีความมุ่งหมายในตัวเอง ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมหรือจักรวาลดังที่นักคิดในสมัยกรีกเชื่อกัน จึงเกิดปัญหาว่าสังคมจะอยู่อย่างไร เพราะต่างคนต่างอยู่เหมือนเป็นอะตอมชิ้นเล็กชิ้นน้อย จึงเกิดการเสนอทฤษฎีสัญญาประชาคม (social contract theory) ขึ้น อธิบายว่า สังคมเกิดขึ้นโดยเจตจำนงอิสระ (free will) ของแต่ละคนที่ยอมตนอยู่ร่วมกับคนอื่น การยินยอมนี้ก่อให้เกิดความผูกพันและต้องปฏิบัติตามสัญญาประชาคม

นั้น (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 95) การเสนอทฤษฎีสัญญาประชาคมเป็นการเสนอรากฐานที่มาของอำนาจรัฐว่ามาจากประชาชนเพื่อใช้ต่อสู้กับอำนาจของสถาบันกษัตริย์ โดยมองย้อนไปถึงภาวะดั้งเดิมตามธรรมชาติก่อนที่ระบบสังคมการเมืองของมนุษย์จะเกิดขึ้น มนุษย์มีสิทธิตามธรรมชาติ (natural right) เป็นคุณสมบัติติดตัวมาตั้งแต่เกิด อยู่กันอย่างอิสระ แม้การอยู่ร่วมกันเป็นไปเพื่อช่วยเหลือกัน แต่บางครั้งขัดแย้งกัน สังคมไม่มั่นคง ขาดความสงบสุข เพื่อความอยู่รอด มนุษย์แต่ละคนจึงยอมสละสิทธิตามธรรมชาติบางส่วนมอบให้บุคคลที่ทำหน้าที่ปกครองใช้อำนาจนั้นในการปกครองสังคมตามข้อตกลงแห่งสัญญาประชาคมที่ทำกันไว้ จัดระเบียบการอยู่ร่วมกันในสังคมให้ เป็นไปอย่างสงบสุข อำนาจรัฐจึงไม่ได้มีที่มาจากพระเจ้า แต่มาจากมนุษย์ด้วยกันที่ยอมสละสิทธิตามธรรมชาติบางส่วนเพื่อสถาปนาอำนาจรัฐขึ้น ทฤษฎีสัญญาประชาคมจึงอยู่บนรากฐานของแนวคิด “สิทธิตามธรรมชาติ” (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2538: 132)

3) พื้นฐานแนวคิดสัญญาประชาคมมาจากแนวคิด

สำคัญ 2 แนวคิด คือ การสนับสนุนอำนาจรัฐ และการชูปทบาทปัจเจกชน

แนวทางการสนับสนุนอำนาจรัฐ โทมัส ฮอบส์

(Thomas Hobbes, 1588-1679) ฮอบส์เป็นนักปรัชญาอังกฤษที่ให้ความชอบธรรมแก่รัฐทางการเมืองที่อยู่นอกศาสนจักร พื้นฐานแนวคิดมาจากอภิปรัชญาวิทยาศาสตร์วัตถุนิยมของเดส์การ์ต ที่มีแนวคิดทำลายความสมบูรณ์ของพระเจ้า พระเจ้าที่อยู่กับมนุษย์ช่วงวินิรันดรคือสันติสุขและการป้องกันตัวเอง ผู้ที่จะทำหน้าที่เช่นนั้นคือกษัตริย์ ดังนั้นจึงควรมอบอำนาจเด็ดขาดให้กษัตริย์ที่จะสร้างหลักประกันและให้สิทธิแก่ปวงชนแทนพระเจ้า (อภิชัย พันธเสน, 2547: 26) ฮอบส์เสนอทฤษฎีสัญญาประชาคมจากสมมติฐานเรื่องภาวะธรรมชาติ (state of nature) ว่า การที่ทุกคนต่างอยู่ในภาวะทำสงครามต่อสู้กันตลอดเวลา (war of all against all) จึงไม่มีความผิดถูก ชั่วดี ไม่มีศีลธรรม ไม่มีกฎหมาย ทุกคนมีสิทธิเหนือทุกสิ่ง (right to all things) ผลประโยชน์ของผู้ใดก็เป็นความชอบธรรมของผู้นั้น โดยเหตุนี้มนุษย์ย่อมมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะรักษาตัวรอดด้วยการใช้กำลังเข้าต่อต้านผู้ที่ล่องละเมิดตน อย่างไรก็ตาม มนุษย์เห็นว่า สถานะดังกล่าวนี้ไม่ปลอดภัย ด้วยสัญชาตญาณมนุษย์จึงยอมสละประโยชน์ตามธรรมชาติของตนมาร่วมทำสัญญาเข้ากันเป็นสังคมเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติ สละสิทธิทั้งปวงอันตนมีอยู่ตามธรรมชาติมอบให้ผู้ปกครองมีอำนาจเด็ดขาดในการควบคุมดูแลคนทั้งปวงเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยได้อย่างเต็มที่ ภายใต้สังคมที่สงบสุข มนุษย์จึงจะสามารถมีชีวิตตามที่ตนปรารถนา แต่โดยที่มนุษย์ทั่วไปมีธรรมชาติที่เลว ดังนั้น จึงมีการฝ่าฝืนสัญญาประชาคมนี้อยู่เสมอ การรักษาสันติสุข จึงต้องมีผู้ปกครองซึ่งมีอำนาจสูงสุดเด็ดขาด ไม่จำกัดอยู่ภายใต้บังคับของสิ่งอื่นใด ด้วยเหตุนี้การทำสัญญากันนั้น ราษฎรยอมทำสัญญาโอนสิทธิและอำนาจทั้งปวงที่มีอยู่ตามธรรมชาติให้แก่รัฐอธิปัตย์ที่มีอำนาจเด็ดขาดโดยปราศจากเงื่อนไข ตาม

สัญญาที่ราษฎร ไม่มีสิทธิอ้างว่ารัฐธรรมนูญฝ่าฝืนสัญญา เพราะรัฐธรรมนูญไม่ใช่คู่สัญญากับราษฎร จึงไม่มีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามสัญญา และโดยที่เป็นสัญญาที่ราษฎรทำระหว่างกันเองเพื่อยกอำนาจให้รัฐธรรมนูญ ย่อมมีผลทำให้รัฐธรรมนูญมีอำนาจสมบูรณ์เหนือราษฎร ไม่อยู่ได้บังคับของกฎหมายใด ๆ สัญญาดังกล่าวจึงเป็น สัญญาสวามิภักดิ์ (pactum subjectionis) เนื่องจากรัฐเป็นนามธรรม จึงมีตัวแทนในการใช้อำนาจดังกล่าว เรียกว่ารัฐธรรมนูญ ที่ทุกคนในประชาคมนั้นต้องยอมรับและเชื่อฟังภาระหน้าที่ของรัฐธรรมนูญ คือให้ความปลอดภัยและความมั่นคงแก่ปวงชน ดังนั้น รัฐจึงเกิดขึ้นจากเจตนาของมนุษย์มิได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เพื่อรักษาสีทิตตามธรรมชาติของมนุษย์ รัฐจึงมีหน้าที่คุ้มครองและปกป้องสิทธิดังกล่าวโดยใช้กฎหมายเป็นกลไก ในการตรากฎหมาย รัฐอาจนำกฎธรรมชาติมาบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษรก็ได้เพื่อให้เนื้อหาของกฎธรรมชาติและเนื้อหาของกฎหมายสอดคล้องกัน (เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, 2550: 32-33) ฮอบส์ เน้นว่า เครื่องมือรักษาความสงบของรัฐธรรมนูญคือกฎหมายบ้านเมือง (civil laws) ที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้ว่าเป็นสิ่งถูกคิดบังคับเอาที่มนุษย์ทั้งหลาย ความถูกคิดเกิดขึ้นจากการที่ผู้อำนาจกำหนดขึ้น โดยที่ก่อนจะมีการกำหนดลงไป ไม่มีสิ่งใดถูกหรือผิดในตัวมันเอง เมื่อรัฐเป็นผู้กำหนดความถูกผิดและความยุติธรรม ดังนั้น จึงไม่อาจมีกฎหมายใดที่ไม่ยุติธรรมได้เลย เพราะรัฐธรรมนูญใช้อำนาจที่ได้รับมอบมาจากมนุษย์บัญญัติขึ้นเสมือนมนุษย์ทั้งหลายบัญญัติกฎหมายขึ้นเอง ย่อมไม่มีผู้ใดบัญญัติกฎหมายออกมาขัดแย้งตนเอง กฎหมายทั้งหลายย่อมเป็นธรรมที่ต้องยอมรับ โดยคุณวิ แม้ฮอบส์จะอ้างถึงธรรมชาติของมนุษย์และกฎหมายธรรมชาติ แต่ฮอบส์เน้นความชอบธรรมของรัฐธรรมนูญว่ามีอำนาจสมบูรณ์เด็ดขาด และกฎหมายบ้านเมืองคือคำสั่งของรัฐธรรมนูญ (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2546: 199-201) แนวคิดดังกล่าวจึงเป็นรากฐานของสำนักกฎหมายบ้านเมืองที่สนับสนุนอำนาจรัฐ

คริสเตียน โธมัสซิอุส (Christian Thomasius, 1655-1728) โธมัสซิอุสได้เสนอให้มีการแยกกฎหมายออกจากศีลธรรม ด้วยการเสนอทฤษฎีการแบ่งแยกกฎหมาย (separation thesis) ขึ้นจากความคิดที่ถือว่ารัฐมีอำนาจอธิปไตย ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจใด กฎหมายเป็นเรื่องของรัฐ ดังนั้นจะบังคับใช้ได้เฉพาะการกระทำที่แสดงออกมาภายนอก หรืออีกนัยหนึ่งกฎหมายต้องลงโทษ “การกระทำ” ของคน มิใช่ “ความคิด” ของคน ศีลธรรมเป็นความคิดความเชื่อของคน รัฐยอมเข้าไปแทรกแซงไม่ได้ ด้วยเหตุนี้รัฐจึงไม่อาจใช้วิธีทรามานเพื่อให้ผู้ถูกกล่าวหาสารภาพได้ ความคิดนี้ส่งผลให้เกิดการเลิกการทรมานเพื่อพิสูจน์ความผิดในการพิจารณาคดีอาญา สำนักกฎหมายบ้านเมืองได้ให้เหตุผลว่าเพราะวัตถุประสงค์ที่มุ่งบังคับการกระทำ และความคิดต่างกัน กฎหมายจึงควรแยกจากศีลธรรม (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 172-174)

เบนธัม (Jeremy Bentham, 1748-1832) ในช่วงที่กฎหมายบ้านเมืองได้รับการพัฒนาขนานใหญ่นั้น เบนธัม นักปราชญ์อังกฤษนอกจากการเสนอ

ทฤษฎีคำสั่งแล้ว ยังได้เสนอปรัชญาประโยชน์นิยม (utilitarianism) ซึ่งเน้นการสร้างความสุข (happiness) ที่นับวัดได้ เขาอ้างว่าเป้าหมายของรัฐ คือ ให้สิ่งดีมากที่สุดแก่คนจำนวนมากที่สุด (the greatest good for the greatest number) รัฐเท่านั้นที่ให้ความสุขแก่ประชาชนโดยการจัดสวัสดิการให้ แนวคิดดังกล่าวไม่ได้มองเป้าหมายที่เป็นนามธรรม เช่น ความยุติธรรม เสรีภาพ หรือสังคมที่ดี และไม่ได้มองส่วนคุณค่าทางศีลธรรมที่เชื่อว่ามีกฎธรรมชาติอยู่นอกกฎเกณฑ์ของมนุษย์ หรือที่ว่ามีมนุษย์มีศีลธรรมในตัวเอง โดยไม่ต้องมีประสบการณ์ (Harris, 2004: 41-43)

จอห์น ออสติน (John Austin, 1790-1859) นักกฎหมายชาวอังกฤษได้เสนอทฤษฎีคำสั่ง (theory of command) ขึ้นว่า กฎหมาย คือคำสั่งของรัฐอธิปัตย์ คำสั่งตามแนวคิดออสตินที่ถือว่าเป็นกฎหมายอันแท้จริงมี 2 ประเภท คือ (1) กฎหมายที่พระเจ้ากำหนดขึ้นใช้บังคับกับมนุษย์ เรียกว่ากฎหมายศักดิ์สิทธิ์ (divine law) หรือกฎหมายของพระเจ้าเป็นเจ้า (law of God) และ (2) กฎหมายที่มนุษย์กำหนดขึ้นเพื่อใช้บังคับมนุษย์ด้วยกันเอง กฎหมายที่มนุษย์ในฐานะที่เป็นผู้มีอำนาจเหนือในทางการเมืองเป็นผู้กำหนดขึ้น และกฎหมายซึ่งมนุษย์ในฐานะที่เป็นเอกชน ผู้ดำเนินการตามสิทธิในทางกฎหมายเป็นผู้กำหนดขึ้น เช่น พระราชบัญญัติที่ออกโดยรัฐสภา กฎหมายซึ่งมนุษย์ธรรมดาที่ไม่มีสถานะดังกล่าวข้างต้นกำหนดขึ้น เช่น กฎเกณฑ์ที่นายจ้างกำหนดขึ้นใช้บังคับกับลูกจ้างของตน เป็นต้น จัดเป็นกฎหมายที่มนุษย์เป็นผู้กำหนดขึ้นเพื่อใช้บังคับมนุษย์ด้วยกันเอง

ทฤษฎีกฎหมายของออสตินถือว่ากฎหมายเป็นคำสั่งชนิดหนึ่งโดยนิยาม คำสั่งว่า “ถ้าท่านแสดงเจตจำนงของท่านออกมาว่า ข้าพเจ้าจะต้องกระทำการหรือละเว้นจากการกระทำบางอย่าง หากข้าพเจ้าฝ่าฝืนท่านจะก่อให้เกิดผลร้ายอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ข้าพเจ้า” ความแตกต่างระหว่างคำสั่งกับความปรารถนาอื่นๆ จึงอยู่ที่อำนาจและความมุ่งหมายของฝ่ายที่ออกคำสั่งที่จะก่อผลร้ายแก่ฝ่ายรับคำสั่ง เรียกว่า “สภาพบังคับ” (sanction) ส่วนบุคคลที่ได้รับผลร้ายจะต้อง “ถูกผูกพัน” (to be bound) หรือ “ถูกบังคับ” (to be obliged) หรือ “ตกอยู่ในหน้าที่” (to be under a duty) อย่างไรก็ตาม คำสั่งของผู้มีอำนาจเหนือให้กระทำการนั้นไม่ถือว่าเป็นกฎหมายที่แท้จริงเสมอไป เฉพาะคำสั่งทั่วไป (general command) ซึ่งบังคับคนหนึ่งหรือหลายคนให้กระทำการหรือละเว้นจากการกระทำที่ไม่เป็นการเฉพาะเจาะจงเพียงคราวเดียว หรือนัยหนึ่งคำสั่งที่วางกฎเกณฑ์ (imposes a rule) เท่านั้น จึงจะถือได้ว่าเป็น “กฎหมายที่แท้จริง” ออสตินมีความเห็นว่ากฎหมายบ้านเมืองคือกฎหมายที่กำหนดขึ้นโดยผู้มีอำนาจสูงสุดทางการเมือง สำหรับควบคุมความประพฤติผู้ที่อยู่ใต้อำนาจทางการเมืองของตน แม้จารีตประเพณีซึ่งเบื้องต้นไม่นับเป็นกฎหมายบ้านเมืองแต่ถ้าเรื่องใดรัฐอธิปัตย์ยอมรับใช้บังคับเป็นกฎหมายได้ก็ถือว่าเป็นกฎหมายบ้านเมืองเช่นกัน การพิจารณาความสมบูรณ์ของกฎหมายไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศีลธรรม กฎหมายกับศีลธรรมเป็นสิ่งที่แยกจากกัน (Harris, 2004: 29-38)

เมื่อปรัชญาประโยชน์นิยมผสมผสานกับแนวคิดปฏิธานนิยมทางกฎหมายทำให้แนวคิดทางกฎหมายปรับเปลี่ยนไปเกิดการประเมินคุณค่าว่ากฎหมายที่ดีคือกฎหมายที่ก่อให้เกิดความสุขมากที่สุดแก่คนจำนวนมากที่สุด (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2546: 33) ทำให้แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิตามกฎหมาย เกิดการคลี่คลายไปว่าสิทธิเป็นประโยชน์ตามกฎหมาย ที่รัฐปกป้องคุ้มครองให้ แนวคิดเรื่องสิทธิจึงเปลี่ยนแปลง จากเดิมมีรากฐานมาจากสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์เปลี่ยนเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐเป็นผู้ให้ ประชาชนเป็นผู้รับ ทำให้เกิดการตีความที่เน้นไปเพื่อประโยชน์ของมนุษย์ส่งเสริมความเห็นแก่ตัวของมนุษย์มากขึ้นตามลัทธิทุนนิยม

แนวทางซุบทบาทปัจเจกชน จอห์น ล็อก (John Locke, 1632-1704) ล็อกมีแนวคิดพื้นฐานเปรียบมนุษย์ในสังคมเป็นอะตอมของสสาร รวมกันได้ด้วยแรงยึดเหนี่ยวตามธรรมชาติ หากสังคมมนุษย์เป็นก้อนสสารน่าจะมีแรงยึดเหนี่ยวไว้เช่นกัน ล็อกสรุปว่า แรงดึงดูดดังกล่าวคือผลประโยชน์ของแต่ละคน การที่ทุกคนมอบอำนาจให้แก่รัฐในรูปของสัญญาประชาคม ก็เพื่อให้รัฐป้องกันชีวิตและทรัพย์สิน ดังนั้น ด้วยความเห็นแก่ตัว ทุกคนจึงเต็มใจสละความเป็นอิสระเพื่อร่วมกันปกป้องชีวิต ทรัพย์สินและทรัพย์สิน (อภิรักษ์ พันธเสน, 2547: 27) แนวคิดสำคัญของล็อกคือการความสำคัญกับสิทธิของปัจเจก ที่เชื่อว่าทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกัน ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพ รัฐจะใช้อำนาจตามอำเภอใจไม่ได้ มนุษย์ทุกคนมีสิทธิตามธรรมชาตินับแต่กำเนิด แต่สิทธิเหล่านั้นไม่เป็นระเบียบตามวัยและสติปัญญาของแต่ละบุคคล ดังนั้นจึงต้องมีหัวหน้าคอยจัดสิทธิเหล่านั้นเป็นระเบียบ ถ้ารัฐบาลล่วงละเมิดสิทธิตามธรรมชาตินั้น ประชาชนย่อมมีสิทธิล้มล้างรัฐบาลได้ รัฐบาลคือผู้ถูกสมมติให้ปกครองเท่านั้น ไม่ใช่ผู้ปกครองอันมีอยู่ตามธรรมชาติ ประชาชนยอมให้รัฐมีอำนาจเหนือสิทธิและยอมสละสิทธิให้แก่รัฐ เฉพาะเรื่องจำเป็นที่จะรักษาประโยชน์ของประชาชน สิทธิแห่งรัฐเป็นของประชาชน รัฐบาลมีหน้าที่แสวงหากฎหมายที่ดีและกระทำเพื่อประโยชน์ของประชาชน ไม่ใช่ตามเจตนาารมณ์ของผู้ปกครอง ประชาชนทำสัญญาระหว่างประชาชนเพื่อจัดตั้งสังคม ไม่ใช่จัดตั้งรัฐบาล รัฐบาลไม่ใช่คู่สัญญากับประชาชน รัฐเป็นเพียงเครื่องมือเพื่อบรรลุจุดประสงค์ที่สังคมต้องการ (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2546: 207-210) นอกจากนี้ ล็อกเห็นว่าต้องแยก (องค์กรผู้ใช้) อำนาจนิติบัญญัติออกจากอำนาจบริหาร เพราะเป็นอันตรายที่บุคคลคนเดียวกันออกกฎหมายด้วยและใช้กฎหมายด้วย หลักการนี้เป็นองค์ประกอบเชิงรูปแบบของลัทธินิติรัฐในเวลาต่อมา แนวคิดของล็อก ทำให้เกิดอุดมการณ์เสรีนิยมคลาสสิก (classical liberalism) ที่เน้นการให้ความสำคัญต่อปัจเจกมากกว่ารัฐ เพราะปัจเจกชนเป็นผู้สร้างรัฐ หากปราศจากปัจเจก รัฐดำรงอยู่ไม่ได้ ปัจเจกมีความสามารถในการดูแลตนเองและตัดสินใจได้ด้วยตนเองว่าจะดำเนินชีวิตแบบใดโดยไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพผู้อื่น ความก้าวหน้าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ด้วยฝีมือมนุษย์เพราะมนุษย์มีเหตุผล และรัฐควรมีอำนาจที่จำกัด การใช้อำนาจของผู้ปกครองต้องสามารถควบคุมและตรวจสอบได้ (วิทยากร เขียงกุล, 2548: 100)

มอง จากส์ รูสโซ (Jean Jacques Rousseau, 1712-1778) รูสโซมีแนวคิดพื้นฐานว่ามนุษย์อยู่ในสภาวะธรรมชาติ มีอิสระ ไม่อยู่ภายใต้อำนาจของผู้ใด ส่วนสังคมนั้นเกิดขึ้นจากการตกลงร่วมกันของกลุ่มมนุษย์ซึ่งจะมีเสรีภาพและความปลอดภัยได้ก็แต่ในระบบการเมืองเท่านั้น หากไม่มีรัฐ จะไม่มีกฎหมายและความมีศีลธรรมเกิดขึ้น (ทินพันธ์ นาคะตะ, 2546: 159) แต่รัฐต้องไม่ใหญ่จนเกินไป ประชาชนจึงจะมีเสรีภาพ และมีส่วนร่วมในการร่างกฎหมายที่จำเป็น รัฐบาลคือผู้ที่ประชาชนมอบหมายอำนาจให้ปกครองอย่างทางการ (วิทยากร เชียงกุล, 2548: 109-112) แนวคิดดังกล่าวย้ำความสำคัญของสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่มีเหนือรัฐ รัฐบาลที่ไม่ปฏิบัติตามเจตนารมณ์ของประชาชนย่อมถูกโค่นล้ม (ธนสวรรค์ เจริญเมือง, 2550: 266)

แนวคิดสำคัญของรูสโซ คือ สังคมที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นโดยพลเมืองและควบคุมโดยเจตจำนงร่วม (general will) (Kelly, 1993: 257) รูสโซเริ่มต้นหนังสือสัญญาประชาคมด้วยข้อความว่า มนุษย์นั้นเกิดมาเสรี แต่ทุกแห่งหนเต็มไปด้วยพันธนาการ (Man is born free, yet everywhere he is in chain) (รูสโซ, 2550: 3) ดังนั้น จึงควรทำลายสัญญาที่ยุติธรรมทิ้งเสีย และทำสัญญาขึ้นใหม่เรียกว่า สัญญาประชาคม เพื่อคุ้มครองบุคคลแต่ละคนในสังคมและให้มีเสรีภาพและเสมอภาค ปรัชญาการเมืองของรูสโซเสนอว่า สังคมที่ยุติธรรมควรเป็นเช่นไร โดยตั้งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ดีที่สุดขึ้นมาและชี้ให้เห็นว่าผลต่างๆที่จะตามมาจะมีคุณค่าต่อมนุษย์อย่างไร (วิภาดา กิตติโกวิท, 2550: (14)) สังคมมนุษย์เป็นสังคมนวมหมู่ซึ่งมีเจตจำนงในตนเองต่างจากผลรวมของเจตจำนงของสมาชิกที่เป็นปัจเจกชนแต่ละคน ดังนั้น พลเมืองควรเชื่อฟังเจตจำนงร่วมกันอย่างสิ้นเชิง การออกหรือเปลี่ยนแปลงกฎหมาย ควรเป็นกระบวนการที่ประชาชนมาร่วมประชุมอภิปรายและออกเสียงโดยตรงแบบนครรัฐกรีก สิ่งที่ได้คือเจตนารมณ์ร่วม หลังจากนั้นจึงนำไปบังคับใช้โดยรัฐบาลที่เข้าใจเจตนารมณ์ร่วมนั้น (วิทยากร เชียงกุล, 2548: 109-112) แนวคิดนี้เป็นรากฐานอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนตามระบอบประชาธิปไตย (บรรเจ็ด สิงคะเนติ, 2543: 20)

4.1.3.2 การคลี่คลายเป็นแนวคิดทางกฎหมาย

ผลของการปะทะทางความคิดข้างต้นคลี่คลายไปด้วยการเกิดทฤษฎีกฎหมาย (Theory of Law) 2 แนวทาง (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2546: 247) คือ

(1) ทฤษฎีกฎหมายที่ถือเหตุผล (rational theory of law) ความคิดของ โบแดง ฮอบส์ โทมัส ฮิอุส และออสตินก่อให้เกิดทฤษฎีกฎหมาย ซึ่งถือว่ากฎหมายเป็นผลผลิตของอำนาจรัฐ มีแต่กฎหมายบ้านเมืองที่บัญญัติขึ้นโดยเจตจำนงของรัฐเท่านั้นเป็นกฎหมายที่แท้จริง มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ไข่แก้ไขปัญหาข้อพิพาททั้งปวงได้ ไม่จำเป็นต้องพึ่งพากฎหมายอื่นใดที่สูงกว่าอีก

ตามแนวคิดของฮอบส์ ปัจเจกบุคคลยอมให้สิทธิทั้งปวงของตนแก่รัฐ เพื่อให้รัฐคุ้มครอง รัฐจึงมีอำนาจเต็มในการออกหลักเกณฑ์เพื่อก่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยและเป็นธรรมในสังคม กฎหมายลายลักษณ์อักษรที่บัญญัติขึ้นเป็นกฎหมายเพียงส่วนเดียวที่พึงมีอยู่ ในเมื่อกฎหมายเกิดจากเจตจำนง (will) หรืออำนาจ (power) ของรัฐ ซึ่งประชาชนในสังคมต้องยอมรับปฏิบัติตาม ย่อมมีความชอบธรรมตามเจตจำนง การบังคับใช้กฎหมายตามแนวคิดนี้จึงเป็นการตีความตามลายลักษณ์อักษรอย่างเคร่งครัด หรือแนวทางกฎหมายบ้านเมือง (positive law) แนวคิดดังกล่าวเมื่อผสมผสานกับทฤษฎีปฏิฐานนิยมทางกฎหมายของออสติน ทำให้เกิดทฤษฎีวิชาการนิติศาสตร์ (Theory of legal science) ที่เชื่อว่าระบบกฎหมายบ้านเมืองมีความสมบูรณ์ในตัวเอง (self contained and self sufficient) ไม่ต้องอาศัยหลักการอื่นใดมาอธิบาย (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 133) ต่อมาพัฒนาการคลี่คลายเป็นนิติศาสตร์โดยแท้ (legal science proper) ที่ยึดถือว่าการศึกษานิติศาสตร์เป็นการศึกษากฎหมายที่ใช้อยู่บังคับอยู่ในสังคมและเป็นกฎเกณฑ์แบบแผนของสังคมที่สามารถนำมาใช้ได้ถูกต้อง มีสาระสำคัญ 5 ส่วน คือ (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 33-36)

(1.1) เนื้อหาของกฎหมาย (legal content) คือ ความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาของกฎหมายทั้งบทบัญญัติของกฎหมายลายลักษณ์อักษร คำพิพากษาของศาลจารีตประเพณีที่ใช้อยู่บังคับเป็นกฎหมาย หรือหลักกฎหมายทั่วไปซึ่งประกอบขึ้นเป็นระบบกฎหมายของประเทศ รวมถึงหลักกฎหมาย (legal dogmatics) ต่าง ๆ ทางนิติศาสตร์ด้วย

(1.2) นิติวิธี (juristic method) คือ วิธีคิดเกี่ยวกับกฎหมายที่นักกฎหมายมีต่อระบบกฎหมายของตนว่าจะถือสิ่งเหล่านี้เป็นบ่อเกิดของกฎหมายสำหรับใช้ในการพิจารณาพิพากษาคดีได้เพียงใด ตลอดจนวิธีใช้ วิธีตีความ วิธีค้นหา วิธีเสริมกฎหมายให้สมบูรณ์ วิธีบัญญัติกฎหมายลายลักษณ์อักษร และวิธีค้นหาศึกษากฎหมายอันเป็นแนวทางทำให้อกฎหมายเจริญงอกงามขึ้นตามความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง

(1.3) นิติศาสตร์โดยแท้เป็นวิชาหลักกฎหมาย (dogmatic jurisprudence) ที่เป็นข้อยุติที่ไม่อาจโต้แย้งได้ (dogmatic legal science) กำหนดไว้แล้วอย่างตายตัว (dogmatically laid down) ที่ผู้ศึกษาจะต้องยอมรับว่าเป็นสิ่งที่พึงได้รับความเคารพนับถือที่จะใช้เป็นข้ออ้างในการอนุমানสรุปตามหลักตรรกะ มิฉะนั้นจะไม่สามารถแสวงหาความรู้ทางกฎหมายต่อไปได้ นอกจากนี้ นิติศาสตร์โดยแท้จะศึกษากฎหมายในแง่ที่เป็นแบบแผนที่ใช้วัดการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งว่าดีหรือชั่ว ถูกหรือผิด หรือเป็นเรื่องเชิงคุณค่าที่แบ่งตามขอบเขตการศึกษาเป็น 2 ประเภท คือ

(1.4) นิติศาสตร์ทั่วไป หมายถึงการศึกษาเพื่อค้นหาถึงลักษณะสามัญของกฎหมายทั่วไปที่ใช้ได้กับกฎหมายสาขาต่าง ๆ ร่วมกัน ดังเช่น ในประมวล

กฎหมายแพ่งและพาณิชย์บัญญัติหลักทั่วไปในเรื่องนิติวิธีไว้ว่า ถ้าไม่มีกฎหมายลายลักษณ์อักษรใช้บังคับกับข้อเท็จจริงให้ใช้จารีตประเพณีแห่งท้องถิ่น หากไม่มีจารีตประเพณีแห่งท้องถิ่น ให้เทียบเคียงกับกฎหมายลายลักษณ์อักษรที่ใกล้เคียงอย่างยิ่ง ถ้าบทกฎหมายเช่นนั้นไม่มี ให้วินิจฉัยตามหลักกฎหมายทั่วไป

(1.5) นิติศาสตร์เฉพาะ หมายถึงการศึกษากฎหมายเฉพาะ เรื่องที่ใช้บังคับอยู่ เช่น กฎหมายแพ่งลักษณะทรัพย์ ในวิชานิติศาสตร์แต่ละสาขายังแบ่งเป็น 2 ส่วน คือภาคทั่วไปและภาคเฉพาะ เช่น กฎหมายอาญาภาคทั่วไปและภาคเฉพาะ

(2) ทฤษฎีกฎหมายคือเจตจำนงของรัฐ (will theory of law) หรือแนวทางเสรีนิยม โดยแนวคิดของลือค รูสโซและมองเตสกีเออ เป็นหลักการสำคัญของรัฐธรรมนูญสมัยใหม่ 2 ประการ คือ ประการแรกเน้นว่ารัฐมีอำนาจจำกัด (limited government) เพื่อรักษาไว้ซึ่งสิทธิในชีวิตทรัพย์สินและเสรีภาพของประชาชน รัฐไม่สามารถใช้อำนาจไปทำลายสิทธิมนุษยชน (human right) ได้ เนื่องจากเป็นสิทธิพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ตามธรรมชาติที่มีอาจจำหน่ายจ่ายโอนให้แก่กัน ประการที่สอง คือหลักแบ่งแยกอำนาจเพื่อกระจายอำนาจให้ไปอยู่ในการดูแลของคนหลายกลุ่ม เพื่อป้องกันการใช้อำนาจไปในทางที่ผิด แนวคิดกฎหมายบ้านเมืองจึงตรงข้ามกับปรัชญากฎหมายธรรมชาติโดยสิ้นเชิง

ลือคมีแนวคิดว่าแม้ปัจเจกบุคคลจะยอมให้สิทธิเสรีภาพทั้งหมดของตนแก่รัฐ แต่สิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานยังคงอยู่กับปัจเจกบุคคล รัฐจะออกกฎหมายใด ๆ ที่มีผลกระทบต่อสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของปัจเจกชนไม่ได้ การบังคับใช้กฎหมายตามความคิดของลือคจึงให้ความสำคัญต่อเหตุผล (reason) มากกว่าเจตจำนง (will) ของรัฐ เพราะเป็นแนวทางที่ประชาชนส่วนใหญ่ยอมรับและเชื่อมั่นที่จะปฏิบัติ จึงไม่ประสงค์ที่จะให้รัฐเข้ามากำหนดกฎเกณฑ์ในสังคมเกินความจำเป็น บุคคลยอมปฏิบัติตนสอดคล้องกับกฎธรรมชาติหรือเหตุผลอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องออกกฎหมายให้ประชาชนปฏิบัติตามอีก การดำเนินการใด ๆ ระหว่างบุคคลควรเป็นไปอย่างเสรี กฎหมายอาจไม่ได้ถูกตีความตามเจตนารมณ์ของรัฐ หากแต่มองเหตุผลอันเป็นที่ยอมรับในสังคมมากกว่า สิทธิไม่ใช่เพียงประโยชน์ ที่เกิดจากการสงเคราะห์ของรัฐในฐานะผู้ให้กับผู้รับ เพราะอำนาจรัฐนั้นมาจากการที่ประชาชนทุกคนมอบให้ ถ้าไม่ดี ย่อมเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้น องค์การต่างๆของรัฐจึงถูกจำกัดโดยอำนาจของประชาชน ตามหลักการนี้ ประชาชนเป็นฝ่ายเมตตา ผู้ปกครอง และมีสิทธิเปลี่ยนผู้ปกครองได้ (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2546: 207-210) การบังคับใช้กฎหมายตามแนวทางนี้คือแนวทางคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนหรือเสรีนิยม ความคิดของลือคยังได้รับการสืบทอดจากรูสโซด้วยการเสนอสัญญาประชาคม ที่ชนชั้นกลางของฝรั่งเศสใช้อ้างอิงในการปฏิวัติใหญ่ในฝรั่งเศส

4.1.3.3 การคลี่คลายเป็นการปกครองในระบอบแบบเสรีนิยม ประชาธิปไตยและหลักนิติรัฐ

ผลจากการปะทะกันของหลักนิติปรัชญาข้างต้น รูปธรรมที่เกิดขึ้นคือการเรียกร้องให้จักรเบียบการปกครองให้สังคมมีเสรีภาพ เสมอภาคและภราดรภาพ จนนำไปสู่การปฏิวัติในฝรั่งเศส และการต่อสู้เพื่อเอกราชในสหรัฐอเมริกา และคลี่คลายเป็นการปกครองในระบอบแบบเสรีนิยมประชาธิปไตย (liberal democracy) ที่ให้ความสำคัญกับหลักนิติรัฐ และมีอิทธิพลต่อรูปแบบและยุทธวิธีต่างๆ ในกระบวนการยุติธรรม ดังนี้

(1) การก่อตั้งของทฤษฎีนิติรัฐ แม้ทฤษฎีนิติรัฐจะเริ่มก่อตัวขึ้นในอังกฤษตั้งแต่ครั้งพระเจ้าจอห์นถูกบีบบังคับจากกลุ่มขุนนางให้ตราแมกนาคาร์ตาแล้ว แต่สังคมก็ยังมีได้มีเสรีภาพที่ชัดเจน ภายหลังการปฏิวัติในฝรั่งเศส ใน ค.ศ. 1789 (พ.ศ. 2332) ฝรั่งเศสได้จัดทำปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของมนุษย์และพลเมืองขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นเอกสารว่าด้วยสิทธิที่สำคัญที่สุดฉบับหนึ่งในโลก โดยบัญญัติรับรองไว้ว่ามนุษย์กำเนิดและดำรงชีวิตอย่างมีอิสระและเสมอภาคกันตามกฎหมาย การแบ่งแยกทางสังคมจะกระทำได้อีกก็แต่เพื่อผลประโยชน์ร่วมกันของส่วนรวม เฉพาะอย่างยิ่งได้แยกให้เห็นแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน (rights of men) กับแนวคิดเรื่องสิทธิของพลเมือง (rights of citizen) อย่างชัดเจน โดยถือว่าสิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิความเป็นคนทุกรูปทุกนามที่ไม่เกี่ยวกับรัฐ ในขณะที่สิทธิของพลเมืองเป็นสิทธิที่กฎหมายบ้านเมืองกำหนดให้ เอกสารเหล่านี้เป็นที่มาของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ (1948) และการกำหนดคบทว่าด้วยสิทธิเสรีภาพในรัฐธรรมนูญต่าง ๆ ในเวลาต่อมา (วิษณุ เครืองาม, 2530: 647)

พร้อมกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ได้เกิดการนำความคิดกฎหมายธรรมชาติมาบัญญัติเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรด้วยตระหนักว่า มนุษย์เกิดมามีเสรีภาพแต่ยอมสละสิทธิบางประการเพื่อผลประโยชน์ทางสังคม สิทธิตามธรรมชาติคือสิทธิมนุษยชนที่แสดงถึงความเป็นอิสระของปัจเจกบุคคลและคุ้มครองปัจเจกบุคคลจากการกระทำโดยพลการของรัฐ แนวคิดเชิงปรัชญาดังกล่าวเป็นผลทำให้เกิดการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมทางอาญาที่เคารพสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์จนระบบทาสที่กดขี่ข่มเหงล้มเลิกไป ยกเลิกการพิจารณาความอาญาแบบมัด และระบบศาลไต่สวน นำไปสู่การพัฒนากระบวนการกฎหมายอาญาและวิธีพิจารณาความอาญาสมัยใหม่ที่เป็นธรรม โดยนำแนวคิดกฎหมายธรรมชาติไปกำหนดเป็นหลักการที่สำคัญในคดีอาญาว่า ต้องสันนิษฐานไว้ก่อนว่าจำเลยเป็นผู้บริสุทธิ์จนกว่าจะพิสูจน์ได้ว่าเป็นผู้กระทำผิดจริง หลักการปล่อยผู้กระทำความผิดสืบคนคิดว่าการโทษผู้บริสุทธิ์คนเดียวและหลักการพิจารณาคดีโดยคนกลางคือศาลซึ่งต้องกระทำต่อหน้าจำเลย ต้องเปิดเผยและเป็นธรรม (วิชัย สังข์ประไพ, 2542: 3-4 และ สมยศ เชื้อไทย, 2549: 100)

กล่าวได้ว่าการปะทะของแนวคิดที่ส่งเสริมอำนาจรัฐกับแนวคิดส่งเสริมปัจเจกทำให้ทฤษฎีนิติรัฐในกฎหมายมหาชนชัดเจนขึ้นว่า (วิชา มหาคณ, 2534: 31-32) ภายใต้การปกครองโดยกฎหมาย ผู้ปกครองจะกระทำการใด ๆ ได้ต้องมีกฎหมายให้อำนาจหน้าที่ไว้เท่านั้น จะทำเกินเลยไม่ได้และกฎหมายนั้นต้องบัญญัติโดยประชาชนหรือตัวแทนของประชาชนด้วย อีกทั้งการใช้อำนาจตามกฎหมายบัญญัติไว้ ต้องสามารถตรวจสอบได้ เพื่อป้องกันการใช้อำนาจเกินขอบเขต หลักนิติรัฐ จึงเป็นการกำหนดหน้าที่ของรัฐที่มีต่อประชาชน แนวคิดในการบัญญัติกฎหมายของรัฐจึงเปลี่ยนไปจากเดิมที่เป็นการแสดงออกของอำนาจของรัฐในการบังคับเอาแก่ประชาชนฝ่ายเดียว เป็นการบัญญัติถึงหน้าที่ของรัฐที่มีต่อประชาชนทำให้ประชาชนใช้ประโยชน์จากกฎหมายมหาชนได้เช่นเดียวกับกฎหมายเอกชน ในฐานะนี้ รัฐจึงมีสภาพเป็นคนรับใช้ของสังคม เคารพต่อเสรีภาพของราษฎรด้วยการยอมตนอยู่ใต้บังคับแห่งกฎหมายโดยเคร่งครัดตราบใดที่กฎหมายยังใช้อยู่ ย่อมผูกพันรัฐอยู่เสมอ หลักนิติรัฐประกอบไปด้วยหลักเกณฑ์ 3 ประการ คือ

(1.1) ฝ่ายบริหารไม่มีอำนาจตามอำเภอใจ การรับผิดชอบอาญาของบุคคลเป็นไปตามกฎหมายบัญญัติ บุคคลจะถูกจำกัดสิทธิเสรีภาพโดยกฎหมายเท่านั้น

(1.2) ทุกคนอยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน และศาลเดียวกัน เป็นผู้พิจารณาพิพากษาโดยอิสระปลอดจากการแทรกแซง

(1.3) หลักทั่วไปของกฎหมายรัฐธรรมนูญ เป็นผลมาจากกฎหมายสามัญของประเทศ รัฐต้องกระทำการภายใต้กฎหมายและรัฐธรรมนูญการปกครอง ดังนั้นการปกครองเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมจะต้องมีการออกกฎหมายที่เป็นธรรมด้วย

(2) หลักวิถีที่ชอบด้วยกฎหมาย (due process of law)

อิทธิพลจากแนวคิดเชิงปรัชญาที่ชูสิทธิเสรีภาพ นอกจากการปฏิวัติในฝรั่งเศสแล้ว ยังส่งผลให้เกิดการต่อสู้เรียกร้องสิทธิเสรีภาพในสหรัฐอเมริกา จนเกิดหลักกฎหมายกระบวนการนิติธรรม (a fair legal procedure) เพื่อเป็นหลักประกันว่าการดำเนินการใด ๆ ของรัฐเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลจะไม่ถูกละเมิดด้วยกระบวนการอันปราศจากนิติธรรม โดยได้มีบทบัญญัติแห่งสิทธิ(Bill of Rights)รับรองหลักการนี้ไว้ในรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกาแก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 5, 6 และ 14 ที่เรียกว่า หลักกระบวนการนิติธรรม โดยในรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 5 ได้บัญญัติว่า วิถีทางที่ถูกต้อง จะต้องไม่ตัดสิทธิแห่งบุคคลซึ่งชีวิต อิสระภาพหรือทรัพย์สินของเขาโดยปราศจากวิถีทางที่ถูกต้องแห่งกฎหมาย (No person shall be deprived of life, liberty or property without due process of law.) หลักการนี้โดยทั่วไป หมายถึง การใช้อำนาจของรัฐภายใต้หลักกฎหมายเพื่อให้เป็นคุณต่อสิทธิและผลประโยชน์ของเอกชนหรือประชาชน ตาม

กลไกของกฎหมายที่มีอยู่อย่างยุติธรรมและเสมอภาค กระบวนการนิติธรรม (procedural due process) รวมไปถึงพันธกรณีของรัฐที่จะต้องมีความยุติธรรมในระเบียบขั้นตอน มีขั้นตอนการแจ้งให้ทราบอย่างเหมาะสมยุติธรรม (fair notice) แก่ประชาชนหากเขาจะต้องถูกตรวจค้น จับกุมหรือก่อนจะได้รับการพิจารณาเพื่อขอล่าหาใด ๆ (Frank Schmalleger, 2003: 27)

(3) หลักไม่มีความผิดไม่มีโทษ หากไม่มีกฎหมาย (Nullum Crimen nulla poena Sine Lege) หลักการดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากการปะทะกันระหว่างปรัชญาอาชญาวิทยาแบบดั้งเดิม (Classical School of Criminology) และปรัชญาปฏิฐานนิยมอาชญาวิทยา (Positive School of Criminology) โดยปรัชญาอาชญาวิทยาดั้งเดิมมีชีเชอร์ เบ็คคาเรีย (Cesare Beccaria, 1738-1794) และเจรามี เบนแธมพัฒนาขึ้น ปรัชญาอาชญาวิทยากลุ่มนี้เห็นว่าทุกคนควรเท่าเทียมกัน การลงโทษผู้กระทำความผิดควรพิจารณาเฉพาะผลการกระทำเท่านั้น ไม่ควรคำนึงถึงสถานภาพของบุคคล ปรัชญานี้ยึดมั่นในหลักที่ว่า “ไม่มีความผิดไม่มีโทษ หากไม่มีกฎหมาย” ฉะนั้น ความผิดทางอาญาจะต้องนิยามโดยชัดแจ้ง หากการบัญญัติกฎหมายเพื่อวางหลักเกณฑ์ควบคุมพฤติกรรมมนุษย์แล้ว จะต้องเป็นหลักประกันในสิทธิเสรีภาพของประชาชนด้วย เมื่อมีการละเมิดกฎหมาย ผู้กระทำความผิดจะต้องได้รับโทษตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมาย แนวคิดนี้มาจากปรัชญาเจตจำนงอิสระที่เชื่อว่า ในเมื่อทุกคนมีเสรีภาพที่จะกระทำการใดตามที่ตนเองเห็นสมควรและพึงพอใจ ดังนั้น เมื่อบุคคลเลือกแสดงพฤติกรรมอาชญากรรมภายใต้ความอิสระดังกล่าว จึงควรรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ต้องลงโทษให้เหมาะสมกับความผิดอย่างรุนแรง รวดเร็ว แน่นนอน และสมเหตุสมผล เพื่อทำให้อาชญากรรู้สึกว่ามีค่าที่จะเสี่ยงกระทำความผิด เป็นการลงโทษที่ได้ผล เพื่อป้องปรามยับยั้ง (deterrence) การกระทำผิด ที่คาดหวังผล 2 ประการ คือ การข่มขู่ยับยั้งทั่วไป (general deterrence) เป็นการลงโทษผู้กระทำความผิดโดยมุ่งหวังให้สาธารณชนทั่วไปเกิดความเกรงกลัวและมีความเคารพต่อกฎหมาย และการยับยั้งเฉพาะ (specific deterrence) เป็นการลงโทษผู้กระทำความผิดโดยตรง มุ่งหวังให้ผู้กระทำความผิดได้รับความเจ็บปวดจากการถูกลงโทษ เกิดความเกรงกลัวและหลายจำจะได้ไม่กระทำความผิดซ้ำขึ้นอีก (Kelly, 1993: 294-298) แนวคิดดังกล่าวทำให้เกิดการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมและปรับปรุงแก้ไขกฎหมายอาญาไปทั่วโลก ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 - 20 เป็นยุควิทยาศาสตร์ธรรมชาติเฟื่องฟู นักอาชญาวิทยาจึงนำหลักเหตุจำเป็น (determinism) ในวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาหาสาเหตุการเกิดอาชญากรรมเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว มิใช่โดยการแก้ไขกฎหมายซึ่งเป็นปลายเหตุ การศึกษาทำให้พบว่าสาเหตุการกระทำผิดเนื่องจากมีปัจจัยทั้งภายในร่างกายและปัจจัยภายนอกบีบบังคับ อาชญากรตกอยู่ในสภาวะไม่มีทางเลือก ด้วยเหตุนี้จึงไม่สมควรรับผิดชอบในผลการกระทำที่เกิดขึ้น แนวคิดดังกล่าวทำให้เกิดปรัชญาปฏิฐานนิยมทางอาชญาวิทยาขึ้น ปรัชญาการลงโทษจึงเปลี่ยนจากการลงโทษ (punishment) มาเป็นการเยียวยารักษา (treatment) ฟันฟูแก้ไขเพื่อให้ผู้กระทำความผิด

กลับตัวเป็นพลเมืองดี ในปัจจุบันแม้ปรัชญาอาชญาวิทยาทั้งสองแนวคิดจะขัดแย้งกัน แต่กระบวนการยุติธรรมในประเทศต่างๆก็ได้ยึดหลักปรัชญาใดปรัชญาหนึ่งโดยเคร่งครัด มีการใช้อย่างผสมผสาน ดังเช่น กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เน้นการฟื้นฟูมากกว่าการแก้แค้นทดแทน และเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน (พิศาล มุขแจ้ง, 2550: 38-61)

(4) ฮาร์ท (H.L.A. Hart, 1907-1992) กล่าวไว้ในหลักกฎหมาย (the concept of law) ถึงสาระสำคัญของกฎหมายบ้านเมืองว่า กฎหมายเป็นเครื่องมือบังคับควบคุมมนุษย์ (laws are commands of human beings) จึงไม่มีความจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศีลธรรม การวิเคราะห์หลักการของกฎหมายมีคุณค่าและแตกต่างจากการสืบค้นความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของกฎหมาย หรือการสืบค้นทางสังคมวิทยากฎหมาย ด้วยระบบตรรกะที่ปิด (closed logical system) ของกฎหมายทำให้สามารถนำมาตรรกะทางกฎหมายมาตัดสินเป้าหมายของสังคม นโยบาย และมาตรฐานทางศีลธรรมที่แม้จะกำหนดไว้ล่วงหน้าก็ได้ การตัดสินทางศีลธรรม (moral judgement) ไม่สามารถเกิดขึ้นโดยข้ออ้างของเหตุผล พยานหลักฐานหรือการพิสูจน์ (noncognitivism in ethics) ดังเช่นความจริงที่เป็นอยู่ (statements of fact) ของตรรกะการตัดสินด้วยมาตรการทางกฎหมาย (Harris, 2004: 117-127 และ วิชช์ จีระแพทย์, 2549: 4-5)

(5) ทฤษฎีและรูปแบบของกระบวนการยุติธรรม หลักนิติปรัชญาได้ทำให้เกิดทฤษฎีและรูปแบบของกระบวนการยุติธรรม 2 รูปแบบ คือ

(5.1) ทฤษฎีการควบคุมอาชญากรรม แพคเกอร์ (Packer, 1968: 1-6) ได้อธิบายว่าการควบคุมอาชญากรรมเป็นหน้าที่สำคัญที่สุดของกระบวนการยุติธรรมทางอาญาเพื่อรักษาไว้ซึ่งความสงบสุขของสังคม และการปกป้องสุจริตชน (Frank Schmalleger, 2003: 28) ด้วยหลักการดังกล่าว คดีอาญาทั้งปวงที่เข้าสู่กระบวนการจะต้องดำเนินการไปตามขั้นตอนอย่างมีประสิทธิภาพโดยมีการถ่วงดุลอำนาจและตรวจสอบกันระหว่างองค์กร เริ่มแต่การสืบสวนสอบสวน การจับกุม การเตรียมคดีเพื่อฟ้องศาล การพิจารณาคดี การพิพากษาลงโทษ ผู้กระทำความผิดและการปล่อยจำเลย ดังนั้น การดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ ต้องเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทฤษฎีนี้ถือว่าประสิทธิภาพในการดำเนินการเป็นเรื่องสำคัญที่ทำให้มีพยานหลักฐานแน่นหนารัดกุมในการดำเนินคดีกับผู้ต้องหา องค์กรในกระบวนการยุติธรรมฝ่ายบริหารจะมีอำนาจเบ็ดเสร็จ ได้แก่ อำนาจจับกุม ออกหมายค้น หมายจับ อำนาจสั่งฟ้องหรือสั่งไม่ฟ้องของอัยการ และศาลมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดี เป็นการถ่วงดุลอำนาจของแต่ละฝ่ายไปในตัว การบริหารงานยุติธรรมภายใต้ทฤษฎีนี้ เน้นไปที่ประสิทธิภาพในการรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคมเป็นหลัก จึงได้ให้อำนาจแก่เจ้าพนักงานอย่างกว้างขวาง บางครั้งการปฏิบัติงานอาจส่งผลกระทบต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชนได้ จากทฤษฎีดังกล่าว ทำให้เกิดรูปแบบการปฏิบัติงานที่เรียกว่าการควบคุมอาชญากรรม (crime control model) โดยเฉพาะตำรวจจะยึดถือไว้เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยของ

สังคม จะต้องปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพด้วยการตรวจค้น จับกุมผู้กระทำความผิดด้วยเครื่องมือที่ทันสมัย และมีกฎหมายที่เอื้อต่อการปฏิบัติงาน (ประธาน วัฒนวณิชย์, 2546: 151)

(5.2) ทฤษฎีกระบวนการนิติธรรม ทฤษฎีนี้มุ่งเน้นการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของบุคคลเป็นสำคัญ เนื่องจากกระบวนการยุติธรรมมีผลกระทบต่อสิทธิเสรีภาพของมนุษย์ กระบวนการดำเนินคดีจะต้องปราศจากข้อผิดพลาด องค์การในกระบวนการยุติธรรมจะต้องไม่ใช่อำนาจในทางที่ผิด ผู้บริสุทธิ์จะต้องได้รับการปกป้อง ผู้กระทำความผิดควรได้รับการลงโทษ มีแต่องค์คณะผู้พิพากษาที่เป็นกลางเท่านั้นที่เชื่อถือได้สาระสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ การตัดสินใจผู้กระทำความผิดอาญาจะต้องดำเนินการไปตามระเบียบวิธีพิจารณาความอาญาที่ชอบด้วยกฎหมายและเป็นธรรม จะมีอุปสรรคใดขัดขวางมิให้ผู้ต้องหาได้รับความเป็นธรรมไม่ได้ ดังนั้น ผู้ต้องสงสัยว่ากระทำความผิดจึงยังคงเป็นผู้บริสุทธิ์อยู่นกว่าจะได้รับการพิสูจน์ในชั้นสุดท้ายว่าได้กระทำความผิดจริง ทฤษฎีนี้ไม่เห็นด้วยกับการแสวงหาพยานหลักฐานที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย เพื่อความเป็นธรรมจะต้องจัดให้มีการพิจารณาคดีอย่างเป็นทางการและเปิดเผยในศาลยุติธรรมเท่านั้น ทฤษฎีนี้จึงถือว่าบุคคลจะไม่ถูกกล่าวหาว่าประกอบอาชญากรรมเพียงเพราะมีพยานหลักฐานว่าได้กระทำเท่านั้น แต่จะมีความผิดก็ต่อเมื่อผู้ที่มีอำนาจตามกฎหมายพิพากษาชี้ขาดแล้วว่ามีความผิด นอกจากนี้ผู้พิพากษาจะต้องปฏิบัติตามตัวบทกฎหมายที่ให้ความคุ้มครองสิทธิบุคคลอย่างเคร่งครัด (Frank Schmalleger, 2003: 28) การที่ทฤษฎีนี้เน้นไปที่การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน จึงเน้นการตรวจสอบถ่วงดุลอำนาจของเจ้าพนักงานด้วยวิธีปฏิบัติที่มีระเบียบวิธีละเอียดอ่อนซับซ้อน ด้วยวิธีการแสวงหาข้อเท็จจริงที่เชื่อถือได้ ชอบด้วยกฎหมาย ทำให้ประสิทธิภาพของเจ้าพนักงานลดลงไป ในกรณีที่เจ้าหน้าที่ของรัฐปฏิบัติหน้าที่โดยละเมิดกฎหมาย ศาลจะใช้ดุลพินิจให้ปล่อยตัวจำเลยหรือพิจารณาคดีใหม่ได้ ในคดีอาญาการจับกุมคุมขังบุคคลใดจะกระทำมิได้เว้นแต่มีคำสั่งหรือหมายของศาล ในชั้นสอบสวน ผู้ต้องหามีสิทธิให้ทนายความหรือผู้ซึ่งตนไว้วางใจเข้าฟังการสอบสวนได้ (ประธาน วัฒนวณิชย์, 2546: 152-154) จากทฤษฎีดังกล่าวทำให้เกิดรูปแบบกระบวนการนิติธรรม (due process model) ที่องค์การในกระบวนการยุติธรรมจะดำเนินการปราบปรามอาชญากรรมด้วยวิธีที่ชอบด้วยกฎหมาย การนำตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษจะต้องเป็นไปตามขั้นตอนของกฎหมายโดยยึดหลักนิติธรรมทั้งหลาย ให้ความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพของบุคคล การไม่รับฟังพยานหลักฐานที่ได้จากการสืบสวนที่มีชอบ การแจ้งให้ผู้ต้องหาทราบถึงสิทธิของตนก่อนให้การ

ทฤษฎีและแนวคิดดังกล่าวได้ปะทะกันเรื่อยมา และมีการคลี่คลายลงไปด้วยการออกกฎหมายจำกัดขอบเขตหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐมากขึ้นเพื่อคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน ดังที่ในสหรัฐอเมริกา ได้เกิดกฎมิรันดา (Miranda rule) ขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1966 จากคดีที่นายมิรันดาฟ้องรัฐอริโซนา (Miranda v. State of Arizona) ว่าละเมิดหลักกระบวนการนิติธรรมในการดำเนินคดีอาญาตามรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ 5 จนศาลสูง

แห่งสหรัฐอเมริกาได้มีคำพิพากษาอันเป็นการวางหลักการว่าในคดีอาญา ก่อนการควบคุมและสอบปากคำผู้ต้องสงสัย ผู้บังคับใช้กฎหมายต้องแจ้งข้อเท็จจริงและสิทธิแก่ผู้ต้องสงสัยก่อนว่า “คุณมีสิทธิที่จะเงียบ ไม่จำเป็นต้องให้ปากคำใดๆในเวลานี้ (They have the right to remain silent.) คำกล่าวใดๆของคุณในเวลานี้อาจใช้ขันคุณในชั้นศาลได้ (anything they say may be used against them in a court of law.) คุณมีสิทธิพบทนายความและให้ทนายความอยู่ด้วยได้ในขณะที่ถูกสอบปากคำ (they have the right to an attorney.) หากไม่สามารถหาทนายความได้ รัฐยินดีจัดให้โดยไม่มีค่าใช้จ่าย (and they may have an attorney appointed if they cannot afford one.)” วิธีการดังกล่าวในทางปฏิบัติของตำรวจเรียกว่าการเตือนมิรันดา (Miranda warnings) (Beth Walston- Dunham, 2009: 535-537 and Frank Schmalleger, 2003: 307-308)

(6) ทฤษฎีและยุทธวิธีของตำรวจในการควบคุมอาชญากรรม จากหลักนิติปรัชญาและรูปแบบของกระบวนการยุติธรรมดังกล่าว ทำให้เกิดการพัฒนาแนวคิดในการป้องกันอาชญากรรม 2 แนวทาง คือ

(6.1) ทฤษฎีการบังคับใช้กฎหมาย ทฤษฎีนี้เริ่มพัฒนาขึ้นในอังกฤษ โดยเซอร์ โรเบิร์ต พีล (Sir Robert Peel, 1829) บิดาการตำรวจยุคใหม่ที่เน้นให้บุคลากรตำรวจตระหนักว่าการป้องกันอาชญากรรม คือ งานหลักของตำรวจและมีความสำคัญยิ่งกว่าการสืบสวนสอบสวน การจับกุมและการลงโทษผู้กระทำผิด ทศนะของพีล ได้กลายเป็นพื้นฐานของแนวทฤษฎีบังคับใช้กฎหมาย (law enforcement approach) เพื่อป้องกันอาชญากรรมขึ้น ยุทธวิธีหลักของตำรวจตามแนวทางทฤษฎีนี้ คือ การตรวจท้องที่ (police patrol) ซึ่งถือกันว่าเป็นกระดูกสันหลังของงานตำรวจ สาระสำคัญของทฤษฎีนี้สรุปได้ว่า การปรากฏตัวของตำรวจมีผลยับยั้งผู้ที่มีแนวโน้มจะประกอบอาชญากรรมเพราะเกรงกลัวการจับกุม ฉะนั้น ตำรวจสายตรวจจึงต้องแต่งเครื่องแบบและรถวิทยุสายตรวจควรมีลักษณะเด่นชัด เห็นได้ง่าย เพื่อเป็นการข่มขวัญยับยั้งอาชญากร การตรวจท้องที่โดยสม่ำเสมอ จะทำให้สมาชิกชุมชนเกิดความรู้สึกว่ามีตำรวจอยู่ทั่วไปทุกแห่งหน ตามแนวทฤษฎีนี้การปรากฏตัวของตำรวจและการกระจายกำลังตำรวจให้ครอบคลุมทั่วทั้งชุมชน จะช่วยป้องกันอาชญากรรมโดยลดช่องโอกาสสำหรับผู้ทำผิด งานตรวจท้องที่ของตำรวจเป็นทั้งงานประจำและงานเฉพาะกิจ ในลักษณะงานประจำ ตำรวจสายตรวจจะได้รับมอบพื้นที่รับผิดชอบในการป้องกันอาชญากรรมและระงับเหตุร้ายภายในระยะเวลาที่ปฏิบัติหน้าที่ ส่วนงานเฉพาะกิจนั้น ตำรวจสายตรวจทุกเขตพื้นที่ คือ กำลังหลักที่พร้อมปฏิบัติการเมื่อได้รับคำสั่งจากศูนย์บัญชาการ (ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2545: 10-11)

(6.2) ทฤษฎีชุมชนสัมพันธ์ (community relations approach) ทฤษฎีนี้มีความเป็นมาจากแนวทฤษฎีของกลุ่มชิคาโกที่เชื่อว่าสาเหตุเบื้องต้นของอาชญากรรมคือการขาดระเบียบของสังคม (social disorganization) ที่สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงจากชุมชน

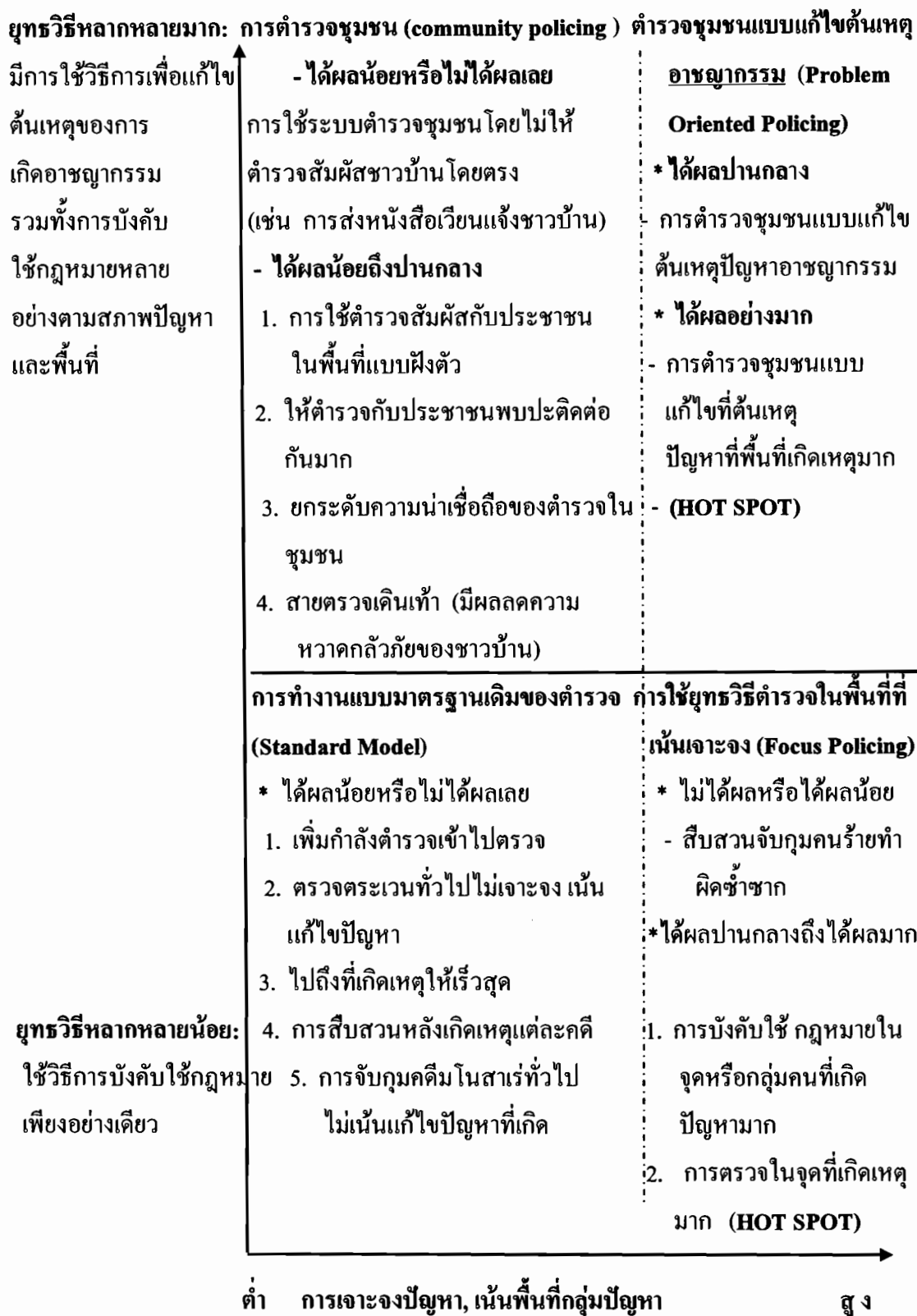
แบบดั้งเดิมเข้าสู่ชุมชนในยุคอุตสาหกรรมนำมาซึ่งปัญหาอาชญากรรมและปัญหาสังคมอื่น ๆ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อการรักษาความปลอดภัย การก่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นและความร่วมมือจะช่วยป้องกันอาชญากรรมภายในชุมชน รากฐานความคิดนั้นมาจากแนวคิดของเคอร์ไคม์ (Durkheim, 1858-1917) ที่ว่าอาชญากรรมส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวกันของชุมชนให้แน่นแฟ้นขึ้น ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีการจัดสภาพพื้นที่ในชุมชนให้มีลักษณะง่ายต่อการสังเกตตรวจตรา ให้เอื้ออำนวยต่อการพบปะสังสรรค์ รวมทั้งจัดให้มีสถานที่สำหรับสมาชิกในชุมชนมีกิจกรรมร่วมกัน เช่น สโมสรสำหรับการกีฬา ห้องโถงพักผ่อน ห้องอาหารและร้านอาหารที่สมาชิกได้พบปะกัน เป็นต้น สารสำคัญของแนวทฤษฎีชุมชนสัมพันธ์คือการจัดสภาพทั่วไปไม่ว่าระดับเมือง ชุมชน หรือละแวกบ้านในลักษณะเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ง่ายต่อการควบคุม สังเกตตรวจตราโดยไม่ล่วงล้ำสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลรวมทั้งส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการป้องกันชีวิตและทรัพย์สินของตนเอง และบุคคลอื่นให้ปลอดภัยจากอาชญากรรม แนวทฤษฎีนี้เสนอแนะให้มีการปรับบทบาทตำรวจ จากเน้นการจับสายตรวจปรับมาเป็นฝ่ายวางแผน สนับสนุน และให้คำปรึกษาแก่ชุมชนในการป้องกันอาชญากรรม กล่าวอีกนัยหนึ่ง ตำรวจตามแนวทฤษฎีนี้จะลดบทบาทผู้รับผิดชอบหลักในการป้องกันอาชญากรรม ข้อเสนอที่ตามมาคือ อาจยกเลิกตำรวจสายตรวจที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน (ปุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2545: 16-21) ทฤษฎีแนวคิดดังกล่าวทำให้องค์กรตำรวจมียุทธวิธีการปฏิบัติงาน 2 แนวทาง คือ

ตาราง 5 ยุทธวิธีการปฏิบัติงานของตำรวจ

แนวการบังคับใช้กฎหมาย	แนวชุมชนสัมพันธ์
การบังคับใช้กฎหมายโดยการพัฒนาระบบสายตรวจ สายตรวจจรยนต์ สายตรวจรถจักรยานยนต์ สายตรวจรถจักรยาน สายตรวจเดินเท้า สายตรวจทางน้ำ สายตรวจทางอากาศ (หน่วยบิน) การตั้งจุดตรวจ การปิดล้อมตรวจค้น การสืบสวนจับกุม	การตำรวจชุมชน โดยสายตรวจชุมชน เพื่อนบ้านระเวงภัย ชุมชนปลอดภัยเสพติตร ตำรวจบ้าน สมาชิกแจ้งข่าวอาชญากรรม กองปราบอาสา งานชุมชนและมวลชนสัมพันธ์ โครงการต่างๆ

การปะทะกันของแนวคิดดังกล่าวคลี่คลายด้วยการเสนอรูปแบบการปฏิบัติงานของตำรวจที่เป็นการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการวิเคราะห์ข้อมูล กำหนดเป้าหมาย (hot spots) เพื่อใช้ยุทธวิธีการตำรวจแบบแก้ไขปัญหาที่ต้นเหตุ (problem-oriented policing) และการเสนอการปฏิบัติงานตามแนวทางการตำรวจชุมชน (community policing) กล่าวคือเพื่อให้การควบคุมสังคมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ยุทธวิธีที่ได้ผลมากที่สุดคือการแสวงหาความร่วมมือจากประชาชนด้วยมาตรการต่าง ๆ อาทิ เพื่อนบ้านเตือนภัย (neighbourhood watch) เป็นต้น (Philip Smith and Kristin Natalier, 2005: 98-102) ยุทธวิธีการปฏิบัติงานต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนอยู่ในกรอบแนวคิดของทฤษฎีการควบคุมอาชญากรรมจากสภาพแวดล้อม ที่สนับสนุนการรวมตัวของชุมชนเพื่อต่อต้านอาชญากรรม ปรับปรุงสภาพแวดล้อมที่เป็นรูปธรรมในระดับชุมชนด้วยการวางผังเมือง ในระดับบ้านเรือนด้วยการใช้สัญญาณเตือนภัยต่าง ๆ และความมั่นคงของอาคารปรับปรุงสภาพแวดล้อมนามธรรม ด้วยการพัฒนาความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนผ่านมาตรการสายตรวจประชาชน มาตรการเพื่อนบ้านเตือนภัยและมาตรการตรวจตราบ้านเรือน (ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2545: 116-129) โดยตำรวจยังคงปฏิบัติงานด้วยรูปแบบที่ผสมผสานกัน ดังภาพต่อไปนี้

ภาพ 8 ประสิทธิภาพของยุทธวิธีตำรวจที่มีผลต่ออาชญากรรมและความสงบเรียบร้อยของชุมชน ที่มา: สังเคราะห์จาก Frank Schmalleger (2003: 216-220) และ ฌองส์ ทร็พพ์เย็น (2549: 6)

จากวิวัฒนาการดังกล่าวข้างต้น ทำให้กระบวนการยุติธรรมยุคปัจจุบัน (criminal justice process) มีทฤษฎีพื้นฐานประกอบด้วย ทฤษฎีกฎหมายบ้านเมือง ทฤษฎีการควบคุมอาชญากรรม ทฤษฎีกระบวนการยุติธรรม ทฤษฎีการบังคับใช้กฎหมาย และ ทฤษฎีชุมชนสัมพันธ์

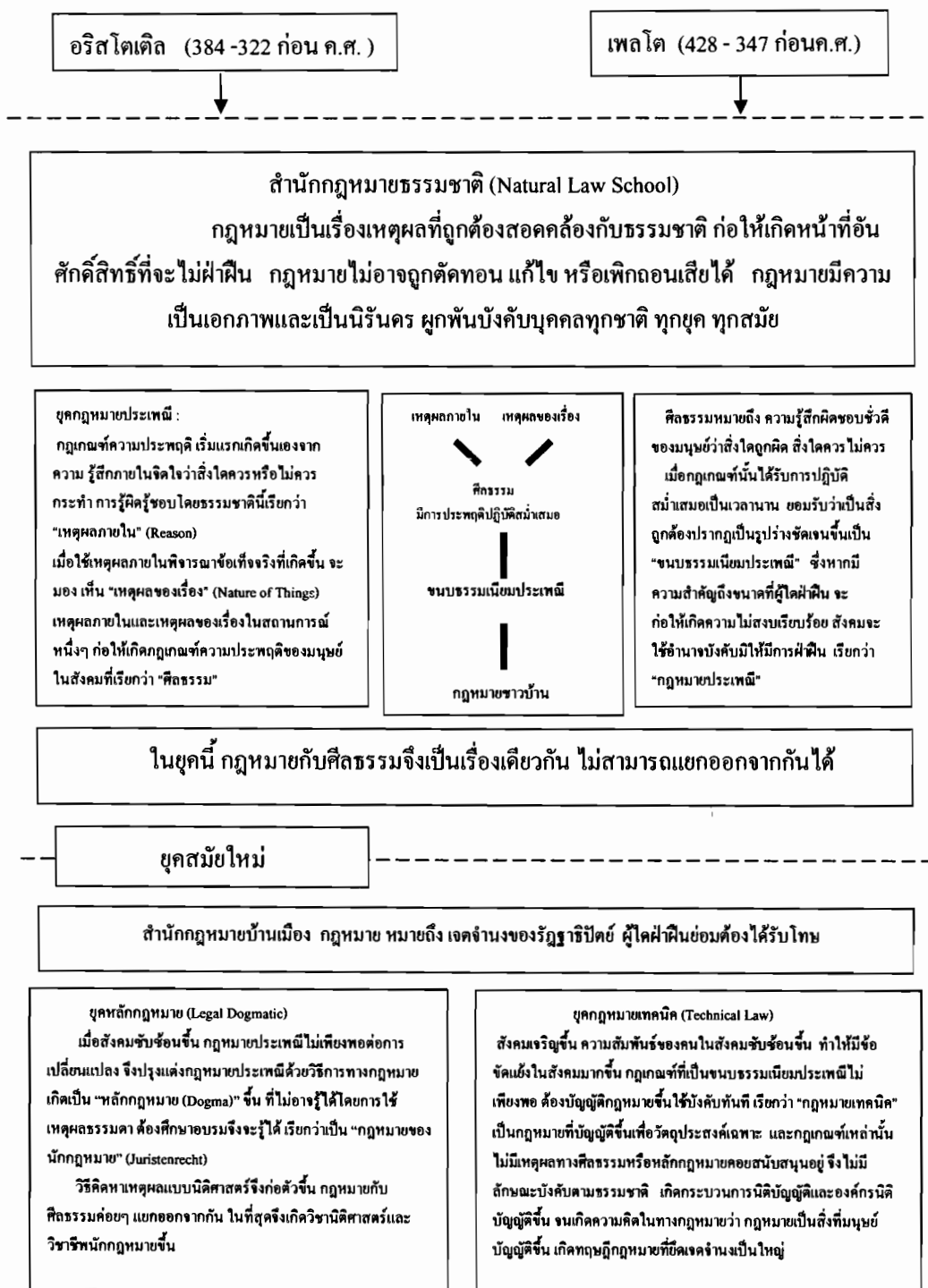
4.1.3.4 สรุป

สังคมมนุษย์เริ่มแรก แม้จะไร้รัฐ ไม่มีกฎหมายลายลักษณ์อักษร แต่ก็มีการทำอะไรที่ไม่เป็นทางการทำหน้าที่ตัดสินความขัดแย้งในสังคม แบบแผนดังกล่าวจัดว่าเป็นพฤติกรรมกฎหมาย (legal behavior) ที่ก่อตัวขึ้นเองจนกลายเป็นกฎหมายชาวบ้าน เมื่อสังคมขยายใหญ่ขึ้น มนุษย์ยังมีความพยายามแสวงหาวิธีการตัดสินปัญหาอย่างเป็นธรรมมากขึ้น ระเบียบการปกครองเปลี่ยนแปลงจากการปกครองโดยผู้ปกครองที่ดี (rule by men) มาเป็นการปกครองโดยกฎหมาย (Rule of Law) การที่อาณาจักรในยุโรปแข่งขันกันขยายอำนาจ ทำให้เกิดการสร้างกองทัพ ก่อตั้งประชาชน การสร้างรัฐชาติและการพัฒนาระบบการปกครองที่มีกฎเกณฑ์แน่นอน เกิดความจำเป็นต้องมีกฎหมายมหาชน สถานการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดปรัชญาการเมือง ทั้งสนับสนุนและต่อต้านรัฐ โดยแนวคิดของฮอบส์ สนับสนุนการรวมตัวกันเพื่อจัดระบบปกครองมอบอำนาจให้กษัตริย์ที่เข้มแข็งเป็นผู้ปกครองประเทศเพื่อความสงบ ขณะที่แนวคิดของล๊อคเน้นสิทธิของปัจเจก การพัฒนาเป็นประชาธิปไตย ทำให้เกิดการนำหลักกฎหมายธรรมชาติมาบัญญัติเป็นกฎหมายบ้านเมือง กฎหมายจึงมีการคลี่คลายตัว จากกฎหมายชาวบ้านพัฒนาเป็นกฎหมายบ้านเมืองและกฎหมายเทคนิค กล่าวได้ว่าวิธีคิดและวิธีการจัดการในสังคมมีการเคลื่อนที่ไปดังนี้

ตาราง 6 วิธีคิดและวิธีการจัดการสังคม

วิธีคิดและวิธีการจัดการในสังคมดั้งเดิม	วิธีคิดและวิธีการจัดการในสังคมสมัยใหม่
การสังเคราะห์ที่ใช้ปัญญายังรู้ (intuition)	การวิเคราะห์ที่ใช้เหตุผล (intellect)
ความชอบธรรมในการดำรงอยู่ของรัฐจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์ (divine right) รากฐานของสังคมยึดมั่นในศาสนา ศีลธรรม มีความเป็นปึกแผ่นเชิงอินทรีย์	ความชอบธรรมในการดำรงอยู่ของรัฐจากสิทธิตามธรรมชาติวิสัย (natural right) และสิทธิมนุษยชน (human right) ศรัทธาในศาสนาคลายลง มีความเป็นปึกแผ่นเชิงกลไก
การปกครองโดยราชานักปราชญ์	การปกครองโดยกฎหมาย
ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ขีดถือจารีตประเพณี	ความสัมพันธ์เชิงกฎหมาย การยอมรับอำนาจตามกฎหมายและหลักเหตุผล

เมื่อสังคมพัฒนามากขึ้น สำนึกในตัวคนของผู้คนสูงขึ้น มีความเป็นปัจเจก ฐานสังคมเปลี่ยนเป็นวิทยาศาสตร์และกฎหมายที่แบ่งหน้าที่เฉพาะ สังคมจึงถูกกำกับโดยกฎหมายโดยสิ้นเชิง (legalitarian society) โดยกฎหมายมีการคลี่คลายตัวดังภาพต่อไปนี้

ภาพ 9 การคลี่คลายจากกฎหมายธรรมชาติมาเป็นกฎหมายบ้านเมือง

4.1.3.5 การวิจารณ์

การเปลี่ยนแปลงในอารยธรรมตะวันตกดังกล่าวมีรากฐานมาจากความคิดในเรื่องหลักเหตุผลของปรัชญากรีก ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วยการพัฒนาหลักกฎหมายขึ้นมารองรับอำนาจอันชอบธรรมของรัฐ ตามแนวคิดกฎหมายบ้านเมือง จึงนำไปสู่การสร้างวัฒนธรรมทางอำนาจของสังคมที่สำคัญคือ การยอมรับอำนาจทางกฎหมายและหลักเหตุผล (rational - legal) ที่มี 2 กระแสสำคัญ ระหว่างทฤษฎีกฎหมายที่ถือเหตุผลเป็นใหญ่กับทฤษฎีกฎหมายที่ถือเจตจำนงของรัฐเป็นใหญ่ แม้การสร้างรัฐชาติทำให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจในการปกครอง และใช้กฎหมายมหาชนเป็นเครื่องมือ ผลักดันผ่านสถาบัน การศึกษา การสื่อสาร กระบวนการยุติธรรม พิธีกรรมต่าง ๆ ได้หล่อหลอมสร้างบรรทัดฐานให้คนทั่วไปในสังคมซึมซับรับเอาอุดมการณ์ดังกล่าวจนเป็นระบบคุณค่าหลักของสังคม (dominant value system) และทำให้ความคิดเรื่องกฎหมายแยกตัวจากศีลธรรม ตามทฤษฎีแบ่งแยกกฎหมายเป็นจริงมากยิ่งขึ้น แม้การคลี่คลายตัวจากกฎหมายธรรมชาติไปเป็นกฎหมายบ้านเมืองของยุโรปจนเกิดเป็นหลักนิติรัฐจะทำให้เกิดวัฒนธรรมแบบปัจเจก การแบ่งแยกอำนาจและความเสมอภาค แต่ก็มิได้ทำให้สังคมในยุโรปอ่อนแอ ยังคงมีความเป็นปึกแผ่น เนื่องจากในเชิงวิวัฒนาการ การเกิดขึ้นของระบบกฎหมายและระบบการปกครองของยุโรปเกิดจากการรวมตัวกันต่อสู้เรียกร้องสิทธิเสรีภาพของประชาชนผู้ถูกกดขี่ หลักนิติรัฐของยุโรปจึงเป็นคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นเสาหลักของระบอบเสรีนิยมประชาธิปไตย

4.2 วิวัฒนาการของกระบวนการยุติธรรมไทย

4.2.1 กระบวนการยุติธรรมไทยยุคโบราณ

4.2.1.1 ยุคก่อตั้งประเทศเป็นกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา: วิวัฒนาการจากชนชั้นปกครอง

ระหว่างแปดร้อยปีถึงหนึ่งพันปีมาแล้ว ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งประเทศ (formative period) ช่วงเวลานั้น มีแคว้นไทยอิสระอยู่หลายแคว้นกระจายอยู่ในดินแดนของประเทศไทย พม่า จีนตอนใต้ เวียดนาม และลาว แคว้นที่ตั้งมานานและใหญ่โตส่วนใหญ่มีกษัตริย์ทางตอนเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน เช่น ลานช้าง ลานนา สิบบองจุไทย และเชียงแสน เป็นต้น สังคมไทยขณะนั้นจึงเป็นรัฐนคร (city-state) มีพ่อเป็นหัวหน้าครอบครัว หัวหน้าบ้าน และพ่อขุนเป็นหัวหน้าแคว้น แม้หัวหน้าจะสถาปนาขึ้นเป็น “เจ้า” แต่ยังคงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราษฎร เช่นเดิม ชนชาติไทยได้ตั้งประเทศเป็นปึกแผ่นเมื่อประมาณ พ.ศ. 1781 ในสมัยกรุงสุโขทัย (สนิท สมัยการ, 2534: 8-18, จักร์ พันธุ์เพชร, 2549: 11-29) ยุคกรุงสุโขทัย การอยู่ร่วมกันในสังคมขนาดเล็ก

(แคว้น) ผู้ปกครองกับราษฎรมีเชื้อชาติและวัฒนธรรมเดียวกัน จึงทำให้เจ้านายและราษฎรใกล้ชิดกันมาก ดังที่ศิลาจารึกระบุว่าราษฎรสามารถร้องทุกข์กับพระองค์ได้โดยตรง พ่อขุนจึงเป็นศูนย์รวมของอำนาจการปกครอง เป็นทั้งผู้นำและตุลาการตัดสินคดีด้วย การปกครองจึงมีลักษณะพ่อปกครองลูก (paterbalism) (สนธิ สมักรการ, 2534: 19-21) กฎหมายไทยยุคนี้ จึงมาจากศาสนาพุทธที่เป็นศาสนาประจำชาติ และวัฒนธรรมและจารีตประเพณีของไทยแท้ ๆ ถือเป็นใหญ่ มีธรรมเนียมการสมรสที่ชายต้องมาอยู่กับครอบครัวของหญิง (matrilocal marriage) ทำให้เกิดธรรมเนียมให้ความสำคัญแก่หญิง กรณีครอบครัวที่มีบุตรสาวคนเล็กจะอาศัยอยู่กับบิดามารดาแม้จะมีครอบครัวแล้วก็ตาม และเป็นผู้ได้รับมรดกต่อ ผู้หญิงจึงมีบทบาทสำคัญในสังคม จนถึงยุคกรุงศรีอยุธยา ด้วยกำลังทหารที่เข้มแข็งและจัดระเบียบสังคมแบบศักดินาที่รัดกุม ด้วยการรับเอาธรรมเนียมกษัตริย์สมมติราชตามหลักศาสนาฮินดูของอินเดียที่เชื่อว่ากษัตริย์เป็นเสมือนสมมติเทพหรือเทวราชา ซึ่งเป็นภาคหนึ่งของเทพเจ้า (incarnation of God) ที่เข้ามาผ่านเจ้านายฝ่ายขอมตกทอดมายังชนชั้นสูงของไทย กษัตริย์มีอำนาจสูงสุด ปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (absolute monarchy) แบบเจ้านาย-ข้าราชการ (prebendal domain) การเป็นสมมติราชทำให้กษัตริย์มีอำนาจและน่าเกรงกลัวทำให้เกิดความห่างเหินระหว่างกษัตริย์กับราษฎร ดังแบบธรรมเนียมการเสด็จราชดำเนิน มีทหารนำเสด็จ ราษฎรจะต้องปิดประตูหน้าต่าง ไม่ให้เข้าใกล้ในรัศมีที่เป็นอันตรายได้ และกำหนดโทษของเจ้าหน้าที่ถวายความปลอดภัยไว้หนักมาก (สนธิ สมักรการ, 2534: 25, 54-55 และ จักษ์ พันธุ์เพชร, 2549: 39) เหตุที่คนไทยยุคนี้อยู่ร่วมกันแบบนายปกครองบ่าว เพราะสังคมระยะแรกจำเป็นต้องมีระบบการปกครองแบบราชาธิปไตย ผู้นำต้องอาศัยกำลังของประชาชนจำนวนมากในยามสงคราม ประชาชนเองก็ต้องรวมพลังให้พร้อมต่อภาวะสงคราม (ควอ ริช เวลส์ อังโน ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2548: 73-83)

ในด้านกฎหมาย ไทยได้รับอิทธิพลจากกฎหมายมนูธรรมศาสตร์ (The law of Manu) ที่มีรากฐานมาจากศาสนาฮินดูเชื่อว่ากษัตริย์ทรงเป็นเทวราชา ผ่านจากมอญที่รับมาจากอินเดีย มนูธรรมศาสตร์เป็นกฎหมายแม่บทศักดิ์สิทธิ์ผู้ใดจะแก้ไขไม่ได้ (ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2549: 66-67) กฎหมายยุคนั้นถือชายเป็นใหญ่ (ปิตาธิปไตย) บทบาทของหญิงถูกจำกัดโดยวัฒนธรรมและกฎเกณฑ์ของสังคม หญิงเป็นดั่งวัตถุ ไม่น่าเชื่อถือจึงห้ามทำพิธีกรรม ห้ามเป็นพยาน เป็นเพียงผู้รับใช้มีหน้าที่ปรนนิบัติผู้ชาย วัฒนธรรมด้านกฎหมายของไทยขณะนั้นเจริญรุ่งเรืองมาก ดังที่ เดอ ลา ลูแบร์ นักจดหมายเหตุซึ่งเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้บันทึกไว้ว่าประมวลกฎหมายไทยประกอบด้วยพระธรรมนุญ พระคำรา และพระราชกำหนด ขณะที่ยูเรมีอิส ฟาน ฟลิต (Jeremias Van Vliet) ชาวฮอลันดา ซึ่งเข้ามาในสมัยพระเจ้าปราสาททอง (ค.ศ. 1629 - 1656) ได้บันทึกไว้ว่า “ตัวบทกฎหมายเก่าแก่ของประเทศสยามนั้นดีมาก

แต่แทนที่พระเจ้ากรุงสยามจะได้ยึดถือกฎหมายเหล่านี้ให้สมกับที่บัญญัติขึ้นมาเพื่อเชิดชูพระเกียรติยศ มีกฎหมายเพียงไม่กี่พระอัยการที่บังคับใช้กัน ทรงใช้พระราชอาญาสิทธิล่วงล้ำกฎหมายพระอัยการต่าง ๆ ถูกปรับให้สอดคล้องกับพระราชประสงค์ ถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้วิปลาทไปตามผลประโยชน์และความพึงพอใจของพระองค์ ความฉ้อฉลและความโลภที่ติดเป็นสันดานของขุนนางทำให้การตัดสินใจเป็นไปอย่างรวดเร็ว ผู้มีอำนาจและผู้มั่งคั่งสามารถชนะคดีโดยการใช้สินบนและวิธีการสกปรกอื่น ๆ พวกที่ยากจนเท่านั้นเป็นฝ่ายที่ทันทูข่มขู่ทรมาน ทั้งที่มีกฎหมายที่ดีเยี่ยม” (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2547: 3-6) การเสียดกรุงครั้งที่สองทำให้กฎหมายถูกทำลายไป 9 ใน 10 ส่วน

จากระบบกฎหมายและการปกครองดังกล่าว ทำให้องค์กรในกระบวนการยุติธรรมไทยยุคโบราณมีลักษณะดังนี้

(1) ตำรวจ

มีหลักฐานจากหลักฐานจารึกว่า ตำรวจไทยยุคต้นเริ่มแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ชาวเมืองต่างเฝ้าในศีลธรรม ปัญหาสังคมมีน้อย ผู้ที่ทำหน้าที่ตำรวจคือผู้ที่ใกล้ชิดพ่อขุนฯ ต่อมากรุงศรีอยุธยาเรื่องอำนาจ เมื่อปี พ.ศ. 1899 พระรามาธิบดีที่ 1 ได้ตรากฎหมายขึ้นเรียกว่าพระอัยการลักพา มีสาระสำคัญว่า ถ้าทาสของบุคคลใดหลบหนีเข้าเขตกรุงสุโขทัย ทางบ้านเมืองจะไม่ติดตามให้ หน้าที่ของตำรวจจึงมีหลักฐานเริ่มแต่ตอนนั้น และชัดเจนขึ้นเมื่อสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงตราระเบียบการปกครองเป็นแบบจตุสดมภ์ ได้แก่ เวียง วัง คลัง นา กิจการตำรวจแยกเป็น 3 ฝ่าย คือ ตำรวจพระนครบาล ตำรวจภูธร ขึ้นอยู่กับกรมเวียง ส่วนตำรวจหลวงขึ้นอยู่กับกรมวัง รวมทั้งมีการตราศักดินาตำรวจไว้เช่นเดียวกับข้าราชการฝ่ายอื่น ในบทพระอัยการระบุตำแหน่งนาพลเรือนว่า ตำรวจภูธร หลวงวาสุเทพ เจ้ากรมมหาดไทย ตำรวจภูธร ศักดินา 1000 ขุนพิศณุแสน ปลัดขวา ศักดินา 600....ขุนแผลงสะท้านปลัดซ้าย ศักดินา 600 ตำรวจยุคนั้นคัดเลือกมาจากผู้ที่สืบเชื้อสายในตระกูลที่ได้ทำคุณความดีเป็นที่ทรงวางพระราชหฤทัย การบังคับบัญชาขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์ ทำหน้าที่ภายในขอบเขตจำกัด หน้าที่หลักคือการถวายอารักขาและรับสนองพระราชประสงค์ สำหรับพื้นที่ห่างไกลชาวบ้านพึ่งตนเองในการจัดการโจรผู้ร้าย นอกจากนั้น กฎหมายยังได้บัญญัติให้ราษฎรมีหน้าที่ช่วยปราบปรามโจรผู้ร้าย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นบ้านเมืองสงบเรียบร้อย ดังที่ เซอร์ จอห์น ครอฟอร์ด (Sir John Crawford) ซึ่งเข้ามาติดต่อกับการค้ากับไทยใน พ.ศ. 2354 ได้บันทึกไว้ว่า รู้สึกมั่นใจว่าทรัพย์ของผู้มาเยือนสยามจะได้รับความปลอดภัยในกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ว่าจะจากรัฐบาลหรือเอกชน ดังเช่นนครที่มีระเบียบที่สุดแห่งหนึ่งในยุโรป (ปุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2530: 128-132)

(2) อัยการ

กิจการอัยการไทยเริ่มปรากฏแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมเรียกว่า “ขกกระบัตร์” หรือ “ขกระบัตร์” หรือ “ขกบัตร์” สังกัดกระทรวงวัง ประจำอยู่ตามหัวเมือง เพื่อสอดส่องอรรถคดี และศิร่ายของเจ้าเมือง และกรมการเมืองด้วย เคอ ลาตูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศส ได้บันทึกความเป็นไปสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตอนหนึ่งกล่าวถึงกระบัตร์ไว้ว่า “ออกพระขกบัตร์ (Oc-Pra Jockebatest) เป็นทำนองอัยการแผ่นดิน และมีหน้าที่สอดแนมความเคลื่อนไหวของเจ้าเมือง ในหลวงทรงแต่งตั้งจากบุคคลที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย... ออกหลวงแพ่ง (Oc-Louang Peng) เป็นผู้รักษาสมุทพระราชกำหนด กฎหมายหรือพระราชประเพณี พิพากษาอรรถคดีไปตามนั้น ขณะพิจารณาคดี ออกหลวงแพ่งเป็นผู้อ่านตัวบทกฎหมายที่ยกขึ้นพิจารณาคดีนั้นและเป็นผู้วางคำตัดสิน” ขกกระบัตร์จึงเป็นเสมือนผู้ตรวจราชการที่พระมหากษัตริย์ส่งไปกำกับกาปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าเมือง มีอำนาจหน้าที่ สอดส่องดูแลผิดและชอบแห่งเจ้าเมืองและกรมการเมือง สอดส่องอรรถคดีความในหัวเมือง ตรวจบัญชีรายชื่อผู้มางานพระราชพิธีเดือน้ำพัทธสังจาในหัวเมือง หากผู้ใดไม่มาโดยไม่มีเหตุสมควร มีโทษเท่าขบถตามพระอัยการ

(3) ศาล

สังคมยุดสุโขทัยไม่ซับซ้อน ผู้ปกครองใช้อำนาจตุลาการชำระความด้วยตนเอง ดังที่ปรากฏในศิลาจารึกว่า “ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปก กลางบ้านกลางเมืองมีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบไว้ ไปลั่นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่มันด้วยชื่อ ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม...” อย่างไรก็ตาม มีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาและพิพากษาของตระลาการปรากฏในศิลาจารึกตอนหนึ่งว่า “ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุน มิแลผิผกเสือกว่างกัน สวนคุณแท้แล้ว จึงเล่งความแก่ข้าด้วยชื่อ บ่อเข้าผู้ลักมกผู้ซ่อน เห็นข้าท่านบ่อใครพิน เห็นสินท่านบ่อใครเคียด” คิดความได้ว่า ผู้เป็นตระลาการต้องพิจารณาคดีด้วยความซื่อสัตย์สุจริต บริสุทธ์ ยุติธรรม ไม่เห็นแก่ลาภสักการะ สมัยนั้นแม้ไม่มีศาลเป็นผู้ประสาทความยุติธรรม แต่มีกษัตริย์เป็นผู้ใช้อำนาจตุลาการสามารถมอบหมายให้ผู้อื่นทำหน้าที่ตระลาการได้ (จักษ์ พันธ์ชูเพชร, 2549: 21)

สังคมในสมัยกรุงศรีอยุธยาซับซ้อนมากขึ้น พระรามาธิบดีที่ 1 กษัตริย์องค์แรกจึงได้ให้พรหมณ์ปุโรหิตที่เชี่ยวชาญเป็นผู้ตราตัวบทกฎหมายต่างๆ วางแนวทางในการอำนวยความยุติธรรมในสังคม เช่น พระอัยการลักษณะพยาน พระอัยการลักษณะรับฟ้อง พระอัยการลักษณะพิสูจน์ค่าน้ำลูยเพลิง พระอัยการลักษณะตระลาการ เป็นต้น ในสมัยพระเจ้าทรงธรรมได้ตรากฎหมายวิธีสบัญญัติกับพระธรรมนูญศาลยุติธรรมขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2165 สมัยนั้นหากศาลมีคำพิพากษาแล้วคดีเสร็จเด็ดขาดจะฟ้องร้องอีกไม่ได้ ยกเว้นฝ่ายใดเห็นว่าตระลาการ ผู้ถามความ ผู้ถือสำนวน พยานซึ่งเกี่ยวข้องกับคดีของตนกระทำมิชอบหรือไม่ให้ความยุติธรรมอาจ

ฟ้องร้องกล่าวหาเคราะห์การ ผู้ถามความ ผู้ถือสำนวน พยานนั้น ๆ ต่อศาลหลวงเป็นความอุทธรณ์ได้ ศาลหลวงคือศาลอุทธรณ์ในสมัยนั้น ศาลฎีกาไม่มี แต่อาจมีราษฎรถวายฎีกาต่อกษัตริย์บ้าง ต่อมาใน พ.ศ. 2176 สมัยพระเจ้าปราสาททองได้มีการตราพระอัยการลักษณะอุทธรณ์ขึ้น เพื่อเป็นแนวทางการพิจารณาคดีในศาลความอุทธรณ์ที่คู่ความฟ้องร้องกล่าวหาเคราะห์การและเจ้าหน้าที่ฝ่าย ยุติธรรม ถ้าเคราะห์การหรือเจ้าหน้าที่แพ้ความจะต้องถูกปรับไหมลงโทษและให้ออกค่าธรรมเนียม ศาลแก่ผู้ฟ้องร้อง ถ้าชนะความก็ให้ผู้ฟ้องออกค่าใช้จ่ายให้และปรับไหมตามกรณี ส่วนคดีเดิมถือว่า ผู้ฟ้องร้องอุทธรณ์นั้นแพ้ไปแล้วให้เคราะห์การเก่าปรับไหมตามรูปความเดิม

4.2.1.2 ยุคก่อตั้งประเทศเป็นกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา: วิวัฒนาการ จากชุมชน

ขณะที่ยังไม่มีรัฐ คนเผ่าไทยเป็นครอบครัวเดี่ยว (nuclear family) ที่รวมกันอยู่เป็นสังคมขนาดเล็กระดับชุมชนหรือหมู่บ้าน ปกครองแบบเครือญาติโดยผู้นำ ชุมชนที่ชาวบ้านยอมรับ อยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิด ชายและหญิงมีความเสมอภาค (Paul Benedict, 1942; Robbins Burling, 1965 อ้างในสนธิ สมักรการ, 2534: 12-13) จนเมื่อเข้าสู่ยุคสุโขทัยเป็นศูนย์กลาง ความเป็นอยู่ของชุมชนปรากฏตามหลักศิลาจารึก (จักษ์ พันธ์ชูเพชร, 2549: 21) ดังนี้

(1) ประชาชนมีเสรีภาพทางเศรษฐกิจ ไม่มีการเก็บภาษีจังกอบ ดังศิลาจารึกความว่า “...ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า... ฯลฯ...เจ้าเมืองบ่เอาจกอบ ในไพร่ลู่ทาง...”

(2) ประชาชนมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินและยอมให้ทรัพย์สิน ตกทอดแก่ทายาทตามหลักการสืบทอดมรดก ดังศิลาจารึกความว่า “...หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากจามก็หลายในเมืองนี้ใครสร้างได้ไว้แก่มัน... ฯลฯ...ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล้ ส้มหายตายกว่า เหี้ย เรือน... เสือคำ... ช้างลูกเมียเหยยเข้า... ป่าหมากป่าพลูพอเชื่อมั่น ไว้แก่ลูกมันสิ้น...”

(3) ประชาชนประพฤติอยู่ในศีลธรรมตามหลักศาสนาพุทธ ดังปรากฏในศิลาจารึกความว่า “...คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทาน มักทรงศีล มักโอบทาน ทั้งชาวแม่ ชาวเจ้าท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน... ทั้งผู้หญิง ผู้ชาย... มีศรัทธาในพระพุทศาสนา...”

โครงสร้างสังคมไทยในบุพกาล จึงมีชุมชนหมู่บ้านเป็นรากฐาน มีการผลิตเพื่อยังชีพ เชื่อมมั่นในธรรมชาติ บรรพบุรุษและนับถือผี และมีการปกครองตนเอง ต่อมาในยุคกรุงศรีอยุธยา เมื่อพัฒนาเข้าสู่ระบบศักดินา เกิดรัฐ มีเจ้าฟ้าเป็นตัวแทนชุมชนใหญ่ เมือง ซึ่งเป็นที่อยู่และฐานอำนาจของเจ้าฟ้าเกิดขึ้น ชุมชนไทยได้สร้างเมืองหรือรัฐไทโบราณขึ้นหลายแห่งในภูมิภาคนี้ เมืองเหล่านี้เก็บส่วยซึ่งเป็นผลิตผลส่วนเกินจากชุมชน ทั้งแรงงานและสิ่งของ ชุมชนไทยมักตั้งหมู่บ้านในที่ราบลุ่มริมเพื่อปลูกข้าว จับปลาเป็นอาหาร จนมีคำกล่าวว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” มีการแลกเปลี่ยนทรัพย์สินกัน กิจกรรมนี้ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนแรงงาน (labor

exchange) สองรูปแบบใหญ่ ๆ ได้แก่ การแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนาโดยเฉพาะการปักดำและเก็บเกี่ยว ภาคกลางเรียกประเพณีนี้ว่าการลงแขก ภาคเหนือและภาคอีสานเรียกว่าเอาแวง และอีกรูปแบบหนึ่งได้แก่ การช่วยกันปลูกบ้านซึ่งเป็นงานใหญ่ทำเพียงลำพังไม่ได้ การแลกเปลี่ยนแรงงานจึงเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะต่างตอบแทนที่แพร่หลายในสังคมเกษตรกรรม (สนิท สมัครการ, 2534: 30-38) สมัยกรุงศรีอยุธยาการบังคับใช้กฎหมายของรัฐไทยมีความเข้มข้นเฉพาะศูนย์กลางอำนาจพื้นที่ห่างไกลมีหลักฐานจากกฎหมายลักษณะปกครองสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายให้ผู้ใหญ่บ้านมีอำนาจว่ากล่าวลูกบ้านและจัดการป้องกันโจรผู้ร้ายโดยจัดการให้ลูกบ้านผลัดเปลี่ยนกันอยู่ยามตรวจตราในหมู่บ้าน ให้มีเครื่องสัญญาณสำหรับเรียกกันมาช่วยเหลือต่อสู้จับกุมผู้ร้าย ถ้ามีเหตุ ให้จัดแบ่งพวกออกติดตามก้าวสกดจับ....ตามควรแก่เหตุการณ์เพื่อจับกุมเอาตัวผู้ร้ายให้ได้ (ประจักษ์ เปี่ยมสมบูรณ์, 2530: 132) ลักษณะการพึ่งตนเองเช่นนี้ย่อมทำให้ชุมชนห่างไกลเป็นอิสระจากกฎหมายของรัฐไทยระดับหนึ่ง

4.2.1.3 กระบวนการยุติธรรมยุคกรุงรัตนโกสินทร์: วิวัฒนาการจากชนชั้นปกครอง

รัฐไทยมีกฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายบ้านเมือง (positive law) โดยมีเหตุมาจากรัชกาลที่ 1 ทรงเห็นว่าบทกฎหมายที่สืบทอดมาแต่สมัยอยุธยาไม่ยุติธรรมมูลเหตุดังกล่าวสืบเนื่องมาจากคดีฟ้องหย่าระหว่างนายบุญศรีช่างเหล็กหลวงกับอำแดงป้อม นายบุญศรีได้ถวายฎีกาว่าอำแดงป้อมนอกใจทำชู้ด้วยชายอื่นแล้วกลับฟ้องหย่า ทั้งที่นายบุญศรีไม่มีความผิด นายบุญศรีจึงไม่หย่า แต่พระเกษมผู้พิพากษาตัดสินให้หย่าได้ โดยอ้างบทกฎหมายที่เกี่ยวข้องว่า “หญิงหย่าชายได้” รัชกาลที่ 1 มีพระราชดำริว่าไม่ยุติธรรมแต่ตรวจสอบกฎหมายแล้วพบความจริงกันว่า “ชายหาผิดมิได้ หญิงขอหย่า ท่านว่าเป็นหญิงหย่าชายได้” รัชกาลที่ 1 ทรงเห็นว่าพระราชกำหนดคบทอัยการต่าง ๆ นั้น “พ้นเพื่อนวิปริตคิดซ้ำกันไปเป็นอันมาก ด้วยคนอันโลภหลงหาความอายแก่บาปมิได้ ดัดแปลงแต่งตามชอบใจ ไว้พิพากษาภาให้เสียยุติธรรมสำหรับแผ่นดินไป” จึงโปรดเกล้าฯ ให้ชำระให้ถูกต้องแล้วปิดประทับตราพระราชสีห์ ตราชสีห์ และตราบัวแก้วลงบนประมวลกฎหมายใหม่ หากมีการนำพระราชกำหนดคบทอัยการออกมาอ้างอิงพิพากษาคดีใด ๆ ถ้าลูกขุนไม่เห็นตราประทับทั้ง 3 ห้ามมิให้เชื่อฟัง ตราประทับสามดวงจึงเป็นที่มาของชื่อกฎหมายตราสามดวง และมีนัยสำคัญว่ากฎหมายนี้มีอำนาจบังคับใช้ทั่วพระราชอาณาจักร เนื่องจากตราพระราชสีห์เป็นตราของสมุหนายกผู้ปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ ตราชสีห์เป็นตราของสมุหกลาโหม ผู้ปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ และตราบัวแก้วเป็นตราของเจ้าพระยาพระคลัง ผู้ปกครองหัวเมืองชายทะเลตะวันออก (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549: 14-15) กฎหมายตราสามดวงประกอบไปด้วย

(1) พระธรรมศาสตร์เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่ไทยได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ของศาสนาพราหมณ์ซึ่งเขียนขึ้นราว 1800 ปีมาแล้ว ไทยรับแนวคิดนี้ผ่านมอญและพม่าอีกชั้นหนึ่งมาปรับเปลี่ยนหลักการและคติความเชื่อต่าง ๆ ให้เข้ากับสังคมพุทธ เช่น เรื่องจักรวาลวิทยาหรือกำเนิดของรัฐ สถาบันกษัตริย์และกฎหมาย โดยตัดเรื่องสิทธิและหน้าที่ของคนในวรรณะต่าง ๆ แบบอินเดียออกไป คัมภีร์ธรรมศาสตร์ของไทยเป็นแม่บทของระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของไทย โดยเฉพาะในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของตัวบทกฎหมาย หลักจริยธรรมและจรรยาบรรณ คุณสมบัติและหน้าที่ของตราการและผู้พิพากษา สถานภาพของพระมหากษัตริย์ ที่สำคัญคือแนวคิดเรื่องมูลคดีว่าด้วยสาเหตุหลักที่มนุษย์วิวาทเป็นความกัน

(2) พระราชศาสตร์ คือ บทกฎหมายต่าง ๆ ที่พระมหากษัตริย์ทรงบัญญัติขึ้นไว้เพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานในการตัดสินคดีความต่าง ๆ แบ่งเป็นหลายประเภทและมีลำดับศักดิ์จากสูงลงไปต่ำ คือ พระราชบัญญัติ ซึ่งเป็นกฎหมายหลัก พระราชกำหนด และกฎรับสั่ง พระราชบัญญัติต่าง ๆ เมื่อจัดเข้าเป็นหมวดต่าง ๆ ตามมูลคดีในพระธรรมศาสตร์แล้วหมวดกฎหมายนั้นเรียกว่า “พระอัยการ”

(3) พระราชนิติศาสตร์ คือ บทพระอัยการที่มีได้ยึดคคิตตามพระธรรมศาสตร์แต่เป็นกฎหมายฝ่ายบริหารปกครอง กฎเกณฑ์เกี่ยวกับราชประเพณี กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการปกครองดูแลสงฆ์ พระบรมราชวินิจฉัยอันเป็นบรรทัดฐานในอรรถคดีต่าง ๆ รวมถึงหมวดกฎหมายเชียรบาล (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549 ก: 22)

กฎหมายตราสามดวง ได้สะท้อนภาพเชิงประวัติศาสตร์การปกครองและนิติปรัชญาของไทยที่ยังมีอิทธิพลมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะการให้ความสำคัญแก่พระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ความสำคัญของระบบราชการ ดังนี้

(1) การปกครองของไทย

(1.1) อุดมการณ์เทวราชา

แนวคิดเชิงอุดมการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นจากกฎหมายตราสามดวงที่บัญญัติไว้ในพระราชนิติศาสตร์ กฎมณเฑียรบาล คือ กฎรักษาเรือนหลวง หรือเรือนของพระเจ้าแผ่นดิน เป็นกฎหมายที่ออกมาเพื่อรักษาสถานภาพของพระมหากษัตริย์ ความศักดิ์สิทธิ์ของมณเฑียรสถานและสัญลักษณ์แห่งกษัตริย์ อันได้แก่ เครื่องอาษาประโศก ราชศัพท์ ช้างสำคัญ ม้าสำคัญ มาตรการรักษาความปลอดภัยขององค์พระมหากษัตริย์และฝ่ายใน พระราชานุกิจสถานภาพเจ้านายฝ่ายหน้า สถานภาพเจ้านายฝ่ายใน สถานภาพลูกขุน / ข้าทูลละออง / ข้าราชการ สถานภาพข้าทูลละอองฝ่ายใน พระราชานิยมด้านการปกครองและอื่น ๆ พระราชพิธี อัยการพระราชสงคราม กฎระเบียบเมื่อเข้าเฝ้า กฎเมื่อแขกเมืองมาเข้าเฝ้าถวายบังคม กฎมณเฑียรบาลนั้นผู้ใดจะ

ละเมิดไม่ได้ การฝ่าฝืนมีโทษหนักมาก (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549ก: 25) เหล่านี้เป็นวัฒนธรรมชั้นสูงในสังคมไทยสะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์เทวราชา ดังนี้ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549ก: 25-26)

(1.1.1) วัฒนธรรมหลวง พระราชพิธีต่าง ๆ เฉพาะงานที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงพระกรุณาให้จัดทำขึ้นตามลัทธิประเพณี เพื่อเป็นสวัสดิมงคลของประเทศและประชาชน เป็นสวัสดิมงคลแก่สิริราชสมบัติ พระบรมราชวงศ์และองค์พระมหากษัตริย์เอง น้อมนำให้ระลึกถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนา และสำแดงความกตัญญูธรรมและระลึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อน เช่น พระราชพิธีสงกรานต์ พระราชพิธีฉัตรมงคล พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน จนเป็นพระราชประเพณีที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เป็นวัฒนธรรมหลวงที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพิธีกรรมในเชิงสัญลักษณ์และราชสำนักเป็นศูนย์กลางของระบบวัฒนธรรม

(1.1.2) วัฒนธรรมชนชั้นสูง ธรรมเนียมปฏิบัติของชนชั้นสูง โดยเฉพาะธรรมเนียมปฏิบัติในการแต่งตัวเข้าเฝ้าในการพระราชพิธีหรือในโอกาสที่ทรงออกว่าราชการเป็นรากฐานของการจัดระเบียบในฐานะข้าทูลละอองและลำดับชั้นแห่งเกียรติยศของราชินิกุล เสนาบดีและอมาตย์น้อยใหญ่ เกียรติยศของคนเหล่านี้อยู่ที่เครื่องยศซึ่งได้รับพระราชทานเวลาเสนาบดีและข้าราชการขึ้นเสด็จไปทูลถามไต่ถาม ไปที่ใด ต้องมีบริพารนำเครื่องยศไปด้วยเพื่อแสดงอำนาจ ผ่านไปในทางใด ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินต้องนบถนอบเปิดทางให้แก่ขบวนนั้นก่อน สิ่งเหล่านี้ยังปรากฏอยู่ในสังคมไทยร่วมสมัย สะท้อนถึงการให้ความสำคัญแก่พิธีกรรมมากกว่าเนื้อหา (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2547: 30-31)

(1.1.3) ธรรมเนียมการถวายความปลอดภัยแด่องค์พระมหากษัตริย์ กฎมณเฑียรบาลเป็นที่มาของมาตรการรักษาความปลอดภัยพระมหากษัตริย์ที่เข้มงวด ดังที่ระบุว่า “อนึ่งใบบังการตำรวจใน ถ้าเสด็จขึ้นเขาและเข้าถ้ำ ขึ้นปรางเข้าพระวิหารให้ขุนคาบเข้าคั้น แล้วให้ตำรวจในเข้าคั้น แล้วให้นายเวงคั้น แล้วให้กันยูดคั้นเล่าเปน 4 ถ่า จึงเชิญเสด็จ .... ถ้าเสด็จแลมีผู้ร้าย คือกระบดแลคนปลอมก็ดี สุนัขเสื่อหมีโลกระบือองูพิศม์ก็ดี โทษขุนคาบหนึ่ง โทษตำรวจในหนึ่ง โทษนายเวงหนึ่งถึงตาย” จากธรรมเนียมดังกล่าว การถวายความปลอดภัยแด่องค์พระมหากษัตริย์ถือเป็นภารกิจอันดับแรกขององค์กรตำรวจไทยในปัจจุบัน(กองสารนิเทศ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2550: 10)

(1.2) ระบบศักดิ์นา

จากกฎหมายตราสามดวงทำให้เห็นว่าสังคมไทยขณะนั้นไม่เท่าเทียมกัน มีระบบศักดิ์นา ศักดินามาจากคำว่า “ศักดิ์” ในภาษาสันสกฤต หมายถึงอำนาจ ความแรง บารมี (power, strength, prowess) เป็นเครื่องบ่งบอกสถานภาพทางการเมืองและ

สังคมของคนไทยในอดีต สิ่งที่ใช้ออกความสูงต่ำของศักดินา คือ นา ที่ใช้เป็นเกณฑ์บอกอำนาจและผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่บุคคลพึงได้รับ แต่นานในที่นี้เป็นนาในเชิงสัญลักษณ์ ไม่ใช่ในเชิงพื้นที่จริง รากฐานความคิดนี้มาจากคัมภีร์อรรถกถาของฝ่ายพุทธว่าด้วยกำเนิดของโลก รัฐและสถาบันกษัตริย์ในระบบการปกครองแบบมหานชนสมมติ เมื่อไฟบรรลัยกัลป์ล้างโลก พวกพรหมลงมายังโลก หลงกลิ่นจันทน์ ครั้นกินจันทน์เข้าไปพรหมจรรย์เสื่อม มีกิเลสตัณหา ความโลภเข้าครอบงำ ทะเลาะเบาะแว้งชิงทรัพย์และผลิตผลเกษตรทำให้สังคมเป็นจุลาจล ท้ายสุดต้องประชุมเลือกผู้มีคุณสมบัติที่สุดขึ้นมาเป็นผู้ปกครองสูงสุด สังคมอินเดียต้นกำเนิดตำนานนี้มีประชากรมากและที่ดินน้อย ที่ดินจึงมีค่า การครอบครองที่ดินเป็นที่มาของอำนาจและทรัพย์ เมื่อต้องการมอพระราชอำนาจโดยสมบูรณ์แก่ “มหานชนสมมติ” จึงต้องมอที่ดินทำกินทั้งหมดแก่กษัตริย์เช่นเดียวกับอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจตัดสินคดีความ ดังนั้น กษัตริย์จึงเป็นทั้ง “เจ้าแผ่นดิน” และ “เจ้าชีวิต” การพระราชทานที่ดินแก่ผู้ใดมากน้อยเท่าใดเท่ากับเป็นการพระราชทานอำนาจบางส่วนคืนให้เพื่อช่วยปกครองสังคมโดยคำนึงถึงอำนาจหน้าที่ เนื่องจากทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งหมดและมีพระราชอำนาจสูงสุด จึงไม่มีเหตุที่จะต้องกำหนดอำนาจและพระราชทานที่นาแก่พระองค์เอง เหตุนี้ กษัตริย์จึงไม่มี “ศักดินา” เป็น “นา” เท่าใด ระบบศักดินาทำให้เกิดผลตามมา 3 ประการ คือ

(1.2.1) ค่านิยมให้ความสำคัญกับระบบราชการ ค่าและเกียรติยศของคนอยู่ที่การรับราชการ ภรรยาที่รับราชการช่วยสามีมีสิทธิในมรดกของสามีมากขึ้น การมีบำเหน็จบำนาญทำให้ค่าของคนมีมากขึ้น การรับราชการทำให้คนได้รับ “ยศถาศักดิ์” หรือ “ยศ” “ฐานะ” (สถานะ) มีตั้งแต่ “ออกญา” ลงมาถึง “ออกพัน” ฐานะคือตำแหน่งหน้าที่ตามราชทินนามที่ได้รับพระราชทานบ่งชี้ว่าทำหน้าที่อะไร ถ้ายศสูงจะมีตำแหน่งหน้าที่ราชการและอำนาจสูง ทำให้สังคมไทยมองว่าการรับราชการเป็นเส้นทางความก้าวหน้าและประโยชน์สุขในชีวิต

(1.2.2) ระบบอุปถัมภ์ กฎหมายตราสามดวง สะท้อนให้เห็นถึงระบบคุณค่าหลักที่ยังคงสืบทอดมาถึงปัจจุบัน คือ ระบบอุปถัมภ์และระบบเครือญาติ เนื่องจากความคิดหลักในการปกครองของไทยคือการควบคุมกำลังคนเป็นขั้นๆ ไป ทำให้ผู้ที่ไม่ใช่ข้าราชการและลูกข้าราชการมีบรรดาศักดิ์ ต้องขึ้นทะเบียนเป็นไพร่หลวงหรือไพร่สม อยู่ในปกครองและอยู่ในอุปถัมภ์ของเจ้าหม่อม มีผู้คุ้มครอง ส่วนระบบเครือญาติมีส่วนได้เสียกับบุคคลในตระกูล ในระบบกฎหมายตราสามดวง ผู้ใดได้ดี เครือญาติมักได้ดีไปด้วย ตกอภก็ตกอับด้วยกัน ดังเช่นการถูกริบราชบาตร เป็นต้น (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2547: 31) ระบบนี้ยังคงมีอิทธิพลในวงการเมืองและระบบราชการไทย การรวมกลุ่มของคนในสังคมไทยจึงเป็นแบบอุปถัมภ์ (patron-client) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียมกัน และเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ราษฎรไทยอยู่ในวัฒนธรรมการพึ่งพาผู้ใหญ่และระบบราชการ

(1.2.3) ความคิดเรื่องสิทธิ

จากระบบศักดินาและระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทยยุคหนึ่งทำให้เห็นว่าความคิดเรื่องสิทธิในสังคมไทยขึ้นอยู่กับฐานันดรและชนชั้นที่ตนสังกัด ปัจเจกบุคคลมีศักดิ์ / สิทธิ / และอำนาจตามจำนวนนา และศักดินามาพร้อมกับหน้าที่และความรับผิดชอบ รวมทั้งเกณฑ์โทษที่จะได้รับหนักเบาตามจำนวนนาที่มี ศักดินาจึงเป็นรากฐานของการกำหนดค่าของคนในสังคมไทยว่าค่าของคนอยู่ที่จำนวนศักดินา นอกจากนี้ค่าของคนในทางกฎหมายและวัฒนธรรมยังขึ้นอยู่กับภูมิหลังทางสังคม ความเป็นชาย หญิง ทำให้คนไม่เท่าเทียมกัน โดย คนบางจำพวกไม่ได้รับความเชื่อถือในการเป็นพยานในศาล เช่น คนทำเกือก หญิงนครโสเภณี กะเทย คนสมเลเทเมา ขาจก วมพิภ และ “คนผู้ยาก” ทั้งหลายซึ่งไร้ที่อยู่อาศัย ชายหญิงมีค่าตัวไม่เท่ากัน ดังบทพระโอษฐ์การพรมศักดิ์กล่าวถึงสินไหมหรือค่าทำขวัญในเรื่อง “กระเสียรอายุสมชาย – หญิง” บัญญัติว่าชายและหญิงเมื่อสิ้นอายุในเขตอายุสูงสุดเท่าใดจากเหตุร้ายต่าง ๆ จะได้รับค่าทำขวัญ ผู้ชายมีราคามากกว่าผู้หญิง (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549ก: 48-54)

กล่าวได้ว่า กฎหมายตราสามดวงได้วางตำแหน่งแห่งที่ของมนุสสิทธิไว้ในกรอบของอำนาจ สิทธิ หมายถึงอำนาจและผลประโยชน์ต่างๆที่บุคคลพึงได้รับ โดยมีอำนาจตามจำนวนนาใช้เป็นเกณฑ์โดยรากฐานแห่งอำนาจอันแท้จริงมาจากสิทธิได้ควบคุมแรงงานหรือไพร่ ดังมีคำที่บ่งบอกอำนาจของมูลนายในการปกครองไพร่ว่า นายสิบ นายขาว (ยี่สิบ) นายร้อย (หรือนายปาก) เป็นต้น (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549ก: 55)

(1.3) ความเชื่อในไสยศาสตร์และวิญญูณนิคม

เรื่องไสยศาสตร์และวิญญูณนิคมเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของคนไทย ดังที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงบทพระโอษฐ์การพิสูจน์ค่าน้ำสุยเพลิง กติที่ขาดพยานหลักฐานชี้ขาด จำเป็นต้องต่อพิสูท หรือพิสูจน์ความจริง คู่ความอาจเลือกวิธีการทางไสยศาสตร์มาช่วยตัดสินด้วยการค่าน้ำสุยเพลิง เชิญภูตผีเทวดามาเป็นพยาน (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2547: 31)

(2) นิติปรัชญาไทย

กฎหมายตราสามดวง ได้สะท้อนถึงภาพเชิงนิติศาสตร์ไทย
ดังนี้

(2.1) ความเป็นธรรม ศีลธรรมเป็นพื้นฐานของกฎหมาย
ความคิดที่ว่า ในสากลโลกมีระบบความเป็นธรรมและความไม่เป็นธรรมดำรงอยู่โดยมนุษย์มิได้สร้างขึ้น และไม่เป็นที่พอใจของใคร แต่เป็นภาวะวิสัยเรียกว่า “ระบบธรรมะ” กฎเกณฑ์นี้มีลำดับชั้น ส่วนที่สำคัญมากมนุษย์เปลี่ยนแปลงไม่ได้ บางส่วนอาจแตกต่างกันไปตามสภาพท้องถิ่นหรือยุคสมัย ความคิดเช่นนี้มีอยู่ในวัฒนธรรมไทยมาแต่เดิม ดังที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงว่า

กฎหมายชั้นธรรมะมีความสำคัญยิ่งเรียกว่า “พระธรรมศาสตร์” แม้พระราชาก็แก้ไขเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ส่วนมาตรการที่มนุษย์กำหนดขึ้นเพื่อให้เหมาะสมกับกาลเทศะนั้นเรียกว่า “พระราชศาสตร์” และที่ผู้ปกครองบ้านเมืองได้กำหนดขึ้นเฉพาะกรณีเรียกว่า “พระราชบัญญัติ” “พระราชกำหนด” “พระบรมราชโองการ” ดังนั้น ความคิดกฎหมายไทยแบบ โบราณจึงยึดถือว่ากฎหมายที่มีอยู่ในบ้านเมือง มีหลายประเภทต่างลำดับชั้นกัน และมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น โดย “กฎหมาย” และ “ธรรมะ” หรือความเป็นธรรมเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2547: 3-6) ความคิดนี้พ้องกับปรัชญาสำนักกฎหมายธรรมชาติของตะวันตก (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 110-111)

(2.2) หลักอาชญาวิทยาไทย

หลักความรับผิดชอบร่วมกันของครอบครัวและชุมชน หลักการนี้มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยดังที่ปรากฏในจารึกลักษณะลักพา พ.ศ. 1938 ที่ให้ราษฎรช่วยกันดูแลรับผิดชอบร่วมกันในการป้องกันเหตุร้าย และที่ปรากฏในพระราชกำหนดเก่า พ.ศ. 2286 ซึ่งกำหนดให้ปริมนทลรั้งวัด 1 เส้น 15 วา เป็นเขตรับผิดชอบร่วมกันของชุมชน (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549ก: 51) และในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือ กฎหมายลักษณะโจรห้าเส้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ว่าด้วยการเกณฑ์ราษฎรช่วยระงับการปล้นสดมภ์ เนื่องจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายปราบปรามมีไม่เพียงพอ หากเกิดโจรผู้ร้ายเข้าปล้นบ้านเรือนใด ให้ชาวบ้านที่อยู่ในรัศมีห้าเส้น (ห้าเส้นเท่ากับ 200 เมตร) ของที่เกิดเหตุ ช่วยกันตีเกราะบอกสัญญาณกันต่อๆ ไป และช่วยกันจุดไฟให้สว่างเห็นตัวผู้ร้าย ล้อมโจรจับกุมผู้ร้ายให้ได้ หากละเลยไม่ช่วยเหลือกันมีความผิดฐานละเมิดกฎหมาย ถ้าผู้ร้ายปล้นเอาทรัพย์ไปได้ ชาวบ้านต้องถูกปรับใหม่ตามศักดินาลดหลั่นกันไป ส่วนคนที่มาช่วยจับโจร โคนพินแห่งได้รับบาดเจ็บ “ท่านว่าคุ้มโทษอย่าให้ปรับใหม่เลย” บุตรหลานผู้ใดประพฤติไม่ดี ปล้นสดมภ์ผู้อื่นอย่าปกปิดอำพราง บิดามารดาต้องไปบอกศาลาว่าไม่รับผิดชอบคนนี้ ถือเป็น การตัดญาติ หากไม่ได้บอกศาลาไว้ก่อน ภายหลังบุคคลนั้นเป็นผู้ร้ายปล้นสดมภ์ จะต้องมิโทษถึงริบราชบาตร คือ เาบุตรภริยา ทรัพย์สิ้น สิ่งของตกเป็นของหลวง ทศนะดังกล่าวถือว่าครอบครัวและชุมชนมีหน้าที่ในการรักษาความสงบของชุมชน หากสมาชิกครอบครัวกระทำผิด พ่อแม่และญาติต้องรับผิดชอบด้วย โดยเฉพาะคดีอุกฉกรรจ์ ส่วนชุมชนไทยต้องช่วยกันดูแลมิให้เกิดเหตุร้ายขึ้น ต้องรับผิดชอบเสียรังวัดหรือค่าปรับตามระยะที่ห่างจากที่เกิดเหตุร้าย เป็นที่มาของพฤติกรรมไทยมุง ที่มีคนออกไปดูเพื่อรับทราบเหตุร้ายและสามารถรายงานต่อเจ้าหน้าที่ได้ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2547: 26)

หลักการกำหนดโทษที่รุนแรง เพื่อประสิทธิภาพและปรามการกระทำผิด กฎหมายตราสามดวงวางบทกำหนดโทษ 3 ระดับ คือ

โทษหนักมาก สำหรับโทษฐานกบฏและการฝ่าฝืนกฎมณเฑียรบาล เนื่องจากประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา มีการแย่งชิงราชบัลลังก์ถึง 13 ครั้ง จนรัชกาลที่ 5 ทรงสะท้อนพระทัยพรรณนาว่า “คิดดูในระหว่าง 90 ปี ฆ่าเททั้งกันเสียถึง 7 ครั้ง เกือบเป็น 13 ปี ฆ่ากันครั้งหนึ่ง ถ้าถ้าวรคตตายก็กลายเป็นไพร่พลวงและตะพุ่นหญ้าช้าง ถ้าจะนับพวกที่ไม่ตายก็ต้องว่าผู้ใดกลายเป็นไพร่ ไพร่กลายเป็นผู้ดีถึง 7 ครั้ง ใน 90 ปี นั้น” (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 51) ดังนั้นพระโอยการกระบดศึกได้กำหนดโทษผู้เป็นกบฏคิดล้มล้างพระมหากษัตริย์ มีโทษริบราชบาตรและฆ่าทั้งโคตร จากกฎมณเฑียรบาลทำให้เห็นถึงสถานภาพของพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นผู้ปกครองสูงสุด มีสถานะเป็นสมมติเทพ พระสนม สัตว์พาหนะของพระมหากษัตริย์ก็ห้ามมิให้ผู้ใดล่วงละเมิด (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549ก: 25) ดังที่กฎหมายบัญญัติว่า “อาชญากรรม 10000 ถึงนา 800 ชัดพระราชโองการมีโทษ 4 ประการ คือ ชัดคำต่อพระโอยฐุโทษแหวะปาก ชัดคำเนินพระราชโองการโทษฆ่าเสีย ชัดสังราชโองการตัดปาก ชัดฎีกาพระบันทูล โหมจตุรคุณ” ห้ามผู้ใดล่วงละเมิดพระบรมมหาราชวังที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ดังมีกฎว่า “ถ้าถิประตวงให้ตัดดินเสีย เอามือผลักประตวงเข้าไปเองให้ตีด้วยไม้หวาย 20 ที ถ้าปีนกำแพงวังชั้นนอกให้ตัดดินเสีย ถ้าปีนกำแพงวังชั้นในให้ฆ่าเสีย อนึ่งผู้ใดเล่นว่าวข้ามพระราชวังก็ดี ชัดไม้ก้อนก่อนดินอิดผาข้ามพระราชวังโทษตัดมือ คว้าพระที่นั่งโทษถึงตาย” (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2547: 3)

โทษหนักสำหรับการกระทำผิดของข้าราชการ โดยกฎหมายได้แบ่งลักษณะการกระทำผิดของข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์ไว้ 4 ประการ คือ “ละเมิด” (พระราชอำนาจและพระราชอาญา) “บังอาจ” (กระทำการเกินยศศักดิ์) “อำพราง” (ฉ้อฉลอำพรางทรัพย์สิน) “กรรโชก” (ใช้อำนาจรังแกราษฎร) ต้องโทษหนัก ส่วนการลงโทษมี 3 ระดับ คือ “ระดับสั่งสอน” (ภาคทัณฑ์) “ระดับประจาน” (เพื่อให้เข็ดหลาบ) และ “การลงโทษทางกาย” (ซึ่งมีความรุนแรงแตกต่างกันตามลักษณะความผิด) สำหรับบทลงโทษการกระทำผิดอื่น กฎหมายกำหนดไว้ยืดหยุ่น ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ เช่น การมีความชอบแก่ราชการ ได้บำเหน็จบำนาญมาก่อน เป็นต้น และมีระบบใช้เงินเสียเป็นค่าปรับได้โทษ โทษเข็ญ ตัดดินสิ้นมือและอื่น ๆ หรือแม้กระทั่งการจองจำ 5 ประการ ก็สามารถรอดพ้นโทษได้ถ้าจ่ายเงินค่าปรับได้โทษ ธรรมเนียมนี้ทำให้คนผู้ยาก (คนที่อยู่นอกบรรดาศักดิ์) เสียเปรียบ ผู้กระทำผิดบางรายไม่เข็ดหลาบ

การลงโทษปรับใหม่ การกระทำผิดที่ไม่ร้ายแรงจะมีโทษปรับใหม่หลักเกณฑ์ตามพระโอยการพรมศักดิ์ได้กำหนดเบี้ยปรับความผิดฐาน ทำร้ายผู้อื่น เป็นเหตุให้ได้รับอันตรายแก่ร่างกายในลักษณะต่าง ๆ เช่น ฝาก ข้ำ แดกหักหรือฆ่าผู้อื่น หากกระทำด้วยมือเปล่าเรียกว่า ศักดิ์มือ อัตราเบี้ยปรับต่ำสุด หากใช้อาวุธของแข็งทำด้วยเหล็กเรียกว่า “ศักดิ์เหล็กหรือสักเหล็ก” เพิ่มเบี้ยปรับเป็นสองเท่า หลักเกณฑ์ตามพระโอยการลักษณะวิวาทคดีกันได้

กำหนดว่า ถ้าเอาน้ำผึ้ง น้ำมัน เมล็ดข้าวเปลือกสาธต์ผู้อื่น ไหมเสมอศักดิ์มือ เอาสิ่งที่ไม่ใช่ของแข็ง เช่น ดินเปียก ชันเนื้อ ชันพลาสติก ทรายเปียก ขว้างใส่ทำร้ายผู้อื่นให้ไหมเสมอศักดิ์มือ เอาเหล็ก มีคมมีแหลมไปตีฟันทำร้ายผู้อื่น เอาเครื่องศาสตราวุธเป็นไฟไปถูกต้องผู้อื่น ไหมเท่าศักดิ์เหล็ก เรียกว่า “ศักดิ์เหล็กมีคม” อัตราเบี้ยปรับสูงค่าขึ้นอยู่กับศักดิ์นาของคู่กรณี เริ่มตั้งแต่ศักดิ์นาต่ำสุด คือ 5 ไร่ ได้แก่ พวกกวมพิท ทาส ไปจนถึงขุนนางชั้นสูงสุด ศักดินา 10,000 ดังที่เรียกติดปากจนทุกวันนี้ว่า “พระยานาหมื่น” (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2547: 4)

(2.3) ระเบียบวิธีพิจารณาความอาญา

วิธีการสอบสวนแบบจารีตนครบาล การใช้จารีตนครบาลสอบสวนโจรผู้ร้าย เป็นวิธีการสอบสวนที่ใช้เฉพาะในคดีอันมีโทษหลวง เทียบได้กับคดีอาญาแผ่นดินในปัจจุบัน และใช้ในขอบเขตที่จำกัด เช่น กับผู้ร้ายปากแข็งที่มีหลักฐานหนักแน่นว่ากระทำผิดจริง ห้ามใช้กับสตรี คนป่วย คนชราและคนพิการ ศาลนครบาลเป็นผู้ใช้วิธีการแบบนี้จึงเรียกว่า “จารีตนครบาล” ดังปรากฏในพระไอยการลักษณะโจรบางมาตรา เป็นกรณีโจรให้การเป็นพริฐจึงถูกใช้วิธีทรมานต่าง ๆ อาทิ มัดโยง ตบปาก จำคา จำชื่อ เข็มย่น บีบขมับ ตอกเล็บ เพื่อถามเอาหลักฐานจากตัวผู้ต้องหา เช่น ให้รับสารภาพ ให้บอกที่ซ่อนทรัพย์ที่ลักหรือปล้นไป หากผู้ต้องหาสามารถนำพยานหลักฐานมานำสืบพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนได้ก็รอดพ้นคดีและกฎหมายได้บัญญัติว่าถ้าผู้ต้องหาให้การหาพริฐมิได้ให้เข็มนตามจารีตนครบาลและให้เจ้าพนักงานนครบาลผู้สอบสวนพิเคราะห์หว่านเป็นธรรมด้วย (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2547: 6)

แนวคิดเชิงสมานฉันท์ แนวคิดนี้ปรากฏเป็นหลักการประนอมข้อพิพาทในกฎหมายตราสามดวง คือ คดีที่สันนิษฐานได้ว่าไกลเกลี้ยประนีประนอมกันได้ไม่ต้องประทับฟ้อง กฎหมายใช้คำว่า “ความถ้ำ ความแก่” ในกฎหมายตราสามดวง มีพระไอยการลักษณะตระลาการ แบ่งตระลาการเป็น 6 จำพวก มีตระลาการจำพวกหนึ่งมีลักษณะพิเศษเรียกว่า “ตระลาการอันคู่ความยอมให้บังคับเอง” เมื่อตัดสินชี้ขาดแล้วหากคู่ความไม่พอใจก็ไม่อาจนำคดีมาอุทธรณ์ให้บังคับใหม่ได้ เป็นกรณีพิพาทที่มีกระบวนการให้ตกลงกันตระลาการจำพวกนี้คือ “อนุญาตตระลาการ” ในปัจจุบัน หลักการของกฎหมายตราสามดวงในเรื่องนี้มีความก้าวหน้าน่ามาก (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549ก: 54)

นิติประเพณี (legal tradition) หลักการจากกฎหมายตราสามดวงที่ยังคงยึดถือในระบบกฎหมายไทยในปัจจุบันจนเป็นนิติประเพณี ได้แก่

1) เรื่องการลักทรัพย์หรือเรื่องโจร กล่าวคือ การลักทรัพย์ของบุคคลภายในครอบครัว กฎหมายตราสามดวงไม่เอาผิดเรียกว่า วิสาสคทโจร กรณีเช่นนี้ปรากฏในประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 71 กำหนดหลักการไว้ทำนองเดียวกัน เช่น สามีลักทรัพย์

ภรรยาหรือภรรยาหลักทรัพย์สามี ไม่เป็นความผิด บุตรหลักทรัพย์บิดามารดาหรือบิดามารดาหลักทรัพย์ บุตร เป็นความผิดยอมความได้ เด็กอายุไม่เกิน 7 ขวบ ทำผิดไม่ต้องรับโทษตามประมวลกฎหมาย อาญามาตรา 73 เนื่องจากยังไม่รู้ความ (มาตรา 71 ความผิดที่ได้บัญญัติไว้ในมาตรา 334 ถึง มาตรา 336 วรรคแรก และมาตรา 341 ถึงมาตรา 364 ถ้าเป็นการกระทำผิดที่สามมีกระทำต่อภริยาหรือภริยา กระทำต่อสามี ผู้กระทำไม่ต้องรับโทษ ความผิดดั่งที่ระบุนานี้ ถ้าเป็นการกระทำที่บุพการีกระทำต่อ ผู้สืบสันดานหรือผู้สืบสันดานกระทำต่อบุพการี หรือพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันกระทำต่อกัน แม้กฎหมายมิได้บัญญัติให้เป็นความผิดอันยอมความได้ก็ให้เป็นความผิดอันยอมความได้ และ นอกจากนั้นศาลจะลงโทษน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับความผิดนั้นเพียงใดก็ได้)

2) เรื่องพยานหรือลักษณะพยาน ปรากฏใน ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 112 และมาตรา 115 กำหนดให้พยานประเภท พระภิกษุและสามเณรในพระพุทธศาสนาไม่ต้องสาบานก่อนเบิกความ และแม้มาเป็นพยานจะไม่ ยอมเบิกความหรือตอบคำถามใด ๆ ก็ได้

3) เรื่องบุคคลที่มีจิตบกพร่อง จิตฟั่นเฟือนหรือไม่ สามารถบังคับตนเองได้ขณะนั้น ไม่ต้องรับโทษในความผิดนั้นตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 65

4) เรื่องการฟ้องพ่อแม่ถือเป็นคดีอุทวม ศาลไม่รับ ฟ้อง ดังที่ปรากฏในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1562

นิติประเพณีเหล่านี้เป็นหลักความเอื้ออาทร การอยู่ ร่วมกันในครอบครัวของตะวันออกและอิทธิพลของศาสนาพุทธในระบบกฎหมายที่สะท้อนให้เห็น ถึงภูมิปัญญาด้านนิติศาสตร์ของไทย (วิรัช งามสันติกุล, 2547: 121-122)

(3) องค์การในกระบวนการยุติธรรมไทยยุคต้นรัตนโกสินทร์

(3.1) ตำรวจ

ตำรวจรับผิดชอบบังคับใช้กฎหมายมากยิ่งขึ้นใน สมัยรัชกาลที่ 3 โดยมีการแบ่งพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ออกเป็นเขต แต่ละเขตอยู่ภายใต้การบังคับ บัญชาของข้าหลวงกองจับ เมื่อมีเหตุไม่สงบผู้รู้เหตุการณ์จะตามเจ้าหน้าที่มาจับกุม ถ้าภายในเวลา อันควรข้าหลวงกองจับไม่สามารถสืบเค้าเงื่อนของเหตุไม่สงบและจับกุมตัวผู้กระทำผิดไม่ได้ จะต้องรับผิดชอบต่อความล้มเหลว อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2400 ได้มีพระบรมราชโองการโปรด เกล้าฯ ให้ประกาศกำหนดอำนาจเจ้าบ้านและเจ้าพนักงานในการจับกุม มีสาระสำคัญบางตอนความ ว่า.....ถ้าผู้ใดไปวิวาทชกตีฟันแทงกันที่หน้าบ้านผู้ใด ให้เจ้าของบ้านว่ากล่าวห้ามปรามเสีย ถ้าห้ามมิ พังให้เจ้าของบ้านจับตัวผู้วิวาทไว้ ถ้าผู้วิวาทต่อสู้เจ้าของบ้านมีบาดเจ็บ ผู้วิวาทก็มีบาดเจ็บ จะให้ ปรับไหมแต่ผู้วิวาทให้กับเจ้าของบ้านฝ่ายเดียว .....อนึ่ง พนักงานในราชการจะจับโจรผู้ร้ายมี

ความผิดต่าง ๆ เมื่อจะไปล้อมเรือนล้อมบ้านนั้น ๆ จับคนหลบหนีได้แต่กรมเมืองและกรมพระ
 ดำรง.....ผู้เป็นตราการศาลรับสั่งจะใช้ไปจับคนผู้ผิดนั้นเป็นพนักงานกรมดำรงในสมัยนั้นก็
 ได้ จากอำนาจหน้าที่ดังกล่าวทำให้มีบุคคลอ้างตนเป็นดำรงและนายอำเภอเพื่อประโยชน์ส่วนตัว
 อยู่เสมอ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชทานตรารูปหนุมานสี่กรสำหรับกรม
 พระดำรง และตรารูปสิงห์สำหรับกรมเมือง เมื่อดำรงหรือนายอำเภอจะจับกุมบุคคลใดก็ให้
 แสดงตราดังกล่าว งานดำรงในยุคนั้นจึงไม่ซับซ้อน การปรับปรุงกิจการดำรงที่สำคัญต่อมาเกิด
 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้จัดตั้งกองโปลิศคอนสเทเบิล หรือกองดำรง
 ขึ้น สังกัดกรมพระนครบาล มีกัปตันแซมมวล โจเซฟ เบิร์ดเอมส์ (Captain Sammoal Joseph Bird
 Ames) ชาวอังกฤษซึ่งได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงรัฐยาภิบาลบัญชา เป็นผู้วางโครงสร้างในปี พ.ศ.
 2403 ทำหน้าที่แทนข้าหลวงกองจับ ประกอบด้วยบุคคลเชื้อสายอินเดีย มลายู ซึ่งเคยเป็นดำรง
 หรือทหารในบังคับของอังกฤษมาก่อน แต่ขณะนั้นมีปัญหาการล่าอาณานิคม การดำรงจึงเน้นการ
 ป้องกันประเทศด้วยตามนโยบายการต่างประเทศ ยุทธวิธีดำรงเริ่มแรกเน้นไปที่การเดินสายตรวจ
 และการเข้าเวรยามเพื่อลดโอกาสการเกิดอาชญากรรม อำนาจการฟ้องคดีอาญาเล็กน้อยในศาล
 โปริสภา เป็นของดำรงนครบาลตามพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลโปริสภา ร.ศ. 111 ข้อ 4 ดังความว่า
 “พลตระเวนจับผู้ผิดส่งมาก็ดี หรือมีโจทก์ให้พลตระเวนจับตัวส่งมาก็ดี ให้ศาลโปริสภาบังคับให้พล
 ตะเวนซึ่งจับผู้ผิดมา หรือ โจทก์ผู้ฟ้อง สาบานตัวเสียก่อน แล้วบังคับให้การเป็นคำฟ้อง กล่าวความ
 แต่โดยสัจจริงแล้วจึงบังคับถามผู้จับมาฯ” (ปุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2530: 133-140)

(3.2) อัยการ

จากอำนาจหน้าที่ในการสอดส่องเจ้าเมืองต่างพระ
 เนตรพระกรรม ขกระบัตร์จึงเป็นเสมือนผู้ตรวจราชการพิเศษ ต้องใช้กฎหมายเป็นคู่มือในการ
 ปฏิบัติหน้าที่ด้วยการคัดลอกกฎหมายส่วนกลางไปใช้ จึงทำให้เกิดกฎหมายฉบับละขศกัณฑ์ที่ไม่ใช่
 ฉบับสมบูรณ์ และมีเนื้อหาข้อยกกว่าของหลวงคังที่หลงเหลืออยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ (จักรฤทธิ์ อุทโร,
 2547: 88) อัยการยังไม่มีหน้าที่ฟ้องคดีโดยตรงในตอนนั้น ดังนั้น ก่อนการปฏิรูปกระบวนการ
 ยุติธรรม รัฐไทยจึงมีวิธีดำเนินคดีอาญาโดยเอกชนนำคดีไปฟ้องต่อศาลชำระคดีที่ลูกขุน ณ ศาล
 หลวง การฟ้องคดีทั้งทางแพ่งและทางอาญาต่างมีวัตถุประสงค์ให้ลงโทษจำเลยคล้ายกัน วิธี
 พิจารณาคดีปะปนกัน (สำนักงานอัยการจังหวัดแม่สะเรียง, 2550: 3-5)

(3.3) ศาล

ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ใช้กฎหมายตราสาม
 ดวงเป็นแม่บท มีบุคคล 2 จำพวกเป็นตุลาการ จำพวกหนึ่งเป็นพราหมณ์ซึ่งเชี่ยวชาญนิติศาสตร์
 เรียกว่าลูกขุน ณ ศาลหลวง มี 12 คน มีหน้าที่ชี้บทกฎหมาย อีกพวกหนึ่งคือเจ้าพนักงานที่เป็นไทย
 ยุคนั้นศาลหลวงขึ้นกับธรรมาธิกรณ์ ศาลที่มีอำนาจชำระคดีแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ศาลสังกัดกรม

ต่าง ๆ และศาลรับสั่ง อำนาจศาลเรียกว่า “กระทรวงศาล” อำนาจนี้เป็นของกรมต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่เฉพาะทางจึงทำให้มีศาลประเภทต่าง ๆ จำนวนมารวม 14 ศาล ส่วนศาลรับสั่งนั้น จำนวนมากน้อยสุดแต่ละจะทรงโปรดให้มีขึ้นสำหรับชำระความรับสั่งต่าง ๆ ส่วนในหัวเมือง เจ้าเมืองตั้งศาลหน้าโรงขึ้นพิจารณาคดีความ ยกเว้นความนรบาลซึ่งเป็นเหตุรุนแรงต้องไปขึ้นศาลนรบาล (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549ก: 56-70) พระไอยการลักษณะรับฟ้องกำหนดประเภทคู่ความไว้ว่า นอกจากโจทก์ จำเลยที่มีข้อพิพาทต่อกันแล้ว ผู้ที่มีความสัมพันธ์ทางสายโลหิต เป็นเครือญาติสามีภริยาแก้ต่างคดีแทนกันได้ ผู้มีศักดิ์นา 400 ขึ้นไปจะฟ้องคดีหรือแก้ต่างคดีโดยตรงต่อศาลไม่ได้ ต้องให้ทนาย (ความหมายแตกต่างจากปัจจุบัน) ทำการแทน การฟ้องเป็นคดีความกันนั้น คู่กรณีต่างต้องเสียทรัพย์มาก เมื่อแพ้คดีต้องเสียพินัยหรือค่าป่วยการแก่หลวง และเสียค่าสินไหมซึ่งเป็นค่าชดใช้ความเสียหายแก่ผู้ชนะคดีด้วย (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549ก: 60) หากมีการละเมิดอำนาจศาล พระไอยการลักษณะตระลาการ ได้บัญญัติลงโทษคู่ความหรือพยาน ดังเช่น โจทก์ก็ตีจำเลยก็ตีประพฤติตัวไม่สมควรทำพิรุณต่าง ๆ เช่น แหกปากพูดสาธยาย จ้องขมิงตาให้ฝ่ายตรงข้าม เอาคินสอเอามีดขีดพื้นโรงศาล กระชิบเสียม สอนพยาน ชักคิ้วขยิบตาให้สัญญาณกัน ให้ตระลาการได้ถามให้ได้ความจริง หากพบว่าทำพิรุณจริงให้ลงโทษ (มาตรา 57) สำหรับคดีความ จำแนกเป็น 5 ประเภท คือ

(1) ความแพ่ง หมายถึง คดีพิพาทเกี่ยวกับเรื่องค่าสบบประมาทกัน ทำร้ายร่างกายกันไม่ถึงเป็นอันตรายสาหัส กระทำอนาจาร ลักทรัพย์ ภูหนี่ ฟ้องหย่า ขอแบ่งทรัพย์สิน ต่างถือเป็นคดีแพ่งทั้งสิ้น ขณะที่ความแพ่งตามความหมายปัจจุบัน หมายถึง คดีที่พิพาทกันเรื่องทรัพย์สินหรือสิทธิต่าง ๆ ที่เป็นส่วนของเอกชน ไม่มีโทษทางอาญา

(2) ความอาชญาหรือความอาญา แบ่งเป็น “ความอาชญาราษฎร์” ที่เป็นการกระทำผิดตามบทบัญญัติต่าง ๆ ในพระไอยการอาชญาราษฎร์ เช่น ทำข่มเหงจงจำผู้อื่นโดยมิชอบ และ “ความอาชญาหลวง” เป็นการกระทำผิดตามบทบัญญัติต่าง ๆ ในพระไอยการอาชญาหลวงหรือพระไอยการกบฏศึก เช่น ยกขอกทรัพย์ของพระเจ้าอยู่หัว

(3) ความนรบาล คดีอุกฉกรรจ์หนักโทษทั้งหลาย เช่น ฆ่ากันตาย ปล้นฆ่าเจ้าทรัพย์ ฆ่ากฤตยามนต์วางยาพิษทำร้ายกันถึงตายเรียกว่า “ความนรบาล”

(4) ความอุทธรณ์ เป็นเรื่องคู่ความพิพาทกับตุลาการศาลชั้นต้นกรณีต่าง ๆ เช่น เข้าข้างคู่ความอีกฝ่ายหนึ่ง แกล้งถามความให้ผิดข้อเท็จจริง แนะนำเสียมสอนคู่ความอีกฝ่ายหนึ่ง ทำชู้กับคู่ความ รับฟ้องและพิจารณาคดีที่ไม่อยู่ในอำนาจของตน

(5) ความมรดก พิจารณาในศาลมรดก

คดีลักษณะพิเศษที่ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ปกติ ได้แก่

กรณีพิพาทระหว่างชาวกรุงกับชาวต่างประเทศ หรือคดีพิพาทของชาวต่างประเทศด้วยกัน หากเหตุฟ้องในกรุงให้ขุนพิณิจโรชาปลัด กรมพระคลังเป็นผู้พิจารณาคดี หากเป็นเหตุฟ้องในหัวเมืองให้ยกบัตรเป็นผู้พิจารณา ทั้งยังกำหนดด้วยว่าชาวต่างประเทศที่เข้ามามีคดีความในเมืองใดก็ให้ใช้กฎหมายของเมืองนั้นคดีสำคัญที่กระทบกระเทือนต่อส่วนรวม หรือเป็นภัยต่อความมั่นคงของอาณาจักรให้ฟ้องต่างจากพระธรรมนูญได้ เมื่อความทราบถึงพระเจ้าอยู่หัว จะทรงลงมากำกับดูแลศาลที่พิจารณาคดีคือศาลรับสั่งที่พระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าตั้งขึ้นชำระความ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549: 61-62) การมีศาลจำนวนมากทำให้เกิดความสับสน มีคดีความ ราษฎรไปหาศาลไม่ถูก จึงมีระเบียบว่าการฟ้องคดีต้องไปยื่นความที่กรมรับฟ้อง กรมรับฟ้องจะรับเรื่องพิจารณาส่งศาลลูกขุนในพิจารณาว่าควรส่งฟ้องศาลใด แต่ละศาลจะมีตุลาการพิจารณาคดีเป็นของตนเอง โดยมีจำศาลเป็นผู้รับฟ้อง ศาลจะนัดคู่ความมาพร้อมกันนัดขึ้นสองสถาน ศาลไทยจะฟังความทั้งสองฝ่ายเหมือนลูกขุน (jury) ของอังกฤษ แล้วลงความเห็นว่ามีจำเลยกระทำผิดหรือไม่ ถ้าผิดจะทำตามบทพระอัยการ (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2549: 112)

การตัดสินคดีความต่าง ๆ ตุลาการใช้แนวทางจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ หลักอินทภาษ (ตุลาการต้องไม่มีอคติ 4 ประการ - ฉันทาคติ (รัก), โทษาคติ (โกรธ), ภัยาคติ (กลัว) และ โมหาคติ (หลง) และหลักไชย (หลักสำหรับตระลาการ เป็นหลักที่ตุลาการต้องตระหนักถึงเมื่อปฏิบัติหน้าที่) โดยกฎหมายกำหนดว่า ตุลาการต้องปฏิบัติหน้าที่โดยบริสุทธิ์และเที่ยงธรรม ดังความว่า“พระมนูสารท่านว่าแก่ษาธุทั้งหลายให้เร่งตั้งใจเอาธรรมวาจาจงเที่ยงแท้อย่าให้ปนบาปปนโทษอย่าขริ่งอย่าโกรธแก่ลูกความ ให้ทำตามพระราชบัญญัติท่านว่าไว้ อย่าให้ลำเอียง...แก่ราษฎรทั้งหลาย..” ตระลาการผู้ที่จำชื่อ จำคา จำตรวน ไล่ตู่.....ตบองตี่ มัดผูกคอ คู่ความโดยไม่มีเหตุอันควร ต้องถูกลงโทษเพราะทำเลเมิดพระราชอาญาของพระเจ้าอยู่หัว (มาตรา 36) ทั้งนี้ยังยึดหลักว่าจริยธรรมและศีลธรรมในตัวตุลาการมีความสำคัญไม่น้อยกว่าตัวบทกฎหมายที่ศักดิ์สิทธิ์ ความไม่ยุติธรรมในการตัดสินคดีความถูกมองว่าเป็นเพราะตุลาการไม่แม่นยำในพระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ และพระราชนิติศาสตร์ อีกทั้งไม่ยึดมั่นในศีล 5 ศีล 8 อคติ 4 ดังนั้น การอุทธรณ์จึงเป็นการอุทธรณ์ผู้พิพากษา แม้ให้ความสำคัญอย่างยิ่งแก่บทพระอัยการ แต่ในทางปฏิบัติการตัดสินคดีความต้องดู “เทศกาล” คือ นำเอาหลักเหตุผลและสถานการณ์มาพิจารณาด้วย หลักการนี้ได้มาจาก “มานวธรรมศาสตร์” และ“คัมภีร์อรรถศาสตร์” ของฝ่ายพราหมณ์ และ “พระสูตร” กับ “ชาดก”ในพุทธศาสนา (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2547: 12-14) ถ้าคู่ความไม่พอใจคำตัดสินจะไปฟ้องยังศาลกระทรวงอุทธรณ์ ถ้ายังไม่พอใจก็ถวายฎีกาได้ การถวายฎีกานั้นเป็นสิทธิ์

ของราษฎรไทยมาช้านาน ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ให้ประชาชนตักถองถวายฎีกาได้แต่ต้องถูกเขียนก่อนเพื่อให้แน่ใจว่าได้รับความเดือดร้อนมาจริง ค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดีจะสูงมาก โดยเหตุที่เจ้าหน้าที่ศาลต่างๆ ไม่มีเงินเดือน รายได้คือเงินที่เก็บจากคู่ความ สินไหมที่ปรับเป็นพิไบนย เป็นเงินค่าจ้างผู้พิพากษา (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2549: 113)

4.2.1.4 กระบวนการยุติธรรมยุคกรุงรัตนโกสินทร์: วิวัฒนาการจากชุมชน

ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นการบังคับใช้กฎหมายของรัฐไทยมีความเข้มข้นเฉพาะส่วนที่เป็นศูนย์กลางอำนาจเท่านั้น (เสกสรร ประเสริฐกุล, อ่างในวินัย พงศ์ศรีเพียร, 2547: 56) ชุมชนห่างไกลพึ่งตนเอง ลักษณะการพึ่งตนเองเช่นนี้ยอมทำให้ชุมชนเป็นอิสระจากกฎหมายของรัฐไทยระดับหนึ่ง อีกทั้งพื้นที่ที่กว้างขวางของราชอาณาจักรและการคมนาคมที่ยากลำบาก ทำให้ชุมชนห่างไกลส่วนใหญ่ปกครองตนเอง อีกทั้งรัฐไทยขณะนั้นก็ยังไม่เป็นเอกภาพที่มีการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจตามความหมายของคำสมัยใหม่ (เดช บุญนาค, 2548: 6) แม้กระนั้น รัฐไทยได้พยายามที่จะขยายอำนาจการปกครองออกไป ดังที่พบกฎหมายตราสามดวงฉบับเฉลยศักดิ์ตามหัวเมืองต่าง ๆ บางฉบับมีเนื้อหาคล้ายคลึงกฎหมายเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา บางฉบับมีข้อความคล้ายกับกฎหมายตราสามดวง เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะเป็นธรรมเนียมการคัดลอกตัวบทกฎหมายจากศาลหลวง ณ กรุงเทพฯ ไปใช้อ้างอิง ณ หัวเมือง และกฎหมายเหล่านี้เป็นของยกระบัตรที่ราชสำนักส่งไปสอดส่องหัวเมืองต่าง ๆ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549ก: 17) ในส่วนของเมืองประเทศราชยังคงมีอำนาจใช้กฎหมายท้องถิ่นของตนเองได้ ดังที่เจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ออกหลักคำเป็นการแบ่งค่าสินไหมและช่วยตามกฎหมายมังรายศาสตร์ (สมชาย ปรีชาศิลป์กุล, 2549: 17-21) อีกด้านหนึ่ง ชุมชนที่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ ต่างมีการสร้างขอบเขตความเป็นอยู่ในตัวเอง ดังเช่น ชุมชนไทยอีสาน โบราณยังมีวิธีการจัดการความขัดแย้งด้วยการให้ญาติผู้ใหญ่เป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ยตัดสินข้อพิพาท เรียกว่าเจ้าโคตร (ชอบ คีสวน โคน และอุดม บัวศรี, 2546: 34-36) ซึ่งเป็นการพึ่งตนเองในการรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคมอย่างหนึ่ง

ขณะที่กรอบความคิดเรื่องสิทธิของรัฐไทยเป็นเรื่องของอำนาจนั้น ชุมชนก็ได้วางตำแหน่งแห่งที่ความคิดเรื่องสิทธิไว้เช่นกัน แต่แนวคิดอยู่บนการพึ่งตนเอง ด้วยเงื่อนไขความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร สำนึก ความเชื่อ อุดมการณ์ที่สั่งสมเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้คลี่คลายตัวไปเป็นกลไกการจัดระเบียบความสัมพันธ์บนพื้นฐานความเป็นเครือญาติชาติพันธุ์เดียวกัน และพิธีกรรมตามวิถีชีวิตที่เชื่อมโยงความเชื่อเข้ากับการใช้สอยทรัพยากร ลักษณะเด่นคือการรับผิดชอบร่วมกันของชุมชน ในที่สุดด้วยความเพียงพอพึ่งพากันใน

ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพทำให้ความเป็นปัจเจกอยู่นอกกรอบความคิดของชุมชน ชุมชนจึงไม่คำนึงถึงระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินขาดในปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะที่ดิน และป่าไม้ และยังพัฒนาการพึ่งพากันขึ้นอีกหลายอย่าง ดังเช่น การจัดการน้ำด้วยระบบเหมืองฝาย การลงแขกปลูกข้าวเก็บเกี่ยวผลผลิต เหล่านี้เป็นรากฐานสำคัญของระบบกรรมสิทธิ์รวม ซึ่งเรียกแตกต่างกันไป ดังที่ภาคเหนือเรียกระบบการจัดการส่วนรวมว่าของหน้าหมู ภาคใต้ เรียกทางเดินสาธารณะที่ใช้ร่วมกันในชุมชนว่าทางพลี ภาคอีสาน สิ่งที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันไม่มีเจ้าของเรียกว่า ป่าทุ่งป่าทาม (ไพสิฐ พาณิชย์กุล, 2544: 1-4) ดังนั้น ความเข้าใจเรื่องสิทธิของชุมชนไทยโบราณจึงมีกฎเกณฑ์บนพื้นฐานของการใช้ประโยชน์ร่วมกันอันเป็นกระบวนการพึ่งพาอาศัยกัน (ไพสิฐ พาณิชย์กุล, 2544: 16) จากกระแสดวงความคิดดังกล่าว ทำให้เกิดการปะทะกันของความคิดเรื่องสิทธิ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 7 การปะทะกันของความคิดเรื่องสิทธิของไทยยุคโบราณ

แนวคิดสิทธิชุมชน	แนวคิดสิทธิของรัฐ
สิทธิชุมชนเกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างไม่เป็นทางการ (informal) เป็นวัฒนธรรมที่สั่งสมจนเป็นวิถีชีวิตชุมชนบนฐานการผลิตและทรัพยากรที่ทุกคนสามารถเข้าถึงแบบระบบกรรมสิทธิ์รวม เป็นกฎหมายมีชีวิตที่เป็นระบบคุณค่าหลักของชุมชน ดังนั้น กลไกการบังคับจึงเป็นกลไกเชิงปทัสสถาน	สิทธิ หมายถึงอำนาจและผลประโยชน์ที่บุคคลพึงได้รับตามกฎหมายตราสามดวง ปัจเจกบุคคลมีศักดิ์ / สิทธิ / และอำนาจตามจำนวนนา ที่ใช้เป็นเกณฑ์บอกอำนาจและผลประโยชน์ที่ได้รับ อำนาจอันแท้จริงไม่ได้อยู่ที่สิทธิการถือครองที่ดิน แต่เป็นอำนาจที่มาจากสิทธิได้ควบคุมแรงงานหรือไพร่

นอกจากนั้น ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง การเปิดการค้าเสรีทำให้โครงสร้างเศรษฐกิจสังคมของไทยเปลี่ยนไป มหาอำนาจตะวันตกได้กล่าวหาว่ากระบวนการยุติธรรมไทยล้าหลังป่าเถื่อน สถานการณ์ที่เกิดการปะทะกันทางความคิดดังกล่าวจึงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเกิดการคลี่คลายเป็นรูปธรรม ดังนี้

(1) รัชกาลที่ 4 มีพระราชดำริจัดการปกครองประเทศให้ เป็นไปในแนวทางประชาธิปไตย (constitution monarchy) โดยกระจายอำนาจจากกษัตริย์ผ่านไปยังเสนาบดีในการบริหารราชการแผ่นดิน แก้ไขธรรมเนียมการเข้าเฝ้า การยกเลิกธรรมเนียมการหมอบคลาน (วิวัฒน์ งามสันติกุล, 2547: 120)

(2) ในเรื่องสิทธิส่วนบุคคล ประกาศเรื่องผัวชายเมียที่ให้สิทธิแก่ผัวหรือพ่อแม่ที่จะนำเมียหรือลูกของตนไปขายได้ รัชกาลที่ 4 ได้ยกเลิกกฎหมายนี้โดยมีพระราชดำรัสว่า “กฎหมายบทนี้เมื่อพิเคราะห์ดูเหมือนกับผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน หาเป็นยุติธรรมไม่” ในส่วนที่เกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ ทรงออกประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บรรดาเจ้าจอมถวายบังคมลา ไปอยู่ที่อื่นและแต่งงานใหม่ได้เพื่อให้มีเสรีภาพมากขึ้น และทรงออกประกาศอย่างเป็นทางการยกเลิกประเพณีบางอย่างที่เห็นว่าล้าสมัย เช่น การห้ามราษฎรมองดูกษัตริย์ เป็นต้น

(3) ในเรื่องสิทธิในทรัพย์สิน รัชกาลที่ 4 ทรงเปลี่ยนแปลงความคิดเดิมที่ว่ากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินทั้งปวง เป็นทรงรับรองกรรมสิทธิ์เอกชนในที่ดินแบบตะวันตก ดังมีพระบรมราชโองการว่า “ตั้งแต่นี้ต่อไป ถ้าพระเจ้าแผ่นดินจะต้องพระราชประสงค์ที่บ้านเรือน นา สวน พระราชทานให้เป็นวัง บ้าน สวน นา แก่พระราชวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายในซึ่งมีความชอบ ถาทรงพระราชศรัทธาสร้างพระอารามหลวงในที่แห่งใด ตำบลใด ถาจะพระราชทานให้ผู้ใดก็ได้ ให้เอาเงินในพระคลังมหาสมบัติสำหรับแผ่นดิน ชื่อที่ดินบ้าน นา สวน พระราชทานแก่วงศานุวงศ์” ระบบกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินระดับอาณาจักรที่เดิมเคยถือว่าเป็นของกษัตริย์ และระดับชุมชนที่เคยเป็นส่วนรวม จึงเริ่มเปลี่ยนเป็นระบบกรรมสิทธิ์เอกชนขึ้นแทนเพื่อประโยชน์ในการจัดเก็บภาษีที่นา แต่เนื่องจากที่ดินมีอยู่มาก และชาวบ้านต้องการสิทธิทำกิน ไม่ได้ต้องการเป็นเจ้าของที่ดิน จึงไม่เกิดปัญหาในขณะนั้น (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 110-117)

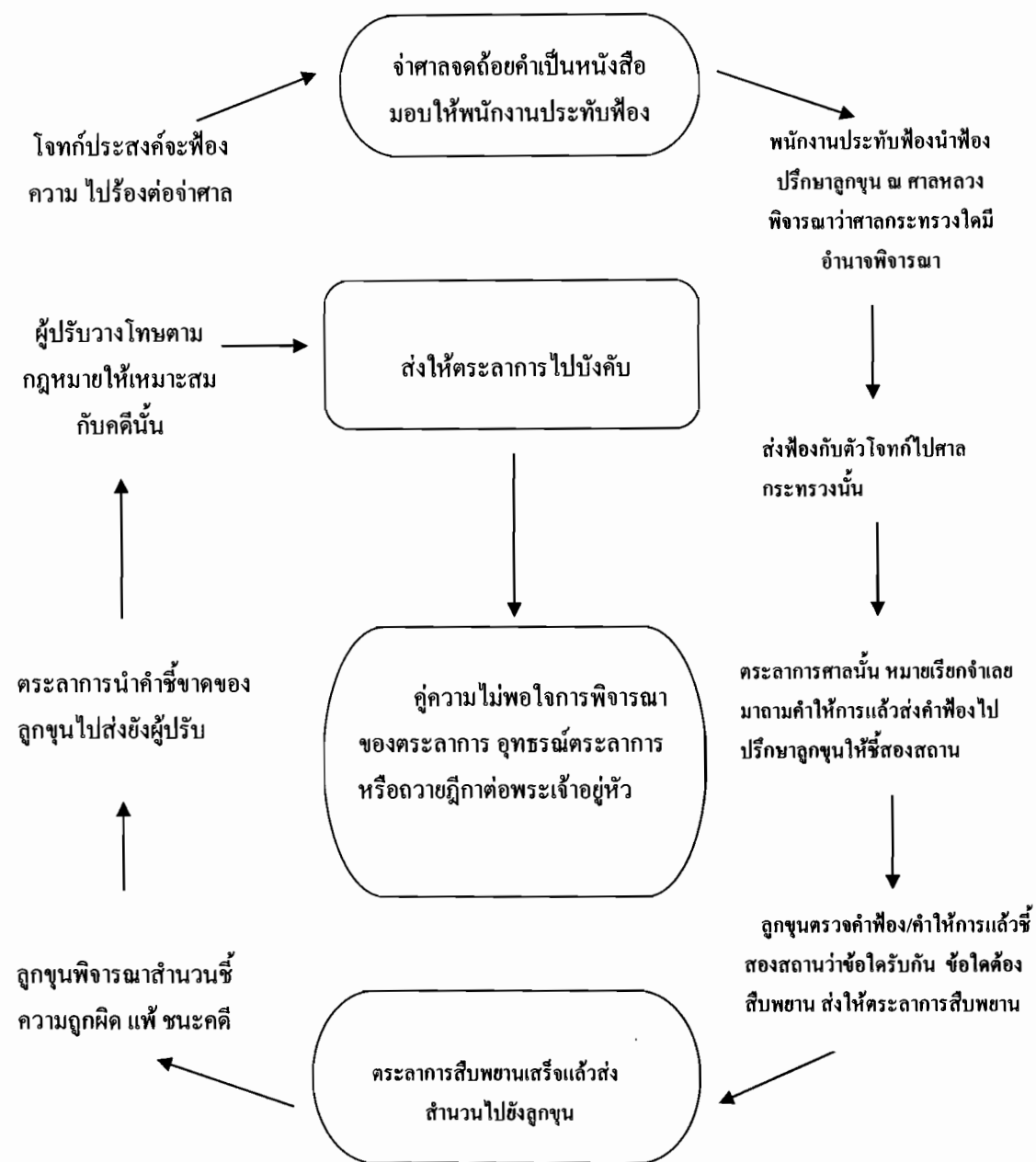
4.2.1.5 สรุป

ประเทศไทยมีวิวัฒนาการจากการปกครองโดยกษัตริย์มาจนกระทั่งมีกฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายแม่บทในการปกครอง ความคิดทางกฎหมายของไทยยึดถือว่าหลักธรรมะเป็นสิ่งสูงสุด ความเป็นธรรม ศีลธรรมเป็นพื้นฐานของกฎหมาย ดังคำกล่าวที่ว่า เรื่องนี้เป็นธรรม (fairness) หรือไม่เป็นธรรมในวัฒนธรรมไทย จุดเด่นของกฎหมายตราสามดวงคือ หลักความรับผิดชอบร่วมกันของครอบครัวและชุมชน แนวคิดเชิงสันติวิธีและนิติประเพณีที่สะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งพาอาศัยกัน ขณะเดียวกัน สังคมไทยขณะนั้นมีชนชั้น ไม่เท่าเทียมกัน ดำรงอยู่ท่ามกลางการปะทะกันของความคิดเรื่องสิทธิ คือ อำนาจอันเป็นแนวคิดของผู้ปกครอง ในการควบคุมกำลังคน กับความคิดเรื่องสิทธิคือระบบคุณค่าร่วมกันของชุมชน เน้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกันอย่างสมดุล สิทธิทั้งสองแนวคิดได้ปะทะกันผ่านระบบการเกณฑ์แรงงาน และระบบการควบคุมทรัพยากรเพื่อผลประโยชน์ของรัฐด้วยการออกกฎหมายต่าง ๆ ที่ลิดรอนสิทธิของชุมชนที่มีต่อทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง ดังนั้นสังคมและกระบวนการยุติธรรมไทยขณะนั้นจึงดำรงอยู่ท่ามกลางวัฒนธรรมทางกฎหมายที่ปะทะกันสองกระแส คือ

วัฒนธรรมธรรมเนียมดั้งเดิมที่มีหลักธรรมศาสตร์เป็นแกนความคิดกับวัฒนธรรมอำนาจนิยมอันมีอุดมการณ์เทวราชา- ลัทธิศักดิ์นิยม เป็นความคิดหลัก โดยสำนักของวัฒนธรรมทางกฎหมายดั้งเดิมซึ่งยึดถือว่ากฎหมายเป็นศาสตร์แห่งธรรม นั้น เป็นไปอย่างอ่อนแอท่ามกลางวัฒนธรรมอำนาจนิยมที่มีอิทธิพลอย่างมากในขณะนั้น กระบวนทัศน์กระบวนการยุติธรรมไทยยุคนั้นจึงผสมผสานกันอย่างไม่สมดุลระหว่างธรรมเนียมและอำนาจนิยม

ต่อมารัฐไทยเริ่มปรับเปลี่ยนวัฒนธรรม ซึ่งเป็นผลมาจากการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกที่ขยายอำนาจทางการเมืองและการทหารเข้ามาสู่ประเทศไทยในรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 ไทยเริ่มทบทวนและยอมรับว่า กฎหมายตราสามดวงที่ใช้ยังไม่เป็นมาตรฐานพอที่จะเป็นที่ยอมรับของประเทศตะวันตก เนื่องจากมีระเบียบวิธีพิจารณาคดีความปะปนกันทั้งคดีแพ่งและคดีอาญา โดยเฉพาะการใช้จารีตนครบาลในการพิจารณาคดี และลักษณะของศาลไทยขณะนั้นแม้จะเรียกเป็นศาล แต่ไม่เป็นศาลตามความหมายของประเทศตะวันตก เพราะมีความสับสนทั้งชื่อศาล และคุณภาพของผู้ทำหน้าที่ชำระคดี รวมทั้งวิธีพิจารณาคดีในศาล การปรับปรุงกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมจึงเริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวได้ว่าปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมไทยในสมัยโบราณก่อนการปฏิรูปให้เป็นแบบตะวันตกคือปรัชญากฎหมายธรรมชาติแบบไทย โดยมีกระบวนทัศน์อำนาจนิยมแบบเทวราชา ส่วนชุมชนไทยโบราณนั้นมีผีและจารีตประเพณีเป็นกระบวนทัศน์ กระบวนการยุติธรรมไทยในสมัยโบราณจึงมีขั้นตอนดังภาพต่อไปนี้

ภาพ 10 กระบวนการยุติธรรมไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์
ที่มา: วินัย พงศ์ศรีเพียร (2549ก: 58)

4.2.1.6 การวิจารณ์

(1) การดำรงอยู่ของสังคมไทยขณะนั้นประกอบไปด้วยสมาชิกที่แบ่งเป็นชนชั้นต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กันแบบไม่เท่าเทียมกัน (inequality) ดังนั้น จึงเป็น

สังคมที่มีความขัดแย้งระหว่างชนชั้นตลอดเวลา จนเกิดความตึงเครียดสะสมนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองในเวลาต่อมา

(2) ปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมไทยยุคโบราณ

ในแง่ทฤษฎีสัญญาประชาคม รัฐไทยโบราณเกิดขึ้นเพราะทุกคนทำพันธสัญญามอบอำนาจของตนให้แก่รัฐ โดยมีกษัตริย์เป็นผู้แทนที่ทุกคนยอมรับเป็นผู้ใช้อำนาจดังกล่าว กษัตริย์จึงเป็นผู้ทรงสิทธิในการใช้อำนาจอธิปไตยและเป็นผู้ใช้อำนาจทางการเมืองพร้อมกันไป รัฐไทยในยุคกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงเป็นไปตามที่ฮอบส์ (Hobbes, 1588-1679) อธิบายว่าพันธสัญญาดังกล่าวเกิดขึ้นจากการที่ทุกคนในประชาคมนั้นเข้ามาทำสัญญากันเอง ไม่ได้ทำกับรัฐ รัฐเป็นผู้ใช้อำนาจตามพันธสัญญาและเป็นผู้ได้รับมอบหมายให้รักษาพันธสัญญาดังกล่าว ดังนั้น รัฐจึงมีอำนาจสูงสุดเหนือทุกคน มีรัฐชาติปิตัยซึ่งคือกษัตริย์เป็นตัวแทนในการใช้อำนาจดังกล่าว หน้าที่ของรัฐชาติปิตัย คือให้ความปลอดภัยและความมั่นคงแก่ปวงชนโดยใช้กฎหมายเป็นกลไก ในแง่นี้ อำนาจอธิปไตยของรัฐไทยโบราณจึงอยู่ที่กษัตริย์ โดยกษัตริย์เป็นผู้ออกบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ทรงแต่งตั้งข้าราชการ และใช้อำนาจตุลาการ (ศาลรับสั่ง) ชำระความต่าง ๆ ตามพระราชวินิจฉัย อำนาจรัฐไทยในยุคดังกล่าวจึงอยู่ที่ตัวบุคคล พระมหากษัตริย์ไทยมีความชอบธรรมทางการเมืองสูงสุด เพราะมีความเป็นมาอย่างยาวนาน วิวัฒนาการมาจากการปกครองแบบพ่อปกครองลูก และอุดมการณ์เทวราชา ภายหลังได้รับอิทธิพลจากความคิดแบบพุทธและปรับตัวไปตามแนวคิดทางศาสนา เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ประชาชนทั้งปวงยอมรับ

ในยุคนั้น รัฐมีอำนาจหน้าที่เพียงป้องกันประเทศ และดูแลความสงบเรียบร้อยเท่านั้น หน้าที่อื่นกระทั่งการศาล และการเก็บภาษีอากร ทำโดยชุมชนและประชาชนเองทั้งสิ้น สังคมไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ไม่มีการปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น หัวหน้าระดับท้องถิ่นล้วนมาจากการแต่งตั้งโดยเจ้าเมือง ความต้องการของชนชั้นศักดินาในแรงงานและที่ดิน ทำให้ไพร่ทาสต้องถูกควบคุมอย่างเต็มที่เพื่อให้ทำงานรับใช้เจ้านายอย่างมีประสิทธิภาพ (ชเนศวร์ เจริญเมือง, 2548: 81-84) ปาลเลอกัวซ์ (Pallegoix) บาทหลวงคาทอลิกชาวฝรั่งเศสซึ่งพำนักในไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2373-2397 ได้คาดคะเนว่าสมัยนั้นประชากรประมาณหนึ่งในสามของทั้งหมดเป็นทาส แม้ตัวเลขดังกล่าวจะดูมากเกินไปไม่มีหลักฐานรองรับ (เดช บุนนาค, 2548: 13-14) แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่า ระบบไพร่ในสังคมจารีตของไทยมีบทบาทกว้างขวาง ตั้งแต่การเป็นแรงงาน การจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐ เกี่ยวพันแนบแน่นกับระบบศักดินาในการกำหนดสถานะ หน้าที่ ตลอดจนความรับผิดชอบของชนชั้นต่างๆ ในสังคม การผ่อนคลากระบบไพร่ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ทำให้พันธะต่าง ๆ ผ่อนคลายลง ไพร่มีอิสระมากขึ้นแต่ยังไม่ถึงขั้นเป็นเสรีชนผู้มีสิทธิในแรงงานและย้ายถิ่นที่อยู่อาศัยของตนได้อย่างอิสระ (สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, 2544: 186) ลักษณะดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า รัฐชาติไทยนอกจากอำนาจอธิปไตยสูงสุดอยู่ที่กษัตริย์แล้ว ยังเป็นผลของการต่อสู้

ระหว่างชนชั้นตามแนวคิดมาร์กซิส (Marx, 1818-1883) ที่พัฒนาการทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจได้ทำให้เกิดชนชั้น นำมาซึ่งความแย้งระหว่างชนชั้นปกครองและชนชั้นผู้ถูกปกครอง การเกิดของรัฐเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อใช้อำนาจบังคับทำให้เกิดความสงบเรียบร้อย รัฐจึงเป็นชนชั้นทางการเมืองที่คุมอำนาจชนชั้นอื่นในสังคมอีกทีหนึ่ง (ยศ สันตะสมบัติ, 2543: 6-9) ดังนั้น ในความหมายนี้ กฎหมายตราสามดวงและกระบวนการยุติธรรมจึงเป็นเครื่องมือการควบคุมระหว่างชนชั้น การละเมิดกฎหมายเทียบบาลต้องได้รับการลงโทษอย่างรุนแรง ดังที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง เรื่องจารีตนครบาล (inquisition system) เพื่อตอกย้ำอำนาจ และสร้างความหวาดกลัวให้เกิดขึ้น ในทัศนะของฟูโกต์ (Foucault, 1926-1984) แท้จริงเป็นอำนาจที่แฝงไว้ในพิธีกรรมเพื่อตอกย้ำอำนาจของกษัตริย์ (เชษฐา พวงหัตถ์, 2548: 78-79) ทฤษฎีพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมไทยยุคโบราณ คือ ทฤษฎีสัญญาประชาคมแบบสัญญาสมาคมภักดี และกฎหมายบ้านเมือง

(3) บทบาทขององค์กรในกระบวนการยุติธรรมไทยยุคโบราณ:

กลไกการควบคุมสังคมหรือกลไกเสริมสร้างความเป็นธรรม

(3.1) ตำรวจ บทบาทดั้งเดิมคือการถวายนามพลอดภัยแด่องค์พระมหากษัตริย์ อำนาจหน้าที่ของตำรวจแม้เกี่ยวข้องกับการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในประเทศแต่ก็ไม่ได้ผูกขาด โดยเฉพาะในท้องถิ่นชนบท ประชาชนต่างมีหน้าที่ตามกฎหมายในการป้องกันโจรผู้ร้ายภายในชุมชนของตน กิจการตำรวจเริ่มรับผิดชอบต่อการรักษาความสงบเรียบร้อยมากขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่เป็นไปในลักษณะการจับกุมปราบปรามระงับเหตุซึ่งเหมาะสมกับกาลสมัยเพราะบ้านเมืองขณะนั้นสงบร่มเย็น

(3.2) อัยการ บทบาทดั้งเดิมคือการเป็นผู้ตรวจราชการสอดส่องการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าเมืองในด้านการบริหารงาน ด้านคดีความและความจงรักภักดี

(3.3) ศาล มีบทบาทสำคัญที่สุดในการอำนวยความยุติธรรมขณะนั้น แต่ก็มีปัญหาในเรื่องความเที่ยงธรรม ดังที่ บาทหลวงปาลเลกัวซ์ได้วิจารณ์ว่า “ข้าพเจ้าได้อ่านประมวลกฎหมายทั้งหมดแล้ว ส่วนใหญ่เหมาะสมมาก สอดคล้องกับวิถีธรรมชาติ และปรับเข้าได้กับอุปนิสัยและขนบประเพณีของประชาชาติที่สร้างกฎหมายนี้ขึ้น... ตุลาการผู้ใหญ่กับเจ้าเมืองทุกคนจะต้องมีประมวลกฎหมายไปประจำชุดหนึ่ง แต่ไม่ค่อยได้พิจารณาคดีกันตามตัวบทกฎหมายเท่าใดนัก ทั้งที่ทุกคดี พึงพิจารณาให้เสร็จไปภายในสามวันแต่สภาพระลาการก็มักปล่อยคดีให้ยืดเยื้อไปตั้งสองหรือสามปี” นักจดหมายเหตุตะวันตกซึ่งโดยปกติแล้วมักจะมีอคติกับสังคมไทยต่างมีความเห็นตรงกันว่า ระบบกฎหมายของไทยดีที่สุดในตะวันออก แต่กระบวนการยุติธรรมของไทยมีข้อบกพร่องตรงคณะตุลาการระลาการและผู้พิพากษาผู้บังคับใช้กฎหมาย ความจริงประการนี้สะท้อนอยู่ในตัวบทกฎหมายของไทยเองในข้อที่ว่า เมื่อลูกความอุทธรณ์นั้นหมายถึงร้องเรียนความประพฤติของระลาการว่าไม่เที่ยงธรรม (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2547: 3-6)

ดังนั้นองค์การกระบวนการยุติธรรมไทยในยุคดั้งเดิม จึงเป็นกลไกด้านการควบคุมสังคมเพื่อความมั่นคงของรัฐ หรือเป็นกลไกการปราบปราม (repressive apparatus) ตามแนวคิดของกรัมสกี (Gramsci, 1891-1937)

(4) การสถาปนาอำนาจนำ

ท่ามกลางกระแสการปะทะระหว่างแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิคืออำนาจของรัฐและแนวคิดสิทธิชุมชน การดำรงอยู่ของปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมไทยยุคโบราณนั้น นอกจากการใช้กลไกการปราบปรามแล้ว รัฐไทยได้ผ่อนคลายเป็นและสถาปนาอำนาจนำ (hegemony) ขึ้น โดยรัฐไทยได้พยายามสถาปนาสังคมการเมือง (political society) ซึ่งเป็นโครงสร้างของระบบความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ กฎหมาย วัฒนธรรม เพื่อเป็นพื้นที่ของการสร้างความยินยอม และสามัญสำนึก (common sense) ตามที่ชนชั้นนำได้สร้างขึ้น ดังเช่น เพื่อให้การบังคับใช้กฎหมายเป็นไปอย่างทั่วถึงและได้ผล รัชกาลที่ 4 จึงทรงให้สร้างโรงพิมพ์หลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง จัดพิมพ์หนังสือ “ราชกิจจานุเบกษา” เมื่อมีกฎหมายออกใหม่หรือมีประกาศสำคัญของทางการก็ให้โฆษณาผ่านหนังสือนี้แทนการป่าวประกาศแบบเดิมซึ่งอาจคลาดเคลื่อนไม่ทั่วถึง (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 117) กล่าวได้ว่า การพยายามเผยแพร่กฎ ระเบียบ ข้อห้ามต่างๆ ในรูปของกฎหมาย นั้น คือการผลิตซ้ำความหมายที่ปรากฏออกมาจากกฎหมาย (present) ขณะที่มีส่วนซ่อนอยู่ ไม่ปรากฏตัว (absent) ออกมาให้เห็น คือ การครอบงำเชิงอุดมการณ์ กลุ่มที่อยู่ในโครงสร้างสังคมส่วนบนจะมีความสัมพันธ์กันในเชิงอุดมการณ์ ขณะที่ภายในพื้นที่สังคมการเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มจะเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และการใช้อำนาจบังคับต่อกัน การสร้างอำนาจครอบงำดังกล่าวเป็นดังเช่นการทำสงครามต่อสู้เพื่อยึดกุม “พื้นที่เชิงอุดมการณ์ ความคิด ความเชื่อ” ของผู้คนในพื้นที่ประชาสังคม ซึ่งเป็นพื้นที่หนึ่งในโครงสร้างส่วนบนให้ได้ การเอาชนะสงครามเหนือพื้นที่ประชาสังคมได้สำเร็จ การครอบงำจะสำเร็จได้อย่างสมบูรณ์ ความเข้มแข็งของรัฐไทยในยุคนี้จึงเป็นวิถีทางเดียวกับการใช้โครงการพระราชดำริเป็นกลไกควบคุมสังคมทางด้านอุดมการณ์การพัฒนาตามแนวทฤษฎีการครอบงำของกรัมสกี (Gramsci, 1891-1937) ดังที่ปรากฏจากการศึกษาของชนิตา ชิตบัณชิตย์ (2550) ว่าด้วยการสถาปนาอำนาจนำ

4.2.2 กระบวนการยุติธรรมไทยยุคใหม่: การปะทะและคลี่คลายทางปรัชญา

4.2.2.1 ปรัชญาพื้นฐานการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมไทยยุคสมัยใหม่

กล่าวได้ว่า กระบวนการยุติธรรมยุคใหม่ของไทยเริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ทรงปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมให้เป็นแบบตะวันตก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีเบื้องหลังมาจากการปะทะของแนวคิดเชิงปรัชญา ดังนี้

(1) การปะทะกันทางนิติปรัชญา

(1.1) ช่วงเริ่มต้นของการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม มีการปะทะกันเชิงนิติปรัชญา ระหว่างปรัชญากฎหมายบ้านเมืองของไทยกับปรัชญากฎหมายบ้านเมืองแบบตะวันตก โดยเฉพาะปรัชญาปฏิฐานนิยมทางกฎหมาย สภาวะดังกล่าวเกิดขึ้นด้วยอิทธิพลของระบบกฎหมายจากอังกฤษและยุโรป

แนวคิดของกฎหมายอังกฤษ มีการนำเข้ามาใช้ 2 แนวทาง คือ การนำแนวคิดมาใช้เป็นเรื่อง ๆ (piece meal) โดยศาลจะนำหลักกฎหมายของอังกฤษเข้ามาใช้เพื่อให้กฎหมายไทยที่บกพร่องสมบูรณ์ขึ้นในส่วนที่เกี่ยวกับรูปแบบการทำสัญญาใหม่ ๆ ที่ไม่เคยมีในกฎหมายตราสามดวง และกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา และเป็นการรับเข้ามาโดยทางโรงเรียนสอนกฎหมาย ด้วยการส่งคนไปศึกษาต่อที่อังกฤษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์สำเร็จการศึกษาจากอังกฤษ และได้ตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2440 อิทธิพลของกฎหมายอังกฤษจึงแผ่เข้ามาในลักษณะนี้ (แสวง บุญเฉลิมวิภาส, 2544: 56-58) โดยกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงปรับปรุงศาลยุติธรรมสู่ระบบใหม่ ทรงตรวจชำระสะสางกฎหมาย และแต่งตำรากฎหมายลักษณะต่าง ๆ ตั้งกองพิมพ์ลายมือขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2443 อันเป็นจุดเริ่มต้นของการพิสูจน์ลายมือที่ตำรวจใช้ในปัจจุบัน การดังกล่าวเป็นรากฐานการศึกษานิติศาสตร์ขึ้นในประเทศไทยจนได้รับยกย่องให้เป็น พระบิดาแห่งกฎหมายไทย

รูปธรรมการคดีหลายที่เกิดขึ้นเริ่มต้นจากการตราพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความมีโทษ ร.ศ. 115 และพระราชบัญญัติยกเลิกวิธีพิจารณาโจรผู้ร้ายตามจารีตนครบาล พ.ศ. 2440 ขึ้นมาใช้บังคับ เปลี่ยนแปลงวิธีการพิจารณาคดีจากการใช้จารีตนครบาลสอบสวนซึ่งในทางปฏิบัติไม่เหมาะสมดูเป็นการป่าเถื่อน มิได้คำนึงถึงสิทธิของผู้ถูกกล่าวหา มาเป็นพิจารณาคดีด้วยการพิสูจน์พยานหลักฐาน เปิดโอกาสให้คู่ความได้มีโอกาสโต้แย้ง คำนึงถึงสิทธิของผู้ถูกกล่าวหา ตามหลักการที่ต้องสันนิษฐานไว้ก่อนว่า ผู้ต้องหาหรือจำเลยบริสุทธิ์ หน้าที่นำสืบเพื่อพิสูจน์ความผิดตกอยู่กับฝ่ายโจทก์ (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 94-96)

แนวคิดของกฎหมายยุโรป ภายหลังที่รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าระบบกฎหมายไทยมีลักษณะใกล้เคียงกับระบบกฎหมายภาคพื้นยุโรป จึงรับเอาระบบกฎหมายแบบภาคพื้นยุโรปเข้ามาเป็นแบบอย่างในการชำระสะสางและร่างประมวลกฎหมาย และปรับปรุงการเรียนการสอนกฎหมายให้เป็นแบบภาคพื้นยุโรป (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 115) มีการจัดทำประมวลกฎหมายอาญา และประมวลกฎหมายแพ่งสองบรรพแรกแบบของฝรั่งเศส ประกาศใช้เมื่อ ปี พ.ศ. 2466 แต่มีข้อขัดข้องเป็นอันมาก ทำให้ต้องจัดทำใหม่ในเวลาต่อมา (แสวง บุญเฉลิมวิภาส, 2544: 56) ในการจัดทำประมวลกฎหมายอาญา ผู้ร่างได้รวบรวมบทบัญญัติที่กระจัด

กระจายกันให้เป็นหมวดหมู่และเทียบเคียงประมวลกฎหมายอาญาของประเทศฝรั่งเศส ค.ศ. 1810 ประมวลกฎหมายอาญาเยอรมัน ค.ศ. 1870 ประมวลกฎหมายอาญาอิตาลี ค.ศ. 1879 ประมวลกฎหมายอาญาเนเธอร์แลนด์ ค.ศ. 1881 ประมวลกฎหมายอาญาอิตาลี ค.ศ. 1889 ประมวลกฎหมายอาญาอียิปต์ ค.ศ. 1904 ประมวลกฎหมายอาญาอินเดีย ค.ศ. 1860 และประมวลกฎหมายอาญาญี่ปุ่น ค.ศ. 1907 โดยได้เทียบเคียงแนวทางของอิตาลีและเนเธอร์แลนด์มาใช้มากที่สุด ประมวลกฎหมายดังกล่าวเรียกว่ากฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 บังคับใช้ในปี พ.ศ. 2452 นับเป็นประมวลกฎหมายฉบับแรกของไทย ต่อมาได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมหลายครั้ง (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 116-117) ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการจัดทำประมวลกฎหมายแพ่งตามแบบเยอรมัน (แสวง บุญเฉลิมวิภาส, 2544: 57-58) รวมทั้งชำระสะสางกฎหมายอื่น ๆ จนประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ส่วนประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา เสร็จสมบูรณ์ใน พ.ศ. 2478 (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 116) กล่าวได้ว่ารูปธรรมจากเหตุการณ์ดังกล่าว เป็นผลมาจากการปะทะกันของนิติปรัชญาไทย(กฎหมายตราสามดวง) กับปฏิญานนิยมทางกฎหมายของตะวันตก ดังตารางสรุปแนวคิดต่อไปนี้

ตาราง 8 การปะทะกันของนิติปรัชญาไทยกับนิติปรัชญาตะวันตก

กฎหมายบ้านเมืองไทย	กฎหมายบ้านเมืองตามแนวคิดของตะวันตก
รัฐมีกำเนิดมาจากตำนาน ความเชื่อ	รัฐกำเนิดจากการรวมตัวของมนุษย์เป็นสังคม มอบอำนาจให้ตามทฤษฎีสัญญาประชาคม
กฎหมายมีพื้นฐานจากธรรมะ (law depends on morality) พระธรรมศาสตร์มาจากธรรมชาติ แม้แต่พระราชาก็แก้ไขเปลี่ยนแปลงไม่ได้	กฎหมายกับศีลธรรมแยกจากกัน (morality depends on law) ตามทฤษฎีแบ่งแยกกฎหมาย
กฎหมายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ (normative) ที่มาจากจารีตประเพณี ศีลธรรม หรือศาสนา โดยเฉพาะศาสนาพุทธ	กฎหมายเป็นสิ่งที่มนุษย์ทำขึ้น (man made law) เป็นเจตจำนงของผู้มีอำนาจ หรืออำนาจคือกฎหมาย มิใช่เป็นกฎหมายตามธรรมชาติ กฎหมายบ้านเมืองเป็นการวิเคราะห์เพื่อพิจารณาถึงรายละเอียดให้เข้าถึงแก่นแท้สาระสำคัญที่สุด ยึดปรัชญาประโยชน์นิยม

ตาราง 8 (ต่อ)

กฎหมายบ้านเมืองไทย	กฎหมายบ้านเมืองตามแนวคิดของตะวันตก
ส่งเสริมการปกครองโดยกษัตริย์ อำนาจอธิปไตยหรืออำนาจอธิปไตยอยู่ที่กษัตริย์	ปฏิญานนิยมทางกฎหมายส่งเสริมการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และต่อมาพัฒนาเป็นการส่งเสริมอำนาจอธิปไตยอยู่ที่สถาบันตามแนวคิดการแบ่งแยกอำนาจ
วัฒนธรรมอำนาจนิยมแบบเทวราชา	วัฒนธรรมอำนาจนิยมแบบตะวันตกที่เน้นปัจเจก ความเสมอภาคและการแบ่งแยกอำนาจและการยอมรับหลักกฎหมายและเหตุผล
สิทธิคืออำนาจอธิปไตย	สิทธิคือประโยชน์ที่กฎหมายรับรอง
การสอบสวนที่ขัดกับหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ด้วยจารีตนครบาล	คำนึงถึงหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์
การพิสูจน์ความจริงด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (พระอัยการดำเนินน้ำลุยเพลิง) หรือหลักจำเลยมีความผิดจนกว่าจะพิสูจน์ได้ว่าไม่มีความผิด	การพิสูจน์ความจริงตามหลักนิติวิทยาศาสตร์ จำเลยบริสุทธิ์จนกว่าจะมีหลักฐานว่าผิด (presumed innocent)
ทฤษฎีการกำหนดโทษที่รุนแรงเพื่อให้เกิดความเกรงกลัวเข็ดหลาบ	ทฤษฎีการกำหนดโทษเพื่อแก้แค้นการกระทำผิด

ที่มา: วินัย พงศ์ศรีเพียร (2547, 2549 ข) วิษซ์ จีระแพทย์ (2549) และผู้วิจัย

การปะทะกันของแนวคิดเชิงปรัชญาดังกล่าว มีการคลี่คลายตัวไปสู่ดุลยภาพของสังคมไทยขณะนั้น ดังนี้

(1) การยึดถือว่ากฎหมายเป็นคำสั่งของผู้มีอำนาจ ดังที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ได้ให้ความหมายของกฎหมายว่า “กฎหมายนั้นคือเป็นข้อบังคับของผู้ซึ่งมีอำนาจในบ้านเมือง เมื่อผู้ใดไม่กระทำตามแล้วต้องรับโทษ” และอีกคำสอนหนึ่งที่สำคัญคือ “เราจะต้องระวังอย่าเอากฎหมายไปปนกับความดี ความชั่วหรือความยุติธรรม กฎหมายเป็นคำสั่งหรือเป็นแบบที่เราจะต้องประพฤติตาม..กฎหมายนั้นเกิดขึ้นได้แห่งเดียวคือจากผู้ปกครองแผ่นดินหรือที่ผู้ปกครองแผ่นดินอนุญาตเท่านั้น” (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 65-67) คำสอนนี้ทำให้แนวคิด

กฎหมายบ้านเมืองสนับสนุนผู้มีอำนาจจนกลายเป็นเจตจำนงของผู้มีอำนาจหรืออีกนัยหนึ่งอำนาจคือกฎหมาย (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 130) แนวคิดดังกล่าวส่งผลอีกหลายประการ คือ

(1.1) เป็นการหนุนเสริมการใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์ให้มีความชอบธรรมในการบัญญัติกฎหมายด้วยพระองค์เอง จากเดิมการบัญญัติกฎหมายไทยจะอ้างอิงอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เมื่อเปลี่ยนเป็นแบบตะวันตก จึงเป็นการใช้อำนาจในการบัญญัติกฎหมายด้วยอำนาจของกษัตริย์เพียงลำพัง (สมชาย ปรีชาศิลป์กุล, 2549: 24)

(1.2) การยึดถือว่ากฎหมายคือ “คำสั่งของรัฐชาติปิตัย” เป็นการวางมโนทัศน์ของกฎหมายเชื่อมโยงกับอำนาจ ไม่ต้องขึ้นต่อกับศีลธรรมกฎหมายอาจขัดกับศีลธรรมเพราะคำสั่งเป็นเรื่องที่ผู้มีอำนาจเหนือ บังคับผู้อยู่ใต้อำนาจให้ปฏิบัติตาม สำนักกฎหมายนี้เชื่อว่าเนื้อหากฎหมายจะถูกต้องเป็นธรรมหรือไม่ ไม่ใช่สาระสำคัญ แก่นสารอยู่ที่บทบัญญัติแห่งกฎหมาย เพราะกฎหมายคือความยุติธรรม ดังวลีที่ว่า “นี่คือความยุติธรรมตามกฎหมาย” (สมยศ เชื้อไทย, 2549: 130)

(1.3) การแบ่งแยกกฎหมายแพ่งและกฎหมายอาญาออกจากกันอย่างชัดเจน ไม่ปะปนกันเหมือนดังกฎหมายตราสามดวงที่บัญญัติความผิดไว้เฉพาะเรื่องเรียกว่า ลักษณะ เช่น ลักษณะอาญาหลวง ลักษณะอาญาราชฎูร์ เป็นต้น เมื่อมีเหตุขึ้นพระมหากษัตริย์จะตรากฎหมายขึ้นทีหนึ่ง ระบบกฎหมายจึงซับซ้อน ยากแก่การค้นหาและพิจารณาคดี บางทีก็ขัดกัน (แสวง บุญเฉลิมวิภาส, 2544: 207)

(2) ปรัชญากฎหมายธรรมชาติก่อตัวขึ้นในระบบกฎหมายไทย

ในสมัยโบราณ คนไทยเป็นไพร่หรือทาสกันเกือบทั้งหมดจึงมีสถานะต่ำ การปฏิรูปกฎหมายและการเลิกทาสของรัชกาลที่ 5 จึงเป็นการทำให้ไพร่หรือทาสกลายเป็นราษฎร เริ่มมีสถานะเท่าเทียมกันทางกฎหมาย (อนเนก เหล่าธรรมทัศน์, 2550: 29) การปฏิรูปกฎหมายทำให้มนุษย์นิยมทางกฎหมาย (legal humanism) เริ่มก่อตัวในสังคมไทย (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 110-117, 129-134) ดังนี้

(2.1) ขก่องศักดิ์ศรีและความเท่าเทียมกันของมนุษย์ ด้วยการเลิกทาส รับรองให้บุคคลมีฐานะเป็นตัวละครสำคัญในกฎหมาย มีสิทธิเสรีภาพในชีวิตร่างกาย อนามัย เกียรติยศ ชื่อเสียงโดยคุ้มครองไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและประมวลกฎหมายอาญา

(2.2) รับรองระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ขอมให้ราษฎรถือครองทรัพย์สินโดยสิทธิ์ขาด รัฐให้การคุ้มครองไม่ริบหรือเวนคืนทรัพย์สินของราษฎรตามอำเภอใจ

(2.3) รับรองแดนอิสระของเอกชน ทั้งในทางทรัพย์สิน ครอบครัว ศาสนา ความเชื่อ และการเข้ากันเป็นสมาคม ห้างหุ้นส่วน บริษัท ขอมให้เอกชนมีพัฒนาการด้านต่าง ๆ เหล่านี้ตามความสมัครใจ โดยรัฐไม่เข้าไปแทรกแซงใด ๆ

(2.4) รับรองหลักการมีเหตุผล และความมีมนุษยธรรมในทางอาญาและวิธีพิจารณาความอาญาโดยเฉพาะหลักที่ถือว่า “ไม่มีกฎหมาย ไม่มีโทษ” และหลัก “ผู้ต้องหาเป็นผู้บริสุทธิ์ จนกว่าจะมีการพิสูจน์ได้ว่ากระทำผิด”

(2.5) รับรองหลักการปกครองโดยถือกฎหมายเป็นใหญ่และประกันความเป็นอิสระของตุลาการ

(3) เกิดธรรมเนียมในระบบกฎหมายไทย (legal tradition) แบบ civil law และ common law ปะปนกัน

ผลจากการปฏิรูประบบกฎหมายทำให้ระบบกฎหมายไทย (legal system) รับอิทธิพลธรรมเนียมทางกฎหมาย (legal tradition) มาจากตะวันตก ทั้งในระบบซีวิลลอว์ (civil law) และคอมมอนลอว์ (common law) (ประสิทธิ์ ปิวาวัฒนพานิช, 2549: 116-128)

ตาราง 9 การปะทะกันของระบบกฎหมายอังกฤษกับระบบกฎหมายยุโรปในระบบกฎหมายไทย

กฎหมายยุโรป (civil law)	กฎหมายอังกฤษ (common law)
ธรรมเนียมปฏิบัติให้ความสำคัญกับ	ผู้พิพากษาเป็นอาชีพที่ได้รับการยกย่อง
ศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัย ดังคำกล่าวที่ว่า	มาก นักกฎหมายต้องการประกอบอาชีพผู้
กฎหมายซีวิลลอว์เป็นกฎหมายของศาสตราจารย์	พิพากษาเป็นอันดับแรก
แหล่งเพาะนักกฎหมายชั้นยอดอยู่ที่	แหล่งเพาะนักกฎหมายชั้นยอดอยู่ที่เนติ
มหาวิทยาลัย	บัณฑิตยสภาและศาล
ยึดถือตำราที่แต่งโดยศาสตราจารย์ที่มี	มีธรรมเนียมอ้างคำพิพากษาของศาล
ชื่อเสียง มีเนื้อหาครอบคลุมเพียงพอและมี	มากกว่าอำนาจงานวิชาการ เพราะเป็นบ่อเกิดของ
ความคิดริเริ่มให้แก่วงการกฎหมาย บ่อเกิด	กฎหมายที่สำคัญที่สุด
กฎหมายที่สำคัญคือกฎหมายลายลักษณ์อักษร	
นิติวิธีอยู่บนพื้นฐานปรัชญาแบบเหตุผล	นิติวิธีอยู่บนหลักปรัชญาประสบการณ์นิยม
นิยม(rationalism)	(empericism)

ตาราง 9 (ต่อ)

กฎหมายยุโรป (Civil law)	กฎหมายอังกฤษ (Common law)
<p>การศึกษากฎหมายจะให้ความสำคัญต่อกฎหมายลายลักษณ์อักษรและทฤษฎีที่เป็นนามธรรมชั้นสูง ศึกษาทฤษฎีกฎหมายประวัติศาสตร์หลักกฎหมาย ข้อความคิดทั่วไป เช่น ศึกษาว่าสัญญาคืออะไร เจตนาต่างกับประมาทอย่างไร คำนิยามของ“สิทธิ” เป็นต้น ตำรากฎหมายจึงเป็นการอธิบายข้อความคิดทางกฎหมายให้มีลักษณะเป็นนามธรรมทั่วไป (civilian tradition) จากธรรมเนียมดังกล่าว การศึกษานิติศาสตร์จึงเริ่มจากการศึกษาประมวลกฎหมาย ตำรากฎหมาย เพื่อฝึกการคิดอย่างเป็นนามธรรม การจำด้วยบทมีประโยชน์น้อยกว่าการเข้าใจหลักกฎหมาย</p>	<p>ให้ความสำคัญกับคำพิพากษาของศาลสูง(law report) ว่าเหตุใดศาลจึงตัดสินคดีแบบนี้เป็นหลัก ผู้ประกอบวิชาชีพกฎหมายในอังกฤษต้องผ่านการฝึกอบรมที่เนติบัณฑิตยสภา(Inns of Court) เพื่อเป็นเนติบัณฑิต(barrister) ผู้พิพากษามีได้มาจากการสอบเข้าโดยตรงเช่นในไทย การจบการศึกษาปริญญาตรีทางกฎหมายมิใช่เป็นเงื่อนไขสำหรับการอบรมที่เนติบัณฑิตยสภา แม้คนที่ไม่สำเร็จปริญญาตรีทางนิติศาสตร์ ก็สามารถสอบเข้าอบรมเนติบัณฑิตได้</p>
<p>แบ่งแยกกฎหมายเอกชนออกจากกฎหมายมหาชนเพราะเนื้อหาและนิติวิธีต่างกัน ข้อพิพาทระหว่างเอกชนหรือระหว่างเอกชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีขึ้นเป็นผลมาจากการกระทำทางปกครองแล้ว ศาลยุติธรรมมีเขตอำนาจในการพิจารณา ในขณะที่ข้อพิพาทระหว่างเอกชนกับเจ้าหน้าที่รัฐหรือฝ่ายปกครองจะต้องฟ้องที่ศาลปกครอง ระบบกฎหมายซีวิลลอว์จึงใช้ระบบศาลคู่คือมีทั้งศาลยุติธรรมและศาลปกครอง</p>	<p>ไม่มีการแบ่งแยกกฎหมายเอกชนออกจากกฎหมายมหาชน ข้อพิพาทหรือคดีเอกชนและคดีปกครองต่างขึ้นกับเขตอำนาจศาลยุติธรรมทั้งสิ้น จึงเป็นระบบศาลเดียว</p>

ที่มา: สังเคราะห์จากกิตติศักดิ์ ประกติ (2551: 98) และประสิทธิ์ ปิวาวัฒนพานิช (2549: 116-128)

การปะทะดังกล่าวมีการคลี่คลายเกิดขึ้นในวงการกฎหมายไทย คือ ไทยใช้ระบบกฎหมายแบบซีวิลลอว์ด้วยการใช้ประมวลกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีธรรมเนียมปฏิบัติทางกฎหมายเป็นคอมมอนลอว์ ดังที่ปรากฏจากคำรากกฎหมายไทยส่วนใหญ่แปลจากต่างประเทศแล้วนำมาผสมผสานกับตัวบทกฎหมายไทยและคำพิพากษาของศาล ไทยใช้ระบบศาลคู่คือมีทั้งศาลยุติธรรมและศาลปกครองแบบซีวิลลอว์ สังคมไทยยกย่องผู้พิพากษามากกว่าศาสตราจารย์ทางกฎหมาย ดังคำเรียกว่า“ท่าน”แบบคอมมอนลอว์

(4) ผลกระทบและการดำรงอยู่ของชุมชนไทย

การเปิดประเทศทำให้โครงสร้างทางชนชั้นเปลี่ยนจากการเป็นเจ้า ขุนนาง ไพร่ ทาส มาเป็นชนชั้นสูง ชนชั้นกลางและสามัญชน ตามความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น (สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, 2544: 186) การก่อตัวดังกล่าวในระยะยาว เป็นผลให้กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของไทยอยู่ภายใต้อิทธิพลของชนชั้นนำ กลุ่มขุนนางข้าราชการและนายทุน ภายใต้อำนาจสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ และก่อให้เกิดการวางแผนพัฒนา (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2532: 149-152) ซึ่งรวมไปถึงการออกกฎหมายต่างๆที่ไม่เป็นธรรม เอื้อต่อระบบทุนมากกว่า สร้างภาระแก่ประชาชน และประชาชนขาดการมีส่วนร่วมในระบบกฎหมาย (คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย, 2547: 1) การปฏิรูปการปกครองและกระบวนการยุติธรรมสมัยรัชกาลที่ 5 แม้จะทำให้รัฐไทยเป็นปึกแผ่นที่มีอำนาจเด็ดขาด แต่ทางปฏิบัติยังมีขอบเขตจำกัด ในพื้นที่ของเขตอำนาจรัฐ อำนาจท้องถิ่นถูกทดแทนด้วยอำนาจรัฐส่วนกลาง ส่วนพื้นที่ห่างไกลประชาชนยังใช้จารีตประเพณีของตนในการจัดความสัมพันธ์ในชีวิตต่อไป (สมชาย ปรีชาศิลปกุล, 2549: 29-35) อีกทั้ง สภาพทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนที่ยังเข้มแข็ง ทำให้ปัจจัยภายนอกแทรกแซงได้น้อย ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบชุมชนดั้งเดิมดำรงอยู่ได้ (รัตนพร เศรษฐกุล, 2549: 262-263) เหตุดังกล่าวทำให้ชุมชนที่ห่างไกลยังปกครองและพึ่งตนเองไปด้วย ชุมชนไทยส่วนใหญ่ยังเป็นสังคมเกษตรกรรม มีพุทธศาสนาและผีเป็นกระบวนการทัศน์ในการมองโลกและชีวิต มองว่ามนุษย์มิได้เป็นศูนย์กลางแต่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ต้องเรียนรู้ที่จะจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งสูงสุดอย่างถ่อมตน เป้าหมายของชีวิตมีมากกว่าการหาความสุขจากวัตถุ จากกระบวนการทัศน์ดังกล่าวทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครองเชื่อมโยงกันเป็นแนวราบ เน้นความร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน แม้จะมีความสัมพันธ์แบบแนวตั้งซ้อนอยู่เพราะสถานะของคนมิได้เท่าเทียมกันทั้งหมด แต่ความสัมพันธ์ต่างระดับดังกล่าวกำกับไว้ด้วยคุณธรรม มีโครงสร้างเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ค่านิยมตามศาสนาที่สอนให้พอเพียง ทำให้เกิดการกระจายส่วนเกินจากการบริโภคไปให้ทาน แบ่งปันญาติมิตร ชำระภาษีแก่รัฐ เจ้านาย ทำให้ส่วนเกินไม่มากพอสำหรับสะสมทุนแต่กลับเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมความสัมพันธ์เชิง

สังคม การที่ชุมชนปฏิบัติตามความเชื่อในศาสนานำมาซึ่งความสงบสุขและความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ เป็นค่านิยมที่ทำให้ชุมชนเป็นปึกแผ่นมีการจัดการตนเองและดำรงอยู่ได้อย่างอิสระ เกิด ประเพณี พิธีกรรม เทศกาลที่ส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง (interactive learning) การที่รัฐมีอิทธิพลต่อชุมชนไม่มากนัก เมื่อถูกคุกคามด้วยการเก็บภาษี เกณฑ์แรงงาน ชุมชนจะอพยพเข้าป่าลึกบุกเบิกพื้นที่ใหม่ที่รัฐตามไม่ถึง แม้ในสมัยนั้น รัฐไทยได้พยายามขยาย บทบาทเข้าสู่ชุมชนผ่านกฎหมายลักษณะปกครองท้องที่ โดยใช้กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นตัวแทนในการดูแลพื้นที่ที่มาจากการเลือกตั้งในชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้านจึงเป็นคนของชุมชนมากกว่าคนของรัฐ หากกำนัน ผู้ใหญ่บ้านส่งภาษีและข้อมูลที่รัฐต้องการอย่างสม่ำเสมอแล้ว ชาวบ้านอยู่ได้โดยไม่ต้อง ฟังข้าราชการส่วนกลางเลย (อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2549: 11) แต่ในอีกด้านหนึ่ง การปกครอง ลักษณะดังกล่าวทำให้ราษฎรไทยต้องตกอยู่ภายใต้การควบคุมของข้าราชการ (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) เหล่านั้นอีกชั้นหนึ่ง (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2548: 81-84)

(5) รูปธรรมของการคลี่คลายทางปรัชญาความคิด คือการปฏิรูปองค์กรในกระบวนการยุติธรรม ดังนี้

(5.1) ตำรวจ

ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการปรับปรุงกิจการ ตำรวจมากขึ้น นอกจากจะขยายงานตำรวจนครบาล โดยมีนาย เอ.เจ.ยาคิน (A.J.Jardine) มาช่วยงาน แล้ว เมื่อ พ.ศ. 2419 ยังได้จัดตั้งตำรวจภูธรขึ้น ในรูปทหาร โปлицสำหรับเป็นกำลังรักษาความสงบ เรียบร้อยในส่วนภูมิภาคที่ปฏิบัติการทางทหารได้ด้วย โดยว่าจ้างนายอี.เชา (G.Schau) ชาวเดนมาร์ก เป็นผู้วางโครงการ ผู้บังคับบัญชาส่วนมากโอนมาจากนายทหาร ต่อมา พ.ศ. 2420 ได้เปลี่ยน กองทหาร โปлиц เป็นกรมกองตระเวนหัวเมือง จนถึงปี พ.ศ. 2440 ได้ตั้งกรมตำรวจภูธรขึ้นแทนกรม กองตระเวนหัวเมืองมีพลตรีพระยาสุเทพ (อี.เชา) เป็นเจ้ากรมตำรวจภูธร ขยายหน่วยงานออกไป ตามส่วนภูมิภาค หนึ่งหนึ่งเพื่อให้มีกำลังตำรวจไว้ป้องกันปราบปรามโจรผู้ร้าย สร้างความสงบสุขแก่ ประชาชน อีกนัยหนึ่งเป็นการขยายอำนาจรัฐให้ครอบคลุมมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ ร.ศ.116 (พ.ศ. 2440) จัดตั้งกองตำรวจภูธรมณฑลปราจีนบุรี ร.ศ.117 จัดตั้งกองตำรวจภูธรกรุงเก่า ร.ศ.118 จัดตั้ง กองตำรวจภูธรมณฑลนครชัยศรี กองตำรวจภูธรมณฑลนครราชสีมา กองตำรวจภูธรมณฑลพายัพ และกองตำรวจภูธรมณฑลราชบุรี ร.ศ.119 จัดตั้งกองตำรวจภูธรมณฑลนครสวรรค์และกอง ตำรวจภูธรมณฑลอุดร ร.ศ.120 จัดตั้งกองตำรวจภูธรมณฑลนครศรีธรรมราช กองตำรวจภูธรมณฑล ปัตตานี และกองตำรวจภูธรมณฑลพิษณุโลก การขยายงานดังกล่าวทำให้เกิดความต้องการ นายตำรวจเพิ่มมากขึ้น เจ้ากรมตำรวจภูธรจึงได้รายงานเสนอความเห็นผ่านเสนาบดี กระทรวงมหาดไทย เมื่อปี พ.ศ. 2444 รัชกาลที่ 5 จึงทรงให้ตั้งโรงเรียนนายร้อยตำรวจขึ้นเป็นการ

ชั่วคราวที่นครราชสีมา ต่อมาเมื่อทางทหารได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ดำรวจภูธรได้ขออนุมัติใช้กฎหมายฉบับนี้เกณฑ์คนเข้าเป็นตำรวจด้วยเช่นกัน ด้านตำรวจนครบาลได้จ้างนายอีริก เซนต์ เจ. ลอซัน (Eric Saint J. Lawson) ชาวอังกฤษมาช่วยงาน กิจการตำรวจในยุคนี้ขึ้นอยู่กับกระทรวงนครบาล (กรมพลตระเวนหรือตำรวจนครบาล) และกระทรวงมหาดไทย (กรมตำรวจภูธร) ต่อมาได้รวมเป็นกรมเดียวกันเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2458 เรียกว่า กรมตำรวจภูธร และกรมพลตระเวน วันที่ 13 ตุลาคม ของทุกปี จึงถือว่าเป็นวันตำรวจ ในปี พ.ศ. 2465 ได้รวมกระทรวงนครบาลกับกระทรวงมหาดไทยเข้าเป็นกระทรวงมหาดไทย กรมตำรวจภูธรและกรมตำรวจนครบาลจึงโอนมาขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทย และในปี พ.ศ. 2469 ได้เปลี่ยนกรมตำรวจภูธรและกรมตำรวจนครบาลเป็น กรมตำรวจภูธร แต่ยังคงแบ่งตำรวจออกเป็น 2 ประเภทคือ ตำรวจนครบาลทำหน้าที่จับกุมโจรผู้ร้ายได้ส่วน ทำสำนวนฟ้องศาลไปริสภาโดยตรง ตำรวจภูธรทำหน้าที่จับกุมโจรผู้ร้ายส่งให้อำเภอได้ส่วนทำสำนวนให้อัยการฟ้องศาลจังหวัดนั้น ๆ (ประชุมสมบุญ, 2530: 134-145)

(5.2) อัยการ

เมื่อมีการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม อัยการเริ่มมีหน้าที่ฟ้องคดีในนามแผ่นดินดังที่ปรากฏในโครงการจัดตั้งกระทรวงยุติธรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 มีความตอนหนึ่งว่า “ข้อ 6 กรมอัยการ เป็นเจ้าพนักงานสำหรับเป็น โจทก์เป็นทนายในคดีความแผ่นดิน คือ ความนครบาลซึ่งมีโทษในลักษณะอาญาหลวงอันเป็นอุกฤษโทษมหันตโทษ และเป็นเจ้าพนักงานที่ปรึกษากฎหมายของข้าราชการ...” และมีพระราชบัญญัติจัดการในศาลสถิตยุติธรรม ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) ข้อ 12 บัญญัติว่า “ฟ้องที่กล่าวหากันเป็นอาญา โจทก์ต้องสาบานตัวก่อน เว้นแต่อาญาซึ่งเป็นหน้าที่ของกรมอัยการฟ้องเป็น โจทก์เท่านั้น เจ้าพนักงานกรมอัยการผู้ฟ้องไม่จำเป็นต้องสาบาน” โดยอัยการเป็น โจทก์ฟ้องคดีอาญาพระยาสิทธิราชเดโชชัยต้องหาว่าเมียชื่อนายโตตาย เป็นคดีแรก จนกระทั่งเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2436 รัฐบาลจึงตั้งอัยการขึ้นเป็นกรม สังกัดกระทรวงยุติธรรม มีหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของกระทรวงหรือกรมต่างๆเกี่ยวกับผลประโยชน์ของราชาริปไตย เป็นทนายความในนามของราชาริปไตย เป็นพนักงานร่างแต่งประกาศพระราชบัญญัติต่าง ๆ แปลกฎหมายนานาประเทศออกเป็นภาษาไทย ฟ้องกล่าวโทษผู้กระทำผิดล่วงพระราชอาญาเมื่อแรกตั้ง กรมอัยการปกครองบังคับบัญชาเฉพาะอัยการสังกัดกรมอัยการ กรุงเทพฯ และมีอำนาจดำเนินคดีตามที่กระทรวงหรือกรมสังกัดของตนเองกล่าวโทษ เช่น อัยการประจำกรมนครบาลมีอำนาจหน้าที่ดำเนินคดีอาญาในชั้นศาลได้ส่วนในตำบลที่อยู่ในกรุงเทพฯ ส่วนอัยการในต่างจังหวัดยังไม่มี คดีในศาลหัวเมือง ผู้พิพากษาจะสั่งให้กรมการแขวงในท้องที่นั้นเป็นทนายแผ่นดินว่าความแทนตามกฎหมายพระธรรมนูญศาลหัวเมือง จนเมื่อ ร.ศ. 116 จึงมีข้อบังคับลักษณะการปกครอง

หัวเมืองขึ้น ให้มีตำแหน่งอัยการเรียกว่า “ยกกระบัตร์” ในทุกหัวเมืองมณฑล มี“แพ่ง”เป็นผู้ช่วย ขึ้นกรมฝ่ายเหนือ กระทรวงมหาดไทย มีหน้าที่เป็นทนายแผ่นดินทั้งในคดีแพ่งและอาญา ในกรุงเทพฯ อัยการมีอำนาจฟ้องคดีเฉพาะความอาญาในศาลโปริสภาตามพระราชบัญญัติตั้งศาลโปริสภา ร.ศ. 111 และฟ้องความอาญามีโทษหลวงตามพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความมีโทษใช้ไปพลางก่อน ร.ศ. 115 เท่านั้น การไต่สวนและอำนาจฟ้องคดีอาญาเล็กน้อยในศาลโปริสภาเป็นของตำรวจ เมื่อ ร.ศ. 127 พระธรรมนุญศาลยุติธรรมประกาศใช้ อัยการหัวเมืองมีหน้าที่เปลี่ยนไปจากเดิมคอยสอดส่องคู่มือและชอบผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมือง สอดส่องอรรถคดีความและบริหารความยุติธรรมหัวเมือง เป็นการมีหน้าที่ไต่สวนสืบจับโจรผู้ร้าย ฟ้องและว่าความแผ่นดินภายใต้คำสั่งและอนุญาตของผู้ว่าราชการเมือง

การที่อัยการมีอำนาจหน้าที่แตกต่างกันไปตามหน่วยงานต้นสังกัดทำให้เกิดความสับสน เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ในปี พ.ศ. 2459 รัชกาลที่ 6 จึงทรงให้รวมอัยการหัวเมืองกับอัยการกรุงเทพฯ เข้าไว้ในกรมอัยการ กระทรวงยุติธรรม และเปลี่ยนตำแหน่งยกกระบัตร์เป็นอัยการมณฑลและอัยการเมือง และต่อมาในปี พ.ศ. 2472 จึงได้มีการรวมอัยการพระนครบาลเข้ากับกรมอัยการ (สำนักงานอัยการจังหวัดแม่สะเรียง, 2550: 8-10)

(5.3) ศาล

การเสียดิสภาพนอกอาณาเขตทำให้ไทยเสียดำเนินการโดยทางศาล จึงพยายามเรียกร้องให้มีการยกเลิกสนธิสัญญาที่เสียเปรียบดังกล่าว ขณะเดียวกันต่างชาติก็ได้เรียกร้องให้ไทยจัดทำประมวลกฎหมาย และปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมให้เป็นมาตรฐานสากล จากเหตุดังกล่าว ทำให้ไทยเริ่มทบทวนและยอมรับว่ากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมในขณะนั้นไม่เป็นไปตามมาตรฐานของประเทศตะวันตก มีความสับสนทั้งชื่อและสังกัดของศาลที่กระจายอยู่ตามกระทรวงกรมต่าง ๆ มีวิธีพิจารณาคดีล้าสมัยไม่เป็นธรรม เช่น ไม่มีขั้นตอนการสอบสวนคดีอาญา ไม่มีขั้นตอนการพิจารณาคดีว่าต้องมีโจทก์ จำเลย ทนายความ และศาลผู้ชำระคดี ศาลไทยในขณะนั้นจะทำหน้าที่เป็นทั้ง โจทก์ ทนายจำเลย และผู้ตัดสินคดีรวมกัน โดยนำจารีตนครบาลมาใช้ในการพิจารณาคดีเป็นหลัก ทำให้เห็นถึงความล้าสมัยและความล่าช้าของวิธีพิจารณาคดีทำให้ผู้มีความผิดไม่พอใจคำชี้ขาดของศาล ถวายฎีกาต่อรัชกาลที่ 5 เป็นจำนวนมาก แม้จะทรงแจกให้ ศาลรับสั่งช่วยชำระ แต่ยังไม่ดีขึ้น เพราะคู่ความมักไม่พอใจในคำตัดสินและถวายฎีกาต่อพระองค์อีกทำให้ต้องทรงตรวจชำระคดีความทั้งปวงด้วยพระองค์เอง เป็นภาระหนักยิ่ง (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 89-93) อีกทั้งแรงกดดันจากบุคคลหัวก้าวหน้าซึ่งต้องการเห็นความเปลี่ยนแปลง จากเหตุผลดังกล่าว เมื่อ พ.ศ. 2425 รัชกาลที่ 5 จึงทรงจัดระบบกฎหมายและระเบียบศาลขึ้นใหม่ แก้ไขประเพณีการชำระความ ดังพระบรมราชาธิบายเหตุผลว่า “การตำแหน่ง

ยุติธรรมในเมืองไทยนี้ เปรียบเหมือนเรือกำปั่นที่ถูกเพลิงและปลวกกัดศุโถมทั้งลำ แต่ก่อนทำมานั้นเหมือนรั้วแห่งใดก็เข้าไปตามอุคยาแต่เฉพาะตรงที่รั้วนั้น ที่อื่นก็โถมลงไปอีก ครั้นช้านานเข้าก็ยิ่งชำรุดหนักลงทั้งลำ เป็นเวลานานสมควรที่ต้องตั้งกงขึ้นกระดานใหม่ให้เป็นของมันคงถาวรสืบไป และเป็นการสำคัญยิ่งที่จะต้องรีบจัดการโดยเร็ว หากไม่ต้องจบลงหมด ต้องยุบยับไปเหมือนกำปั่นที่ชำรุดเหลือที่จะเขี้ยวา จนต้องจมลงฉะนั้น” (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 93) จนปลายปี พ.ศ. 2434 ไทยได้ออกประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้น นำศาลที่กระจายอยู่ในกระทรวง กรมต่าง ๆ มาไว้รวมกันและยุบรวมเหลือเพียง 7 ศาล (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 94) และตั้งกรมรับฟ้องขึ้นในกระทรวงยุติธรรมเพื่อจัดระเบียบการฟ้อง มิให้สับสนก้าวก่ายกัน และห้ามราษฎรที่มีคดีไปยื่นเรื่องราวต่ออธิบดีเข้ากระทรวงศาลต่าง ๆ อีก เว้นแต่เป็นการร้องทุกข์ด้วยเรื่องในกระทรวงนั้น ประกาศฉบับนี้เป็นการวางหลักเกณฑ์ในการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาด้วย กล่าวคือ เมื่อศาลฎีกาเดิมเปลี่ยนเป็นศาลอุทธรณ์คดีหลวงในกระทรวงยุติธรรมสำหรับพิจารณาคดีอุทธรณ์คำพิพากษาของศาลชั้นต้นแล้ว ก็ให้ยกเอาฎีกาที่ยังค้างศาลอยู่ไปพิจารณาด้วย แต่ฎีกาที่จะมีต่อไปภายหน้านั้นให้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้เฉพาะการร้องทุกข์กล่าวโทษคำพิพากษาศาลอุทธรณ์คดีหลวงและศาลอุทธรณ์คดีราษฎร รวมทั้งการกล่าวโทษเสนอบคดีเข้ากระทรวงต่าง ๆ หรือฎีกาซึ่งมีข้อความไม่เกี่ยวกับเรื่องที่เป็นความกันเท่านั้น ความอื่นห้ามมิให้ฎีกา นอกจากนั้นยังได้ประกาศใช้กฎหมายหลายฉบับ อาทิ พระราชบัญญัติลักษณะพยาน ร.ศ. 113 นำหลักการพิจารณาคดีและการสืบพยานแบบอังกฤษมาใช้ โดยกำหนดให้ผู้พิจารณาและผู้ที่จะพิพากษาต้องเป็นบุคคลคนเดียวกัน ผู้พิพากษาต้องควบคุมการสืบพยานและรับฟังพยานด้วยตนเอง มิให้ใช้วิธีแยกผู้พิจารณาไต่สวนคนหนึ่งและผู้ชี้ขาดปรับบทอีกคนหนึ่งเหมือนสมัยก่อน ยกเลิกวิธีพิจารณาคดีโดยจารีตนครบาล (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 95-96) และเมื่อ พ.ศ. 2455 จัดระเบียบราชการกระทรวงยุติธรรมแยกหน้าที่ราชการออกเป็นฝ่ายธุรการและตุลาการ และจัดระบบการบังคับบัญชาให้ศาลมีอิสระในการพิจารณาคดี (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2549: 103)

(5.4) ราชทัณฑ์

รัชกาลที่ 5 ทรงจัดระเบียบสร้างคุกใหม่ เรียกว่า “กองมหันตโทษ” และให้สร้างตะรางใหม่เรียกว่า “กองลหุโทษ” สมัยนั้นรวมเรียกว่า “กรมนักโทษ” สังกัดกระทรวงนครบาล และประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเรือนจำ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) ทรงวางระเบียบข้อบังคับเรือนจำให้สอดคล้องด้วยกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 ซึ่งมีหลักการและวิธีการลงโทษที่ผ่อนคลายเป็นความทารุณโหดร้ายลงไปมาก อีกทั้งทรงวางหลักการวิธีการลงโทษผู้กระทำความผิดอาญาแผ่นดินต้องผ่านกระบวนการยุติธรรม คือ ดำรวจ อัยการ ศาล และเรือนจำ การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังให้เป็นไปตามระเบียบข้อบังคับเดียวกัน การราชทัณฑ์ไทยได้พัฒนาไปสู่

แนวทางที่มีเหตุผลยิ่งขึ้น จนถึงวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2458 รัชกาลที่ 6 ได้ทรงตราพระราชบัญญัติจัดตั้งกรมราชทัณฑ์ รวมกิจการเรือนจำที่วราชอาณาจักรไว้ในสังกัดกรมราชทัณฑ์ กระทรวงนครบาล ในปี พ.ศ. 2465 กรมราชทัณฑ์ได้โอนจากกระทรวงนครบาลไปสังกัดกระทรวงยุติธรรม จนถึงปี พ.ศ. 2469 เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ รัชกาลที่ 7 ทรงยุบกรมราชทัณฑ์โอนไปเป็นแผนกราชทัณฑ์ สังกัดกระทรวงมหาดไทย (กรมราชทัณฑ์, 2549)

โดยสรุป กระบวนการยุติธรรมของไทย ภายหลังจากปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีปรัชญาพื้นฐานที่สืบทอดมาจากความเชื่อในศาสนาคือธรรมะ ผสมผสานกับอุดมการณ์เทวราชา- ลัทธิศักดินา ที่สืบทอดมาจากกฎหมายตราสามดวง ทับซ้อนด้วยปฏิธานิยมทางกฎหมายที่ได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตก แสดงออกเป็นระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ยึดโยงความเป็นปึกแผ่นของชาติ อันเป็นระบอบทัศน์แบบอำนาจนิยมแบบไทย (authoritarianism paradigm)

4.2.2.2 ปรัชญาพื้นฐานการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมไทยยุคสมัยใหม่ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง

(1) การปะทะกันระหว่างปรัชญากฎหมายธรรมชาติที่ส่งเสริมความเสมอภาคของผู้ถูกปกครอง และกฎหมายบ้านเมืองที่ส่งเสริมระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กล่าวคือ สังคมไทยภายหลังจากปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 แม้จะเป็นปึกแผ่น แต่การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดแต่เพียงผู้เดียว (monocratic) ทำให้ประชาชนทั่วไปขาดโอกาสในการมีส่วนร่วม ขณะที่ชนชั้นขุนนางผู้ใหญ่ พระบรมวงศานุวงศ์ ตั้งแต่ชั้นหม่อมขึ้นไป หากต้องหากดีไม่ต้องขึ้นศาลอาญา มีสิทธิพิเศษด้วยการขึ้นต่อกระทรวงวัง เป็นการเฉพาะ สังคมไทยขณะนั้นจึงไม่เท่าเทียมกัน (บรรเจิด สิงคะเนติ, 2546: 190) ทำให้สังคมเกิดความตึงเครียดจนเกิดการคลี่คลายตัวดังนี้

(1.1) การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย

การปะทะกันทางความคิดตั้งระหว่างความเสมอภาคกับการรวมศูนย์อำนาจในการปกครองทำให้เกิดการก่อตัวของคณะราษฎร รูปธรรมของการคลี่คลายคือการยึดอำนาจการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 ความคิดของคณะราษฎรย้ำความสำคัญของสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่มีเหนือรัฐ หลักความเสมอภาคตามกฎหมายได้ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน ดังที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทย มาตรา 12 ว่า “ภายในบังคับแห่งบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญนี้ บุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมาย ฐานันดรศักดิ์โดยกำเนิดก็ดี การแต่งตั้งก็ดี หรือโดยประการอื่นใดก็ดี ไม่กระทำให้เกิดเอกสิทธิ์แต่อย่างใดเลย” มาตรานี้นัยหนึ่งเป็นการรับรอง

หลักความเท่าเทียมกันของบุคคลและลคบทบาทของอภิสิทธิ์ชนในสังคมไทย อีกนัยหนึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งทางการเมืองที่แสดงออกผ่านแนวคิดเสมอภาคทางกฎหมายระหว่างกลุ่มคณะราษฎรกับกลุ่มอนุรักษนิยมในขณะนั้น (บรรเจิด สิงคะเนติ, 2546: 191) ปรัชญากฎหมายธรรมชาติจึงเด่นชัดขึ้นในกฎหมายมหาชนยุคใหม่ของไทย อย่างไรก็ตาม การเป็นประชาธิปไตยของไทยตอนนั้น ไม่ได้เปลี่ยนให้ราษฎรเป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วมในการปกครองตามแบบกรีกโบราณ คนไทยส่วนใหญ่ยังปฏิบัติตนเยี่ยงราษฎรที่เป็นผู้น้อยคอยรับการอุปถัมภ์จากผู้ใหญ่ (อนุก เหล่าธรรมทัศน์, 2550: 29-30) อันได้รับการครอบงำจากวัฒนธรรมเช่นเดิม

(1.2) การยึดหลักการปกครองโดยกฎหมาย

เงื่อนไขความเป็นประชาธิปไตยคือการใช้กฎหมายเป็นหลักในการปกครอง นอกจากการประกาศใช้กฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นแม่บทในการปกครองแล้ว มีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดทางกฎหมายที่สำคัญคือ การปรับปรุงกฎหมายอาญาและกฎหมายแพ่ง และการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมด้วยการใช้กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาใหม่ ดังนี้

(1.2.1) กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127 ถูกยกเลิกและประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญา พ.ศ. 2499 ในปี พ.ศ. 2500 (สุพจน์ ฅ บางช้าง, 2537: 51-53) ประมวลกฎหมายดังกล่าวเป็นการกำหนดความผิดและโทษ ซึ่งรัฐจะเป็นผู้ลงโทษในกรณีที่มีการกระทำผิดนั้น ๆ ที่แยกได้เป็น 2 นัย คือ ประการแรก กฎหมายบัญญัติห้ามไว้ว่าไม่ให้กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าฝ่าฝืนถือว่ามีความผิด เช่น ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 288 บัญญัติว่า “ผู้ใดฆ่าผู้อื่นต้องระวางโทษประหารชีวิต จำคุกตลอดชีวิต หรือจำคุกตั้งแต่สิบห้าปีถึงยี่สิบปี” ถ้าผู้ใดฆ่าผู้อื่นจะมีความผิดและโทษตามบทบัญญัตินี้ ประการที่สอง กฎหมายบัญญัติให้มีหน้าที่กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าไม่กระทำตามหน้าที่นั้นถือว่ามีความผิด เช่น ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 374 บัญญัติว่า “ผู้ใดเห็นผู้อื่นตกอยู่ในอันตรายแห่งชีวิต ซึ่งตนอาจช่วยได้โดยไม่สมควรกลัวอันตรายแก่ตนเองหรือผู้อื่น แต่ไม่ช่วยตามความจำเป็นต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ” เป็นการบัญญัติว่าถ้าผู้ใดพบเห็นบุคคลตกอยู่ในอันตรายอาจจะถึงเสียชีวิต มีหน้าที่ช่วยเหลือ หากไม่ทำมีความผิดและโทษตามมาตรานี้

(1.2.2) สำหรับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ นั้น เป็นกฎหมายที่บัญญัติไว้เป็นหลักตัดสินกรณีพิพาทเกี่ยวกับสิทธิทรัพย์สินระหว่างบุคคล เริ่มใช้ตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2466 จนถึงปัจจุบัน มีทั้งหมด 1775 มาตรา แบ่งออกเป็นเรื่อง ๆ เรียกว่า “บรรพ” มีทั้งหมด 6 บรรพ มีการปรับปรุงครั้งสำคัญในปี พ.ศ. 2535

(1.2.3) ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา คือ กฎหมายที่ว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการค้นหาความจริงเกี่ยวกับการกระทำผิดและการนำตัว

ผู้กระทำผิดมาลงโทษ ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง ไทยมีกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ที่เป็นมาตรฐานสากลตามแบบตะวันตกเน้นการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพมากขึ้น ประกาศใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2478 จนถึงปัจจุบัน โดยมีการแก้ไขปรับปรุงอีกหลายครั้ง กฎหมายฉบับนี้ทำให้ไทยมีระเบียบวิธีพิจารณาความอาญาที่ทันสมัยจนเป็นที่ยอมรับ ทำให้ในปี พ.ศ. 2481 สมัยรัชกาลที่ 8 ไทยสามารถยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตได้อย่างเด็ดขาด

(2) การปะทะเชิงปรัชญา

(2.1) การปะทะกันระหว่างหลักนิติรัฐและรัฐตำรวจ

แม้ไทยจะเปลี่ยนไปเป็นการปกครองที่เรียกว่าการปกครองในระบอบประชาธิปไตยก็ตาม แต่การปกครองดังกล่าวไม่ได้ราบรื่น มีการต่อสู้ช่วงชิงทางการเมืองมาโดยตลอด ระหว่าง พ.ศ. 2475 – พ.ศ.2548 มีการประกาศใช้และเลิกใช้รัฐธรรมนูญทั้งหมด 16 ฉบับ ด้วยเหตุจากการปฏิวัติรัฐประหาร (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2548ข: 313-314) จากการทำอำนาจในการเมืองการปกครองอยู่ที่บุคคลบางคณะ ทำให้ระดับการมีส่วนร่วมของพลเมืองไทยมีน้อย บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญไร้ประสิทธิภาพ กฎหมายส่งเสริมอำนาจรัฐมากกว่าหลักนิติธรรม เนื่องจากประชาธิปไตยของไทยไม่ได้พัฒนาคลี่คลายมาจากหลักเสรีนิยม (illiberal democracy) ที่มีพื้นฐานจากสิทธิเสรีภาพของประชาชนดังเช่นตะวันตก (ไพโรจน์ วงศ์วิภานนท์, 2549: 2) ดังนั้นประชาธิปไตยของไทยจึงเป็นการปะทะกันระหว่างหลักนิติรัฐและรัฐตำรวจ ดังนี้

ตาราง 10 การปะทะกันระหว่างนิติรัฐและรัฐตำรวจ

รัฐตำรวจ (police state)	นิติรัฐ (legal state)
รัฐตำรวจ เป็นหลักการที่ว่า เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย ฝ่ายบริหารหรือฝ่ายปกครองย่อมมีสิทธิและอำนาจอย่างเต็มที่ตามอำเภอใจ ในการดำเนินการใดหรือนิติกรรมทางปกครองใดก็ได้ โดยใช้ดุลพินิจได้อย่างเต็มที่เพราะไม่มีกฎหมายห้ามไว้ ตั้งอยู่บนแนวคิดที่เชื่อว่าเป้าหมาย (ends) สำคัญกว่าวิธีการ (means) และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายจะใช้วิธีการอย่างไรนั้นไม่ใช่ประเด็นสำคัญ	นิติรัฐ เป็นหลักการที่ถือว่ารัฐหรือประเทศจะต้องบริหารหรือปกครองโดยใช้หลักกฎหมายเป็นใหญ่ (government of law, not of men) รัฐจะดำเนินกิจกรรมหรือทำนิติกรรมใดทางปกครองจะ ต้องมีกฎหมายรองรับอยู่ก่อนแล้ว ประชาชนทุกคนเสมอภาคเท่าเทียมกัน

ที่มา : สังเคราะห์จาก บวรศักดิ์ อุวรรณโณ (2548ข: 47-49) และจันทจิรา เอี่ยมมยุรา (2551: 6)

กล่าวได้ว่ารัฐไทยนั้นเป็นนิติรัฐในเชิงรูปแบบ (rule by law) สถานการณ์ดังกล่าวจึงนำไปสู่การเรียกร้องรัฐธรรมนูญ ที่เปิดโอกาสให้พลเมืองมีส่วนร่วมในการเมืองมากขึ้นจนเกิดรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2540 ที่สะท้อนหลักสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดทำรัฐธรรมนูญทำให้กฎหมายสูงสุดนี้ขยายสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคให้ประชาชนมากขึ้น ประการที่สอง รัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้บัญญัติให้รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบายการตัดสินใจทางการเมือง การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมทั้งการตรวจสอบการใช้อำนาจอธิปไตยของรัฐทุกระดับ เสมือนดังเป็นการเปลี่ยน “การเมืองของนักการเมือง” ให้เป็น “การเมืองของพลเมือง” โดย

1) แนวทางแรก เป็นการเพิ่มส่วนร่วมในโครงสร้างทางการเมืองระดับชาติ ด้วยการให้ประชาชนสามารถเลือกตั้งสมาชิกวุฒิสภาได้โดยตรงเป็นครั้งแรก และกำหนดให้มีองค์กรอิสระที่ประกอบด้วยตัวแทนของภาคประชาชนในการเสนอแนะในเรื่องสำคัญต่อประเทศชาติและประชาชน 3 องค์กร คือ สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ องค์กรอิสระด้านสิ่งแวดล้อม และองค์กรอิสระด้านการคุ้มครองผู้บริโภค

2) แนวทางที่สอง เพิ่มการมีส่วนร่วมด้วยการกระจายอำนาจจากส่วนกลางให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นให้สามารถดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้เองผ่านผู้แทนท้องถิ่นที่เลือกตั้งขึ้น ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งมีส่วนร่วมในการบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

3) แนวทางที่สาม ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายสาธารณะ มีสิทธิรับรู้ข้อมูลข่าวสารในครอบครองของราชการ มีส่วนร่วมในการให้ความคิดเห็นโดยผ่านกระบวนการรับฟังความคิดเห็น ชุมชนท้องถิ่นและบุคคลสามารถร่วมกับรัฐตัดสินใจในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ และสิ่งแวดล้อม และผู้มีสิทธิเลือกตั้งจำนวนหนึ่งสามารถเสนอร่างกฎหมายให้รัฐสภาพิจารณา เสนอข้อบัญญัติท้องถิ่นให้สภาท้องถิ่นพิจารณาได้ สามารถเข้าชื่อเสนอให้ถอดถอนผู้ดำรงตำแหน่งระดับสูงทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่นได้ รวมถึงการฟ้องต่อศาลปกครอง ผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภา คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เพื่อให้องค์กรเหล่านี้ตรวจสอบการใช้อำนาจอธิปไตย (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2545: 19-26)

(2.2) การปะทะกันเชิงปรัชญาระดับกระบวนการยุติธรรม

การปะทะกันระหว่างแนวคิดการควบคุมอาชญากรรม (crime control model) กับแนวคิดการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน (due process model)

เพื่อควบคุมอาชญากรรมให้ได้ผล เจ้าหน้าที่รัฐต้องมีเครื่องมือและวิธีการที่เพียงพอ กฎหมายบ้านเมืองจึงได้ให้อำนาจแก่เจ้าพนักงานอย่างกว้างขวาง ดังเช่น การให้อำนาจแก่ตำรวจในการออกหมายจับ หมายค้น การสืบสวนสอบสวนและการทำความเห็นในทางคดี ลักษณะดังกล่าวทำให้บางครั้งการใช้อำนาจไปกระทบต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน จึงเกิดการปะทะกับแนวคิดที่มุ่งคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของบุคคล ขณะที่การปรับปรุงประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา เมื่อ พ.ศ. 2478 นั้น ได้รับอิทธิพลมาจากปรัชญากฎหมายบ้านเมืองของตะวันตกที่แม้จะมีการคลี่คลายตัวมาจากสำนักกฎหมายธรรมชาติ แต่มีความขัดแย้งในแนวคิดเชิงปรัชญาระหว่างการมุ่งประสิทธิภาพในการปราบปรามอาชญากรรมกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน โดยวัตถุประสงค์ของการสอบสวนตามหลักการของกฎหมายฉบับนี้เป็นการแสวงหาพยานหลักฐานเพื่อพิสูจน์การกระทำผิดมากกว่าเป็นกระบวนการค้นหาความจริง (มาตรา 120) อีกทั้งมีบทบัญญัติอีกหลายประการที่ให้อำนาจเจ้าพนักงานที่อาจไปกระทบต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชนได้ จึงมีการแก้ไขเพิ่มเติมอีกกว่า 20 ครั้ง การเปลี่ยนแปลงหลักการที่สำคัญเป็นผลมาจากแรงกดดันของกระแสโลกาภิวัตน์ ที่มีการกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำของกระบวนการยุติธรรม อีกทั้งในวงการยุติธรรมไทยเกิดกระแสคุ้มครองสิทธิจากคดีเซอร์แอนดริวแคน (ทักษัญ ปลอดภัย, 2545: 1-2) ที่พนักงานสอบสวน (ตำรวจ) ได้ดำเนินคดีกับผู้ต้องหาว่า น.ส. เซอร์แอนดริวแคน เมื่อปี พ.ศ. 2529 ผิดตัว จนกระทั่งมีการรื้อฟื้นคดีขึ้นมาใหม่และจับกุมผู้ต้องหาที่แท้จริงได้เมื่อปี พ.ศ. 2539 (ศาลฎีกาพิพากษาให้ลงโทษเมื่อปี พ.ศ. 2542) จึงเกิดการเคลื่อนที่ของแนวคิดการใช้อำนาจรัฐที่ต้องคำนึงถึงสิทธิมนุษยชน คุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ด้วยการบัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 กำหนดเป็นหลักการให้ศาลเป็นองค์กรตรวจสอบการใช้อำนาจของเจ้าพนักงาน ดังเช่น การออกหมายจับ หมายค้นตามรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2540 มาตรา 237, 238 (ดร.ธ. โสคติพันธ์, 2543: 24-27) และได้มีการแก้ไขประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาเพิ่มเติมอีกดังนี้

1) การแก้ไขเมื่อปี พ.ศ. 2542 กำหนดแนวทางในการชันสูตรพลิกศพกรณีการตายระหว่างการควบคุมของเจ้าพนักงานและการตายที่เกิดขึ้นโดยการกระทำของเจ้าพนักงานซึ่งอ้างว่าปฏิบัติราชการตามหน้าที่ กำหนดให้พนักงานสอบสวนต้องแจ้งให้แพทย์ พนักงานอัยการ พนักงานฝ่ายปกครองและญาติผู้ตายมาร่วมชันสูตรพลิกศพ เพื่อตรวจสอบการใช้อำนาจของพนักงานสอบสวนฝ่ายตำรวจ (นัยนา เกศวิชัย, 2544: 82-86)

2) วางแนวทางการคุ้มครองผู้เสียหายที่เป็นเด็กอายุไม่เกินสิบแปดปี ในการถามปากคำในฐานะผู้เสียหายหรือพยานชั้นสอบสวนให้มีนักจิตวิทยา นักสังคมสงเคราะห์ พนักงานอัยการร่วมในการถามปากคำด้วยและให้บันทึกภาพวิดีโอไว้ สำหรับ

ใช้ประกอบการพิจารณาคดีในชั้นศาลเพื่อมิให้ผู้เสียหายหรือพยานที่เป็นเด็กต้องเบิกความในเรื่องเดิมซ้ำ (สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2543: 136-152) จนมีการเปรียบเทียบว่าผู้เสียหายทางเพศถูกข่มขืนโดยกระบวนการยุติธรรมหลายครั้ง กล่าวได้ว่าฐานคิดของการวางหลักการดังกล่าวนี้เป็นกระบวนการคุ้มครองสิทธิผู้เสียหาย (victim's right protection model)

3) ในปี พ.ศ. 2547 นำหลักการแจ้งสิทธิผู้ต้องหา (miranda right) และการป้องกันเจ้าหน้าที่ของรัฐมิให้มีการทำร้ายผู้ถูกจับเพื่อให้รับสารภาพมาบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมไว้ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 7/1, 83, 133 ตี, 134, 134/2, เพิ่มเติม มาตรา 134/3, 134/4 ยกเลิกมาตรา 136 และมีบทบัญญัติให้ศาลเป็นองค์กรเดียวที่มีอำนาจออกหมายอาญาตาม มาตรา 2 (9), 57, 58, 59, 60, 61, 78 (สำนักกฎหมาย สำนักเลขานุการวุฒิสภา, 2548: (11)) ซึ่งเป็นการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนด้วยการตรวจสอบและควบคุมการใช้อำนาจของเจ้าพนักงานมากขึ้น

4) แม้การปฏิรูปการเมืองต้องหยุดชะงักลงเนื่องจาก รัฐประหารเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 แต่รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 (ราชกิจจานุเบกษา, 2550: 11, 24-25) ได้มีบทบัญญัติเพิ่มสิทธิในกระบวนการยุติธรรม ให้ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้ง่ายขึ้นและมีสิทธิฟ้องศาลรัฐธรรมนูญด้วยตนเองได้เป็นครั้งแรก โดยมาตรา 81 บัญญัติว่า รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านกฎหมายและการยุติธรรมดังต่อไปนี้

4.1) บังคับการให้เป็นไปตามกฎหมาย ให้ความช่วยเหลือและให้ความรู้ทางกฎหมายแก่ประชาชน ให้ประชาชนและองค์กรวิชาชีพมีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรม และการช่วยเหลือประชาชนทางกฎหมาย

4.2) คุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของบุคคลให้พ้นจากการล่วงละเมิด ทั้งโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐและโดยบุคคลอื่น

4.3) จัดตั้งองค์กรอิสระเพื่อการปฏิรูปกฎหมาย

4.4) จัดตั้งองค์กรอิสระเพื่อปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม

4.5) สนับสนุนองค์กรภาคเอกชนที่ให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชน โดยเฉพาะผู้ได้รับผลกระทบจากความรุนแรงในครอบครัว

และมาตรา 40 บัญญัติรับรองถึงสิทธิในกระบวนการยุติธรรมว่า บุคคลย่อมมีสิทธิเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยง่าย สะดวก รวดเร็ว ท้วถึง และเสียค่าใช้จ่ายตามควรแก่กรณี สิทธิพื้นฐานในกระบวนการพิจารณา ซึ่งอย่างน้อยต้องมีหลักประกันขั้นพื้นฐานเรื่องการได้รับการพิจารณาโดยเปิดเผย การได้รับทราบข้อเท็จจริงและตรวจเอกสารอย่าง

เพียงพอ การเสนอข้อเท็จจริง ข้อโต้แย้ง และพยานหลักฐานของตน การคัดค้านผู้พิพากษาหรือตุลาการ การได้รับการพิจารณาโดยผู้พิพากษาหรือตุลาการที่นั่งพิจารณาคดีครบองค์คณะ และการได้รับทราบเหตุผลประกอบคำวินิจฉัย คำพิพากษาหรือคำสั่ง สิทธิที่จะให้คดีของตนได้รับการพิจารณาอย่างถูกต้อง รวดเร็วและเป็นธรรม ผู้เสียหาย ผู้ต้องหา โจทก์ จำเลย คู่กรณี ผู้มีส่วนได้เสีย หรือพยานในคดีมีสิทธิได้รับการปฏิบัติที่เหมาะสมในการดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรม รวมทั้งสิทธิในการได้รับการสอบสวนอย่างถูกต้อง รวดเร็ว เป็นธรรม และการไม่ให้ถ้อยคำเป็นปฏิปักษ์ต่อตนเอง ผู้เสียหาย ผู้ต้องหา จำเลย และพยานในคดีอาญา มีสิทธิได้รับความคุ้มครอง และความช่วยเหลือที่จำเป็นและเหมาะสมจากรัฐ เด็ก เยาวชน สตรี ผู้สูงอายุ หรือผู้พิการหรือทุพพลภาพ ข่อมมีสิทธิได้รับความคุ้มครองในการดำเนินกระบวนการพิจารณาคดีอย่างเหมาะสม และข่อมมีสิทธิได้รับการปฏิบัติที่เหมาะสมในคดีที่เกี่ยวกับความรุนแรงทางเพศ ในคดีอาญา ผู้ต้องหาหรือจำเลยมีสิทธิได้รับการสอบสวนหรือการพิจารณาคดีที่ถูกต้อง รวดเร็ว และเป็นธรรม โอกาสในการต่อสู้คดีอย่างเพียงพอ การตรวจสอบหรือได้รับทราบพยานหลักฐานตามสมควร การได้รับความช่วยเหลือในทางคดีจากทนายความและการได้รับการปล่อยตัวชั่วคราว ในคดีแพ่งบุคคลมีสิทธิได้รับความช่วยเหลือทางกฎหมายอย่างเหมาะสมจากรัฐ

ฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมไทยจึงเคลื่อนย้ายจากกระบวนการทัศน์การควบคุมอาชญากรรมเป็นกระบวนการทัศน์กระบวนการนิติธรรม

การปะทะกันของปรัชญาอาชญาวิทยา เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงระบบราชทัณฑ์ไทยนั้น เกิดจากการปะทะทางปรัชญาอาชญาวิทยาดั้งเดิมของไทยกับปรัชญาอาชญาวิทยาดั้งเดิมของตะวันตก โดยมีหลักฐานจากกฎหมายตราสามดวงแสดงให้เห็นเค้าโครงการลงโทษในสมัยกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ว่า ในพระอัยการขบถศึกอันว่าด้วยโทษทวะดั่งษ์กรรมกรรม 32 ประการ มีการกำหนดวิธีการลงโทษไว้อย่างรุนแรง เช่น โทษกบฏคิดคดต่อพระมหากษัตริย์ ประการหนึ่ง คือ การผ่ากะโหลกเอาน้ำส้มพะอุม (น้ำส้มเค็ด) เทราดบนสมองให้เค็ดปุดๆ ซึ่งเป็นลักษณะการสร้างภาพให้น่ากลัว โทษอื่นๆ มีความรุนแรงมากน้อยต่างกันไป ตั้งแต่การลงโทษทางกายให้เจ็บปวดทรมาน พันธนาการด้วยข้อ คา บันทอนอวัยวะด้วยการตัดมือ ตัดเท้า ไปจนถึงการปรับตามลักษณะความร้ายแรงของความผิด (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2547: 17) จากเค้าโครงการลงโทษดังกล่าว เชื่อว่าเพื่อข่มขู่ให้เกรงกลัวมากกว่าจะเป็นจริง ขณะที่ปรัชญาอาชญาวิทยาดั้งเดิมของตะวันตกเน้นการลงโทษที่สมเหตุผล ด้วยเหตุนี้จึงมีการปฏิรูปการราชทัณฑ์เพื่อให้เป็นไปตามหลักสากลมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงมีขึ้นอีกชั้นหนึ่งเมื่อเกิดปรัชญาวิทยาศาสตร์ทางอาชญาวิทยาขึ้น หลักอาชญาวิทยาจึงเปลี่ยนจากการลงโทษมาเป็นการเชี่ยวชาญรักษาฟื้นฟูแก้ไขเพื่อให้ผู้กระทำความผิดกลับตัวเป็นคนดีในปัจจุบัน แม้ปรัชญาอาชญาวิทยาทั้งสองจะ

ขัดแย้งกัน แต่ยังคงมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติงานในองค์กรตำรวจ อัยการ และศาลอาญา โดยยังคงยึดถือปรัชญาดั้งเดิม กล่าวคือ พร้อมกับการยึดหลักการสันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยยังไม่มีความผิดจนกว่าศาลจะมีคำพิพากษา กระบวนการยุติธรรมต้องเน้นประสิทธิภาพในการปราบปรามด้วยการนำหลักการลงโทษเพื่อขยับขังข่มขวัญผู้ตามปรัชญาดั้งเดิมมาใช้ควบคู่กันไป ส่วนหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมบางแห่ง โดยเฉพาะศาลคดีเด็กและเยาวชน ราชทัณฑ์และหน่วยงานคุมประพฤติ เน้นไปตามหลักปรัชญาวิทยาศาสตร์ทางอาชญวิทยา โดยใช้วิธีการฟื้นฟูแก้ไขผู้กระทำความผิดแทนวิธีการลงโทษอย่างรุนแรง อาทิ การพักการลงโทษตลอดจนการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (community based correction) ซึ่งเป็นมาตรการลดอาชญากรรมที่มีประสิทธิภาพ แม้ต้องใช้เวลาอันยาวนานกว่าจะเห็นผลก็ตาม (พิศาล มุขแจ่ม, 2550: 43-47) จากกระบวนการทางอาชญวิทยาดังกล่าว ในปี พ.ศ. 2545 จึงมีการแก้ไขประมวลกฎหมายอาญาเพิ่มเติม มีสาระสำคัญเพื่อปรับปรุงอัตราเงินในการกักขังแทนค่าปรับให้เหมาะสม และเปิดโอกาสให้ศาลใช้ดุลพินิจในการรอกการกำหนดโทษหรือรอกการลงโทษได้มากขึ้น เพื่อแก้ไขให้ผู้กระทำความผิดกลับตัวเป็นคนดี ในปี พ.ศ. 2546 ได้มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการประหารชีวิตที่แต่เดิมใช้ปืนยิงให้ตายอันเป็นการโหดร้าย เปลี่ยนเป็นการใช้ยาฉีดยาให้ตาย และมีให้นำโทษประหารชีวิตและจำคุกตลอดชีวิตมาใช้บังคับแก่ผู้ที่มีอายุต่ำกว่า 18 ปี ในขณะที่กระทำผิด (ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ, 2546: 569) กล่าวได้ว่าฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมไทยด้านอาชญวิทยาจึงเคลื่อนย้ายจากกระบวนการแก้แค้นทดแทนมาเป็นกระบวนการบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิด (rehabilitation model)

(2.3) ผลการปะทะกันเชิงปรัชญาในระดับกระบวนการยุติธรรมทำให้เกิดการกลืนกลายในองค์กรกระบวนการยุติธรรมดังนี้

1) ตำรวจ

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง องค์กรตำรวจมีการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างคือ เปลี่ยนชื่อกรมตำรวจภูธรเป็นกรมตำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2475 มีฐานะเป็นกรมสังกัดกระทรวงมหาดไทย และแบ่งส่วนราชการออกเป็นราชการบริหารส่วนกลางและภูมิภาค หลังจากมีพระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารแผ่นดิน พ.ศ. 2495 เป็นเหตุให้งานตำรวจขยายไปในส่วนภูมิภาคตามระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาคที่แบ่งเป็นภาค จังหวัด อำเภอ แต่กระนั้นองค์กรตำรวจก็ยังไม่มีความหมายเฉพาะจนกระทั่ง พ.ศ. 2521 องค์กรตำรวจจึงมีความหมายของตนเองโดยเฉพาะคือพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการตำรวจ พ.ศ. 2521 (ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2530: 145-153)

การเปลี่ยนแปลงวิธีการปฏิบัติงาน ตำรวจมีอำนาจหน้าที่ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา พ.ศ. 2478 และข้อบังคับกระทรวงมหาดไทยเกี่ยวกับ

การสืบสวน ตรวจสอบ จับกุม ผู้กระทำผิดอาญา โดยในจังหวัดพระนครฯและธนบุรีให้ข้าราชการ ตำรวจตั้งแต่ร้อยตำรวจตรีขึ้นไป เป็นพนักงานสอบสวน ส่วนจังหวัดอื่นให้ปลัดอำเภอและ นายอำเภอเป็นพนักงานสอบสวน ต่อมากระทรวงมหาดไทยได้มีข้อบังคับกระทรวงมหาดไทยว่า ด้วยระเบียบการสอบสวนคดีอาญา พ.ศ. 2499 กำหนดให้ข้าราชการตำรวจที่มียศร้อยตำรวจตรีขึ้นไป เป็นพนักงานสอบสวน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2523 กระทรวงมหาดไทยได้ออกข้อบังคับกระทรวงมหาดไทย ว่าด้วยระเบียบการสอบสวนคดีอาญา กำหนดให้ข้าราชการตำรวจยศร้อยตำรวจตรีขึ้นไป เป็น พนักงานสอบสวน แต่การจะจับกุมผู้ใดต้องมีหมายจับ ในกรุงเทพฯ ต้องขอความเห็นชอบในการ จับกุมและออกหมายจับต่อปลัดกระทรวงมหาดไทยหรือผู้ที่ได้รับมอบหมายก่อน สำหรับส่วน ภูมิภาคให้ขอรับความเห็นชอบในการจับกุมและออกหมายจับจากผู้ว่าราชการจังหวัด การออก ข้อบังคับดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการปะทะกันระหว่างปรัชญากฎหมายบ้านเมืองกับปรัชญา กฎหมายธรรมชาติที่คุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนด้วยการตรวจสอบการใช้อำนาจของ ตำรวจมากขึ้น (กองวิชาการ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2543: 97-106)

กรมตำรวจมีวิวัฒนาการมาตามลำดับจนเป็น หน่วยงานขนาดใหญ่ มีกำลังพลมากกว่า 200,000 คน จำเป็นต้องมีระบบการบริหารจัดการที่ คล่องตัว เป็นอิสระ กระจายอำนาจ และเปิดโอกาสให้สังคมมีส่วนร่วมในการตรวจสอบการ บริหารงานและให้ข้อเสนอแนะได้ จึงเกิดกระแสการปรับปรุงโครงสร้างกรมตำรวจตั้งแต่ พ.ศ. 2522 เรื่อยมา ในปี พ.ศ. 2530 กรมตำรวจได้วางแผนแม่บท ฉบับที่ 1 นำแนวคิดชุมชนสัมพันธ์มาใช้ ในการปฏิบัติงานเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนกับตำรวจ (กองพัฒนาป้องกันอาชญากรรม สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2549: 15) ในที่สุดคณะกรรมการปรับปรุงโครงสร้างมีข้อสรุปว่าเห็นควร จัดโครงสร้างกรมตำรวจตามแบบตำรวจญี่ปุ่นเนื่องจากมีระบบการปกครอง และรูปแบบการบริหาร ราชการแผ่นดินคล้ายคลึงกัน รัฐบาลขณะนั้นจึงได้ตราพระราชกฤษฎีกาโอนกรมตำรวจ กระทรวงมหาดไทย ไปจัดตั้งเป็นสำนักงานตำรวจแห่งชาติเมื่อวันที่ 17 ตุลาคม 2541 องค์การตำรวจ ไทยจึงเป็นส่วนราชการที่มีฐานะเทียบเท่ากรมไม่สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรีขึ้นตรงต่อ นายกรัฐมนตรี เรียกว่าสำนักงานตำรวจแห่งชาติ และในปี พ.ศ. 2547 มีพระราชบัญญัติตำรวจ แห่งชาติ ปรับปรุงโครงสร้างการบริหารงานของตำรวจขึ้นอีกครั้งหนึ่ง สำนักงานตำรวจแห่งชาติจึง เป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่ความรับผิดชอบในการดำเนินคดีอาญา บังคับใช้กฎหมายเพื่อควบคุม พฤติกรรมสมาชิกในสังคมให้เกิดความสงบเรียบร้อย บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชนและดูแล รักษาผลประโยชน์สาธารณะ (กองนิติการ สำนักงานกฎหมายและสอบสวน สำนักงานตำรวจ แห่งชาติ, 2549: 5-8) โดยมีวิสัยทัศน์ว่าเป็นหน่วยงานบังคับใช้กฎหมายที่ประชาชนให้ความไว้วางใจ เชื่อมั่น ศรัทธาและบริการประชาชน พันธกิจประกอบด้วย ถวายความปลอดภัยของคัมภีร์พระมหากษัตริย์

และพระบรมวงศานุวงศ์ ให้บริการที่ดีโดยยึดประชาชนเป็นศูนย์กลางและชุมชนเป็นฐาน ป้องกัน และควบคุมอาชญากรรมโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม อำนาจความยุติธรรมโดยยึดหลักนิติธรรม รักษาความสงบเรียบร้อยและความมั่นคงของชาติด้วยการบริหารจัดการที่ดี ส่งเสริมให้ชุมชนและท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรม ดัดต่อแลกเปลี่ยนความรู้ และประสานงานทางวิชาการกับองค์กรปราชญ์และสถาบันทางวิชาการอื่นๆทั้งในและต่างประเทศ ประเด็นยุทธศาสตร์ ของสำนักงานตำรวจแห่งชาติได้แก่ การให้บริการที่ดีแก่ประชาชนและชุมชน การควบคุมอาชญากรรม ให้อยู่ในระดับที่ไม่กระทบต่อการดำเนินชีวิตปกติสุขของประชาชน การอำนวยความยุติธรรม ความมั่นคงของชาติ การควบคุมการจราจรและการบริการสังคม การบริหารจัดการที่ดี (กอง สารนิเทศ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2550: 8-35) จากอำนาจหน้าที่ดังกล่าว ตำรวจจึงมีบทบาทที่สำคัญ 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

ส่วนแรก การปราบปรามอาชญากรรมทุกรูปแบบ โดยใช้วิธีการตามที่กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาให้อำนาจหน้าที่ไว้ เริ่มตั้งแต่การสืบสวน สอบสวน ค้น จับกุม คุมขัง เพื่อบังคับใช้กฎหมายที่มีโทษทางอาญาต่างๆ เพื่อปราบปราม อาชญากรรมควบคู่ไปกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน

ส่วนที่สอง การป้องกันอาชญากรรม ตำรวจจะ ดำเนินยุทธวิธีต่าง ๆ ทั้งการพัฒนาระบบงานสายตรวจและ โครงการตำรวจชุมชนสัมพันธ์ เพื่อ แสวงหาความร่วมมือจากประชาชน

2) อัยการ

ภายหลังการประกาศใช้พระธรรมนูญศาล ยุติธรรม ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา พ.ศ. 2478 และพระราชบัญญัติพนักงานอัยการ เป็นผลให้เกิดการจัดระเบียบหน้าที่ขององค์กรอัยการใหม่ ยกเลิกศาลโปริสภาและอำนาจฟ้องของ ตำรวจนครบาล การฟ้องคดีอาญาตกเป็นหน้าที่ของพนักงานอัยการแต่ฝ่ายเดียว แต่จะฟ้องคดีที่ยัง ไม่ได้สอบสวนมาก่อนและจะสอบสวนคดีเองอย่างแต่ก่อนไม่ได้ ส่วนการจัดองค์กรอัยการนั้น ใน ปี พ.ศ. 2476 อัยการมีฐานะเป็นกรมในสังกัดกระทรวงมหาดไทย หลัง พ.ศ. 2500 ได้ขยายงานมี อัยการเขตในราชการบริหารส่วนกลาง ส่วนราชการบริหารส่วนภูมิภาคมีเพียงอัยการจังหวัด ในปี พ.ศ. 2503 ได้มีกฎหมายแยกอัยการออกจากข้าราชการพลเรือน เมื่อ พ.ศ. 2531 มีพระราชกฤษฎีกา แบ่งส่วนราชการจัดตั้งสำนักงานคุ้มครองสิทธิและช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชนขึ้น จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2534 กรมอัยการได้เปลี่ยนเป็นสำนักงานอัยการสูงสุดตามประกาศของคณะ รักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ฉบับที่ 47 และฉบับที่ 49 พ.ศ. 2534 อยู่ในการกำกับของ นายกรัฐมนตรี (สำนักงานอัยการจังหวัดแม่สะเรียง, 2550: 13-18) ต่อมาเมื่อมีการปฏิรูประบบ

ราชการ เมื่อ พ.ศ. 2547 สำนักงานอัยการสูงสุดได้โอนไปเป็นส่วนราชการเทียบเท่ากรมอยู่ในบังคับบัญชาของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม มีอำนาจหน้าที่ในการอำนวยความสะดวกด้วยการวินิจฉัยสั่งคดี ดำเนินคดีอาญาทั้งปวง รักษาผลประโยชน์ของรัฐ ด้วยการให้คำปรึกษาด้านกฎหมาย แก่หน่วยงานของรัฐ ดำเนินคดีแพ่ง คดีปกครอง คดีล้มละลายหรือแก้ต่างคดีให้แก่หน่วยงานของรัฐและนิติบุคคลที่ตั้งขึ้น โดยกฎหมายในฐานะทนายแผ่นดิน และคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้วยการช่วยเหลือทางกฎหมาย (สำนักงานอัยการจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 22550: 16-17) โดยมีวิสัยทัศน์ว่า ในปี พ.ศ. 2555 สำนักงานอัยการสูงสุด จะเป็นองค์กรอัยการในระดับเดียวกับองค์กรอัยการนานาชาติ ด้วยการสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ในการบริหารจัดการ การอำนวยความสะดวกด้วยมาตรฐานสากล เพื่อรักษาผลประโยชน์ของรัฐและประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ มุ่งเน้นผลสัมฤทธิ์ในทุกภารกิจด้วยภูมิปัญญา ความรู้ ความสามารถ ความซื่อสัตย์ สุจริต และความรับผิดชอบ ก่อปรด้วยคุณธรรมและจริยธรรม จากวิสัยทัศน์ดังกล่าว พนักงานอัยการจึงมีบทบาท 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ การดำเนินคดีตามกฎหมายทั้งปวง และการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชน ตามแผนงานป้องกันและควบคุมอาชญากรรม ประกอบไปด้วยโครงการประνομข้อพิพาทระดับหมู่บ้าน โครงการฝึกอบรมพนักงานอัยการและนิติกรเพื่อเป็นวิทยากร และฝึกอบรมกรรมการหมู่บ้านทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยประνομข้อพิพาท โครงการเผยแพร่ความรู้ทางกฎหมายแก่ประชาชนเพื่อสนับสนุนการปราบปรามยาเสพติดและการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ โครงการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยด้วยการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับสิทธิหน้าที่ตามกฎหมายแก่ประชาชน ให้ความช่วยเหลือในการทำนิติกรรมสัญญา แผนงานคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ ส่งเสริมการบังคับใช้กฎหมาย และระบบการคุ้มครองทางสังคมของรัฐให้บังเกิดความยุติธรรมยิ่งขึ้น ลดปัญหาข้อพิพาทและการกระทำอันไม่เป็นธรรมต่างๆ ในสังคม รวมทั้งให้ความคุ้มครองกลุ่มคนยากจนและด้อยโอกาส ด้วยโครงการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท และกระบวนการยุติธรรม เบื้องต้นสำหรับประชาชน

3) ศาล

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ศาลมีการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างคือการแยกศาลทางตุลาการออกจากฝ่ายบริหาร การปรับปรุงศาลตามพระธรรมนูญศาลยุติธรรม พ.ศ. 2451 และประกาศจัดระเบียบราชการกระทรวงยุติธรรม พ.ศ. 2455 เปลี่ยนตำแหน่งเสนาบดีเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวง มีอธิบดีศาลฎีการับผิดชอบงานของศาลฎีกา และจัดระเบียบการแบ่งส่วนราชการแบ่งศาลออกเป็น 3 ชั้น คือ ศาลชั้นต้น ประกอบด้วย ศาลแพ่ง ศาลอาญา ศาลจังหวัด ศาลแขวง ศาลคดีเด็กและเยาวชน ศาลอุทธรณ์ พิจารณาคดีที่อุทธรณ์คำพิพากษาหรือคำสั่งมาจากศาลชั้นต้น และศาลฎีกา พิจารณาคดีที่ฎีกาคำพิพากษาหรือคำสั่งมาจาก

ศาลอุทธรณ์ ในชั้นนี้คำพิพากษาหรือคำสั่งถือเป็นที่สุด เมื่อ พ.ศ. 2477 ประกาศใช้พระธรรมนูญศาลยุติธรรม และแก้ไขเพิ่มเติมเมื่อปี พ.ศ. 2482 เปลี่ยนชื่ออธิบดีศาลฎีกาเป็นประธานศาลฎีกา การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างที่สำคัญคือการแยกศาลเป็นองค์กรอิสระเมื่อปี พ.ศ. 2543 โดยมีสำนักงานศาลยุติธรรมเป็นหน่วยงานธุรการ ทั้งนี้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ถือเป็น การปฏิรูปการศาลครั้งสำคัญ นับแต่การปฏิรูปครั้งสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เนื่องจากแต่เดิม แม้ ตุลาการจะมีอิสระในการพิจารณาคดี แต่ฝ่ายบริหารยังมีอำนาจในการบริหารงานบุคคล การแยก เป็นอิสระอย่างแท้จริงจึงเป็นหลักประกันความยุติธรรมที่ประชาชนจะได้รับแม้จะมีคดีพิพาทกับ ฝ่ายบริหาร

ศาลยุติธรรมมีภารกิจหลักสามประการ คือ การ พิจารณาพิพากษาคดี การไกล่เกลี่ยระงับข้อพิพาท และการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพตามกฎหมาย โดยมีวิสัยทัศน์ว่า “ศาลยุติธรรมเป็นสถาบันหลักในการอำนวยความยุติธรรม และคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพของประชาชน ด้วยความเที่ยงธรรมรวดเร็วและเสมอภาคภายใต้หลักนิติธรรม” เพื่อให้ บรรลุวิสัยทัศน์ ศาลยุติธรรมได้กำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์การดำเนินงาน (แผนยุทธศาสตร์ ศาลยุติธรรม, 2549: 3, 13-21) ได้แก่ (1) นโยบายด้านการพัฒนาการอำนวยความยุติธรรม ส่งเสริม การระงับข้อพิพาททางด้านกฎหมายในศาลยุติธรรมด้วยการไกล่เกลี่ยก่อนการดำเนินกระบวนการ พิจารณา การประนีประนอมข้อพิพาทโดยการอนุญาโตตุลาการ (2) นโยบายด้านการบริหาร ราชการศาลและสำนักงานศาลยุติธรรม ด้วยการพัฒนากระบวนการ ขั้นตอน และระบบงานศาล ยุติธรรมให้มีประสิทธิภาพ จัดโครงสร้างการบริหารงานให้กระชับรัดดองตัวแบบแนวราบ กระจายอำนาจในการบริหาร พัฒนาระบบบริหารงบประมาณให้มีการจัดสรรทรัพยากรแก่ศาลและ หน่วยงานอย่างเหมาะสม และ (3) นโยบายด้านการพัฒนาบุคคลและกฎหมาย ด้วยการส่งเสริมและ พัฒนาการบริหารงานบุคคลโดยระบบคุณธรรม กำกับดูแลตรวจสอบ และคุ้มครองข้าราชการศาล ยุติธรรม การทำงานเป็นทีม สร้างความภาคภูมิใจและวัฒนธรรมองค์กรที่ดี พัฒนาสวัสดิการและ สิทธิประโยชน์ต่างๆ ส่งเสริมการศึกษาและวิจัยกฎหมาย พัฒนากฎหมายและระบบการพิจารณาคดี ของศาลให้มีประสิทธิภาพ

4) ราชทัณฑ์

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การราชทัณฑ์มี การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่สำคัญ 2 ส่วน ส่วนแรก การเปลี่ยนแปลงวิธีประหารชีวิตด้วยคาบ มาเป็นการประหารชีวิตโดยใช้ปืน มีการกำหนดคน โยบายอาญา และหลักทัณฑ์ปฏิบัติให้สอดคล้อง กับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและอารยะประเทศยิ่งขึ้น ประกาศใช้พระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479 ให้กรมราชทัณฑ์มีหน้าที่เกี่ยวกับการเรือนจำ การกักกัน ผู้มีสันดานเป็น โจรผู้ร้าย การฝึกและอบรม

เด็กคัดค้านคน ส่วนที่สอง เป็นการขยายงานไปในส่วนภูมิภาคให้มีเรือนจำจังหวัด และเรือนจำอำเภอ กำหนดหลักการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังตามมาตรฐานขั้นต่ำขององค์การสหประชาชาติ โดยคำนึงถึงหลักสิทธิมนุษยชน และฟื้นฟูอบรมแก้ไขผู้กระทำผิดให้กลับตนเป็นพลเมืองดีต่อไป

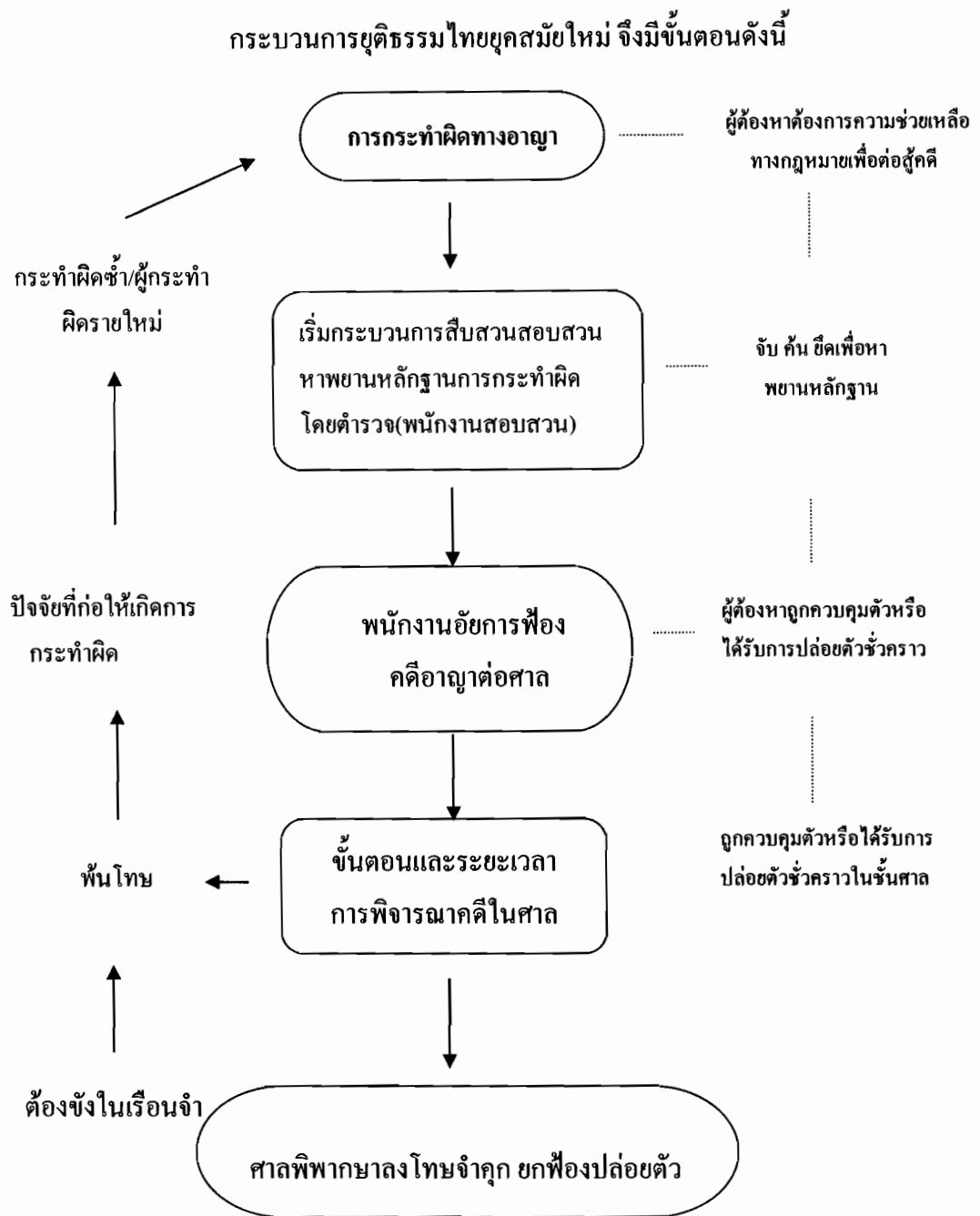
ปัจจุบัน กรมราชทัณฑ์เป็นหน่วยงานปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดให้เป็นไปตามคำพิพากษาและคำสั่งของศาล มีหน้าที่ความรับผิดชอบ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นเรือนจำและทัณฑสถานมีหน้าที่กักขังตัวผู้กระทำผิดที่ศาลพิพากษาจำคุก และอีกส่วนหนึ่งเป็นการพัฒนาการลงโทษตามหลักการแก้แค้นทดแทน (retribution) เพื่อยับยั้งและปราบปรามอาชญากรรม เพื่อตัดโอกาสการกระทำผิด (incapacitation) เพื่อแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิด (rehabilitation) และนำคนคืนสู่สังคม (reintegration) โดยใช้กระบวนการทางสังคมสงเคราะห์ จัดสวัสดิการ ฝึกวิชาชีพ ให้การศึกษา จัดหางานให้ทำตลอดจนจัดบริการต่าง ๆ ให้แก่ผู้ต้องขังช่วยให้การปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ในปี พ.ศ. 2545 ได้มีการปฏิรูประบบราชการ กรมราชทัณฑ์ได้อินย้ายจากกระทรวงมหาดไทยมาสังกัดกระทรวงยุติธรรม ในปี พ.ศ. 2546 และแบ่งส่วนราชการออกเป็นราชการบริหารส่วนกลาง 3 สำนัก ได้แก่ สำนักทัณฑวิทยา สำนักทัณฑปฏิบัติ และสำนักพัฒนาพฤตินิสัย เรือนจำพิเศษ 4 แห่ง ทัณฑสถาน 26 แห่ง สถานกักกัน 1 แห่ง สถานกักขัง 2 แห่ง การบริหารส่วนภูมิภาคประกอบด้วย เรือนจำจังหวัด 55 แห่ง เรือนจำอำเภอ 24 แห่ง กรมราชทัณฑ์ได้จัดตั้งสำนักทัณฑวิทยาขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางในการส่งเสริมการศึกษาวินัยและระดมข้อคิดเห็นทางวิชาการจากหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง (กรมราชทัณฑ์, 2549) และในปีเดียวกันได้มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการลงโทษประหารชีวิต จากการใช้ปืนยิงเป็นการฉีดสารพิษแทน ตามพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญา ฉบับที่ 16 พ.ศ. 2546 (ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ, 2549: 56) จากอำนาจหน้าที่ดังกล่าวกรมราชทัณฑ์จึงมีวิสัยทัศน์ว่า “กรมราชทัณฑ์เป็นองค์กรชั้นนำของอาเซียนในการควบคุม แก้ไข และพัฒนาพฤตินิสัยผู้ต้องขัง เพื่อคืนคนดีมีคุณค่าสู่สังคม” พันธกิจประกอบไปด้วยการควบคุมผู้ต้องขังอย่างมีอาชีพ บำบัด ฟื้นฟู และแก้ไขพฤตินิสัยของผู้ต้องขังอย่างมีประสิทธิภาพ (กรมราชทัณฑ์, 2549)

กล่าวได้ว่า การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมไทย เป็นผลให้แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ชุมชน และกระบวนการยุติธรรมเปลี่ยนแปลงไปดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 11 แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ชุมชน และกระบวนการยุติธรรม

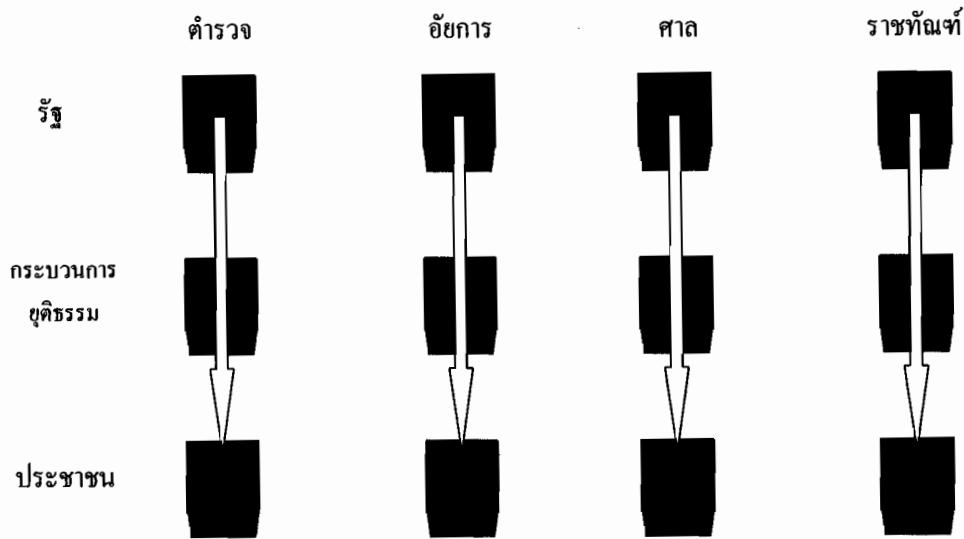
ก่อนการปฏิรูปกฎหมาย	หลังการปฏิรูปกฎหมาย
<p>ก่อนการกำเนิดรัฐ กฎหมายอยู่ในระดับพฤติกรรมกฎหมาย (legal behavior) การใช้อำนาจของผู้ปกครองมีพื้นฐานของธรรมเนียม</p> <p>เมื่อรัฐไทยก่อรูปขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชนเป็นแบบอุปถัมภ์ (ระบบศักดินา-ไพร่) พื้นที่ที่อำนาจรัฐไปถึงบังคับใช้กฎหมายตราสามดวง พื้นที่ห่างไกลใช้จารีตประเพณีและกฎหมายท้องถิ่น</p> <p>ในระดับชุมชน พึ่งตนเองในการควบคุมอาชญากรรม ส่วนสังคมที่ซับซ้อน รัฐเป็นผู้ดำเนินการ</p> <p>ความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้เสียหาย-ผู้กระทำผิด-ชุมชน มีลักษณะประนีประนอม</p> <p>แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิอยู่ในกรอบของสิทธิชุมชน (community right)</p> <p>ความสัมพันธ์ระหว่าง รัฐ-ผู้กระทำผิดใช้การไต่สวนแบบจารีตนครบาล และวิธีการทางไสยศาสตร์ (การพิสูจน์ความบริสุทธิ์ด้วยการดำน้ำลุยไฟ) การค้ำน้ำสาบานที่วัดพระสิงห์ (เชียงใหม่) ตามอิทธิพลของพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักการจำเลยเป็นผู้พิสูจน์ความผิด (presumed guilty)</p>	<p>การขยายตัวของรัฐชาติ ผู้ปกครองใช้อำนาจผ่านกฎหมาย ภายใต้แนวคิดปฏิธานนิยมทางกฎหมายที่แยกศีลธรรมออกจากระบบคิด</p> <p>ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชนผสมผสานกันระหว่างการอุปถัมภ์แบบผู้ให้ผู้รับและความสัมพันธ์แบบปัจเจก สังคมมีความเสมอภาคทางกฎหมาย</p> <p>ตามหลักนิติรัฐ รัฐมีอำนาจจำกัดในการควบคุมอาชญากรรม กฎหมายมีความสำคัญและมีอำนาจใช้บังคับ มีความปลอดภัยพื้นฐานสามารถเข้าถึงความยุติธรรมเสมอหน้า</p> <p>ความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้เสียหาย-ผู้กระทำผิด-รัฐ มีลักษณะการต่อสู้คดี มุ่งลงโทษ</p> <p>แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิอยู่ในกรอบของประโยชน์ที่กฎหมายรับรอง (legal right)</p>

ที่มา: วินัย พงศ์ศรีเพียร (2549: 39)

ภาพ 11 กระบวนการดำเนินคดีอาญาของกระบวนการยุติธรรมไทย

แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการยุติธรรมไทยกับประชาชน จึงมีลักษณะผูกกันแนวตั้ง อิสระแนวนอน (vertical tied-up, horizontal free-up) แบบแผนดังกล่าวสะท้อนถึงแนวทางอำนาจนิยม แม้จะมีประสิทธิภาพแต่ในขณะเดียวกัน ขาดมิติพื้นที่ทางสังคม (social space) ชุมชนถูกลดบทบาทลงไป จนเกิดวัฒนธรรมการพึ่งพารัฐ ดังภาพต่อไปนี้

ภาพ 12 โครงสร้างความสัมพันธ์ของกระบวนการยุติธรรมไทย

ที่มา: ปรับปรุงจาก สุวิทย์ เมษินทรีย์ (2549: 58)

4.2.2.3 การปะทะทางความคิดของกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก

และกระแสรอง

แม้การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมไทยจะทำให้เกิดการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนมากขึ้น แต่ขณะเดียวกัน ในมิติเชิงสังคมกลับไม่มีพื้นที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง อีกทั้งยังประสบปัญหา คดีล้นศาล คนล้นคุก จึงเกิดความเคลื่อนไหวในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชนใหม่ มีการเสนอทางออกหลากหลายวิธีการ อาทิ การเสนอกระบวนการทสันใหม่ของศาล การเสนอกระบวนการยุติธรรมทางเลือกโดยเฉพาะกระบวนการยุติธรรมชุมชน (community justice process) ความเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นไปอย่างกว้างขวาง ดังนี้

(1) ความเคลื่อนไหวของตำรวจเกี่ยวกับชุมชน

ความเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นผลมาจากการปะทะทางความคิดในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรม จากการเน้นการควบคุมอาชญากรรมตามทฤษฎีบังคับใช้กฎหมายมาเป็นแนวคิดชุมชนสัมพันธ์ รูปธรรมการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างชัดเจนด้วยการกำหนดแผนงานชุมชนสัมพันธ์ของตำรวจขึ้นผ่านโครงการต่าง ๆ เมื่อ พ.ศ. 2530 โดยสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ดำเนินงานยุติธรรมชุมชนในรูปของตำรวจชุมชนสัมพันธ์ซึ่งกระทำเพื่อให้คนในสังคมหรือชุมชนรวมตัวกัน มีความสัมพันธ์ผูกพันกัน ร่วมมือประสานการปฏิบัติเพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานของตำรวจ และเป็นการดำเนินการอย่างเป็นทางการเพื่อให้ตำรวจมีปฏิสัมพันธ์อันดีกับชุมชน มีความเข้าใจปัญหาตลอดจนร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมเพื่อให้เกิดความ

สงบเรียบร้อยในชุมชนนั้น ๆ (กองพัฒนาป้องกันอาชญากรรม สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2549: 30-66)
นอกจากนี้ มีงานวิจัยของกองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติอีกหลายเรื่อง ได้แก่

ตาราง 12 งานวิจัยของหน่วยงานตำรวจ

หน่วยงาน	หัวข้อการวิจัย
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2543)	สถานการณ์และการป้องกันปราบปรามการแพร่ระบาดของยาบ้าในสถานศึกษา ศึกษาเฉพาะกรณีวิทยาลัยเทคนิคที่สังกัดกรมอาชีวศึกษา
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2543)	ความพึงพอใจและความคาดหวังของประชาชนต่อการปฏิบัติงานของตำรวจ
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2543)	ความหวาดกลัวอาชญากรรมประชาชน
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2544)	อาชญากรรมที่เกิดจากแรงงานต่างด้าว ศึกษากรณี จังหวัดสมุทรสาคร และระนอง
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2544)	การเสริมสร้างวินัยจราจร
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2544)	การกระทำผิดของเด็กและเยาวชน ปัญหาในการปฏิบัติหน้าที่ของตำรวจ
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2544)	การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ตำรวจตามมาตรการ ในการแก้ไขปัญหาการเกิดความไม่สงบใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2545)	โครงการสำรวจการบังคับใช้ พ.ร.บ.สุรา ในเด็กและเยาวชน
กองวิจัยและพัฒนา สำนัก งานตำรวจแห่งชาติ (2545)	โรงพักเพื่อประชาชน
กองวิจัยและพัฒนา สำนัก งานตำรวจแห่งชาติ (2547)	ระดับความผสมกลมกลืนระหว่างคนไทยและแรงงานต่างด้าวในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรม
กองวิจัยและพัฒนา สำนัก งานตำรวจแห่งชาติ (2545)	ปัญหาโสเภณีเด็ก
กองวิจัยและพัฒนา สำนัก งานตำรวจแห่งชาติ (2547)	สถานการณ์และการป้องกัน การลักลอบเล่นการพนันของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ
กองวิจัยและพัฒนา สำนัก งานตำรวจแห่งชาติ (2547)	ปัญหาและการป้องกันปราบปรามการพนันฟุตบอลของอุดมศึกษา

ตาราง 12 (ต่อ)

หน่วยงาน	หัวข้อการวิจัย
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2547)	ปัญหาการนำนโยบายจัดระเบียบสังคมไปปฏิบัติ: ศึกษากรณีปัญหาเด็กเยาวชนเข้าไปมั่วสุมในสถานบริการ
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2547)	พฤติกรรมการจับขังรถภายหลังมีมาตรการ การบันทึกคะแนนทดสอบผู้ขับขี่ที่กระทำผิดและการพักใช้ใบอนุญาตขับขี่
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2548)	การให้บริการของเจ้าหน้าที่ตำรวจปี 2548
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2548)	กระบวนการทัศน์ของตำรวจที่มีต่อการปฏิรูประบบราชการตามแนวทางใหม่
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2548)	การศึกษาปัญหาการก่อเหตุทะเลาะวิวาทของนักเรียนอาชีวศึกษา
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2548)	การศึกษาปัญหาการแข่งรถจักรยานยนต์บนท้องถนน
กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2549)	พฤติกรรมของผู้ขับขี่รถที่ดื่มสุราต่อการรณรงค์มาตรการเมาไม่ขับ

ที่มา: กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2551)

งานวิจัยเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการปฏิบัติงานของตำรวจบนความต้องการของประชาชน ดังที่ได้กำหนดโครงการด้านการป้องกันอาชญากรรมไว้ในแผนพัฒนา 5 ปี พ.ศ. 2550-2554 ของสำนักงานตำรวจแห่งชาติเพื่อเป็นกรอบในการจัดงบประมาณดำเนินงาน อาทิ โครงการฝากบ้านไว้กับตำรวจ โครงการตำรวจชุมชนสัมพันธ์ โครงการสายตรวจประชาชน โครงการตำรวจประจำชุมชน (ศูนย์ปฏิบัติการ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2550: 12) และยังมีงานศึกษาวิจัยในกลุ่มตำรวจอีกหลายเรื่อง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรม อาทิเช่น

ตาราง 13 งานวิจัย การมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรม

ผู้วิจัย	หัวข้อการวิจัย
กฤษณะชัย ลิ้มบุญแดง (2545)	การมีส่วนร่วมของชุมชนในการควบคุมอาชญากรรมด้านเศรษฐกิจและการพนันในจังหวัดชลบุรี
เกรียงศักดิ์ คงทับทิม (2546)	การมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการป้องกันปัญหา ยาเสพติด ศึกษาเฉพาะกรณีสถานีตำรวจภูธรตำบลกระต๊อบ อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม
ชุมพล หันชนะนา (2542)	การพัฒนาศักยภาพของผู้แจ้งข่าว ในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรม ศึกษาในพื้นที่กิ่งอำเภอโนนศิลา จังหวัดขอนแก่น
ชวฤทธิ์ ศรีประยูร (2546)	ประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานด้านการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรม ศึกษากรณีสถานีตำรวจภูธรตำบลนาพูน อำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่
ณัฐพงษ์ อินทรลักษณ์ (2542)	การมีส่วนร่วมของผู้ประกอบอาชีพรถจักรยานยนต์รับจ้าง ในการป้องกันอาชญากรรม ศึกษากรณีสถานีตำรวจภูธรตำบลประจักษ์จุฬาลงกรณ์ จังหวัดปทุมธานี
ดอกไม้ บุญศิลป์ (2540)	การมีส่วนร่วมของประชาชนในการสนับสนุนเจ้าพนักงานตำรวจในการควบคุมอาชญากรรม ศึกษากรณีเขตรับผิดชอบของสถานีตำรวจภูธรอำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี
ดำรงชัย รัตอากา (2542)	การมีส่วนร่วมในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรม ของกรรมการหมู่บ้านฝ่ายกิจการพิเศษและรักษาความสงบเรียบร้อย อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา
อรัญ โต้ยั้ง (2542)	การมีส่วนร่วมในการป้องกันปัญหาอาชญากรรมของผู้ประกอบการในเขตนิคมอุตสาหกรรมนวนคร อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
รัชนิกร โชติชยสถิตย์ (2542)	บทบาทของภาคเอกชนในการควบคุมอาชญากรรมเกี่ยวกับทรัพย์สิน (บทบาทของครอบครัว ชุมชนและธุรกิจเอกชนในการควบคุมอาชญากรรมเกี่ยวกับทรัพย์สิน)

ตาราง 13 (ต่อ)

ผู้วิจัย	หัวข้อการวิจัย
สุคริศา เวียงโอสถ (2547)	การมีส่วนร่วมในการป้องกันอาชญากรรมของประชาชนในเขตเทศบาลเมืองเชียงราย
สุภาพ วัณนิพิฐพงษ์ (2542)	การมีส่วนร่วมของสมาชิกแจ้งข่าวอาชญากรรมในการป้องกันอาชญากรรมในเขตจังหวัดนครปฐม
กิจจา ชัยเพชรโยธิน (2543)	การมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันอาชญากรรมในเขตนครบาล: กรณีศึกษาสถานีตำรวจนครบาล โศกคราม
ณัฐพล สุกระสร (2540)	อาชญากรรมกับโครงสร้างทางสังคม: ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนเมือง กิ่งเมือง กิ่งชนบทและชนบท เขตอำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี
ธรรมรักษ์ วันสุข (2543)	การมีส่วนร่วมในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมของผู้นำชุมชน กรณีศึกษาอำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์
เสรี เย็นสวัสดิ์ (2543)	การส่งเสริมบทบาทตำรวจชุมชนในการป้องกันอาชญากรรม

ที่มา: ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์/ วิจัย/ อิเล็กทรอนิกส์ (2551)

งานวิจัยเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดและแนวทางการปฏิบัติงานของตำรวจว่าได้พยายามแสวงหาความร่วมมือจากประชาชนเพื่อรักษาความสงบสุขของสังคม นอกจากนี้ จากการศึกษาพบว่า ในรอบปี พ.ศ. 2550 ตำรวจภูธรภาค 5 ได้มีการดำเนินโครงการที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมในเขตพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน 18 โครงการ 98 แห่ง (ตำรวจภูธรภาค 5, 2550) ประกอบด้วย โครงการอบรมอาสาสมัครตำรวจบ้าน โครงการสมาชิกแจ้งข่าวอาชญากรรม โครงการอาสาสมัครจราจรในสถานศึกษา โครงการฝึกอบรมอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน โครงการเหยี่ยวเวหา โครงการกต.ตร. โครงการสมาชิกแจ้งข่าวอาชญากรรมทางวิทยุสื่อสาร โครงการร่วมใจแจ้งภัยอาชญากรรม โครงการผู้ยามศิริวิไลซ์ โครงการสร้างเครือข่ายเตือนภัยยาเสพติด โครงการสถานีตำรวจจำลองในโรงเรียน โครงการตำรวจบ้านจิ๋ว โครงการเยาวชนสัมพันธ์ โครงการคุ้มพลังสามัคคี โครงการสมาชิกตำรวจชุมชน โครงการเยาวชนนักสืบรุ่นจิ๋วประจำหมู่บ้าน โครงการอบรมอาสาสมัครรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน (ชรบ.) โครงการบ้านและชุมชนปลอดภัย

กล่าวได้ว่าโครงการเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของแนวคิดและวิธีการของฝ่ายตำรวจในการดำเนินการด้วยยุทธวิธียึดพื้นที่และแสวงหาความร่วมมือจากประชาชนในการแก้ไขปัญห และในปี พ.ศ.2550 สำนักงานตำรวจแห่งชาติได้เสนอร่างพระราชบัญญัติใกล้เคียงข้อพิพาทคดีอาญาในชั้นสอบสวน มีสาระสำคัญเพื่อกำหนดระเบียบวิธีการใกล้เคียงคดีในชั้นพนักงานสอบสวนให้มีกฎหมายรองรับ (สำนักงานกฎหมายสำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, 2551)

(2) ความเคลื่อนไหวของอัยการเกี่ยวกับชุมชน: ยุติธรรมชุมชนในมุมมองของอัยการ

แม้วัฒนธรรมของอัยการเน้นไปที่ตัวบทกฎหมายเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม องค์การอัยการได้เล็งเห็นความสำคัญของชุมชนจึงดำเนินงานเกี่ยวกับชุมชนด้วยการจัดตั้งสำนักงานคุ้มครองสิทธิและช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชน (สคช.) ตามคำสั่งกรมอัยการที่ 174/2525 ลงวันที่ 15 กันยายน 2525 ตามที่กำหนดไว้ในแผนแม่บทมหาดไทย ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2525 - 2529) (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2549: 185) ดังนั้น อัยการจึงเกี่ยวข้องกับชุมชนดังนี้

(2.1) โครงการประนอมข้อพิพาท รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยได้ออกข้อบังคับกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยการปฏิบัติประนีประนอมข้อพิพาทของคณะกรรมการหมู่บ้าน พ.ศ. 2530 ขึ้น เพื่อให้คณะกรรมการหมู่บ้านในชนบทปฏิบัติหน้าที่ในการประนอมข้อพิพาทระหว่างราษฎรในหมู่บ้านให้เป็นไปโดยเรียบร้อย และกรมอัยการได้นำโครงการนี้ไปดำเนินการ(สำนักงานคุ้มครองสิทธิและช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชน สำนักงานอัยการสูงสุด, 2536)

(2.2) การดำเนินโครงการเกี่ยวกับชุมชน

สำนักงานอัยการสูงสุดได้จัดทำโครงการเผยแพร่ความรู้ทางกฎหมายผ่านสำนักงานคุ้มครองสิทธิและช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชน เช่น

โครงการการประนอมข้อพิพาทในระดับท้องถิ่น ทั้งคดีแพ่งและคดีอาญา โดยในทางอาญานั้นต้องเป็นคดีความผิดอันยอมความได้ เช่น ความผิดฐานลักทรัพย์ ว่างราวทรัพย์ ไม่มีเหตุฉกรรจ์ ความผิดฐานฉ้อโกง โกงเจ้าหนี้ ชักยอก รับของโจร ทำให้เสียทรัพย์ บุกรุก โดยผู้กระทำผิดและผู้เสียหายมีความสัมพันธ์เป็นพิเศษต่อกันตามกฎหมาย เช่น เป็นสามีหรือภริยาโดยชอบด้วยกฎหมาย หรือเป็นผู้บุกรุก หรือผู้สืบสันดาน หรือพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันกระทำต่อกัน ความผิดเกี่ยวกับการค้า เกี่ยวกับเพศและเกี่ยวกับเสรีภาพบางมาตรา ความผิดฐานเปิดเผยความลับ ความผิดฐานหมิ่นประมาท ความผิดฐานทำให้เสียทรัพย์บางมาตรา และความผิดฐานบุกรุกบางมาตรา และความผิดลหุโทษ เป็นต้น

โครงการอนุญาตตุลาการหมู่บ้าน ดำเนินการได้เฉพาะคดีแพ่ง คู่ความสามารถเลือกผู้เป็นอนุญาตตุลาการตัดสินคดีของตนจากผู้ชำนาญเฉพาะด้านในสาระสำคัญคดีที่พิพาท และเป็นบุคคลที่ทั้งสองฝ่ายเคารพไว้วางใจ คู่ความสามารถรักษาความลับของตนไว้ได้ เพราะไม่มีการพิจารณาคดีที่เปิดเผยต่อสาธารณชน การเจรจาความเป็นกันเองมากกว่าการพิจารณาในศาล จึงคงความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันไว้ได้ ผลการตัดสินมักสมประโยชน์ทั้งสองฝ่าย

(2.3) การใช้อำนาจยุติคดี พนักงานอัยการมีอำนาจในการยุติคดี 3 ประการ คือ

ประการแรก การออกคำสั่งไม่ฟ้องคดีเมื่อเห็นว่าเป็นประโยชน์แห่งความยุติธรรม ดังคดีแม่ลูกอ่อนขโมยขาลาเปา ซึ่งอัยการสูงสุดออกคำสั่งไม่ฟ้องเพื่อประโยชน์สาธารณะ เนื่องจากหญิงนั้นกระทำผิดด้วยความยากจนเหลือทนทานและทรัพย์สินนั้นมีราคาเล็กน้อย เป็นการกระทำไม่เกินสมควรแก่เหตุเพราะหญิงนั้นขโมยขาลาเปาเพียงลูกเดียวสำหรับลูกของตนเท่านั้น

ประการที่สอง การใช้อำนาจตามมาตรา 63 พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัว และวิธีการพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 กำหนดให้ในคดีความผิดที่มีอัตราโทษอย่างสูงไม่เกิน 5 ปี เมื่อพิจารณาโดยคำนึงถึงเงื่อนไขต่างๆ แล้วเห็นว่าเด็กหรือเยาวชนนั้นยินยอมที่จะอยู่ในความควบคุมของสถานพินิจ และอาจกลับตนเป็นคนดีได้โดยไม่ต้องฟ้อง ผู้อำนวยการสถานพินิจสามารถแจ้งความเห็นดังกล่าวมายังพนักงานอัยการ หากพนักงานอัยการเห็นชอบ คำสั่งไม่ฟ้องคดีของพนักงานอัยการเป็นที่สุด (ปิยาภรณ์ พิสิฐพิทย์, 2547: 1-4)

ประการที่สาม สำนักงานอัยการสูงสุดได้เสนอมาตรการชะลอการฟ้อง (suspension of prosecution) เพื่อให้คดีขึ้นสู่ศาลลดลง ทั้งเป็นการลดปริมาณนักโทษ สอดคล้องกับแนวทางกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ หลีกเลี่ยงโทษจำคุกระยะสั้นที่อาจทำให้มีการถ่ายทอดพฤติกรรมระหว่างต้องโทษ และหลีกเลี่ยงการมีมลทินของผู้กระทำผิด โดยมาตรการชะลอการฟ้องดังกล่าวเป็นกระบวนการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิดที่มีใช้ผู้กระทำความผิดคดีนี้เสีย ไม่มีสภาพแวดล้อมและลักษณะเป็นอาชญากร เช่น เป็นผู้ซึ่งไม่เคยได้รับโทษจำคุกมาก่อน หรือเคยรับโทษจำคุกมาก่อน แต่เป็นโทษสำหรับความผิดที่ได้กระทำโดยประมาท หรือความผิดลหุโทษ ความผิดที่จะยื่นขอชะลอการฟ้องจะต้องมีอัตราโทษอย่างสูงไม่เกิน 5 ปี หรือเป็นการกระทำความผิดโดยประมาท และมีข้อพิจารณาถึงสภาพแวดล้อมของผู้ต้องหา พฤติการณ์ ความหนักเบาแห่งความเสียหาย ความหนักแน่นของเจตนา หรือขีดแห่งความประมาท

การสำนึกผิด การพยายามบรรเทาผลร้าย ผลกระทบแก่ชีวิตในอนาคตของผู้ต้องหาหากมีการลงโทษ และเงื่อนไขที่ว่าผู้เสียหายต้องการให้ลงโทษหรือไม่ เนื่องจากระบบกฎหมายไทย ให้สิทธิแก่ผู้เสียหายยื่นฟ้องคดีเองได้ (ชาติ ชัยเดชสุริยะ, 2549: 180-181)

บทบาทของพนักงานอัยการกับกระบวนการยุติธรรมทางเลือกดังกล่าว เปิดโอกาสให้ชุมชนร่วมรับผิดชอบและแก้ไขปัญหามากขึ้น นอกจากนี้สำนักงานอัยการสูงสุดได้จัดตั้งสถาบันกฎหมายอาญาคriminal law เมื่อปี พ.ศ. 2540 เพื่อเป็นศูนย์กลางในการส่งเสริมการศึกษาวิจัยและพัฒนากฎหมายอาญาและกระบวนการยุติธรรมโดยคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน (สำนักงานอัยการสูงสุด, 2549) งานวิจัยของอัยการมีดังต่อไปนี้

ตาราง 14 งานวิจัยของอัยการ

ผู้วิจัย	หัวข้องานวิจัย
คำริห์ สุดเดมิย์ (2541)	การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทโดยองค์กรฝ่ายบริหาร : ศึกษาเฉพาะกรณีการไกล่เกลี่ยประนอมข้อพิพาทของสำนักงานคุ้มครองสิทธิและช่วยเหลือกฎหมายแก่ประชาชน สำนักงานอัยการสูงสุด
วันชัย รุจนวงศ์ และคณะ (2543)	กฎหมายและแนวปฏิบัติในประเทศไทยเฉพาะกรณีไม่สอดคล้องตามอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กและข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนา
รัชชม อรรถภิญโญ (2544)	กฎหมายสิ่งแวดล้อมของไทย : หลักการสำคัญปัญหาและอุปสรรค และแนวทางแก้ไขปรับปรุง
พีระศักดิ์ ศรีสุพล (2544)	การชะลอการฟ้อง
รัชชม อรรถภิญโญ (2545)	การระงับข้อพิพาทในคดีสิ่งแวดล้อม
สถาบันกฎหมายอาญา	การพัฒนากฎหมายป้องกันและปราบปรามองค์กร
ประธาน วัฒนวาณิชย์ และคณะ (2545)	อาชญากรรมข้ามชาติ ระยะที่ 1
สถาบันกฎหมายอาญา (2546)	การพัฒนากฎหมายป้องกันและปราบปรามองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ ระยะที่ 2 (หัวข้อที่ 1-19)
นวนน้อย ตรีรัตน์ และคณะ (2546)	สภาพความรุนแรงของปัญหาองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติในประเทศไทย (หัวข้อที่ 1)

ตาราง 14 (ต่อ)

ผู้วิจัย	หัวข้องานวิจัย
ประธาน วัฒนวาณิชช์ และคณะ (2546)	การใช้ถ้อยคำในอนุสัญญาสหประชาชาติเพื่อต่อต้านอาชญากรรมข้ามชาติที่จัดตั้งในลักษณะองค์กรและพิธีสารแนบท้าย (หัวข้อที่ 2)
ประธาน วัฒนวาณิชช์ และคณะ (2546)	การป้องกันองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ: ภายใต้อบรมมาตรา 31 อนุสัญญาสหประชาชาติเพื่อการต่อต้านอาชญากรรมข้ามชาติที่จัดตั้งในลักษณะองค์กร (หัวข้อที่ 3)
ประธาน จุฬาโรจน์ และคณะ (2546)	การกำหนดให้การมีส่วนร่วมในองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติเป็นความผิดอาญา (หัวข้อที่ 4)
ประธาน จุฬาโรจน์ และคณะ (2546)	ความช่วยเหลือทางกฎหมายซึ่งกันและกัน (หัวข้อที่ 5)
ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ และคณะ (2546)	การฉ้อราษฎร์บังหลวงและมาตรการในการต่อต้านองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ (หัวข้อที่ 6)
ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ และคณะ (2546)	ความรับผิดชอบของนิติบุคคล (หัวข้อที่ 7)
พรชัย คำนวิวัฒน์ และคณะ (2546)	เขตอำนาจในการดำเนินคดี (หัวข้อที่ 8)
พรชัย คำนวิวัฒน์ และคณะ (2546)	การส่งผู้ร้ายข้ามแดนและการโอนตัวนักโทษ (หัวข้อที่ 9)
พรชัย คำนวิวัฒน์ และคณะ (2546)	การโอนตัวนักโทษ (หัวข้อที่ 10)
อรรณพ ลิขิตจิตตะ และคณะ (2546)	เทคนิคการสืบสวนสอบสวนพิเศษ (หัวข้อที่ 11)
อรรณพ ลิขิตจิตตะ และคณะ (2546)	มาตรการส่งเสริมให้บุคคลให้ความช่วยเหลือหรือให้ข้อมูลแก่หน่วยงานที่บังคับใช้กฎหมาย (หัวข้อที่ 12)
สุทธิพล ทวีชัยการ และคณะ (2546)	การกำหนดความผิดฐานขัดขวางความยุติธรรม (หัวข้อที่ 13)
สุทธิพล ทวีชัยการ และคณะ (2546)	การคุ้มครองพยานและการให้ความช่วยเหลือและคุ้มครองผู้เสียหาย (หัวข้อที่ 14)
บุญญวิจักขณ์ เหล่ากอทิ และคณะ (2546)	ความร่วมมือด้านการบังคับใช้กฎหมายตามข้อ 27 แห่งอนุสัญญาสหประชาชาติเพื่อการต่อต้านอาชญากรรมข้ามชาติที่จัดตั้งในลักษณะองค์กร (หัวข้อที่ 15)

ตาราง 14 (ต่อ)

ผู้วิจัย	หัวข้องานวิจัย
บุญญวิจักขณ์ เหล่ากอที และคณะ (2546)	ระบบฐานข้อมูลอาชญากรรม : ข้อเสนอเทศตามข้อ 28 แห่งอนุสัญญาสหประชาชาติเพื่อต่อต้านอาชญากรรมข้ามชาติที่จัดตั้งในลักษณะองค์กร ค.ศ. 2000 (หัวข้อที่ 16)
บุญญวิจักขณ์ เหล่ากอที และคณะ (2546)	ความช่วยเหลือด้านการฝึกอบรมและวิชาการตามข้อ 29 แห่งอนุสัญญาสหประชาชาติเพื่อต่อต้านอาชญากรรมข้ามชาติที่จัดตั้งในลักษณะองค์กร ค.ศ. 2000 (หัวข้อที่ 17)
สรรพสิทธิ์ คุ้มประพันธ์ และคณะ (2546)	มาตรการในการแก้ไขปัญหาค้ามนุษย์โดยเฉพาะสตรีและเด็ก (หัวข้อที่ 18)
พิศวาท สุคนธ์พันธุ์ (2547)	มาตรการในการแก้ไขปัญหาค้ามนุษย์ผู้โยกย้ายถิ่น: ตามกฎหมายไทยและพิธีสารต่อต้านการค้ามนุษย์ผู้โยกย้ายถิ่น ทางบก ทะเลและอากาศ (หัวข้อที่ 19)
อุทัย อาทิวา และคณะ (2547)	ความร่วมมือระหว่างประเทศในการป้องกันและปราบปรามองค์กรอาชญากรรมและผู้มีอิทธิพล

ที่มา: สถาบันกฎหมายอาญา สำนักงานอัยการสูงสุด (2551)

จะเห็นได้ว่างานวิจัยของอัยการส่วนใหญ่เน้นไปที่การพัฒนากฎหมายบ้านเมืองมากกว่าการพัฒนาความรู้ที่เกี่ยวกับชุมชน

(3) ความเคลื่อนไหวของศาลเกี่ยวกับชุมชน: ยุติธรรมชุมชน
ในมุมมองของศาล

สำนักงานศาลยุติธรรมได้ดำเนินงานยุติธรรมชุมชนโดยตรงครั้งแรกตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 โดยได้กำหนดแผนการพัฒนาประสิทธิภาพระบบการอำนวยความสะดวกยุติธรรมและการคุ้มครองสิทธิของประชาชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบความมั่นคงทางสังคม และตามแผนแม่บทศาลและกระทรวงยุติธรรม

ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2538-2544) ได้กำหนดแผนส่งเสริมมาตรการแบ่งเบาภาระคดีไว้เพื่อส่งเสริมให้มีการลดภาระคดีบางประเภทไม่ต้องเข้าสู่ระบบการพิจารณาของศาล โดยได้จัดตั้งศูนย์ระงับข้อพิพาทภาคและส่งเสริมเผยแพร่การระงับข้อพิพาทในส่วนภูมิภาคขึ้น เพื่อรองรับงานด้านการไกล่เกลี่ยซึ่งจะส่งผลให้เกิดการประนีประนอมยอมความ การประนอมข้อพิพาทโดยผู้นำชุมชน รวมทั้งเป็นการส่งเสริมและเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการระงับข้อพิพาทในชุมชน ซึ่งมีกิจกรรมที่สำคัญคือ การจัดตั้งศูนย์ระงับข้อพิพาทภาคและการจัดอบรมหลักสูตรอาสาสมัครไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนให้กับผู้นำชุมชน (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2549: 186-187)

กรณีดังกล่าว ศาลเรียกว่ากระบวนการยุติธรรมทางเลือก โดยศาลได้ดำเนินการตามโครงการการประนอมข้อพิพาทด้วยวิธีการอื่น ๆ (alternative disputes resolution) 2 รูปแบบ คือการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและการอนุญาโตตุลาการ การไกล่เกลี่ยข้อพิพาท (mediation) เป็นการยุติหรือระงับข้อพิพาทด้วยการตกลงยินยอมของกลุ่มพิพาทเองโดยมีคนกลางเป็นผู้ไกล่เกลี่ยและเสนอแนวทางในการระงับข้อพิพาทนั้น ผู้ไกล่เกลี่ยอาจเป็นผู้พิพากษาหรือผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากผู้พิพากษาให้เป็นผู้ประนีประนอมก็ได้ กรณีที่เป็นการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่ศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท สำนักระงับข้อพิพาท ผู้ไกล่เกลี่ยคือบุคคลภายนอกที่ขึ้นทะเบียนไว้ กระบวนการไกล่เกลี่ยจะมีลักษณะไม่เป็นทางการ มีขั้นตอนที่เรียบง่าย ไม่เสียค่าใช้จ่าย สามารถกำหนดผลของการไกล่เกลี่ยได้ ไม่มีฝ่ายใดแพ้ เพราะถ้าตกลงกันได้ก็แสดงว่าชนะทั้งคู่ การไกล่เกลี่ยสามารถรักษาชื่อเสียง และสัมพันธภาพอันดีของกลุ่มพิพาทไว้เพราะกระบวนการเป็นการลับ ไม่เปิดเผยดังการพิจารณาคดีในศาล หน่วยงานที่ไกล่เกลี่ยคือศาลยุติธรรมที่วราชาณาจักร และศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท สำนักระงับข้อพิพาท สำนักงานศาลยุติธรรม เป็นการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทนอกศาล ประเภทคดีที่ไกล่เกลี่ยเป็นคดีแพ่งทั่วไป คดีอาญา เฉพาะความผิดที่ยอมความได้ เช่น คดีความผิดเกี่ยวกับเพศ หมิ่นประมาท ฉ้อโกง ชักยอกทรัพย์ ทำให้เสียทรัพย์ บุกรุก และคดีอาญาที่ราษฎรเป็น โจทก์ฟ้องโดยลำพัง (สำนักระงับข้อพิพาท สำนักงานศาลยุติธรรม, 2549)

นอกจากนี้ยังมีศาลเยาวชนและครอบครัว ได้นำกระบวนการยุติธรรมทางเลือกมาใช้ในรูปแบบของการประชุมกลุ่มเยาวชนอย่างเป็นรูปธรรมครั้งแรกในศาลจังหวัดนครพนมบุรีแผนกคดีเยาวชนและครอบครัวเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2547 และใช้ในศาลเยาวชนและครอบครัวทั่วประเทศเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2549 เป็นต้นมา (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2549: 188) โดยสรุปประเด็นว่าเป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ของศาลประกอบด้วย

(1) กระบวนการป้องกัน ด้วยการสร้างเครือข่ายพิทักษ์สิทธิเด็ก เยาวชน และครอบครัว เพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน (community-based program)

(2) กระบวนการ แก้ไข บำบัด พื้นฟู ในคดีที่ขึ้นสู่ศาล ผู้พิพากษาสมทบจะสืบค้นหาเหตุแห่งการกระทำผิดของเด็กและเยาวชนตามกระบวนการทางจิตวิทยา หากยังเรียนหนังสืออยู่ มีพฤติกรรมการกระทำผิดไม่รุนแรง จะดำเนินการคุมประพฤติโดยให้บิดา มารดา ผู้ปกครองหรือเครือข่ายชุมชนเป็นผู้สอดส่อง เข้ากิจกรรมปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในโครงการที่ศาลจัดขึ้น ถ้ามีผู้เสียหายจะนำเข้ากระบวนการประชุมกลุ่มเยียวยา และส่งเด็กและเยาวชนเข้าสู่กระบวนการแก้ไขบำบัดฟื้นฟูโดยคณะกรรมการสหวิชาชีพ (ประกอบ สนิษะเปสนันท์, 2549: 3)

บทบาทของศาลกับกระบวนการยุติธรรมทางเลือกดังกล่าว เป็นการให้ชุมชนมีส่วนร่วมรับผิดชอบและแก้ไขปัญหามากขึ้น นอกจากนี้ศาลยุติธรรม ได้จัดตั้งสถาบันวิจัยพัฒนาศาลคดีขึ้น (ศาลยุติธรรม, 2549) มีงานวิจัยที่สะท้อนถึงแนวคิดของศาลดังนี้

ตาราง 15 งานวิจัยของศาล

ศาล	งานวิจัย
แรงธม ปริพันธ์จนพิสุทธ์ (2549)	แนวทางการลดปริมาณคดีที่ค้างพิจารณาในศาลสูง : ศึกษาเฉพาะกรณีศาลฎีกา
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2541)	โครงการวิจัยแนวทางในการนำระบบวิธีพิจารณาคดีต่อเนื่องมาใช้ในศาลยุติธรรม
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2541)	โครงการวิจัยปัญหาการให้สิทธิฎีกาตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความ
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2542)	โครงการวิจัยพัฒนากฎหมายและระบบงานกระบวนการยุติธรรม เรื่อง การวิจัยระบบการจัดเก็บข้อมูลสถิติของกระทรวงยุติธรรม
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2543)	โครงการวิจัยเรื่อง ระบบบันทึกพยาน
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2543)	โครงการวิจัยเรื่อง ปัญหาการให้สิทธิอุทธรณ์ – ฎีกาตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2543)	โครงการวิจัยเรื่อง บทบาทของศาลในการพัฒนากฎหมาย
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2543)	โครงการวิจัยเรื่อง การนั่งครบองค์คณะกับปัญหาการบริหารงานศาล

ตาราง 15 (ต่อ)

ศาล	งานวิจัย
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2544)	โครงการวิจัยเรื่อง ทิศทางการพัฒนาระบบงานกระบวนการยุติธรรมกับการป้องกันแก้ไขปัญหาอาชญากรรม
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2545)	โครงการศึกษาวิจัย เรื่องการลงโทษอย่างอื่นแทนการปรับ
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2545)	โครงการศึกษาวิจัยการนั่งพิจารณาคดีต่อเนื่อง
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2549)	การพัฒนาศักยภาพของผู้พิพากษาในด้านวิชาการ : ศึกษาเปรียบเทียบกฎหมายและแนวปฏิบัติของประเทศ Common Law และ Civil Law
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2549)	โครงการวิจัยเรื่อง “การปรับปรุงระบบงานศาลยุติธรรมศึกษาระบบของผู้พิพากษาอาวุโส”
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2549)	การศึกษาทัศนคติของสังคมต่อศาลยุติธรรมภายหลังแยกศาลยุติธรรมออกจากกระทรวงยุติธรรม
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2549)	โครงการวิจัยเรื่อง “การวิจัยเชิงสำรวจประสิทธิภาพกฎหมายในการตอบสนองต่อการคุ้มครองสิทธิเด็ก สตรี และครอบครัว”
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2549)	โครงการจัดทำนโยบายแผนยุทธศาสตร์การวิจัยและพัฒนากฎหมายและการศาลยุติธรรมและการกำหนดแนวทางในการบริหารงานด้านการวิจัย
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2550)	โครงการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาระบบงานศาลยุติธรรมศึกษาระบบการบริหารงานศาลยุติธรรมเปรียบเทียบ”
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2550)	โครงการวิจัยเรื่อง “แนวทางการวางแผนเพื่อพัฒนาศักยภาพของนิติกรในศาลยุติธรรม”
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2550)	การจัดการความรู้ในสถาบันศาลยุติธรรม
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2550)	ศาลยุติธรรมกับการคุ้มครองเด็ก เยาวชน สตรีและครอบครัว
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2550)	บทบาทของศาลไทยในกระแสโลกาภิวัตน์
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2550)	การเรียกค่าเสียหายในคดีสิ่งแวดล้อม
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2551)	100 คำพิพากษาฎีกาที่นักกฎหมายไทยควรรู้

ตาราง 15 (ต่อ)

ศาล	งานวิจัย
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2551)	กระบวนการสร้างความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในศาลยุติธรรม
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2551)	การจัดตั้งศาลยาเสพติดและวิธีพิจารณาคดียาเสพติด
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2551)	การใช้ระบบกฎหมายอิสลามในประเทศไทย
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2551)	การเร่งรัดคดีในศาลชั้นต้น
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2551)	การวิเคราะห์ระบบค่าฤชาธรรมเนียมและค่าขึ้นศาลด้วยวิธีการทางเศรษฐศาสตร์
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2551)	ปัญหาเกี่ยวกับการบริหารทรัพยากรบุคคลในศาลยุติธรรม
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2551)	การจัดการความรู้และการสร้างศักยภาพในศาลพิเศษ
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2551)	การรวบรวมคุณค่าบรรพตูลการ
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2551)	ตุลาการภิวัตน์ : บทบาทศาลกับการควบคุมตรวจสอบอำนาจทางการเมือง
สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ (2551)	การจัดตั้งศาลสิ่งแวดล้อมและการจัดทำกฎหมายวิธีพิจารณาคดีสิ่งแวดล้อม

ที่มา: สถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ ศาลยุติธรรม (2552)

(3) ความเคลื่อนไหวของกรมราชทัณฑ์เกี่ยวกับชุมชน :

ยุติธรรมชุมชนในมุมมองของราชทัณฑ์

กรมราชทัณฑ์มีการดำเนินงานเกี่ยวกับชุมชนด้วยการให้ประชาชนมีส่วนร่วมผ่านการจัดระบบการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน การจัดทำบัญชีทำเนียบเครือข่ายพันธมิตรราชทัณฑ์ช่วยเหลืองานในเรือนจำ การแต่งตั้งสภาที่ปรึกษาการราชทัณฑ์ประจำจังหวัด ซึ่งมีหน้าที่ในการเสนอแนะนโยบายและแนวทางในการพัฒนางานราชทัณฑ์ การศึกษาวิจัยทัศนะของพันธมิตรราชทัณฑ์ โครงการจัดตั้งกองทุนช่วยเหลือเหยื่ออาชญากรรม การจัดทำแบบสอบถามเชิงรุกเพื่อรับฟังความคิดเห็นของประชาชน (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2549: 197-198) งานวิจัยของกรมราชทัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน มีดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 16 งานวิจัยของกรมราชทัณฑ์

ผู้วิจัย	หัวข้อวิจัย
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2548)	โครงการติดตามประเมินผลการดำเนินงานในโครงการ โรงเรียนวิวัฒน์พลเมืองราชทัณฑ์
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2548)	โครงการศึกษาถึงศักยภาพของผู้ต้องขังที่เป็นประโยชน์ต่อกรมราชทัณฑ์
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2548)	การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในงานราชทัณฑ์
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2549)	ปัญหาการร้องเรียนของกรมราชทัณฑ์
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2549)	การติดตามประเมินผลผู้ได้รับการปล่อยตัวจากโรงเรียนวิวัฒน์พลเมืองราชทัณฑ์
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2549)	การเฝ้าระวังผู้ต้องขัง คดียาเสพติดมิให้กระทำผิดซ้ำ
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2550)	การปรับปรุงและพัฒนาระบบการจัดเก็บข้อมูลผู้ต้องขังกระทำผิดซ้ำ
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2550)	การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังตามกฎหมายฐานขั้นต่ำขององค์การสหประชาชาติ
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2550)	การจัดระเบียบสังคมกับปัญหาพื้นฐานของเรือนจำและทัณฑสถาน
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2550)	การติดตามประเมินผลการดำเนินงาน : กรณีศึกษา ศูนย์ชุมชนบำบัดคลองไผ่
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2550)	ผู้ต้องขังขาดแรงจูงใจในการฝึกวิชาชีพ : กรณีศึกษา ทัณฑสถานหญิงสงขลา
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2550)	เจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติหน้าที่ที่เรือนจำแห่งเดียวเป็นเวลานานกับประสิทธิภาพในการทำงาน
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2550)	ปัญหาผู้ต้องขังเล่นการพนัน : กรณีเรือนจำกลาง นครศรีธรรมราช
กลุ่มงานพัฒนาระบบด้านทัณฑวิทยา (2550)	ปัญหาผู้ต้องขังกระทำผิดวินัย : กรณีเรือนจำกลางคลองไผ่และทัณฑสถานวัยหนุ่มกลาง
เดชา สังขวรรณ กับพวก (2550)	โครงการศึกษาวิจัยเรื่องการเฝ้าระวังผู้ต้องขังคดียาเสพติดมิให้กระทำผิดซ้ำ

ที่มา: สำนักวิจัยและพัฒนาระบบงานราชทัณฑ์ กรมราชทัณฑ์ (2552)

(4) ความเคลื่อนไหวของกระทรวงยุติธรรมเกี่ยวกับ

ชุมชน : ยุติธรรมชุมชนในมุมมองของกระทรวงยุติธรรม

กระทรวงยุติธรรมได้ชูยุทธศาสตร์ ยุติธรรมถ้วนหน้าประชามีส่วนร่วม จัดตั้งสำนักงานยุติธรรมจังหวัดและศูนย์ยุติธรรมชุมชน (กรมคุมประพฤติ กระทรวงยุติธรรม, 2549: 1-42) ดังนี้ (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2549: 189-207)

กรมคุมประพฤติ ได้ดำเนินการงานยุติธรรมชุมชนตามโครงการอาสาสมัครคุมประพฤติ โครงการประสานเครือข่ายชุมชน โครงการเสริมสร้างความยุติธรรมใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ และโครงการครอบครัวสมานฉันท์ (กรมคุมประพฤติ, 2549)

กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ มีการดำเนินงานที่เน้นการส่งเสริมการระงับข้อพิพาทโดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนด้วยรูปแบบอาสาสมัครผ่านโครงการการสร้างอาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพด้านการระงับข้อพิพาท การสร้างเครือข่ายคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ (เครือข่ายวัฒนธรรมเพื่อเสรีภาพ)

กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน ดำเนินการ 2 ส่วนคือ การกำหนดให้มีคณะกรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชน และการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในรูปแบบของการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชนมาใช้ในการเบี่ยงคดีเด็กและเยาวชนที่ถูกส่งเข้าไปยังสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน

สำนักงานกิจการยุติธรรม ได้ร่วมมือกับมหาวิทยาลัยมหิดลผ่านโครงการเยาวชนคนยุติธรรม ฟูพื้นฐานให้เด็กและเยาวชนเข้าใจสิทธิและหน้าที่ที่ถูกต้องดีงาม มีความเข้าใจกฎหมายและขั้นตอนของกระบวนการยุติธรรมผ่านกิจกรรมต่าง ๆ

สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม มีการดำเนินโครงการพัฒนาระบบงานยุติธรรมชุมชนในจังหวัดนาร่อง 17 จังหวัด เพื่อให้ประชาชนเข้าถึงความยุติธรรมอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน จัดตั้งสำนักงานยุติธรรมจังหวัด สร้างความร่วมมือและการกระจายงานยุติธรรมสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด ได้แก้ไขปัญหายาเสพติดโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมผ่านโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน พัฒนาโครงการเครือข่ายชุมชนนาร่องทุกภาคของประเทศ ระยะ 3 ปี (2537-2539) และขยายผลโครงการมาจนถึงปัจจุบัน

กระทรวงยุติธรรมได้สรุปว่าโครงการพัฒนาระบบกฎหมายไทยที่ กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ ผู้ประสานงานชุดโครงการได้ทำให้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ได้รับการเผยแพร่สู่สาธารณชนมากขึ้นในฐานะกระบวนการทศน์ใหม่ โดยเฉพาะกรมคุม

ประเพณีได้นำแนวคิดนี้ขยายผลดำเนินโครงการ “ครอบครัวสมานฉันท์” เพื่อแก้ไขปัญหาความรุนแรงในครอบครัวในพื้นที่ของ 30 สถานีตำรวจในเขตกรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ. 2548 เป็นต้นมา และยังพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมพนักงานคุมประพฤติเพื่อขยายผลไปสู่การชะลอฟ้อง นำแนวคิดนี้ไปจัดทำมาตรฐานแห่งชาติว่าด้วยการปฏิบัติงานของกรมคุมประพฤติ เมื่อปี พ.ศ. 2547 และได้รับการบรรจุไว้ในแผนแม่บทยุติธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2547-2549) นอกจากนี้ยังได้มีการเคลื่อนไหวในการเสนอร่างพระราชบัญญัติชะลอการฟ้อง ซึ่งเป็นการใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์โดยมีกฎหมายรองรับเมื่อปี พ.ศ. 2547 และมีหน่วยงานหลายแห่งได้พัฒนากฎหมายนำวิธีไกล่เกลี่ยสมานฉันท์ไปใช้อย่างกว้างขวาง เช่น ร่างพระราชบัญญัติไกล่เกลี่ยข้อพิพาทคดีอาญา ในชั้นสอบสวนของสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ที่สำคัญเพื่อเป็นการผลักดันนโยบายยุติธรรมชุมชน กระทรวงยุติธรรมมีแนวคิดที่จะให้กรมคุมประพฤติขยายการดำเนินงานยุติธรรมชุมชนมากขึ้น เนื่องจากลักษณะงานใกล้ชิดกับชุมชน นอกจากนี้มีงานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมอีกหลายเรื่องที่อยู่ระหว่างดำเนินการของกระทรวงยุติธรรม คือ

ตาราง 17 งานวิจัยของกระทรวงยุติธรรม

กระทรวงยุติธรรม	งานวิจัย
สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ 2550	โครงการการปรับปรุงแก้ไขและเฝ้าระวังกฎหมาย
วิชัย ช้างหัวหน้า 2550	โครงการวิจัยการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในการไกล่เกลี่ยในศาลอาญา
สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ 2550	การเฝ้าระวังกฎระเบียบของรัฐ
สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ 2549	การสร้างองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปการเมือง
โสภณ ตะติไชติพันธ์ 2549	โครงการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเพื่อยกร่างพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาคดีทรัพยากรธรรมชาติ พ.ศ. ...
ประธาน วัฒนาวาณิชย์ 2549	การแก้ไขผู้กระทำผิดในชุมชน : การศึกษาแนวคิดด้านบูรณาการยุติธรรมชุมชนในการป้องกันอาชญากรรมและแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิด
วิศิษฎ์ วิศิษฎ์สรอรรถ 2548	โครงการศึกษาเพื่อพัฒนาระบบการตรวจสอบถ่วงดุลในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา
วันชัย รุจนวงศ์ 2548	โครงการปรับปรุงต้นฉบับการวิจัย เรื่อง องค์กรอาชญากรรม : ผลกระทบต่อสังคมและความมั่นคงและมาตรการป้องกันและปราบปรามที่มีประสิทธิภาพ ฉบับย่อ

ตาราง 17 (ต่อ)

กระทรวงยุติธรรม	งานวิจัย
ประธาน วัฒนวาณิชย์ 2548	บทบาทของกระบวนการยุติธรรมในการควบคุมผู้ก่อการร้าย : การศึกษาด้านการสอบสวน การฟ้อง และการพิจารณาพิพากษาคดีผู้ก่อการร้าย
วิศิษฐ์ วิศิษฐ์สรอรรถ 2548 อังคณา บุญสิทธิ์ 2547	กระบวนการยุติธรรมกับบทบาทการแก้ไขปัญหาการคอร์รัปชัน กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์กับวัฒนธรรมการระงับข้อพิพาทในท้องถิ่นไทย
เดชา สังขวรรณ 2547	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ : การนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในสังคมไทย
วิศิษฐ์ วิศิษฐ์สรอรรถ 2547	สนับสนุนการจัดประชุมทางวิชาการระดับชาติว่าด้วยงานยุติธรรมครั้งที่ 2 เรื่องมาตรการป้องกันและปราบปรามองค์กรอาชญากรรมและผู้มีอิทธิพล
อภิรดี โพธิ์พร้อม 2547	โครงการวิจัยปัญหาความไม่เสมอภาคในกระบวนการยุติธรรมที่ประชาชนได้รับ
เพลินใจ แต่เกษม 2547 ไพสิฐ พาณิชกุล 2546	การศึกษาระยะเวลาการถูกคุมขังของผู้ต้องขังระหว่างพิจารณาคดี โครงการประสานงานเพื่อการพัฒนาโครงการ กฎหมายเพื่อความ เป็นธรรมและแก้ไขปัญหาความยากจน (ระยะที่ 1)
กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ 2545	พัฒนาระบบกฎหมายไทย (ช่วงที่ 2)
วันชัย รุจนวงศ์ 2545	โครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนากฎหมายป้องกันปราบปรามองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ
วันชัย รุจนวงศ์ 2544	โครงการพัฒนาข้อเสนอเรื่อง การพัฒนากฎหมายป้องกันและปราบปรามองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ
กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ 2544	โครงการพัฒนาข้อเสนอโครงการพัฒนาระบบกฎหมายไทย
กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ 2543	การบริหาร โครงการพัฒนาระบบกฎหมายไทย

ที่มา: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (2551)

กล่าวได้ว่าการปะทะกันของแนวคิดกระบวนการยุติธรรมกระแสหลักและแนวคิดกระบวนการยุติธรรมกระแสรองได้เกิดขึ้นผ่านความเคลื่อนไหวของกระบวนการยุติธรรมเกี่ยวกับชุมชนที่สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการทัศน์และกระบวนการของกระบวนการยุติธรรมได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 18 ความเคลื่อนไหวของกระบวนการยุติธรรมเกี่ยวกับชุมชน

กลุ่มองค์กร	กระบวนการทัศน์และกระบวนการ
กลุ่มกระทรวงยุติธรรม	เน้นการพัฒนากระบวนการยุติธรรมด้วยการพัฒนากฎหมาย การเสนอแนวคิดกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และยุติธรรมชุมชนส่งผ่านให้กรมคุมประพฤตินำไปปฏิบัติ ผลักดันกฎหมายการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชั้นพนักงานสอบสวน กฎหมายชลอการฟ้องในชั้นอัยการเพื่อลดคดีขึ้นสู่ศาล แนวคิดได้เคลื่อนย้ายจากการช่วยเหลือทางกฎหมาย (legal aid) ไปเป็นการช่วยเหลือทางความยุติธรรม (justice aid) ดังที่พรเพ็ญ เพชรสุขศิริ (2543) ได้ประเมินสถานภาพองค์ความรู้การบริหารงานยุติธรรมทางอาญาพบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเกี่ยวกับกฎหมายอาญา เช่น สิทธิของผู้ต้องหา ผู้เสียหาย ส่วนการวิจัยเรื่องทั่วไปมีลักษณะเป็นการสำรวจความคิดเห็นของกลุ่มบุคคลต่างๆ มากกว่าการศึกษาสภาพปัญหาในความเป็นจริง และที่สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล (2542) ได้ประเมินสถานภาพองค์ความรู้ระบบงานยุติธรรมทางอาญาพบว่า คดีที่เข้าสู่ระบบมาเกินไปทำให้ขาดประสิทธิภาพ จึงมีคำถามในการวิจัยว่าจะดำเนินการอย่างไรให้คดีที่เข้าสู่ระบบสามารถดำเนินการไปได้อย่างรวดเร็ว เป็นธรรม ปัญหาดังกล่าวนำไปสู่หัวข้อการวิจัย คือ เรื่องต่างๆ ที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ได้แก่ การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของผู้ต้องหา ผู้เสียหายและพยานในคดีอาญา และการกลั่นกรองคดีอาญาเพื่อลดคดีขึ้นสู่ศาล การบริหารงานยุติธรรมทางอาญา และการตรวจสอบองค์กรในกระบวนการยุติธรรม
ตำรวจ	เน้นโครงการชุมชนสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีต่อการปฏิบัติงานของตำรวจอยู่ในระดับค่อนข้างสูง และหลากหลาย อาทิ รูปแบบอาสาสมัครตำรวจบ้าน ตำรวจชุมชนสัมพันธ์
อัยการและศาล	เน้นการศึกษากฎหมายอาญา และกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา เป็นการพัฒนากฎหมายในเชิงเทคนิคกลไกและการพัฒนาการไกล่เกลี่ยเพื่อลดคดีเข้าสู่ระบบของศาล
ราชทัณฑ์	เน้นการพัฒนากระบวนการทัณฑศึกษาสำหรับผู้ต้องขังเป็นหลักและพยายามให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูผู้ต้องขัง

4.2.3 สรุป

เริ่มแรกสังคมไทยยุคต้น แม้จะไร้รัฐ ไม่มีกฎหมายลายลักษณ์อักษร แต่ก็ได้นำไปสู่สภาพการณ์ที่ไร้ระเบียบ มีกลไกอย่างไม่เป็นทางการทำหน้าที่ตัดสินความขัดแย้งจัด

เปรียบเทียบความสัมพันธ์ด้วยการยึดถือการตัดสินใจของผู้ปกครองที่ดี ตามทฤษฎีกฎหมายสามชั้นแล้ว นับว่าเริ่มต้นจากการอุบัติขึ้นของแบบแผนความประพฤติของคนในสังคม (legal behavior) ที่ก่อตัวขึ้นเองจนกลายเป็นกฎหมายชาวบ้าน ต่อมาเมื่อรัฐไทยได้สถาปนาขึ้นช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น กระบวนการยุติธรรมไทยมีกฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายหลักของบ้านเมือง ภายหลังจากปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐไทยมีความพยายามเสริมสร้างความเข้มแข็งมากขึ้นด้วยแนวคิดปฏิญานนิยมทางกฎหมายและระบบกฎหมายแบบยุโรป ทำให้ระบบการบริหารการปกครองถูกกำกับอยู่ภายใต้กฎหมายของรัฐอย่างสิ้นเชิง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีการเคลื่อนที่ของวิธีคิดและวิธีการจัดการในสังคมไปดังนี้

ตาราง 19 การเปลี่ยนแปลงของวิธีการจัดการสังคม

วิธีคิดและวิธีการจัดการในสังคมดั้งเดิม	วิธีคิดและวิธีการจัดการในสังคมสมัยใหม่
ความเชื่อเรื่องเทวราชา (devine king)	สิทธิมนุษยชน (human right)
รากฐานของสังคมยึดมั่นในศาสนา ศีลธรรม จารีตประเพณี มีผีเป็นกระบวนทัศน์	ฐานสังคมเปลี่ยนเป็นวิทยาศาสตร์และ การยอมรับอำนาจของกฎหมายและหลัก เหตุผล ศรัทธาในศาสนาคลายลง กระบวน ทัศน์สมัยใหม่นิยม
ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ มีกฎหมายตรา สามดวงเป็นกฎหมายแม่บท ระบบศักดินาและ ความไม่เท่าเทียมกัน	ความสัมพันธ์เชิงกฎหมาย มีความเท่า เทียมกันทางกฎหมาย สังคมถูกกำกับโดย กฎหมายอย่างสิ้นเชิง

รัฐไทยภายหลังจากปฏิรูปในรัชสมัยรัชกาลที่ ๖ จึงเป็นรัฐสมัยใหม่ที่รวมศูนย์ผูกขาดอธิปไตย (monism) โดยมีกระบวนการยุติธรรมเป็นกลไกรักษาอำนาจรัฐไว้ ฐานคิดของสังคมไทยขณะนั้นจึงเป็นกระบวนทัศน์สมัยใหม่นิยม (modernism paradigm) ด้วยความตึงเครียดในสังคมไทยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย แต่อำนาจอธิปไตยยังเป็นของคนเพียงกลุ่มหนึ่ง ระเบียบการปกครองของรัฐไทยจึงเปลี่ยนแปลงจากการปกครองโดยผู้ปกครองที่ดีมาเป็นการปกครองโดยใช้กฎหมาย (rule by law) อันเป็นการก่อตัวของการปกครองโดยกฎหมายหรือหลักนิติรัฐของไทยในเวลาต่อมา การเปลี่ยนแปลงจนเป็นกระบวนการยุติธรรมยุคสมัยใหม่ เป็นผลมาจากการปะทะระหว่างแนวคิดสนับสนุนอำนาจรัฐกับแนวคิดคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนภายใต้กรอบของความรู้ที่กำกับอยู่ในแต่ละยุคสมัย

โดยกลุ่มแนวคิดที่สนับสนุนอำนาจรัฐจนคลี่คลายไปสู่การยอมรับอำนาจทางกฎหมายและหลักเหตุผลของสังคมนิยมใหม่ (rational-legal) ประกอบด้วยแนวคิดกฎหมายบ้านเมืองที่ยึดถือว่าเป็นคำสั่งของรัฐชาติ ปรัชญาคือสิ่งที่เป็นอย่างมีอยู่ (law as it is) ปรัชญาอาชญาวิทยาแบบดั้งเดิม ปฏิฐานนิยมทางกฎหมาย (กฎหมายแยกออกจากศีลธรรม) นิติศาสตร์โดยแท้ (legal science proper) ทฤษฎีการบังคับใช้กฎหมาย (law enforcement approach) ทฤษฎีการควบคุมอาชญากรรม (crime control model) กระบวนการยุติธรรมทางเลือก (alternative disputes resolution) และกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เสนอโดยฝ่ายรัฐ ขณะที่กลุ่มแนวคิดที่มุ่งคุ้มครองปัจเจก ควรจำกัดอำนาจรัฐเนื่องจากการครอบงำ (hegemony) และการควบคุมสังคมเชิงอุดมการณ์ ประกอบด้วยแนวคิดอนาธิปไตยและจารีตประเพณีภายใต้ปรัชญากฎหมายธรรมชาติ กฎหมายคือสิ่งที่ควรจะเป็น (law as it ought to be) มีกฎเกณฑ์ที่สูงและเหนือกว่ากฎหมายของรัฐ ปรัชญาอาชญาวิทยาศาสตร์ ปรัชญากฎหมายธรรมชาติเด่นชัดขึ้นด้วยหลักนิติรัฐ (Rule of Law) ในรัฐธรรมนูญ ทฤษฎีชุมชนสัมพันธ์ (community relation approach) ทฤษฎีกระบวนการนิติธรรม (due process model) และกระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้แนวคิดที่อยู่ห่างชุมชน

การปะทะกันระหว่างแนวคิดเชิงปรัชญาดังกล่าวคลี่คลายเป็นวัฒนธรรมการใช้กฎหมายแบบตะวันตกที่มีรากฐานความคิดมาจากปรัชญาเสรีนิยมประชาธิปไตยและปัจเจกชนนิยม โดยจากการศึกษาถึงโครงการและงานวิจัยขององค์กรในกระบวนการยุติธรรม พบว่าเบื้องหลังการเคลื่อนที่ของวิธีคิดและวิธีการจัดการกับอาชญากรรม คือ วัฒนธรรมการใช้กฎหมายแบบตะวันตก ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 20 วิธีคิดและวิธีการจัดการอาชญากรรมกระแสหลัก

วิธีคิดและวิธีการจัดการกับอาชญากรรม	วิธีคิดและวิธีการจัดการกับอาชญากรรม
กระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก	กระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้แนวคิดกระแสหลัก
อาชญากรรมมีผลกระทบต่อความสงบเรียบร้อยของสังคมที่เจ้าหน้าที่ของรัฐจะต้องเข้าไปดำเนินการโดยมีตำรวจ ศาล และกฎหมายเป็นกลไกของรัฐด้านการปราบปราม	อาชญากรรมละเมิดต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชน แก้ไขด้วยการไกล่เกลี่ย โครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชน ภายใต้กรอบความยุติธรรมทางสังคม
แยกหน่วยงานต่างๆออกเป็นหน่วยเฉพาะทางมากขึ้นเพื่อประสิทธิภาพ	ตั้งหน่วยงานใหม่ โดยเฉพาะยุติธรรมจังหวัด และแนวคิดปรับเปลี่ยนกรมคุมประพฤติเป็นกรมยุติธรรมชุมชน

ตาราง 20 (ต่อ)

วิธีคิดและวิธีการจัดการกับอาชญากรรม กระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก	วิธีคิดและวิธีการจัดการกับอาชญากรรม กระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้แนวคิดกระแสหลัก
ให้ความสำคัญกับการจัดการเชิงสถาบัน และความเป็นแบบแผนพิธีการ ปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดด้วยแนวคิดเชิงแก้แค้นทดแทน	ใช้ชุมชนที่เกิดเหตุเป็นพื้นที่แก้ปัญหา ด้วยกิจกรรมการไกล่เกลี่ย การฝึกอบรม โครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชน
กระบวนการยุติธรรมเข้มแข็ง คึงเอาอำนาจการจัดการปัญหาของชุมชนมาดำเนินการเอง	ชุมชนมีบทบาทเพิ่มขึ้นจากการกระตุ้นจากภายนอก ด้วยแนวทางประชาสังคม
ด้วยอำนาจของกฎหมายทำให้เกิดการผูกขาด การเข้าถึงความยุติธรรมไว้เพียงช่องทางเดียว	ชุมชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ไม่เน้นการต่อสู้เพื่อแพ้ชนะ มีทางเลือกในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมโดยไม่จำเป็นต้องไปศาล
ระบบคุณค่าหลักทางสังคมอยู่ที่กระบวนการยุติธรรมและกฎหมาย ประชาชนพึ่งพาสถาบันมากกว่าการพึ่งตนเอง และรัฐเป็นผู้ให้การช่วยเหลือทางกฎหมาย (legal aid)	เงื่อนไขที่จำเป็นในการสร้างกระบวนการยุติธรรมชุมชนมาจากอำนาจรัฐ กระบวนการยุติธรรมชุมชนเป็นกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนที่รอคอยความช่วยเหลือทางยุติธรรมจากรัฐ (justice aid)

จากการปะทะและคลี่คลายของกระแสความคิดทางปรัชญาและกฎหมายดังกล่าว ทำให้ปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมไทยประกอบด้วยกระแสปรัชญาสำคัญที่ผสมผสานกันอย่างไม่สมดุลระหว่างปรัชญากฎหมายธรรมชาติของไทย (ธรรมเนียมดั้งเดิมที่มีหลักธรรมศาสตร์และ ทศพิชราชธรรมเป็นแกน วัฒนธรรมอำนาจนิยมอันมีอุดมการณ์เทวราชา-เจ้าชีวิต-ลัทธิศักดิ์นิยมและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นแกน) ทับซ้อนด้วยปรัชญาเสรีนิยมประชาธิปไตย (ทฤษฎีปฏิฐานนิยมทางกฎหมาย และมนุษยนิยมทางกฎหมาย) ก่อตัวขึ้นเป็นหลักนิติรัฐของไทย

ฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมไทยจึงปรับเปลี่ยนเคลื่อนย้ายอยู่ในกรอบของกระบวนการทัศนทางกฎหมาย ที่ปะทะกันระหว่างสองกระบวนการทัศนหลัก คือ กระบวนการทัศนการบังคับใช้กฎหมาย (law enforcement model) กับกระบวนการทัศนกระบวนการนิติธรรม (due process model) โดยแรกเริ่มเน้นไปที่การควบคุมอาชญากรรม (crime control model) ปรับเปลี่ยนเคลื่อนย้ายมาสู่การคุ้มครองสิทธิผู้เสียหาย (victim's right protection model) การบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิด (rehabilitation model) กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (restorative justice model) และปัจจุบันคือกระบวนการยุติธรรมชุมชน (community justice model) ที่เสนอโดยรัฐ

4.2.4 การวิจารณ์

เป็นเบื้องต้นที่การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมและกฎหมายให้เป็นแบบอย่างตะวันตกนั้น นำมาซึ่งความเสมอภาคและเป็นธรรม เป็นหลักการปกครองโดยกฎหมายหรือหลักนิติรัฐ ซึ่งเป็นหลักประกันการใช้อำนาจตามอำเภอใจของผู้ปกครอง ขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมไทยบางประการ ดังนี้

4.2.4.1 การปกครองโดยกฎหมาย (Rule of Law) หรือการปกครองโดยใช้กฎหมาย (rule by law)

รัฐไทยได้พยายามสถาปนาหลักนิติรัฐขึ้นด้วยการบัญญัติหลักการนี้ไว้ในกฎหมาย รูปธรรมที่เด่นชัดปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 และฉบับปี พ.ศ. 2550 ดังที่บัญญัติรับรองไว้ในมาตราสามวรรคสองว่า การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญและหน่วยงานของรัฐต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรม (ราชกิจจานุเบกษา, 2550: 2) อย่างไรก็ตาม การที่หลักนิติรัฐได้รับการบัญญัติรับรองไว้แม้กระทั่งในรัฐธรรมนูญนั้นมิได้เป็นบ่อเกิดของความเป็นนิติรัฐ หากแต่เป็นเพียงการธำรงรักษาหลักการดังกล่าวไว้เท่านั้น แท้จริงแล้วการเกิดขึ้นของนิติรัฐในยุโรปนั้น สืบเนื่องมาจากการประเพณีปฏิบัติเป็นประเพณี (tradition) จนกระทั่งกลายมาเป็นบรรทัดฐาน ที่ทุกคนทำกันเป็นปกติวิสัยอยู่แล้ว ขณะที่ การสร้างความเป็นปึกแผ่นของชาติไทยนั้นเกิดขึ้นเพื่อให้รอดพ้นจากการลัทธิล่าอาณานิคม ในครั้งนั้นองค์พระมหากษัตริย์ได้ดำเนินการด้วยพระองค์เอง โดยที่ประชาชนพลเมืองส่วนใหญ่ไม่ได้ร่วมก่อตั้ง ประสบการณ์ดังกล่าวจึงมิได้สอนให้คนไทยเป็นพลเมืองที่ร่วมกันดูแลรัฐดังเช่นชนชั้นกลางของยุโรป ความเป็นปึกแผ่นของรัฐไทยจึงแตกต่างไปจากความเป็นปึกแผ่นที่เกิดขึ้นจากการรวมกันก่อตั้งประเทศด้วยการทำพันธสัญญาประชาคม รัฐไทยยังคงเป็นรัฐที่ชี้้นำให้ประชาชนต้องทำตามหลักการปกครองโดยกฎหมายสะท้อนความต้องการของรัฐมากกว่าสะท้อนความต้องการของประชาชน วัฒนธรรมการปกครองบ้านเมืองของไทยจึงเป็นแต่เพียงรูปแบบโดยเข้าไม่ถึงจิตวิญญาณของหลักนิติรัฐ ที่หนุนเสริมด้วยปรัชญาพื้นฐานของกฎหมายบ้านเมืองที่เชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประพฤติไปตามความอยาก กฎหมายจึงเป็นเรื่องของอำนาจที่ผู้มีอำนาจเหนือบงการให้ผู้อยู่ใต้บังคับแห่งอำนาจต้องปฏิบัติตามเจตจำนง กฎหมายจึงมีที่มาจากเจตจำนงของมนุษย์ ความเป็นธรรมอยู่นอกประเด็นกรอบของกฎหมาย จนเกิดหลักความยุติธรรมทางกฎหมาย ซึ่งมีความหมายโดยปริยายว่าอาจไม่เป็นธรรมก็ได้ แนวคิดแบบสำนักกฎหมายบ้านเมืองดังกล่าวเมื่อผสมผสานกับหลักนิติรัฐซึ่งเป็นหลักการปกครองโดยยึดถือกฎหมายเป็นใหญ่ ทำให้คลี่คลายเป็นหลักผู้มีอำนาจเป็นใหญ่นั้นเอง สังคมไทยจึงเป็นสังคมที่พยายามไปให้ถึงการปกครองโดยยึดถือกฎหมายเป็นใหญ่

ตามปรัชญากรีกของเพลโตและอริสโตเติลแต่เนื้อหาเป็นการปกครองโดยใช้กฎหมาย วัฒนธรรมการใช้กฎหมายเพื่อแก้ปัญหาจึงเป็นระบบคุณค่าหลักของสังคมไทย

ดังนั้น ด้วยกรอบกระบวนทัศน์ดังกล่าว แม่วิธีคิดและวิธีการจัดการกับอาชญากรรมจะมีการเคลื่อนที่จากกระบวนทัศน์กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักไปสู่กระบวนทัศน์กระบวนการยุติธรรมชุมชน แต่ยังคงอยู่ภายใต้กระบวนทัศน์สมัยใหม่นิยมที่มองเป้าหมาย “ชุมชน” ในลักษณะผู้รับบริการซึ่งเป็นแนวทางประชาสังคมในกรอบเค้าโครงความคิดแบบเสรีนิยมดังที่องค์กรตำรวจมีความพยายามขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การปฏิบัติงานจากการปราบปรามอาชญากรรม ไปสู่การป้องกันอาชญากรรมด้วยงานชุมชนสัมพันธ์มากขึ้น (กองพัฒนาป้องกันอาชญากรรม สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2549: 169-175) ซึ่งแนวทางดังกล่าวโดยผิวเผิน (surface) เป็นความเคลื่อนไหวของยุติธรรมชุมชนแบบหนึ่งของกระบวนการยุติธรรมไทย แต่โครงสร้างระดับลึก (deep structure) ที่กำกับคือการยอมรับในอำนาจของกฎหมายและเหตุผล (Weber, 1864-1920 อ้างใน Jaffee, 2001: 13) ภารกิจของการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมในทัศนะของแนวคิดนี้คือการปรับโครงสร้าง - กติกา - สถาบัน ให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ถูกต้อง และจำเป็นสำหรับสังคม เพื่อสืบทอดการยอมรับอำนาจทางกฎหมายและหลักเหตุผลในสังคมไว้ให้ดำรงอยู่ต่อไป นิติรัฐจึงเป็นปฏิบัติการทางอำนาจของชนชั้นปกครองเพื่อสร้างระบอบว่าด้วยความเป็นจริงในการจัดระเบียบสิ่งต่าง ๆ (the order of things) ให้กับสังคมไทย (ฟูโกต์ อ้างใน สุภาศักดิ์ จันทวานิช, 2551: 278, 284)

4.2.4.2 การเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์ความสัมพันธ์ในสังคม

ด้วยแนวคิดสิทธิ และปัจเจกตามอุดมการณ์แบบเสรีนิยมในระบบกฎหมาย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยขนานใหญ่ จากความสัมพันธ์แบบพี่น้องพึ่งพากันเป็นความสัมพันธ์เชิงกฎหมายของคนแปลกหน้า แนวคิดสิทธิหมายถึงประโยชน์ที่กฎหมายรับรอง ได้เข้ามาแทนที่สิทธิของชุมชน การพัฒนาสมัยใหม่ด้วยอุดมการณ์เสรีนิยมจนในที่สุดทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์จากการพึ่งตนเอง ไปสู่การพึ่งพารัฐ (การพึ่งพากระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก) ฐานของสังคมเปลี่ยนไปเป็นวิทยาศาสตร์และกฎหมายที่ทำลายความเข้มแข็งดั้งเดิมของชุมชน กล่าวได้ว่ารัฐไทยสมัยใหม่สร้างอำนาจด้วยการทำให้พลเมืองไทยกลายเป็นปัจเจก อำนาจรัฐควบคุมความคิดและการตัดสินใจของปัจเจกไทยได้อย่างลึกซึ้ง การก้าวสู่เสรีภาพเสมือนเป็นการผลักดันให้มนุษย์ตกอยู่ในกระบวนการควบคุมที่ละเอียดลึกซึ้ง โดยใช้กลไกเชิงอำนาจสมัยใหม่ควบคุมการเข้าถึงความจริง การทำให้มนุษย์กลายเป็นปัจเจกทำให้มนุษย์กลายเป็นหน่วยที่ถูกจัดการ ถูกทำให้สยบยอม และมีฐานะพึ่งพิงรัฐ ความเฉพาะตัวของคนถูกนิยามด้วย “ตำแหน่งแห่งที่” หรือ “อันดับ” ที่บุคคลนั้นปรากฏอยู่ในพื้นที่ต่างๆของสังคม

เป็นความเฉพาะตัวที่ถูกกำหนดด้วยโครงสร้าง (Foucault, นพพร ประชากุล, 2547: (28)-(31))
ตำแหน่งแห่งที่ของสิทธิในระบบกฎหมายไทยจึงเป็นวาทกรรมทางกฎหมายเพื่อปกป้อง
ผลประโยชน์ของรัฐและกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ มากกว่าการเสริมสร้างสังคมที่เป็นธรรม

บทที่ 5

ผลการวิจัยและวิจารณ์

รูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน

วัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ประการที่สองเป็นไปเพื่อศึกษาถึงรูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน ผลการศึกษาจึงมี 3 ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นผล การศึกษาพัฒนาการของรูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของสังคมไทย ส่วนที่สองเป็นผล การศึกษากระบวนการยุติธรรมชุมชนจากชุมชนต้นแบบ และส่วนที่สามเป็นรูปแบบที่เหมาะสม ของกระบวนการยุติธรรมชุมชน ผลการศึกษามีดังนี้

5.1 รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมชุมชนไทย

รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมชุมชนไทยมีพัฒนาการมาจากการปะทะกัน ระหว่างแนวคิดกระแสหลักกับแนวคิดกระแสรองจนคลี่คลายลงสู่ดุลยภาพ ปรากฏตามร่องรอยการ เคลื่อนไหวของแนวคิดต่างๆดังนี้

5.1.1 การปะทะกันระหว่างแนวคิดกระบวนการยุติธรรมกระแสหลักกับแนวคิด การตรวจสอบภาครัฐ โดยประชาชน

ขณะที่กระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก วางความชอบธรรมอยู่บน พื้นฐานของทฤษฎีสัญญาประชาคม ดังคำอธิบายว่าการที่รัฐมีอำนาจจัดการปัจเจกบุคคลได้เกิดจาก ปัจเจกบุคคลยินยอมให้สิทธิเสรีภาพส่วนหนึ่ง ไปให้รัฐนั้น ความคิดดังกล่าวเป็นหลักของสังคมไทย มาโดยตลอดนับแต่ความเป็นปึกแผ่นของชาติ จนกระทั่งมีการปะทะกันของแนวคิดเชิงปรัชญาที่ สำคัญ คือ ปรัชญาของกระบวนการยุติธรรมกระแสหลักปะทะกับปรัชญาการตรวจสอบภาครัฐ โดย ประชาชน (civilian oversight) (กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, 2550: 61-76) ที่เริ่มก่อตัวขึ้นเมื่อแนวคิดใน การป้องกันอาชญากรรมเคลื่อนที่จากทฤษฎีการควบคุมอาชญากรรม มาสู่ทฤษฎีการคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพของประชาชน ขณะที่เกิดสภาวะ รัฐมีความเข้มแข็งเป็นปึกแผ่น แต่ประชาชนถูกจำกัด อำนาจในการปกครองตนเอง กระบวนการยุติธรรมมีความเข้มแข็งแต่ชุมชนถูกลดบทบาทและขาด พลัง เนื่องจากเกิดการดึงเอาอำนาจการจัดการอาชญากรรมของชุมชนมาเป็นหน้าที่ของรัฐ และ ผูกขาดการเข้าถึงความยุติธรรมไว้เพียงช่องทางเดียว ประการสำคัญ คือ เกิดระบบคุณค่าหลักที่ ประชาชนพึ่งพาสถาบันมากกว่าการพึ่งตนเอง ดังข้อสรุปต่อไปนี้

ตาราง 21 การปะทะกันของแนวคิดยุติธรรมกระแสหลักและปรัชญาการตรวจสอบโดยประชาชน

กระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก	ปรัชญาการตรวจสอบโดยประชาชน
ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยของรัฐมองข้ามความสำคัญของกลุ่มองค์กรต่างๆในสังคมที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่ารัฐ	แนวคิดประชาธิปไตยแบบพหุนิยมที่เห็นว่าสังคมสมัยใหม่ควรมีหลายศูนย์อำนาจ ไม่ควรผูกขาดโดยผู้ถือครองอำนาจรัฐเพียงลำพัง
กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักอยู่บนฐานคติความทันสมัยที่แยกหน่วยงานต่างๆทำหน้าที่เฉพาะทางเพื่อประสิทธิภาพ ทำให้ความสัมพันธ์ขององค์กรเป็นแบบแนวตั้ง อิสระแนวนอน	กระแสท้องถิ่นนิยม ชุมชนควรเป็นศูนย์กลางแก้ไขปัญหา การพัฒนาต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมจากประชาชน
อาชญากรรมเป็นการกระทำที่กระทบต่อความสงบเรียบร้อยของสังคม ที่รัฐมีหน้าที่รับผิดชอบ บางครั้งเป็นคู่กรณีกับผู้กระทำผิดแทนเหยื่ออาชญากรรม รัฐเป็นศูนย์กลางของกฎหมาย ตำรวจ ศาลและกฎหมายคือกลไกของรัฐด้านการปราบปราม (repressive state apparatus)	ภายใต้ปรัชญาเสรีนิยม ประชาชนเป็นศูนย์กลาง (people oriented) ของการบริหารภาครัฐ รัฐบาลควรเป็นของชุมชน มอบอำนาจให้ชุมชนตัดสินใจได้เอง มากกว่ารัฐบาลเป็นผู้กระทำ หรือผู้ให้บริการเสียเอง (community-owned government :empowering rather than serving)
การจัดการเชิงสถาบัน และความเป็นแบบแผนพิธีการ	

ที่มา: สังเคราะห์จากกิตติพงษ์ กิตยารักษ์ (2550: 24-25) และธงชัย วงศ์ชัยสุวรรณ (2546: 127)

การปะทะกันทำให้เกิดการคลี่คลายอย่างเป็นรูปธรรมดังนี้

(1) การตรวจสอบการใช้อำนาจขององค์กรตำรวจโดยศาล รวมถึงการตั้งองค์กรอิสระขึ้นมาเพื่อตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ ตามที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับ ปี พ.ศ. 2540 (ครุฑ โสคติพันธุ์, 2543: 2)

(2) การโอนกรมตำรวจออกจากกระทรวงมหาดไทยมาจัดตั้งเป็นสำนักงานตำรวจแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. 2541 เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารงานในรูปของคณะกรรมการตรวจสอบและติดตามการบริหารงานตำรวจ (พงษ์ธร ธัญญศิริ, 2545: 45-57)

(3) ปี พ.ศ. 2540 กระทรวงยุติธรรมมีนโยบายลดคดีที่จะขึ้นสู่ศาล จึงส่งเสริมให้มีการระงับข้อพิพาทและข้อขัดแย้งในรูปแบบต่าง ๆ ขึ้น ด้วยการจัดตั้งศูนย์ระงับข้อพิพาทภาคและการส่งเสริมเผยแพร่การระงับข้อพิพาทในส่วนภูมิภาค และโครงการส่งเสริมและพัฒนากระบวนการระงับข้อพิพาทและข้อขัดแย้งในสังคม จัดอบรมหลักสูตรอนุญาโตตุลาการหมู่บ้านให้กับผู้นำชุมชนในท้องถิ่น (สำนักระงับข้อพิพาท ศาลยุติธรรม, 2551)

(4) การแยกศาลยุติธรรมเป็นอิสระจากฝ่ายบริหาร เมื่อ พ.ศ. 2543 และศาลยุติธรรมได้จัดตั้งสำนักกระงับข้อพิพาทขึ้นอบรมอาสาสมัครไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน พ.ศ. 2545 (สำนักกระงับข้อพิพาท ศาลยุติธรรม, 2551)

(5) ภายหลังจากปฏิรูประบบราชการเมื่อ พ.ศ. 2545 กระทรวงยุติธรรมได้ขยายบทบาทด้วยการออกกฎหมายรองรับหน้าที่ใหม่ที่สำคัญได้แก่ พ.ร.บ.พัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549 แผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2547-2549) และจัดตั้งหน่วยงานสำนักงานยุติธรรมจังหวัดทั่วประเทศเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2548 (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย และคณะ, 2551: 274-281)

(6) เกิดแนวคิดกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2545 กระทรวงยุติธรรมได้เสนอแนวคิดดังกล่าวขึ้นโดยบ่งบอกว่าเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่าง รัฐบาลกระบวนการยุติธรรมและชุมชนในแนวนอน เข้าสู่วิถีคิดแบบองค์รวมที่เชื่อมโยงการทำงานหน้าที่ของระบบย่อยเข้าเป็นเครือข่ายที่ใหญ่กว่าบนฐานคิดที่ว่าทุกสิ่งสัมพันธ์กัน ผลผลิตที่เกิดขึ้นเป็นผลผลิตรวมของกระบวนการยุติธรรม อาชญากรรมเป็นการกระทำผิดระหว่างบุคคล หากผู้เสียหายผู้กระทำผิด ชุมชน สามารถประนีประนอม สำนึกผิด ให้อภัย ความสงบของสังคมย่อมเกิดขึ้น เป็นการลดคดีที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก ให้ความสำคัญกับผู้เสียหายและชุมชนมากขึ้น ไม่ยึดติดในแบบแผนพิธีการ กลไกและวิธีการการเสริมพลังแก่ชุมชนเริ่มจากการศึกษาจำแนกประเภทและลักษณะชุมชนตามความพร้อม ออกกฎหมายเพื่อกำหนดกลไกรองรับกระบวนการยุติธรรมทางเลือก เพื่อให้ชุมชนเรียนรู้การจัดการปัญหาอาชญากรรมบางประเภทในระดับต่างๆ สามารถเข้าถึงความยุติธรรมแห่งสังคมได้ง่าย โดยไม่ขัดแย้งกับกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก ผลลัพธ์คือความสมานฉันท์และคุณภาพทางสังคม (social harmony) ที่ยั่งยืน ลดการพึ่งพาสถาบัน (de institutionalization) ทฤษฎีพื้นฐาน คือ ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม ทฤษฎีการควบคุมและยับยั้งอาชญากรรม ทฤษฎีความละเอียดเชิงบูรณาการ และทฤษฎีการพรรณนาคำรู้สึก (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2548: 65-72) แนวคิดดังกล่าวได้รับการขยายผลผ่านโครงการพัฒนาระบบกฎหมายไทยโดยกิตติพงษ์ กิตติยารักษ์ ทำให้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ได้รับการเผยแพร่สู่สาธารณชนในฐานะกระบวนการทัศน์ใหม่ที่ใช้เป็นทางออกของปัญหาวิกฤตยุติธรรม บรรลุไว้เป็นแผนงานหนึ่งในแผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2547-2549) และกรมคุมประพฤติได้นำแนวคิดนี้ใช้ในการปฏิบัติงาน คือ

(6.1) การแก้ปัญหาการใช้ความรุนแรงในครอบครัว ด้วยโครงการ “ครอบครัวสมานฉันท์” ในพื้นที่ของ 30 สถานีตำรวจในเขตกรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 1 มกราคม 2548

(6.2) นำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในงานคุมประพฤติ ด้วยการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมพนักงานคุมประพฤติเพื่อขยายผลในการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในการชะลอฟ้อง

(6.3) ผลักดันร่างพระราชบัญญัติชะลอการฟ้อง จนคณะรัฐมนตรีมีมติรับหลักการเมื่อวันที่ 21 กันยายน 2547 และต่อมาหน่วยงานหลายแห่งได้นำแนวคิดการไต่ถามกลับไปพัฒนากฎหมายที่เกี่ยวข้อง เช่น ร่างพระราชบัญญัติไต่ถามเกี่ยวกับข้อพิพาทคดีอาญาในชั้นสอบสวน ของสำนักงานตำรวจแห่งชาติ เป็นต้น

(6.4) การจัดทำมาตรฐานแห่งชาติว่าด้วยการปฏิบัติงานของกรมคุมประพฤติด้วยแนวคิดและวิธีการกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ประกาศใช้เมื่อวันที่ 20 กันยายน 2547 (จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, 2545: 89-106)

5.1.2 การปะทะกันของแนวคิดในการพัฒนากระแสนักและกระแสนอง

(1) กรอบความคิดพื้นฐานของการปะทะ

การปะทะกันของแนวคิดกระแสนักและกระแสนองนั้น แม้จะเกิดขึ้นอย่างหลากหลาย แต่พื้นฐานของการปะทะนั้นอยู่ในสองกรอบความคิดที่เป็นคู่ขนานกัน คือ กรอบความคิดเกี่ยวกับรัฐและกรอบความคิดเกี่ยวกับชุมชน ดังนี้

ตาราง 22 กรอบการปะทะกันของสองแนวคิดหลัก: รัฐและชุมชน

แนวคิดรัฐรวมศูนย์อธิปไตย	แนวคิดอนาธิปไตยชุมชน
รัฐศักดินา อุดมการณ์เทวราชารวมศูนย์ที่พระมหากษัตริย์ การรับผิดชอบร่วมกันของชุมชนในการป้องกันโจรผู้ร้ายตามกฎหมายตราสามดวง (กฎหมายโจรห้าเส้น)	เศรษฐกิจแบบยังชีพ แลกเปลี่ยน ใช้ศาสนาในการตัดสินใจ ความถูกต้อง การสังเคราะห์ที่เน้นการใช้ปัญญาหยั่งรู้ ความเชื่อเรื่อง “กรรม บาป บุญคุณ โทษ” ซึ่งเป็นกฎหมายจารีตที่สำคัญ
วิทยาศาสตร์เข้ามาแทนที่ศาสนา การวิเคราะห์ที่ใช้เหตุผล เกิดหลักสิทธิมนุษยชน หลักกฎหมายบ้านเมือง (กฎหมายมหาชน)	เศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนเป็นแกนของชุมชนหมู่บ้าน การต่อสู้กับระบบศักดินา สมัยอยุธยาคือวีรกรรมชาวบางระจัน ชุมชนไทยอีสานมีแนวคิดแบบลัทธิพระศรีอริยจาโกอิทธิพลศาสนาพุทธ เกิดขบวนการผู้มีบุญอีสาน
กระบวนการสร้างรัฐชาติทำให้เกิดการรวมศูนย์มากขึ้น	พ.ศ. 2445-2446 ที่ปฏิเสธรัฐ การส่งส่วย เกณฑ์แรงงาน ต้องการเป็นอนาธิปไตยชุมชน ร่วมกันโดยสมัครใจ ถูกรัฐปราบปราม
	ชุมชนไทยทางเหนือมีกรณีครูบาศรีวิชัย (พ.ศ. 2421-2467) ถูกรัฐจับกุมและสอบสวน

ตาราง 22 (ต่อ)

แนวคิดรัฐรวมศูนย์อริปไตย	แนวคิดอนาธิปไตยชุมชน
หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ลัทธิชาตินิยม ชาตินิยมรัฐ การช่วงชิงอำนาจทางการเมืองของชนชั้นนำ	หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีความพยายามเสนอเค้าโครงเศรษฐกิจด้วยแนวคิดสหกรณ์ เพื่อให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนา แต่ล้มเหลว ชุมชนอยู่นอกกรอบความคิดการพัฒนา
รัฐบาลมีแนวคิดทุนนิยมเข้มข้น การพัฒนาภายใต้อุดมการณ์ความก้าวหน้า แบบเส้นตรง (unilinear development) การปรับตัวให้ครอบคลุมและชุมชนเป็นสถาบันหลักการพัฒนาในแผนพัฒนาฉบับที่ 9	ปลายทศวรรษที่ 20 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เป็นแนวคิดหลักของนักพัฒนาเอกชน

ที่มา: สังเคราะห์จากฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2548: 101-111) และ จามะรี เชียงทอง (2549: 1-4)

(2) การปะทะของแนวคิดในการพัฒนา

แนวคิดการพัฒนากระแสหลักนั้นเริ่มจากทฤษฎีภาวะทันสมัย ภายใต้กระบวนทัศน์เศรษฐศาสตร์แนวคลาสสิก การพัฒนาจึงได้แก่ การทำสังคมให้ทันสมัย การเปลี่ยนชนบทให้เป็นเมือง การเปลี่ยนเกษตรให้เป็นอุตสาหกรรม การแทนที่สิ่งดั้งเดิมด้วยสิ่งใหม่ (substitution model) โดยมีระบบราชการเป็นตัวนำการเปลี่ยนแปลง ประชาชนมีส่วนร่วมแนวคิดคนในชนบทอยู่ลำดับท้ายสุดในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เปรียบเสมือนอยู่ภายใต้การแผ่ส่วนบุญ (spread effect) แบบผู้ให้ผู้รับ จึงมีปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมกัน ทฤษฎีการแพร่กระจายความเจริญ (trickle down effect) ไม่เกิดขึ้นจริง และเกิดขึ้นจิตจำกัของความเจริญเติบโต และปัญหาสิ่งแวดล้อม ในที่สุด ชุมชนถูกลดทอนลงไปเป็นเพียงหน่วยย่อยที่ถูกพัฒนา (กาญจนา แก้วเทพ, 2548: 42-43) แนวคิดดังกล่าวทำให้เกิดการตอบโต้ด้วยแนวคิดมาร์กซ์ (Marxism) ซึ่งปฏิเสธแนวคิดทุนนิยม หรือแนวคิดการพึ่งพา (dependency) ที่มองการพึ่งตนเองภายในประเทศเพื่อลดการพึ่งพิงต่างประเทศและการพึ่งพิงเมืองของชนบท แนวคิดนีโอมาร์กซิส (neo-marxism) ได้วิพากษ์และเสนอหนทางใหม่เพื่อให้พ้นจากแนวทางแบบทุนนิยม ซึ่งที่สุดได้นำมาสู่ปรากฏการณ์แห่งยุคที่เรียกว่า หลังทันสมัย เป็นแนวคิดการพัฒนากระแสรองที่เชื่อว่า ทั้งปัจจัยภายในและภายนอกเป็นสาเหตุร่วมของความด้อยพัฒนา ท้องถิ่นมีชุดความรู้ มีภูมิปัญญาที่มีศักยภาพ หากมีการจัดการความรู้ที่ดี การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาเป็นปัจจัยสำคัญ (อมรวิรัช นาคทรพรพ, 2551: 23) จึงเกิดการก่อตัวของกระแสท้องถิ่นนิยมขึ้น โดยอาจเปรียบเทียบสาระของทั้งสองแนวคิดดังในตารางต่อไปนี้

ตาราง 23 การเปรียบเทียบแนวคิดและวิธีการการพัฒนา

แนวคิดการพัฒนาระแสหลัก (dominant paradigm)	แนวคิดการพัฒนาระแสรอง (alternative paradigm)
ปฏิฐานนิยม (positivism)	ปรากฏการณ์นิยม (phenomenalism)
สมัยใหม่นิยม (modernism)	หลังสมัยใหม่นิยม (post-modernism)
กระแสโลกาภิวัตน์ (globalism)	ท้องถิ่นนิยม (localism)
ประสิทธิภาพกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ	ความยุติธรรมทางสังคม
การเน้นการใช้เทคโนโลยีก้าวหน้า	ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
	การผสมผสานระหว่างดั้งเดิมกับสมัยใหม่
	การใช้เทคโนโลยีระดับกลางและแรงงาน เข้มข้น
การวางแผนพัฒนาจากส่วนกลาง	การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผน พัฒนาแบบกระจายอำนาจ และการพึ่งตนเอง
ถือว่าปัจจัยภายในสังคมเป็นสาเหตุความคืบ พัฒนา	ทั้งปัจจัยภายในและภายนอกเป็นสาเหตุร่วม ของความคืบพัฒนา
	ท้องถิ่นมีชุดความรู้ มีภูมิปัญญาที่มีศักยภาพ หากมีการจัดการความรู้ที่ดี
วิธีการพัฒนาระแสหลัก	วิพากษ์การพัฒนาระแสหลัก
ใช้ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง บริหารการพัฒนาผ่านนโยบาย แผนงาน โครงการต่างๆของรัฐภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ	ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน (unequal relationship) ก่อให้เกิดการพึ่งพา (dependency) และคำถามที่ว่า ใครพัฒนาใคร (Who developed whom?)
มีลักษณะเชิงสั่งการจากบนสู่ล่าง เน้น งบประมาณ รัฐเป็นผู้ให้ ชาวบ้านเป็นผู้รับการ พัฒนา (donor-recipient) ภายใต้การรวมศูนย์ และความเป็นราชการ	

ที่มา: สังเคราะห์จาก กาญจนา แก้วเทพ (2548: 42-43) และอมรรวิษฐ์ นาคทรพรพ (2551: 23)

ผลของการปะทะกันทำให้แบบแผนความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ศรัทธาในศาสนา (religious beliefs) คลายลง การรวมกลุ่มองค์กรต่าง ๆ สมัยใหม่เกิดขึ้น ฐานของสังคมเปลี่ยนเป็นวิทยาศาสตร์และกฎหมาย ความปึกแผ่นของชุมชนอ่อนจางไป ชุมชนไม่มีพลังเหมือนเดิม กฎเกณฑ์ชุมชนไม่มีความศักดิ์สิทธิ์เหมือนดังเช่นกฎหมายบ้านเมือง สังคมเปลี่ยนแปลงไปจากการพึ่งตนเองมาเป็นการพึ่งพารัฐและเงินทุน จากสังคมที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน กลายเป็นต่างคนต่างอยู่ (เสรี พงศ์พิศ, 2548 ก: 16-17) การหลั่งไหลเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตก ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้และปรับเปลี่ยนรากฐานวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่เคยปฏิบัติมาในอดีต แม้ว่าประเพณีส่วนหนึ่งจะได้รับการรักษาให้คงรูปไว้ แต่วัตถุประสงค์เปลี่ยนไป ดังประเพณีการบวชปอยต่างลง ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน เด็กที่เข้าบวชเกือบครึ่งหนึ่งจะสึกในวันรุ่งขึ้น เนื่องจากการบวชตามประเพณีที่แฝงไปเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว (นิเทศ ดินณะกุล, 2551: 76) รูปธรรมของการปะทะกันที่เกิดขึ้นดังกรณีของเบี้ยกุดชุม ที่สืบเนื่องมาจากการสรุปบทเรียนการพัฒนาเมื่อปี พ.ศ. 2542 จึงนำมาสู่การสร้างระบบการแลกเปลี่ยนในชุมชนด้วยเบี้ยกุดชุม โดยใช้ความไว้วางใจของคนในชุมชน และทรัพยากรที่มีอยู่หนุนหลังแทนทองคำหรือเงินบาท และไม่มีมูลค่าเพิ่ม เนื่องจากไม่มีคอกเบี้ย เบี้ยกุดชุมถูกคิดขึ้นโดยชาวบ้านเพื่อใช้เป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการในชุมชน 5 หมู่บ้าน ประกอบด้วย บ้านโสกชุมปูน บ้านท่าลาด บ้านสันติสุข บ้านกุดหิน อำเภอกุดชุมและบ้านโคกกลาง อำเภอรายมุล จังหวัดยโสธร มีลักษณะสำคัญคือ 1) ใช้แลกเปลี่ยนสินค้าในชุมชน 5 หมู่บ้านนี้เท่านั้น 2) ไม่มีคอกเบี้ย ทั้งกรณีฝากหรือยืม 3) ใช้ควบคู่กับเงินบาท ซึ่งการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการของสมาชิกสามารถทำได้ 3 วิธีคือ ใช้เบี้ยเพียงอย่างเดียว ใช้เบี้ยคู่กับเงินบาท และใช้เงินบาทเพียงอย่างเดียว เช่น การซื้อน้ำเต้าหู้ 1 ถู ราคา 5 บาท ผู้ซื้อจะจ่ายเป็นเงิน 5 บาท หรือจ่ายเป็นเงิน 2 บาทกับ 3 เบี้ย หรือจ่ายเป็นเบี้ยทั้งหมด 5 เบี้ยก็ได้ ตามแต่ข้อตกลงกัน 4) เบี้ยกุดชุมไม่สามารถแลกเปลี่ยนกับเงินบาทได้ แต่โครงการดังกล่าวทางราชการได้ยืนยันยังว่าเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย โดยธนาคารแห่งประเทศไทยให้เหตุผลว่าหากมีการใช้เบี้ยอย่างแพร่หลายแล้วระบบการบริหารพึ่งทะลายลงก็อาจก่อให้เกิดความเสียหายแก่ระบบเศรษฐกิจของประเทศได้ (วัลลภ พิชญ์พงศ์สา, 2544: 1-2) แต่สังคมไทยยังอยู่ในคุณภาพเพราะมีระบบเศรษฐกิจชุมชนและกระแสวัฒนธรรมชุมชนคอยค้ำจุน ชุมชนยังเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุดของสังคมไทย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2548: 102, 115)

นอกจากนี้การปะทะกันของแนวคิดในการพัฒนาได้เกิดขึ้นผ่านข้อคำถามที่ว่า ใครพัฒนาใคร ระหว่างชาวบ้านและผู้เชี่ยวชาญในระบบราชการ (เสรี พงศ์พิศ, 2545: 2) ใครเป็นผู้กำหนดและควบคุมทรัพยากรในการพัฒนา ทำโดยใคร เพื่อใคร และทำไม (สิทธิรัฐ ประพุทธนิติสาร, 2545: 22) ทำให้เกิดการคลี่คลายเป็นแนวทางในการพัฒนาใหม่ (อมรวิรัช นาครทรรพ, 2551: 24) คือ

(1) ทำให้เกิดกระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนา: กระบวนการทัศน์ชุมชนเข้มแข็ง ที่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมชุมชน ทูทางสังคมและเศรษฐกิจชุมชน

(1.1) กระแสให้ความสำคัญกับชาวบ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้าน ภูมิปัญญาและคุณค่าแบบชาวบ้านมากขึ้น (indigenization) ในการพัฒนา

(1.2) กระแสประชาสังคม ในรูปแบบของขบวนการประชาชนระดับรากหญ้า (grassroots movements)

(1.3) การพัฒนาแบบให้ชุมชนเป็นตัวตั้ง (community-based development) รวมไปถึงการเสนอความคิดต่างๆ เช่น แนวคิด Critical Theory ที่วิพากษ์ “การครอบงำทางวัฒนธรรม” และเรียกร้องการพัฒนาชุมชนบนพื้นฐานวัฒนธรรม

(1.4) กระแสความคิดเรื่องเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนในฐานะที่เป็นแนวคิดคู่ขนานกับแนวคิดทุนนิยม

(2) เกิดการศึกษาพัฒนาความคิดเรื่องชุมชนหมู่บ้านในหมู่นักวิชาการ โดยเฉพาะเรื่องป่าที่สำคัญคือการศึกษาเรื่องวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า พ.ศ. 2534 ซึ่งเป็นการสร้างองค์ความรู้ที่เป็นฐานคิดที่สำคัญของการรื้อฟื้นแนวคิดสิทธิชุมชน (สิทธิหน้าหมู่บ้าน) (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี และสุธาริน ฤกษ์ผล, 2543: 234-237)

(3) ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการในการพัฒนาให้ชุมชนซึ่งเป็นผู้อยู่กับปัญหาเป็นผู้แก้ไขปัญหาคด้วยตนเอง โดยมีการเสนอเครื่องมือที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาคด้วยกระบวนการประชาพิชญ หรือกระบวนการวิจัยและพัฒนาโดยประชาชนที่เสนอกระบวนการทัศน์ใหม่ของการพัฒนาว่าควรเป็นการเสริมสร้างการเรียนรู้บนความสัมพันธ์เชิงพันธมิตรหรือเป็นภาคีหุ้นส่วน (partnership) นักพัฒนาควรปรับเปลี่ยนจากผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นบทบาทของผู้เอื้อให้เกิดกระบวนการ (facilitator) และมีการเสนอกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อแก้ไขปัญหาคดังกล่าว (สิทธิณัฐ ประพุทธนิตินสาร, 2545: 1-8) โดยมี 3 กรณีตัวอย่างที่สะท้อนแนวคิดและแนวปฏิบัติของชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการทัศน์พัฒนาที่แตกต่างไปจากรัฐ คือ

(3.1) ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม อดีตผู้ใหญ่บ้านบ้านห้วยหิน ตำบลลาดกระทิง อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งมีประสบการณ์ปลูกพืชเดี่ยวกว่า 20 ไร่ และเป็นพ่อค้าคนกลางนานกว่า 20 ปี แต่ประสบปัญหาจนต้องขายที่ทำกิน ต่อมาพยายามต่อสู้ด้วยแนวทางวนเกษตรจนกลายเป็นต้นแบบที่เรียนรู้ดูงานทั่วประเทศ ผู้ใหญ่วิบูลย์ยืนยันว่าหัวใจของวนเกษตรไม่ใช่การปลูกพืชแต่เป็นการปลูกใจ เพราะคนจะถูกกระตุ้นจากสังคมให้มีความต้องการไม่สิ้นสุด การตัดสินใจทำวนเกษตรจึงเหมือนกับการสูญเสียความมั่นใจ การเริ่มต้นวนเกษตรจึงเน้น

ไปที่การเรียนรู้ค้นหาตนเองและความต้องการที่แท้จริง ที่สำคัญคือ ต้องสร้างจิตสำนึกใหม่ให้เกิดบน กระบวนทัศน์ใหม่เพื่อพึ่งตนเองเป็นหลัก ไม่ใช่ทำเพื่อตลาด วนเกษตรทำให้คนเกิดความเชื่อมั่นในการพึ่งตนเอง มีความสามารถที่จะช่วยเหลือตัวเองให้ได้มากที่สุด มีความพร้อมทั้งกายและใจ พอใจในชีวิตที่เป็นอยู่ มีสิ่งจำเป็นพอเพียงดังเช่นสังคมไทยในอดีตที่พึ่งตนเองได้ด้วยการจัดชีวิตให้สัมพันธ์กับสิ่งรอบด้านอย่างเหมาะสมแบบพึ่งพาอาศัยกัน หลักการของวนเกษตรประกอบด้วย 2 หลักใหญ่ ประการแรก การเรียนรู้เป็นวิธีการ การพึ่งตนเองเป็นเป้าหมาย ประการที่สอง ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก วิธีการของวนเกษตรเริ่มจาก สร้างกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน ให้ชาวบ้านทำบัญชีรายจ่ายครัวเรือน ปรึกษา ตรวจสอบและวางแผนการใช้จ่ายในครอบครัวนำไปสู่การพึ่งตนเองมากยิ่งขึ้น ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้สรุปแผนการเรียนรู้และการจัดการไว้เป็นสูตร “353” ดังนี้ คือ เรียนรู้ 3 อย่าง คือ รู้จักตัวเอง รู้ปัญหา รู้ทรัพยากร จัดการ 5 อย่าง คือ ข้าว อาหาร สมุนไพร ของใช้ นุ้ย แผน 3 แผน คือ แผนชีวิต แผนชุมชน แผนทรัพยากร

(3.2) อินแปลง

อินแปลงเป็นชื่อของเครือข่ายองค์กรชุมชน เชียงเขาภูพาน จังหวัดสกลนคร การพัฒนาแบบพึ่งตนเองเริ่มจากชาวบ้านบัว อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร เรียนรู้ว่าสาเหตุที่ยากจนเป็นเพราะการพัฒนาแบบทันสมัยแผ้วถางป่าปลูกปอเมื่อปี พ.ศ. 2507 และปลูกมันสำปะหลังเมื่อปี พ.ศ. 2513 ทำให้เกิดการทำลายป่าซึ่งเป็นแหล่งอาหารของชุมชน และเมื่อมีถนนและไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน รายจ่ายมากขึ้น เริ่มมีหนี้สิน ชีวิตเปลี่ยนไปตามกระแสการพัฒนาสมัยใหม่ ชุมชนจึงร่วมกันคิดทบทวนปัญหาสรุปว่า หากดำรงชีวิตแบบเดิมจะไม่มีปัญหาเหล่านี้ แต่ยากที่จะกลับไปอย่างเดิม จึงต้องหาวิธีการจัดการให้เหมาะสม ทำให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งเรียกว่า “การวิจัยตนเอง” เมื่อชุมชนสืบค้นหาภูมิปัญญาดั้งเดิมพบว่า ถ้าต้องการแก้ปัญหาความยากจนต้องหันกลับไปดำเนินชีวิตตามแบบบรรพบุรุษ นำความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมมาประยุกต์ใช้ ประสพการณ์ของอินแปลงเป็นต้นแบบที่ทำให้เห็นความสำคัญของข้อมูล ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการทำประชาพิชย์ต่อมา โดยได้เห็น “พลัง” ของข้อมูลที่เกิดจากการสืบประวัติวิวัฒนาการของชุมชน การค้นหาและฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่น ที่สำคัญคือข้อมูลการบริโภค ทำให้เห็นว่า ถ้าหากลดการซื้อ หันมาผลิตเพื่อบริโภคให้มากขึ้น ทำให้ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ และทำให้มีสุขภาพดีขึ้น ดังกรณีมีข้อมูลการบริโภคน้ำอัดลมในกุดบาก 800,000 กว่าบาทต่อปี ทำให้ชาวอินแปลงหันมาทำน้ำผลไม้จากหมากเม่า หมากค้อ หมากแฉว หมากไฟ ไว้บริโภคเองจนแพร่หลายออกไปสู่ตลาดภายนอก สร้างรายได้แก่ชุมชน ประสพการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดการขยายผลนำไปสู่การร่วมทุนกันจัดการการผลิต การทำไวน์หมากเม่า เหล้าหมากส้มมอ (สมอไทย) เป็นต้น โดยเฉพาะหวายและพันธุ์ไม้ซึ่งเพาะกล้าได้กว่า 25 ล้านต้น ผลการดำเนินงานล้วนเกิดจากข้อมูลทั้งสิ้น กรณีอินแปลง

แสดงให้เห็นว่าหากชุมชนได้เรียนรู้ผ่านการวิจัยตนเองจะเกิดความภูมิใจและความเชื่อมั่นในตัวเอง การอยู่แบบพอเพียง พึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยกัน พึ่งพาและพึ่งธรรมชาติให้สมบูรณ์ทำให้อินแปลง สรุปรว่า วันนี้อินแปลง “อยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและมีกินตลอดชีวิต”

(3.3) ไม้เรียง

กรณีไม้เรียงเป็นชุมชนต้นแบบที่ปรับวิถีการผลิตใหม่ จากการประชุมกลุ่มที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนเกิดการตั้งองค์ชุมชนขึ้นผู้แทนหมู่บ้านรวมกันเป็น สภาผู้นำ ทำหน้าที่วางแผนชุมชนครบวงจร ทั้งแผนการเรียนรู้ แผนการจัดการ และแผนเศรษฐกิจ ชุมชนไม้เรียงวิเคราะห์แบบแผนการผลิตและการบริโภคของชุมชนพบว่าหากมีการจัดการที่ดี จะ ลดต้นทุนและขายได้ราคาดี จึงเกิดการร่วมทุน แบ่งกันผลิต ร่วมกันบริโภค วางแผนการผลิตว่า ชุมชนใดควรผลิตอะไร แล้วนำไปจำหน่ายให้ชุมชนอื่น ๆ เน้นการเรียนรู้เรื่องที่จะดำเนินการอย่าง เพียงพอก่อนเพราะถือว่า การเรียนรู้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดในการดำเนินงาน เน้นการผลิตเพื่อการ บริโภคในครัวเรือนและในชุมชนท้องถิ่นก่อน ผลผลิตที่เหลือจึงจะนำขายที่อื่น จึงเป็นที่มาของแผน แม่บทชุมชนที่เป็นต้นแบบไปทั่วประเทศ

ทั้ง 3 กรณี ได้สร้างบทเรียนของชุมชนขึ้นว่าแนวคิดและ แนวทางการพัฒนาชุมชนนั้นอยู่บนฐานความเชื่อที่ว่า ชุมชนไม่ได้ “โง่ จน เจ็บ” แต่มี “ศักยภาพ” ที่รอ การพัฒนาด้วยการเรียนรู้ที่เหมาะสม การคืนสู่รากเหง้า คือการกลับไปค้นหา “ทุน” ของท้องถิ่น ทุนทรัพยากร ความหลากหลายทางชีวภาพ ทุนที่เป็นความรู้ภูมิปัญญา และทุนทางสังคม ซึ่ง หมายถึงกฎเกณฑ์ จารีตประเพณีที่ร้อยรัดผู้คนให้อยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวและชุมชน กระบวนการ คืนสู่รากเหง้านี้กระทำได้หลายวิธี วิธีหนึ่งคือการทำประชาพิชัยอันนำไปสู่ แผนแม่บทชุมชน (เสรี พงศ์พิศ, 2549: 111-125)

(4) ทำให้เกิดการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น (community based program) รูปธรรมดังกล่าวเกิดขึ้นโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ได้จัดตั้งสำนักงานภาคขึ้นที่ จังหวัดเชียงใหม่ มียุทธศาสตร์เพื่อเพิ่มขีดความสามารถของชุมชน ให้คนในท้องถิ่นสามารถใช้ ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยการเข้าร่วมกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน เริ่มแต่การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อ กำหนดคำถามวิจัย การทบทวนทุนเดิมในชุมชน การออกแบบการวิจัย การวางแผนปฏิบัติการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การทดลองปฏิบัติจริงเพื่อสร้างรูปธรรมในการตอบ โจทย์วิจัย การประเมินและสรุปบทเรียน ทำให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างนักวิจัยชาวบ้าน คนในชุมชน นักวิชาการ ข้าราชการ เพื่อสร้างความรู้และกลไกการจัดการปัญหาและการพึ่งตนเองของชุมชน ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2541 จนถึงเดือนกันยายน พ.ศ. 2547 มีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจำนวน 554 โครงการ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค, 2548: 58-102) คือ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โครงการวิจัยกลุ่มนี้ มี 61 โครงการ พื้นที่ 145 หมู่บ้าน การศึกษาวิจัยนำไปสู่การจัดรูปแบบการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน แบ่งเป็น 2 ประเด็นหลัก คือ 1. การศึกษาเพื่อหาแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในระดับภาค และจังหวัด ประกอบด้วย (1) การศึกษาสถานภาพผู้ประกอบการนำเที่ยวเชิงนิเวศในภาคเหนือตอนบน (2) การหาแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในด้านศักยภาพ รูปแบบการจัดการ ผลกระทบ และแนวโน้มที่อาจเกิดขึ้นในจังหวัดแม่ฮ่องสอนและ (3) การศึกษาสถานภาพธุรกิจนำเที่ยวโดยช้างจังหวัดเชียงใหม่ 2. การหาแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในระดับชุมชน ประกอบด้วย (1) การศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตชนเผ่า (2) การหารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เหมาะสมกับชุมชนและ (3) การหาแนวทางพัฒนาความร่วมมือในการจัดการภาคีการท่องเที่ยว

การศึกษากับชุมชน โครงการวิจัยเรื่องนี้ มี 50 โครงการ 113 หมู่บ้าน ใน 3 ประเด็น คือ (1) การวิจัยองค์การบริหารและจัดการศึกษาเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนาระบบการบริหาร โรงเรียน การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ของครู และกระบวนการนิเทศให้สอดคล้องกับการปฏิรูปการเรียนรู้ รวมถึงการศึกษาผลการปฏิรูปการเรียนรู้ที่เน้นการมีส่วนร่วม การปฏิบัติงานด้วยตนเอง (2) การวิจัยการจัดการศึกษาระดับโรงเรียน โดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เชื่อมโยงองค์ความรู้และความต้องการของชุมชนในการจัดการศึกษา (3) การวิจัยเพื่อสร้างความร่วมมือการจัดการศึกษาในชุมชน เพื่อแก้ปัญหาการศึกษากระแสหลักแยกผู้เรียนออกจากวิถีชีวิตชุมชน เน้นการรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นและการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เช่น คนตรีพื้นเมือง/จักสาน/สมุนไพร/อักษรล้านนา

การบริหารจัดการท้องถิ่น โครงการวิจัยเรื่องนี้ มี 54 โครงการ 105 หมู่บ้าน ดังนี้ (1) โครงการวิจัยรูปแบบในการป้องกัน เฝ้าระวัง การพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชนในการแก้ไขปัญหาสุขภาพจิต (2) โครงการวิจัยรูปแบบการจัดการขยะที่เหมาะสมโดยองค์การบริหารส่วนตำบล (3) โครงการวิจัยการส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมและตรวจสอบการทำงานขององค์การบริหารส่วนตำบล และ (4) การวิจัยเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนด้านกระบวนการจัดการความขัดแย้งโดยใช้วัฒนธรรมชุมชน และการพัฒนาผู้นำชุมชนให้รู้จักบทบาทหน้าที่และเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลง

ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร โครงการวิจัยเรื่องนี้ มี 82 โครงการ 395 หมู่บ้าน คือ (1) รูปแบบการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสม (การจัดการป่าชุมชน) (2) องค์ความรู้ในการพัฒนาศักยภาพของชุมชน/องค์กรชุมชนเพื่อการจัดการและฟื้นฟูทรัพยากรในชุมชน (3) เครือข่ายในการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากร จากชุมชนขยายไปสู่ระดับตำบล/อำเภอ/จังหวัด และ (4) กลไกในการจัดการกลุ่มและเครือข่ายการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ

เศรษฐกิจชุมชน การวิจัยประเด็นนี้มี 108 โครงการ 315 หมู่บ้าน โดยรวมการพัฒนา กลุ่มสารข้อมลัทธิธรรมชาตลิ่งทอห้องถิ่นไทย และการพัฒนาการเลียงโคนมและปศุสัตว์ไว้ในกลุ่มนี้ด้วย มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษารูปแบบ/เงื่อนไข/ปัจจัย และกลไกที่ใช้ในการจัดการกองทุนชุมชน (2) ศึกษาปัจจัย/เงื่อนไขที่ทำให้กลุ่ม/องค์กรทางด้านเศรษฐกิจในชุมชนประสบความสำเร็จ (3) ศึกษารูปแบบการบริหารจัดการกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนให้ประสบความสำเร็จ เช่น โรงสีชุมชน (4) การพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ชุมชนให้เป็นที่ต้องการของผู้ผลิต ตลาดและผู้บริโภค (5) ศึกษารูปแบบและกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ปัญหาหนี้สิน (6) การหารูปแบบ/แนวทางและกลไกในการสนับสนุนเครือข่ายของกลุ่ม/องค์กรทางด้านเศรษฐกิจชุมชน (7) ศึกษาศักยภาพ/เงื่อนไขของชุมชนที่จะมีส่วนร่วมกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะเกิดขึ้น เช่น กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดตั้งสถาบันเศรษฐกิจชุมชนบนที่สูง

เกษตรกรรมยั่งยืน การวิจัยในประเด็นนี้มี 48 โครงการ 162 หมู่บ้าน เป็นการศึกษาเกษตรกรรมยั่งยืนในด้านองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน รูปแบบ/กระบวนการผลิต/มาตรฐานและระบบการตลาดที่เหมาะสม รูปแบบที่เหมาะสมในการดำเนินงานของกลุ่ม/องค์กรชุมชน รูปแบบความร่วมมือของกลุ่ม/องค์กรและกระบวนการพัฒนาเครือข่ายที่เหมาะสม วิเคราะห์ปัจจัย/เงื่อนไขที่มีผลต่อการยอมรับระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรวบรวมองค์ความรู้ที่จะนำไปสู่การพัฒนาและแก้ไขปัญหาผลผลิตและขยายผลสู่ชุมชนอื่น ค้นหารูปแบบและกระบวนการในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตที่ลด เลิกใช้สารเคมี ศึกษาแนวทาง/รูปแบบในการนำเอาเศษวัสดุที่เหลือจากผลผลิตทางการเกษตรกลับมาใช้ในกระบวนการผลิต การวิจัยกลุ่มนี้ทำให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากเกษตรกรรมแผนใหม่ไปเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน เกิดเป็นกลุ่มจำหน่ายผลผลิตการเกษตรต่าง ๆ

สุขภาพ หมอเมือง และสมุนไพร โครงการวิจัยที่อยู่ในประเด็นนี้มี 50 โครงการ 166 หมู่บ้าน ศึกษาวิจัยใน 2 เรื่อง ดังนี้

1. การพัฒนาเพื่อยกระดับแพทย์พื้นบ้าน ประกอบด้วย (1) การรวบรวมองค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านล้านนาเพื่อสร้างเป็นตำรากลาง (2) การศึกษารวบรวมองค์ความรู้ด้านการดูแลสุขภาพ และองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้าน (3) การหาแนวทางในการจัดการอนุรักษ์ฟื้นฟูแหล่งสมุนไพรของชุมชน (4) การพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตและแปรรูปสมุนไพรพื้นบ้าน การวิจัยในประเด็นนี้ทำให้เกิดการจัดการความรู้เป็นทฤษฎีการแพทย์พื้นบ้านล้านนาเบื้องต้น นำไปสู่การจัดตั้งคณะทำงานขับเคลื่อน พ.ร.บ. สุขภาพแห่งชาติ

2. การส่งเสริมการดูแลสุขภาพของชุมชน ประเด็นศึกษาประกอบด้วย (1) การหาแนวทางสร้างเข้าใจและให้ความสำคัญต่อการดูแลสุขภาพเพื่อป้องกันโรค

โดยไม่ยึดติดกับการแพทย์กระแสหลัก เน้นการป้องกันการเจ็บป่วยจากโรคที่ป้องกันได้ (โรคหัวใจ ความดัน เบาหวาน ฯลฯ) (2) การหารูปแบบการจัดสวัสดิการด้านสุขภาพโดยชุมชน

เด็ก เยาวชน และครอบครัว การวิจัยเรื่องนี้มี 38 โครงการ 118 หมู่บ้าน มีประเด็นหลักเพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพแกนนำเด็กและเยาวชนให้มีทักษะการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม เกิดรูปแบบและกลไกในการพัฒนาเครือข่ายเยาวชน และกลุ่มองค์กรเด็กและเยาวชนในการจัดการประเด็นเฉพาะเรื่อง ในด้านศิลปวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ยาเสพติด เอดส์ เด็กเร่ร่อน งานวิจัยประเด็นนี้มี 63 โครงการ 132 หมู่บ้าน แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) โครงการวิจัยศึกษารวบรวมองค์ความรู้ ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูให้ยั่งยืน เช่น รูปแบบการพัฒนาศิลปะการแสดงของคณะหมอลำหมู่ในภาคอีสาน 2) โครงการวิจัยเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยใช้ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาเป็นเครื่องมือ เช่น โครงการวิจัยการจัดการกระบวนการเรียนรู้โดยใช้นิทานชุมชน

งานวิจัยท้องถิ่นเหล่านี้ส่งผลให้เกิดกระบวนการเสริมพลังให้ชุมชน 3 ลักษณะ คือ เกิดความรู้ในท้องถิ่นและเป็นประโยชน์กับท้องถิ่น เช่น การฟื้นฟูและถ่ายทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนให้กับเด็กรุ่นต่อไป เกิดกลไกในชุมชนที่จะจัดการสานงานต่อ สนับสนุนให้องค์กรที่มีอยู่ทำงานได้ดีขึ้น เช่น การเสริมศักยภาพขององค์กรบริหารส่วนตำบล และการสร้างกลไกใหม่ในชุมชนทำให้การบริหารจัดการมีประสิทธิภาพมากขึ้น (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค, 2548: 57)

การปะทะดังกล่าวคลี่คลายลงไปด้วยความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ดังนี้

(1) การเกิดรูปแบบที่เหมาะสมในการพัฒนา

การวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นนับเป็นกระบวนการทัศน์การพัฒนาที่ปะทะกับแนวคิดกระแสหลักที่สะท้อนให้เห็นถึงการเคลื่อนย้ายกระบวนการทัศน์จากกรอบระเบียบทางการของรัฐไปสู่เครือข่ายองค์กรเอกชนและการพึ่งตนเองของชุมชน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจจึงเคลื่อนที่จากรัฐไปสู่ชุมชนมากขึ้น โดยรูปแบบที่เหมาะสมกับการพัฒนาชุมชนควรเป็นดังนี้

ตาราง 24 รูปแบบที่เหมาะสมกับการพัฒนาชุมชน

รูปแบบ	การพัฒนาชุมชน
กระบวนทัศน์ (paradigm)	หลังสมัยใหม่นิยม ประชาชนและชุมชนมีทุนทางสังคม
เงื่อนไขพอเพียง (sufficient conditions)	กระบวนกรเรียนรู้ กระบวนกรวิจัยและพัฒนาโดยประชาชน (people research and development)
ความสัมพันธ์ (relationship)	เท่าเทียมกัน แนวราบ แบบพี่น้อง
กลไกการดำเนินการ (mechanical)	กระบวนกรวางแผนแม่บทชุมชนผ่านผู้ประสานงาน ระบบคิดที่สำคัญคือเวทีกรเรียนรู้ เพื่อให้เกิดเจตจำนงทางการเมือง (political will) และการร้อยรัด (tie conditions) กันอย่างแน่นแฟ้น (highly integrated) ในชุมชน กรณีไม่เรียงคือ แผนแม่บทชุมชน กรณีผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม คือ การรู้จักตนเอง กรณีอินแปง คือ ข้อมูลและประวัติศาสตร์ชุมชน
กรอบความรู้ (episteme)	อนาธิปไตยชุมชน (communal anarchy) การปกครองตนเอง (self government) จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น

รูปแบบที่เหมาะสมข้างต้น เรียกว่ากรวิจัยและพัฒนาโดยประชาชนหรือกระบวนกรประชาพิชัย (เสรี พงศ์พิศ, 2551: 168)

(2) กรก่อตัวของแนวคิดกระบวนกรยุติธรรมชุมชนของรัฐ

ภายในกรอบความคิดของกระบวนกรยุติธรรมกระแสหลักได้เกิดแนวคิดกระบวนกรยุติธรรมชุมชนขึ้น แนวคิดดังกล่าวมีสาระสำคัญดังนี้

กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ (2550: 17-48) ยุติธรรมชุมชนหมายถึง กรดำเนินกิจกรรมของชุมชน โดยชุมชนร่วมกันเอง หรือร่วมกับภาครัฐ ในลักษณะของหุ้นส่วน โดยกรนำทุนทางสังคมที่ดีงามและศักยภาพของชุมชนมาใช้เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันและความปลอดภัยจากอาชญากรรม ความเป็นธรรมและความสงบสุขของชุมชน หัวใจของความสำเร็จในการอำนวยความยุติธรรมและการสร้างความเป็นธรรมอยู่ที่ชุมชน แนวคิดยุติธรรมชุมชนอยู่ในกรอบความเป็นธรรมทางสังคม (social justice) แต่แนวคิดนี้ไม่ได้ยกเลิกระบบยุติธรรมกระแสหลัก หากแต่มาเสริมให้

กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยมีบทบาทที่สำคัญ คือการเสริมพลัง การป้องกันและสร้างภูมิคุ้มกันจากปัญหาอาชญากรรม การเยียวยา การจัดการความขัดแย้ง การนำแนวคิดยุติธรรมชุมชนมาใช้จริงเริ่มจากการส่งเสริมการรวมตัวของประชาชนในลักษณะเครือข่าย แม้แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในลักษณะอาสาสมัครและแนวคิดยุติธรรมชุมชนได้ดำเนินการในหลายหน่วยงานแต่ยังไม่มีการดำเนินงานเต็มรูปแบบและไม่สามารถพัฒนาแนวทางที่เป็นเอกภาพได้ ดังนั้น กระทรวงยุติธรรมจึงได้เริ่มโครงการนำร่องยุติธรรมชุมชนใน 17 จังหวัด 36 ชุมชน เพื่อให้หน่วยงานของรัฐเข้าใจการยึดชุมชนเป็นศูนย์กลาง มอบหมายให้สำนักงานยุติธรรมจังหวัด เป็นกลไกการพัฒนา (change agent) เครือข่ายยุติธรรมชุมชนและจัดตั้งศูนย์ยุติธรรมชุมชนขึ้นเป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมร่วมกับชุมชน แนวคิดยุติธรรมชุมชนมีโอกาในการพัฒนาและมีปัญหาอุปสรรคในการนำมาใช้ในสังคมไทย คือ การกระจายอำนาจในระดับภูมิภาคและระดับท้องถิ่นยังมีทิศทางไม่ชัดเจน กรอบภารกิจหน่วยงานภาครัฐเกี่ยวกับการทำงานในชุมชนเหลื่อมซ้อนกันหลายหน่วยงาน ดังเช่น บทบาทของกระทรวงมหาดไทย กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เกี่ยวกับชุมชน กรอบภารกิจหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมเกี่ยวกับการทำงานในชุมชนเหลื่อมซ้อนกันหลายหน่วยงาน ดังเช่น บทบาทของสำนักงานตำรวจแห่งชาติและสำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติดในการแก้ไขปัญหายาเสพติดในชุมชน การขาดความรู้ และทักษะการทำงานชุมชน โดยต้องปรับกระบวนการทัศน์ให้ชุมชนเป็นตัวตั้ง และความจำเป็นในการพัฒนาหน่วยงานและกฎหมายรองรับการทำงานด้านยุติธรรมชุมชน

เดชา สังขวรรณ (2550: 167-199) ได้สำรวจถึงสถานภาพและแนวทางการพัฒนางานยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยว่างานยุติธรรมชุมชนไทยเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและมีจริงหรือไม่ ระบบงานดังกล่าวอยู่ในลักษณะใด พบว่า แนวคิดยุติธรรมชุมชนเกี่ยวข้องกับ (1) ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรม เริ่มจากการเป็นภาคีความร่วมมือจนถึงระดับการได้รับการถ่ายโอนมอบอำนาจในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมในสถานะที่ถือได้ว่า พลเมืองมีศักยภาพและบทบาทในการควบคุม (citizen control) (2) การเน้นบทบาทการแก้ไขปัญหา (3) การเป็นกระบวนการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน (capacity building) ใช้ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหายาเสพติด พหุติกรรม เบี่ยงเบน (4) มีการเคลื่อนไหวที่สะท้อนถึงการมีส่วนร่วมในชุมชนที่เป็นรูปธรรม ชุมชนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น (5) การมีความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ด้วยการปรับมุมมองจากการลงโทษเป็นการให้ ผู้กระทำผิดรับผิดชอบและชดใช้เยียวยาความเสียหายแก่ผู้เสียหายและชุมชนด้วยวิธีการต่าง ๆ

งานยุติธรรมชุมชนที่ปรากฏในไทย ดังกรณีการดำเนินโครงการเสริมสร้างและพัฒนาเครือข่ายยุติธรรมชุมชนนำร่องด้านการระงับข้อพิพาท โดยกรมคุ้มครอง

สิทธิและเสรีภาพ ร่วมกับศูนย์วิจัยและพัฒนาอาชีวศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปี พ.ศ. 2546 ที่เชื่อมโยงงานยุติธรรมชุมชนเข้ากับเครือข่ายที่มีอยู่แล้ว เช่น กลุ่มเครือข่ายในอำเภอเมือง อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ประกอบไปด้วยเครือข่ายต่าง ๆ ที่ผนวกงานยุติธรรมชุมชนไปด้วย เช่น เครือข่ายสังฆประชาพัฒนาชุมชน เครือข่ายเฝ้าระวังความรุนแรงในเด็กและสตรี กลุ่มอนุรักษ์ลำน้ำพอง ชมรมปลอดสุรา ชมรมป้องกันอุบัติเหตุ ชมรมอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน โดยเน้นกิจกรรม การส่งเสริมสิทธิเสรีภาพแก่สมาชิกในชุมชน การคุ้มครองสิทธิมิให้มีการละเมิดต่อกัน การไกล่เกลี่ยข้อพิพาท การเผยแพร่อบรมงานยุติธรรมชุมชนแก่สมาชิกในชุมชน

วันชัย รุจนวงศ์ (2550: 201-222) ได้กล่าวถึงยุติธรรมชุมชนว่า ในอดีตชาวบ้านมีส่วนร่วมในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม เมื่อเกิดการล่าอาณานิคม ทำให้ประเทศไทยต้องปฏิรูปกฎหมายและพัฒนาระบบงานยุติธรรมให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ ทุกอย่างต้องไปที่ศาล การแก้ไขปัญหโดยชุมชนจึงหมดไป ปัจจุบันมีปัญหาในระบบยุติธรรมมากขึ้น ดังนั้น ควรกลับไปใช้แนวทางแก้ไขปัญหโดยชุมชน รัฐควรลดบทบาทลง กระบวนการยุติธรรมทางอาญานั้น ถ้ารัฐไม่ได้รับความร่วมมือจากชุมชนจะไม่ประสบความสำเร็จ ยุติธรรมชุมชนจะช่วยเสริมให้ยุติธรรมกระแสหลักมีประสิทธิภาพมากขึ้น หลักการในการดำเนินงานยุติธรรมชุมชนต้องเริ่มจากการผู้สมัครใจร่วมงานของชุมชน จากนั้นค้นหาอาสาสมัครมาฝึกอบรม จัดสร้างเครือข่ายการประสานงานที่มีประสิทธิภาพ เพื่อรับแจ้งเหตุร้ายจากยุติธรรมชุมชน ให้คำปรึกษาด้านข้อกฎหมาย เฝ้าระวังเรื่องยาเสพติด เป็นพี่เลี้ยงอาสาสมัครยุติธรรมชุมชนในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน ร่วมกันจัดกิจกรรมอบรมดูแลเด็กเยาวชนที่มีพฤติกรรมเสี่ยง ดังนั้น ปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนคือการกระจายงานผ่านสำนักงานยุติธรรมจังหวัด และเครือข่ายยุติธรรมชุมชนรวมไปถึงองค์กรปกครองท้องถิ่นในการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินการยุติธรรมชุมชนในพื้นที่ เมื่อทั้งภาครัฐ ประชาชนและท้องถิ่นได้ประโยชน์ร่วมกันทั้งในการป้องกันและลดปัญหาอาชญากรรม การแก้ปัญหาความขัดแย้งได้ตรงตามความต้องการของชุมชน การเยียวยาความเสียหายที่เกิดจากอาชญากรรมให้ชุมชน การช่วยให้ผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชนได้ เมื่อสังคมสุขสงบย่อมเกิดความยั่งยืนของระบบยุติธรรมชุมชนขึ้น

อิทธิพล ศรีเสาวลักษณ์, วีระชัย นาควิบูลย์วงศ์และ ทักษมัย ฤกษ์สุด (2544) โครงการวิจัยกฎหมายเพื่อการบริหารจัดการในท้องถิ่น กฎหมายหลักที่สำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนคือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 เพราะบัญญัติให้กระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ให้สิทธิแก่ประชาชนทั่วไป ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมกับรัฐในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม กฎหมายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ส่วนใหญ่เป็นอุปสรรค ทำให้ประชาชน

และชุมชนไม่สามารถมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรได้ โดยเฉพาะในชนบท เพราะเป็นกฎหมายดั้งเดิมที่ใช้มานานและยังมีได้แก้ไขให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญ อีกทั้งกฎหมายที่เสริมสร้างการรวมตัวเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนที่มีอยู่ไม่สอดคล้องกับวิถีของชุมชน เพราะมีขั้นตอนที่เหมาะสมกับคนในสังคมเมืองมากกว่า กลุ่มคนที่รวมตัวกันในชนบทตามแบบประเพณี วัฒนธรรมของท้องถิ่น ไม่มีกฎหมายรองรับ ต้องการรูปแบบกฎหมายที่เหมาะสมรองรับกิจกรรมของท้องถิ่นเพื่อให้สามารถเชื่อมต่อกับองค์กรทางการของรัฐในระดับต่าง ๆ ได้ กฎหมายการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นยังไม่ชัดเจนในหลายเรื่องได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับต่าง ๆ การบริหารส่วนภูมิภาคที่ยังมีผลกับการจัดการภายในท้องถิ่น ประชาชนในท้องถิ่นไม่มีส่วนร่วมในการตรวจสอบองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จึงอาจต้องสร้างกระบวนการตรวจสอบที่เหมาะสมและการมีส่วนร่วมของประชาชน

สมชาติ เอี่ยมอนุพงษ์ (2550: 71-109) กระบวนการยุติธรรมแบบเดิมทำงานแบบตั้งรับ ให้ความสำคัญเฉพาะผู้กระทำผิด (offender focused) แต่ละองค์กรต่างมีเป้าประสงค์ของตนเองที่ล้วนมุ่งไปที่ตัวผู้กระทำผิด เขี่ยอาชญากรรมถูกทอดทิ้งไว้นอกกระบวนการ การลงโทษได้รับความสำคัญสูงสุด การแก้ไขฟื้นฟูกลับได้รับความสำคัญต่ำสุด ทั้งที่ผลการวิจัยระบุว่าให้ผลต่อการป้องกันการกระทำผิดซ้ำได้ดีกว่าการลงโทษ 3 เท่า เมื่อเป้าหมายต่างกัน ทำให้องค์กรในระบบขัดแย้งกัน ไม่มีพลังที่จะจัดการกับอาชญากรรมที่เปลี่ยนแปลงไปทางแก้จึงควรทำงานร่วมกันแบบเป็นหุ้นส่วนระหว่างหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา และหน่วยงานอื่นกับชุมชนแบบเป็นหุ้นส่วน โดยยึดชุมชนเป็นศูนย์กลางเพื่อป้องกันหรือควบคุมอาชญากรรมโดยตรงและโดยอ้อมในระดับเพื่อนบ้านหรือในระดับชุมชน โดยมีหลักสำคัญว่าผู้กระทำผิด เขี่ยอาชญากรรมและชุมชน เป็นลูกค้าและเป็นหุ้นส่วนสำคัญของระบบยุติธรรม เป็นการทำงานร่วมกันเพื่อความสงบเรียบร้อยของชุมชน ปัญหาของชุมชนต้องแก้ไข โดยชุมชนผู้กระทำผิดสำนึกต่อความเสียหายที่ก่อขึ้นและแสดงออกที่พร้อมจะแก้ไขความเสียหายนั้นให้กลับคืนมา

ยุติธรรมชุมชนเน้นให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางแก้ปัญหา (community focused) โดยยึดหลักว่า 1) ความเห็นของชุมชนมีความสำคัญยิ่งในการทำงานร่วมกันแบบเป็นหุ้นส่วน 2) ความสงบเรียบร้อยของชุมชนเกิดจากกระบวนการร่วมมือกันแก้ปัญหา 3) สร้างขีดความสามารถให้กับชุมชน 4) การประเมินผลเน้นที่ผลลัพธ์ในระดับชุมชน และ 5) เน้นความสมานฉันท์

สถานการณ์ที่จะเกิดยุติธรรมชุมชนมี 2 แบบ คือ เมื่อเกิดอาชญากรรมจึงเกิดยุติธรรมชุมชนเชิงแก้ไขด้วยกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ และเมื่อเกิด

สถานการณ์ที่เต็มไปด้วยปัจจัยเสี่ยงที่จะนำไปสู่การเกิดอาชญากรรมจึงเกิดยุทธธรรมชุมชนเชิงป้องกัน เพื่อแก้ปัญหาก่อนที่จะเกิดอาชญากรรมดีกว่าการจัดการกับคดีเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ผู้มีส่วนได้เสียในรูปแบบนี้ได้แก่ ผู้เสียหาย (ทั้งโดยตรงคือ ผู้ถูกกระทำ โดยอ้อม เช่น เพื่อนบ้านและชุมชนที่หวาดกลัว รู้สึกไม่ปลอดภัย) ผู้กระทำผิด ญาติพี่น้องและผู้เกี่ยวข้องกับทั้งสองฝ่าย และบุคคลที่สนใจในปัญหานั้น ๆ ผู้มีส่วนได้เสียดังกล่าวจะร่วมทำงานด้วยกันเพื่อค้นหาคำตอบว่าอาชญากรรมนั้นเกิดได้อย่างไร จะป้องกันไม่ให้เกิดเหตุได้อย่างไร ก่อความเสียหายต่อใครบ้าง มากน้อยเท่าใด ใครต้องรับผิดชอบชดใช้ทดแทน จะตกลงชดใช้ทดแทนด้วยวิธีใด ใครจะรับผิดชอบ กำกับดูแลให้เป็นไปตามข้อตกลง ยุทธธรรมชุมชนเชิงป้องกันมีหลักการว่า ปัจจัยเสี่ยงที่จะเกิดอาชญากรรมย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยรวมทุกคน ดังนั้นผู้มีส่วนได้เสียในเชิงป้องกันอาชญากรรมจึงได้แก่สมาชิกชุมชนทุกคน ทุกกลุ่ม และทุกองค์กรในชุมชนนั้น ๆ เงื่อนไขการนำยุทธธรรมชุมชนเข้ามาสู่สายธารหลักของกระบวนการ ยุทธธรรมประกอบด้วย

(1) บุคลากรต้องมีความพร้อมในด้านความรู้ความสามารถ และทักษะจำเป็น

(2) ต้องมีทัศนคติว่าผู้กระทำผิดสามารถแก้ไขได้

(3) ต้องเชื่อมั่นว่าชุมชน มีศักยภาพ และทุนทางสังคมที่ยังรอการค้นหาและนำเข้ามาร่วมทำงานเพื่อชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีของชุมชน

(4) โครงการยุทธธรรมชุมชนจะต้องพัฒนาโปรแกรมให้มีประสิทธิภาพ ต้องรักษาความเป็นหุ้นส่วนให้ยั่งยืน ต้องพัฒนาอาสาสมัคร และต้องมีงบประมาณ

(5) สร้างการยอมรับโดยกฎหมาย ยุทธธรรมชุมชนที่มีสถานภาพรับรองโดยกฎหมาย ดังเช่น ตำรวจชุมชน ศาลชุมชน ของ อเมริกาและอังกฤษ จะทำให้ชุมชนเกิดการยอมรับ

กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (2549) ได้ศึกษารูปธรรมของแนวคิดความเข้มแข็งของชุมชนในประเทศไทย และศึกษาแนวทางในการขับเคลื่อนให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาอาชญากรรมในเชิงกระบวนการ (process study) ในพื้นที่ 7 แห่ง ทั่วประเทศ คือ ตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ตำบลศรีสะเกษ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน ตำบลนาขาง อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง ตำบลคอยนางหงส์ อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม ตำบลนาโฆ อำเภอกุศุม จังหวัดยโสธร ตำบลไม้เรียง อำเภอลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันอาชญากรรม ความเป็นปึกแผ่นของชุมชน ความพึงพอใจ ความหวาดกลัวภัยอาชญากรรมระหว่างและหลังการดำเนินการ รวมทั้งสถิติคดีอาชญากรรม ยาเสพติด และอบายมุขในชุมชน ผลการศึกษาพบว่า ความเข้มแข็งของ

ชุมชนมีทั้งมิติที่เป็นรูปธรรม เช่น เงินทุน เทคโนโลยี วัตถุดิบ การจัดการ และคน ตลอดจนระบบกฎหมาย มิติที่เป็นนามธรรม เช่น ระบบความคิด พฤติกรรม ความรู้ ภูมิปัญญา ที่ถูกสั่งสมมา เป็นต้น การนำศักยภาพของชุมชน ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของประชาชนทั้งในระดับตัวบุคคล และระดับสาธารณะจนทำให้มีพฤติกรรมจารีต และวัฒนธรรมเฉพาะของแต่ละชุมชนมาใช้ในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรม การดำเนินโครงการเริ่มจาก

1) การค้นหาแกนนำ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ผู้นำกลุ่ม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ และประชาคมต่างๆ รวมทั้งพระภิกษุ

2) การจุดประกายความคิดให้เกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นรูปธรรม ในการสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง พาผู้นำและตัวแทนชุมชนไปทัศนศึกษาชุมชนที่ประสบความสำเร็จ

3) การจัดเวทีประชาคม ภายหลังจากเรียนรู้จากชุมชนต้นแบบ คณะทำงานได้สนับสนุนให้ผู้นำชุมชนเปิดเวทีประชาคมระดับต่างๆ สร้างความเข้าใจกับกลุ่มในบทบาทของผู้นำ การยกระดับวิถีคิดให้มองปัญหาอาชญากรรมในภาพรวม ใช้การทำงานแบบพี่น้อง พุดคุยและหาทางออกร่วมกัน โดยเริ่มจากการค้นหาปัญหาที่เกิดขึ้น ร่วมกันนำเสนอข้อมูลวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนในประเด็นที่เกี่ยวข้อง นำมาสู่การหาสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาและกำหนดกิจกรรมในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันที่สามารถทำได้เอง โดยไม่ต้องรอความช่วยเหลือจากรัฐ

4) การเกิดกิจกรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติ จากเวทีประชาคมดังกล่าวนำไปสู่การกำหนดกิจกรรมเชื่อมโยงสู่ปัญหาต่างๆ เช่น การแก้ไขปัญหาความยากจนด้วยการดำเนินกิจกรรมกลุ่มอาชีพ การแก้ไขปัญหาหนี้สิน เกิดการต่อยอดในการเข้ามาสนับสนุนของหน่วยงาน อาทิ การสนับสนุนงบประมาณจาก อบต. กศน.สนับสนุนด้านการศึกษาเรียนรู้ พัฒนาชุมชนส่งเสริมการจัดทำแผนร่วมกันและการพัฒนาอาชีพ ทัศน.ดูแลด้านผลผลิตการเกษตร ส่งเสริมการทำปุ๋ยหมัก/ปุ๋ยชีวภาพ สนับสนุนการปลูกผักปลอดสารพิษ การก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารชุมชน ส่งเสริมกิจกรรมด้านการศึกษาให้กับกลุ่มเยาวชน เพื่อลดปัญหาการมั่วสุมต่อต้านยาเสพติด และสร้างเครือข่ายการดูแลความปลอดภัยในชีวิตทรัพย์สิน เกิดรูปแบบอาสาสมัครตำรวจบ้าน

ผลการดำเนินงาน ทำให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

1) สถิติคดีอาญาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนทุกแห่งลดลง

2) คุณภาพชีวิตและความร่วมมือในชุมชน ชีวิตความเป็นอยู่ การรับรู้ข่าวสาร และความสามัคคีของคนในชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญสู่ความสำเร็จในด้านอื่น ๆ และความปลอดภัยในชุมชนดีขึ้น

3) ความเข้มแข็งของชุมชนก่อให้เกิดผลต่อการป้องกันอาชญากรรม ทั้งในด้านระบบความช่วยเหลือในชุมชน การร่วมกันกำหนดปัญหา การร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา กำหนดกิจกรรม แนวทางในการป้องกันแก้ไขปัญหาอาชญากรรมด้วยตนเอง

4) ภายหลังจากดำเนินการ โครงการประชาชนส่วนใหญ่เห็นว่า มีความรู้สึกปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินมากขึ้น

โดยสรุปแล้ว แนวคิดความเข้มแข็งของชุมชนได้พัฒนามาจากวัฒนธรรมของชุมชนในรูปแบบของระบบคิดที่อยู่ในรูปของวัฒนธรรม ประเพณี คุณค่าของชุมชนที่ส่งผลถึงความสัมพันธ์ของสมาชิกในรูปแบบของความร่วมมือในการแก้ไขปัญหา และส่งผลถึงความเข้มแข็งของชุมชน รูปธรรมคือการรวมกลุ่มของประชาชนและการเกิดเครือข่ายของชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงความเอื้ออาทร การจัดสรรและกระจายทรัพยากร รวมทั้งการพึ่งพาอาศัยกันและความสามารถพึ่งตนเองได้ของชุมชน ระบบคิดดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา ค่านิยมประเพณีที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ รวมทั้งระบบอุปถัมภ์ที่ยึดหยุ่นไม่เป็นทางการ ประสิทธิภาพในการดำเนินงานด้านเศรษฐกิจและความเข้มแข็งของชุมชน ล้วนเป็นผลมาจากระบบคิด และวิถีปฏิบัติของคนในชุมชนที่เริ่มจากการใช้ทุนของชุมชน ประกอบ ด้วย ทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม ค่านิยมเกี่ยวกับความเอื้ออาทร และความสามัคคีที่ชุมชนมีอยู่ไปใช้แก้ไขปัญหา แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน จนเกิดเป็นพลังขับเคลื่อนกิจกรรมชุมชนได้ ความเข้มแข็งของชุมชนที่ศึกษาบางแห่งเกิดขึ้นเอง บางแห่งได้รับการสนับสนุนจากภายนอก อย่างไรก็ตาม จุดเริ่มต้นเริ่มจากการปรับเปลี่ยนระบบคิด และวิถีปฏิบัติ เป้าหมายสุดท้ายมุ่งไปสู่การจัดสรรและกระจายทรัพยากรให้แก่สมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ความเข้มแข็งของชุมชนสอดคล้องกับทฤษฎีอาชญาวิทยา กล่าวคือ อาชญากรรมเป็นปรากฏการณ์หนึ่งของสังคม การจะลดโอกาสของการเกิดอาชญากรรมต้องพิจารณาจากองค์ประกอบ ได้แก่ ผู้กระทำผิด โอกาส และเหยื่อ จากการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งต่อการป้องกันอาชญากรรม ความสามัคคี การสร้างสัมพันธ์ในชุมชน การจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการควบคุมและสังเกตตรวจตรา รวมทั้งสนับสนุนให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมตามหลักการตำรวจชุมชนเสมือนหนึ่งเป็นหุ้นส่วนกัน ชุมชนมีบทบาทจัดการปัญหาตนเองและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนมากขึ้น ขณะที่ตำรวจมีอิสระในการทำงานและตัดสินใจมากขึ้นเช่นกัน แนวคิดความเข้มแข็งของชุมชนจึงสอดคล้องกับทฤษฎีอาชญาวิทยาในแง่การป้องกันอาชญากรรม

จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย (2551: 217-251) ได้ศึกษาถึงกระบวนการยุติธรรมชุมชนในประเด็นการเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความยุติธรรม มีข้อสรุปว่า ในเชิงนโยบายอาญา ยุติธรรมชุมชน คือ กลุ่มเครื่องมืออำนวยความยุติธรรมชุดใหม่ที่ใช้เป็นกลยุทธิ์

ขับเคลื่อนกำหนดปัญหาความไม่เป็นธรรมทางสังคมตามสถานการณ์ของชุมชน ในทางปฏิบัติ ยุติธรรมชุมชน หมายถึง การที่ชุมชนมีอำนาจควบคุมและจัดการปัญหาชุมชนด้วยการอำนวยความสะดวก ยุติธรรมตามความเหมาะสมของตนเอง โดยสรุปยุติธรรมชุมชนหมายถึง ยุทธศาสตร์และยุทธวิธี ส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วม เป็นหุ้นส่วนในการป้องกัน ควบคุม จัดการความขัดแย้ง เจริญสมานฉันท์ เยียวยาความเสียหายที่เกิดจากอาชญากรรม และรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน เพื่อให้ประชาชนรู้สึกปลอดภัยสามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้ มีกลไกการทำงานที่เชื่อมโยงกับ ระบบยุติธรรมหลักผ่านการประสานงานของหน่วยงานยุติธรรมจังหวัด ประกอบด้วยหลัก 5 ประการ คือ (1) ให้ความสำคัญแก่เพื่อนบ้านระดับรากหญ้า เน้นให้เกิดระบบยุติธรรมที่เป็นอิสระ เหมาะสมกับวิถีชุมชนแทนการอิงกับอำนาจรัฐ (2) จากการต่อสู้คดีเป็นการแก้ปัญหา (3) ลดการพึ่งพาสถาบันและผู้มีอำนาจ ใช้เครือข่ายยุติธรรมชุมชน เช่น ผู้บริหารตำรวจชุมชนทำงานร่วมกับ คุมประพฤติกุมชน (4) เพิ่มคุณภาพชีวิตสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนและเป้าหมายเชิงสวัสดิการ และ (5) เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วม อย่างน้อยที่สุดในการประชุมหารือการจัดระเบียบชุมชน

จากสาระของแนวคิดดังกล่าว กระทรวงยุติธรรมได้พยายาม ผลักดันนโยบายยุติธรรมชุมชนขึ้นตามแผนงานปฏิรูประบบยุติธรรมแห่งชาติ และดำเนินการงาน ยุติธรรมชุมชนอีกสามโครงการ คือ โครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชนของกรมคุมประพฤติ โครงการให้ความรู้ทางกฎหมายและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน และโครงการนำร่องยุติธรรม ชุมชนดำเนินการ โดยยุติธรรมจังหวัด อีกทั้งมีข้อเสนอให้ปรับยุทธศาสตร์จากคุมประพฤติสู่ ยุติธรรมชุมชน (กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, 2550: 46) ในส่วนของสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ได้เสนอ แนวคิดในการสร้างชุมชนเข้มแข็งต้นแบบการป้องกันอาชญากรรม (Model The strength of community in term of crime suppression and prevention) ตั้งการให้สถานีตำรวจดำเนินการทั่ว ประเทศ ด้วยแนวทาง 7 ขั้นตอน เริ่มจาก การค้นหาแกนนำและองค์กรท้องถิ่น จุดประกายความคิด ศึกษาพื้นฐานชุมชน วิเคราะห์ปัญหาชุมชน ยกร่างกิจกรรมชุมชน นำกิจกรรมไปสู่การปฏิบัติ ประเมินผลแล้วค้นหาชุมชนที่ประสบผลสำเร็จเป็นต้นแบบให้กับพื้นที่อื่น สืบเคราะห์องค์ความรู้ เหล่านี้เพื่อปรับปรุงกระบวนการทำงานของตำรวจรองรับงานยุติธรรมชุมชนในปี พ.ศ. 2552 (ภาณุวิชญ์ ทองยิ้ม, 2552: 17-21) ดังนั้น กระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐ จึงมียุทธวิธีและทฤษฎี พื้นฐาน ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 25 ยุทธวิธีและทฤษฎีพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐ

ตำรวจ	อัยการ ศาล ราชทัณฑ์ กรมคุมประพฤติ กระทรวงยุติธรรม
กฎหมายใกล้เคียงข้อพิพาทชั้นสอบสวน ตำรวจชุมชนกับการเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่น ในชุมชนด้วยงานชุมชนสัมพันธ์เพื่อจัด ระบบ ความร่วมมือระหว่างตำรวจและชุมชน (crime prevention and cooperation) การสร้างชุมชน เข้มแข็งต้นแบบการป้องกันอาชญากรรม	การใกล้เคียงข้อพิพาทในชั้นอัยการและศาล การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม การวิจัยการ พัฒนากฎหมาย (แผนแม่บทยุติธรรมแห่งชาติ การเสนอกฎหมายปฏิรูปตำรวจ การผลักดัน กฎหมายชะลอการฟ้องชั้นอัยการ) การจัด โครงสร้างงานยุติธรรมจังหวัดและ โครงการ เครือข่ายยุติธรรมชุมชนโดยกรมคุมประพฤติ
ทฤษฎีพื้นฐานกระบวนการยุติธรรมชุมชน	
ทฤษฎีการตำรวจชุมชน ทฤษฎีอาชญาวิทยา ทฤษฎีชุมชนสัมพันธ์ ทฤษฎีการควบคุม อาชญากรรมจากสภาพแวดล้อม แนวคิด วัฒนธรรมชุมชน และกฎหมายบ้านเมือง	ทฤษฎีการควบคุมอาชญากรรม แนวคิด วัฒนธรรมกับการควบคุมสังคม ทฤษฎีสังคมไว้ ระเบียบ ทฤษฎีพันธะทางสังคม ทฤษฎีการเสริม พลังและการมีส่วนร่วมของชุมชน ทฤษฎีหน้า ต่างชำรุด ทฤษฎีการแก้ปัญหาและทฤษฎีที่เน้น สภาพทางภูมิศาสตร์ แนวคิดการถ่ายโอนความ รับผิดชอบกิจการภาครัฐ แนวคิดจากรัฐสวัสดิการ สู่รัฐจัดระเบียบ แนวคิดชุมชนนิยม แนวคิดแปลง ความขัดแย้งเป็นทรัพย์สิน ทฤษฎีการใกล้เคียง คู่ความ และกฎหมายบ้านเมือง

ที่มา: สังเคราะห์จากภาณุวิชญ์ ทองยิ้ม (2552: 17-21) จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย (2551: 23-35) และผู้วิจัย

จากตารางข้างต้น กล่าวได้ว่าแนวคิดฝ่ายตำรวจ มุ่งไปสู่การจัดการเชิงบรรทัดฐาน ส่วนแนวคิดขององค์กรอื่นในกระบวนการยุติธรรม มุ่งไปสู่การจัดการเชิงโครงสร้างที่เน้นการแก้ไขปัญหาคด้วยกฎหมาย ดังที่ปรากฏจากงานวิจัยเรื่อง ยุติธรรมชุมชน: การเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความยุติธรรม (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2551: 262-263) ซึ่งเป็นโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาระบบกฎหมายไทยของกระทรวงยุติธรรม โดยได้ต่อยอดถึงกระบวนการทัศน์การครอบงำของรัฐด้วยการระบุไว้อย่างชัดเจนว่า เงื่อนไขที่จำเป็น(necessary conditions) ของความสำเร็จของกระบวนการยุติธรรมชุมชนมี 5 ประการ คือ

- (1) เงื่อนไขเงินโยกย้ายอาญาของระบบยุติธรรมแห่งอนาคต
- (2) เงื่อนไขด้านการบริหารที่ให้ความสำคัญต่องานยุติธรรมชุมชนด้วยแผนแม่บท การผลักดันกฎหมายส่งเสริมกระบวนการยุติธรรมทางเลือก และการมีหน่วยงานกลางรับผิดชอบงานยุติธรรมชุมชนและยุติธรรมจังหวัด
- (3) เงื่อนไขเกี่ยวกับแบบจำลองยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสมกับสังคมไทย
- (4) เงื่อนไขเชิงคุณลักษณะของชุมชน และที่สำคัญคือ
- (5) เงื่อนไขด้านกฎหมาย ด้วยการใช้อุบายกฎหมายเป็นเครื่องมือในการกำหนดให้ยุติธรรมชุมชนเป็นนโยบายสำคัญ
- กระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐจึงมีรูปแบบและแนวทางดังต่อไปนี้

ตาราง 26 รูปแบบและแนวทางกระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐ (government model)

รูปแบบ	แนวทาง
<p>กระบวนการที่สนับ การอำนวยความสะดวกยุติธรรมภายใต้กรอบความยุติธรรมทางสังคม ความยุติธรรมเป็นประสบการณ์ร่วมของกลุ่มที่สามารถเข้าถึง เรียนรู้ และรับรู้ร่วมกันทั้งชุมชน</p> <p>เงื่อนไขที่จำเป็นของระบบ</p> <p>ด้านนโยบาย</p> <p>การบริหาร</p> <p>แบบจำลองที่เหมาะสม</p> <p>ทุนทางสังคม และ</p> <p>เงื่อนไขด้านกฎหมายรองรับ</p> <p>ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันแบบผู้ให้ผู้รับ</p>	<p>การมอบงานให้องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น</p> <p>การเผยแพร่กฎหมาย แนวคิดยุติธรรมชุมชนแก่สาธารณะผ่านเวทีพัฒนาระบบกฎหมายเพื่อก่อรูปนโยบายในสังคม การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม</p> <p>ออกกฎหมายรองรับ กฎหมายใกล้เคียงข้อพิพาททางแพ่งทางอาญาตั้งแต่การจัดการความขัดแย้งในชุมชนจนถึงชั้นศาล มาตรการในการคุ้มครองสิทธิของคู่กรณี การรับรองผลของความตกลงที่ถูกต้อง การออกกฎหมายรับรองแนวคิดยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้มีขอบเขตกว้างกว่าความคิดขอมความได้ กฎหมายชลอการฟ้องแผนแม่บทยุติธรรมแห่งชาติ</p> <p>ยึดชุมชนและปัญหาเป็นเป้าหมายด้วยการมีส่วนร่วมแนวคิด พยายามกำหนดระเบียบกฎหมายในการดำเนินการให้สอดคล้องกับประเพณี วัฒนธรรมของชุมชน</p>

ตาราง 26 (ต่อ)

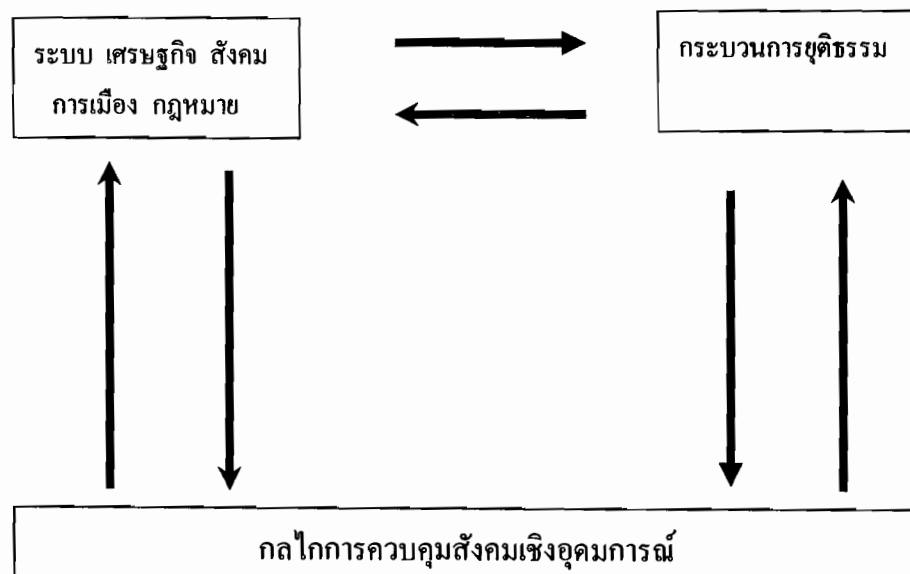
รูปแบบ	แนวทาง
กลไก หน่วยงานของรัฐ	การนำนโยบายสู่การปฏิบัติด้วยโครงการต่างๆ กิจกรรมการไต่ถ้อย การประชุมล้อมวง การ ฝึกอบรมตามโครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชน ขยายโครงสร้างรองรับภารกิจด้วยยุติธรรม จังหวัด และวางเป้าหมายปรับเปลี่ยนกรมคุม ประพฤติเป็นกรมยุติธรรมชุมชน การผลักดันให้ชุมชนมีกิจกรรมเชิงพื้นที่ ใช้ พื้นที่ของชุมชนที่เกิดเหตุรองรับการแก้ปัญหา เน้นแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ไม่เน้นการต่อสู้เพื่อ แพ้ชนะคดี ให้ความสำคัญผู้กระทำผิดและ ผู้เสียหายโดยชุมชนมีส่วนร่วม จัดตั้งศูนย์ ยุติธรรมชุมชนตามองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ต่างๆ เพื่อเป็นศูนย์กลางในการทำงานของกรมคุม ประพฤติ
กรอบความรู้ ภายใต้อุดมการณ์เสรีนิยม ชุมชนเป็น เป้าหมายในลักษณะการแบ่งอำนาจให้เล็ก ๆ น้อย ๆ ตามขอบเขตของกฎหมายบ้านเมือง	การวางแผนและการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ ภายใต้อุดมการณ์เสรีนิยม ชุมชนเป็น ภายใต้อุดมการณ์เสรีนิยม ชุมชนเป็น เป้าหมายในลักษณะการแบ่งอำนาจให้เล็ก ๆ น้อย ๆ ตามขอบเขตของกฎหมายบ้านเมือง

ที่มา: สังเคราะห์จากกิตติพงษ์ กิตยารักษ์ (2550: 24-25, 47-48) และผู้วิจัย

จากรูปแบบดังกล่าว กระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐจึงประดิษฐ์
 คำมายาคติที่จำเป็น (necessary illusion) สำหรับการสร้างมติมหาชน (manufacturing consent)
 เกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนขึ้นมา เพื่อจัดสรรอำนาจด้วยการจัดการเชิงโครงสร้าง (structuralist approach)
 ที่แฝงไว้ด้วยอุดมการณ์อำนาจนิยมในกรอบความคิดของเสรีนิยมที่แม้จะเชื่อว่าประชาชนต้องมี
 สิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน ประเทศชาติต้องมีประชาธิปไตย แต่กลับผูกขาดให้รัฐเท่านั้นเป็นผู้กำหนด
 ทิศทางโดยมีทัศนคติพื้นฐานว่าปัญหาสังคมเกิดจากความผิดพลาดของกลไกบางอย่าง อาทิ กฎหมาย
 ไม่เป็นธรรม มีการใช้อำนาจอย่างไม่ถูกต้อง กลไกตลาดไม่สมบูรณ์ วิธีการแก้ไขทำได้โดยการ

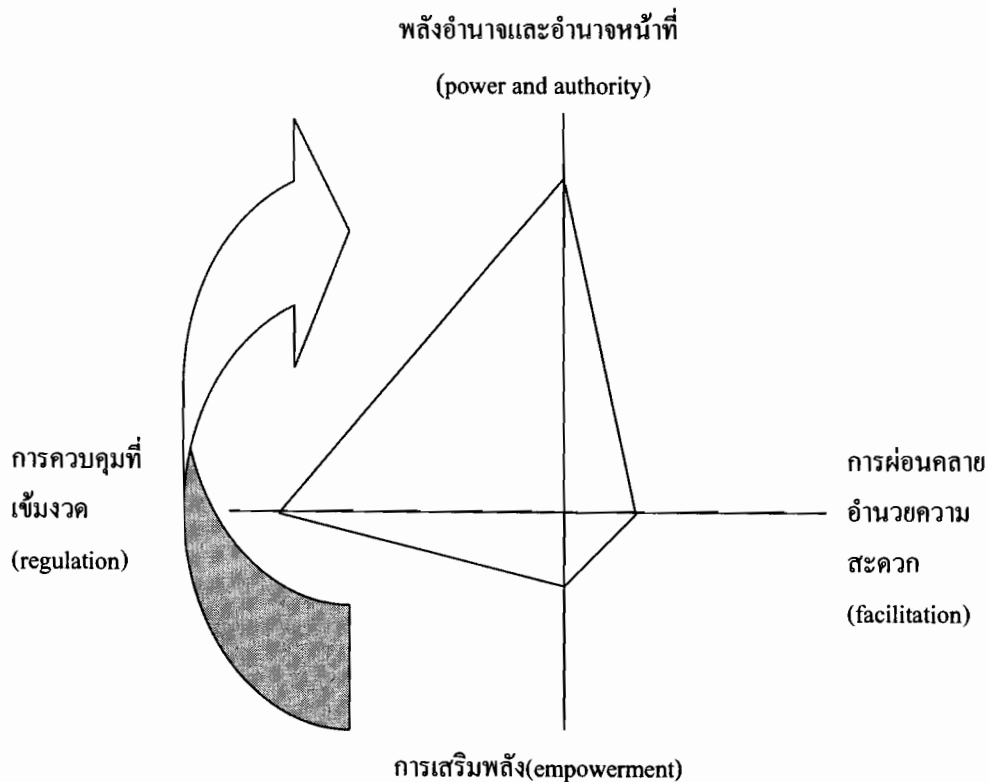
ปรับปรุงปฏิรูปบางสิ่งบางอย่างซึ่งเพียงพอแล้ว การปรับเปลี่ยนระบบเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น ความคิดดังกล่าวมองข้ามโครงสร้างอำนาจ ราวกับว่าเหตุการณ์ต่างๆเกิดขึ้นท่ามกลางความว่างเปล่าของอำนาจ ทำให้ปัญหาเชิงโครงสร้างที่สำคัญ โดยเฉพาะความไม่เท่าเทียมกันถูกละเลยไป (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2549: 166-167) กระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้แนวคิดกระแสหลักจึงเป็นการผลิตซ้ำ ครอบงำทางอุดมการณ์ด้วยปฏิบัติการทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรมที่ซับซ้อน ต่อเนื่องเป็นระบบ ด้วยชนชั้นนำของสังคมที่กุมอำนาจในการใช้สถาบันและเทคโนโลยีต่าง ๆ อาทิ ระบบการศึกษา สื่อมวลชน พิธีกรรมทางศาสนา เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน มีลักษณะกดบังคับ (domination) และครอบงำที่ซับซ้อนหลายระดับ (varying degrees of a complex hegemony) ด้วยชุดความรู้ ยุทธวิธีต่าง ๆ ที่ผลิตขึ้นภายใต้อุดมการณ์กระแสหลัก ทำให้สังคมเกิดการปลุกฝังและปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ จนเกิดการยอมรับและพึ่งพากระบวนการยุติธรรมกระแสหลักไปในที่สุด (Gramsci, อ้างใน พัฒนา กิติยาษา, 2546: 13-14, 91-92) เบื้องหลังของแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนดังกล่าวจึงยังอยู่ในกรอบความคิดการเป็นกลไกการควบคุมสังคมที่รัฐพยายามใช้สถาบันสื่อมวลชน พิธีกรรม ระบบการศึกษา ผลักดันอย่างซับซ้อนให้เป็นการควบคุมเชิงอุดมการณ์ที่ทำให้เกิดการยอมรับของพลเมือง ดังภาพ

ภาพ 13 กลไกการควบคุมสังคมเชิงอุดมการณ์

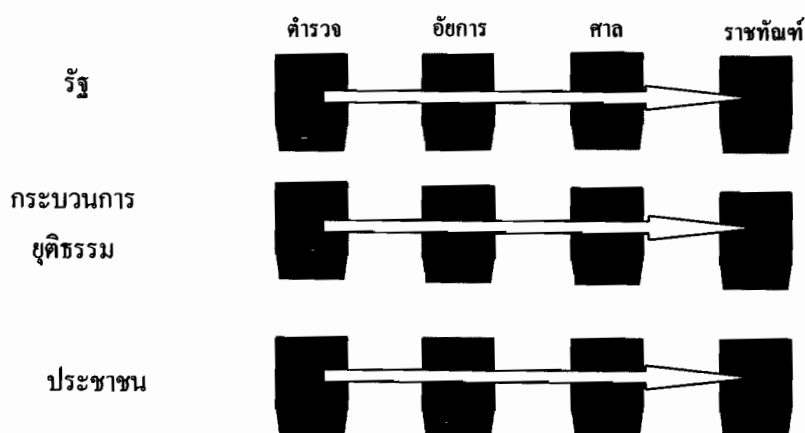
ที่มา: สันเคราะห์จากแนวคิดของกรัมสกี (Gramsci, 1891-1937)

ยุทธธรรมชุมชนที่กำลังเคลื่อนไหวในปัจจุบันจึงเป็นทฤษฎีที่อยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีสายสกุลสมัยใหม่นิยม ซึ่งมีหัวใจอยู่ที่ความเชื่อมั่นในศักยภาพ เครื่องมือและวิธีวิทยาในการค้นพบและเข้าถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่เชื่อว่าทุกอย่างสามารถเข้าถึงและศึกษาได้อย่างเป็นกลาง ทุกสิ่งสามารถนำมาลดทอน แยกส่วนแล้วศึกษาโดยการวัดและประเมินค่าได้ทั้งสิ้น โดยเฉพาะทฤษฎีปฏิฐานนิยมทางกฎหมายที่เชื่อมั่นว่าเป็นความคิดสากลสามารถนำมาอธิบายและใช้ในสังคมไทยได้ ทั้งที่มีความแตกต่างทั้งในระบบคิดและความสัมพันธ์ ขณะที่แนวคิดแบบตะวันตกมองเรื่อง สิทธิ เป็นเรื่องของปัจเจก ดังนั้น กระบวนการยุติธรรมที่ยึดกฎหมายเป็นหลักจึงเน้นไปที่สิทธิตามกฎหมายของปัจเจก (legal right) แต่มีโน้ตชนในเรื่องสิทธิในมุมมองของตะวันออก เป็นเรื่องขององค์รวมอยู่บนพื้นฐานของการอยู่รอดและใช้ทรัพยากรร่วมกัน จึงเกี่ยวข้องกับการอยู่ร่วมกัน พี่พากัน เป็นเรื่องของสิทธิชุมชน (community right) กระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐจึงมีพื้นที่เคลื่อนไหวส่วนใหญ่อยู่ในเงื่อนไขการควบคุมที่เข้มงวดที่สะท้อนถึงพลังอำนาจของรัฐและอำนาจหน้าที่ของสถาบัน ภายใต้กระบวนการทัศน์สมัยใหม่นิยม ดังภาพต่อไปนี้

ภาพ 14 กระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้กระบวนการทัศน์สมัยใหม่นิยม
ที่มา: ดัดแปลงจาก สุวิทย์ เมษินทรีย์ (2549: 184)

การก่อตัวของแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนกระแสรองท่ามกลางความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ยังมีระบบยุติธรรมชุมชนทับซ้อนอยู่ท่ามกลางกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก ดังกรณีของระบบเจ้าโคตรที่บ้านดงหลวง จังหวัดมุกดาหารที่มีวิถีแก้ไขความขัดแย้งด้วยการให้ญาติผู้ใหญ่เป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ยตัดสินข้อพิพาท คนกลางดังกล่าวเรียกว่าเจ้าโคตร ซึ่งมีคุณสมบัติเป็นญาติผู้ใหญ่สูงสุดของตระกูลที่มีชีวิตอยู่ ที่เป็นที่เคารพกราบไหว้ของลูกหลานในสายสกุล เป็นคนดี ซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม มีศีลธรรม บทบาทของเจ้าโคตรมีตั้งแต่การเจ็บป่วย ผีเข้า ปลูกบ้านใหม่ การแบ่งมรดก พิธีกรรมต่าง ๆ การขัดแย้งกันในครอบครัว จะมีการเรียกประชุมญาติทั้งสองฝ่ายมาไกล่เกลี่ยให้ดีขึ้น หรือปฏิบัติกรต่าง ๆ เพื่อให้เรื่องยุติกัน แม้ปัจจุบันระบบนี้จะถูกแทนที่ด้วยกฎหมายสมัยใหม่ แต่ที่บ้านดงหลวง ระบบนี้ยังคงดำรง การมีระบบเจ้าโคตรจึงเป็นทุนทางสังคมในชนบทอีสาน (ชอบ ดีสวน โทก และอุดม บัวศรี, 2546: 34-36) อีกด้านหนึ่งโดยตรรกะแล้ว แนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนและแนวคิดความเข้มแข็งของชุมชนควรจะสอดคล้องกันไปทิศทางเดียวกัน แต่การที่รัฐได้วางเงื่อนไขที่จำเป็นของกระบวนการยุติธรรมชุมชนไว้ที่อำนาจรัฐ แนวคิดดังกล่าวจึงอยู่บนความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียมกัน ที่อยู่นอกกรอบความรู้ของกฎหมายชาวบ้าน แต่ไปดำเนินการภายใต้กฎหมายบ้านเมืองเป็นหลัก กระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงเปรียบเสมือนการเปลี่ยนแต่ชื่อ (label) แต่กระบวนการทัศน์ (paradigm) ไม่เปลี่ยนแปลงที่แบบแผนความสัมพันธ์ที่เหมาะสมสำหรับกระบวนการยุติธรรมชุมชน นั้น ควรมีพื้นฐานจากความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน ความสัมพันธ์ของกระบวนการยุติธรรมชุมชนควรมีลักษณะผูกกันแนวนอน อิสระแนวตั้ง (horizontal tied-up, vertical free-up) เพื่อมุ่งไปสู่ความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน ในอุดมคติระหว่างรัฐและประชาชน ภายใต้ความเป็นหุ้นส่วนหรือพันธมิตรดังกล่าวต่อไป

ภาพ 15 แบบแผนความสัมพันธ์ของกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่ควรจะเป็น

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การปะทะกันของแนวคิดกระแสหลัก และกระแสรองทำให้เกิดกระแสให้ความสำคัญกับชาวบ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้าน ภูมิปัญญาและคุณค่าแบบชาวบ้านมากขึ้น ดังนั้น จึงเกิดแนวคิดที่เน้นให้ชุมชนเป็นเป้าหมาย เช่น แนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (community-based tourism) แนวคิดการวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น (community-based research) รวมไปถึงแนวคิดยุติธรรมชุมชน (community justice) ที่สำคัญดังต่อไปนี้

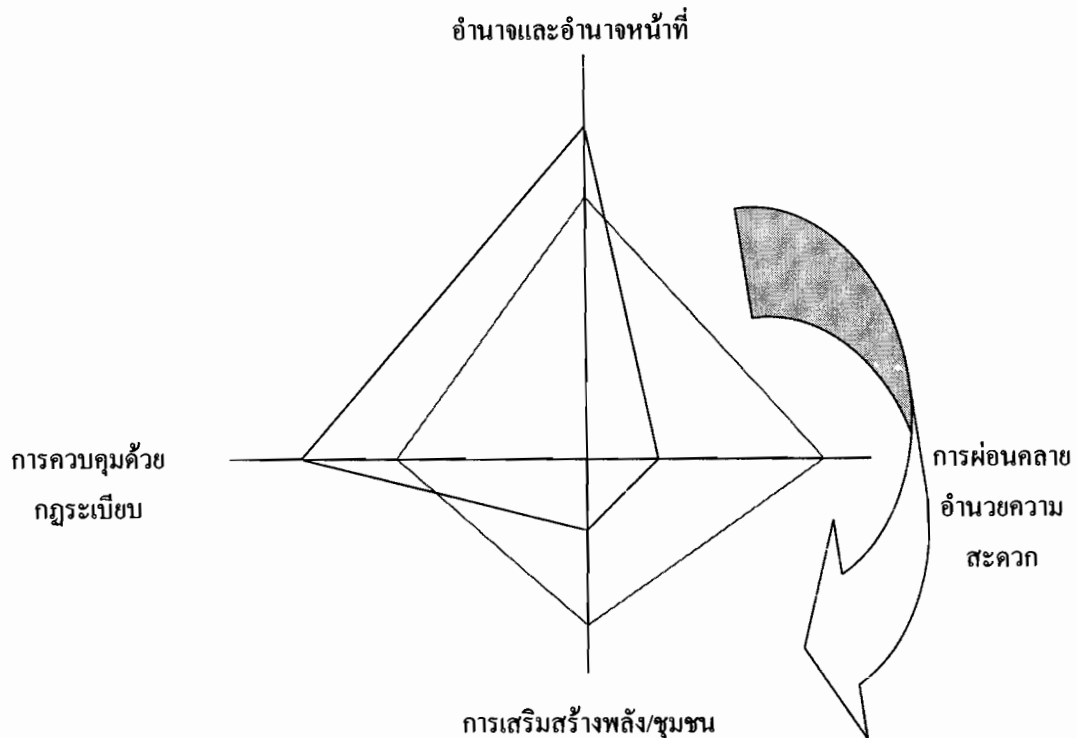
พิเชษฐ์ เมลาณนท์ (2547: 3) ภายใต้นแนวคิด กฎหมาย คือ ทรัพยากร (law as resource) หรือทุนทางสังคม ดังนั้นกฎหมายจึงเป็นทรัพยากรร่วมกันของชนชาติ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือเสริมสร้างความผาสุก ด้วยการจัดสรรผลประโยชน์อันขัดแย้งให้ลงตัวโดยชอบด้วยเหตุผล ความหมายของกฎหมายจึงครอบคลุมทั้งกฎหมายลายลักษณ์อักษร กฎของกฎหมาย (กระบวนการยุติธรรม) และจารีตประเพณี การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในสังคมจึงสามารถดำเนินการได้โดยใช้สิ่งที่มีอยู่เหล่านี้ ร่วมกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย ไม่จำเป็นต้องออกกฎหมายใหม่ ดังเช่น ญี่ปุ่นมีอัตราความเติบโตทางเศรษฐกิจสูงทั้งที่มีกฎหมายล้าหลังกว่าอีกหลายประเทศ เนื่องจากมีกลไกการบังคับใช้กฎหมายที่มีประสิทธิภาพ

จรัญ โฆษณานันท์ (2550: 167-168) ความสัมพันธ์ทางกฎหมายระหว่างรัฐกับประชาชน/สังคม ไม่เท่าเทียมกัน สังคมสมัยใหม่ควรมีหลายศูนย์อำนาจ ไม่ควรผูกขาดโดยรัฐเพียงลำพัง กลุ่มต่าง ๆ ในสังคมควรมีอำนาจกำหนดข้อบังคับทางกฎหมายของตนเอง (legal pluralism)

ประเวศ วะสี (2550: 6) ประชาธิปไตยชุมชนเป็นรากฐานของการเมืองสมานฉันท์และการเมืองคุณธรรม วัฒนธรรมชุมชนจะทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ทั้งระหว่างคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อม อำนาจที่มาจากนอกวัฒนธรรม ทำให้วิถีชีวิตชุมชนแตกสลายไป (social disintegration) อำนาจนั้นไม่สามารถจัดการการใช้ทรัพยากรอย่างเป็นธรรม ไม่สามารถสร้างความเป็นธรรม ไม่สามารถแก้ความยากจน ระบบยุติธรรมชุมชนควรเป็นการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ และสังคม โดยเน้นไปที่การเสริมสร้างวัฒนธรรมฐานราก ความยุติธรรมชุมชนจะเข้ามาเป็นฐานของระบบความยุติธรรม ซึ่งในปัจจุบันคนยากจน คนชายขอบ คนถูกทอดทิ้ง คนเสียเปรียบ เข้าไม่ถึง

แนวคิดยุติธรรมชุมชนข้างต้นจึงเป็นกระแสความคิดที่ก่อตัวขึ้นปะทะกับแนวคิดยุติธรรมชุมชนกระแสหลักที่อยู่บนพื้นฐานการเคลื่อนที่จากทฤษฎีประชาธิปไตยของชนชั้นนำ (democratic elitism) สู่ประชาธิปไตยแบบพหุนิยม (democratic pluralism) ที่เชื่อว่าสังคมควรมีหลายศูนย์อำนาจ และระบบยุติธรรมไม่ควรจะมีเพียงหนึ่งเดียว การพัฒนาต้องใช้วัฒนธรรม

เป็นรากฐาน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจจึงควรเคลื่อนย้ายจากสถาบันของรัฐด้วยการผ่อนคลาย อำนาจ
ความสะดวมาสู่การเสริมสร้างพลังของชุมชนที่เป็นศูนย์กลางของการแก้ปัญหา ดังภาพต่อไปนี้

ภาพ 16 การเคลื่อนย้ายความสัมพันธ์เชิงอำนาจจากรัฐไปสู่ชุมชน
ที่มา: ดัดแปลงจาก สุวิทย์ เมษินทรีย์ (2549: 184)

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนย้ายแนวคิดดังกล่าวแม้จะมีเป้าหมาย
ที่ชุมชนแต่ยังไม่เพียงพอต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน มีบทเรียนว่า การพัฒนาที่เกิด
จากปัจจัยภายนอกนั้น ได้ก่อให้เกิดการพึ่งพาขึ้นแก่ชุมชนมากกว่าการพึ่งตนเอง (สินธุ์ สโรบล,
2548: 17) หัวใจสำคัญของแนวคิดชุมชนเข้มแข็งจึงควรเป็นกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อ
นำไปสู่การพึ่งตนเอง ดังนั้น รูปแบบที่เหมาะสมของกระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงควรอยู่ภายใต้
การเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์จากฐานคิดในกรอบของอำนาจรัฐ(power) ไปเป็นฐานคิดในกรอบ
อำนาจของชุมชน(empower) จากการถ่ายทอดความรู้ (transfer of knowledge) เป็นการเสริมสร้าง
ให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ (empowering community) จากการควบคุมสั่งการ (control) เป็น
การทำให้คนฟังโดยไม่ต้องสั่ง (to influence without authority) จากข้างนอก (outside-in) เป็นการ
เสริมสร้างให้เกิดขึ้นจากข้างใน (inside-out) บทบาทของราชการต้องปรับเปลี่ยนจากผู้นำการ

เปลี่ยนแปลง (change agent) มาสู่ผู้เชื่อมประสานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และพัฒนา (facilitator) เป็นผู้เชื่อมประสานให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (catalyst) และเป็นผู้เชื่อมประสานให้เกิดเครือข่าย (networker) ทั้งหมดนั้นคือการปรับเปลี่ยนจากการพัฒนาจากภายนอก (outside-in) มาสู่การเสริมสร้างให้เกิดขึ้นจากภายใน (inside-out)

5.2 ผลการศึกษากระบวนการยุติธรรมชุมชนในชุมชนต้นแบบ

ผู้วิจัยได้เลือกชุมชนไม้เรียงเป็นชุมชนต้นแบบในการศึกษาวิจัยถึงรูปแบบและแนวทางกระบวนการยุติธรรมชุมชน ผลการศึกษามีสองส่วน ส่วนแรกเป็นผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลถึงรูปแบบของกระบวนการยุติธรรมชุมชนของชุมชนไม้เรียง ส่วนที่สอง เป็นผลการศึกษาว่าชุมชนไม้เรียงมีแนวทางในการรักษาความสงบเรียบร้อยอย่างไร

5.2.1 ส่วนแรก ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์เชิงลึกนายประยงค์ ธรรมรงค์ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนไม้เรียง ราชวัลลภอน แมกไซไซปี พ.ศ. 2547 สนทนากลุ่มตำรวจไม้เรียงและกลุ่มผู้นำชุมชนไม้เรียง ศึกษาจากเอกสาร ศึกษาด้วยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิเคราะห์ข้อมูลบริบทของชุมชนไม้เรียงมีดังนี้

5.2.1.1 สังคมการเมืองการปกครองในช่วงเริ่มต้น (early Mairiang community)

(1) สภาพทั่วไป

เนื่องจากอยู่ห่างไกลจากอำนาจรัฐ ในยุคดั้งเดิม ชุมชนไม้เรียงจึงอยู่แบบดูแลตนเอง พึ่งพาอาศัยกันในกลุ่ม ระหว่างชุมชน ไม่มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้านตามกฎหมายการปกครองท้องที่ ก่อนที่รัฐจะมาปกครอง ชุมชนแห่งนี้จึงมีการดำเนินชีวิตแบบปกครองตนเองมาตลอด ชุมชนไม้เรียงเป็นชุมชนเก่าแก่ก่อตั้งมาโดยคนไม่กี่สกุล จึงทำให้แบบแผนความสัมพันธ์ของคนในชุมชนใกล้ชิดเป็นญาติกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการประกอบอาชีพ เช่น การลงแขกทำสวนยาง ทำนา ทำไร่ ไม้เรียงตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ในปี พ.ศ. 2441 สมัยรัชกาลที่ 5 โดยขณะที่เจ้าหน้าที่ได้ออกสำรวจพื้นที่ที่ยังบริเวณที่ราบเชิงเขามาถึงบ้านทุ่งคอกไม้ (บ้านทุ่งใหม่ปัจจุบัน) ได้สังเกตเห็นมีแนวต้นไม้ตามไหล่เขาเป็นทิวแถวเรียงเป็นแนวยาวสวยงาม จึงได้ตกลงกันว่าควรให้ชื่อตำบลนี้ว่าตำบลไม้เรียง ปัจจุบันชุมชนไม้เรียงเป็น 1 ใน 10 ตำบลของอำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช มี 10 หมู่บ้าน มีพื้นที่ประมาณ 43 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 22,220 ไร่ เป็นร้อยละ 7.67 ของพื้นที่ทั้งอำเภอฉวาง ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบเชิงเขาลาดต่ำลงสู่แม่น้ำตาปีเหมาะแก่การทำเกษตรจึงมีสวนผลไม้ สวนยางพาราทั่วไปในพื้นที่อาณาเขตตำบล ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลกะเปียด อำเภอฉวาง ทิศใต้ ติดกับ ตำบลนากะชะ และ

ตำบลฉวาง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา ติดกับ ตำบลนาแว และตำบลฉวาง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา ติดกับตำบลนาเกาะ อำเภอลำทะเมนชัย และตำบลคลองเส อำเภอลำพอง จังหวัดลำพอง มีประชากรประมาณ 1,450 หลังคาเรือน จำนวน 5,354 คน

(2) สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม

เมื่อเกิดวิกฤตภัยแล้งหิมะฤดูหนาว ตำบลไม้เรียงได้รับความเสียหายมาก ทางราชการโดยกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางได้เข้าไปช่วยเหลือส่งเสริมการปลูกยางพารา โดยมีเงื่อนไขต้องปลูกยางพันธุ์ดีอย่างเดียว พืชชนิดอื่นห้ามปลูก เมื่อยางมีอายุถึงเวลากรีดยาง ชาวบ้านได้ผลิตน้ำยางและยางแผ่นไปขายแต่ไม่ได้ราคา เริ่มทำให้ชาวบ้านประสบปัญหาค่าครองชีพ ดังนั้นส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพด้านการเกษตร ทำสวนยางเป็นอาชีพหลัก (ปลูกพืชแบบเชิงเดี่ยว) และนิยมทำสวนที่เรียกว่าสวนสมรม โดยเป็นการปลูกพืชผลหลากหลายชนิดคละเคล้ากันไป ในเขตเทศบาลมีการประกอบการพาณิชย์ โดยมีร้านค้าของชำ 35 แห่ง ร้านจำหน่ายอาหารเครื่องดื่ม 20 แห่ง ร้านจำหน่ายเสื้อผ้า 7 แห่ง ร้านเสริมสวย 9 แห่ง ร้านอุปกรณ์เครื่องเหล็กเครื่องยนต์ 8 แห่ง ร้านอุปกรณ์ไฟฟ้า 6 แห่ง ร้านตัดผมชาย 6 แห่ง มีธนาคาร 1 แห่ง ร้านซ่อมเครื่องยนต์ 8 แห่ง โรงพิมพ์ 1 แห่ง โรงน้ำแข็ง/น้ำดื่ม 2 แห่ง โรงเลื่อย 1 แห่ง ในตำบลมีสถานที่สำคัญ คือ (1) สถานีตำรวจภูธรไม้เรียง (2) สถานศึกษาของรัฐ 6 แห่ง (3) สถานศึกษาเอกชน 1 แห่ง (4) ศูนย์พัฒนาเด็ก 1 แห่ง (5) สถานีรถไฟทานพอ (6) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น 2 แห่ง (7) วัดพุทธ 2 แห่ง (8) สถานีอนามัย 2 แห่ง (9) ศูนย์ศึกษาชุมชน 1 แห่ง (10) แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ คือ เขาสุณีย์

5.2.1.2 สังคมการเมืองการปกครองในปัจจุบัน

ประมาณ ปี พ.ศ. 2513 มีการค้นพบแร่พลูมที่เขาสุณีย์ในพื้นที่ของตำบลไม้เรียง ทำให้เกิดอาชีพใหม่เกี่ยวกับแร่ เกิดการหลั่งไหลของผู้คนมายังพื้นที่แห่งนี้มาก มีผู้มีอิทธิพล การต่อสู้แย่งชิงผลประโยชน์ ทะเลาะขัดแย้งกัน จนอาชญากรรมเกิดขึ้นสูง ภายหลังกองทัพภาคที่ 4 โดยพลเอกหาญ ลีลาพันธ์ ได้เข้ามาควบคุมพื้นที่ ปิดเขาสุณีย์ เคลื่อนย้ายคนออกจากพื้นที่ ทำให้ชาวไม้เรียงส่วนหนึ่งที่ยังชีพด้วยการพึ่งพาเขาสุณีย์ต้องกลับมาประกอบอาชีพเกี่ยวกับยางพาราเช่นเดิม ในตำบลไม้เรียงมีรูปแบบการปกครองตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ คือมีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ที่มาจากการเลือกตั้งเป็นผู้ปกครองท้องที่ และมีการปกครองตนเองในรูปแบบเทศบาลตำบลไม้เรียง แต่มีเขตการปกครองเพียง 2 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านทานพอ และหมู่บ้านหนองกรดคนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ประเพณีท้องถิ่น ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง วันสารทเดือนสิบ และประเพณีการเข้าวัดทำบุญในวันสำคัญทางศาสนาพุทธ

5.2.1.3 แบบแผนการพัฒนา

การกระทำในการพัฒนาที่เป็นกระบวนการมีขั้นตอน มีลักษณะต่อเนื่องจนเป็นแบบแผนการพัฒนาของไม้เรียง นั้น ให้บทเรียนที่สำคัญ คือ

บทเรียนขั้นต้นของไม้เรียงเกิดจากราคายตกต่ำ จึงทำให้ชาวไม้เรียงมีฐานะยากจน ขาดความมั่นคงในชีวิต เกิดปัญหาตามมาเป็นลูกโซ่ คือ ชาวชนขาดความรู้ ต้องออกจากโรงเรียนมาช่วยพ่อแม่ประกอบอาชีพ เกษตรกรยากจน ขาดความรู้ในการประกอบอาชีพ ไม่มีที่ดิน ขาดเงินทุน ขาดโอกาสในการเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ อีกทั้งลักษณะการทำสวนยางทำให้ชาวบ้านแต่ละคน ต่างคนต่างอยู่ในสวนยาง ทำให้แบบแผนความสัมพันธ์ในชุมชนขาดความแน่นแฟ้นลงไป จากสภาพปัญหาดังกล่าว ชาวไม้เรียงได้เริ่มแก้จากเศรษฐกิจชุมชนพื้นฐานก่อน โดยมีประยงค์ รณรงค์ เป็นผู้ริเริ่มประสานงาน ชักชวนให้เกิดการรวมตัวของผู้นำชุมชนคิดหาหนทางแก้ไข เริ่มจากการพยายามแก้ไขปัญหาราคายตกต่ำ ประยงค์ รณรงค์ ได้ชักนำผู้นำชุมชน 12 คน ของไม้เรียง ร่วมกันผลักดันจนนำไปสู่การตั้งสหกรณ์ชาวสวนยางจนมีความเข้มแข็งขึ้นมาในระดับหนึ่ง ต่อมาเมื่อทางราชการได้เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านขยายการผลิตยางให้มากขึ้น ทำให้ชาวบ้านมีรายได้มากขึ้น แต่ก็มีรายจ่ายเพิ่มขึ้นเช่นกัน จึงทำให้ชาวไม้เรียงเกิดปัญหาหนี้สินตามมา การพัฒนาชุมชนไม่ประสบความสำเร็จตามที่คาดหวัง ชาวสวนยางยังยากจน มีหนี้สิน เพราะการจัดการยังไม่ดีและมีข้อมูลไม่เพียงพอ ชุมชนไม้เรียงจึงรวมกลุ่มกันต่อสู้เพื่อให้ยางพารามีราคาสูงขึ้นด้วยการร่วมทุนจัดตั้ง โรงงานแปรรูปยางพาราขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2526 เพื่อแก้ปัญหาคุณภาพยางให้เป็นที่ต้องการของตลาด ลดต้นทุนการผลิต พัฒนาการดังกล่าวทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องมีการพูดคุยกันและในที่สุดได้พัฒนาแบบแผนจนเป็นการประชุมกันสม่ำเสมอ การก่อตัวของความร่วมมือของชุมชนดังกล่าว (forming) สะท้อนให้เห็นถึงความสามัคคีที่เกิดขึ้นในชุมชน (community cohesiveness) เป็นพื้นฐานที่นำไปสู่การสร้างการยอมรับ การชักจูง และมีปฏิสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ ในเวลาต่อมา

จุดเริ่มต้นการเป็นผู้นำชุมชนของประยงค์ รณรงค์ จึงมาจากความต้องการแก้ไขปัญหาปากท้องของตนเองมากกว่าเป็นผู้นำ การเริ่มงานครั้งแรกได้ใช้วิธีการตามที่หน่วยงานพัฒนาได้แนะนำว่าต้องร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และร่วมกันรับผลประโยชน์ แต่ระหว่างการดำเนินการพบว่าการร่วมกันทำนั้นมีปัญหา ต่างคนต่างทำ มีการเอาเปรียบกัน จึงไม่ประสบผลสำเร็จ ต่อมาจึงเน้นการร่วมกันคิด แยกกันทำ ดังเช่นการทำเรื่องยางพารา ร่วมกันคิด แยกกันทำยางแล้วเอาผลิต ภัณฑ์มารวมกันขาย แต่ไม่ประสบผลสำเร็จอีก เพราะคุณภาพของผลิตภัณฑ์ไม่สม่ำเสมอ จึงเกิดการร่วมกันคิด รวมตัวลงหุ้นกันสร้างโรงงาน ข้างคนมาแปรรูปผลิตภัณฑ์ ร่วมกันจัดการ วิธีการ แบบนี้ทำให้ชาวบ้านรวมตัวกัน ลดการถูกเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลางจนประสบ

ผลสำเร็จ วิธีการดังกล่าวทำให้เกิดกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม้เรียงขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2527 ประกอบกิจการแปรรูปและการตลาดยางพารา จำนวนสมาชิกร่วมก่อตั้ง 37 คน ทุนเริ่มต้น 500,000 บาท ปัจจุบันมีสมาชิก 176 คน มีทุนดำเนินการ 5,800,000 บาท

บทเรียนขั้นต่อมาของไม้เรียงนั้น ใช้เวลาอีก 10 ปี คนไม้เรียงพบว่าคุณภาพชีวิตยังไม่ดีขึ้น และตระหนักว่าการมุ่งแก้ปัญหายางพาราเพียงด้านเดียวนั้นไม่สามารถแก้ปัญหาทั้งหมดได้ เพราะทุกอย่างเชื่อมโยงกัน บทเรียนนี้ทำให้ชุมชนไม้เรียงหาทางพบปะกันมากขึ้น จากไม่เป็นทางการเกิดการจัดการเป็นระบบ แต่ละหมู่บ้านคัดเลือกผู้แทนหมู่บ้านละ 5 คน จาก 8 หมู่รวมเป็น 40 คน ตั้งเป็นสภาผู้นำชุมชนไม้เรียง ทำหน้าที่บริหารกิจกรรมต่างๆที่จัดตั้งขึ้นเพื่อการศึกษาเรียนรู้ และเป็นศูนย์ประสานงานทั่วไปสำรวจความต้องการและปัญหาของชุมชนอย่างละเอียด ครอบคลุมทุกครัวเรือนเพื่อนำมาพิจารณาวางแผนทางแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองต่อไป การดำเนินการในรูปแบบสภาผู้นำได้พัฒนาขึ้นเป็นสภาการเรียนรู้ เรียนรู้เรื่องที่ชาวบ้านต้องการรู้ และหาทางเสนอเรื่องที่ชาวบ้านควรรู้ให้ได้เรียนรู้ โดยมีสถานที่พบปะและจัดการเรียนรู้ทำให้เกิดการตั้งศูนย์ศึกษาและพัฒนาไม้เรียงขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2535 ประยงค์ ธรรมรงค์ ได้กล่าวถึงพัฒนาการของไม้เรียงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันว่า “ตอนนั้นได้ร่วมกับแกนนำชุมชนทำแบบสำรวจข้อมูลหนี้สินและข้อมูลด้านต่างๆภายในตำบลไม้เรียงพบว่า ไม้เรียงมีหนี้สินประมาณเกือบ 100 ล้านบาท โดยเป็นหนี้ที่ชัดเจนจาก ธกส. 74.1 ล้านบาท วิธีการดังกล่าวทำให้ชาวบ้านเริ่มเรียนรู้ว่าตนเองมีรายได้น้อยกว่ารายจ่ายมาก เมื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาศึกษาวิเคราะห์ทำให้เห็นถึงสาเหตุของปัญหาและแนวทางแก้ไขแต่ละเรื่องไป การจัดการปัญหาหนี้สินของชุมชนนั้น ตอนที่ดำเนินการไม่ได้ถามถึงรายรับ เน้นเฉพาะเรื่องหนี้สิน แม้คนเราจะไม่ค่อยเปิดเผยหนี้สิน แต่เมื่อมีการทำความเข้าใจกันแล้วก็มีเปิดเผย จากวิธีการนี้ทำให้เราเรียนรู้การวางแผน นำรายจ่าย หนี้สินมาทำนายหรือหาแนวทางแก้ไขได้ว่าจะทำอย่างไรบ้าง การพบปะพูดคุยกันของคนในชุมชนในตอนนั้นไม่ได้แบ่งเป็นเวทีเรื่องใดโดยเฉพาะ ผสมผสานไปตามปัญหาที่เกิดขึ้น วิธีการดังกล่าวทำให้คน ไม้เรียงเกิดการเรียนรู้ถึงรากเหง้าของตนเอง รู้จักตนเองว่ามาจากจุดใด มีปัญหาใดควรจะทำอย่างไร”

ประยงค์ ธรรมรงค์ ได้กล่าวถึงเวทีการเรียนรู้ที่ใช้เป็นสื่อในการประชุมเสวนาของไม้เรียงว่า “แรกเริ่มไม่ได้มีการเตรียมการก่อนการประชุม หรือมีการจดบันทึกแต่อย่างใด แต่ภายหลังเราเรียนรู้การจัดการประชุมให้เป็นระบบขึ้น มีการกำหนดประเด็นและสร้างเวทีย่อยอย่างต่อเนื่องหลังการเสวนา ประเด็นเนื้อหาที่สำคัญในเวทีการเรียนรู้เริ่มจากปัญหาเรื่องยางพารา เรื่องของการประกอบอาชีพของชุมชนและมีการพัฒนาไปถึงข้อมูลทางเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชน ข้อมูลปัญหาชุมชนในอดีตและวิถีแก้ไขที่เคยใช้ ปัญหาในปัจจุบัน ปัญหาที่จะ

เกิดขึ้นในอนาคต ข้อมูลศักยภาพของชุมชน ทั้งที่เกี่ยวกับคน ความรู้ และทรัพยากร จนถึงข้อมูลที่สะท้อนความจริงของชีวิตและสังคม เพื่อให้ไม่เรี่ยรังจักอึดอัดลักษณะ รากเหง้าของตนเองว่ามีความเป็นมาและอยู่ได้อย่างไร เครื่องมือที่ใช้ในตอนนั้นไม่ได้ทำเป็นระบบ อาจไม่ครบถ้วนดังปัจจุบัน ไม่เรี่ยรังเริ่มต้นหาข้อมูลด้วยการจัดทำบัญชีข้อมูลครอบครัวขึ้น เพื่อให้ได้ข้อมูลมาศึกษาและทำให้รู้จักตนเองมากขึ้น” บทเรียนของไม่เรี่ยรังในขั้นตอนนี้จึงเป็นต้นแบบของการจัดการชุมชนแบบสภาผู้นำชุมชน และการจัดเวทีเรียนรู้ของชาวบ้าน

บทเรียนขั้นต่อมาของไม่เรี่ยรัง เกิดจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนไม่เรี่ยรัง นั้น มีการพบปะปรึกษากันและมีการเรียนรู้อยู่เสมอ แผนแม่บทชุมชนของไม่เรี่ยรังเกิดขึ้นจากการปรับตัวสร้างความรู้ขึ้นมาใหม่ (ความรู้มีอหนึ่ง) ของชุมชน การเรียนรู้ทำกัน โดยการที่ตัวแทนของชาวบ้านเรียนรู้การเก็บข้อมูลในประเด็นต่างๆที่จำเป็นในการแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และวางแผนในการใช้ประโยชน์จากข้อมูล จากนั้นนำข้อมูลเข้าสู่ประชุม (เวทีการเรียนรู้) ทำให้เกิดความรู้ขึ้นมาใหม่สำหรับการใช้ประโยชน์ต่อไป ภายใต้การนำของประยงค์ ธรรมรงค์ ทำให้ชุมชนไม่เรี่ยรังเคยชินกับการจัดการความรู้แบบวิถีชีวิต คือ มีการค้นหาข้อมูล นำมาสู่การปรึกษา วิพากษ์ปัญหาและสรุป จากนั้นเก็บข้อมูลอีก นำปัญหาเข้าสู่เวทีการปรึกษากัน เป็นบทสรุป วนเวียนไป ดังกรณีปัญหาขางพารา ทำให้ไม่เรี่ยรังเกิดการลองผิดลองถูก หาทางแก้ไข จนถึงขั้นการทำแผนแม่บทขางพาราเสนอรัฐบาล เมื่อรัฐบาลได้นำแนวทางนี้ไปเป็นนโยบายอย่างจริงจังจึงทำให้ปัญหาขางพาราได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้น ดังที่ประยงค์ ธรรมรงค์ ได้เล่าว่า “เวทีการเรียนรู้ทำให้ชาวไม่เรี่ยรังตกลงกันทำศูนย์เรียนรู้ มีการบริหารงานศูนย์ฯ อย่างมีระบบ มีแผนงานและมีผู้รับผิดชอบศูนย์ฯ และได้ขยายงานไปตามธรรมชาติ กิจกรรมที่เกิดขึ้นตามมาก็คือเกิดแผนการดำเนินงานของศูนย์ฯขึ้น 8 ด้าน คือ แผนพัฒนาเกษตรยั่งยืน แผนการจัดการผลผลิตของชุมชน แผนพัฒนาเศรษฐกิจ วิสาหกิจชุมชน แผนพัฒนาด้านสุขภาพ แผนพัฒนาทุนและหนี้สิน แผนพัฒนาการท่องเที่ยว แผนพัฒนาจิตใจ แผนพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชน รวมกิจกรรมทั้งหมด 55 กิจกรรม เช่น โรงสีข้าว กิจกรรมผลิตแชมพู น้ำยาล้างจาน โรงงานผลไม้กระป๋อง กิจกรรมผลิตปุ๋ยหมัก โรงเพาะชำขยายพันธุ์พืช โรงงานน้ำปลา กลุ่มออมทรัพย์ กิจกรรมการท่องเที่ยวและอนุรักษ์ กิจกรรมสร้างวิทยากร ศูนย์ข้อมูลตำบล เป็นต้น ไม่เรี่ยรังเรียนรู้ว่าสิ่งใดดี ควรทำ มาลองปฏิบัติร่วมกัน ประสบการณ์สอนให้รู้ว่าการเรียนรู้จากประสบการณ์เป็นเรื่องสำคัญ หากปัญหาใหญ่กว่าความสามารถของคนต้องมีการรวมกลุ่ม ปัญหาต่างๆอยู่ที่คน ไม่ควรทำในสิ่งที่ตัวเองไม่รู้ ต้องเรียนรู้ก่อนค่อยลงมือทำ การรวมกลุ่มของคนไม่เรี่ยรังจะเป็นกลุ่มเล็กๆไม่เกิน 10 คน ขนาดของกลุ่มแบบนี้จะสามารถคัดคนพัฒนาได้อย่างเหมาะสม ปัจจุบันชุมชนไม่เรี่ยรังพบบัญชีปัญหาที่จำเป็นต้องแก้ไขก็จะใช้วิธีการแบบนี้ไปเลยเพราะเป็นวิถีของชุมชนไปแล้ว ไม่ได้เริ่มต้นที่การทำ

ความรู้จักตนเองอีก สำหรับเรื่องนี้สินนั้น แม้ในปัจจุบันคนไม้เรียงจะยังมีหนี้สินอยู่แต่เป็นหนี้สินที่สามารถจัดการได้ ไม่เป็นหนี้สินที่ขาดคุณภาพเหมือนแต่ก่อน”

บทเรียนขั้นต่อมาคือการกำเนิกระบบวิสาหกิจชุมชน ศูนย์เรียนรู้ไม้เรียงที่ชุมชนได้ร่วมกันก่อตั้งขึ้นมามีประยงค์ รมรงค์ เป็นประธานศูนย์ ได้นำแผนแม่บทชุมชนไปสู่การปฏิบัติ ประยงค์ รมรงค์ และจอร์ ทิพาพงศ์ ได้อธิบายถึงศูนย์นี้ว่า “ไม้เรียงได้ก่อตั้งศูนย์เรียนรู้ (มหาวิทยาลัยธรรมชาติ) เมื่อปี พ.ศ. 2541 แรกเริ่มมีกิจกรรมการฝึกอบรม 7 เรื่อง คือ 1) การทำขนมจีนเส้นสด 2) การเพาะเห็ดด้วยชีลื้อย 3) การทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยอินทรีย์ 4) การทำของใช้ในครัวเรือน 5) การเลี้ยงปลาคุกรูภาพ 6) การเลี้ยงกบในล้อยยนต์ (กบคอนโด) 7) การขยายพันธุ์พืช ปัจจุบันศูนย์เลี้ยงตัวเองได้ด้วยการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชน เช่น น้ำยาล้างจาน สมุนไพรบางชนิด ปลาคุกรู กบคอนโด และมีรายได้จากการจัดฝึกอบรมความรู้สำหรับเกษตรกร โดยเฉพาะ โครงการจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ แต่ละวันจะมีคณะต่างๆมาเรียนรู้ดูงานจำนวนมาก แต่บางกิจกรรมยังไม่ได้ดำเนินการตามแผน เช่น โรงงานน้ำปลา โรงสีข้าว มีแต่โรงสีเนื่องจากปัจจุบันไม่มีข้าวสี โรงงานผลไม้กระป๋อง เป็นต้น ขณะนี้มีแผนการทำพลังงานทดแทนด้วยการทำกังหันลมบนเขาศูนย์เพื่อผลิตไฟฟ้าซึ่งได้เสนอแผนงานให้ กฟผ. ไปแล้ว”

วิธีการดังกล่าวนี้ต่อมามีคณะผู้วิจัยและชาวไม้เรียงได้ถอดบทเรียนแบบแผนขั้นตอนการพัฒนาของไม้เรียงทั้งหมด เรียกว่า กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน ส่วนการนำแผนแม่บทชุมชนไปปฏิบัติทำให้เกิดกิจกรรมของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้าการให้บริการของชาวไม้เรียงทำให้เกิดรายได้ ลดรายจ่ายเป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนที่พึ่งตนเองเรียกว่า วิสาหกิจชุมชน (ประยงค์ รมรงค์, 2551: 3)

5.2.1.4 ขอบเขตความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชนไม้เรียง

ความเป็นชุมชนไม้เรียงในปัจจุบัน เกิดขึ้นจากการพึ่งตนเอง ไม่ได้รอคอยแต่การช่วยเหลือจากรัฐเป็นอันดับแรก และมีได้ปฏิเสธการช่วยเหลือจากรัฐ หากแต่เป็นการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข เชื่อมโยงกัน โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชนไม้เรียงจึงเป็นความสัมพันธ์ที่ราบรื่น ดังที่ประยงค์ รมรงค์ กล่าวถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับองค์กรปกครองท้องถิ่นว่า “สมาชิก อบต.มีพื้นฐานมาจากสภาผู้นำชุมชนไม้เรียง จากความสัมพันธ์ดังกล่าว เมื่อมีการวางแผนพัฒนาของ อบต. ก็จะนำเอาแนวทางการพัฒนาจากสภาไม้เรียงไปเป็นข้อมูลในการวางแผนทำให้เกิดความเชื่อมโยง สานต่อ สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชนและนำไปสู่ความเป็นปึกแผ่น ”

และเมื่อลงลึกไปถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและชุมชนแล้ว ประยงค์ รมรงค์ ได้กล่าวถึงประเด็นความจำเป็นที่จะต้องมีการ

คำเนิการของชุมชนหรือไม่ว่า “ไม่เรียงที่เป็นเช่นทุกวันนี้ เป็นการเติบโตแบบมั่นคงพึ่งตนเอง โดยไม่รอการช่วยเหลือจากรัฐหรือมีตัวบทกฎหมายใครรองรับ ศูนย์การเรียนรู้ที่ไม่เรียงเป็นศูนย์ที่ชุมชนดำเนินการเองทั้งหมด แม้ในปัจจุบันจะมีกฎหมายสภาองค์กรชุมชนออกมาบังคับใช้แล้วตามที่ผู้นำชุมชนส่วนหนึ่งต้องการ แต่โดยส่วนตัวแล้วเห็นว่าสภาองค์กรชุมชนนั้นไม่จำเป็นต้องมีกฎหมายมารองรับ เพราะการมีกฎหมายอาจทำให้เกิดการทำผิดกฎหมายขึ้น และทำให้เรื่องของชาวบ้านขาดความยืดหยุ่นไป”

ประยงค์ ธรรมรงค์ ได้กล่าวถึงกิจกรรมการพึ่งตนเองที่เป็นรูปธรรมของไม่เรียงว่า “เมื่อปี พ.ศ. 2541 ไม่เรียงได้ทำธนาคารหมู่บ้าน ออมเงินและให้สมาชิกกู้ตามความจำเป็น สมาชิกเริ่มต้น 40 คน ทุนเริ่มต้น 19,400 บาท ปัจจุบันมีสมาชิก 272 คน เงินทุนหมุนเวียน 970,300 บาท และในปีเดียวกัน เนื่องจากบ้านทานพอมีแม่บ้านส่วนหนึ่งว่างงาน จึงได้ตั้งศูนย์แพทย์แผนไทย สมุนไพรเพื่อสุขภาพ ฝึกอบรมและให้บริการด้านการแพทย์แผนไทย การนวดแผนโบราณ เป็นที่นิยมมาก ปัจจุบันให้บริการที่สถานีอนามัยทานพอในเขตเทศบาลตำบลไม่เรียง ได้ทำบริษัท เครื่องสำอางผลิตภัณฑ์อาหาร จำกัด ด้วยการระดมทุนลงหุ้นร่วมกัน จัดการแปรรูปข้าวพื้นเมืองราคาต่ำ ให้เป็นผลิตภัณฑ์แป้งขนมจีน สามารถผลิตแป้งขนมจีนได้วันละ 10 ตัน รูปธรรมของการเรียนรู้ที่ไม่เรียงที่ปรากฏคือการตั้งศูนย์เรียนรู้ เริ่มจากการตั้งศูนย์วิสาหกิจชุมชน ด้วยการทำต้นแบบการใช้พื้นที่ 2 ไร่ ทำอาชีพ ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อศึกษาชุมชนในด้านคน ความรู้ ทรัพยากรของชุมชน เมื่อเกิดความมั่นใจจึงต่อยอดด้วยการตั้งศูนย์เรียนรู้ชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นจากความร่วมมือกับเทศบาลไม่เรียง ปรับปรุงอาคารร้างอายุ 95 ปี ของโรงเรียนวัดหาดสูง ใช้เป็นอาคารที่ทำการ ติดตั้งงานรับสัญญาณดาวเทียมและอินเทอร์เน็ตความเร็วสูง ใช้เป็นสถานที่เรียนในระดับอุดมศึกษาตามโครงการความร่วมมือระหว่างชุมชนไม่เรียง มหาวิทยาลัยชีวิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง และเทศบาลตำบลไม่เรียง เปิดรับนักศึกษาระดับปริญญาตรี หลักสูตรสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นมาแล้ว 3 รุ่น เริ่มเมื่อปี พ.ศ.2546 และในปี พ.ศ. 2548 ศูนย์การศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง มหาวิทยาลัยทักษิณ และสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) ได้ร่วมกันทำโครงการขยายพันธุ์พืชโดยวิธีเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ (แล็บท้องถิ่น) เพื่อทดลองนำเทคโนโลยีลงสู่ชุมชน”

จากแนวคิดและกิจกรรมดังกล่าว ขอบเขตความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและไม่เรียงจึงเป็นแบบพันธมิตร ชุมชนไม่เรียงได้วางตำแหน่งแห่งที่ของตนเองไว้ว่า ชุมชนนำ รัฐหนุน ไม่ได้รอคอยแต่การช่วยเหลือจากรัฐเป็นอันดับแรก จะพึ่งตนเองก่อน ไม่เรียงจึงมีลักษณะการปกครองตนเองของประชาชน (self government) ที่ทับซ้อนอยู่ในการปกครองของรัฐ

5.2.2 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึก

เพื่อให้ได้ข้อมูลวิถีคิดและวิถีจัดการตนเองของไม้เรียงในด้านความสงบเรียบร้อยของชุมชนไม้เรียงหรือนัยหนึ่งคือกระบวนการยุติธรรมชุมชน ผู้วิจัยได้จัดสนทนากลุ่มสำรวจไม้เรียง สภาผู้นำชุมชน และสัมภาษณ์เชิงลึกนายประยงค์ วรรณรงค์ ผู้นำชุมชนไม้เรียง ผลการศึกษาพบว่า

ในด้านสถานภาพอาชญากรรม ไม้เรียงเป็นชุมชนที่สงบเรียบร้อย ดังที่ประยงค์ วรรณรงค์ กล่าวว่า “เหตุร้ายแรงในไม้เรียงมีน้อยมาก คนไม้เรียงชอบทำบุญ หนทางไปสู่อบายมุขมีน้อย ตอนนี้หากมีผู้ใดมาเปิดสถานบริการเช่นพวกคาราโอเกะ หรือร้านจำหน่ายสุราอาหารในพื้นที่แล้ว จะอยู่ได้ไม่นานต้องเลิกกิจการไปเพราะไม่ค่อยมีคนไปใช้บริการ” คำบอกเล่าดังกล่าวได้รับการยืนยันจากฝ่ายตำรวจในพื้นที่ดังที่ให้ข้อมูลว่า สก. ไม้เรียง มีพื้นที่รับผิดชอบตำบลนากะชะและตำบลไม้เรียง ชุมชนไม้เรียงมีความสุข สถิติคดี เหตุเกิดในพื้นที่ตำบลนากะชะมากกว่าตำบลไม้เรียง ดังที่ตำรวจไม้เรียงเล่าว่า

“สก. ไม้เรียง มีตำรวจประจำการ 59 คน สถิติคดีอาญาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ของตำบลไม้เรียง ช่วงที่เขาศูนย์เปิดอยู่นั้น มีคดีเกิดขึ้นสูงมาก ส่วนใหญ่เป็นคดีทำร้ายร่างกาย คดีฆ่าผู้อื่น ปล้นและชิงทรัพย์ซึ่งคดีเหล่านี้เกิดจากการขัดแย้งแย่งชิงทรัพย์สินกัน ต่อมาเมื่อเขาศูนย์ปิดตัวลง คดีเหล่านี้ลดลงไป แต่ก็ยังมีคดีอยู่เพราะชุมชนยังมีอบายมุข พวกการพนันต่างๆ ต่อมาภายหลังคดีที่ สก. ไม้เรียง ในส่วนของตำบลไม้เรียงลดลงมาก แม้จะยังมีคดีอุกฉกรรจ์เกิดขึ้นอยู่ ดังเช่นปี พ.ศ. 2551 มีคดีอุกฉกรรจ์เกิดขึ้น 3 ราย คดีแรกเป็นคดีชาวเพชรบุรีที่มาอยู่ในไม้เรียงถูกฆ่าสาเหตุทะเลาะวิวาทระหว่างพี่น้อง คดีที่สองนายวิโรจน์ พระวิวงศ์ ถูกฆ่า คดีที่สามที่ฆ่าน้องเพราะบันดาล โทสะ ส่วนพื้นที่ตำบลนากะชะ นั้นยังมีคดีเกิดขึ้นอยู่มาก ดังเช่นปี พ.ศ. 2551 มีคดีอุกฉกรรจ์เกิดขึ้น 4 ราย มูลเหตุมาจากการขัดแย้งกัน สถิติคดีเกี่ยวกับยาเสพติด และอบายมุขในชุมชนไม้เรียงมีน้อยมากหรือแทบไม่มีเลย คดีความผิดเกี่ยวกับทรัพย์พวกลัก วิ่ง ชิง ปล้น ไม่มีเลย”

ความเข้มแข็งของชุมชนดังกล่าวเป็นที่เลื่องลือไปทั่ว จนสำนักงานตำรวจแห่งชาติส่งนักวิจัยมาศึกษาพื้นที่ว่ามีแผนใดในการป้องกันอาชญากรรม ประยงค์ วรรณรงค์ กล่าวว่า “ตำบลไม้เรียงไม่จำเป็นต้องมีแผนป้องกันอาชญากรรม หรือแผนรักษาความสงบเรียบร้อย ไม่มีหน่วยงานอื่นใดในกระบวนการยุติธรรมนอกจากตำรวจไม้เรียงมาตั้งสำนักงานในพื้นที่ ไม่มีศูนย์ยุติธรรมชุมชน หากสังคมอยู่ดีกินดีและเป็นปึกแผ่นย่อมไม่มีโจรผู้ร้าย คนไม้เรียงมีทางเลือกอื่นอีกมากมายที่จะทำให้ชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข โดยไม่จำเป็นต้องฝ่าฝืนกฎหมายบ้านเมืองหรือเบียดเบียนผู้อื่น แผนป้องกันอาชญากรรมเป็นหน้าที่ของทางการ สภาผู้นำไม้เรียงไม่ได้ขอให้ตำรวจไม้เรียงทำสิ่งใดกับชุมชนเป็นพิเศษ เพียงแต่มาช่วยดูแลบ้างเท่านั้น”

พร้อมกับการจัดระเบียบสังคมจากรัฐโดยหน่วยงานและกฎหมายต่าง ๆ ชุมชนไม่เรียงก็มีการจัดการตนเองด้วยเช่นกัน ดังกรณีพฤติกรรมการคืบสุราของคนไม่เรียง ประยงค์ ธรรมรงค์ และนายทรงวุฒิ เมฆา ผู้นำชุมชน กล่าวสอดคล้องกันว่า “หลายสิบปีก่อนนั้นในงานศพ เจ้าภาพจะเลี้ยงสุรา ผลที่ตามมาคือมีการคืบสุราและเล่นการพนันในงานศพมาก แต่นานมาแล้วเช่นกันที่ไม่มีการเลี้ยงสุราและเล่นการพนันในงานศพเลย หากมีการเล่นการพนัน และการคืบสุราคนที่มาร่วมงานจะกลับบ้านกันหมดจนเจ้าภาพต้องมาขอร้องให้เลิกเล่นเลิกคืบ คนไม่เรียงส่วนใหญ่จึงห่างไกลจากสิ่งเหล่านี้ไปด้วย หากสิ่งเหล่านี้เป็นรากฐานของกระบวนการยุติธรรมชุมชนแล้ว ไม่จำเป็นต้องมีกฎหมายรองรับ ความยุติธรรมอยู่ที่การปฏิบัติ”

แบบแผนการจัดการตนเองเช่นนี้รวมไปถึงการจัดการปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ในชุมชนและการมีสาเหตุโกรธเคืองกันด้วย ดังที่กลุ่มผู้นำชุมชนเล่าว่า “มีเหมือนกันที่คนในหมู่บ้านมีเรื่องโกรธเคืองกัน เพียงแต่ให้คนกลางที่คู่กรณียอมลงให้มาดูแลเท่านั้น ก็ทำความเข้าใจกันได้ คนกลางดังกล่าวไม่จำเป็นต้องมีคุณสมบัติพิเศษใด เพียงแต่เป็นผู้ใหญ่ที่คู่กรณีเคารพนับถือก็สามารถยุติปัญหาลงไปได้” ชุมชนจึงมีกลไกการจัดการความขัดแย้งด้วยตนเองส่วนหนึ่ง นอกจากการพึ่งช่องทางจากทางการ ด้วยการให้คนกลางจัดการ ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท และการมองปัญหาได้ไปไกลกว่าการจัดการตนเองที่ชุมชน หากแต่มองเชื่อมโยงไปถึงหน่วยงานราชการดังที่ ประยงค์ ธรรมรงค์ ได้สะท้อนถึงเรื่องนี้ว่า

“กรณีชาวบ้านไม่ค่อยเข้าใจกัน เราสามารถปรับแนวคิดเกลี้ยกล่อมกันได้ แต่ในเรื่องที่ชาวบ้านกับหน่วยราชการไม่เข้าใจกันนั้น แก้ไขได้ยาก ราชการต้องยอมรับบทบาทของชาวบ้านมากขึ้น และเปลี่ยนบทบาทจากการนำเป็นการช่วยส่งเสริม สำหรับตำรวจไม่เรียงนั้นร่วมมือกับชุมชนดีและเป็นหน่วยงานที่จำเป็นต้องอยู่คู่กับชุมชน เพื่อเป็นคนกลางในการรักษากฎหมาย กฎกติกาต่าง ๆ หากไม่มีตำรวจแล้ว มีความรู้สึกเหมือนไม่มีผู้ใดดูแลรักษา กฎ จะทำให้บ้านเมืองวุ่นวายได้”

วิธีการจัดการตนเองดังกล่าวยังสะท้อนมาจากฝ่ายเจ้าหน้าที่ของรัฐด้วย ดังที่พนักงานสอบสวน สภ.ไม่เรียง กล่าวว่า “คดีที่คนไม่เรียงมาปรึกษาตำรวจให้ช่วยจัดการให้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องการรุกล้ำที่ทำกินกันหรือเป็นเรื่องเกี่ยวกับการรุกล้ำแนวเขตที่ดิน ปัจจุบันมีการออกเอกสารสิทธิกันหมดแล้ว ปัญหานี้จึงหมดไป สำหรับคดีที่มีการไกล่เกลี่ยในชั้นพนักงานสอบสวนมากได้แก่คดีจราจร รถชนกันทรัพย์สินเสียหายต้องมีการเจรจาชดเชยค่าเสียหายแก่กัน คู่กรณีจะตกลงกันได้ไม่จำเป็นต้องไปฟ้องศาล พนักงานสอบสวนจะจัดการลงบันทึกประจำวันไว้เป็นหลักฐาน ลักษณะแบบนี้ไม่จำเป็นต้องมีกฎหมายการไกล่เกลี่ยรองรับ โดยเฉพาะ ความศักดิ์สิทธิ์อยู่ที่ความเชื่อถือกันและทุกคนเคารพกติกา”

5.2.2.1 กฎหมู่บ้าน: วิธีการจัดการตนเองของชุมชน

การอยู่ดีกินดีและความสงบสุขย่อมไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างโชคช่วย หากแต่แฝงไปด้วยพฤติกรรมกฎหมายของชาวบ้าน กฎหมายชาวบ้านเหล่านี้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ที่ไม้เรียงดังที่ประยงค์ วรรณรงค์ ได้กล่าวว่า “ที่ไม้เรียงมีกฎหมายหมู่บ้าน การสร้างกฎหมายหมู่บ้านเพื่อใช้เสริมอีกแรงหนึ่งในชุมชนนั้นต้องมีการทำประชาพิจารณ์กันก่อน เพื่อหาข้อตกลงกันในหมู่บ้านให้ได้เพื่อให้เกิดการยอมรับ นำไปปฏิบัติได้” สอดรับกับที่สภาผู้นำชุมชนกล่าวถึงกฎหมายหมู่บ้านเหล่านี้ว่า คนไม้เรียงเกือบทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ ชอบทำบุญไปวัดกันอย่างเนืองแน่น ในหมู่บ้านมักมีผู้ใหญ่ ผู้อาวุโส ที่ชาวบ้านให้ความเคารพเชื่อฟัง หากมีผู้ใดประพฤติผิดกฎเกณฑ์สามารถตักเตือนกันได้ ยังเชื่อฟังกันอยู่ในชุมชนมีกฎหมายหมู่บ้าน ห้ามยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด การละเว้นการพนันและสุราในงานศพ กฎหมู่บ้านนี้จะทำประชาคมขึ้นก่อนเพื่อหามติให้เกิดการยอมรับแล้วประกาศเป็นกฎหมายที่ทุกคนต้องปฏิบัติ ไม้เรียงไม่มีเหตุร้ายมานาน แต่ทราบข่าวคดีรุนแรงจากตำบลใกล้เคียงเช่นกัน เพราะนครศรีธรรมราชมักจะมีคดีฆ่ากันมาก อย่างไรก็ตาม ชุมชนไม้เรียงไม่ได้หวาดกลัวภัยอาชญากรรมเพราะรักกันเหมือนพี่น้องมีเหตุรุนแรงจะช่วยเหลือกัน เว้นแต่จะเป็นคนร้ายจากต่างถิ่น เรื่องแบบนี้เป็นหน้าที่ของตำรวจต้องจัดการ”

5.2.2.2 วิถีความสงบของชุมชน

อีกสาเหตุหนึ่งของความสงบสุขในชุมชนเป็นเพราะวิถีชีวิตของคนไม้เรียงนั้นไม่ค่อยสอดคล้องกับแหล่งอบายมุข เนื่องจากต้องนอนแต่หัวค่ำ เทียงคืนตื่นไปกรีดยาง เช้ากลับมาอน ตื่นหลังเที่ยงวัน แม้ไม้เรียงจะมีอบายมุข ดังเช่น สนามชนไก่ แต่ผู้ให้ข้อมูลบอกว่า “คนไม้เรียงไม่ค่อยได้เข้าไปเล่น ส่วนใหญ่เป็นคนนอกพื้นที่มากกว่า หรือแม้จะเข้าไปเล่นชนไก่แต่ก็เป็นการพักผ่อน ไม่ได้เป็นการเล่นจนหมดเนื้อหมดตัว เป็นไปตามกฎกติกา” และฝ่ายตำรวจได้ให้ข้อมูลเช่นกันว่า “ไม้เรียงมีร้านคาราโอเกะ 3 แห่ง มีสนามชนไก่ 1 แห่ง เป็นของนายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลไม้เรียง มีการชนไก่ทุกวันอังคาร ไม่มีช่องและบ่อนการพนันอื่น แต่ร้านคาราโอเกะมีคนเที่ยวน้อยมาก สาเหตุหนึ่งเป็นเพราะวิถีชีวิตของชุมชนนอนประมาณทุ่ม ตื่นเที่ยงคืนไปกรีดยางถึงเช้า กลับมาอน คนในชุมชนจึงไม่ค่อยมีเวลาไปหาสิ่งเหล่านี้ หากจะมีกิจกรรมเกี่ยวกับประชาชนต้องนัดหลังเที่ยง”

นอกจากนี้ วิถีของชุมชนอันหนึ่งที่ส่งผลต่อความสามัคคีในชุมชนเกิดจากสภาผู้นำชุมชน ดังที่ประยงค์ วรรณรงค์ เล่าว่า “ที่ไม้เรียง มีการประชุมสภาผู้นำชุมชนทุกเดือน สภาผู้นำชุมชนทำหน้าที่วางแผนชุมชน ทั้งแผนการเรียนรู้ แผนการจัดการ และแผนเศรษฐกิจชุมชน เป็นที่เล็งกิจกรรมของหมู่บ้าน การจัดการด้วยวิธีนี้ทำให้เกิดการช่วยเหลือระหว่างหมู่บ้านทั้งตำบล ไม้เรียงและลดโอกาสที่จะเกิดความขัดแย้งหรือความเห็นที่ไม่ตรงกันในหมู่บ้าน

ลงไป” ประยงค์ รณรงค์ กล่าวถึงผลจากการเชื่อมโยงกันในกลุ่มชนด้วยวิธีการนี้ว่า “ระบบการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน การเลือกตั้งสมาชิก อบต. และ สส. บ่อยครั้ง ทำให้ความเห็นของคนในกลุ่มชนแตกต่างกันไปและเป็นสาเหตุหนึ่งของการขัดแย้งไม่ลงรอยกัน แต่การประชุมของสภาผู้นำของไม้เรียงทำให้เกิดการประสานความร่วมมือ โดยสมาชิก อบต. มีพื้นฐานมาจากสภาผู้นำ จากความสัมพันธ์ดังกล่าว เมื่อมีการวางแผนพัฒนาของ อบต. ก็จะนำเอาแนวทางการพัฒนาจากสภาไม้เรียงไปใช้เป็นข้อมูลในการวางแผน ทำให้เกิดความเชื่อมโยงสานต่อ สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชนและนำไปสู่ความเหนียวแน่นของชุมชนมากขึ้น” ฝ่ายตำรวจได้มองเห็นจุดเด่นด้านนี้ของชุมชนไม้เรียงเช่นกัน ดังที่ได้พูดถึงชุมชนไม้เรียงว่า “ความเข้มแข็งของชุมชนไม้เรียงเป็นสิ่งที่จริง เป็นระบบที่ซ่อนอยู่ในอำนาจรัฐ ผู้นำคือประยงค์ รณรงค์ มีความเข้มแข็งมาก เป็นปราชญ์ชาวบ้านที่ไม่ค่อยยอมรับตำแหน่งใด ๆ ผู้ว่าฯ เคยแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษาที่ไม่รับ เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงที่เขาศูนย์เปิดชุดแรกกับช่วงปัจจุบัน คดีในไม้เรียงลดลงไปมาก บ้านเมืองสงบดี”

5.2.2.3 ยุทธวิธีตำรวจ

การรักษาความสงบเรียบร้อยชุมชนนั้น ตำรวจไม้เรียงได้ดำเนินการตามยุทธวิธีของตำรวจสองส่วนด้วยกันคือการจัดสายตรวจตำบลและการแสวงหาความร่วมมือจากประชาชน ดังที่ตำรวจงานป้องกันปราบปรามให้ข้อมูลว่า “ที่ไม้เรียงไม่จำเป็นต้องจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการควบคุมและสังเกตตรวจตรา ทุกอย่างเป็นไปตามธรรมชาติ เราจัดสายตรวจตำบลผลัดละ 3 คน เปลี่ยนผลัดทุก 15 วัน มีผู้ยามเป็นที่พักสายตรวจและเป็นหน่วยบริการประชาชน มาดูแลพื้นที่”

ในด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันอาชญากรรมนั้น สก. ไม้เรียง ได้ดำเนินการตามโครงการตำรวจชุมชนสัมพันธ์ ดังที่ให้ข้อมูลว่า

“สถานีตำรวจได้รับงบประมาณมาดำเนินการตามโครงการชุมชนสัมพันธ์ปีละ 5 หมู่บ้าน มีตำรวจชุมชนสัมพันธ์ 11 คน ทำหน้าที่ ในพื้นที่ไม่มีการฝึกอบรมสมาชิกตำรวจบ้านและสมาชิกแจ้งข่าวอาชญากรรม แต่มีอาสาสมัครตามโครงการกองปราบอาสาหมู่บ้านละ 5 คน แต่งเครื่องแบบชุดฝึกสีดำติดอาร์มกองปราบ การฝึกอบรมในชุมชนไม้เรียงทำได้ง่าย ชาวบ้านให้ความร่วมมือดีมากเพราะพื้นฐานมีความเข้มแข็งและมีความสามัคคีในชุมชนอยู่แล้ว มีการทำโครงการฝากบ้านไว้กับตำรวจเช่นกันแต่ไม่มีผู้ใดมาฝาก ชาวบ้านดูแลกันเอง บางครั้งมีส่วนร่วมในการรักษาความสงบเรียบร้อยในชุมชนด้วยการออกตรวจท้องที่กันเอง โดยมีผู้นำชุมชนเป็นหัวหน้า และจะประสานมาให้ทาง สก. ไม้เรียง ทราบทางวิทยุทุกครั้ง” การมีส่วนร่วมระหว่างหน่วยงานตำรวจและชุมชนด้วยวิธีการดังกล่าว ทำให้ชุมชนไม้เรียงมีความพึงพอใจต่อการปฏิบัติงานของตำรวจ

ไม้เรียงมีการจัดการตนเอง ที่เป็นได้เช่นทุกวันนี้ เป็นดังที่ผู้นำชุมชนต่างบอกเป็นเสียงเดียวกันว่า ครั้งหนึ่งมาจากการเริ่มต้นของลุงประยงค์ ธรรมรงค์ ที่เป็นผู้นำที่เข้มแข็งในการดูแลปัญหาชุมชนอยู่ตลอดเวลา ทุนของชุมชนที่ทำให้ไม้เรียงเป็นเช่นนี้ที่สำคัญมาจากความสัมพันธ์แบบพี่น้อง และปัจจุบันยังเสริมด้วยแรงจูงใจด้านเศรษฐกิจ การประกอบอาชีพ ที่ต้องการพึ่งตนเอง ต่อมาเมื่อมีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาเป็นพี่เลี้ยงยิ่งทำให้ไม้เรียงมีแรงจูงใจที่จะทำให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ เพราะมีคนสนใจมาก และมีการขยายเครือข่ายจากเฉพาะเรื่องบางเป็นเรื่องผลไม่การทำงาน (เครือข่ายขมมนา) ทำให้ชุมชนไม้เรียงเข้มแข็งมากขึ้นเรื่อย ๆ ปัญหาที่เหลืออยู่ขณะนี้คือด้านชลประทาน ถ้าแก้ไขได้จะทำให้ไม้เรียงมีความเข้มแข็งมากขึ้น ตอนเริ่มต้นเป็นการหาข้อมูลยังไม่ค่อยมีทิศทางที่ชัดเจน ต่อมาภายหลังมีหน่วยงานพัฒนาอื่น ๆ มาช่วยจึงได้มีการปรับปรุงพัฒนาเป็นบัญชีครัวเรือน ส่งผลให้สามารถวางแผนจัดการหนี้สินได้ และผลจากการทำบัญชี ทำให้รู้ว่าแต่ละเดือนมีรายได้ รายจ่ายเท่าใด ส่วนไหนที่ควรซื้อหรือลด และมีการวางแผนแก้ไขตรงจุดนั้นจนเกิดแนวทางวิสาหกิจชุมชนต่อมา การเรียนรู้ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีทำให้ชุมชนมีการรวมตัวกันช่วยกัน เมื่อตกลงกันได้เป็นแผนชุมชน ชาวไม้เรียงจะช่วยกันทำไปตามแผนนั้น วิธีการผลิตในชุมชนแบบนี้ทำให้เวลาว่างสำหรับการเข้าไปหาอบายมุข การพนันต่าง ๆ ของคน ไม้เรียงลดน้อยลงไป

5.2.3 รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนไม้เรียง

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนไม้เรียงมีรูปแบบการดำเนินการกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่ไม่เป็นทางการ (informal) ไม่มีศาลชุมชน ไม่มีศูนย์ยุติธรรมชุมชน ไม่มีกิจกรรมลานเวทียุติธรรมชุมชน ไม่มีศูนย์จัดการความขัดแย้งในพื้นที่ การจัดการข้อพิพาทของชุมชนไม้เรียงนั้นใช้การไกล่เกลี่ยทั้งในระดับปัจเจกและผู้อาวุโสหรือผู้นำชุมชนช่วยไกล่เกลี่ย อีกส่วนหนึ่งใช้ช่องทางกระบวนการยุติธรรมกระแสหลักโดยเฉพาะตำรวจท้องที่ มาเป็นคนกลางช่วยไกล่เกลี่ยให้รูปแบบการดำเนินการกระบวนการยุติธรรมชุมชนของไม้เรียง จึงผสมผสานกันระหว่างความเป็นทางการซึ่งเป็นบทบาทของฝ่ายตำรวจท้องที่ที่มีอำนาจในการตัดสินใจ (decision making approach) กับความไม่เป็นทางการ ผ่านบทบาทของผู้ที่เคารพนับถือในชุมชน (reputation approach) รวมไปถึงผู้นำชุมชนหมู่บ้าน รูปแบบย่อยประกอบไปด้วย

5.2.3.1 การจัดการตนเองบนพื้นฐานของบรรทัดฐานและการปฏิบัติตามบรรทัดฐาน (norms and conformity)

คนไม้เรียงส่วนใหญ่มีศรัทธาในศาสนา มีอาชีพ มีรายได้ มีระบบสวัสดิการชุมชน รู้จักการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ งานศพไม่มีการเลี้ยงเหล้าและการพนัน อีกทั้งวิถีชีวิตส่วนใหญ่เป็นชาวสวนยางและทำสวนสมรม (ปลูกพืชผลหลากหลายชนิด) ช่วงเวลาการกรีดยางไม่เอื้อต่อการใช้ชีวิตกลางคืน ทำให้บ่มเพาะนิสัยในการครองตนให้ห่างไกล

จากอบายมุข ซึ่งเป็นสาเหตุการกระทำความผิด ชุมชนจึงอยู่ในความรู้สึกล้อล้อยตามให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานที่มีอยู่ ทำให้มีความสงบเรียบร้อย

5.2.3.2 วัฒนธรรมการเรียนรู้เป็นระบบคุณค่าหลักของชุมชน

นอกจากกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นวิถีของชุมชนแล้ว ไม้เรียงยังได้นำแผนแม่บทชุมชนมาปฏิบัติจนเกิดเป็นวิสาหกิจชุมชน และเมื่อปี พ.ศ. 2546 ไม้เรียงได้เปิดศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างศูนย์ศึกษาและการพัฒนาชุมชน ไม้เรียง เทศบาลตำบลไม้เรียง มหาวิทยาลัยรามคำแหง จัดการเรียนการสอนระดับปริญญาตรี หลักสูตรสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น พัฒนาการดังกล่าวชี้ให้เห็นว่ามีการสั่งสมจนเป็นระบบคุณค่าหลักในชุมชนไม้เรียงอย่างหนึ่งว่าเมื่อเกิดข้อสงสัยหรือต้องการทำอะไร คนไม้เรียงจะหาทางเรียนรู้ก่อน เกิดการค้นหาข้อมูลมาถกเถียงด้วยชุมชนเอง วิถีคิดและวิถีปฏิบัติดังกล่าวนี้ เมื่อถอดบทเรียนและสังเคราะห์แล้วพบว่ามันขึ้นตอน เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการร้อยรัดให้คนไม้เรียงสามัคคีกันนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองที่ต่อมาเรียกว่าการประชานิธิ (เสรี พงศ์พิศ, 2551: 128)

5.2.3.3 ความสัมพันธ์แบบพี่น้องเป็นทุนทางสังคมของชุมชน คนไม้เรียงมีน้ำใจเป็นพี่น้องกันเชื่อมั่นว่าสามารถกำหนดชะตากรรมของตนเองได้ สิ่งเหล่านี้เป็นรากฐานทาง วัฒนธรรมที่บ่งบอกความเป็นอิสระของชุมชน และคนไม้เรียงใช้รากฐานนี้เป็นพื้นฐานการจัดการในระดับชุมชนดังระบบสภาผู้นำชุมชน

5.2.3.4 ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน ประสงค์ รณรงค์ คือ ผู้นำตามธรรมชาติที่มีการพัฒนาความรู้ความสามารถอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ทำให้ศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่ได้รับการพัฒนาไปในทิศทางที่เหมาะสม ที่สำคัญ ประสงค์ รณรงค์ มีความสัมพันธ์ที่ดีกับทุกคน จึงทำให้งานประสบผลสำเร็จ

5.2.3.5 ชาวไม้เรียงมีกระบวนการทัศน์แบบพอเพียงหรืออยู่รอด การค้นพบตัวเองจากการเรียนรู้การดำเนินชีวิต ให้รู้ว่ากินอยู่อย่างไร มีรายรับรายจ่ายหนี้สินเท่าไร จากกระบวนการดังกล่าว ไม้เรียงจึงมีวิถีคิด วิถีปฏิบัติไปที่การพึ่งตนเอง ดังการทำสวนสมรม การทำวิสาหกิจชุมชนที่เลี้ยงตัวเองได้

5.2.4 แนวทาง (means) ของกระบวนการยุติธรรมชุมชนไม้เรียง

จากการศึกษาพบว่าชุมชนไม้เรียงมีแนวทางการจัดการกระบวนการยุติธรรมชุมชนผ่านกิจกรรมชุมชนเข้มแข็ง สรุปได้ดังนี้

5.2.4.1 เวทีการเรียนรู้ เป็นระบบคิดที่สำคัญในกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน เนื่องจากเป็นตัวกลางที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้จากสังคม บุคคลสามารถเรียนรู้ได้จากการสังเกตสิ่งที่เกิดขึ้นกับผู้อื่นหรือจากการบอกเล่าจากผู้อื่นหรือจากการได้รับประสบการณ์

โดยตรงด้วยตนเอง นั่นคือบุคคลสามารถเรียนรู้ทั้งจากผู้อื่นและโดยตนเองหรือจากสังคม (ชุมชน) นั้นเอง จากจุดเริ่มต้นด้วยการเรียนรู้ทำให้ไม่เรียงเกิดความรู้ใหม่ที่น่าไปใช้จัดการปัญหาได้ ซึ่งตรงกันข้ามกับการวางแผนพัฒนาจากหน่วยงานภายนอก วิธีการดังกล่าวเป็นแนวทางเดียวกับการเรียนรู้แบบวิภาษวิธี มีการค้นหาความรู้ ความจริง ด้วยการตั้งคำถามหาคำตอบโต้แย้งให้ได้ข้อสรุป เป็นการวิเคราะห์สังเคราะห์และเชื่อมโยงข้อมูลต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความรู้ใหม่ หรือเรียกได้ว่าเป็นการวิจัยตนเอง

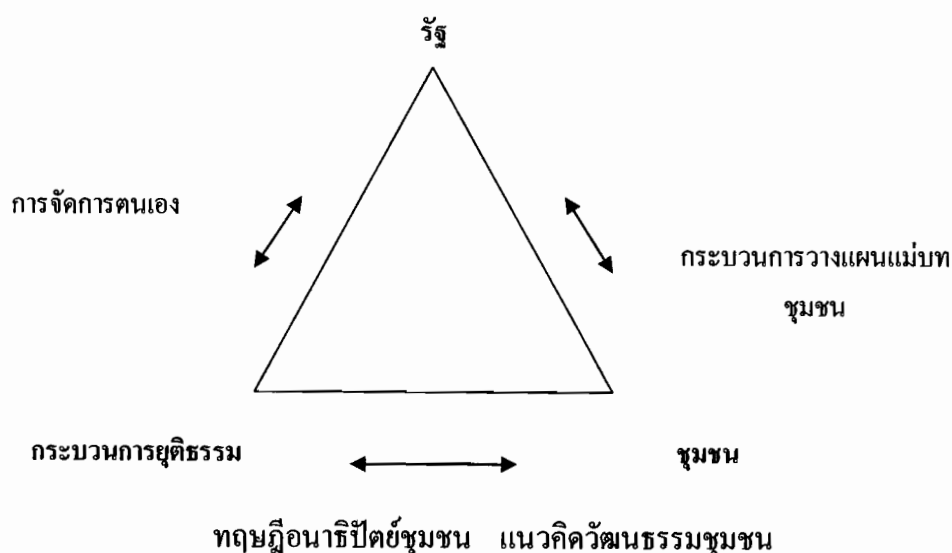
5.2.4.2 การไกล่เกลี่ย เป็นวิธีการจัดการความขัดแย้ง (conflict management) ที่เกิดขึ้นในชุมชนไม่เรียงด้วยการประนีประนอมกัน (compromising) หรือพบกันครึ่งทาง ถอยคนละก้าว โดยมีผู้นำชุมชนและผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือเป็นคนกลาง เกิดขึ้นในระดับปัจเจกแบบไม่เป็นทางการ และอีกส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากการดำเนินการของฝ่ายตำรวจในพื้นที่ โดยเฉพาะพนักงานสอบสวน ซึ่งได้ใช้วิธีการไกล่เกลี่ยเช่นกันแต่มีความเป็นทางการมากกว่าเพราะมีการลงบันทึกประจำวันไว้เป็นหลักฐานที่สถานีตำรวจ ส่วนมากเป็นคดีจราจรและการไกล่เกลี่ยเรื่องแนวเขตที่ดิน

5.2.4.3 การควบคุมแหล่งอบายมุข ชุมชนไม่เรียงมีกลไกควบคุมทางสังคมที่ถือเป็นกลไกของกระบวนการยุติธรรมชุมชนเชิงป้องกันด้วยการงดเหล้าและการพนันงานศพ กิจกรรมดังกล่าวทำให้ชุมชนห่างไกลจากอบายมุข ส่งผลต่อความสงบของชุมชน ชุมชนจึงมีความเข้มแข็งมากขึ้น

5.2.4.4 กฎหมู่บ้าน เป็นข้อบังคับหมู่บ้านที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่ผ่านการประชาคมให้ชาวบ้านยอมรับในการนำไปปฏิบัติ กฎหมู่บ้านนั้นมีสถานภาพเป็นทั้งกฎหมายชาวบ้านที่ไม่ขัดแย้งกับกฎหมายบ้านเมือง และเป็นกลไกระเบียบ (procedural strategies) ที่มีศีลธรรมหนุนหลัง หลักใหญ่ใจความเน้นไปที่การห้ามยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด การงดสุราและการพนันงานศพ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

5.2.4.5 แผนแม่บทชุมชนไม่เรียง เป็นผลมาจากการระดมสมองร่วมกันคิดด้วยเจตจำนงทางการเมืองร่วมกันของชุมชนว่าจะมีแนวทางการจัดการพัฒนาชุมชนของตนเองอย่างไร เป็นข้อสรุปที่เกิดจากการยอมรับร่วมกันของชุมชนแฝงไว้ด้วยวิสัยทัศน์ และเป้าหมายของชุมชนสำหรับเป็นแนวทางในการจัดการตนเองต่อไป ขั้นตอนที่สำคัญก่อนที่จะเป็นแผนแม่บทชุมชนคือการรับฟังความคิดเห็นของส่วนรวมหรือการประชาพิจารณ์แผน (public hearing) เพื่อให้เกิดการยอมรับนำไปสู่การปฏิบัติ กรณีของไม่เรียงได้พัฒนาต่อไปด้วยตนเองจนถึงขั้นนำแผนไปสู่การปฏิบัติ จนเกิดเป็นระบบวิสาหกิจชุมชนขึ้น เป็นปัจจัยหนึ่งในการทำให้ชุมชนไม่เรียงพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง และส่งผลทางอ้อมถึงความสงบเรียบร้อยในชุมชน

ดังนั้น รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของไม้เรียงจึงมีพื้นฐานมาจากกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนภายใต้กระบวนการทัศน์การพึ่งตนเอง ความเข้มแข็งของชุมชนไม้เรียงเป็นคั้งมือที่มองไม่เห็นคอยประทับประคองชุมชนให้อยู่ในความพอดีและเป็นความเข้มแข็งที่เกิดขึ้น โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพารัฐ โดยมีที่มาจากผู้นำ การเรียนรู้ และความสัมพันธ์เป็นพี่น้องกันในชุมชนที่เป็นแรงยึดเหนี่ยวตามธรรมชาติ และมีความเข้มเข้มนมากขึ้นเมื่อเสริมด้วยแรงยึดเหนี่ยวจากกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน ทุนที่สำคัญของไม้เรียงจึงไม่ใช่ทรัพยากรธรรมชาติหรือเงิน แต่เป็นปัญญาที่ได้มาจากการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนจนนำไปสู่การพึ่งตนเองโดยไม่รอความช่วยเหลือจากภายนอก ทฤษฎีพื้นฐานจึงเป็นดังภาพ

ภาพ 17 ทฤษฎีพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมชุมชนไม้เรียง

5.3 รูปแบบที่เหมาะสมของกระบวนการยุติธรรมชุมชน

เมื่อแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนเกิดขึ้น กระทรวงยุติธรรมได้พยายามบ่งบอกว่าแนวคิดดังกล่าวเป็นอุดมการณ์ความยุติธรรมในอนาคตที่จะมาช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนอย่างสมานฉันท์ การผลิตซ้ำอุดมการณ์ดังกล่าว เป็นไปอย่างต่อเนื่องผ่านงานวิจัยต่าง ๆ โดยเฉพาะ โครงการพัฒนาระบบกฎหมายไทย เสมือนเป็นการผลิตเอกลักษณ์และความหมายให้แก่กระบวนการยุติธรรมชุมชนว่าเป็นกฎเกณฑ์ใหม่ที่เป็นระบอบว่าด้วยความเป็นจริง (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอบาร, 2542: 19-21, 48) อย่างไรก็ตาม รูปแบบที่กระทรวงยุติธรรมเสนอได้วางเงื่อนไขที่จำเป็นต่อความสำเร็จของกระบวนการยุติธรรมชุมชนว่าขึ้นอยู่กับกฎหมายซึ่งจะเป็นเครื่องมือใน

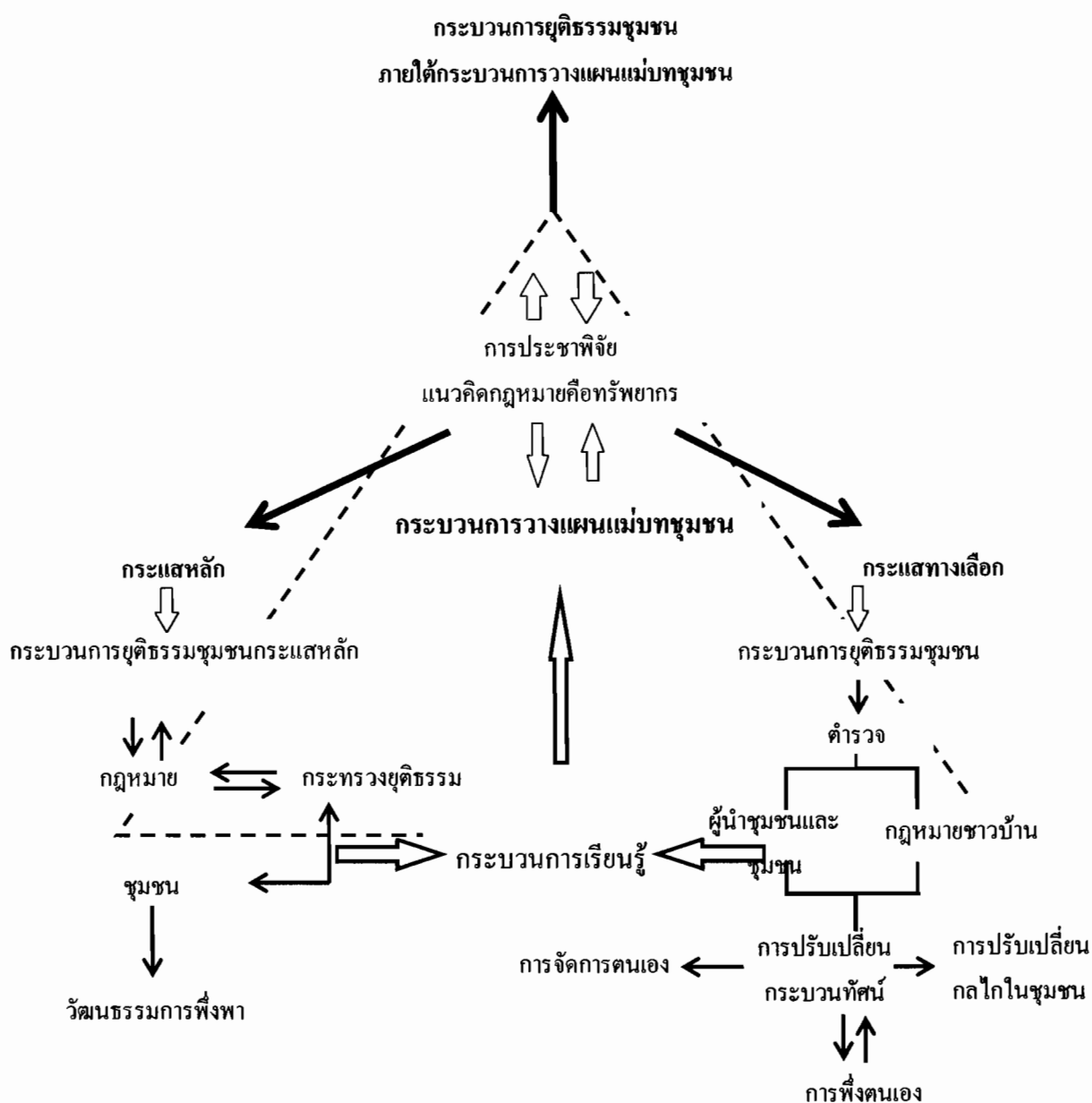
การกำหนดให้ยุติธรรมชุมชนเป็นนโยบายสำคัญ ความคิดดังกล่าวนอกจากจะอยู่ในกรอบความคิดแบบเสรีนิยมที่ละเอียดถึง โครงสร้างของอำนาจแล้ว ยังละเอียดไปว่าแท้จริงแล้วกฎหมายคือการเมืองที่มีธรรมชาติของความไม่เท่าเทียมกันเชิงอำนาจ และไม่ใช่ว่าที่เป็นกลางหรือปลอดค่านิยม (จริญ โฆษณานันท์, 2550: 3) ที่สำคัญคือ มองไม่ถึงโครงสร้างระดับลึกของอำนาจที่ซ่อนเร้นอยู่ในรูปของความรู้ ความจริง ผลการศึกษาที่ไม่เรียงเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ว่าชุมชนไทยมิได้อยู่อย่างว่างเปล่า หากแต่ได้สะสมภูมิปัญญาและมีวิวัฒนาการมาอย่างยาวนาน กระบวนการยุติธรรมชุมชนจากอำนาจรัฐจึงขัดแย้งกับปรัชญาพื้นฐานของชุมชนที่เชื่อว่า ปัญหาของชุมชนควรเป็นเรื่องที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดนิยามและแนวทางแก้ไขขึ้นมาด้วยตนเอง กระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้กรอบแนวคิดของกระทรวงยุติธรรมจึงเป็นวาทกรรมชุดหนึ่งที่กำลังเคลื่อนไหวในสังคมไทยที่ถูกบิดเบือนไปด้วยเทคโนโลยีของอำนาจ (technology of power) จนมองไม่เห็นว่าเป็นเรื่องของอำนาจ และเป็นอำนาจอีกชนิดหนึ่งของกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก (Foucault, 1926-1984) ดังนั้น แม้การจัดการเชิงสถาบันหรือกฎหมายจะเป็นเงื่อนไขจำเป็นของความสำเร็จ แต่ไม่เพียงพอเนื่องจากอำนาจกับสถาบัน (institution) เป็นเรื่องเดียวกัน สถาบันเกิดจากการจัดตั้งของผู้มีอำนาจ เมื่อกฎระเบียบของสถาบันมีที่มาจากอำนาจ ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันและชุมชนเป้าหมายจึงเป็นการส่งผ่านอำนาจในรูปของความรู้ ความจริงบนพื้นฐานความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน กระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เกิดจากอำนาจภายนอกย่อมไม่เข้มแข็ง ขาดความยั่งยืน เงื่อนไขเพียงพอสำหรับการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงควรเป็นการพัฒนาจากภายในเพื่อการพึ่งตนเองด้วยกระบวนการที่เหมาะสม ทั้งนี้ไม่จำเป็นต้องออกกฎหมายใหม่ หากแต่ใช้กลไกทางสังคมของกฎหมายที่มีอยู่ โดยเฉพาะองค์กรตำรวจในพื้นที่ซึ่งมีการดำเนินการตามแนวทางวัฒนธรรมชุมชนอยู่แล้ว ร่วมกันเป็นภาคีเสริมสร้างให้เกิดขึ้น

จากเหตุผลดังกล่าว รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสมจึงควรเป็นการบูรณาการและสังเคราะห์ระหว่างแนวคิด รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐ รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนจากชุมชนต้นแบบ (ไม้เรียง) รูปแบบที่เหมาะสมในการพัฒนาชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นรากฐานระบบยุติธรรมชุมชน แนวคิดกฎหมายคือทรัพยากร และแนวคิดประชาธิปไตยหลายศูนย์อำนาจ โดยสามารถสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 27 รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสม (Mairiang model)

โครงสร้างของอำนาจ	พื้นฐานของโครงสร้าง
กระบวนการทัศน์	แบบพอเพียงและพึ่งตนเอง (หลังสมัยใหม่นิยม)
เงื่อนไขจำเป็น (necessary conditions)	อำนาจรัฐ และสถาบัน เป็นเงื่อนไขจำเป็นแต่ไม่เพียงพอ
เงื่อนไขพอเพียง (sufficient conditions)	กระบวนการวิจัยและพัฒนาโดยประชาชน ที่มีระบบคิดที่สำคัญ คือเวทีการเรียนรู้ เริ่มจากการรู้จักตนเอง การเรียนรู้ การพึ่งตนเอง การประชาพิจารณ์และยอมรับเป็นแผนแม่บทหรือธรรมนูญของชุมชน เป็นเงื่อนไขเพียงพอที่จะทำให้เกิดระบบยุติธรรมชุมชน
ผลลัพธ์ (outcomes)	เกิดผลลัพธ์เชิงอัตนัย (subjective outcomes) ชุมชนเกิดเจตจำนงทางการเมือง (political will) การร้อยรัด (tie conditions) กันอย่างแน่นแฟ้น (highly integrated) ในชุมชน
ความสัมพันธ์ (relationship)	แนวราบ เป็นหุ้นส่วนแบบพี่น้อง
วิธีดำเนินการ	ใช้กลไกทางสังคมของกฎหมายและจารีตประเพณีที่มีอยู่แล้ว ผสมผสานกับการเก็บข้อมูลชุมชนด้วยบัญชีครัวเรือน เวทีการเรียนรู้ วิทยวิธี ระบบยุติธรรมชุมชน การประชาพิจารณ์แผนการยอมรับแผนแม่บทชุมชน
ที่มาของอำนาจ (source of power) และกลไกการ	ที่มาของอำนาจมาจากชุมชน โดยมีกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนและกลไกทางสังคมของกฎหมาย (กระบวนการยุติธรรม)
ดำเนินการ (mechanical)	เป็นกลไกการดำเนินการ
กรอบความรู้ (episteme)	อนาธิปไตยชุมชน (communal anarchy) การปกครองตนเอง วัฒนธรรมชุมชน (จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น) กฎหมายคือ ทรัพยากร

โดยแนวทางของกระบวนการยุติธรรมชุมชน ควรวางอยู่บนเงื่อนไขโครงสร้างของอำนาจในกรอบความคิดที่อำนาจเป็นของชุมชน ขณะที่แต่ละภาคส่วนจะมีความสัมพันธ์กัน เป็นองค์รวมผ่านกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน แนวทางดังกล่าวจะทำให้เกิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนในรูปแบบที่เหมาะสมขึ้นได้ ดังภาพ

ภาพ 18 แนวทางของกระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน

5.4 การวิจารณ์

5.4.1 ชุมชนไม่เรียง: ความเข้มแข็งที่ไม่จำเป็นต้องพึ่งพารัฐ

ไม่เรียงเป็นเช่นชนบทไทยทั่วไป จากเดิมปกครองตนเองมาเป็นผู้ถูกปกครองที่เชื่อฟังต่อรัฐโดยไม่มีข้อโต้แย้ง จุดเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงเกิดจากแรงกดดันด้านเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีคิด และวิธีปฏิบัติ จากการพึ่งพารัฐไปสู่การพึ่งตนเองโดยมีทุนทางสังคมที่เป็นพื้นฐานให้เกิดการปรับเปลี่ยนได้เร็วขึ้นคือ ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน และผู้นำตามธรรมชาติคือนายประยงค์ ธรรมรงค์ ที่ใช้บทบาทผู้ประสานให้เกิดการเรียนรู้ ประสาน

ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และประสานให้เกิดเครือข่าย ความเข้มแข็งของชุมชนไม่เรียง ล้วนเป็นผลมาจากวิถีคิดและวิถีปฏิบัติของคนในชุมชน ที่รู้จักใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ไปแก้ไขปัญหา จนเกิดเป็นพลังขับเคลื่อนกิจกรรมชุมชนได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาอำนาจรัฐ พัฒนาการของไม่เรียง ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าเงื่อนไขที่เพียงพอต่อความเข้มแข็งของชุมชนคือการพึ่งพาตนเอง บทเรียนจากข้างพาราทำให้ชาวไม่เรียงทราบว่า การแก้ปัญหานั้นมีหลายระดับ เริ่มแต่ระดับครอบครัว ชุมชน บางระดับต้องทำเป็นเครือข่ายไปจนถึงระดับนโยบายของรัฐ จนมีข้อสรุปว่า การลดรายจ่ายต้องจัดการเองในระดับครอบครัว การเรียนรู้เพื่อให้ลงมือทำได้ต้องทำในระดับชุมชน ไม่เรียงได้เปลี่ยนวิธีการพัฒนาตามแนวทางการมีส่วนร่วมที่ริเริ่มจากหน่วยงานภายนอกเป็นผู้วางแผนโครงการ แล้วพยายามให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่อมา โดยเปลี่ยนกระบวนการทัศนจากการพึ่งพารัฐและเงินงบประมาณไปสู่การพึ่งตนเอง เปลี่ยนความสัมพันธ์แบบผู้ให้-ผู้รับ ไปเป็นความสัมพันธ์แบบพันธมิตรที่ทุกฝ่ายเกี่ยวข้องอย่างเท่าเทียมกัน เปลี่ยนจากการพัฒนาด้วยรัฐเป็นผู้สนับสนุนหลัก (contribution) เป็น ชุมชนเป็นผู้ให้หลัก ไม่เรียงเป็นตัวอย่างชุมชนที่ประชาชนมีบทบาทในการจัดการชีวิตของตนเอง รูปแบบสภาผู้นำ ศูนย์เรียนรู้ของชุมชนและกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน เป็นแบบแผนที่เกิดจากการพัฒนายุทธศาสตร์ร่วม (common strategy) สังเกตเป็นระบบคุณค่าหลักของคนไม่เรียง เป็นวัฒนธรรมการพึ่งตนเองของชุมชนในการแก้ปัญหา สะท้อนให้เห็นว่าในการพัฒนานั้น ประชาชนมีความสามารถในการจัดการตนเองได้ หากมีกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ความเข้มแข็งของไม่เรียงยังส่งผลให้มีอาชญากรรมเกิดขึ้นน้อย ด้วยเพราะมีปัจจัยที่สำคัญคือ (1) คนมีอาชีพ มีรายได้ ใช้เวลาที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ (2) มีผู้นำที่เข้มแข็งดูแลปัญหาชุมชนอยู่เสมอ (3) แรงยึดเหนี่ยวในศาสนา การละเว้นจากอบายมุข ความเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ ความรู้สึกเป็นพี่น้องกันในชุมชน และด้วยแรงหนุนเสริมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะตำรวจจากสถานีตำรวจภูธรไม่เรียงที่เอาใจใส่ในการดูแลทุกข์สุขของชุมชน ประสบการณ์ของไม่เรียงสอดคล้องกับงานวิจัยของ มันทนา สามารถ (2545) ที่ศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งของประชาคมตำบล พบว่า จำนวนและบทบาทของผู้นำไม่เป็นทางการ ความสามารถในการจัดการตนเอง ความสามารถในการพัฒนากิจกรรมที่หลากหลาย การเผชิญปัญหาและการแก้ไขปัญหาพร้อมกันมา ยาวนานและการจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่สมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึงเป็นปัจจัยเสริมสร้างความเข้มแข็งของประชาคมตำบล โดยความช่วยเหลือจากภาคส่วนต่างๆ ภายนอก จะช่วยให้เกิดความลงตัวของการจัดสรรทรัพยากรในชุมชนมากยิ่งขึ้น

5.4.2 ชุมชนไม่เรียง: ความเข้มแข็งที่ไม่จำเป็นต้องพึ่งพากฎหมาย

ความเป็นปึกแผ่นของไม่เรียงเป็นตัวบ่งชี้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งต่อความสงบสุขของชุมชน พร้อมกับที่ฝ่ายตำรวจเองได้ใช้เงื่อนไขนี้สนับสนุนให้

สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมตามหลักการตำรวจชุมชนเสมือนหนึ่งเป็นส่วนส่วนกันในการดำเนินงานชุมชนสัมพันธ์ต่อไป ประสบการณ์ของไม้เรียงได้บ่งบอกว่า ชุมชนสามารถเข้มแข็งได้โดยแทบไม่ต้องพึ่งพากฎหมายหรือมีกฎหมายใหม่ การเรียนรู้ทำให้ชุมชนมีความเชื่อมั่นที่จะช่วยกันแก้ปัญหาเองได้ ส่วนเครื่องมือและวิธีการที่เหมาะสมนั้น ประสบการณ์จากอินแปงและบทเรียนจากผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม บ่งบอกเช่นกันว่าชุมชนจะรู้จักตนเองได้ดีขึ้น ภาคภูมิใจในความเป็นมาของตนเอง จากการเรียนรู้ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของไม้เรียงสอดคล้องกับชุมชนบ้านนาหว้า จังหวัดสงขลาที่รัชการย์ วิชชุรังศรี (2545) ค้นพบว่า ชุมชนดังกล่าวพัฒนาขึ้นมาจากกระบวนการเรียนรู้ 3 ขั้นตอน คือ เรียนรู้เพื่อให้รู้จักตนเอง เรียนรู้โลกภายนอก สั่งเคราะห์ข้อมูลกำหนดทิศทางตนเอง ตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็ง คือ ผู้นำชุมชน การเป็นชุมชนเรียนรู้ร่วมกัน การจัดการชุมชนที่ดีมีโครงสร้างการบริหารจัดการตนเอง การพึ่งตนเองได้และพัฒนาอย่างยั่งยืน

โดยสรุป รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมชุมชนจากชุมชนไม้เรียงมีพื้นฐานมาจากกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน ที่มีการเรียนรู้แบบวิภาชวิธีจนเกิดเจตจำนงร่วมกัน กระบวนการดังกล่าวร้อยรัดผู้คนในไม้เรียงให้แน่นแฟ้นจนชุมชนเข้มแข็งนำไปสู่การพึ่งตนเอง รูปแบบดังกล่าวนี้เป็นขบวนการที่ขับเคลื่อนด้วยจิตวิญญาณ ปัญญา มิใช่ด้วยกฎหมาย อำนาจหรืองบประมาณ การไถ่เกลี้ยประนอมข้อพิพาทไม่จำเป็นต้องมีกฎหมายพิเศษใดมารองรับ แต่สามารถดำเนินการได้โดยพื้นฐานของความสัมพันธ์ของคน และดำเนินการบนกลไกทางสังคมของกฎหมายที่ต่างฝ่ายต่างเคารพต่อข้อตกลงนั้น ดังนั้น กระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงควรอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดการจัดการตนเองของไม้เรียงที่สะท้อนถึงความเป็นอนาธิปไตยชุมชน การเคลื่อนไหวของกระบวนการยุติธรรมชุมชนในหนทางที่ถูกต้อง รัฐควรเลิกตั้งคำถามว่า จะสร้างระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมที่ดีได้อย่างไร หากแต่ต้องทบทวนว่า ความเข้มแข็งของชุมชนย่อมเกิดขึ้นจากการพึ่งตนเองได้ ชุมชนต้องมีอำนาจ - บทบาท - ทรัพยากร ในการแก้ไข ปัญหาของส่วนรวมได้ไม่น้อยไปกว่ารัฐ กระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงเป็นการจัดระดับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชนที่ทุกฝ่ายต้องตระหนักว่าการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมที่สำคัญต้องไม่หมายถึงการเขียนกฎหมายขึ้นมาใหม่หรือแก้ไขกฎหมายเดิมที่ใช้เวลาทางนิติบัญญัติเนิ่นนาน แต่การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมหมายถึงการเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนให้พึ่งและดูแลตนเองได้ และสามารถเกิดขึ้นได้บนพื้นฐานทรัพยากรของชุมชนเอง

บทที่ 6

ผลการวิจัยและวิจารณ์

กลไกการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน โดยใช้กระบวนการประชาธิปไตยผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย

เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัย ผู้วิจัยได้นำตัวแบบ (model) ที่สังเคราะห์จากการศึกษาชุมชนต้นแบบมาวิจัยและพัฒนาที่ตำบลบ้านกาศ อำเภอมะเข่เรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นพื้นที่วิจัย ผลการวิจัยมี 3 ส่วน ส่วนแรกเป็นการศึกษาบริบทของชุมชนและกลไกทางสังคมของกฎหมายก่อนการทำประชาพิชัย ส่วนที่สองเป็นการศึกษาถึงกลไกการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนโดยใช้กระบวนการประชาธิปไตยผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย และส่วนที่สาม เป็นการศึกษาผลลัพธ์ของการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนโดยใช้กระบวนการประชาธิปไตยผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย มีรายละเอียดดังนี้

6.1 บริบทของชุมชนและกลไกทางสังคมของกฎหมายก่อนการทำประชาพิชัย

6.1.1 บริบทของชุมชน

(1) สังคมการเมืองการปกครองในช่วงเริ่มต้น (early Bankad community)

(1.1) การเมืองการปกครอง

ชุมชนดั้งเดิมก่อนการเป็นชุมชนบ้านกาศในปัจจุบัน ไม่มีรัฐเป็นชุมชนขนาดเล็กที่อาศัยบนคอยสูงมีอาชีพทำไร่ ที่อาศัยใกล้แม่น้ำมีอาชีพเพาะปลูก วิถีดังกล่าวทำให้เกิดชุมชนบนที่ราบริมน้ำ ชื่อตำบลบ้านกาศ สันนิษฐานว่าเพี้ยนมาจากคำว่า บ้านกาศ ที่เป็นภาษาพื้นบ้านแปลว่าตลาด เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีตลาดค้าขายจำนวนมาก ภายหลังเพี้ยนเป็นบ้านกาศ คาดคะเนว่าอาจเนื่องมาจากพื้นที่ของตำบลมีท่าอากาศยานตั้งอยู่จึงเรียกว่าบ้านกาศ (องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาศ, 2551) ชุมชนหมู่บ้านหลายหมู่บ้านที่รวมกันเป็นตำบลบ้านกาศนั้น ตั้งมานานประมาณ 150-200 ปี เว้นแต่หมู่บ้านโป่งคอยช้างที่แยกมาจากหมู่บ้านโป่งตั้งขึ้นมาเมื่อ พ.ศ. 2539 ด้วยการริเริ่มของฝ่ายบ้านเมือง แต่ละหมู่บ้านต่างมีประวัติศาสตร์บอกเล่าเป็นตำนาน ไม่มีบันทึกแต่พอสรุปได้ว่าในอดีต พื้นที่แห่งนี้เป็นป่า ในช่วงการก่อตั้งหมู่บ้านก่อน พ.ศ. 2500 ชาวกะเหรี่ยงเกิดปัญหาในพื้นที่เดิม ต้องหาพื้นที่ทำการเกษตรใหม่ จึงย้ายถิ่นฐานมาเป็นกลุ่มตระกูล ดังเช่น กลุ่มตระกูลฟือโร ได้ย้ายถิ่นฐานจากเทือกเขาสูงเขตป่าสาละวินเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านแพะเป็นกลุ่มแรก ตามมาด้วยกลุ่มตระกูล เส่ เปอ เตอ อพยพมาจากบ้านแม่จ้อมที่อยู่ใกล้เคียง

บ้านแพะมีชื่อเป็นภาษาถิ่นว่า “แพะไซ่” หมายถึงบริเวณที่เป็นป่าแพะและเป็นลานกว้างติดกับป่าและลำห้วย สันนิษฐานว่าตั้งขึ้นมาได้ประมาณ 150 ปี (เปรมพร ชันติแก้ว, 2544: 14-16) และมีการอพยพมาตั้งหมู่บ้านอื่น ๆ อีกหลายหมู่บ้านเหล่านี้รวมกันเป็นชุมชนบ้านกาศในปัจจุบัน ดังเช่น

ประมาณ 100 ปี ก่อนมีกะเหรี่ยง 4-5 หลังคาเรือนมาตั้งบ้านเรือนตามลำห้วยแม่ด้อย ต่อมาได้มีนายจองค์ชาวพม่าตั้งหมู่บ้านแม่ด้อยขึ้น เมื่อหมู่บ้านขยายใหญ่ขึ้นจึงได้แยกเป็น 2 หมู่บ้าน คือหมู่บ้านแม่ด้อยใต้ และหมู่บ้านแม่ด้อยเหนือ

แม่หาร ตั้งเป็นหมู่บ้านมาตั้งแต่ประมาณปี 2388 มีพะเซอ โจ เป็นผู้ก่อตั้ง ยุคเดียวกับบ้านแม่สะเรียง (ตัวอำเภอแม่สะเรียงในปัจจุบัน) ในอดีตเป็นศูนย์กลางการค้าขายทั้งคนพื้นเมือง ไทยใหญ่ ละว้าและเผ่ากะเหรี่ยงเป็นที่กล่าวขานทั่วไป มีเรื่องเล่าว่าขณะที่บ้านแม่หารมี 30 หลังคาเรือนนั้นตัวอำเภอแม่สะเรียงในขณะนั้นมีเพียง 7 หลังคาเรือน อาจเป็นเพราะหมู่บ้านแม่หารอยู่ชอกเขา ลึกขึ้นไปทางเหนือของเส้นทางเดินทัพของพม่า จึงไม่ได้รับผลกระทบดังเช่นหมู่บ้านแม่สะเรียง ทำให้หมู่บ้านขยายตัวอย่างต่อเนื่อง การเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่กว่าหมู่บ้านใกล้เคียง จึงเรียกว่าบ้านหลวง ภาษากะเหรี่ยงเรียกว่า หีพะโคะ ซึ่งหมายถึงบ้านใหญ่บ้านเดิมที่ผู้คนอาศัยอยู่มากนั่นเอง ส่วนที่เรียกชื่อว่า หมู่บ้านแม่หารหรือภาษากะเหรี่ยงเรียกว่าซุวาโกละ นั้น เป็นชื่อเรียกตามลำห้วยแม่หารที่ไหลผ่านหมู่บ้าน

ป่าหมาก เป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยง ตั้งขึ้นเมื่อใดไม่แน่ชัด แต่จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าอายุเกือบร้อยปีคาดคะเนได้ว่าตั้งขึ้นมาแล้วไม่ต่ำกว่า 150 ปี

บ้านห้วยหลวง ก่อตั้งมาประมาณ 100 ปีเศษ มีนายด้อย อุปมา เป็นผู้บุกเบิกทำไร่เพียงครอบครัวเดียว ต่อมาเมื่อครอบครัวนายสม จันทะ และเพื่อน ๆ อพยพมาตั้งถิ่นฐาน หมู่บ้านจึงขยายตัวมากขึ้น แบ่งเป็นสองห่อมบ้าน คือ บ้านลุ่ม เป็นที่อยู่ของราษฎรที่มาอยู่ตั้งแต่เริ่มแรก คือ มาจากบ้านโป่ง ท่าข้าม และสบหาร อีกห่อมบ้าน คือ บ้านบน เป็นที่อยู่ของราษฎรที่อพยพมาจากบ้านป่ารกฟ้า อำเภอคอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่

บ้านสบหารตั้งมาเกือบสองร้อยปีแล้ว ประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์เมืองขวมใต้หรือแม่สะเรียงที่กล่าวถึงบ้านสบหารดังเช่น เมื่อครั้งเชียงใหม่นำทัพตีเมืองขวมใต้ให้พ้นจากการยึดครองของโจรยางแดง แล้วกวาดต้อนผู้คนไปเชียงใหม่ด้วย ท้าวองค์การณ ผู้นำเมืองขวมใต้และญาติพี่น้องซึ่งเป็นคนบ้านสบหารจึงถูกกวาดต้อนไปด้วย เมื่อไปถึงหมู่บ้านสันป่าตองได้แยกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มคนบ้านสบหารขึ้นไปเชียงใหม่ หยุคพักสร้างบ้านเรือนที่นั่นเรียกว่า บ้านสบหารน้อย ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านหนึ่งของตำบลทุ่งด้อม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ กลุ่มของท้าวองค์การณได้แยกไปทางเมืองลำพูนช่วยกันสร้างบ้านเรือนอยู่ทางทิศเหนือของประตูช้างสี และได้บูรณะวัดพระฤทธิและวัดศรีสุพรรณขึ้นมาใหม่

ต่อมาเมื่อบ้านเมืองสงบจึงอพยพกลับสู่ถิ่นฐานเดิม และได้นิมนต์พระภิกษุจากวัดศรีสุพรรณซึ่งเป็นลูกหลานของคนบ้านสบหารกลับมาด้วยจำพรรษาที่วัดสบหารเหนือ ในสมัยพระยาสุรสีห์เป็นเจ้าเมืองขอมได้แต่งตั้งท้าวไชยวงศ์บุตรของท้าวองค์การณเป็นผู้ช่วย ท้าวไชยวงศ์จึงพาครอบครัวมาอยู่เมืองขอมได้และบูรณะวัดชัยสงคราม นิมนต์ครูบาศรีวิชัยเป็นเจ้าอาวาส ปัจจุบันเรียกว่าวัดสบใต้หรือวัดกิตติวงศ์

ภายหลังชุมชนเหล่านี้รวมกันเป็นส่วนหนึ่งของเมืองขอมหรือแม่สะเรียง การติดต่อค้าขายสมัยนั้นมีตลาดสดแม่สะเรียงเป็นศูนย์กลาง ชุมชนแม่สะเรียงจึงเป็นนครรัฐขนาดเล็ก (city state) การอยู่กันเป็นสังคมของชุมชนบ้านกาศสังสมให้เกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่ผสมผสานกันทั้งของชนพื้นเมืองและชนกะเหรี่ยง (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2549: 279-281) คือ

(1.2) วัฒนธรรมและประเพณี

(1.2.1) วัฒนธรรมความเชื่อ โดยพื้นฐานแล้ว กะเหรี่ยงเป็นพวกนับถือผี (animist) พวกเขาเชื่อว่า ทุกหนแห่งจะมีผีสิงสถิตอยู่ (กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ, 2546: 13) ชาวกะเหรี่ยงถือว่าการเจ็บไข้ได้ป่วยเกิดจากการกระทำของผีร้ายต่าง ๆ ต้องเช่นไหว้ด้วยการฆ่าสัตว์เพื่อทำให้ผีสงบ ผีที่สำคัญที่สุดคือผีบรรพบุรุษ รองลงมาคือ ผีบ้าน และผีที่เป็นเจ้าของแผ่นดินและทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่บนแผ่นดิน ฉะนั้นจึงมีพิธีกรรมไหว้ผีเพื่อขอให้ผีคุ้มครองเพาะปลูกได้ผลดี โดยมี “ก๋อโซ่” หรือหัวหน้าหมู่บ้านที่เป็นทั้งผู้นำการเมืองและศาสนาตามจารีตประเพณีรับผิดชอบประกอบพิธี โดยเฉพาะในพิธีเกี่ยวกับการเกษตรและพิธีกรรมเกี่ยวกับความอยู่ดีมีสุขของคนทั้งหมู่บ้าน การเลี้ยงผีเจ้าที่นั้นทำปีละสองครั้ง ความเชื่อเรื่องผีเป็นที่มาของการเลี้ยงผีในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับการเกิด การแต่งงาน และงานศพ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการผลิต การปีครั้งความหรือเลี้ยงผีจะทำก่อนเริ่มฤดูกาลผลิต มีการเสี่ยงทายเพื่อจัดสรรพื้นที่การผลิต คัดเลือกพื้นที่เพาะปลูก การทำไร่หมุนเวียน และก่อนเก็บเกี่ยวจะทำพิธีกินหัวข้าว หรือข้าวใหม่หม้อแรกในรอบปีการผลิต พิธีกรรมตามโอกาส เช่น พิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่ การขึ้นบ้านใหม่จะมีการเลี้ยงผีผูกข้อมือก๋อโซ่และเลี้ยงฉลองทุกบ้าน พิธีกรรมกะ หรือบระ เป็นการสังสรรค์รวมญาติฝ่ายหญิง ซึ่งสะท้อนถึงการให้ความสำคัญกับญาติฝ่ายหญิง พิธีกรรมขอมมา จะทำเมื่อมีคนทำผิดประเพณีของหมู่บ้านเพื่อขอโทษต่อผีบ้านผีเรือนและคนในชุมชน พิธีกรรมรักษา พยาบาล ขอมมาต่อผีป่า ผีเรือน และพิธีกรรมทำนายนและการเสี่ยงทายเหตุการณ์ในอนาคต ปัจจุบันพิธีกรรมเหล่านี้ลดความเข้มข้นลงจากผลกระทบของวิถีสสมัยใหม่ที่แพร่หลายเข้าไป ดังกรณีความเจ็บป่วย เดิมหมอผีประจำหมู่บ้านเป็นผู้รักษา แต่เมื่อมีการแพทย์แผนใหม่ทำให้ความเชื่อเรื่องผีลดลงไป นอกจากนี้ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 รัฐบาลไทยได้จัดโครงการธรรมจาริกเผยแผ่ศาสนาพุทธผ่านองค์กรสงฆ์ไปตามหมู่บ้านชาวเขาซึ่งรวมถึงกะเหรี่ยงด้วย (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2534: 140) ศาสนาพุทธจึงมีบทบาทใน

ชีวิตประจำวันของกะเหรี่ยงพร้อมกับที่ยังคงนับถือผีตามแบบดั้งเดิมไปด้วย อีกทั้งการศึกษาแผนใหม่ทำให้เยาวชนกะเหรี่ยงจำนวนมากเข้าสู่ระบบการศึกษาที่เป็นทางการ มีการย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในเมืองมากขึ้น บทบาทของพิธีกรรมดั้งเดิมจึงค่อยความสำคัญลง ส่วนคนไทยพื้นราบนั้นนับถือศาสนาพุทธ (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2549: 282-286) จากลักษณะความเชื่อและศาสนาดังกล่าวจึงเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมประเพณีของคนบ้านกาศที่คล้ายคลึงชุมชนชนบทและชุมชนชาวเขาทั่วไป

ประเพณีที่สำคัญของคนไทยพื้นราบคือประเพณีรดน้ำดำหัวผู้อาวุโสและญาติผู้ใหญ่ในวันสงกรานต์ ซึ่งเป็นประเพณีที่ใช้น้ำเป็นสื่อถึงการเคารพกันระหว่างผู้ใหญ่ผู้น้อย ด้วย การใช้น้ำเป็นสื่อ การผูกข้อมือ การสรงขวัญ (เรียกขวัญ) การทำบุญวัดในโอกาสต่าง ๆ ประเพณีออกหัว (ออกพรรษาของชาวไทยใหญ่ในแม่สะเรียง) ลอยกระทง ตานก๋วยสลาก ทั้งคนไทยพื้นราบและคนกะเหรี่ยงที่บ้านกาศในปัจจุบันต่างมีประเพณีการสรงน้ำพระธาตุในเดือน 9 เหมือนกัน กิจกรรมจะมีการแข่งบั้งไฟ การละเล่นต่าง ๆ ในชุมชนเพื่อความบันเทิง โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง โดยเฉพาะที่วัดจอมมอญ และวัดท่าข้าม ห้วงเวลาแห่งความสนุกสนานนี้ คนบ้านกาศจะดื่มกินสุราจำนวนมาก

(1.2.2) วัฒนธรรมการแต่งกายชาวพื้นเมืองในตำบลบ้านกาศจะแต่งกายตามประเพณีของล้านนา ส่วนที่เป็นกะเหรี่ยง จะแต่งกายด้วยชุดประจำเผ่า กะเหรี่ยงสะกอ ผู้ชายนิยมใส่เสื้อสีแดง รัดเอวด้วยเชือก มีพู่ และ โปกผ้าสีต่าง ๆ ผู้หญิงที่ยังไม่แต่งงานนุ่งกระโปรงทรงกระสอบสีขาวยาวมีปีกข้างเล็กน้อย ส่วนที่แต่งงานแล้วนิยมใส่เสื้อแขนสั้นสีน้ำเงินเข้ม ส่วนล่างประดับด้วยลูกปัดสีแดงและขาว สวมกระโปรงสีแดงลายตัด โปกผ้าสีแดง การแต่งกายดังกล่าวได้สะสมให้เกิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญ คือ การทำผ้าทอมือกะเหรี่ยงข้อมศีธรรมชาติ กะเหรี่ยงจะรู้จักใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติทำเป็นสี โดยใช้เปลือกไม้จากเพกา มะม่วง มาทำสี ด้วยวิธีการอนุรักษ์ด้วยการเลือกต้นไม้ใหญ่ ไม่ตากเปลือกไม้รอบทั้งต้นเพราะจะทำให้ต้นไม้ตายได้ การใช้ดอก ผลหรือใบจะคำนึงถึงผลกระทบต่อการใช้ของต้นไม้ การใช้แกนไม้จากไม้ขนุน ไม้ฝางจากต้นที่ตายแล้ว มีการปลูกทดแทน ภูมิปัญญาดังกล่าวสะท้อนการพึ่งพาธรรมชาติ ปัจจุบันชาวพื้นเมืองจะแต่งกายตามสมัยนิยมแบบตะวันตก ส่วนชาวกะเหรี่ยงยังแต่งกายด้วยชุดประจำเผ่าผสมผสานกับการแต่งกายแบบสมัยใหม่ คนรุ่นใหม่ ผู้ชายแต่งกายด้วยกางเกงยีนส์และเสื้อสำเร็จรูปมากขึ้น (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2549: 284-286)

(1.3) ระบบเศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจชุมชนดั้งเดิมเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ ปลูกข้าวเป็นพืชหลัก หมู่บ้านกะเหรี่ยงบนภูจะปลูกข้าวไร่ ตามที่ราบหุบเขาจะปลูกข้าวในนาแบบขั้นบันได นอกจากนี้ยังปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด ผัก พริกทอง พริก มะเขือ เป็นต้น แต่ละครอบครัวจะทำไร่อยู่

ในเขตหมู่บ้านของคนเท่านั้น การปลูกข้าวไร่ชาวกะเหรี่ยงจะตัดพินต้นไม้เล็ก ๆ ตากแดดให้ไม้แห้งแล้วเผา ส่วนต้นไม้ใหญ่จะปล่อยให้ยืน เมื่อถึงฤดูฝนก็ขุดหลุมหยอดเมล็ดข้าว กลบแล้วปล่อยให้ต้นข้าวเติบโตเอง เก็บเกี่ยวผลผลิตในฤดูหนาว ปีต่อมาก็ย้ายไปเพาะปลูกในพื้นที่ใหม่ ปล่อยให้ไร่เดิมร้าง การใช้ประโยชน์เพียงปีเดียว ทำให้ดินคงความอุดมสมบูรณ์ จึงเกิดความรู้ว่าต้องย้ายที่เพาะปลูกทุกปีเพื่อให้ฟื้นดินได้ฟื้นตัว ในเวลา 5-10 ปี จึงกลับมาใช้พื้นที่เดิมอีก เรียกว่าการทำไร่หมุนเวียน (กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ, 2546: 13) นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงหมู ไก่ ไข่ใช้ในการบวงสรวง เลี้ยง วัว ควาย ไข่ใช้งาน ส่วนหมู่บ้านคนไทยพื้นราบจะปลูกข้าวเช่นกัน และมีการช่วยเหลือกันในกระบวนการผลิตเรียกว่า เอาแฮง เอามือ (ลงแขก) (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2549: 286) จากระบบการผลิตดังกล่าว ชุมชนบ้านกาสดั้งเดิมจึงมีความเป็นอยู่เรียบง่าย ผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน แลกเปลี่ยนผลผลิตและพึ่งพาอาศัยกัน

(2) สังคมการเมืองการปกครองภายใต้การปกครองของประเทศไทย

(2.1) การเมืองการปกครอง

บ้านกาสดั้งเดิมเป็นหนึ่งในอำเภอแม่สะเรียงที่มีความสัมพันธ์กับเชียงใหม่มาแต่อดีต โดยมีสถานะเป็นเมืองหน้าด่านด้านตะวันตกอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองเชียงใหม่ เขตแดนของอำเภอขณะนั้นไม่แน่ชัด แต่อนุมานว่าน่าจะเป็นพื้นที่ของอำเภอแม่สะเรียง อำเภอแม่ลาน้อยและอำเภอสบเมยในปัจจุบัน พื้นที่ดังกล่าวประกอบไปด้วยกลุ่มคนหลายชาติพันธุ์ เช่น กะเหรี่ยง ในยุคสร้างรัฐชาติ ประเทศไทยได้ขยายเขตอำนาจด้วยนโยบายรวมหัวเมืองซึ่งแยกกันอยู่ให้มาสังกัดที่ส่วนกลางผ่านกระทรวงมหาดไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2441) ทำให้เกิดการจัดระบบการปกครองเป็นแบบตำบลและอำเภอขึ้นมา พ.ศ. 2447 ประเทศไทยได้ตั้งสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง (เมืองขวม) ขึ้นมาดูแลปราบปรามโจรผู้ร้าย ในปี พ.ศ. 2448 ประเทศไทยได้ยกฐานะเมืองขวมขึ้นเป็นอำเภอเมืองขวม จนกระทั่งปี พ.ศ. 2467 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอแม่สะเรียง เนื่องจากชื่อเมืองขวมพ้องกับอำเภอขุนขวมซึ่งอยู่ในจังหวัดเดียวกัน บ้านกาสดั้งเดิมจึงเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอแม่สะเรียง (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2549: 23-40) ต่อมาในปี พ.ศ. 2478 ทางราชการจึงได้ตั้งศาลจังหวัดแม่สะเรียงและอัยการจังหวัดแม่สะเรียงขึ้น กิจการด้านความยุติธรรมจึงเข้ามาดูแลราษฎรในเขตแม่สะเรียงและใกล้เคียงอย่างเต็มรูปแบบตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (ศาลจังหวัดแม่สะเรียง, 2551)

ปัจจุบัน ตำบลบ้านกาสดั้งเดิมเป็นตำบลที่มีขนาดใหญ่เป็นอันดับสองของอำเภอแม่สะเรียง อยู่ห่างจากตัวอำเภอแม่สะเรียงมาทางด้านทิศเหนือ 2 กิโลเมตร ชุมชนตั้งบ้านเรือนเป็นหย่อมๆบนพื้นที่ติดกับแม่น้ำขวมและตามลำห้วยด้านใต้ของตำบล มีอาณาเขตทิศเหนือติดกับตำบลท่าผาป้อม อำเภอแม่ลาน้อย ทิศใต้ติดกับตำบลแม่สะเรียง อำเภอแม่สะเรียง ทิศตะวันออกติดกับตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่สะเรียง ทิศตะวันตกติดกับตำบลแม่คง อำเภอแม่สะเรียง

มีพื้นที่ 260 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 162,500 ไร่ สภาพพื้นที่มีที่ราบมากกว่าทุกตำบลในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน แต่เป็นพื้นที่การเกษตรเพียง 8,374 ไร่ มีห้วยแม่หารและแม่น้ำยวมเป็นแหล่งน้ำสำคัญ ผู้คนส่วนใหญ่มีพื้นเพดั้งเดิมตั้งรกรากมาตั้งแต่บรรพบุรุษ คนบ้านกาสดำเนินชีวิตประจำวันด้วยการทำไร่ นา หางของป่า รับจ้างหากินเลี้ยงชีพเพื่อความอยู่รอด ตำบลบ้านกาศอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้เบญจพรรณ ต้นน้ำลำธาร มีความหลากหลายทางชีวภาพ สงบเงียบ แบ่งเขตการปกครองเป็น 13 หมู่บ้าน มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำหมู่บ้าน มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายปกครอง ฝ่ายรักษาความสงบ และคณะกรรมการหมู่บ้าน ร่วมกันจัดการชุมชนท้องถิ่นของตนเอง ทั้งตำบลมี 3,234 ครัวเรือน ประชากร 9,899 คน เป็นชาย 5,121 คน หญิง 4,778 คน กว่าครึ่งของประชากรเป็นกะเหรี่ยงสกอ (Sgaw karen) โดยเฉพาะบ้านแม่หาร ป่าหมาก แม่ด้อบเหนือ แพะ และพะมอลอ ที่ยังคงวิถีชีวิตดั้งเดิม มีจิตใจเอื้อเฟื้อ ส่วนบ้านอื่นที่เหลือเป็นคนพื้นเมือง แต่ละหมู่บ้านมีประชากรดังนี้

ตาราง 28 หมู่บ้านและประชากรของตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง

หมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน	หญิง	ชาย	รวม
บ้านท่าข้าม หมู่ 1	447	422	439	861
บ้านสบหาร หมู่ 2	348	503	523	1026
บ้านแพะ หมู่ 3	266	462	485	947
บ้านแม่หาร หมู่ 4	382	506	558	1,064
บ้านแม่ด้อบใต้ หมู่ 5	153	215	235	450
บ้านห้วยหลวง หมู่ 6	431	364	574	938
บ้านแม่ด้อบเหนือ หมู่ 7	211	384	395	779
บ้านท่าข้ามเหนือ หมู่ 8	381	559	552	1,111
บ้านพะมอลอ หมู่ 9	154	242	260	502
บ้านขุนแม่ด้อบ หมู่ 10	69	138	142	280
บ้านป่าหมาก หมู่ 11	179	232	335	658
บ้านโป่ง หมู่ 12	47	152	192	314
บ้านโป่งคอยช้าง หมู่ 13	266	508	461	969
รวม	3,334	4,778	5,121	9,899

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาศ (2551)

พร้อมกับการปกครองและการจัดระเบียบสังคมด้านต่างๆ ของฝ่ายรัฐ ทั้งในด้านการสำรวจสำมะโนประชากร(บัญชีพลเมือง) การจัดทำเอกสารสัญญาชาติไทย การจัดทำบัตรประจำตัวประชาชน ทะเบียนบ้าน การแต่งตั้งผู้นำทางการปกครองหมู่บ้าน รวมไปถึงการจัดกำลังตำรวจมาประจำการ ทำให้หน้าที่ของชุมชนดั้งเดิมเปลี่ยนมาเป็นหน้าที่ของฝ่ายรัฐแทบจะสิ้นเชิงและอยู่ภายใต้กระบวนการพัฒนากระแสหลัก จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา ตำบลบ้านกาศจึงมีการจัดการปกครองตนเองในรูปขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เช่นเดียวกับตำบลอื่นทั่วไป โดยมีโครงสร้างองค์การประกอบด้วย นายกององค์การบริหารส่วนตำบล 1 นาย รองนายกององค์การบริหารส่วนตำบล 2 นาย สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล 26 นาย และมีเจ้าหน้าที่สำนักงาน 32 นาย การมีองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นหลักประกันเบื้องต้นว่าแหล่งสำคัญสำหรับการพัฒนาอยู่ในพื้นที่

ในตำบล มีสถานที่สำคัญประกอบด้วย โรงเรียนมัธยมประจำอำเภอ (โรงเรียนแม่สะเรียงบริพัตรศึกษา) 1 แห่ง ทุกหมู่บ้านจะมีวัดประจำหมู่บ้าน เว้นบ้านโป่งคอยช้าง โดยมี 12 วัด คือ (1) วัดชัยลาภ (2) วัดท่าข้ามใต้ (3) วัดท่าข้ามเหนือ (4) วัดบ้านแพะ (5) วัดป่าหมาก (6) วัดแม่ต้อบ (7) วัดแม่หาร (8) วัดสหหารเหนือ (9) วัดห้วยหลวง (10) วัดจอมมอญ (11) สำนักสงฆ์บ้านแม่ต้อบใต้ (12) สำนักสงฆ์บ้านขุนแม่ต้อบ มีโบสถ์คริสต์ 3 แห่ง สนามมวยสมัครเล่น 1 แห่ง โรงยิม 1 แห่ง สวนสุขภาพ 1 แห่ง สวนรุกขชาติ 1 แห่ง และมีส่วนราชการที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ของตำบล คือ สำนักงานเกษตรอำเภอแม่สะเรียง สถานีอนามัย ท่าอากาศยาน กรมทหารพรานที่ 36 (ค่ายเทพสิงห์) และองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาศ วัดสำคัญและเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของอำเภอคือวัดจอมมอญ ซึ่งเป็นหนึ่งในวัดพระธาตุสี่จอมของอำเภอแม่สะเรียง

(2.2) ระบบเศรษฐกิจชุมชน

(2.2.1) ด้านการผลิต แม้พื้นที่ทำกินส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม หลังฤดูการเกษตร ส่วนใหญ่จึงว่างงาน รับจ้างทั่วไปเป็นอาชีพเสริม ผลจากการส่งเสริมการเกษตรของรัฐ ทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนการผลิตจากเพื่อยังชีพ เป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวจำนวนมาก และมีการเลี้ยงสัตว์ไว้เพื่อบริโภค ใช้แรงงานและใช้ในการประกอบพิธีกรรมเป็นส่วนใหญ่ ผลผลิตที่สำคัญได้แก่ ข้าว แต่ทำนาได้เพียงปีละ 1 ครั้ง เนื่องจากน้ำไม่เพียงพอ ร่องลงมาเป็นกระเทียมและถั่วเหลือง ในปี พ.ศ. 2550 เฉพาะกระเทียม ตำบลบ้านกาศมีผลผลิต 100,000 กิโลกรัม บางครั้งราคาตกต่ำเกิดการประท้วงปิดถนน ดังกรณีเมื่อวันที่ 11 มิถุนายน 2551 มีการปิดถนนสายแม่สะเรียง เชียงใหม่เรียกกร้องให้มีการแก้ไขปัญหา (สำนักงานเกษตรอำเภอแม่สะเรียง, 2551: 2-3)

นอกจากนี้ยังมีการผลิตตามโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ผลิตภัณฑ์ได้แก่ กลุ่มทอผ้ากะเหรี่ยงบ้านพะมอลอ เสื้อผ้าสำเร็จรูปจากผลิตภัณฑ์ทอผ้าคลุมไหล่ของกลุ่มทอผ้าบ้านศรีคอนชัย ผ้าปูโต๊ะอาหาร 4 ที่นั่ง ถูย่ามลายกะเหรี่ยง การผลิตฝ้ายนวมบ้านท่าข้าม ผลิตภัณฑ์ของใช้และของประดับตกแต่ง ได้แก่ เครื่องดนตรีพื้นเมือง โคมไฟลายผ้าบ้านโป่งคอยช้าง การผลิตอิฐบล็อกบ้านแม่ต้อบ ผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่ไม่ใช่อาหาร ได้แก่ น้ำหมักชีวภาพบ้านแม่ต้อบได้ สมุนไพรพอกตัว ยาแก้นิ่วสมุนไพร กาวเครื่องครัว เป็นต้น โดยมีผลิตภัณฑ์ผ้าทอเท่านั้นที่มีการผลิตอย่างต่อเนื่อง และเข้มแข็งเนื่องจากอยู่ในกลุ่มเครือข่ายสตรีหัตถกรรมปกากะญอ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ส่วนผลิตภัณฑ์อื่นไม่เป็นที่ต้องการของตลาดทำให้ต้องเลิกไปในที่สุด และมีการผลิตสุราขาวพื้นบ้านตราไก่แจ้ที่บ้านห้วยหลวง กำลังผลิตเดือนละ 1,500 ขวด ราคาขวดละ 48 บาท เริ่มดำเนินการเมื่อปี พ.ศ. 2546 ชาวบ้านรวมกัน 7 คน ตั้งเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนห้วยหลวงสุรากลั่น มีนางอารีย์ หนานันท์ เป็นประธานกลุ่ม กู้เงินจากธนาคารเกษตรและสหกรณ์มาลงทุน 100,000 บาท ชำระคืนเงินกู้ปีละ 20,000 บาท สมาชิกแบ่งผลประโยชน์ปีละ 6,000 บาท ต่อคน

(2.2.2) ด้านเงินทุน ตำบลบ้านกาศมีเงินทุนพัฒนาผ่านโครงการพัฒนาของกระทรวง ทบวงกรมต่าง ๆ ดังนี้

ตาราง 29 เงินทุนและโครงการพัฒนาในตำบลบ้านกาศ

เงินทุน	รายละเอียด
กลุ่มออมทรัพย์	กลุ่มออมทรัพย์ 9 กลุ่ม มีเงินทุน 5 ล้าน 3 แสนบาท โดยกลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้านศรีคอนชัยและบ้านท่าข้ามมีความเข้มแข็งกว่าที่อื่น
กองทุนหมู่บ้าน	ปี พ.ศ.2544 หมู่บ้านเริ่มมีเงินกองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านบาท
เงินอุดหนุนเพื่อการพัฒนาผ่านองค์กรปกครองท้องถิ่น	งบประมาณในการพัฒนาตำบลผ่านองค์การบริหารหลายร้อยล้านบาท ในปีงบประมาณ 2547 เป็นโครงการก่อสร้างและซ่อมถนน คสล.ใช้ งบประมาณ 5,243,300 บาท ในปี พ.ศ.2548 - 2550 มีงบประมาณในการพัฒนาตำบล 80,964,740 บาท
โครงการ เอส เอ็มแอล	งบประมาณตามโครงการอยู่ดีมีสุขของอำเภอแม่สะเรียง ปี 2550 จำนวน 585,000 บาท ปี 2551 จำนวน 5,798,250 บาท

ตาราง 29 (ต่อ)

เงินทุน	รายละเอียด
โครงการพัฒนา	<p>โครงการแก้ไขปัญหาคาความยากจน (กขคจ.) เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2533 หมู่บ้านละ 280,000 บาท (ที่มีคุณภาพชีวิตต่ำกว่าเกณฑ์ จปฐ.) มีวัตถุประสงค์ให้กู้ยืมเพื่อการผลิต</p> <p>โครงการแทรกแซงราคาผลผลิตการเกษตร</p> <p>โครงการธนาคารข้าว</p> <p>โครงการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (ป่าไม้)</p> <p>โครงการจัดการระบบชลประทานลุ่มน้ำขวม</p> <p>โครงการจัดระบบเหมืองฝายของชุมชน (ฝายแม่ั่ว)</p> <p>โครงการปลูกป่าบ้านพะมอลอ</p> <p>โครงการส่งเสริมการทำบัญชีครัวเรือนของกรมพัฒนาชุมชน และ กรมตรวจบัญชีและสหกรณ์ (เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 เป็นต้นมา)</p> <p>โครงการชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง ส่งเสริมการตั้งกลุ่มลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ เก็บออม มีเป้าหมายเพื่อการรู้จักรักษาและใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน</p> <p>โครงการพัฒนาเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่โดยยึดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง</p> <p>โครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชนของกระทรวงยุติธรรม</p> <p>โครงการชุมชนสัมพันธ์</p> <p>โครงการพัฒนาเด็กเล็กและเยาวชนในหมู่บ้าน (บ้านแพะและบ้านแม่หาร) โดยมูลนิธิสงเคราะห์เด็กยากจน ซี.ซี.เอฟ.ในประเทศไทย มีเด็กอยู่ในอุปการะ 100 คน</p>

ที่มา: สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอแม่สะเรียง (2547) และแผนยุทธศาสตร์ อบต.บ้านกาศ (2551)

ในตำบลจึงมีเงินทุนการพัฒนาที่มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตจำนวนหนึ่ง งบประมาณเหล่านี้ทำให้ตำบลบ้านกาศมีศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงที่บ้านสบหารและบ้านห้วยหลวง และศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรที่บ้านท่าข้าม มี

โรงเรียนชุมชนที่บ้านห้วยหลวง อย่างไรก็ตาม แม้จะมีเงินทุนและโครงการพัฒนามากมายแต่ชาวตำบลบ้านกาสมิรายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อปีจำนวน 21,000 บาท ขณะที่มิรายจ่ายทั้งตำบล 118,372,336 บาท ส่วนใหญ่จึงมีฐานะยากจน (สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอแม่สะเรียง, 2551)

(2.3) ด้านสังคม ทูตทางสังคมที่สำคัญของชุมชนบ้านกาศ คือ ความสัมพันธ์ที่ดีของผู้คนในชุมชนซึ่งดำเนินการผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การผลิต และกิจกรรมทางสังคม โดยชุมชนคนพื้นเมืองจะมีกิจกรรมความสัมพันธ์กันผ่านศาสนา ได้แก่ งานบวช งานแต่งงานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ การทอดกฐิน ฝ้าป่า การทำบุญวันพระ และกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากการผลักดันของภาครัฐ ได้แก่ งานของโรงเรียน การรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด การประชุมกลุ่มออมทรัพย์ การทำประชาคม โครงการพัฒนาของ อบต. ส่วนชุมชนเผ่ากะเหรี่ยง นอกจากชุมชนจะมีความสัมพันธ์กันผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจแล้ว ยังดำเนินการผ่านวัฒนธรรมของชนเผ่า เช่น การเลี้ยงผีประจำหมู่บ้าน ผลจากการเปลี่ยนวิถีการผลิตทำให้ความสัมพันธ์ของคนไทยพื้นราบที่เคยมีการแลกเปลี่ยนแรงงานในการผลิตเปลี่ยนมาเป็นต่างคนต่างผลิต ความผูกพันของเพื่อนบ้านลดน้อยลง ส่วนชุมชนกะเหรี่ยง นั้น ด้วยรากฐานทางวัฒนธรรมทำให้ยังมีความสัมพันธ์อันดีเป็นพี่น้องเครือญาติกัน มีความเหนียวแน่นในวัฒนธรรม ในงานศพทั้งชาวไทยพื้นเมืองและชาวกะเหรี่ยงนั้น ส่วนใหญ่หากจัดงานศพที่บ้าน เจ้าภาพจะมีการเลี้ยงสุราแก่แขกที่มาร่วมงานทำให้ค่าใช้จ่ายการจัดการสูงและมีการดื่มสุรากันเกินกว่าปกติ แต่หากจัดงานที่วัด ไม่มีการดื่มสุราแต่อย่างใด เนื่องจากกฎหมายห้ามไว้ว่าเป็นความผิด ส่วนการจัดการศพของชุมชนที่เป็นกะเหรี่ยงนั้น แม้จะยังคงจัดแบบประเพณีดั้งเดิมแต่มีการเลี้ยงสุราคัวย นอกจากนี้ในงานผูกข้อมือปีใหม่บ้านแม่หาร (วันที่ 14 มกราคม 2551) งานวัด งานบุญบั้งไฟซึ่งเป็นงานประเพณีของชาวบ้านกาศ (งานวัดจอมมอญและงานวัดท่าข้าม เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2551) และงานการแข่งขันกีฬาบ้านกาศเกมส์ซึ่งจัดโดย อบต. (วันที่ 26 มกราคม 2551) จะมีการดื่มสุราสนุกสนานรื่นเริงกันมาก จนต้องนำรถควบคุมผู้ต้องหาของสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียงมาจอดเตรียมไว้สำหรับการกักตัวคนเมาสุราชั่วคราว

(2.4) โครงสร้างพื้นฐานภายในตำบล

(2.4.1) การคมนาคมและสาธารณูปโภคพื้นฐาน พื้นที่ส่วนหนึ่งของตำบลมีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 108 ตัดผ่านไปสู่ตัวจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทำให้การเข้าไปสู่ตำบลนี้ทำได้สะดวก ภายในตำบลมีถนนคอนกรีตเสริมเหล็กตัดเชื่อมโยงถึงกันทั้งหมด ทำให้สามารถเดินทางไปมาหาสู่กันได้ง่าย ตำบลมีไฟฟ้าใช้ครบ 12 หมู่บ้านเมื่อ พ.ศ. 2530 ชาวบ้านใช้น้ำสะอาดจากบ่อน้ำตื้น ประปาหมู่บ้าน และประปาส่วนภูมิภาค

(2.4.2) การศึกษา ในตำบลบ้านกาศ รัฐได้จัดตั้งโรงเรียนระดับประถมศึกษา 12 แห่ง และโรงเรียนระดับมัธยม 2 แห่ง โรงเรียนแห่งแรกของตำบลคือ

โรงเรียนไมลองยี่ตั้งขึ้นที่บ้านโป่งปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็น โรงเรียนอนุบาลบ้านโป่ง ส่วนโรงเรียนระดับมัธยมคือโรงเรียนแม่สะเรียงบริพัตรศึกษาซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2476 โดยราชสกุลบริพัตรชาวบ้านกาศส่วนใหญ่เมื่อจบการศึกษาภาคบังคับไม่ได้ศึกษาต่อ ส่วนใหญ่จึงมีการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 6

(2.4.3) การสาธารณสุข ภาวะสุขอนามัยของคนตำบลบ้านกาศ ส่วนใหญ่ป่วยเป็นโรกระบบย่อยอาหาร การสาธารณสุขในตำบลบ้านกาศ มี 2 ส่วน ส่วนแรก ส่วนของการรักษา ในพื้นที่มีสถานอนามัย 2 แห่ง คือ สถานอนามัยบ้านสบหาร และบ้านแม่ด้อย ประกอบกับอยู่ใกล้โรงพยาบาลแม่สะเรียง ทำให้ประชาชนได้รับบริการสาธารณสุขต่าง ๆ ในเกณฑ์ดี ส่วนที่สอง คือการส่งเสริมสุขภาพ มีเจ้าหน้าที่อาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน (อสม.) 78 คน เฉลี่ยหมู่บ้านละ 5-6 คน ทำหน้าที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพกันเองด้วยวิธีที่ง่ายประหยัด และทั่วถึง ช่วยบรรเทาภาวะขาดแคลนบุคลากรด้านสาธารณสุข และแก้ไขปัญหาการดูแลรักษาสุขภาพที่ไม่ถูกต้องของประชาชน งานอาสาสมัครสาธารณสุขมีส่วนช่วยเหลือประชาชนให้มีสุขภาพอนามัยดีขึ้น ช่วยลดค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลที่ไม่จำเป็นลงได้มาก (สำนักงานสาธารณสุขอำเภอแม่สะเรียง, 2551)

(2.4.4) ข้อมูลข่าวสาร การติดต่อสื่อสาร คนบ้านกาศได้รับข่าวสารทางวิทยุ โทรทัศน์ เสียงตามสาย และมีที่อ่านหนังสือพิมพ์ทุกหมู่บ้าน ส่วนใหญ่ผู้คนในชุมชนนิยมดูละครหลังข่าวภาคค่ำทางสถานีโทรทัศน์ช่องต่าง ๆ การสื่อสารสมัยใหม่ทำให้ชาวบ้านมีวัฒนธรรมบันเทิงที่ส่งมาตามคลื่นถึงครัวเรือน โดยไม่ถูกปิดกั้น อิทธิพลของสื่อทำให้กระแสบริโภคนิยมเข้าถึงชุมชนได้อย่างทั่วถึง รวดเร็ว โดยเฉพาะวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย สาขาแม่สะเรียง โดยนักจัดรายการหนุ่ม หุ่นพรวัว (ทองคำ อุดทา) เป็นที่นิยมในชุมชนมาก

(2.4.5) การจัดระเบียบที่ดิน ชุมชนบ้านกาศเริ่มมีการจัดระเบียบที่ดินเมื่อปี พ.ศ. 2507 รัฐได้ตราพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ เป็นผลให้พื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลบ้านกาศอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ หน่วยงานของกรมป่าไม้มองว่าวัฒนธรรมการเพาะปลูกของชาวเขา (กะเหรี่ยง) เป็นการทำให้ไร่เลื่อนลอยและทำให้เกิดการแผ้วถางป่ามากขึ้น จึงพยายามจำกัดพื้นที่ทำกินไว้ เมื่อปี พ.ศ. 2532 หน่วยงานของรัฐได้เริ่มเข้าไปจัดระเบียบการถือครองที่ดินในเขตตำบลบ้านกาศด้วยการเดินสำรวจออกเอกสารสิทธิ การครอบครองที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ ส่วนหนึ่งเป็นผลให้ที่ดินมีการเปลี่ยนมือในเวลาต่อมา ดังเช่นที่หมู่บ้านพะมอลอ ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องเช่าที่ดินทำนา เนื่องจากได้ขายที่ดินของตนเองให้แก่ขายทุนไปแล้ว การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมการเกษตรในเขตตำบลบ้านกาศมากเรียงตามลำดับได้แก่ บ้านแพะ บ้านแม่หาร และบ้านสบหาร (สำนักงานเกษตรอำเภอแม่สะเรียง, 2551: 5)

(2.4.6) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการป่าชุมชน นับเป็นจุดเด่นของตำบลบ้านกาศ โดยเฉพาะที่บ้านแม่หาร ความเข้มแข็งของการจัดการดังกล่าวทำให้ชุมชนได้รับรางวัลที่สองจากโครงการประกวดป่าชุมชนดีเด่นในระดับประเทศของกรมป่าไม้ ร่วมกับการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2551 โดยชุมชนมีแนวทางในการจัดการด้วยการอนุรักษ์ ห้ามตัดไม้ทำลายป่า เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการในการนำไม้ไปใช้เพื่อสาธารณประโยชน์และปลูกสร้างบ้านเรือนที่จำเป็นเท่านั้น ป่าชุมชนของตำบลบ้านกาศมีเนื้อที่ประมาณ 5,000 ไร่ อยู่ในพื้นที่ของบ้านแม่หาร บ้านพะมะลอ บ้านแพะและบ้านป่าหมาก ประวัติความเป็นมาของป่าชุมชนแห่งนี้ปรากฏตามบันทึกของหมู่บ้านแม่หาร (วีรพันธ์ กังวาลไพร, ม.ป.ป.: 1-5) ว่า

พ.ศ. 2510 บริษัท สยามทำไม้ ได้สัมปทานทำไม้ต้น

น้ำแม่หาร

พ.ศ. 2527 พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้

แผ่ขยายอิทธิพลเข้าสู่บ้านแม่หาร

พ.ศ. 2529 บริษัททวงกิ่งทำไม้ จำกัด พยายามเข้าไป

ทำไม้ในเขตสัมปทานบริเวณน้ำแม่หาร ซึ่งชาวบ้านทุกคนทราบว่าความเสียหายอย่างใหญ่หลวงของป่าไม้บริเวณต้นน้ำ ต้องเกิดขึ้นจึงเริ่มมีการต่อต้าน และช่วงเวลาดังกล่าวพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ได้ขยายฐานที่มั่นเข้ามาอยู่บริเวณขุนห้วยแม่หารเนื่องจากพื้นที่เป็นป่าเขา เหมาะแก่การซ่อนสมุทกำลังพล ชาวบ้านแม่หารที่ต้องอยู่กับธรรมชาติแถบนี้ถูกกดดันทั้งจากฝ่ายพรรคคอมมิวนิสต์และรัฐบาลอย่างหนัก เกิดภาวะความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน บางคนจำเป็นต้องเข้าร่วมขบวนการโดยไม่สมัครใจ พรรคคอมมิวนิสต์ได้กระตุ้นให้ชาวบ้านรักษาป่าและต่อต้านการทำป่าไม้ของนายทุน ขณะเดียวกันทางราชการก็ต่อรองให้นายทุนทำป่าต่อไปโดยใช้ผู้นำศาสนา มาเกลี้ยกล่อม พ่อหลวงคุ่น คุไชย ผู้ใหญ่บ้าน ถูกทางการเพ่งเล็ง และบังคับให้บวชเพื่อป้องกันปัญหา ในปีเดียวกัน ชาวบ้านแม่หารได้เสียสละแรงงานและวัสดุช่วยกันก่อสร้างสถานีอนามัยหมู่บ้านหลังปัจจุบัน

ต้นปี พ.ศ. 2530 ราษฎรนำโดยนายวีรพันธ์ กังวานไพร

ได้ยื่นหนังสือที่ทำเนียบรัฐบาลเพื่อให้มีการยกเลิกสัมปทานป่าแม่หาร ในปีเดียวกัน พลเอกหาญ ลีลาพันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรได้มาตรวจสอบสภาพป่าต้นน้ำปาย ป่าสาละวิน และป่าบ้านแม่หาร การลงพื้นที่ทำให้เกิดการตัดสินใจยกเลิกสัมปทานป่าแม่หาร แปลงที่ 3-6 ก่อนที่จะมีการยกเลิกทั่วประเทศในเวลาต่อมา การปิดป่าสัมปทานทั่วประเทศถือว่าเป็นชัยชนะของประชาชน โดยมีบ้านแม่หารเป็นผู้นำ ในปีเดียวกันนี้ชาวบ้านแม่หารบวชสามเณรภาคฤดูร้อน จำนวน 109 รูป

ณ วัดแม่หาร เพื่อร่วมเฉลิมฉลองในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระชนมายุครบ 60 พรรษา ซึ่งมีจำนวนมากที่สุดเท่าที่เคยจัดในอำเภอแม่สะเรียง และเป็นปีที่ชาวบ้านแม่หารได้กระแสไฟฟ้าใช้โดยการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคเดินสายไฟเข้าสู่หมู่บ้าน

ปี พ.ศ. 2531 อิทธิพลพรรคคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ป่าแม่หารลดลงตามนโยบายทางราชการและหมดไปในปี พ.ศ. 2532 ผู้กลับใจหลายคนได้กลับมาใช้ชีวิตตามปกติในหมู่บ้านแม่หาร ความเคลื่อนไหวของหมู่บ้านแม่หารในการดูแลรักษาป่ามีดังนี้

วันที่ 9 เมษายน 2539 ชาวบ้านแม่หารร่วมกับหน่วยราชการจับวขป่าถวายเป็นพระราชกุศลแด่องค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จำนวน 700 ไร่ ณ บริเวณป่าอนุรักษ์ห้วยอมบ้านแม่จ้อน อันเป็นการบวชป่าครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของชาวแม่ฮ่องสอน และเป็นครั้งที่ 2 ของประเทศ

พ.ศ. 2540 เกิดโครงการนำร่องทำแนวป้องกันไฟฟ้าโดยส่งเสริมการมีรายได้ในการดูแลป่า

พ.ศ. 2541 หมู่บ้านแม่หารได้รับรางวัลรองชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านเยาวชนดีเด่นระดับเขต ปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติเป็นพระราชกุศลแด่องค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในพื้นที่ป่าติดเขตบ้านแม่จ้อน จำนวน 25 ไร่

พ.ศ. 2543 ได้รับพระราชทานธงหมู่บ้านพิทักษ์ป่าดีเด่นจากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ปีเดียวกันนี้ นายตุ๊ตู่ มาลาศรีสมร ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านได้รับรางวัลดีเด่นจากจังหวัดแม่ฮ่องสอน

วันที่ 9 มีนาคม 2549 นายวีรพันธ์ กังวานไพโรร่วมกับชาวบ้านและคณะครูโรงเรียนบ้านแม่หารปล่อยกบภูเขา (เขียดแรว) จำนวน 35 ตัว และ 30 กันยายน 2549 ปล่อยปลา 8,000 ตัว บริเวณห้วยแม่หาร

วันที่ 9 มีนาคม 2550 ชาวบ้านแม่หารร่วมกับ อบต.บ้านกาศ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องบวชป่าถวายเป็นพระราชกุศล จำนวน 3,000 ไร่ บริเวณป่าต้นน้ำขุนห้วยแม่หาร

การจัดการป่าชุมชนดังกล่าวจึงเป็นอำนาจการจัดการทรัพยากรที่ชุมชนยังมีอยู่โดยมีภาครัฐยอมรับและเข้ามาสนับสนุน วีรพันธ์ กังวานไพโร ได้สะท้อนถึงแนวคิดในการจัดการป่าของชาวกะเหรี่ยงว่า

“อ้อ ที กะต่อ ที เหม่ เก อ้อ ก้อ กะต่อ ก้อ เหม่ เก ใช้น้ำให้รักษาไว้ ใช้น้ดินให้รักษาไว้

เส้ หว่า เมะ ลอตุ ลอเซ เปอะ บะ กอวี บะ กอเจ
หากไม้และไฟไหมคไป เราจะอดน้ำค้ำวตาย
เปอะอ้อกะต่อ อ้อกะต่อ กู อ้อ ปกา เล ต้อ เล ตอ เรา
กินไปเรารักษาไป เราจึงมีกินตลอดไป”

(2.5) วิธีปฏิบัติงานโครงการพัฒนา

การที่ชุมชนบ้านกาสอยู่ในปกครองของรัฐไทย ทำให้อยู่
ภายใต้กระบวนการพัฒนากระแสหลักมาตั้งแต่ พ.ศ.2504 ที่ส่งผ่านนโยบาย แผนงาน
โครงการพัฒนาต่างๆ จนในที่สุดส่งผลให้วิถีคิดและวิธีปฏิบัติงานโครงการพัฒนาต่างๆ มี
ลักษณะร่วม ดังนี้

(2.5.1) การพัฒนาด้วยวิธีการทำแผนแม่บทชุมชน กลุ่ม
ข้าราชการอำเภอแม่สะเรียงได้สะท้อนถึงวิธีการพัฒนาว่า “ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของ
ประชาชนนั้น หน่วยงานต่าง ๆ ได้แปลงนโยบายของรัฐบาลไปสู่การปฏิบัติ โดยเฉพาะพัฒนา
ชุมชนได้เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนด้วยการให้ชาวบ้านทำแผนแม่บทชุมชนเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550
โดยใช้วิธีให้ผู้นำหมู่บ้านไปเรียกประชุมชาวบ้านหรือทำประชาคม เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนไปอธิบาย
การกรอกข้อมูล ให้ชาวบ้านช่วยกันคิดเสร็จแล้วก็รวบรวมข้อมูลมาพิมพ์เป็นรูปเล่ม เป็นแผนของ
แต่ละหมู่บ้าน นอกจากนี้ คณะรัฐมนตรีมีมติให้การพัฒนาเริ่มจากหมู่บ้านด้วยการให้ทุกหน่วยงาน
สนับสนุนคณะกรรมการหมู่บ้าน และให้คณะกรรมการหมู่บ้านทำแผนชุมชนเพื่อรองรับการขอ
งบประมาณ คณะกรรมการหมู่บ้านต้องจัดประชุมเดือนละ 1 ครั้ง”

(2.5.2) การใช้บัญชีครัวเรือนเป็นเครื่องมือ ภาครัฐได้ใช้
บัญชีครัวเรือนเป็นเครื่องมือพัฒนาชุมชนเช่นกัน ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มสรุปได้ว่า “การสำรวจ
ข้อมูลรายรับ รายจ่าย หนี้สิน ของชุมชน นั้น เป็นการสำรวจตามแบบฟอร์มข้อมูลความจำเป็น
พื้นฐาน (จปฐ.) โดยมอบแบบฟอร์มให้ผู้นำหมู่บ้านไปจัดเก็บมา รวบรวมเป็นภาพรวมของตำบล”
ดังนั้น ประโยชน์ที่ได้จากการทำบัญชีครัวเรือนจึงเหมาะสำหรับใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนาของ
ภาครัฐมากกว่าชุมชนนำไปใช้เป็นประโยชน์ กลุ่มผู้นำชุมชนได้สะท้อนถึงเรื่องนี้ว่า “เคยมีการ
อบรมบัญชีครัวเรือนแต่ส่วนใหญ่ไม่ได้นำมาใช้ในชีวิตประจำวัน จึงไม่ได้ประโยชน์เต็มที่”

(2.5.3) การพัฒนาชุมชนด้วยโครงการและงบประมาณเป็น
หลัก ดังที่กลุ่มข้าราชการอำเภอแม่สะเรียงได้ให้ข้อมูลว่า “ราชการได้สนับสนุนงบประมาณให้
โครงการพัฒนาอาชีพต่าง ๆ ตามโครงการอยู่ดีมีสุข ทำศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้กลุ่ม
เกษตรกรศึกษาเรียนรู้” การใช้งบประมาณเป็นหลักยังได้สร้างความเคยชินให้กับฝ่ายองค์กร
บริหารส่วนตำบลและชาวบ้านเช่นกัน ดังที่มีการกล่าวถึงโครงการพัฒนาว่า “เมื่อมีงบประมาณ ทาง

ราชการจะสั่งการให้หมู่บ้านเสนอโครงการขึ้นมา ดังเช่น โครงการเอสเอ็มแอล อำเภอจะสั่งการให้ผู้ใหญ่บ้านไปทำประชาคม ชาวบ้านลงมติเสนอโครงการตามงบประมาณที่ได้รับจัดสรร ส่วนใหญ่ทำแบบเร่งด่วนเพื่อให้ทันเวลาตามที่หน่วยเหนือสั่งการ บางครั้งเงินเพิ่มศักยภาพหมู่บ้านเหล่านี้เอาไปซื้อเดินท์ ทำซุ้มประตูหมู่บ้าน” ฝ่ายองค์การบริหารส่วนตำบลได้ตอบย้ำเรื่องนี้ว่า “อบต.มีงบประมาณในการพัฒนาที่พร้อมให้ความร่วมมือ ปัญหาที่คนแม่สะเรียงต้องไปซื้อผักจากเชียงใหม่ มากิน หากชาวบ้านรวมกลุ่มกันปลูกผัก โรงเรียนต่างๆในตำบลบ้านกาซึ่งมีโครงการอาหารกลางวันด้วยงบประมาณที่ อบต. อุดหนุนจะรับซื้อไว้ทำอาหารให้นักเรียน ส่วนโครงการอื่นหากชาวบ้านรวมกลุ่มกันได้ให้เสนอโครงการให้ อบต. พิจารณาจัดงบประมาณช่วยเหลือ”

(2.5.4) การพัฒนาชุมชนด้วยโครงการฝึกอบรมถ่ายทอดความรู้ วิธีการฝึกอบรมเป็นวิธีการทำงานพัฒนาที่เป็นที่นิยมของระบบราชการ ดังข้อมูลจากกลุ่มข้าราชการอำเภอแม่สะเรียงว่า “จะมีการอบรมการทำโรงสีชุมชน การเลี้ยงหมูหลุม ทำปุ๋ยชีวภาพใช้เอง ฝึกอาชีพแปรรูปอาหาร ปลูกผักสวนครัว ฝึกปลอดภัยจากโครงการส่งเสริมการผลิตภายในชุมชน จัดตลาดนัดให้ชุมชนด้วยการรับผลิตภัณฑ์มาจำหน่ายที่ศูนย์ศิลป์ชีพ ที่ขายดีคือผลิตภัณฑ์จากผ้าทอกะเหรี่ยง เช่น ผ้าปูโต๊ะ ส่วนการส่งเสริมการเกษตรนั้นจะจัดอบรมให้ความรู้การทำเกษตรตามกลุ่มความสนใจ อบรมการทำเกษตรแนวทฤษฎีใหม่ แนะนำการบำรุง รักษาและปลูสัตว์ได้แนะนำส่งเสริมชาวบ้านเกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์ผ่าน โครงการอนุรักษ์ควายไทย นำควายมาให้ชาวบ้านเลี้ยงหลายร้อยตัว” สอดคล้องกับข้อมูลจากกลุ่มผู้นำชุมชนตำบลบ้านกาในเรื่องเดียวกันว่า “ทางราชการได้จัดฝึกอบรมเกษตรกรในโครงการพัฒนาเกษตรแนวทฤษฎีใหม่โดยยึดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจและใช้ประกอบอาชีพได้ สำหรับโครงการยุติธรรมชุมชนนั้นเจ้าหน้าที่คุมประพฤติได้เชิญแกนนำชุมชนไปอบรมวิธีการไกล่เกลี่ยและขอความร่วมมือให้ชุมชนช่วยกันประนีประนอมข้อพิพาท หากมีคดีที่ไกล่เกลี่ยได้ เพื่อมิให้คดีขึ้นสู่ศาลมากเกินไป หากมีคดีให้แจ้งให้เจ้าหน้าที่คุมประพฤติทราบด้วย”

(3) วิธีการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชนบ้านกา

(3.1) วิธีคิดและวิธีการจัดการ

ก่อนการทำประชาพิชญ มีข้อมูลสอดคล้องกันว่า เมื่อมีเหตุร้ายแรงหรือเรื่องผิดปกติ การจัดงานประเพณีรื่นเริงต่างๆในชุมชน ชุมชนจะแจ้งให้ตำรวจจับกุมปราบปราม ดูแลการจราจร แก้ไขปัญหาเสพติด การตัดไม้ทำลายป่า เป็นต้น ผู้นำหมู่บ้านและผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทในการรักษาความสงบเรียบร้อยด้วยการนำความไปแจ้งต่อตำรวจ เนื่องจากการจัดการด้วยตนเองอาจเกิดอันตรายและเกิดความขัดแย้งตามมาได้ ผู้นำหมู่บ้านต่างยอมรับว่าบทบาทของตนเองในการจัดการตามกฎหมายบ้านเมืองนั้นเป็นการดักเตือนมากที่สุด การยุติปัญหา

ควรเป็นหน้าที่ของตำรวจตั้งที่กล่าวว่า “ตำรวจแก้ไขปัญหาความไม่เรียบร้อยในเรื่องร้ายแรงแรงได้ดี เนื่องจากหากผู้นำหมู่บ้านเข้าไปจัดการอาจเกิดอันตรายและเกิดความขัดแย้งตามมาได้ ส่วนเรื่องที่ไม่ไถ่เกลี่ย ส่วนมากเป็นเรื่องการทะเลาะกัน วัยรุ่นทำร้ายร่างกายชกต่อยกันและบางครั้งเป็นความผิดเกี่ยวกับอนาจาร ส่วนใหญ่แนะนำให้คู่อริไปปรึกษาเจ้าหน้าที่ตำรวจ ทั้งที่ผู้ยามบ้านกาศและที่สถานีตำรวจ อย่างน้อยเป็นการลงบันทึกประจำวันไว้เป็นหลักฐานเพื่อแก้ไขกันไป”

ส่วนกรณีที่โครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชน เน้นให้ชุมชนช่วยกันรักษาความสงบด้วยตนเองที่กำลังจะดำเนินการในพื้นที่ตำบลบ้านกาศนั้นทุกฝ่ายต่างเห็นพ้องกันว่า เป็นโครงการที่ดีแต่ยากที่จะทำสำเร็จเพราะปัจจุบันชุมชนเคยชินกับการดูแลจากฝ่ายตำรวจไปแล้ว แต่ยอมรับว่าบริบทดั้งเดิมของชุมชนนั้น เคยมีการจัดการแบบเดียวกับโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนมาแล้ว ดังที่กล่าวถึงประเพณีของชาวกะเหรี่ยงว่า “แต่เดิมนั้น พี่น้องป่าเถะญอ มีประเพณีล้อมวงมานานหลายร้อยปีแล้ว เมื่อมีเหตุการณ์คนในหมู่บ้านขัดแย้งกันจำเป็นต้องทำความเข้าใจกัน ป่าเถะญอจะนำเรื่องเข้าที่ประชุมล้อมวง เรื่องที่ทะเลาะขัดแย้งกันก็จะตกลงกันได้ แต่ปัจจุบันนี้ขาดหายไป มีเรื่องจะไปแจ้งตำรวจ ทั้งที่บางเรื่องนั้นน่าจะแก้ไขได้ในชุมชน” กลุ่มผู้นำชุมชนได้อธิบายเพิ่มเติมแก่ผู้วิจัยว่า “เดิมมีผู้นำตามประเพณีและผู้อาวุโสของหมู่บ้านทำหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยในชุมชน เป็นหัวหน้าหมู่บ้านเรียกว่า ก่อโซ่ คนเหล่านี้จะสืบช่วงมาจากบิดา มีหน้าที่พิจารณาตัดสินการประพฤติดิษฐ์สาว ลักขโมยในหมู่บ้าน เป็นจารีตประเพณีที่ว่าชาวกะเหรี่ยงจะเคร่งครัดยึดมั่นในสามภรรยาเดียว หากมีการละเมิดถือว่าผิดผี ต้องเลี้ยงผี ประเพณีดั้งเดิมที่มีการพิจารณาตัดสินคดีความแบบการประชุมล้อมวงในอำเภอแม่สะเรียงนั้น เรียกว่า โอะ โหะ คู่อริจะพากันไปหาผู้นำในชุมชน ให้ช่วยไกล่เกลี่ยตกลงกัน และปัจจุบันแต่ละหมู่บ้านจะมีกฎระเบียบที่มาจากมติที่ประชุมชาวบ้าน เช่น การห้ามตัดไม้ การห้ามจับปลาบริเวณอนุรักษ์ การห้ามเสพและจำหน่ายยาเสพติด เมื่อ 30 ปีก่อนนั้น ประมาณปี พ.ศ. 2522 – 2525 ฝ่ายความมั่นคงได้จัดฝึกอบรมแกนนำหมู่บ้านตามโครงการหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง (หมู่บ้าน อพป.) ในหมู่บ้านจึงมีการตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน และส่วนมากตั้งกฎหมู่บ้านขึ้นเพื่อเป็นแนวทางในการรักษาความสงบของหมู่บ้าน”

ขณะที่ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มตำรวจผู้ยามบ้านกาศพ้องกับข้อมูลจากชุมชนว่า ผู้ยามบ้านกาศตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2537 มีหน้าที่รักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินในตำบลบ้านกาศ การปฏิบัติงาน มีการรับแจ้งเหตุการณ์ทะเลาะวิวาท การบุกรุก ลักทรัพย์ คนต่างด้าวหลบหนีเข้าเมือง การพนัน ยาเสพติด รวมถึงร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไปตรวจยึดไม้ที่ถูกลักลอบตัดเป็นประจำ มีการไกล่เกลี่ยคู่อริทะเลาะวิวาททำร้ายร่างกายบ่อยครั้ง หลังจากที่มีการเจรจาตกลงยอมความกันแล้วจะลงบันทึกประจำวันไว้เป็นหลักฐาน ส่วนงานด้านบริการนั้นเป็นการจัดการจราจร การรักษาความสงบงานรื่นเริงต่าง ๆ ในชุมชน

(3.2) กฎหมู่บ้าน ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม กฎหมู่บ้านในตำบลบ้านกาสมิดังนี้

ตาราง 30 กฎหมู่บ้านในตำบลบ้านกาสมิ

หมู่บ้าน	เนื้อหาโดยย่อ	เริ่มใช้ตั้งแต่	การเกิดขึ้นของกฎหมู่บ้านและสถานภาพในปัจจุบัน
บ้านท่าข้าม	การห้ามตัดไม้ในป่าอนุรักษ์ การห้ามยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด การห้ามจับสัตว์น้ำด้วยไฟฟ้า ห้ามจับสัตว์น้ำทุกชนิดในเขตอนุรักษ์	2537	การตั้งกฎขึ้น ประกาศใช้โดยผู้ใหญ่บ้าน มีการฝ่าฝืนมาก โดยเฉพาะเรื่องยาเสพติด
บ้านสหหาร	การห้ามล่าสัตว์ การห้ามลักทรัพย์ การห้ามเกี่ยวกับยาเสพติด ห้ามทิ้งขยะเรี่ยราดและปล่อยสัตว์ให้ถ่ายมูลบนถนน ห้ามเปิดเครื่องเสียงหรือส่งเสียงดังยามวิกาล การห้ามยิงปืนในหมู่บ้าน การห้ามบุกรุกป่า ห้ามส่งเสียงดังยามวิกาล	2519	ประกาศใช้โดยผู้ใหญ่บ้านและการจัดตั้งหมู่บ้าน อพป.มีการฝ่าฝืนมาก โดยเฉพาะเรื่องยาเสพติด การลักลอบเล่นการพนัน
		2525	เกิดขึ้นโดยทางราชการทั้งฝ่ายตำรวจและอำเภอเข้าไปแนะนำ มีการลักลอบตัดไม้อยู่เป็นประจำ
บ้านแม่หาร	ห้ามล่าสัตว์ ห้ามลักทรัพย์ ห้ามตัดไม้ในป่าอนุรักษ์ ห้ามใช้ยาเสพติด ห้ามยิงปืนในหมู่บ้าน ห้ามนำไม้แปรรูปออกจากหมู่บ้าน	2529	หมู่บ้าน อพป.และการประชาคมหมู่บ้าน ยังมีการฝ่าฝืนมาก โดยเฉพาะการตัดไม้
บ้านแม่ด้อบใต้	ห้ามจับสัตว์น้ำด้วยไฟฟ้า ห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ ห้ามเผาป่า ห้ามยิงปืนในหมู่บ้าน	2516	เกิดขึ้นโดยทางราชการทั้งฝ่ายตำรวจและอำเภอเข้าไปแนะนำ
บ้านห้วยหลวง	การห้ามล่าสัตว์ การห้ามลักทรัพย์ การห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ การห้ามเกี่ยวกับยาเสพติด ห้ามยิงปืนในหมู่บ้าน	2532	หมู่บ้าน อพป. มีการลักลอบตัดไม้

ตาราง 30 (ต่อ)

หมู่บ้าน	เนื้อหาโดยย่อ	เริ่มใช้ตั้งแต่	การเกิดขึ้นของกฎหมู่บ้านและ สถานภาพในปัจจุบัน
บ้านแม่ต๋อบเหนือ	การห้ามจับสัตว์น้ำด้วยไฟฟ้า / ระเบิด และห้ามจับสัตว์น้ำในเขต อนุรักษ์ ห้ามตัดไม้ในเขตป่า อนุรักษ์ ห้ามเผาป่า ห้ามยิงปืนใน หมู่บ้าน	2518	เกิดจากผู้ใหญ่บ้านและการจัดตั้ง หมู่บ้าน อพป.
บ้านศรีดอนชัย	การห้ามจับสัตว์น้ำด้วยไฟฟ้า/ ระเบิด และห้ามจับสัตว์น้ำทุก ชนิดในเขตอนุรักษ์ การห้ามตัด ไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ การห้ามเผา ป่า การห้ามยิงปืนในหมู่บ้าน	2519	เกิดจากคณะกรรมการหมู่บ้านและ การจัดตั้งหมู่บ้าน อพป.
บ้านพะมอลอ	การห้ามล่าสัตว์ การห้ามลักทรัพย์ การห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ การห้ามเกี่ยวข้องกับยาเสพติด ห้าม จับสัตว์น้ำทุกชนิดในลำห้วยของ หมู่บ้านที่เป็นเขตอนุรักษ์	2532	หมู่บ้าน อพป.
บ้านขุนแม่ต๋อบ	การห้ามล่าสัตว์ การห้ามลักทรัพย์ การห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ การห้ามยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด	2521	ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการ หมู่บ้าน มีการลักลอบตัดไม้ในป่า ไปขาย
บ้านป่าหมาก	การห้ามล่าสัตว์ การห้ามลักทรัพย์ การห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ การห้ามเกี่ยวข้องกับยาเสพติด ห้ามขยายพื้นที่ทำกิน และบุกรุก ป่าอนุรักษ์ ห้ามขาดการประชุม ยกเว้นกรณีเจ็บป่วย	2532	หมู่บ้าน อพป. มีการบุกรุกป่าขยายพื้นที่ทำกิน

(4) รากฐานของวิถีคิดและวิถีปฏิบัติ

วิถีคิดและวิถีปฏิบัติต่างๆที่เป็นวิถีของชุมชนบ้านกาสนั้นย่อมเป็นระบบคุณค่าหลักที่สั่งสมมาจากอดีต เมื่อผสมผสานด้วยวิถีการพัฒนาสมัยใหม่จากแผนงานโครงการของกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ แล้ว ส่งผลให้ชุมชนบ้านกาสนี้มีวิถีคิดและวิถีปฏิบัติงานดังนี้

(3.1) วิถีคิดและวิถีการปฏิบัติงาน

ภาครัฐมีวิถีการปฏิบัติงานตามโครงการพัฒนาชุมชนด้วยการเขียนแผนงานโครงการพัฒนาสำหรับจัดงบประมาณแก้ไขปัญหา และใช้แนวทางการวางแผนแม่บทชุมชนในการพัฒนาหมู่บ้าน ส่งเสริมให้ชุมชนทำบัญชีครัวเรือน แต่ในเชิงหลักการวางแผนแม่บทชุมชนเป็นการเน้นที่ข้อมูลสำหรับเขียนเป็นแผน มิได้เน้นกระบวนการวางแผนซึ่งเป็นสาระสำคัญของกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนสำหรับการเรียนรู้และร้อยรัดผู้คนให้แน่นแฟ้นต่อกัน ที่สำคัญภาครัฐเน้นการแก้ปัญหาด้วยโครงการและงบประมาณใช้บัญชีครัวเรือนในมิติของบัญชีรายรับรายจ่าย และใช้การฝึกอบรมเป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี

(3.2) วัฒนธรรมการรักษาความสงบเรียบร้อย

ชุมชนกะเหรี่ยงมีการจัดระเบียบชุมชนด้วยการจัดวางสถานภาพ และจัดระเบียบความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เดิมเคยมีกฎหมายหมู่บ้านที่เป็นจารีตของชุมชน และอีกส่วนหนึ่งเกิดจากภาครัฐผลักดันตามความจำเป็น เมื่อสถานการณ์เข้าสู่ภาวะปกติ ความเข้มข้นกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จึงผ่อนคลายลงไป ผู้คนไม่ใส่ใจ ดังเช่นการนับถือศาสนา การเคร่งครัดเป็นศรัทธาและความสมัครใจ ในชุมชนกะเหรี่ยงนั้น นอกจากก่อไข่แล้ว ผู้นำทางการคือผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทมากขึ้นในการจัดการความขัดแย้งในชุมชน หากในชุมชนมีคู่อริที่ขัดแย้งกัน นำความเข้ามาปรึกษา ก่อไข่จะไกล่เกลี่ย เรื่องเล็กน้อยจะตกลงกันได้ หากเป็นเรื่องที่ได้เปรียบเสียเปรียบกันมาก ในการไกล่เกลี่ยจะเชิญฝ่ายตำรวจเข้ามาเป็นพยานด้วย หากตกลงกันไม่ได้จึงจะนำความไปแจ้งตำรวจเพื่อดำเนินการตามกฎหมายบ้านเมืองต่อไป ส่วนชุมชนคนไทยพื้นราบนั้น ผู้นำทางการคือผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทในการรักษาความสงบเรียบร้อยลดลงไป เนื่องจากการจัดการด้วยตนเองอาจเกิดอันตรายและเกิดความขัดแย้งตามมาได้ ผู้นำหมู่บ้านต่างยอมรับว่าบทบาทของตนเองในการจัดการตามกฎหมายบ้านเมืองนั้น เป็นการตกเดือนมากที่สุด เรื่องที่ไกล่เกลี่ยส่วนมากเป็นเรื่องการทะเลาะวิวาท วิวรณ์ทำร้ายร่างกายกันและบางครั้งเป็นความผิดเกี่ยวกับเพศ

6.1.2 กลไกทางสังคมของกฎหมาย

กลไกทางสังคมของกฎหมายในพื้นที่วิจัย ได้แก่ สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง อัยการจังหวัดแม่สะเรียง ศาลจังหวัดแม่สะเรียง และเรือนจำจังหวัดแม่สะเรียง มีวิถีคิดและวิถีการปฏิบัติงานในการรักษาความสงบเรียบร้อย ดังนี้

(1) สถานภาพอาชญากรรมในตำบลบ้านกาศ

จากการตรวจสอบเอกสารพบว่า แม้ในตำบลบ้านกาศ ไม่มีสถานบริการร้านเกมส์ ร้านอินเทอร์เน็ตซึ่งเป็นแหล่งที่เอื้อต่อการเกิดอาชญากรรม แต่ก็มีการค้าฝิ่นกฎหมายบ้านเมือง โดยมีการลักลอบเล่นการพนันโดยเฉพาะในหมู่บ้านคนพื้นเมือง สถิติอาชญากรรม ในห้วงเวลาดังแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. 2550 จนถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2551 ซึ่งเป็นห้วงเวลาการวิจัยตามโครงการนี้ พื้นที่ตำบลบ้านกาศมีสถิติคดีความผิดตามกฎหมายคนเข้าเมือง 41 ราย ความผิดตามกฎหมายป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติ 15 ราย ความผิดตามกฎหมายการพนัน 19 ราย ความผิดตามกฎหมายยาเสพติด 26 ราย ความผิดตามกฎหมายอาญา ประกอบด้วย ทำร้ายร่างกาย 3 ราย ทำให้เสียทรัพย์ 1 ราย และลักทรัพย์ 5 ราย มีการแพร่ระบาดของยาเสพติดโดยเฉพาะกัญชา และยังมีปัญหาการลักลอบตัดไม้ดั่งกรณีการตรวจพบการลักลอบตัดไม้สักแปรรูป 232 แผ่น ของเจ้าหน้าที่ชุดปฏิบัติการพิเศษที่บ้านแม่หาร เมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2551 (สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง, 2552)

(2) วิธีคิดและวิธีการปฏิบัติงานของกระบวนการยุติธรรม

(2.1) วิธีคิดและวิธีการปฏิบัติงานของตำรวจ

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มตำรวจสายงานป้องกันปราบปรามของสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง และสายงานสอบสวนสรุปได้ว่า สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง เป็นหน่วยงานรับผิดชอบหลักในการรักษาความสงบเรียบร้อย มีวิธีปฏิบัติงานดังนี้

(2.1.1) ในเขตเมือง (เขตเทศบาลตำบลแม่สะเรียง) เน้นการป้องกันอาชญากรรมด้วยการจัดสายตรวจรถยนต์และรถจักรยานยนต์เป็นผลัด ๆ ละ 8 ชั่วโมง ปฏิบัติงานตามแผนการตรวจ

(2.1.2) พื้นที่นอกเขตเมืองจัดเป็นสายตรวจตำบลประจำผู้ยามหรือที่พักสายตรวจ ตำบลละ 4 - 6 นาย ทำหน้าที่รับแจ้งเหตุเบื้องต้น ผู้ยามจึงเป็นหน่วยงานย่อยของตำรวจที่อยู่ใกล้ชิดชุมชนมากที่สุด หลังจากรับแจ้งเหตุเบื้องต้นแล้ว เรื่องที่ดำเนินการได้เองจะยุติลงที่ผู้ยาม หากเกินขีดความสามารถ ตำรวจจะแจ้งให้ศูนย์วิทยุทราบให้หัวหน้าสายตรวจจัดสายตรวจรถยนต์ไปยังที่เกิดเหตุอีกทีหนึ่ง ในตำบลบ้านกาศ มีผู้ยามตำรวจบ้านกาศ รับผิดชอบเป็นจุดสกัดและรับแจ้งเหตุเบื้องต้น โดยเมื่อมีเหตุผิดปกติเกิดขึ้น ชุมชนจะแจ้งให้เจ้าหน้าที่ตำรวจทราบเพื่อดำเนินการต่อไป

(2.1.3) จัดชุดเฉพาะกิจปราบปราม

(2.1.4) การใกล้ชิดคดีในชั้นพนักงานสอบสวน

พนักงานสอบสวนได้ให้ข้อมูลวิธีปฏิบัติงานว่า เมื่อมีคดีอาญาถึงพนักงานสอบสวน ถ้าเป็นคดีที่ยอมความได้จะพยายามไกล่เกลี่ยก่อน ส่วนใหญ่ร้อยละ

60 ไกล่เกลี่ยได้ ไม่จำเป็นต้องรับคดีไว้สอบสวน ส่วนคดีจราจร ไกล่เกลี่ยได้เกือบทั้งหมด มีการชดใช้ค่าเสียหายในชั้นพนักงานสอบสวน เว้นแต่คดีรถชนคนตายหรือบาดเจ็บสาหัสเท่านั้นที่พนักงานสอบสวนจะรับคดีไว้สอบสวนส่งสำนวนการสอบสวนให้พนักงานอัยการต่อไป”

(2.1.5) การแสวงหาความร่วมมือกับประชาชน

สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง ได้จัดชุดปฏิบัติการตำรวจชุมชนสัมพันธ์ (ตชส.) 6 คน มีรองผู้กำกับการฝ่ายป้องกันปราบปรามเป็นหัวหน้า มีหน้าที่ดำเนินการตามโครงการชุมชนสัมพันธ์ ประชาสัมพันธ์กิจกรรมและเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารต่างๆ ของตำรวจผ่านการประชุมชาวบ้าน จัดรายการทางสถานีวิทยุ การเป็นวิทยากรกลุ่ม อบรมตามสถานศึกษาต่างๆ โดยได้ทำโครงการสองแนว ทางคือ

(1) โครงการตามสภาพพื้นที่ตามที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์กรต่างๆ เช่น โครงการส่งเสริมการท่องเที่ยว โครงการแคร์ (หลักสูตรปรัชญาเสพตติค) โครงการถนนสีขาว (งบประมาณจากสำนักงานกองทุนส่งเสริมการสร้างสุขภาพ) การจัดพิมพ์เอกสารแนะนำให้ความรู้ โครงการตำรวจชุมชนสัมพันธ์สัญจร

(2) โครงการตามแผนงานสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ได้แก่ โครงการสมาชิกตำรวจบ้าน โครงการฝากบ้านไว้กับตำรวจ โครงการสมาชิกแจ้งข่าวอาชญากรรม โครงการป้องกันอาชญากรรมในที่สาธารณะ โครงการควบคุมอาชญากรรมประเภทประทุษร้ายต่อชีวิตร่างกาย โครงการตั้งจุดตรวจค้น โครงการกำหนดจุดสกัดและซักซ้อมแผนเผชิญเหตุ โครงการปรับรูปแบบและยุทธวิธีสายตรวจให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ โครงการปรับสภาพแวดล้อมป้องกันอาชญากรรมในบ้านเรือน คนตรีกับงานชุมชนสัมพันธ์ การประกวดเรียงความคำขวัญในวันสำคัญของชาติ การพัฒนาและอบรมผู้นำเยาวชน การฝึกอบรมอาสาจราจร เยาวชนสัมพันธ์ เพื่อนบ้านเตือนภัย หมู่บ้านปลอดอาชญากรรม - ยาเสพติด การป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดในสถานศึกษา ครู 5 นาที เหล่านี้เป็นโครงการเชิงป้องกัน โดยให้ตำรวจขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดำเนินการ สมาชิกตำรวจบ้านที่อบรมมาแล้วจะช่วยงานตำรวจเมื่อมีงานเทศกาลรื่นเริง งานศพ ด้วยการช่วยจัดการจราจร เป็นผู้ช่วยเจ้าพนักงานในการรักษาความสงบเรียบร้อย เนื่องจากโครงการของสำนักงานตำรวจแห่งชาติที่สั่งการให้หน่วยในพื้นที่ปฏิบัติมีจำนวนมาก บางครั้งไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และขาดงบประมาณ จึงมีเพียงบางโครงการที่ดำเนินการได้ โดยโครงการที่สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียงดำเนินการ ได้แก่ โครงการสมาชิกตำรวจบ้าน โครงการครู 5 นาที โครงการแคร์ โครงการอบรมให้ความรู้การจราจร โครงการป้องกันแก้ไขปัญหายาเสพติดในสถานศึกษา

(2.1.6) วิธีการปฏิบัติงานตาม โครงการชุมชนสัมพันธ์
 ดำรงมีวิธีปฏิบัติงานดังกล่าว (พ.ต.ท.ธานีชัย จันทร์ดี, 2551) ว่า

“สำนักงานตำรวจแห่งชาติสนับสนุนงบประมาณ
 ตามโครงการชุมชนสัมพันธ์มากที่สุด ตำรวจจะอบรมตามเนื้อหาวิชาตามคู่มือของสำนักงานตำรวจ
 แห่งชาติ ทุกหมู่บ้านในเขตตำบลบ้านกาศได้ผ่านการอบรมตามโครงการชุมชนสัมพันธ์มาแล้ว
 อย่างน้อยหมู่บ้านละ 1 ครั้ง ในทางปฏิบัติ การทำโครงการจะง่ายขึ้น หากเจ้าหน้าที่สามารถเข้ากับ
 ชาวบ้านได้ดี สร้างความบันเทิงให้ชุมชน การเข้าร่วมกับงานประเพณี งานวัด งานศพของชุมชน
 การทำโครงการมี 3 ขั้นตอน ขั้นตอนที่ 1 ขั้นเตรียมการ เจ้าหน้าที่จะเยี่ยมเยียนและร่วมกิจกรรมกับ
 ชุมชน ศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชนและประชุมวางแผนงานร่วมกับผู้นำชุมชน ขั้นตอนที่ 2 การ
 ปฏิบัติการ เจ้าหน้าที่จะจัดระบบงานและประเมินความพร้อมของชุมชน ฝึกอบรมให้ความรู้การ
 ป้องกันตนเองตามหลักสูตร ร่วมมือกันพัฒนาอาคารสถานที่ ทำป้ายหมู่บ้าน จากนั้นร่วมกันจัดระบบ
 ประสานความร่วมมือระหว่างประชาชนกับตำรวจ ช่องทางการติดต่อสื่อสาร ขอความร่วมมือแจ้ง
 เหตุเบาะแสต่างๆแก่ตำรวจ และขั้นตอนที่ 3 การประเมินผลและปรับปรุงแก้ไข ในทางปฏิบัติเมื่อ
 โครงการยุติลงแล้ว ตำรวจจะเน้นการที่ชุมชนให้ความร่วมมือแจ้งเบาะแสแก่ตำรวจมากกว่า
 หน่วยงานไม่ได้ประเมินผลว่าเมื่อโครงการเสร็จสิ้นแล้วอาชญากรรมลดลงไปเพราะผลจากการทำ
 โครงการชุมชนสัมพันธ์หรือไม่ ส่วนใหญ่เมื่อระบบที่วางไว้ในชุมชนคลายความเข้มข้นลงไปจะ
 คงเหลือแต่ความสัมพันธ์อันดีระหว่างตำรวจกับชุมชน เมื่อปี พ.ศ. 2551 สถานีตำรวจภูธรแม่สะ
 เรียงได้รับนโยบายจากสำนักงานตำรวจแห่งชาติให้ดำเนินการตามโครงการสร้างชุมชนเข้มแข็ง
 ดันแบบการป้องกันอาชญากรรมเพื่อรองรับงานยุติธรรมชุมชนในปี พ.ศ. 2552 ซึ่งเป็นแนวทาง
 เดียวกันกับโครงการชุมชนสัมพันธ์ การดำเนินการเริ่มจากค้นหาแกนนำและองค์กรท้องถิ่น จุด
 ประกายความคิด ศึกษาพื้นฐานชุมชน วิเคราะห์ปัญหาชุมชน ขกร่างกิจกรรมชุมชน นำกิจกรรม
 ไปสู่การปฏิบัติ ประเมินผล”

(2.2) วิธีคิดและวิธีปฏิบัติงานของอัยการ ศาลและเรือนจำอำเภอ
 แม่สะเรียง

จากการศึกษาพบว่าอัยการ ศาลและราชทัณฑ์ มีวิธีปฏิบัติงาน
 เริ่มจาก อัยการมีหน้าที่ฟ้องผู้ต้องหาต่อศาล ศาลมีหน้าที่พิจารณาพิพากษา และเรือนจำมีหน้าที่คุม
 ขังผู้ต้องโทษตามคำสั่งศาล สำหรับวิธีปฏิบัติงานเกี่ยวกับชุมชนนั้น อัยการมีวิธีคิดและวิธีปฏิบัติ
 แนวทางเดียวกันกับศาล คือ ใช้การไกล่เกลี่ยยุติคดี เนื่องจาก (1) สะดวก วิธีการและขั้นตอนง่าย
 (2) รวดเร็ว ใช้เวลาในการไกล่เกลี่ยน้อยกว่าการดำเนินคดี (3) ประหยัด (4) ไม่ว่าผลการไกล่เกลี่ยจะ
 เป็นอย่างไรคู่พิพาทมีความสัมพันธ์ดังเช่นปกติ (5) ลดปริมาณคดีขึ้นสู่ศาล ดังคำให้สัมภาษณ์ของ
 อัยการจังหวัดแม่สะเรียง (ชวรัตน์ วงศธนบูรณ์, 2551) ว่า

“อัยการจังหวัดแม่สะเรียงทำหน้าที่เป็นสำนักงานคุ้มครองสิทธิและช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชน ซึ่งเป็นการดำเนินงานในแนวทางกระบวนการยุติธรรมชุมชนแบบหนึ่งเช่นกัน โดยได้ดำเนินการตามโครงการประណมข้อพิพาทระดับหมู่บ้านด้วยการฝึกอบรมให้ความรู้แนวทาง วิธีการประណมข้อพิพาทแก่ผู้นำหมู่บ้านในพื้นที่อำเภอแม่สะเรียง หากเป็นคดีความขึ้นมา ในเรื่องที่ถูกกฎหมายกำหนดไว้ว่าเป็นคดีที่ยอมความได้ อัยการก็ได้พยายามไกล่เกลี่ยคดีเพื่อให้คดียุติลงด้วยความพอใจทั้งสองฝ่าย ในอนาคตมีโครงการนำกระบวนการยุติธรรมทางเลือกและมาตรการทางกฎหมายมาใช้ และการผลักดันกฎหมายชะลอการฟ้องชั้นอัยการ”

เช่นเดียวกันกับศาลจังหวัดแม่สะเรียง ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดแม่สะเรียง (ปทุมมาวดี พิชชาโชติ, 2551) ให้สัมภาษณ์ว่า “ศาลจังหวัดแม่สะเรียงได้ดำเนินการตามโครงการประណมข้อพิพาทตามนโยบายของประธานศาลฎีกาเพื่อลดคดีสู่ศาลด้วยการไกล่เกลี่ย การไกล่เกลี่ยต่างจากกระบวนการพิจารณาปกติ เนื่องจากการพิจารณาคดีตามปกติเป็นการค้นหาความเสียหายที่แท้จริงแต่การไกล่เกลี่ยเป็นการค้นหาความพอใจของคู่ความ โดยผู้ที่ไกล่เกลี่ยนั้นจะไม่ใช่ผู้ชี้ขาดตัดสินข้อพิพาท ระบบไกล่เกลี่ยมีพื้นฐานมาจากอำนาจการไกล่เกลี่ยของผู้พิพากษาตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งแต่ได้ปรับลดขั้นตอนและอำนาจของผู้พิพากษาลงมาเพื่อลดอุปสรรคต่าง ๆ ศาลจังหวัดแม่สะเรียงได้คัดเลือกผู้ที่มีคุณสมบัติครบถ้วนในอำเภอแม่สะเรียงฝึกอบรมให้ความรู้วิธีการประណมข้อพิพาท แต่งตั้งเป็นผู้ประนิประណมประจำศาล 5 คน คือ นายมนตรี บำรุงกิจ นายธนิต ไทยตรง นายสวัสดิ์ ไชยพูน นายสวัสดิ์ เอ็งฉ้วน และนายวิเชียร พูลวานิช หากคดีความที่ถูกกฎหมายกำหนดไว้ว่าเป็นคดีที่ยอมความได้ ศาลจะแนะนำให้คู่ความเข้าสู่กระบวนการไกล่เกลี่ย ในรอบปี พ.ศ. 2551 มีคดีที่ไกล่เกลี่ยให้ยุติลงได้ 180 คดี ไม่สำเร็จ 9 คดี ทุนทรัพย์ 28,719,310.99 บาท ซึ่งเป็นการดำเนินงานในแนวทางกระบวนการยุติธรรมชุมชนแบบหนึ่ง เงื่อนไขในการไกล่เกลี่ยคือทุกฝ่ายสมัครใจเข้าสู่ระบบไกล่เกลี่ย ศาลจังหวัดแม่สะเรียงได้จัดตั้งศูนย์ไกล่เกลี่ยและประนิประណมข้อพิพาทขึ้นโดยจัดแยกงานทุกอย่างออกจากงานเดิมทั้งงานสารบรรณ งานสำนวนและมีเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์โดยเฉพาะ”

ส่วนเรือนจำจังหวัดแม่สะเรียง นั้น มีวิถีคิดและวิถีปฏิบัติที่แตกต่างไป ดังคำให้สัมภาษณ์ของผู้บัญชาการเรือนจำอำเภอแม่สะเรียง (ตระกูล สุดีสา, 2551) ว่า

“เนื่องจาก แนวโน้มคนถูกจำคุกมีเพิ่มขึ้น โดยเฉลี่ยเพิ่มขึ้นเดือนละ 2,000 คน ขณะที่ความจุปกติของเรือนจำทั่วประเทศมีอยู่เพียง 120,000 คน ผู้ต้องขังทั้งหมดเป็นผู้ต้องขังคดีอาเสพติดในอัตราส่วนสูงสุด คือ ร้อยละ 56 ดังนั้น ราชทัณฑ์ต้องหาทางลดคนถูกจำคุกด้วยการให้ชุมชนช่วยเหลือดูแลผู้พ้นโทษ มีส่วนร่วมรับผู้พ้นโทษกลับไปใช้ชีวิตตามปกติ”

ในด้านกรมคุมประพฤติ มีวิธีคิดและวิธีปฏิบัติงานดังกล่าวให้ สัมภาษณ์ของผู้ผู้อำนวยการสำนักงานคุมประพฤติ (อรพินธ์ สุวัฒน์ประ, 2552)ว่า

“ระบบยุติธรรมขณะนี้รับภาระหนัก เนื่องจากมีคดีขึ้นสู่ศาล จำนวนมากแต่จัดการได้น้อย ดังนั้น จำเป็นต้องให้ประชาชนมีบทบาท ร่วมกันสร้างระบบยุติธรรม ของชุมชนเอง ชุมชนสามารถใช้กระบวนการยุติธรรมของชุมชนมาคลี่คลายกรณีพิพาทได้โดยไม่ต้องเสียเงิน กรมคุมประพฤติเป็นหน่วยงานหลักงานยุติธรรมชุมชนเนื่องจากเป็นหน่วยเดียวใน กระทรวงยุติธรรมที่งานอยู่ที่ชุมชน เดิมเนื้องานของพนักงานคุมประพฤติคือการสืบเสาะ การคุม ประพฤติ การพักการลงโทษซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากชุมชนมาก ภายหลังได้หันมาใช้แนวทาง ยุติธรรมชุมชนด้วยวิธีการประชุมกลุ่มล้อมวง การชกใช้เยียวยาแก่ผู้เสียหาย การจัดโครงสร้างงาน ยุติธรรมจังหวัดและ โครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชน ด้วยการฝึกอบรมผู้นำ เปิดศูนย์ยุติธรรม ชุมชนตาม อบต. ต่าง ๆ ในอนาคตกระทรวงยุติธรรมมีแนวคิดให้กรมคุมประพฤติเป็นกรมยุติธรรม ชุมชน กระทรวงยุติธรรมได้มอบหมายให้กรมคุมประพฤติทำโครงการอยู่ 2 โครงการ คือ โครงการ เครือข่ายยุติธรรมชุมชน และโครงการอาสาสมัครคุมประพฤติ

โครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชนเน้นการอบรมตามหลักสูตร 1 วัน หรือ 2 วัน (รายละเอียดหลักสูตรปรากฏตามผนวก ข) ผลจากการจัดทำโครงการฯ ทำให้เกิด ศูนย์ยุติธรรมชุมชนขึ้นหลายแห่งตามเทศบาลและองค์การบริหารส่วนตำบลที่มีความพร้อมใน สถานที่ แต่ลักษณะการปฏิบัติงาน เป็นศูนย์ที่พนักงานคุมประพฤติใช้เป็นสถานที่รับรายงานตัวของ ผู้ถูกคุมประพฤติมากกว่า ศูนย์ยุติธรรมชุมชนจึงเป็นเสมือนศูนย์ของข้าราชการมากกว่าของ ชาวบ้าน ข้าราชการควรลดบทบาทลงมากกว่านี้ โครงการศูนย์ยุติธรรมชุมชนนั้นจะมีการอบรม กำนันผู้ใหญ่บ้านและผู้นำชุมชนทั้งหลายให้เข้าใจการใกล้เคียง เครือข่ายยุติธรรมชุมชนส่วนใหญ่ จะมีสมาชิกประมาณอำเภอละ 10-50 คน ชาวบ้านต้องการให้ศูนย์ยุติธรรมชุมชนเหล่านี้มีกฎหมาย รองรับ เป็นความเชื่อว่าจะทำให้มันคงถูกต้องตามกฎหมาย ทั้งที่ความมั่นคงของศูนย์ยุติธรรมชุมชน ควรเกิดจากกฎหมายในใจคน มิใช่กฎหมายลายลักษณ์อักษร”

6.1.3 สรุป

ชุมชนบ้านกาศเป็นเช่นสังคมการเมืองทั่วไปที่ความเป็นมาของชุมชน ไม่มีบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ ระยะเริ่มต้นไว้รัฐ ปกครองตนเอง ต่อมาอยู่ในการปกครองของ เมืองขอมและถูกผนวกอยู่ในปกครองของเมืองเขมรใหม่ สุดท้ายอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐไทย ภายใต้อุดมการณ์ของรัฐ กระแสการพัฒนาสมัยใหม่ ทั้งในด้านการศึกษา การยุติธรรม ระบบ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ทำให้วิธีคิดและวิธีการจัดการชุมชนของตำบลบ้านกาศเปลี่ยนแปลงไป จากการมีผีเป็นกระบวนทัศน์ในการมองโลกมาเป็นการอยู่ภายใต้กระบวนทัศน์การพึ่งพา พึ่งพารัฐ และเงินทุนในการดำรงชีวิต ดังตารางสรุปต่อไปนี้

ตาราง 31 วิธีคิดและวิธีการจัดการของชุมชนบ้านกาศ

วิธีคิดและวิธีการจัดการดั้งเดิม	วิธีคิดและวิธีการจัดการในปัจจุบัน
รากฐานของสังคมยึดมั่นในศาสนา ศีลธรรม ชุมชนกะเหรี่ยงนับถือผี	ศรัทธาในศาสนาคลายลง ฐานสังคม เปลี่ยนเป็นวิทยาศาสตร์และกฎหมาย สำนักใน ตัวตนสูงขึ้น ต่างคนต่างอยู่มากขึ้น
ชุมชนพึ่งตนเอง พึ่งพาอาศัยกัน มีจารีต ประเพณี ยังชีพแบบพอเพียง	ชุมชนพึ่งพารัฐและเงินทุนผสมผสาน ความสัมพันธ์แบบเดิม การพัฒนาแบบแผน ใหม่ผ่านแผนงาน โครงการเน้นงบประมาณ
การจัดความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ตาม กฎหมายจารีต	ความสัมพันธ์ภายใต้กฎหมายผสมผสาน ความสัมพันธ์แบบผู้ให้ผู้รับ
ชาวบ้านกาศมีส่วนร่วมในเชิงจำยอม บาง ครั้งถูกเกณฑ์ถูกกวาดต้อน มีหน้าที่จับตัว ผู้กระทำผิดส่งให้ผู้ปกครองบ้านเมือง	อาชญากรรมมีผลกระทบต่อความสงบ เรียบร้อยของสังคมที่เจ้าหน้าที่ของรัฐจะต้อง แก้ไข โดยมีสถานีตำรวจจรแม่สะเรียง และ กฎหมายเป็นกลไกของรัฐด้านการปราบปราม
ชุมชนมีระบบการไต่เถียงโดยคนกลางไม่มี สถาบัน ไม่มีองค์กร โดยชุมชนไทยพื้นราบใช้ ระบบเชื้อพืงผู้นำหรือผู้อาวุโสของหมู่บ้านที่ใช้ หลักศีลธรรมมาตัดสิน ส่วนชุมชนกะเหรี่ยงใช้ ผู้นำทางศาสนาหรือก้อ โข เป็นผู้ตัดสินชี้ขาด ข้อพิพาท	การไต่เถียงเพื่อลดคดีสู่ศาลอย่างเป็นทางการ

เมื่อกระบวนการยุติธรรมมีความเข้มแข็ง จึงเกิดการดึงเอาอำนาจการ
จัดการของชุมชนมาเป็นหน้าที่ของรัฐ ชุมชนบ้านกาศจึงถูกลดบทบาทลงไป เป็นสังคมที่แบ่งงาน
กันทำตามความเชี่ยวชาญ ด้านการศึกษามีครู ด้านสุขภาพมีแพทย์ ด้านโจรผู้ร้ายเป็นความ
รับผิดชอบของตำรวจ ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นแรงงานรับจ้าง สังคมสมัยใหม่มีวิธีคิดและวิธีปฏิบัติ
ในการรักษาความสงบเรียบร้อยสรุปได้ดังนี้

ตาราง 32 วิธีคิดและวิธีปฏิบัติงานของกลไกทางสังคมของกฎหมายในพื้นที่วิจัย

ตำรวจ	อัยการ ศาล ราชทัณฑ์และคุมประพฤติ
<p>จัดสายตรวจรถยนต์ รถจักรยานยนต์</p> <p>สายตรวจตำบลมีตู้ยามตำรวจเป็นศูนย์กลางรับแจ้งเหตุดูแลพื้นที่</p> <p>แสวงหาความร่วมมือจากประชาชนด้วยโครงการต่างๆ</p> <p>จัดชุดเฉพาะกิจปราบปราม</p> <p>การใกล้ชิดโดยตำรวจ</p>	<p>อัยการและศาลใช้การไกล่เกลี่ยลดคดีชั้นผู้</p> <p>ศาล ราชทัณฑ์ทำโครงการราชทัณฑ์ตำบล คุมประพฤติใช้โครงการกระบวนการยุติธรรม</p> <p>ชุมชน โดยเน้นการตั้งศูนย์ยุติธรรมชุมชนและอบรมเครือข่ายยุติธรรมชุมชน</p>

6.1.4 การวิจารณ์

(1) ชุมชนบ้านกาศ: การเคลื่อนย้ายจากกระบวนการทัศน์การพึ่งตนเองสู่กระบวนการทัศน์การพึ่งพารัฐ

ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนบ้านกาศไม่มีบันทึกไว้ บางส่วนเป็นการคาดคะเน บางเรื่องเป็นคำบอกเล่าตามตำนานหรือเป็นนิทานที่เล่าต่อกันมา สิ่งเหล่านี้สืบเนื่องมาจากประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทยที่เน้นความสำคัญเฉพาะราชธานี เช่น กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงเทพฯ กล่าวถึงชุมชนท้องถิ่นอย่างผิวเผินจนมีพลังไม่พอที่จะให้ชุมชนท้องถิ่นอยากรู้จักตัวเอง เรื่องราวของตำบลบ้านกาศเพิ่งจะมีความชัดเจนพร้อมกับการเกิดรัฐสมัยใหม่ที่ขยายขอบเขตอำนาจรัฐเข้าไปจัดการด้านต่าง ๆ แทนสังคม ชุมชน ครอบครัวยิ่งขึ้น เริ่มจากสมัยรัชกาลที่ 5 นับเป็นครั้งแรกที่ราษฎร ถูกดึงเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐบาลกลาง ต้องปฏิบัติตามคำสั่งของส่วนกลางและยอมรับกฎเกณฑ์กฎหมายที่มาจากอำนาจรัฐ มิใช่มาจากจารีตประเพณีที่ตนเคยชิน เป็นราษฎรที่จะต้องยอมรับสถานะของผู้อยู่ใต้การปกครองต้องพึ่งพาอำนาจรัฐในด้านต่าง ๆ และต้องทำหน้าที่ในฐานะพลเมืองดีให้ครบถ้วน รัฐได้พยายามใช้ระบบการศึกษาในการปลูกฝังอุดมการณ์จนมีการเปลี่ยนความคิด โลกทัศน์ ความเชื่อของคนในชุมชน ดังการเกิดขึ้นของโรงเรียนแม่สะเรียงบริพัตรศึกษาเมื่อปี พ.ศ. 2476 รัฐไทยจึงมีความสำคัญและมีอำนาจทางการเมืองที่ปัจเจกชนต้องยอมจำนนดังเช่นรัฐตามแนวคิดของมักเคย์เวลล์ที่ต้องมีอำนาจเหนือมนุษย์ ถ้าไม่มีอำนาจก็ถือว่าปราศจากความเป็นรัฐ (สมบัติ จันทรวงศ์, 2551: 42) ชุมชนบ้านกาศจึงปรับเปลี่ยนจากสังคมบุพกาลที่อยู่แบบพอเพียงพึ่งตนเองในทุกด้าน ไปเป็นการพึ่งพารัฐทุกด้าน

โครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐเป็นกระบวนการหล่อหลอมให้ชาวกะเหรี่ยงในตำบลบ้านกาศกลายเป็นไทยและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชาวไทยพื้นราบมากขึ้น แม้รัฐสมัยใหม่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ขณะเดียวกันกลับเป็นรัฐเผด็จการมากขึ้นเพราะเกิดการแย่งอำนาจในการจัดระเบียบชุมชนไปจากสังคมมากยิ่งขึ้น แม้บางส่วน ชุมชนมีทุนทางสังคมที่ดำรงอยู่หลากหลายแต่ก็มีพลังไม่พอที่จะต่อสู้กับระบบทุนนิยมและการพัฒนาสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมทำให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงโครงสร้างและอุดมการณ์ จากเดิมอยู่ร่วมกันด้วยสำนึกเดียวกัน ถือกรรมสิทธิ์ร่วมกันไว้วางใจกัน นับถือผีเดียวกันหรือนัยหนึ่งคือระเบียบกฎหมายของชุมชน (เสรี พงศ์พิศ, 2549: 67) เปลี่ยนไปเป็นความสัมพันธ์แบบทางการตามกฎหมาย สิทธิตามธรรมชาติส่วนหนึ่งจึงถูกริดลอนลงไปเกือบห้าสิบปีของการพัฒนาภายใต้อุดมการณ์สมัยใหม่ ทำให้ชุมชนบ้านกาศมีเงินทุน โครงการพัฒนามากมาย การผ่อนคลายอำนาจรัฐด้วยการกระจายอำนาจให้มีการปกครองตนเองในรูปแบบขององค์การบริหารส่วนตำบลที่คาดหวังว่าจะเป็นแหล่งแห่งการพัฒนาที่สำคัญ แต่จากการวิเคราะห์แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาศ แล้วพบว่า มีการใช้จ่ายงบประมาณไปที่โครงสร้างพื้นฐานถึงร้อยละ 93.86 ขณะที่เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตไม่ถึงร้อยละ 10 ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 33 แผนงบประมาณตามยุทธศาสตร์การพัฒนาตำบลบ้านกาศ พ.ศ. 2548 – พ.ศ. 2550

ยุทธศาสตร์	งบประมาณ	ร้อยละ
โครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับความเจริญของตำบล	75,994,740	93.86%
การแก้ปัญหาความยากจน	1,180,000	1.46%
การพัฒนาด้านการศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น	2,290,000	2.83%
การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	550,000	0.68%
ความมั่นคงและความปลอดภัย	950,000	1.17 %
รวม	80,964,740	100

ที่มา: วิเคราะห์จากแผนยุทธศาสตร์ของ อบต.บ้านกาศ (2551)

ตำบลบ้านกาศจึงอยู่ในกระแสการพัฒนาคือชนชั้นที่อ่อนเร้นปัญหาการขาดความเป็นธรรมในการพัฒนาเอาไว้ แม้หน่วยงานพัฒนาภาครัฐจะพยายามปรับวิธีการพัฒนานำการ

วางแผนแม่บทชุมชนมาใช้ แต่การปฏิบัติกลับรวบรัดข้ามขั้นตอน การวางแผนแม่บทชุมชนที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนากลับเป็นเพียงเนื้อหาของแผนงานที่รวม โครงการย่อยต่าง ๆ โดยการขึ้นมาจากภาครัฐเอาไว้โดยที่ชุมชนยังต้องพึ่งพารัฐเช่นเดิม รวมทั้งการรักษาความสงบเรียบร้อย ในชุมชน แม้แต่ละหมู่บ้านจะมีกฎเกณฑ์เฉพาะของตนเองที่เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ดังเช่น การห้ามล่าสัตว์ การห้ามลักทรัพย์ การห้ามตัดไม้ในป่าอนุรักษ์ การห้ามเกี่ยวข้องกับยาเสพติด แต่ความเข้มข้นอ่อนคลายไป (declined) พร้อมกับมีเหตุฝ่าฝืนกฎเกณฑ์เหล่านี้เกิดขึ้นเป็นประจำ ทั้งนี้เนื่องจากการดำรงอยู่ของกฎดังกล่าวนั้น ปัจจัยสำคัญคือการใช้ความสามัคคีในชุมชนหนุนหลังเป็นส่วนใหญ่ เป็นเช่นดังการใช้อำนาจรัฐหนุนหลังกฎในการห้ามตัดไม้และการห้ามเกี่ยวข้องกับยาเสพติดในรูปของกฎหมายบ้านเมือง ขณะที่กฎเกี่ยวกับการล่าสัตว์และการลักทรัพย์นั้นมีศีลธรรมหนุนหลัง (justice by convention) เมื่อชุมชนอ่อนแอ กฎที่ไม่มีศีลธรรมหนุนหลังจึงอ่อนคลายลงไป ในที่สุดวิถีคิดและวิถีปฏิบัติชุมชนบ้านกาศเกี่ยวกับการรักษาความสงบเรียบร้อยหรือนัยหนึ่งคือกระบวนการยุติธรรมในระดับชุมชนจึงมีแนวโน้มไปสู่การพึ่งพารัฐมากขึ้น ปัญหาของชุมชนบ้านกาศจึงไม่ใช่ปัญหาวิถีปฏิบัติ หากแต่เป็นปัญหาวิถีคิดหรือปัญหาเชิงกระบวนการ

(2) กลไกทางสังคมของกฎหมาย

(2.1) การพึ่งพากระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก

เมื่อชุมชนขยายใหญ่ขึ้น ความจำเป็นในการกำหนดรูปแบบการอยู่ร่วมกันด้วยการจัดตั้งสถาบันที่เรียกว่าความสงบเรียบร้อย (An institution is called an order) จึงเกิดขึ้น ปราบปรามการที่ปัจเจกชนมาอาศัยอยู่ร่วมกัน กลายเป็นปรากฏการณ์ของสังคมที่การกระทำทุกอย่างถูกกำหนดกฎเกณฑ์ ดังการสร้างความเป็นปึกแผ่นของชาติด้วยการปฏิรูปด้านต่าง ๆ ที่สำคัญคือการปฏิรูประบบกฎหมาย ดังนั้น สถาบันกระบวนการยุติธรรมจึงมีบทบาทมากขึ้นเพื่อนำมาซึ่งความร่วมมือในการกำหนดกรอบพฤติกรรมของบุคคล วิถีคิดและวิธีการจัดการเพื่อความสงบเรียบร้อยในชุมชนจึงเปลี่ยนจากการพึ่งตนเองไปเป็นการพึ่งพากระบวนการยุติธรรมกระแสหลักอย่างสิ้นเชิง โครงสร้างสังคมที่เปลี่ยนไป ทำให้คนรุ่นใหม่เรียนรู้การใช้ความสามารถ (achievement) เป็นเกณฑ์มากกว่าการเคารพผู้อาวุโส ปัญหาเศรษฐกิจทำให้ความสนใจต่อชุมชนลดน้อยลง ความเข้มข้นของกฎหมายบ้านกาศจึงอ่อนคลายเสื่อมถอยลงไป มีปัญหายาเสพติด การพนัน การดื่มสุรา หรือแม้แต่ป่าชุมชนแม่หารที่มีชื่อเสียงและมีความเข้มข้นในการจัดการ ยังมีการลักลอบตัดไม้โดยคนในหมู่บ้านเอง การเกิดขึ้นของอาชญากรรมมิได้ส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวกันของชุมชนให้แน่นแฟ้นขึ้นตามแนวคิดของเดอร์ไคม์ (Durkheim) (Philip Smith and Kristin Natalier, 2005: 13-15) แต่อย่างใด เนื่องจากชุมชนเริ่มเคยชินกับระบบที่รัฐ (ตำรวจ) เป็นผู้จัดการ การครอบงำทางอุดมการณ์ดังกล่าวทำให้ในที่สุดประชาชนมีทัศนคติว่าอาชญากรรมเป็นปัญหาส่วนตัว เป็นหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะตำรวจซึ่งเป็นขั้นต้นของกระบวนการยุติธรรมจะต้องแก้ไข

(2.2) กระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐ: การคืนอำนาจแก่ชุมชน หรือกลไกการควบคุมสังคมเชิงอุดมการณ์

เมื่อเกิดปัญหาคดีชั้นศาล ค้านค้านคุก มโนทัศน์ของกระทรวงยุติธรรมที่แผ่ขยายมาถึงแม่สะเรียง ได้แก่นโยบายยุติธรรมถ้วนหน้า ประชาชนมีส่วนร่วม (Justice for all, All for justice) กระทรวงยุติธรรมได้ขยายหน่วยงาน เปิดศูนย์ยุติธรรมชุมชนขึ้นเพื่อหาทางลดคดีให้ยุติลงในระดับชุมชนด้วยวิธีการต่าง ๆ การผลิตซ้ำอุดมการณ์ดังกล่าวเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ดังการเกิดขึ้นของแนวคิดกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ และแนวคิดยุติธรรมชุมชน (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2548 และ 2550) ที่พยายามบ่งบอกว่าเป็นการคืนอำนาจแก่ชุมชน โดยวางเงื่อนไขจำเป็นต่อความสำเร็จอยู่ที่การมีบทบัญญัติแห่งกฎหมายรับรองการวางเงื่อนไขไปที่ตัวบทกฎหมายสะท้อนให้เห็นถึงการกำกับชุมชนด้วยอำนาจรัฐที่อยู่บนแนวคิดทฤษฎีสายสกุลสมัยใหม่นิยมซึ่งเชื่อมั่นว่ากฎหมายมีความเป็นกลาง ทั้งยังแฝงไว้ด้วยทฤษฎีปฏิฐานนิยมทางกฎหมายที่ยึดถือว่า กฎหมายบ้านเมืองเป็นคำสั่งของรัฐ เป็นสูตรสำเร็จที่จะทำให้เกิดระบบยุติธรรมชุมชนขึ้นโดยมองข้ามความเข้มแข็งของชุมชนซึ่งเป็นสาระสำคัญของระบบยุติธรรมชุมชน วิธีคิดดังกล่าวมีเบื้องหลังที่มาจากแนวคิดเรื่องกฎหมายกับความยุติธรรมที่สำคัญ จากสำนักกฎหมายบ้านเมืองที่เชื่อว่ากฎหมายต้องแยกให้ชัดเจนระหว่าง กฎหมายที่เป็นอยู่กับกฎหมายที่ควรจะเป็น กฎหมายธรรมชาติเป็นกฎหมายที่ควรจะเป็น กฎหมายบ้านเมืองเป็นกฎหมายที่เป็นอยู่ กฎหมายที่มีผลบังคับต้องออกโดยผู้มีอำนาจอธิปไตยสูงสุดของรัฐตามนิติวิธีที่กำหนด ตีความตามตัวบทกฎหมายอย่างเคร่งครัด วิธีคิดดังกล่าวไทยรับเข้ามาสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อผสมผสานกับวัฒนธรรมอำนาจนิยมดั้งเดิมของไทยทำให้เกิดวัฒนธรรมการใช้กฎหมายแก้ปัญหาตามแนวคิดกระแสหลัก ทั้งที่ระบบยุติธรรมของชุมชนนั้น ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจำเป็นอย่างยิ่ง เป็นเงื่อนไขเพียงพอที่จะทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นและการพึ่งตนเองของชุมชน โดยที่ที่สุดแล้วกระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐยังยึดติดกับการแก้ปัญหาด้วยกฎหมาย ทั้งที่ควรแก้ไขปัญหาคด้วยวิธีการทางสังคม

แม้แนวคิดยุติธรรมชุมชนที่กระทรวงยุติธรรมเสนอจะพยายามวางตำแหน่งแห่งที่ของมโนทัศน์ไปที่ชุมชน อย่างไรก็ตาม ความเคลื่อนไหวดังกล่าวกลับเป็นไปในเชิงการควบคุมทางอุดมการณ์ตามทฤษฎีการครอบงำ (hegemony) ของกรัมสกี (Gramsci, 1891-1937) ที่ว่าการควบคุมทางสังคมในสังคมทุนนิยมประชาธิปไตยนั้นไม่ได้ถูกแสดงผ่านกลไกการปราบปรามโดยใช้อำนาจบังคับ หากแต่ถูกใช้ผ่านกลไกการควบคุมทางอุดมการณ์ ซึ่งถูกกำหนดขึ้นด้วยอำนาจตามกฎหมาย กระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงมิได้เป็นการคืนอำนาจแก่ชุมชน หากแต่เป็นวาทกรรม (discourse) การให้ชุมชนมีส่วนร่วมใน “รูปแบบ” (form) หนึ่ง ที่ข้าม “เนื้อหา” (content) และละเลย “กระบวนการ” (process) ในที่สุดชุมชนต้องพึ่งพารัฐเช่นเดิม

6.2 กลไกการพัฒนากระบวนการประชาพิจารณ์ผสมผสานกับกลไกทางสังคมของ กฎหมาย

ขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้นำตัวแบบ (Mairiang model) มาวิจัยและพัฒนาในพื้นที่
วิจัยตามรายละเอียดดังนี้

6.2.1 กลไกทางสังคมของกฎหมาย

ผู้วิจัยใช้กลไกทางสังคมของกฎหมาย คือสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง
เป็นหน่วยงานนำนโยบายดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติ (implementation) โดยก่อรูปนโยบาย (formulate)
กระบวนการยุติธรรมชุมชนขึ้น เริ่มจากการเปิดสำนักงานบริหาร โครงการขึ้นที่สถานีตำรวจ
แม่สะเรียง จากนั้นได้คัดเลือกเจ้าหน้าที่ตำรวจที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเป็นเจ้าหน้าที่โครงการ
แสวงหาความร่วมมือกับภาคีการพัฒนาอื่น พัฒนาผู้ยามบ้านภาค ให้เป็นสถานีตำรวจชุมชนบ้านภาค
(community police station) เพื่อให้เป็นหน่วยงานของตำรวจในการเชื่อมต่อนโยบายกระบวนการ
ยุติธรรมชุมชนระหว่าง ชุมชนบ้านภาคกับสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง ผู้วิจัยได้คัดเลือก ค.ต.สิมานนท์
โพธิสุวรรณ ซึ่งเป็นผู้มีระเบียบวินัยดีและมีความสนใจในนโยบายดังกล่าวแต่งตั้งให้ทำหน้าที่เป็น
หัวหน้าสถานีตำรวจชุมชนบ้านภาค

6.2.2 กระบวนการประชาพิจารณ์

ผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการประชาพิจารณ์ผสมผสานกับกลไกทางสังคมของ
กฎหมายพัฒนารูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนขึ้นผ่านเวทีการเรียนรู้ (knowledge forum)
ประกอบด้วย 3 เวที คือ เวทีแรก การรู้จักตนเอง รู้จักผู้อื่น เวทีที่ 2 ระบบยุติธรรมชุมชน และเวทีที่ 3
การประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชน ผลการศึกษามีดังนี้

(1) เวทีที่ 1 การรู้จักตนเอง รู้จักผู้อื่น

จากการศึกษาบริบทชุมชนหรือการประเมินความต้องการจำเป็น
เบื้องต้นพบว่าชุมชนมีทุนทางสังคม ทุนการพัฒนาและมีการวางแผนแม่บทชุมชน มีการเก็บข้อมูล
ครัวเรือนตามแบบข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานของกรมการพัฒนาชุมชน หากแต่เป็นการเก็บข้อมูล
อย่างรวบรัดไม่ได้สร้างให้ชุมชนเกิดความรู้ใหม่จนเกิดการรู้จักตนเอง (self assesment) การศึกษา
และวิเคราะห์ปัญหาชุมชน (problem identification and diagnosis) ด้วยเวทีเรียนรู้เป็นวิธีที่ผู้วิจัย
นำมาใช้เพื่อแก้ไขจุดอ่อนดังกล่าว สำคัญในเวทีนี้ คือ การทำให้ชุมชนรู้จักตนเอง และรู้จักผู้อื่น
เพื่อให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในการพึ่งตนเองผ่านการวิจัยตนเอง ผู้วิจัยได้วางแผนการจัดการ (planning
phase) 3 ขั้นตอน และเข้าสู่ชุมชนอย่างเป็นทางการ (entering community) 20 ครั้ง คือ

(1.1) ขั้นตอนแรก การรู้จักตนเอง แบ่งเป็น 2 ช่วง

(1.1.1) ช่วงแรกเป็นการเก็บข้อมูลบัญชีครัวเรือน บันทึกราย
ข้อมูลรายได้ รายจ่าย หนี้สินตามแบบบันทึกบัญชีครัวเรือน ในห้วงเวลา 1 เดือน เริ่มจากการแนะนำ

ชี้แจงแนวทางการเก็บข้อมูลแก่นักวิจัยชุมชนของแต่ละหมู่บ้าน ๆ ละ 10 คน จนครบ 10 หมู่บ้าน พร้อมกับแจกแบบบัญชีครัวเรือนให้นักวิจัยชุมชนเก็บข้อมูลในพื้นที่ โดยนักวิจัยชุมชน 1 คนรับผิดชอบประมาณ 10 ครัวเรือน และเพื่อป้องกันความผิดพลาด ผู้วิจัยได้จัดนักวิจัยชุมชนที่เป็นเจ้าหน้าที่ตำรวจประจำโครงการติดตามผลหลังจากเก็บข้อมูลไประยะหนึ่ง จากการติดตามผลพบว่าครัวเรือนบางส่วนไม่บันทึกข้อมูล เนื่องจากไม่ไว้วางใจตำรวจในการเก็บข้อมูลเรื่องนี้สิน และชาวกะเหรี่ยงส่วนใหญ่มีปัญหาด้านภาษา อ่านหนังสือไทยไม่ออก เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยได้จัด ศ.ต.อ.อวิรุทธ์ ใฝ่เสรี เจ้าหน้าที่ตำรวจเชื้อสายกะเหรี่ยงเป็นล่ามคอยติดตามแนะนำอธิบายการกรอกข้อมูล และประชาสัมพันธ์ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย สาขาแม่สะเรียง ด้วยภาษากะเหรี่ยง ผ่านรายการของหนุ่ม ทุงพร้าว ซึ่งเป็นที่นิยมของพี่น้องชาวกะเหรี่ยง เพื่ออธิบายวัตถุประสงค์และวิธีการบันทึกข้อมูลครัวเรือนจนแก้ไขปัญหาคือ ผลการสำรวจข้อมูลชุมชน ตำบลบ้านกาศมีรายได้ 50,519,014.80 บาท มีรายจ่าย 315,190,478 บาท และมีหนี้สิน โดยรวมประมาณ 127,251,622 ล้านบาท ต่อปี ดังตารางของรายได้ รายจ่ายและหนี้สินต่อไปนี้

ตาราง 34 รายได้ทั้งตำบลต่อปี

หมู่ที่	เกษตร	แปรรูป	ค้าขาย	รับจ้าง	บริการ	ลูกส่ง	อื่นๆ	รวม
1	396,549	103,550	21,245	354,259	904,264	342,731	4,191,246	6,313,844
2	453,961	128,266	21,134	441,290	1,658,756	671,008	5,493,872	8,868,287
3	371,571	89,465	11,117	282,624	1,294,050	602,320	4,944,190	7,595,337
4	303,515	75,933	7,860	222,632	1,035,830	475,942	2,399,309	4,521,021
5	218,713	56,791	6,336	146,357	554,285	186,850	1,801,467	2,970,799
6	278,126	62,644	39,865	156,742	42,000	173,140	1,395,870	2,148,387
7	158,156	55,039	10,461	147,472	496,621	272,233	1,343,540	2,483,522
8	640,010	149,960	47,522	556,071	141,007	863,230	6,134,924	8,532,724
9	210,835	65,637	19,807	134,631	440,245	221,750	1,951,985	3,044,890
10	219,071	47,597	9,961	154,159	906,541	241,470	2,461,404	4,040,203
รวม	3,250,507	834,882	195,308	2,596,237	7,493,599	4,050,674	32,117,807	50,519,014

จากตารางข้างต้น รายได้รวมทั้งตำบลมาจากการประกอบอาชีพอื่นสูงสุดร้อยละ 64 รองลงมาเป็นบริการ ร้อยละ 14 ขณะที่รายได้จากการเกษตรมีเพียงร้อยละ 6 แม้ว่าคนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรมก็ตาม ส่วนรายจ่ายของคนในตำบลบ้านกาศ นั้น ปรากฏดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 35 ประมาณรายจ่ายรวมทั้งตำบลต่อปี

หมู่ที่	ค่าอาหาร	ค่าเครื่อง ปรุง	ค่าเครื่อง คั้น/ขนม	ค่ายา รักษาโรค	ค่าใช้จ่าย การผลิต	ค่าการ ศึกษา	ค่าใช้จ่าย ทางสังคม	รวม
1	33,202,751	1,468,161	83,960	3,054,300	26,672,490	265,200	1,742,600	66,489,462
2	23,260,195	4,184,640	99,500	2,060,000	16,554,060	20,000	441,495	46,619,890
3	8,520,519	4,251,699	203,500	571,200	3,024,620	50,000	623,000	17,244,538
4	14,564,437	5,758,457	28,100	503,800	7,667,780	10,000	624,400	29,156,974
5	7,907,911	1,961,084	292,800	171,200	5,687,027	0	88,600	16,108,622
6	7,647,380	1,519,560	83,650	394,500	4,901,620	60,000	771,700	15,378,410
7	15,338,520	4,312,620	4,000	398,000	10,363,800	0	264,100	30,681,040
8	34,745,491	3,327,501	53,500	2,839,791	26,911,599	1,104,200	562,400	69,544,482
9	9,972,990	1,824,350	112,000	1,033,410	6,794,430	20,000	300,800	20,057,980
10	1,944,670	1,245,170	19,740	14,000	557,500	0	128,000	3,909,080
รวม	157,104,864	29,853,242	980,750	11,040,201	109,134,926	1,529,400	5,470,95	315,190,478

จากตารางข้างต้น รายจ่ายรวมทั้งตำบลเป็นรายจ่าย
ค่าอาหารสูงสุดร้อยละ 50 รองลงมาเป็นค่าใช้จ่ายเพื่อการผลิตร้อยละ 35 ค่าเครื่องคั้น/ขนม น้อย
ที่สุดร้อยละ 0.3 สำหรับหนี้สิน ตำบลบ้านกาศมีหนี้สินรวมทั้งตำบลต่อปีเป็นอัตราส่วนร้อยละดัง
ตารางต่อไปนี้

ตาราง 36 ร้อยละของหนี้สินทั้งตำบลต่อปี

หมู่บ้าน	หนี้สิน	ร้อยละ
1	31,734,590	25
2	19,075,555	15
3	4,268,820	3
4	8,805,980	7
5	5,946,827	5
6	6,127,820	5
7	11,025,900	9
8	31,417,990	25
9	8,148,640	6
10	699,500	1
รวม	127,251,622	100

จากตารางข้างต้น บ้านท่าข้ามมีหนี้สินมากที่สุด ร้อยละ 25 ส่วนบ้านป่าหมากมีหนี้สินน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 1

(1.1.2) ช่วงที่สอง เป็นการถอดบทเรียนคืนความรู้สู่ชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนเรียนรู้ข้อมูลของตนเองทั้งด้านรายรับ รายจ่าย หนี้สิน ปัญหาสาเหตุ แนวทางแก้ไข ทูทางสังคมที่ตนเองมี โดยมีนายโสรัจจ์ ปวงคำคง เป็นวิทยากร โดยผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้เทคนิคการเรียนรู้ระหว่างการดำเนินงาน (after action review) ถอดบทเรียนคืนความรู้สู่ชุมชน ด้วยการนำผลการวิเคราะห์ข้อมูลรายได้ รายจ่ายและหนี้สินของแต่ละหมู่บ้านกลับลงไปสู่ชุมชน และกระตุ้นให้แต่ละชุมชนหมู่บ้านวิเคราะห์จุดอ่อนของชุมชน นำเสนอถึงทุนของชุมชนที่เป็นจุดแข็งด้านต่าง ๆ และประวัติศาสตร์ชุมชนเพื่อให้ภูมิใจรากเหง้าความเป็นมาของตนเอง และเสนอแนวทางการแก้ไขผ่านการจัดเวทีการเรียนรู้เป็นเวทีย่อยในแต่ละหมู่บ้าน จากการลงสู่ชุมชน 10 ครั้ง แม้ผู้เข้าร่วมเวทีการเรียนรู้ สนใจเปรียบเทียบรายจ่ายต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านของตนเอง มากกว่าการเปรียบเทียบรายจ่ายระหว่างหมู่บ้าน แต่ข้อมูลในภาพรวมทั้งตำบลก็ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ว่าชุมชนใดมีหนี้สินมาก มีการวิเคราะห์หาปัญหาสาเหตุแห่งการเป็นหนี้สินกันอย่างสนใจ แม้แต่ละหมู่บ้านรู้จักตนเองมากขึ้นแต่ยังไม่มั่นใจในการพึ่งตนเอง เนื่องจากเคยชินกับการพึ่งพารัฐมานาน ในขั้นตอนนี้ เมื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์แล้วผลการศึกษาปรากฏว่า แต่ละหมู่บ้านมีทุนทางสังคมที่แตกต่างคล้ายคลึงกันไปตามภูมิปัญญาและทรัพยากรที่สืบทอดมาดังนี้

ตาราง 37 ทุนทางสังคมในตำบลบ้านกาศ

หมู่บ้าน	ทุนทางสังคม
บ้านแม่หาร	มีการจัดการป่าชุมชนดีเด่นจนได้รับรางวัลระดับประเทศ
บ้านพะมอลอ	มีวัดจอมมอญเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง ทำโฮมสเตย์และได้รับการส่งเสริมเป็นหมู่บ้านหัตถกรรม (otop village)
บ้านป่าหมาก	มีทุนทางกายภาพที่สำคัญคือมีวัวควายมากกว่า 700 ตัว เคยผ่านการทำโครงการสิ่งแวดล้อมมาก่อน มีกลุ่มออมทรัพย์
บ้านแม่ต๋อบใต้	มีกลุ่มทำน้ำหมักชีวภาพ และทำบัญชีครัวเรือนบางส่วน
บ้านแพะ	กลุ่มออมทรัพย์
บ้านศรีคอนชัย	ชุมชนมีความกระตือรือร้น เคยมีการจัดการกลุ่มออมทรัพย์ที่ดี
บ้านท่าข้าม	มีลักษณะต่างคนต่างอยู่มากกว่าชุมชนอื่น เป็นบ้านคนพื้นเมือง กลุ่มออมทรัพย์เข้มแข็ง
บ้านห้วยหลวง	มีการทำเกษตรพอเพียงบางส่วน โรงสีชุมชน ผลิตภัณฑ์สุราพื้นบ้าน
บ้านสบหาร	มีศูนย์เรียนรู้ชุมชน
บ้านแม่ต๋อบเหนือ	โครงการพัฒนาผลิตภัณฑ์ลือด้วยบประมาธเอสเอ็มแอล

เวทีการเรียนรู้ดังกล่าวทำให้ชาวบ้านเกิดความคิดที่จะลดรายจ่ายและใช้ทุนที่ตนเองมีอยู่มากขึ้น ดังเช่น การหาทางประหยัดค่าน้ำมัน ที่เป็นค่าใช้จ่ายในการผลิตด้วยการใช้ควายไถนาแทนรถไถของบ้านป่าหมาก จากเวทีการเรียนรู้มีข้อสรุปว่า แม้จะมีข้อเสนอการแก้ไขปัญหาย่างหลากหลาย แต่ทุกหมู่บ้านต่างมีความเห็นสอดคล้องกันว่างบประมาณสำคัญที่สุดในการแก้ไขปัญหของชุมชนให้พ้นจากหนี้สินและความยากจน ประเพณี และวัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้น (highly integrated) ในชุมชน ส่วนในด้านการรักษาความสงบเรียบร้อย นั้น ชุมชนเห็นว่าเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของฝ่ายบ้านเมือง มีบางชุมชนเท่านั้นที่เห็นว่าต้องช่วยกันทั้งฝ่ายชุมชนและฝ่ายบ้านเมือง

(1.2) ขั้นตอนที่สอง การสร้างความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมของชุมชน (social concern)

ผู้วิจัยได้จัดเวทีการเรียนรู้ระดับตำบล 1 ครั้ง มีตัวแทนครัวเรือน แกนนำชุมชนเข้าร่วมเวทีเรียนรู้ที่อาคารใฝ่เรียน โรงเรียนแม่สะเรียงบริพัตรศึกษา ตำบลบ้านกาสา อำเภอแม่สะเรียง มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนรู้จักตนเอง รู้จักประเทศ รู้จักโลก และเพื่อเสริมสร้างให้เกิดความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมของชุมชน ถ่ายทอดสดออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย สาขาแม่สะเรียง เพื่อประชาสัมพันธ์และสร้างความเคลื่อนไหวทางสังคมขึ้นเพื่อขับเคลื่อนนโยบายกระบวนการยุติธรรมชุมชน ผู้วิจัยได้แบ่งเวทีนี้ออกเป็น 2 ช่วง

(1.2.1) ช่วงแรก การรู้จักตนเองในระดับตำบล

ผู้วิจัยได้มอบหมายให้นายโสรัจจ์ ปวงคำคง เป็นวิทยากรวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลในระดับตำบล ให้ตัวแทนชุมชนตำบลบ้านกาสาได้รับทราบ เพื่อให้รู้จักตัวเองว่าขณะนี้ตนเองมีความเป็นอยู่อย่างไร และมีปัญหาอะไร มาจากสาเหตุใด การวิเคราะห์ข้อมูลในระดับหมู่บ้าน และในระดับตำบลใช้วิธีเดียวกัน คือ การเปรียบเทียบข้อมูลรายได้รายจ่าย จากตาราง ข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาจากบัญชีครัวเรือน ปี พ.ศ. 2550 จากการเปรียบเทียบข้อมูลทุกหมู่บ้านมีรายจ่ายมากกว่ารายได้ โดย 10 หมู่บ้าน มีรายจ่ายมากกว่ารายได้ 264,671,464 บาท ข้อมูลดังกล่าวทำให้ชุมชนรู้สึกหนักใจกับปัญหานี้ วิทยากรได้ร่วมกับชุมชนวิเคราะห์ที่มาของรายรับ รายจ่าย และหนี้สินในแต่ละกลุ่ม ศึกษาความสัมพันธ์ของรายรับ รายจ่าย และหนี้สินในแต่ละกลุ่มกับสภาพเศรษฐกิจ สังคม และการใช้ทรัพยากรในหมู่บ้านและตำบล ดังกรณีปัญหาราคาพืชผลทางการเกษตร โดยเฉพาะกระเทียมราคาตกต่ำ ชุมชนเริ่มเรียนรู้ว่าการปลูกพืชเชิงเดี่ยวทำให้ความมั่นคงของชีวิตลดลงไป นอกจากต้องเหนื่อยกับการทำไร่นานแล้วยังต้องต่อสู้กับปัญหาราคาพืชผลตกต่ำด้วยการประท้วง และต้องรอคอยการช่วยเหลือจากรัฐบาล เวทีการเรียนรู้วันดังกล่าวจบลงด้วยการอภิปรายเพื่อหาวิธีในการเพิ่มรายรับ รายจ่าย และหนี้สิน ทำให้ชุมชนเริ่มกลับมารู้จักตนเองมากขึ้น

(1.2.2) ช่วงที่สอง การปลูกจิตสำนึกความเชื่อมั่นของชุมชน
ผู้วิจัยได้เรียนเชิญ ดร.เสรี พงศ์พิศ ผู้เชี่ยวชาญ

(technical assistance) ในกระบวนการประชาสัมพันธ์มาเป็นวิทยากร เพื่อชี้หนทางให้ชุมชนเห็นว่า การประชาสัมพันธ์ คือ อะไร กระบวนการเรียนรู้จะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้อย่างไร การพึ่งตนเองของชุมชนทำได้อย่างไรและมีชุมชนใดบ้างที่ประสบความสำเร็จในการพึ่งตนเอง การจัดเวทีครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เรียนเชิญคณะข้าราชการตำรวจสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง สี่อวมลชน อบต.บ้านกาสมาร่วมเวทีและขอความร่วมมือจากสถานีวิทยุกระสายเสียงแห่งประเทศไทย สาขาแม่สะเรียง ถ่ายทอดสดออกอากาศ เพื่อให้พี่น้องที่อยู่ห่างไกลได้รับทราบการแลกเปลี่ยนเรียนรู้พร้อมกันไป มีแกนนำชุมชนทั้ง 10 หมู่บ้านในพื้นที่วิจัย รวม 315 คน มาร่วมเวทีการเรียนรู้ครั้งนี้ ระหว่างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วิทยากรได้เปิดโอกาสให้พี่น้องตำบลบ้านกาสมชกถามและแสดงความคิดเห็น จากการสังเกตพบว่า ชาวบ้านจากบ้านแม่หารและบ้านป่าหมาก ซึ่งเป็นคน ไทยเชื้อสายกะเหรี่ยงมีความสนใจซักถามมากที่สุด แต่ละหมู่บ้านต่างมีความสนใจในประเด็นต่างๆ อย่างหลากหลายโดยมีประเด็นร่วมที่ให้ความสนใจสนใจร่วมกัน คือ ทำอย่างไรชุมชนจึงจะช่วยตนเองได้ ซึ่งบทสรุปในเวทีเรียนรู้ในวันดังกล่าวคือชุมชนบ้านกาสมควรไปศึกษาดูงานจากชุมชนต้นแบบ

(1.3) ขั้นตอนที่สาม การเรียนรู้จากชุมชนต้นแบบ (best practice)

การรู้จักเพียงตนเองนั้น ยังไม่เพียงพอที่จะสร้างความมั่นใจแก่ชุมชน เนื่องจากชุมชนคุ้นเคยกับการพึ่งพาผู้อื่นมายาวนาน ดังนั้น เพื่อให้ชุมชนเกิดความมั่นใจ ผู้วิจัยจึงให้โอกาสชุมชนได้เรียนรู้เห็นถึงความสำเร็จของชุมชนอื่นที่มีวิถีการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง เพื่อกระตุ้นชุมชนให้มองเห็นโลกภายนอก อยากปรับเปลี่ยนพฤติกรรมตนเอง จากการเรียนรู้จากชุมชนที่ประสบความสำเร็จและเกิดกำลังใจที่จะดำเนินการต่อไป ผู้วิจัยได้จัดให้แกนนำแต่ละหมู่บ้าน ๆ ละ 4 คน ที่ผ่านการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้เวทีใหญ่ระดับตำบลมาแล้ว ไปศึกษาดูงานการวางแผนแม่บทชุมชนที่บ้านป่าไม้แดง ตำบลแม่โป่ง อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ และบ้านปางจำปี ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่างวันที่ 29 - 30 ตุลาคม 2551 ซึ่งชุมชนทั้งสองเป็นชุมชนที่ดำเนินการด้วยกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนมาก่อน ผ่านมาทั้งความสำเร็จและความล้มเหลว วิทยากรคือ คณะทำงานแผนแม่บทชุมชนบ้านป่าไม้แดงโดย ค.ศ.ไพบูลย์ คาวเวียงกัน และ นายสุจิต ใจมา ผู้ใหญ่บ้านปางจำปี และวิทยากรกระบวนการของโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนคือ ค.ศ.เสวต ปินตาและนายปณิธิ บุญสา

การดูงานแห่งแรกที่บ้านปางไม้แดง ตำบลป่าป้อ อำเภอคอยสะเกิดวิทยากรได้บรรยายบทเรียนจากการวางแผนแม่บทชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนการดำเนินการจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ซึ่งมีทั้งความสำเร็จและความล้มเหลว จากเดิม

มีกลุ่มร่วมงานเป็นคณะกรรมการแผนแม่บทชุมชนจำนวน 40 คน ผ่านไปประยชน์หนึ่งเหลือเพียง 23 คน คณะกรรมการได้พยายามดำเนินการตามกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อผลักดันให้เกิดกระบวนการเรียนรู้จนเกิดแผนแม่บทชุมชนขึ้นในบ้านปางไม้แดง และคาดหวังว่าชาวบ้านจะเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น หลังการบรรยาย วิทยากรได้นำคณะไปศึกษาโครงการเลี้ยงแพะ ซึ่งคณะกรรมการแผนแม่บทชุมชนบ้านปางไม้แดงเห็นว่าเป็นโครงการที่สามารถใช้เป็นอาชีพได้เนื่องจากใช้อาหารที่ผลิตได้เองในหมู่บ้านเลี้ยง ทำให้ต้นทุนต่ำ

การดูงานแห่งที่สอง คณะจากแม่สะเรียงได้ไปที่หมู่บ้านปางจำปี ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ปางจำปีเป็นหมู่บ้านคนไทยพื้นเมืองที่รายล้อมไปด้วยภูเขา มีพืชพันธุ์ไม้ต่างๆเขียวชอุ่ม อากาศเย็นสบาย สองข้างทางเข้าที่พักรมรึน มีธารน้ำไหลอยู่ด้านข้าง ที่พักเป็นโฮมสเตย์หลังใหญ่เรียกว่าบ้านวังปลา สามารถพักได้ 50 คน นายสุจิต ใจมา ผู้ใหญ่บ้าน เป็นวิทยากรเล่าถึงความเป็นมาของหมู่บ้านจนกระทั่งกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ดูงานว่า

“เดิมหมู่บ้านมีการตัดไม้เพื่อนำไม้สักไปขายในเมือง ตอนกลางคืน จะได้ยินเสียงเลื่อยโซ่ยนต์ตัดไม้เป็นประจำ ดังไปทั่วป่า ไม้ใหญ่หมดไปตัดไม้เล็ก ตัดมาแปรรูปสร้างบ้านเป็นหลังขาย” ตัววิทยากรเองก็รับว่าเป็นคนหนึ่งร่วมเหตุการณ์ตัดไม้จากป่าใกล้หมู่บ้านขายเอาเงิน โดยตัดไม้มาสร้างบ้านขายไป 11 หลัง จนหมู่บ้านตกเป็นเป้าหมายของเจ้าหน้าที่ตำรวจและป่าไม้เข้ามากวาดจับกุมในพื้นที่ เหตุการณ์เป็นเช่นว่านี้จนป่าสูญเสียดุลยภาพ สมบูรณ์ น้ำตก ลำธารที่เคยมีน้ำไหลเริ่มแห้งแล้ง หมู่บ้านเริ่มแย่งลงไปและทางราชการได้พยายามส่งหน่วยงานต่าง ๆ มาพัฒนา แต่ก็ยังไม่ดีขึ้น ประกอบกับกระแสการบริโภคได้เข้ามาถึงครัวเรือน ทำให้ชุมชนเป็นหนี้สินจำนวนมาก การประกอบอาชีพรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายต่างๆที่มีอยู่ท่วมท้น ประมาณปี พ.ศ. 2544 ฝนทิ้งช่วง หมู่บ้านแห้งแล้งต้องซื้อน้ำมาดื่มกิน “ในฐานะผู้นำหมู่บ้านจึงได้ประชุมปรึกษากันหาหนทางแก้ไข บังเอิญได้มีเจ้าหน้าที่จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้เข้ามาชักชวนทำวิจัยแบบมีส่วนร่วม ตอนแรกไม่เข้าใจว่าการวิจัยแบบมีส่วนร่วมคืออะไร เมื่อนำเรื่องเข้าประชุมหมู่บ้าน มีความสงสัยกันมาก ชาวบ้านเกรงว่าขาดความรู้ ทำไม่ได้ แต่ก็ตัดสินใจว่าควรจะทำลองดู จึงเข้าร่วมทำวิจัย ความตั้งใจตอนแรกเพื่อแก้ไขปัญหาแม่น้ำลายแห้งแล้ง จึงได้ทำวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูลำน้ำแม่ลายน้อยเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบ้านป้อกและบ้านปางจำปี”

หลังจากได้ร่วมกันวิจัยแบบมีส่วนร่วมจึงพบว่าทำให้หมู่บ้านมีทิศทางการพัฒนาที่ถูกต้อง ดังที่นายสุจิต ใจมา เล่าว่า

“งานวิจัยทำให้คนในหมู่บ้านรู้จักการวิเคราะห์หาปัญหาสาเหตุ แนวทางแก้ไข ที่สำคัญคือทำให้ทุกคนช่วยกัน ร่วมมือกันมากขึ้นทำให้หมู่บ้านรู้จักใช้ทุนที่

มีอยู่เป็นประโยชน์ทั้งเงินทุนจากฝ่ายรัฐ การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เช่น การจัดการป่า แม่น้ำลำธาร และการหารายได้เข้าหมู่บ้าน”

ประจวบกับทางรัฐบาลมีนโยบายให้เงินมาพัฒนาหมู่บ้าน ด้วยงบประมาณจากโครงการเอสเอ็มแอล การวิจัยแบบมีส่วนร่วมทำให้ชาวบ้านคิดหาหนทางที่จะใช้เงินก้อนนี้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดังที่นายสุจิต ใจมา เล่าว่า

“เมื่อหมู่บ้านได้งบประมาณเอสเอ็มแอลมา จึงได้ร่วมกันทำประชาคมตกลงกันทำโฮมสเตย์ไว้ต้อนรับนักท่องเที่ยว หลังที่พักขณะนี้ เริ่มดำเนินการมาได้ 3 ปี ลงทุนไป 200,000 บาท พวกเราเรียกบ้านหลังนี้ว่าบ้านวังปลา และยังได้ทำฝายกั้นน้ำ จนทำให้น้ำที่แห้งไปกลับมีเหมือนเดิม มีปลามาอาศัยอยู่อย่างชุกชุม ภูมิทัศน์ของบ้านพักโฮมสเตย์น่าอยู่ขึ้น พวกเราเรียกว่าน้ำตกท่าบันได”

เมื่อลงทุนไปแล้ว ตามแผนงาน หมู่บ้านจำเป็นต้องหารายได้ และพยายามกระจายรายได้ทั่วถึงด้วยการสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันรับจัดเลี้ยงอาหารผู้ที่มาศึกษา งานในหมู่บ้าน จากเงินทุน 200,000 บาท ขณะนี้ได้คืนมาแล้ว 500,000 บาท หมู่บ้านได้ตั้งธนาคารหมู่บ้านขึ้นเพื่อออมเงินและปลูกฝังนิสัยการออมด้วย

ปัจจุบันชาวบ้านปางจำปีมีความสามัคคีกันมาก มีจิตสำนึก ในการอนุรักษ์ป่า ร่วมมือกันตั้งกฎหมู่บ้านขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาที่เป็นมาแต่อดีต เช่น กฎการหาของป่า ตัดไม้ ล่าสัตว์ ตลอดจนการรักษาความปลอดภัย สภาพของหมู่บ้านที่แห้งแล้งอันเป็นผลมาจากการตัดไม้ทำลายป่าในอดีตได้รับการฟื้นฟูขึ้น สำหรับกิจกรรมสาธารณะของหมู่บ้านแล้วทุกคนจะมาประชุมกันพร้อมหน้า ทุกคนมีหน้าที่รับผิดชอบ บางคนเป็นกรรมการหมู่บ้าน เป็นฝ่ายพัฒนาต่างๆ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ฯลฯ จนมีการพูดที่เล่นทีจริงว่าเป็นการจัดการแบบประเทศปางจำปี ดังที่ผู้ใหญ่สุจิต ใจมา ได้เล่าถึงการบริหารงานหมู่บ้านว่า

“ปางจำปีทำคล้ายกับหมู่บ้านเป็นรัฐบาล แบ่งหน้าที่กันเป็นฝ่ายเหมือนรัฐมนตรีดูแลเป็นกระทรวงไป”

บทเรียนที่ได้รับจากการศึกษาดูงานที่บ้านปางไม้แดง คือ การทำแผนแม่บทชุมชนนั้นต้องใช้เวลาในการสร้างความเข้าใจแก่สมาชิกชุมชนและความกล้าหาญที่จะพึ่งตนเอง เนื่องจากชาวบ้านเคยชินกับการช่วยเหลือจากภาครัฐมานาน และการรวมกลุ่มเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จ ส่วนหมู่บ้านปางจำปีนั้น บทเรียนที่ได้รับคือผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญที่หมู่บ้านจะเปลี่ยนทิศทางการพัฒนา และต้องมีการเรียนรู้ โดยเฉพาะการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยทำให้ชุมชนบ้านปางจำปีได้เรียนรู้ว่าชุมชนทำการวิจัยได้และเป็นหนทางที่นำไปสู่การพึ่งตนเอง

การเรียนรู้ที่ผู้เข้าร่วมประชุมได้รับจากการดูงาน คือ แนวทางการพึ่งตนเอง และแรงบันดาลใจที่จะพึ่งตนเอง กล่าวคือ นอกจากความรู้ที่วิทยากรนำเสนอแล้ว ด้วยเทคนิคการถอดบทเรียน ทำให้แกนนำชุมชนประมวลผลการดูงานเป็นการเรียนรู้ของตนเอง แล้วได้นำเสนอผลการศึกษาดูงานในวันเดียวกัน คณะดูงานได้เห็นสภาพของบ้านปางจำปีจากเดิมที่รับทราบว่ามีหมู่บ้านมีปัญหาอะไร ทำไมจึงต้องวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวิธีวิจัยอย่างไร และผลที่ได้จากการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมช่วยพัฒนาบ้านปางจำปีได้อย่างไร เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับตำบลบ้านกาซึ่งมีทรัพยากรธรรมชาติไม่ได้ด้อยไปกว่าบ้านปางจำปี มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ มีแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติต่างๆ เพียงแต่ยังไม่ได้รับการส่งเสริมเท่านั้น ชุมชนบ้านห้วยหลวงประทับใจโครงการลดเหล้างานศพ บ้านพะมอลอดสนใจการบริหารงานโฮมสเตย์ เนื่องจากที่หมู่บ้านก็ได้พยายามทำคล้ายคลึงกัน การดูงานครั้งนี้ทำให้คณะดูงานได้เห็นว่ามิชุมชนที่มีการจัดการตนเองจนมีความเข้มแข็งจริง การวิจัยไม่ได้ผูกขาดเฉพาะนักวิชาการเท่านั้น ชาวบ้านสามารถทำวิจัยได้จริง คนในตำบลบ้านกาข้อมมีความสามารถที่จะทำกิจกรรมต่างๆ ได้เช่นเดียวกับที่บ้านปางจำปี จึงเกิดแรงบันดาลใจว่าตำบลบ้านกาสามารถทำได้และน่าจะดีกว่าที่บ้านปางจำปี

(1.4) สรุป

บริบทของชุมชนบ้านกาเป็นการพึ่งพารัฐ บางชุมชนมีการจัดการป่าชุมชนเข้มแข็งในระดับประเทศ แต่ก็ยังเคยชินกับการพึ่งพารัฐผ่านแผนงาน โครงการต่าง ๆ ดังนั้น เวทีแรกของกระบวนการประชาพิจารณ์จึงเป็นการค้นหาตัวตนและพลังของชุมชนที่สำคัญ คือ การค้นหาความเชื่อมั่นในตัวเองที่หายไปเพื่อฟื้นให้กลับคืนมา จากการเก็บข้อมูลตนเองด้วยบัญชีครัวเรือนทำให้ชุมชนเริ่มรู้จักตนเองว่ามีหนี้สินและมีรายจ่ายที่ไม่จำเป็นจำนวนมาก เมื่อได้เรียนรู้ดูงาน ชุมชนเริ่มรู้จักตนเองว่ามีปัญหาความอ่อนแอเพราะอะไร และหนทางแก้ไขควรเป็นอย่างไร บทเรียนจากบ้านปางจำปีสะท้อนให้เห็นว่ากระบวนการที่เหมาะสมและความสามัคคีกันในชุมชนเป็นพลังขับเคลื่อนชุมชน ภาครัฐเป็นเพียงตัวหนุนเสริมเท่านั้น

(1.5) การวิจารณ์

บ้านกาเหมือนชนบทไทยทั่วไปที่มีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์เพียงพอเพื่อจะอยู่อย่างพอเพียงและมีความสุข แต่กระแสบริโภคที่เข้าไปถึงครัวเรือน การพัฒนาที่ขาดความเป็นธรรมทำให้วิถีชุมชนเปลี่ยนไป ชาวบ้านสนใจการสนับสนุนแบบเฉพาะเจาะจง (specific support) บนฐานคิดมูลค่า คือ งบประมาณและโครงการเท่านั้น จึงอยู่แบบขาดแคลนและเป็นทุกข์ เพราะหนี้สิน การเรียนรู้ข้อมูลตนเองจากบัญชีครัวเรือนและการดูงานจากชุมชนต้นแบบทำให้ชุมชนเริ่มตระหนักว่าตนเองเป็นอย่างไร ชุมชนอื่นแก้ไขปัญหอย่างไร หากจะพึ่งตนเองควรทำอย่างไร

กระบวนการประชาพิชัยเริ่มต้นในเวทีแรกด้วยการให้ชุมชนบันทึกข้อมูลด้วยบัญชีครัวเรือน โครงการวิจัยนี้ก็เช่นเดียวกันได้เริ่มต้นด้วยการให้ชุมชนบันทึกบัญชีครัวเรือน การเริ่มต้นด้วยวิธีดังกล่าวมีคำถามเกิดขึ้นมากมายว่าบัญชีครัวเรือนเกี่ยวข้องกับอย่างไรกับกระบวนการยุติธรรมชุมชน ตำรวจชุดชุมชนสัมพันธ์บางนายไม่เข้าใจ สงสัยว่าเป็นการหลอกลวงชาวบ้าน วิธีการดังกล่าวแท้จริงแล้ว เป็นการประยุกต์ใช้บัญชีครัวเรือนเป็นเครื่องมือเพื่อให้ชุมชนรู้จักตนเอง บัญชีครัวเรือนทำให้ชุมชนทั้ง 10 แห่ง มีข้อมูลหนี้สินทั้งในและนอกระบบ มีข้อมูลการใช้จ่ายของชุมชน โดยละเอียดว่าในชีวิตประจำวันจำเป็นต้องใช้เงินซื้อสิ่งของเครื่องใช้ทั้งที่จำเป็นไม่จำเป็น เป็นประโยชน์หรือเป็นโทษอะไรบ้าง เมื่อนำมาประยุกต์ใช้ร่วมกับเทคนิคการเรียนรู้ระหว่างการทำงาน ทำให้ชุมชนมีข้อมูลเกี่ยวกับทุนของชุมชนซึ่งเป็นสิ่งที่คิดงมที่ร้อยรัดผู้คนให้อยู่ร่วมกัน ขณะที่ การมีข้อมูลและรับรู้ข้อมูลเหล่านี้จากการสำรวจข้อมูลของราชการที่ผ่านมาเสมือนการตั้งรับ (passive) ชุมชนมิได้บันทึกด้วยตนเอง ไม่ได้นำข้อมูลดังกล่าวเข้าสู่การวิเคราะห์และสังเคราะห์ เพื่อสร้างความรู้ใหม่ ชุมชนจึงไม่สามารถใช้ประโยชน์จากข้อมูลเหล่านั้นได้ ขณะที่ภาครัฐใช้ข้อมูลเหล่านั้นเพื่อหาช่องว่างในการพัฒนา และเสนอแผนงาน โครงการแก้ปัญหาเหล่านั้นแต่ในกระบวนการประชาพิชัย มีขั้นตอนการนำข้อมูลที่พบจากระดับเฉพาะบุคคล (micro level) ไปสู่เวทีการเรียนรู้ในเวทีย่อยระดับหมู่บ้าน (mezzo level) และเวทีใหญ่ระดับตำบล (macro level) ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์ด้วยการถอดบทเรียน ทำให้ชุมชนบ้านกาศเห็นภาพรวมของปัญหาชุมชนอย่างแท้จริง ทำให้เกิดการตระหนัก (awareness) ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจนเป็นการรู้จักตนเอง นับสำคัญของบัญชีครัวเรือน แท้จริงแล้วคือเครื่องมือเพื่อให้ชุมชนวิจัยตนเอง รู้จักตนเอง เกิดความเชื่อมั่นว่าจะแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง สามารถประยุกต์ใช้กับปัญหาอื่น ๆ ได้อย่างหลากหลาย ไม่เพียงเฉพาะปัญหาหนี้สินของชุมชนเท่านั้น (เสรี พงศ์พิศ, 2551) การใช้บัญชีครัวเรือนเป็นเครื่องมือในการรู้จักตนเองนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของสุพรรณ อินสุก (2545) ที่ใช้กระบวนการประชาพิชัยและบัญชีครัวเรือนแก้ไขปัญหาหนี้สินของบ้านสามขา จังหวัดลำปาง จนเป็นชุมชนต้นแบบแห่งหนึ่ง

การดูงานจากชุมชนต้นแบบที่บ้านปางจำปีนั้น นอกจากจะมีวัตถุประสงค์เพื่อเรียนรู้จากผู้อื่นที่มีการพัฒนาล้ำหน้ากว่าแล้ว ยังทำให้ชุมชนถูกกระตุ้น (stimulation) ให้เกิดแรงบันดาลใจคิดหาหนทางเพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง วิธีการดังกล่าวเป็นการใช้แนวคิดต้นแบบผสมผสานแนวคิดคู่เทียบเคียง (benchmarking) เป็นกระบวนการเปรียบเทียบการดำเนินงาน การปฏิบัติ เทคโนโลยีและการทำงานกับองค์กรอื่นที่รู้จักกันดีเพื่อแสวงหาความเป็นเลิศนั่นเอง

(2) เวทีที่ 2 ระบบยุติธรรมชุมชน

เพื่อปรับเปลี่ยนความเคยชินของชุมชนที่รัฐมีบทบาทเป็นผู้รับผิดชอบในการรักษาความสงบเรียบร้อย ผู้วิจัยจึงได้ใช้กระบวนการประชาพิจารณ์ผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมายรื้อฟื้นกลไกการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน (maintenance of community peace) ขึ้นมาใหม่ การดำเนินการแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

(2.1) การเปลี่ยนบทบาทชุมชน (role shifting)

ผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยการฝึกอบรมตำรวจบ้านของชุมชนบ้านกาศเป็นรุ่นพิเศษ ขึ้นมารองรับการพึ่งตนเองของชุมชน จำนวน 22 คน เมื่อวันที่ 14-15 พฤษภาคม 2551 จากนั้นแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเจ้าพนักงานประจำสถานีตำรวจชุมชนบ้านกาศ และส่งมอบให้ ค.ต.สิมานนท์ โพธิ์สุวรรณ หัวหน้าสถานีตำรวจชุมชนบ้านกาศ ปกครองบังคับบัญชา ภารกิจของตำรวจบ้านประจำสถานีตำรวจชุมชนบ้านกาศ ทำให้เกิดระบบการรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเฉพาะของตำบลบ้านกาศขึ้นที่เป็นผลมาจากการร่วมกันทำงานระหว่างตำรวจและชุมชน เป็นการเปลี่ยนบทบาทให้ชุมชนสวมบทบาทตำรวจ ลดภาระของสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียงลงไป ตำรวจชุมชนบ้านกาศสามารถบริหารงานได้อย่างอิสระในระดับหนึ่ง วางแผนการตรวจ การจัดการจราจร การรักษาความสงบตามกิจกรรมของชุมชนด้วยตนเอง ดังคำสัมภาษณ์ของ ค.ต.สิมานนท์ โพธิ์สุวรรณ (2551) ว่า

“ขามคำคีน จะพร้อมกับตำรวจบ้านออกตรวจรักษาความสงบในพื้นที่ สกัดกั้นการลักลอบขนไม้เถื่อน และกวาดขันจับกุมคนต่างด้าวหลบหนีเข้าเมือง ตอนกลางวันย่านชุมชนหนาแน่นจำเป็นต้องจัดการจราจรเป็นพิเศษ จะมอบหมายให้สมาชิกตำรวจบ้านมาจัดการจราจรตามแนวทางที่ฝึกอบรมมา เช่น บริเวณหน้าโรงเรียนแม่สะเรียงบริพัตรศึกษา หรือกิจกรรมวันต่อต้านยาเสพติด ตำรวจชุมชนร่วมกับตำรวจบ้าน โรงเรียนและชุมชนได้ร่วมกันจัดกิจกรรมขึ้น ตำรวจบ้านที่ไม่มีค่าตอบแทน สมาชิกเป็นอาสาสมัครด้วยใจ มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ จะมาเข้าเวรเองที่สถานีตำรวจชุมชน มาหุงหาอาหารทำกินด้วยกันเหมือนพี่เหมือนน้อง ผลงานที่ประทับใจ คือ การจับกุมผู้ลักลอบตัดไม้ทำเป็นแพซุงล่องไปตามลำน้ำยวมเมื่อวันที่ 8 กันยายน 2551 เป็นผลงานการสืบสวนหาข่าวของสมาชิกตำรวจบ้านส่วนหนึ่ง”

ดังที่ปรากฏว่าบนหน้าหนังสือพิมพ์(เดลินิวส์, 2551: 18) ว่า

“กลางดึกที่ผ่านมา พ.ต.อ.รังสิต โลไทยสงค์ ผกก.สภ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน ได้สั่งการให้ ร.ต.ท.คเชนทร์ เชิดชูตระกูลทอง และ ร.ต.ต.สคณวรรษ ล้วนสมหวัง ร้อยเวร เดินทางไปพร้อมกับนายนพรัตน์ จันทะอินทร์ ปลัดฝ่ายป้องกันอำเภอแม่สะเรียง เจ้าหน้าที่ อส.อำเภอแม่สะเรียง เข้าตรวจคูไม้สักเถื่อน ภายหลังจากที่ตำรวจ สภ.แม่สะเรียง ได้ร่วมกับทางสถานีตำรวจชุมชนบ้านกาศ และอาสาสมัครตำรวจบ้าน ตรวจยึดแพไม้สักเถื่อน ได้จำนวน 3 แพ

ซึ่งแต่ละแพ มีไม้สักขนาดต่าง ๆ ผูกติดกันประมาณ 8 -10 ท่อน รวมไม้สักเถื่อนที่ตรวจยึดได้ทั้งสิ้น 25 ท่อน พร้อมผู้ต้องหา เป็นแรงงานต่างด้าวสัญชาติพม่า 2 คน ทั้งนี้ สืบเนื่องจากทางตำรวจได้รับแจ้งเบาะแสว่า จะมีการลำเลียงไม้สักท่อนผูกเป็นแพล่องลงมาตามลำน้ำยวมเพื่อส่งให้กับนายทุนในพื้นที่จึงได้จัดกำลังเจ้าหน้าที่ชุม ต่อมาได้มีแพไม้สักล่องมาตามลำน้ำยวมจนถึงบริเวณสันเขื่อน ของกรมชลประทาน เจ้าหน้าที่จึงแสดงตัวเข้าตรวจค้นและจับกุม แต่ผู้ต้องหาที่คุมแพมาประมาณ 6 คน อาศัยความมืดและความว่องไวหนีไปได้ส่วนหนึ่ง จับกุมได้ 2 คน ทราบชื่อต่อมา คือ นายน้อง ไม่มี นามสกุล อายุ 35 ปี และนายทราย ไม่มีนามสกุล อายุ 29 ปี พร้อมถุงย่าม 1 ใบ ช้างในมีตะปูและ น้มน"

การปฏิบัติงานดังกล่าวเป็นผลให้ผู้ลักลอบตัดไม้เกิดความเกรงกลัว สามารถยับยั้งการลักลอบขนไม้ผิดกฎหมายได้ในระดับหนึ่ง และในวันตำรวจ วันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2551 ผู้วิจัยในฐานะผู้กำกับการสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง ได้มอบเกียรติบัตรตำรวจบ้านดีเด่นแก่นายอินสอน เรือนใส นายอินแก้ว หม่อมเขียว และนายทองสุข ใหญ่วงศ์ ที่มีผลงานเป็นที่ประจักษ์นำยกย่องชมเชย นอกจากนี้ สมาชิกตำรวจบ้านร่วมกับตำรวจชุมชนบ้านกาศ ยังมีผลงานเชิงป้องกันเหตุในชุมชนอีกจำนวนมาก ผลการปฏิบัติงานของสมาชิกตำรวจบ้านตำบลบ้านกาศปรากฏตามตารางต่อไปนี้

ตาราง 38 ผลการปฏิบัติงานของสมาชิกตำรวจบ้านตำบลบ้านกาศ

สมาชิกตำรวจบ้าน/ภูมิลำเนา	ผลการปฏิบัติงาน
นายอินสอน เรือนใส ประธาน/บ้านศรีดอนชัย	ร่วมจับกุมไม้ซุง ปฏิบัติหน้าที่จัดการจราจร บริเวณหน้าโรงเรียนแม่สะเรียงบริพัตรศึกษา
นายอินแก้ว หม่อมเขียว/สหหาร	ร่วมจับกุมไม้ซุง ร่วมรักษาความสงบการชกมวยที่สนามมวยแม่สะเรียง
นายทองสุข ใหญ่วงศ์/สหหาร	ร่วมจับกุมไม้ซุง
นายทองอินทร์ บุญเป็ง/ สหหาร	ร่วมรักษาความสงบ
นายน้อย บุญเป็ง/ สหหาร	ร่วมรักษาความสงบ
นายสุทัศน์ คำจันทร์/ สหหาร	ออกตรวจ
นายนิรันดร์ ผาติพงษ์โกศล/แพะ	ออกตรวจ

ตาราง 38 (ต่อ)

สมาชิกตำรวจบ้าน/ภูมิลำเนา	ผลการปฏิบัติงาน
นายสมพงษ์ ยมาชัยเรืองฤทธิ์/แพะ	ออกตรวจ
นายโปร่งพอ ชมแดนไพร/แพะ	ออกตรวจ
นายวิชาญ จันทรทา/สบหาร	ปฏิบัติหน้าที่ประจำสถานี
นายนิสัน วงศ์สาร / สบหาร	ออกตรวจ
นางหนึ่งฤทัย คุณคง / สบหาร	ปฏิบัติหน้าที่ประจำสถานี
นายประจวบ นองชัย / ศรีคอนชัย	ออกตรวจ
นายทวี พรหม/ ศรีคอนชัย	ออกตรวจ
นายขวัญชัย ปันตา /ศรีคอนชัย	ออกตรวจ
นายศักดิ์นรินทร์ ชื่นดวง / ศรีคอนชัย	ออกตรวจ
นายต่อศักดิ์ ตูไชย / ศรีคอนชัย	ออกตรวจ
นายวสันต์ พุแสง / ศรีคอนชัย	ออกตรวจ
นายเสาร์ วิริยา/ ศรีคอนชัย	ออกตรวจ
นางดาวเรือง ปันตา / ศรีคอนชัย	ปฏิบัติหน้าที่ประจำสถานี
นางวิไล วงศ์น้อย/ท่าข้าม	ปฏิบัติหน้าที่ประจำสถานี
นางสำเนียง ปันกิมล / ท่าข้าม	ปฏิบัติหน้าที่ประจำสถานี

(2.2) เวทีการเรียนรู้ ระบบยุติธรรมชุมชน

ระหว่างการลงพื้นที่วิจัย ชุมชนบ้านกาศมีปรากฏการณ์ความขัดแย้งเกิดขึ้นตามธรรมชาติสองเรื่อง คือ

(2.2.1) เรื่องแรก ความขัดแย้งในการจัดการป่าชุมชนระหว่างชุมชนบ้านแพะและบ้านแม่หาร สาเหตุสืบเนื่องมาจากบางครั้ง ราษฎรจากบ้านแพะลักลอบเข้าไปตัดไม้ในป่าชุมชนในเขตของบ้านแม่หารทั้งที่มีข้อตกลงการจัดการป่าชุมชนก่อนแล้วว่าห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ ด้วยวัฒนธรรมที่มีการปรึกษาหารือกันในหมู่บ้านมาก่อน เรื่องที่พิพาทดังกล่าวจึงนำไปสู่การปรึกษาหารือกับผู้นำชุมชนและผู้อาวุโสในหมู่บ้าน นำไปสู่การนำความไปปรึกษาเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยเมื่อต้นเดือนมิถุนายน 2551 ผู้นำหมู่บ้านได้นำความมาปรึกษากับ ค.ต.สิมานนท์ โภธิสุวรรณ หัวหน้าตำรวจชุมชนบ้านกาศ และต่อมา ค.ต.สิมานนท์ โภธิสุวรรณ พร้อมกับตำรวจชุมชนสัมพันธ์ได้นัดผู้แทนชุมชนทั้งสองรวม 22 คน เจรจาตามกรอบแนวทางการกระบวนการยุติธรรม

ชุมชนสร้างความสมานฉันท์ เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน 2551 ที่บ้านผู้ใหญ่บ้านแม่หาร จนได้ข้อยุติในระดับหนึ่งว่าต้องปฏิบัติตามกฎของหมู่บ้านที่วางไว้แล้ว ไม่ควรละเมิด การตัดไม้ทำได้ตามความจำเป็นซึ่งมีกฎวางไว้แล้วว่าควรอยู่เฉพาะในเขตหมู่บ้านของตนเอง ความเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นการนำประเด็นความขัดแย้งไปสู่การจัดการเพื่อเสริมสร้าง รื้อฟื้นการจัดการตนเองในชุมชนได้

(2.2.2) เรื่องที่สอง ความขัดแย้งในเรื่องแนวเขตของหมู่บ้านแม่หารกับบ้านแพะ เรื่องดังกล่าวสืบเนื่องมาจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาสมิโครงการพัฒนาให้แก่บ้านแพะและบ้านแม่หาร โดยมีเงื่อนไขว่าหมู่บ้านทั้งสองต้องมีแนวเขตหมู่บ้านที่ชัดเจน จนกระทั่งในวันที่ 21 สิงหาคม 2551 ราษฎรของทั้งสองหมู่บ้านจึงได้มานัดพบกันที่ชายป่าเพื่อเจรจากัน ผู้วิจัยพร้อมกับ ค.ต.เสวต ปินตา นักวิจัยชุมชน ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาสมิ และผู้สื่อข่าวสถานีวิทยุโทรทัศน์มีกองทัพบก ช่อง 5 ได้ไปร่วมสังเกตการณ์ และบันทึกภาพไว้ โดยมีเจ้าหน้าที่ตำรวจสายตรวจมารักษาความสงบ ในวันดังกล่าวราษฎรทั้งสองหมู่บ้านถกเถียงกันและยังไม่ได้ข้อยุติว่าพื้นที่ของแต่ละหมู่บ้านควรแบ่งเขตกันตรงจุดใด เนื่องจากว่าเป็นการทับซ้อนของพื้นที่ทำกินของราษฎรในหมู่บ้าน การแบ่งเขตแดนที่ชัดเจนจะทำให้ราษฎรฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียพื้นที่ทำกินไป ในวันดังกล่าวอากาศร้อน และราษฎรทั้งสองหมู่บ้านต่างพากันมาจำนวนมาก ทำให้บรรยากาศการเจรจาเต็มไปด้วยความไม่เป็นมิตรและถกเถียงกัน (รายละเอียดปรากฏตามผนวก)

เมื่อผ่านการรู้จักตนเองในเวทีแรกแล้ว ผู้วิจัยจึงได้หยิบยกประเด็นนี้ ขยายผลไปสู่เวทีการเรียนรู้ระบบยุติธรรมชุมชน โดยได้ยกระดับปัญหาขึ้นไปสู่เวทีในระดับตำบลเนื่องจากเป็นกรณีพิพาทระหว่างหมู่บ้าน ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้จัดเวทีเรียนรู้ระบบยุติธรรมชุมชนขึ้นที่อาคารใฝ่เรียน โรงเรียนแม่สะเรียงบริพัตรศึกษา โดยมีแกนนำชุมชนจาก 10 หมู่บ้าน รวม 274 คน มาร่วมงาน การจัดเวทีการเรียนรู้ในวันดังกล่าวมี นายโสรัจจ์ ปวงคำคง และ พ.ต.ท.สานิตย์ จันทร์ดี รองผู้กำกับการฝ่ายป้องกันปราบปราม สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียงเป็นวิทยากร และมี ค.ต.เสวต ปินตา เป็นผู้ดำเนินรายการ ก่อนที่จะมีการไต่ถามข้อพิพาทจากปรากฏการณ์จริงเรื่องเขตแดนของหมู่บ้าน พ.ต.ท.สานิตย์ จันทร์ดี ได้บรรยายหลักการไต่ถามข้อพิพาทก่อนเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจแก่ชาวบ้าน หลักการที่นำเสนอมีความตอนหนึ่งว่า

“เรื่องการประนีประนอมข้อพิพาทนั้น ทางราชการได้วางข้อบังคับกระทรวงมหาดไทย ว่าด้วยการปฏิบัติงานประนีประนอมข้อพิพาทของคณะกรรมการหมู่บ้าน พ.ศ. 2530 ออกตามความในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 คณะกรรมการหมู่บ้านจะประนีประนอมข้อพิพาทได้เมื่อเป็นข้อพิพาทเกี่ยวกับความแพ่งหรือความอาญาที่เป็นความผิดอันยอมความได้ คู่กรณีทั้งสองฝ่ายตกลงให้คณะกรรมการหมู่บ้านประนีประนอมข้อพิพาท และข้อพิพาทดังกล่าวเกิดขึ้นในหมู่บ้านหรือคู่กรณีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในหมู่บ้าน

เมื่อมีข้อพิพาทเกิดขึ้นฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดหรือทั้งสองฝ่ายประสงค์จะให้ข้อพิพาทนั้นยุติลงในระดับหมู่บ้าน ก็ให้แจ้งผู้ใหญ่บ้านทราบ นัดหมายมาทำการประนีประนอมข้อพิพาทโดยไม่ชักช้า คณะกรรมการหมู่บ้านจะมอบหมายให้กรรมการไม่น้อยกว่าสองคนดำเนินการแทนก็ได้ วิธีการประนีประนอมข้อพิพาทให้คณะกรรมการหมู่บ้านดำเนินการ โดย สอบถามข้อเท็จจริงจากคู่กรณีและบุคคลอื่นที่เห็นว่าเกี่ยวข้องกับข้อพิพาท เชิญผู้ที่เกี่ยวข้องมา สอบถามข้อเท็จจริงในกรณีที่จำเป็น ตรวจสอบเอกสาร หรือวัตถุหรือสถานที่ที่เกี่ยวข้องตามความยินยอมของเจ้าของหรือผู้ครอบครอง

การประนีประนอมข้อพิพาทให้ทำที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน หรือสถานที่อื่นตามที่คณะกรรมการหมู่บ้านเห็นสมควร เมื่อคณะกรรมการหมู่บ้านได้ข้อเท็จจริงจากคู่กรณี หรือพยานบุคคลหรือพยานเอกสารให้ประนีประนอมข้อพิพาทโดยอาศัยหลักกฎหมาย หรือจารีตประเพณีแห่งท้องถิ่นซึ่งไม่ขัดต่อกฎหมาย หากตกลงกันไม่ได้ ให้ยุติการประนีประนอมข้อพิพาทนั้น และแจ้งให้คู่กรณีทราบ กรณีตกลงประนีประนอมกันได้ ให้ทำสัญญาประนีประนอมยอมความ 4 ฉบับ ให้นายอำเภอ ปลัดอำเภอ ข้าราชการตำรวจตั้งแต่ร้อยตำรวจตรี และพนักงานอัยการให้คำแนะนำปรึกษา ตลอดจนให้ความรู้แก่คณะกรรมการหมู่บ้านในเขตท้องที่”

ภายหลังการซักถาม ผู้ดำเนินรายการได้ฉายภาพข่าวจากสถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง 5 บันทึกเหตุการณ์กรณีพิพาทเมื่อวันที่ 21 สิงหาคม 2551 ให้ผู้เข้าร่วมเวทีการเรียนรู้รับชม เมื่อจบแล้วได้เชิญตัวแทนของชุมชนบ้านแพะ และบ้านแม่หาร คู่กรณีพิพาทมาพูดคุยกันบนเวทีถึงแนวทางการแก้ไข จากการเรียนรู้ในวันดังกล่าว ชุมชนได้บทเรียนว่าตั้งแต่โบราณมา หมู่บ้านไม่จำเป็นต้องมีแนวเขต การแบ่งเป็นหมู่บ้านไม่ควรเป็นการแบ่งแยกพี่น้องกัน บางครั้งการพัฒนาแบบสมัยใหม่ได้สร้างปัญหาให้แก่ชุมชน อยากรู้ก็ตามเมื่อเกิดความไม่เข้าใจกัน ควรนำเรื่องไปปรึกษาผู้อาวุโสของหมู่บ้านเพื่อหาทางออก นัดหมายเจรจากันหาทางยุติปัญหาก่อนที่จะลุกลามต่อไป ผลการศึกษาจากเวทีการเรียนรู้ครั้งนี้ ชุมชนได้สำนึกในการเปรียบเทียบกับเหตุการณ์เมื่อครั้งก่อนว่าหากเกิดปัญหาสามารถพูดคุยกันได้ แต่ระบบกฎหมายบ้านเมืองทำให้เกิดความบาดหมางกันมากขึ้น ทั้งที่เป็นเพื่อนบ้านใกล้เคียงกัน ดังนั้น กรณีเช่นนี้การจัดการแบบดั้งเดิมย่อมดีกว่า เพราะเป็นคนบ้านเดียวกัน เป็นพี่น้องกัน เรื่องยุติลงได้อย่างสมานฉันท์ย่อมนำมาซึ่งความสงบ แต่ในเรื่องที่เป็นความเดือดร้อนเป็นภัยอันตรายต่อชุมชนต้องให้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองเป็นผู้จัดการ โดยชุมชนจะช่วย เหลือคอยสอดส่องให้ เวทีเรียนรู้ในวันนี้จึงเป็นการเริ่มกลับเข้าไปสู่ระบบยุติธรรมชุมชนตามที่เคยมีมาก่อน

(2.3) สรุป

การแก้ไขความขัดแย้งที่ทำอยู่ในอดีตคือการใช้คนกลาง อาจเป็นผู้นำหมู่บ้านหรือญาติพี่น้องเป็นผู้จัดการ ชาวกระเหรี่ยงนิยมให้กบโจหรือผู้นำทางจิตวิญญาณ

เป็นผู้ใกล้เคียง แต่การแก้ไขความขัดแย้งที่ทำอยู่ในปัจจุบันคือการไปพบตำรวจ และใช้สิทธิทางศาล จากการให้ชุมชนเปลี่ยนบทบาทตนเองในเวทีการเรียนรู้เวทีนี้ ด้วยการให้ชุมชนสวมบทบาทตำรวจ ทำให้ชุมชนเริ่มกลับมาดูแลตนเองมากขึ้น รวมทั้งได้เรียนรู้การแก้ปัญหาความขัดแย้งที่ซ่อนตัวอยู่ในหมู่บ้านจากเหตุการณ์จริงเรื่องเขตแดนหมู่บ้านและเรื่องการลักลอบตัดไม้ในป่าชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ระบบยุติธรรมชุมชนอย่างรวดเร็ว ปรากฏการณ์ดังกล่าวให้บทเรียนแก่ทั้งตำรวจและชุมชนว่า ความเรียบร้อยของบ้านเมืองเป็นเรื่องต้องเดินไปด้วยกัน

(2.4) การวิจารณ์

บริบทของชุมชนบ้านกาศในปัจจุบัน มิได้แตกต่างไปจากหมู่บ้านทั่วไปในสังคมไทย ที่แวดล้อมไปด้วยการจัดระเบียบจากรัฐอย่างรอบด้าน เสมือนถูกคุมโดยสิ้นเชิงโดยชนชั้นปกครอง กลุ่มผลประโยชน์และข้าราชการ จนบ่มเพาะกรอบจำกัดชุมชนเคยชินการพึ่งพารัฐท่ามกลางแรงยึดเหนี่ยวเชิงสังคมที่ลดน้อยลง การลุกขึ้นมาจับกุมผู้ลักลอบตัดไม้ครั้งนี้มิได้มีความหมายเพียงเพื่อทำหน้าที่ตำรวจบ้านตามความมุ่งหมายของสำนักงานตำรวจแห่งชาติเท่านั้น แต่ชี้ให้เห็นอย่างมีพลังว่า ชุมชนมีบทบาทอย่างสำคัญในการปกป้องรักษาผืนป่าของตนเอง กล่าวได้ว่าชุมชนเรียนรู้บทบาทตำรวจ ตามปรัชญาพื้นฐาน ตำรวจคือประชาชนและประชาชนคือตำรวจ ซึ่งเป็นบทบาทของชุมชนที่มีมาแต่เดิม อันเป็นการปฏิบัติที่สอดคล้องกับกลไกทางสังคมของกฎหมายที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

บทเรียนจากเวทีการเรียนรู้เวทีนี้ทำให้ชุมชนบ้านกาศเรียนรู้การจัดการตนเองที่เป็นระบบยุติธรรมชุมชนได้อย่างรวดเร็วว่า ชุมชนมีการจัดการตนเองแบบดั้งเดิมตามจารีตประเพณีอยู่แล้ว หากหรือฟื้นขึ้นมาช่วยทำให้แก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้ดีกว่าการพึ่งพาฝ่ายตำรวจหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ การเรียนรู้ถึงความสำคัญของความสามัคคีในชุมชนทำให้ชุมชนบ้านกาศรู้จักการพึ่งตนเองมากขึ้น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจเคลื่อนที่จากรัฐไปสู่ชุมชนมากขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของอัมณฑ พูบำรุง (2529) ที่ศึกษาพบว่าคนที่ผู้คนมีคุณธรรมสำคัญ อาทิ ความเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่และความรักฉันทพี่น้อง ความสามัคคีในชุมชนทำให้ชุมชนมีความสงบสุข

(3) เวทีที่ 3 การประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชน

จากเวทีการเรียนรู้เวทีที่ 1 ถึงเวทีที่ 2 ด้วยกระบวนการที่ต่อเนื่องกัน ทำให้ชุมชนหันกลับมาคิดถึงการจัดการตนเองตามศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ รูปธรรมการจัดการตนเองคือการรวมตัวเป็นกลุ่มต่าง ๆ ตามแรงบันดาลใจ อย่างไรก็ตาม แม้การเกิดขึ้นของกลุ่มต่าง ๆ จะบ่งบอกถึงแนวโน้มความเข้มแข็งของชุมชน แต่ยังคงขาดความแน่นแฟ้น ดังนั้น ผู้วิจัยได้จัดเวทีการเรียนรู้ระดับตำบลอีก 2 เวที คือ เวทีแรก การเขียนแผนแม่บทชุมชน และเวทีที่สอง การประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชน เพื่อสร้างการเรียนรู้แก่ชุมชนตามกระบวนการดังนี้

(3.1) เวทีแรก การเขียนแผนแม่บทชุมชน

ผู้วิจัยได้จัดเวทีการเขียนแผนแม่บทชุมชนขึ้น มีผู้เข้าร่วมประชุม 111 คน และเชิญผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง คือ คุณปราณี วงศ์ใหญ่ เจ้าหน้าที่สาธารณสุขอำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา ที่มีประสบการณ์ร่วมทำประชาพิชัยในบ้านฮวก อำเภอภูซาง จนเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่พึ่งตนเองได้มาเป็นวิทยากรแนะนำการเขียนแผนแม่บทชุมชนว่า การทำแผนที่ดีทำอย่างไร ควรวางยุทธศาสตร์ของตำบลอย่างไร แผนย่อยประกอบไปด้วยแผนอะไรบ้าง เช่น แผนการผลิตเพื่อทดแทนการซื้อจากตลาด แผนการลด ละ เลิกอบายมุขและสิ่งเสพติด แผนการส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันและดูแลรักษาสุขภาพชุมชน แผนการส่งเสริมสิ่งแวดล้อม เช่น การทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ แผนการลดรายจ่ายด้วยการผลิตเอง แผนการสร้างสวัสดิการชุมชน โดยมี ค.ศ.เสวต ปินตา เป็นผู้ดำเนินรายการ วิทยากรได้สรุปแนวทางการจัดทำเอกสารประกอบแผนแม่บทว่า

“แผนแม่บท ชุมชนควรมีรายละเอียดเริ่มจาก วิสัยทัศน์ของแผน เป้าหมายของแผน การวิเคราะห์ข้อมูล การทำแผน แผนงาน/โครงการในแผนแม่บท ที่มาและรายละเอียดของแต่ละกลุ่ม/แผนงาน/โครงการ คณะกรรมการแผนแม่บท การดำเนินงานต่อไป ปัญหาและอุปสรรคในการทำแผนแม่บท และประโยชน์จากการทำแผนแม่บท”

ในเวทีนี้ ชุมชนมีกิจกรรมการมีส่วนร่วมด้วยการซักถามการประกอบวิสาหกิจชุมชนที่บ้านฮวกดำเนินการโดยเฉพาะการผลิตน้ำดื่ม การเรียนรู้ทำให้ชุมชนมีการบ้านกลับไปสองประเด็น คือ การประชุมในหมู่บ้านเพื่อวางแผนแม่บทชุมชนใช้เป็นแนวทางการจัดการกับเงินงบประมาณ โครงการเอสเอ็มแอลที่รัฐบาลอุดหนุนมาให้ตามนโยบายการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน และการตั้งคณะกรรมการระดับหมู่บ้านขึ้นมาพิจารณาถ่วงถ่วงแผนแม่บทชุมชน โดยแต่ละหมู่บ้านต้องไปจัดเวทีการเรียนรู้หรือการทำประชาคมภายในหมู่บ้านตนเอง พิจารณาจัดกลุ่มแผนงาน/โครงการให้รอบคอบ สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน จากนั้นสรุปข้อมูลเพื่อนำมาเสนอต่อเวทีประชาพิจารณ์

(3.2) เวทีที่สอง การประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชน

ผู้วิจัยได้นัดหมายชุมชนทั้ง 10 หมู่บ้าน มารวมตัวกันที่ศาลาเอนกประสงค์บ้านแม่หาร จัดเวทีการประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชนขึ้นเมื่อวันที่ 23 มกราคม 2552 โดยมี ค.ศ. เสวต ปินตา และนายปณิธิ บุญสา เป็นผู้ดำเนินรายการ เชิญหน่วยงานราชการในพื้นที่ ผู้นำทางศาสนาและสื่อมวลชนมาเป็นสักขีพยานดังนี้

ตาราง 39 หน่วยงานสังกัดพยานในเวทีประชาพิจารณ์แผนแม่บท

สังกัดพยาน	หน่วยงาน
พระครูอนุศาสนถาวรคุณเจ้าคณะอำเภอ	วัดสิทธิมงคล
พระครูอนุคุณบุญกิจ	วัดชัยลาภวัดชัยลาภ
เจ้าคณะตำบลแม่สะเรียง เขต 2	วัดท่าข้ามเหนือ
พระครูอนุสนธิ์วรกิตต์	
เจ้าคณะตำบลกิตติมศักดิ์	
พระครูอนุวัตรศาสนกิจ	
รองเจ้าคณะอำเภอแม่สะเรียง	
พ.ต.ท.सानิตย์ จันทร์ดี รอง ผกก. (ป.)	สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง
นายอุทิศ อำไพภักดิ์	สำนักงานเกษตรอำเภอแม่สะเรียง
นายสมยศ จันทร์สมบัติ	
นายเจริญ แหวนเพชร	สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอแม่สะเรียง
นายศักดิ์นิรันดร์ จันทร์เป็ง	
นายสาโรช คปะปะนา	
สุกัลยา บัวงาม	หนังสือพิมพ์เคลนิวิสต์
จรินทร์ คุณวัติ	ผู้สื่อข่าว ททบ.5
โสรัจจ์ ปวงคำคง	สำนักงานสาธารณสุขอำเภอแม่สะเรียง
นายสิทธิเวช วิจิตร	
นายวีรพันธ์ กังวาลไพโร	
นายสมคิด ลาภชูทรัพย์ รองนายก อบต.	อบต.บ้านกาศ
อภิรดี คิชฐ์ปาน	มูลนิธิศุภนิมิต สาขาแม่สะเรียง
ปณิธิ บุญสา	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น (สกว.แม่ใจ)
รวม 18 นาย	13 หน่วยงาน

ในเวทีดังกล่าวผู้แทนแต่ละชุมชนได้นำเสนอแผนแม่บทชุมชนของตนเองโดยเป็นการเสนอโครงการเพื่อยกระดับโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนไปสู่การปฏิบัติด้วยการแก้ไขปัญหาที่สาเหตุ เวทีการเรียนรู้ได้ประชาพิจารณ์เห็นพ้องกันว่าโครงการลด

เหล่าเหมาะสมกับการสร้างความสงบในชุมชนมากที่สุด ควรที่แต่ละชุมชนยึดถือปฏิบัติ ในตอนหนึ่งเจ้าคณะอำเภอแม่สะเรียงได้อุทิศโมทนาที่เห็นว่าชุมชนตำบลบ้านกาศได้ประกาศอย่างกล้าหาญต่อหน้าที่ประชุมว่า ต่อแต่นี้ไปหากมีปัญหาชุมชนซึ่งหมองใจจะพบปะพูดคุยจากกันก่อน หากมีงานศพจะร่วมแรงร่วมใจคเหล่า และได้ร่วมกันลงมติเห็นชอบเสมือนได้ทำประชาพิจารณ์รับฟังความเห็นของแต่ละฝ่าย มีเจตจำนงทางการเมืองระดับท้องถิ่นร่วมกันในการปกครองตนเอง ยึดมั่นเป็นธรรมเนียมของชุมชนที่จะร่วมกันฟังตนเองทั้งในเรื่องการทำมาหากินและการจัดการปัญหาต่างๆที่เป็นความเดือดร้อนในชุมชน ปัญหาข้อพิพาทความขัดแย้ง การรักษาความเรียบร้อยของหมู่บ้านก็จะนำมาพูดคุยกันเองในหมู่บ้านก่อน หากแก้ไขได้จะจัดการเอง หากเกินกว่ากำลังจะแจ้งให้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองเป็นผู้ดำเนินการต่อไป จากนั้นที่ประชุมได้ผลัดเปลี่ยนกันนำเสนอแผนแม่บทชุมชนของแต่ละหมู่บ้านมีรายละเอียดดังนี้

ตาราง 40 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากเวทีการประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชน

หมู่บ้าน	จำนวนผู้เข้าร่วม เวทีเรียนรู้	แผนงาน/โครงการ
สบหาร	21	โครงการลดเหล้างานศพ โครงการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ 1 กิโลเมตร
แม่หาร	75	อนุรักษ์ป่า อนุรักษ์เอื้องแซะ พัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กลุ่มเฟอร์นิเจอร์เศษไม้ โครงการลดเหล้างานศพ โครงการวิจัยไร่อาร (จากการทำไร่เลื่อนลอยเป็นไร่อาร)
แม่ด้อยเหนือ	18	โครงการอนุรักษ์ป่า 4 แห่ง (ป่าชุมชนบ้านเหนือ ป่าห้วยริน ป่าสุสานหมู่บ้าน ป่าขุนห้วยผีเสื้อ) โครงการอนุรักษ์ปลา ตั้งแต่หน้าสบห้วยใจ ถึงสบห้วยยาว โครงการอิฐบลี้ออก และโครงการลดเหล้างานศพ
พะมอลอ	18	โครงการพัฒนาโฮมสเตย์ ป่าชุมชน โครงการอนุรักษ์ปลาล้ำห้วย โครงการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน
ป่าหมาก	33	โครงการลดเหล้างานศพ โครงการฟื้นฟูการใช้ควายไถนา (ตั้งโรงเรียนสอนการใช้ควายไถนา) โครงการปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ
แม่ด้อยใต้	15	โครงการนำหมักชีวภาพล้างถ้วยชาม โครงการลดเหล้างานศพ โครงการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ตาราง 40 (ต่อ)

หมู่บ้าน	จำนวนผู้เข้าร่วม เวทีเรียนรู้	แผนงาน/โครงการ
แพะ	24	โครงการพัฒนากลุ่มออมทรัพย์ โครงการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ห้วยกูด โครงการลดเหล้างานศพ
ศรีดอนชัย	15	โครงการอนุรักษ์ป่าตั้งแต่สะพานน้ำขวมถึงฝายชลประทาน โครงการลดเหล้างานศพ
ท่าข้าม	24	โครงการลดเหล้างานศพ
ห้วยหลวง	12	โครงการลดเหล้างานศพ โครงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
รวม	255	28 แผนงาน/โครงการ

ในขั้นสุดท้าย เวทีการเรียนรู้ได้วางแผนแม่บทชุมชนบ้านกาศ
แบ่งเป็นสองด้านคือ แผนงานด้านสังคมและแผนงานด้านเศรษฐกิจ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 41 แผนแม่บทชุมชนตำบลบ้านกาศ

แผนงานด้านสังคม	แผนงานด้านเศรษฐกิจ
โครงการลดเหล้างานศพ	โครงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โครงการจัดการป่าชุมชน โครงการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ(ปลา) โครงการฟื้นฟูการใช้ควายไถนา (ตั้งโรงเรียน สอนการใช้ควายไถนา) โครงการปฎิอินทรีย์ชีวภาพ น้ำหนักชีวภาพ โครงการอิฐบล็อก โครงการพัฒนาโฮมสเตย์ ผลิตภัณฑ์ชุมชน โครงการอนุรักษ์เอื้องแซะ โครงการวิจัยไร่ถาวร
เน้น โครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชน	เน้นหลักความพอเพียง

(3.3) สรุป

ผลจากการประชาพิจารณ์ทำให้ชุมชนบ้านกาศได้ประกาศใช้แผนแม่บทชุมชนประกอบด้วยแผนการผลิตเพื่อทดแทนการซื้อจากตลาด คือ การผลิตอิฐบล็อก โครงการนำหนักชีวภาพ แผนการรักษาสิ่งแวดล้อม คือ การผลิตปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ การอนุรักษ์ป่า และการอนุรักษ์ปลาในลำน้ำยม โครงการฟื้นฟูการใช้ควายไถนาของบ้านป่าหมาก แผนการออมด้วยการพัฒนากลุ่มออมทรัพย์ แผนการลด ละเลิกอบายมุขและสิ่งเสพติด ด้วยโครงการลดเหล้างานศพ ที่ได้ปฏิบัติตามโครงการไปแล้วแห่งแรกที่บ้านห้วยหลวง แผนแม่บทชุมชนบ้านกาศจึงแบ่งเป็นสองแผนงานใหญ่ๆคือ แผนงานด้านสังคมเน้นไปที่โครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชน ส่วนแผนงานด้านเศรษฐกิจ เน้นไปที่ความพอเพียง

(3.4) การวิจารณ์

กระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านมาส่งผลให้ชุมชนเกิดความคิดในการวางแผนแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน แต่กระบวนการดังกล่าวยังเป็นการทำเฉพาะกลุ่มคณะกรรมการ ทำให้ยังไม่มีพลังเพียงพอในการขับเคลื่อนแผนแม่บทชุมชน ซึ่งเป็นโครงการสาธารณะที่ต้องการความร่วมมือจากทุกส่วนในชุมชน ที่สำคัญคือการขาดจิตวิญญาณของแผนแม่บทชุมชน หรือนัยหนึ่งขาดเจตจำนงร่วมกันและอาจไม่เชื่อมโยงกันเป็นภาพในระดับตำบลว่าชุมชนจะมีแผนการจัดการของแต่ละฝ่ายอย่างไร ดังนั้น การหยิบยกแผนแม่บทชุมชนเข้าสู่กระบวนการประชาพิจารณ์ (public hearing) ในเวทีการเรียนรู้ระดับตำบลที่มีบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ มีสักขีพยาน มีการปรึกษาหารือกันจะทำให้เกิดความแน่นแฟ้น (highly integrated) ในระดับหมู่บ้านและตำบลและขยายผลสำเร็จของงาน (making outcomes matter) ออกไปสู่ผลให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนอย่างกว้างขวาง (all stakeholders participation) เพื่อร่วมกันขับเคลื่อนแผนแม่บทชุมชนต่อไป นัยสำคัญของกรวางแผนแม่บทชุมชนจึงเป็นการสร้างเจตจำนงทางการเมืองร่วมกัน (political will) เพื่อให้เกิดการยอมรับ (consent) แผนแม่บทชุมชนนำไปสู่การปฏิบัติ แตกต่างไปจากการเขียนโครงการเพื่อตอบสนองการพัฒนาของภาครัฐที่เลขกระบวนการให้ชุมชนแสดงเจตจำนงร่วมกันในการวางแผนตั้งแต่ต้น การสร้างการยอมรับในแผนด้วยการประชาคมตามวิธีการของภาครัฐนั้นไม่ต่อเนื่องกับแผนแม่บทของชุมชน แต่เป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดจากการเขียนโครงการด้วยผู้นำ คณะกรรมการหมู่บ้านเพียงไม่กี่คนเพื่อรองรับงบประมาณที่ราชการส่งมา แผนโครงการดังกล่าวจึงขาดพลังในการขับเคลื่อนและขาดความยั่งยืน

มีข้อสังเกตว่าทุกหมู่บ้านจะทำโครงการลดเหล้างานศพ วิธีคิดดังกล่าวนี้มีความเป็นมาจากเวทีการเรียนรู้ฐานที่บ้านปางจำปี โดยชุมชนเห็นพ้องกันว่าปัญหาความไม่เรียบร้อยส่วนใหญ่มาจากการดื่มสุรา เพื่อตัดต้นตอของปัญหาจึงควรมีการลดเหล้า โดยเริ่ม

จากงานศพก่อน เนื่องจากตามงานศพต่างๆมีการเลี้ยงเหล้าเป็นที่สิ้นเปลืองมาก สะท้อนให้เห็นว่าปัญหาดังกล่าวนี้มีพลังทางศีลธรรมหนุนหลังอยู่ จึงเกิดการขยายประเด็นไปได้อย่างรวดเร็ว การลดเหล้างานศพจึงเป็นกฎที่เกิดขึ้นคล้ายดังกฎหมายธรรมชาติที่มีแรงจูงใจทางศีลธรรม (moral incentive) เป็นกฎเกณฑ์บังคับอยู่ เป็นการรื้อฟื้นการจัดการตนเองที่เคยมีมาก่อนและอ่อนแอลงไปให้กลับเข้มแข็งขึ้นมาอีก นอกจากนี้ในการจัดงานศพ ค่าใช้จ่ายของเจ้าภาพจะสูงมาก โดยเฉพาะค่าจัดเลี้ยงสุราอาหารแก่แขกที่มาร่วมงาน หากมีข้อตกลงร่วมกันในชุมชนว่าจะงดการเลี้ยงเหล้าในงานศพย่อมช่วยให้เจ้าภาพประหยัดค่าใช้จ่ายไปได้มาก โครงการนี้เริ่มเป็นแห่งแรกที่บ้านห้วยหลวงซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีวิสาหกิจสุรากลั่น คล้ายคลึงกับบ่อเกิดของกฎหมายในระบบ common law ที่เริ่มต้นจากมีปัญหาเกิดขึ้นแล้วจึงเกิดการสร้างกฎเกณฑ์เฉพาะขึ้นมาเพื่อใช้สำหรับกรณีนั้น จึงมีความยืดหยุ่นสูง เพราะเป็นการนำประเด็นที่เกี่ยวข้องมาสร้างเป็นกฎระเบียบที่ใช้บังคับ เหมาะสมกับความสัมพันธ์ในระดับชุมชนที่คลี่คลายพัฒนาขึ้นตั้งการเกิดขึ้นของพระวินัยในพุทธศาสนา กล่าวได้ว่าโครงการลดเหล้างานศพนับเป็นประโยชน์ที่จับต้องได้ (tangible benefit) ของกระบวนการประชาธิปไตย

6.3 ผลลัพธ์ของการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนโดยใช้กระบวนการประชาธิปไตยผสมผสานกลไกทางสังคมของกฎหมาย

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมมีดังนี้

6.3.1 ผลลัพธ์ของโครงการ

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเพื่อประเมินผลลัพธ์โครงการวิจัยว่าการใช้กระบวนการประชาธิปไตยผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมายทำให้เกิดรูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสมขึ้นหรือไม่ หากเกิดขึ้น มีปัจจัยใดทำให้เกิดขึ้น ผลการวิเคราะห์ข้อมูลมี 2 ส่วน คือ ส่วนแรก ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของกลไกทางสังคมของกฎหมาย ส่วนที่สองเป็นผลการวิเคราะห์ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านกาศ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(1) ผลการวิเคราะห์ข้อมูลกลไกทางสังคมของกฎหมาย

(1.1) ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของฝ่ายตำรวจ

ผู้วิจัยได้จัดสนทนากลุ่มตำรวจ ผู้เชี่ยวชาญประกอบด้วย พ.ต.ท.วุฒิชัย กลิ่นสิงห์ และ ร.ต.ท.ปรัชญา ทิศา ตัวแทนพนักงานสอบสวน พ.ต.ท.सानิตย์ จันทร์ดี รอง ผกก.ปป. ค.ต.วชิรินทร์ สุรินทร์ และ ค.ต.สิมานนท์ โพธิ์สุวรรณ ตัวแทนตำรวจงานป้องกันปราบปราม ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่าโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนว่าส่งผลให้คดียุติลงได้ในระดับชุมชนได้มากขึ้น ไม่จำเป็นต้องใช้สิทธิทางศาลตามแบบกฎหมายสมัยใหม่ในขณะที่

ผู้เสียหายมีความพอใจ และลดปริมาณงานของกระบวนการยุติธรรมลงได้มาก รูปธรรมปรากฏตามที่พนักงานสอบสวนได้สะท้อนต่อผู้วิจัยว่า

“โครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนช่วยลดงานของพนักงานสอบสวนลงไปมาก ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องมาหาตำรวจทุกเรื่อง เรื่องเล็กน้อยที่เกิดในชุมชนบ้านกาจบลงที่สถานีตำรวจชุมชนบ้านกาจ การรับแจ้งคดีที่สถานีตำรวจลดลงไป เรื่องที่ร้ายแรงก็สามารถยุติได้อย่างรวดเร็ว ประหยัดทั้งเวลาทั้งค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่ชัดเจนคือระหว่างโครงการ มีคดีขับรถจักรยานยนต์ชนคนตาย เหตุเกิดพื้นที่ตำบลบ้านกาจเมื่อเดือนพฤศจิกายน 2551 มีการเจรจาชดเชยค่าเสียหายแก่ฝ่ายผู้ตายจนเป็นที่พอใจได้อย่างรวดเร็ว ตกลงกันในชั้นพนักงานสอบสวนโดยไม่จำเป็นต้องให้ผู้เสียหายไปฟ้องเรียกค่าเสียหายในชั้นศาล ผู้ประสานงานใกล้ชิดเรื่องนี้ระหว่างพนักงานสอบสวนและผู้เสียหายคือนายวีรพันธ์ กังวาลไพร ซึ่งเป็นนักวิจัยชุมชนตามโครงการนี้”

สำหรับความจำเป็นในการออกกฎหมายใหม่เพื่อรองรับแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชน โดยเฉพาะกฎหมายการใกล้ชิดข้อพิพาทในชั้นพนักงานสอบสวน พนักงานสอบสวนซึ่งเป็นผู้ใช้กฎหมายโดยตรงเห็นพ้องกันว่า

“ไม่จำเป็นต้องมีกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องนี้ กฎหมายและระเบียบเท่าที่มีอยู่ขณะนี้เพียงพอแล้วสำหรับการยุติคดีชั้นพนักงานสอบสวน สำคัญอยู่ที่วิธีการปฏิบัติ กฎหมายที่รองรับโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนได้คือ อำนาจการจับกุมของราษฎรคดีความผิดยอมความได้ การลงบันทึกประจำวันไว้ก็เพียงพอต่อการเป็นหลักฐานแล้ว”

ส่วนงานป้องกันปราบปราม โดยเฉพาะในด้านการชุมชนสัมพันธ์นั้น กลุ่มผู้เชี่ยวชาญได้กล่าวถึงผลลัพธ์ของโครงการว่า

“โครงการวิจัยเรื่องนี้ช่วยปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตวิธีปฏิบัติของฝ่ายตำรวจไปพร้อมกับชาวบ้าน งานชุมชนสัมพันธ์ของตำรวจต้องเปลี่ยนวิธีการจากการฝึกรบ การเข้าไปยกเครื่องกิจกรรมให้ชุมชนปฏิบัติ ควรเปลี่ยนเป็นกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนตามแนวทางของโครงการนี้จะได้ผลยิ่งยไปกว่า หากตำรวจทำแบบเดิมจะได้เพียงความร่วมมือจากประชาชนในการแจ้งเหตุ การร่วมกันทำงานในบางเรื่องเท่านั้น แต่การะต่างๆยังอยู่ที่ตำรวจเช่นเดิม ประสิทธิภาพย่อมน้อยกว่าการปฏิบัติตามแนวทางโครงการยุติธรรมชุมชนนี้ ดังกรณีเหตุชาวบ้านพบเห็นต่างดาวชาวพม่าหลบหนีเข้ามาจับจ้าง หลบซ่อนในป่าละเมาะจะบอกตำรวจให้ไปจับกุม มีการลักลอบตัดไม้ เอาซุงทำเป็นแพล่องน้ำขวม ตำรวจบ้านได้ร่วมกับตำรวจจัดกำลังไปซุ่มจับกุม... คนร้ายที่มาทำผิดในพื้นที่ชุมชนเหล่านี้ เป็นคนจากที่อื่น หากเป็นคนในพื้นที่จะเป็นเรื่องทะเลาะวิวาท ซึ่งชุมชนและสถานีตำรวจชุมชนได้ร่วมกัน ใกล้เกลี่ยขุติลงได้มากขึ้น”

ข้อมูลดังกล่าวนับเป็นบทสะท้อนจากผู้ปฏิบัติงานระดับพื้นที่ที่เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายบริหารตั้งแต่สถานีตำรวจ ไปจนถึงฝ่ายกำหนดคน โยบาย เพราะเป็นการ

ปรับเปลี่ยนวิธีการทำงาน เปลี่ยนกระบวนการที่มันไม่จำเป็นต้องใช้งบประมาณแต่อย่างใด โดยเปลี่ยนจากการถ่ายทอดความรู้เป็นกระบวนการเรียนรู้ และที่สำคัญคือ ไม่จำเป็นต้องออกกฎหมายใหม่ เนื่องจากกฎหมายบ้านเมืองที่มีอยู่เพียงพอต่อการปฏิบัติงานแล้ว

(1.2) ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของฝ่ายอัยการ ศาล ราชทัณฑ์

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์เชิงลึก อัยการจังหวัดแม่สะเรียง ศาลจังหวัดแม่สะเรียง เรือนจำอำเภอแม่สะเรียง และคุมประพฤติ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล อัยการ ศาล และราชทัณฑ์ต่างมีความเห็นสอดคล้องกันว่า

“ในฐานะที่เป็นองค์กรกระบวนการยุติธรรมในอำเภอแม่สะเรียงหน่วยหนึ่งย่อมได้รับผลจากโครงการวิจัยนี้ด้วย แต่เป็นผลในทางอ้อม การลดคดีขึ้นสู่ศาลนั้นเป็นนโยบายขององค์กรต่าง ๆ ในกระบวนการยุติธรรม เนื่องจากขณะนี้ปริมาณคดีมาก โดยอัยการเน้นการไกล่เกลี่ยคดีให้ยุติไม่ขึ้นสู่ศาล โครงการวิจัยเรื่องกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่สำรวจแม่สะเรียงดำเนินการเป็นไปในทิศทางเดียวกับโครงการประนอมข้อพิพาทของอัยการ แต่อัยการเน้นไปที่การอบรมให้ความรู้ เพื่อให้ผู้นำชุมชน ประชาชนรู้จักวิธีการจัดการปัญหาข้อพิพาทด้วยตนเอง การลดเหล้างานศพนับเป็นผลลัพธ์ที่ดีถ้าชุมชนทำได้เช่นนี้ย่อมลดปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นสาเหตุให้เกิดคดีลงไปได้มาก เมื่อชุมชนสงบคดีย่อมไม่เกิด โดยเฉพาะคดีเกี่ยวกับการจราจร รถมชนกัน มีผู้บาดเจ็บหรือตาย วิธีการนี้เป็นวิธีการเชิงสังคม ปัจจุบันได้มีกฎหมายหลายฉบับได้พยายามให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการกฎหมายมากขึ้น ดังเช่น กฎหมายความรุนแรงในครอบครัว กฎหมายคุ้มครองเด็ก แต่เป็นการดึงให้ชุมชนมีส่วนร่วมด้วยการใช้อำนาจตามกฎหมาย ขณะที่ผลของโครงการนี้เน้นไปที่การพึ่งตนเองของชุมชน ให้ชุมชนสมัครใจเอง กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักย่อมมีจุดอ่อนอยู่ ถ้าได้วิธีการแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนในแนวนี้มาช่วยย่อมทำให้เกิดความสมบูรณ์มากขึ้น และกฎหมายที่มีอยู่เพียงพอแล้วเพราะมีทั้งหลักอำนาจจับกุมของราษฎร คดียอมความได้ และกฎหมายแพ่งก็ได้ให้อำนาจศาลในการไกล่เกลี่ยคดีได้ การประนีประนอมกันก็มีแบบันที่กต่าง ๆ รวมอยู่แล้ว ”

ในส่วน of ศาล (ปทุมวดี พิชชาโชติ, 2552) มีความเห็นเพิ่มเติมว่า

“โครงการนี้สอดคล้องกับกระบวนการที่ใหม่ของศาลที่เน้นการประนอมข้อพิพาท การไกล่เกลี่ย เพื่อลดคดีสู่ศาล โครงการนี้เป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่ายและเป็นทิศทางเดียวกับนโยบายของประธานศาลฎีกาที่ให้ศาลดำเนินการทั่วประเทศ แต่ละศาลจะคัดเลือกผู้ที่มีคุณวุฒิ วิทยุฒิมาเป็นผู้ไกล่เกลี่ยประจำศาล ที่ศาลแม่สะเรียงมีผู้ไกล่เกลี่ยประจำ 5 คน การเรียนรู้ของชาวบ้านย่อมทำให้สังคมเรียบร้อยมากขึ้น บ้านเมืองน่าอยู่มากขึ้น”

ส่วนผู้บัญชาการเรือนจำจังหวัดแม่สะเรียง (ตระกูล สุจิตา, 2551) มองไปที่ชุมชนว่า “โครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนของตำรวจแม่สะเรียง ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง สอดคล้องกับงานราชทัณฑ์ตำบล ช่วยให้การพิจารณาพักการลงโทษ พ้นโทษ ส่งคนดีสู่สังคมของเรือนจำมีการรับช่วงต่อจากชุมชนในความเป็นจริงมากขึ้น”

สำหรับกรมคุมประพฤติ ผู้อำนวยการสำนักงานคุมประพฤติจังหวัดเชียงราย (อรพินธ์ สุวรรณประ, 2552) ให้สัมภาษณ์ความตอนหนึ่งว่า

“ระบบงานของกระบวนการยุติธรรมนั้น งานในเชิงหน้าที่เป็นไปตามโครงสร้าง ระเบียบ กฎหมาย แต่งงานเชิงพื้นที่ที่ต้องบูรณาการกัน ปัญหาความขัดแย้งในหมู่บ้านนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องนี้ เพราะปัจจุบันความขัดแย้งได้พัฒนาจากระดับปัจเจกเคลื่อนไปสู่สาธารณะ เป็นปัญหาของกลุ่มกับกลุ่มมากขึ้น เช่น ปัญหาการแย่งน้ำ ยุติธรรมกระแสหลักยึดหลักใครทำผิด ลงโทษ ยุติธรรมทางเลือกมองเป้าหมายไปที่คนมีปัญหา เอามาพูดคุยเยียวยา เน้นการฟื้นคืนดี แต่ยุติธรรมชุมชนมีเป้าหมายสุดท้ายคือการไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดี แผนแม่บทชุมชนตามที่ทำที่แม่สะเรียงนี้จะทำให้ชาวบ้านมีคุณภาพชีวิตที่ดีและเกิดการจัดการกันเอง เรื่องงานของคุมประพฤติจึงควรเปลี่ยนจากการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดเป็นการปฏิบัติต่อที่ชุมชน ดังนั้นพนักงานคุมประพฤติต้องให้ความสำคัญว่าคนที่ทำผิดอยู่ที่ชุมชน งานจะสำเร็จได้ต้องเน้นที่การสร้างให้ชุมชนเข้มแข็งเพื่อให้ชุมชนจัดการตนเองได้ด้วยการนำคนทำผิดเข้าไปอยู่ในจารีตประเพณีของชุมชน แต่ในทางปฏิบัติคุมประพฤติกลับใช้วิธีให้ผู้ถูกคุมประพฤติไปรายงานตัวที่สำนักงานหรือศูนย์ยุติธรรมชุมชนซึ่งไม่พ้นกระบวนการทัณฑ์เดิม เมื่อปี พ.ศ. 2549 สำนักงานคุมประพฤติภาค 5 สำนักงานคุมประพฤติจังหวัดลำพูนร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค ได้ร่วมกันพัฒนาแนวทางการสร้างระบบยุติธรรมชุมชนด้วยงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อแก้ปัญหาคดีเข้าสู่ระบบยุติธรรมมากเกินไปตามยุทธศาสตร์ ยุติธรรมถ้วนหน้า ประชาชนมีส่วนร่วม ของกระทรวงยุติธรรม ภายใต้ยุทธศาสตร์ดังกล่าวสำนักงานคุมประพฤติได้ใช้กระบวนการวิจัยเพื่อค้นหาแนวทางและดึงชุมชนเข้ามาเป็นกลไกในการดำเนินงานคุมประพฤติโดยใช้พื้นที่บ้านนากลาง บ้านปูลู บ้านโองัง จังหวัดลำพูนเป็นพื้นที่นำร่อง ในระยะเวลากว่า 2 ปี ในการทำงานด้วยการปรับกระบวนการคิดและทัศนคติว่า “ต้องเข้าไปเรียนรู้ร่วมกับชุมชน” แทนการเข้าไปแนะนำหรือสอนตามวิธีการแบบเดิม ขณะเดียวกันก็เข้าไปแกนนำในการเปิดเวทีให้ชาวบ้านเข้ามาร่วมแลกเปลี่ยน ค้นหาปัญหาและให้ร่วมกันแก้ปัญหามาของตนเอง พบว่าปัญหาของชุมชนคือความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านและครู การเข้าไปเป็นตัวประสานของทีมกรมคุมประพฤติสามารถลดข้อขัดแย้งนี้ได้ เกิดความปรองดองในชุมชน เห็นได้ชัดจากการที่ไม่เคยมีผู้ปกครองเข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียนเปลี่ยนมาเป็นการร่วมแรงร่วมใจกันทุกกิจกรรม ทั้งการปลูกป่า และสร้างซุ้มประตูวัด เป็นต้น เรื่องลดเหล้างานศพนั้นดีมาก ร้อยละ 70

ของผู้ถูกคุมประพฤติกี่ สาเหตุมาจากการดื่มเหล้า จึงทำให้เกิดการทำผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ ขึ้น เช่น ความผิดเกี่ยวกับเพศ ทำร้ายร่างกาย บุกรุกและสุราเป็นสาเหตุเบื้องต้นในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติด ดังนั้น โครงการนี้จึงถูกจุดมาก”

(2) ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากภาคีการพัฒนาตำบลบ้านกาศ

(2.1) ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากกลุ่มข้าราชการหน่วยงานพัฒนาอำเภอแม่สะเรียงพบว่า โครงการลดเหล้างานศพซึ่งเป็นผลลัพธ์ของโครงการวิจัยเรื่องนี้เกิดการขยายผลก่อรูปเป็นประเด็นเชิงนโยบายในระดับอำเภอ ดังมีข้อมูลว่า

“กรณีการลดเหล้างานศพในตำบลบ้านกาศนั้น อำเภอแม่สะเรียงได้นำเรื่องนี้เข้าสู่ที่ประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้านทั่วทั้งอำเภอ เป็นที่สนใจกันมาก ถ้ามีการติดตามขยายผลอาจมีการลดเหล้างานศพในตำบลอื่น ๆ มากขึ้น สำหรับอำเภอแม่สะเรียงได้ดำเนินการตามโครงการของกรมการปกครอง โครงการเพิ่มประสิทธิภาพกำนันผู้ใหญ่บ้านที่จะอบรมให้ผู้นำชุมชนรู้จักการประណอมข้อพิพาทในชุมชนมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องนี้ หากการพัฒนาชุมชนสามารถใช้วิธีการวางแผนแม่บทชุมชนดังเช่น โครงการนี้ยอมทำให้ชาวบ้านรู้จักตนเอง เรียนรู้การพึ่งตนเอง ต่อไปก็สามารถขับเคลื่อนไปได้ด้วยตนเอง โดยข้าราชการเป็นที่เลี้ยง”

ผลลัพธ์ของโครงการยังสะท้อนมาจากฝ่ายของค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาศ (สมคิด ลากชูทรัพย์, 2552) อีกว่า

“อบต.ควรนำวิธีกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนไปทดลองทำ ทั้งในด้านการเกษตร เศรษฐกิจพอเพียง สาธารณสุขและด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน กระบวนการยุติธรรมชุมชน จะช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ การมีส่วนร่วมระหว่าง อบต.และชาวบ้านจะมีอย่างเต็มที่ เรื่องนี้ทำให้ชุมชนรู้จักตนเองและเรียนรู้ว่าต้องช่วยตนเองจึงจะพึ่งตนเองได้ ตอนนีคคิดในเขต อบต.บ้านกาศ ปัญหาการทำร้ายร่างกายลดลงไปกว่าก่อนทำโครงการนี้มาก”

(2.2) ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากผู้นำชุมชนและตัวแทนครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการ มีดังนี้

(2.2.1) ความเข้าใจที่มีต่อการทำบัญชีครัวเรือน

ผู้นำชุมชนได้ให้ความหมายของบัญชีครัวเรือนว่า เพิ่งมีความเข้าใจประโยชน์ของการทำบัญชีครัวเรือนอย่างแท้จริงจากการร่วมงานครั้งนี้ว่าเป็นการทำให้รู้จักตนเองในภาพรวมมากขึ้น และยังเป็นประโยชน์ในระดับบุคคลหากมีการทำอย่างต่อเนื่อง โครงการวิจัยนี้ทำให้มีกำลังใจและเชื่อมั่นว่าการพึ่งตนเองของชุมชนนั้นทำได้หากมีการเรียนรู้

(2.2.2) แรงบันดาลใจที่ได้จากโครงการ

ชุมชนเกือบทั้งหมดมุ่งเป้าไปที่โครงการลดเหล้างานศพ เว้นบ้านพะมอลอ เนื่องจากเป็นโครงการที่สามารถทำได้ทันทีโดยไม่จำเป็นต้องมี

งบประมาณ และเห็นผลทันที โดยพบว่า ชุมชนบ้านสบหาร พะมอลอ แม่ต๋อบเหนือ แม่ต๋อบใต้ ศรีดอนชัย ท่าข้าม มีการเปลี่ยนแปลงดีขึ้นดังที่กลุ่มผู้นำชุมชนได้สะท้อนถึงความสงบเรียบร้อยของชุมชนว่า

“ชาวบ้านเริ่มรู้จักตนเอง จะหาหนทางช่วยเหลือตนเอง ขอให้ฝ่ายรัฐเป็นที่เลี้ยง ที่ทำแผนแม่บทและทำกิจกรรมต่างๆ มาแม้จะยังแก้ปัญหาไม่ได้ ชาวบ้านยังเป็นหนี้อยู่ แต่เชื่อมั่นว่ามาถูกทางแล้ว ตอนนี้ปัญหาการทำร้ายร่างกายกัน การเมาสุรา อาละวาดลดลงไปกว่าก่อนทำโครงการนี้มาก”

สาเหตุของการลดลงของปัญหาดังกล่าวข้างต้นนั้น ผู้นำชุมชนบ้านห้วยหลวงได้ตอบคำถามการแก้ไขปัญหาคือสาเหตุได้ชัดเจนว่า

“การลดเหล้างานศพช่วยได้มาก นอกจากจะประหยัดเงินแล้ว ยังลดปัญหาทะเลาะวิวาทไปด้วย เป็นการแก้ไขปัญหาความไม่สงบเรียบร้อยจากสาเหตุของปัญหาอย่างแท้จริง ชุมชนรู้จักตนเองและเรียนรู้ว่าต้องช่วยตนเองจึงจะพึ่งตนเองได้”

จากปัญหาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ผลของโครงการยังเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับข้อพิพาทของหมู่บ้าน ดังที่ผู้นำชุมชนบ้านแม่หาร ป่าหมาก แพะ ให้ข้อมูลว่า

“พี่น้องในหมู่บ้านรักใคร่กันคืออยู่แล้ว ตอนนี้ยิ่งรักกันมากขึ้น มีการตั้งกลุ่มปรึกษากันในหมู่บ้าน เมื่อตกลงได้ว่าแนวเขตหมู่บ้านไม่จำเป็นต้องมี ข้อพิพาทก็หมดไป รักษาป่าชุมชนต่อไป ชุมชนรู้จักตนเองและเรียนรู้ว่าต้องช่วยตนเองจึงจะพึ่งตนเองได้ จะกลับไปใช้ควายไถนาและสอนการใช้ควายไถนาแก่ผู้สนใจ ชุมชนรู้จักตนเองและเรียนรู้ว่าต้องช่วยตนเองจึงจะพึ่งตนเองได้”

และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเป็นไปอย่างเป็นรูปธรรมดังที่ประธานอาสาสมัครตำรวจบ้านตำบลบ้านกาศ (อินสอน เรือนใส, 2552) ได้ให้ข้อมูลว่า “การสวมบทบาทของตำรวจบ้านนั้นทำให้มีโอกาสได้ทำงานปกป้องรักษาชุมชน แม้พวกเราจะไม่มีค่าตอบแทนแต่เป็นอาสาสมัครที่เต็มใจ ผู้กำกับสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียงได้ช่วยเหลือตั้งกองทุนให้ ผลงานมีดังเช่น การร่วมจับกุมการลักลอบตัดไม้เป็นแพ่องน้ำขวม ตอนนี้อาสาสมัครตำรวจบ้านมีกระบวนการทำงานของตนเอง มีระบบการทำงานที่เชื่อมโยงในระดับหมู่บ้าน / ตำบล / อำเภอ มีเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ในการป้องกันแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ตอนนี้คดีความ การเมาสุราทำร้ายร่างกายกันลดลงไปมาก”

(2.2.3) วิธีการพัฒนาชุมชน นั้น นอกจากการเขียนแผนงานโครงการของงบประมาณและรอกการช่วยเหลือจากรัฐบาลแล้ว การวิจัยตนเองเป็นวิธีการที่ชาวบ้านเรียนรู้ว่าทำให้หมู่บ้านพัฒนาไปได้ ชุมชนตระหนักว่าราชการมีงบประมาณให้อยู่แล้วในโครงการ

พัฒนาต่างๆ หากรู้จักใช้ต่อขยายผลจากทุนที่หมู่บ้านมีอยู่ ใช้งบประมาณให้เป็นประโยชน์ ย่อมทำให้หมู่บ้านมีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ดังเช่นบ้านปางจำปีที่ได้เรียนรู้ดูงานมา

(2.3) รูปธรรมของการจัดการตนเอง

การจัดการตนเองของชุมชนบ้านกาศที่เป็นผลมาจากการเรียนรู้จากโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนทั้งในห้วงระยะเวลาของการดำเนินการวิจัยและหลังจากที่นักวิจัยถอนตัวจากพื้นที่แล้ว มีดังนี้

(2.3.1) การรวมกลุ่มกันเพื่อรองรับแผนงานโครงการตามแผนแม่บทชุมชน ดังรายละเอียดตามตารางต่อไปนี้

ตาราง 42 การรวมกลุ่มตามแผนแม่บทชุมชน

หมู่บ้าน	การตั้งกลุ่ม
สบหาร	กลุ่มอนุรักษ์ปลาแม่น้ำววม ระยะ 1 กม. 12 คน มีนายแสน ชีมา เป็นหัวหน้ากลุ่ม กลุ่มลดเหล้างานศพ 10 คน มีนายแสน ชีมา เป็นหัวหน้ากลุ่ม
แม่หาร	กลุ่มอนุรักษ์สัตว์น้ำ กลุ่มลดเหล้างานศพ 10 คน มีนายศิริศักดิ์ รัตนกุลรุ่งเรือง เป็นหัวหน้ากลุ่ม
แม่ด้อบ เหนือ	คณะกรรมการเฉพาะกิจอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านแม่ด้อบ เหนือ 15 คน มีนายประเสริฐ อาภาจันทร์ เป็นประธาน เพื่อทำโครงการอนุรักษ์ ป่า 4 แห่ง (ป่าชุมชน ป่าห้วยริน ป่าสุสานหมู่บ้านและป่าขุนห้วยผีเสื้อ) โครงการ อนุรักษ์ปลา และโครงการลดเหล้างานศพ
พะมอลอ	กลุ่มลดเหล้างานศพ กลุ่มอนุรักษ์สัตว์น้ำ และกลุ่มโฮมสเตย์
ป่าหมาก	ใช้ทุนเดิมต่อยอด กลุ่มฟื้นฟูการใช้ควายไถนา 10 คน มีนายปัญญา เปรมเจริญ จิตร เป็นหัวหน้ากลุ่ม กลุ่มปุ๋ยชีวภาพ 10 คน มีนายสอง ชมาจิตตรูณ เป็นหัวหน้า กลุ่มกลุ่มลดเหล้างานศพ 15 คน มีนายธงชัย ฝักระจายมิตร เป็นหัวหน้ากลุ่ม
แม่ด้อบใต้	กลุ่มลดเหล้างานศพ 9 คน มีนายอนันต์ ชันคำ เป็นหัวหน้ากลุ่ม
แพะ	กลุ่มออมทรัพย์ 6 คน มีนายมานพ บำรุงพนัส เป็นหัวหน้ากลุ่ม
ศรีคอนชัย	กลุ่มลดเหล้างานศพ กลุ่มอนุรักษ์สัตว์น้ำ มีนายไว สิทธิสอน เป็นหัวหน้ากลุ่ม
ท่าข้าม	กลุ่มอนุรักษ์ปลา มีนายบุญช่วย ดาคำเป็นหัวหน้ากลุ่ม ดูแลน้ำววมฝั่งตรงข้าม หมู่บ้านศรีคอนชัย
ห้วยหลวง	กลุ่มลดเหล้างานศพ มีนายอ้าย หม่องเขียว เป็นหัวหน้ากลุ่ม

(2.3.2) การจัดการข้อพิพาทแนวเขตหมู่บ้าน การเรียนรู้ทำให้ได้ข้อยุติว่าการขัดแย้งกันอย่างรุนแรงด้วยปัญหาแนวเขตหมู่บ้านระหว่างหมู่บ้านแม่หาร บ้านแพะ บ้านป่าหมาก ที่มีการรุกร้ากันนั้น ควรใช้การเจรจาแก้ไขปัญหา ต่อไปหากมีการรุกร้าเกิดขึ้นชุมชนจะใช้การไกล่เกลี่ยเจรจากันเป็นแนวทางแก้ปัญหา

(2.3.3) การร่วมจับกุมผู้ลักลอบขนไม้ผิดกฎหมาย ทำเป็นแพซงล่องน้ำยวม ระหว่างสถานีตำรวจชุมชนบ้านกาศและตำรวจบ้าน เมื่อวันที่ 8 กันยายน 2551

(2.3.4) การลดเหล้างานศพ เริ่มจาก การเกิดสัญญาประชาคมลดเหล้างานศพที่บ้านห้วยหลวงเป็นหมู่บ้านแรก เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2551 ในงานศพของนายพันธ์ วงศ์อินทร์ เกณนำหมู่บ้านที่เป็นนักวิจัยชุมชน โครงการนี้ได้ปรึกษากับเจ้าภาพงานศพว่าควรนำเรื่องการลดเหล้างานศพจากการดูงานมาทดลองใช้ เจ้าภาพจึงได้ประกาศในงานศพว่าเพื่อลดปัญหาการทะเลาะวิวาท การเมาสุรา และประหยัดค่าใช้จ่าย จึงงดการเลี้ยงเหล้างานศพ แต่ผู้ใดจะนำสุรามาดื่มเองไม่ขัดข้อง และประเด็นการลดเหล้างานศพได้เกิดการแพร่ขยายไปในชุมชนบ้านกาศอย่างรวดเร็ว การจัดงานศพอีกหลายครั้งในหมู่บ้านต่างๆ ได้นำแนวคิดนี้ไปปฏิบัติ การจัดงานศพส่วนใหญ่จัดงาน 3 วัน ตามฐานะทางเศรษฐกิจ การเลี้ยงเหล้างานศพเดิมเลี้ยงเหล้าชาวบ้าน เมื่อเจ้าภาพงดการเลี้ยงเหล้างานศพทำให้ประหยัดเงินไปศพละเฉลี่ย 5,000 บาท ดังนี้

ตาราง 43 โครงการลดเหล้างานศพตามช่วงระยะเวลาของโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชน

หมู่บ้าน	รายละเอียดงานศพ
สบหาร	งานศพนายวัน เมืองชัย นายชัย ปัญญา นายหนู หล้าคำยา
แม่หาร	งานศพนายปุติ ไม่มีนามสกุล และนางเมอระเอะโพ พะเจ
แม่ด้อบเหนือ	ไม่มีงานศพ
พะมอลอ	ไม่มีงานศพ
ป่าหมาก	ไม่มีงานศพ
แม่ด้อบใต้	ไม่มีงานศพเกิดขึ้น
แพะ	งานศพนางฮีเจ มงคลชัยกุล และ งานศพนางหมื่อทุ ไม่มีนามสกุล
ศรีคอนชัย	งานศพนายสมัคร เย็นเปี่ยม
ท่าข้าม	ไม่มีงานศพ
ห้วยหลวง	งานศพนางแดง มารุณ นางบัวผัด มารุณ
รวม	9 ศพ

(2.3.5) สืบเนื่องมาจากเมื่อปี พ.ศ. 2544 กรมปศุสัตว์ได้จัดทำโครงการอนุรักษ์ควายไทยขึ้นที่บ้านป่าหมากด้วยการนำควายมาให้ชาวบ้านเลี้ยง 100 ตัว เพื่ออนุรักษ์ไว้ ปัจจุบันบ้านป่าหมากมีควาย 250 ตัว วัว 459 ตัว เมื่อวัวควายมีลูก ชาวบ้านจึงนำไปขายเป็นรายได้ อีกทั้งไม่ได้ใช้ควายไถนาและลากเกวียนแต่อย่างใด โดยการไถนานั้นใช้รถไถทั้งหมด 60 เครื่อง จาก 170 คริวเรือน และมีเกวียนเหลือในหมู่บ้านเพียง 2 เล่ม ต่อมาปี พ.ศ. 2551 เกิดปัญหาน้ำมันแพง หลังจากเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ตามโครงการนี้ ด้วยการริเริ่มของนายปัญญา เปรมเจริญจิตร จึงได้คิดริเริ่มตั้งกลุ่มฟื้นฟูการใช้ควายไถนาขึ้น และมีการเสนอความคิดการเปิดโรงเรียนสอนการใช้ควายไถนา จากความคิดดังกล่าวจึงมีการนำเรื่องไปปรึกษากับนายรังสิทธิ์ ศิริคำ ปศุสัตว์อำเภอแม่สะเรียง จนกระทั่งเมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2552 ชาวบ้านป่าหมากและนักวิจัยชุมชนได้ร่วมกับปศุสัตว์จังหวัดแม่ฮ่องสอนร่วมกันเปิดงานอนุรักษ์ควายไทย สอนการใช้ควายไถนาขึ้นที่บ้านป่าหมาก มีนายวิเชียร จันทรโณทัย รองผู้ว่าราชการจังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นประธานเปิดงาน มีกิจกรรมการสาธิตการไถนาด้วยควายและช้างและการแข่งขันการใช้ควายไถนา

(2.3.6) การขังปิ่นในหมู่บ้าน เรื่องดังกล่าวสืบเนื่องมาจากเมื่อคืนวันที่ 4 มีนาคม 2552 ได้มีเหตุนายเอนก กังวาลไพร ใช้อาวุธขังปิ่นในหมู่บ้านแม่หาร เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นการทำลายความสงบเรียบร้อย เป็นที่โจทก์ขานในชุมชนเนื่องจากการใช้ปิ่นซึ่งเป็นอาวุธร้ายแรงตามอำเภอใจ จนอาจเกิดเหตุร้ายขึ้นในหมู่บ้านได้ ดังนั้นนายสงวน ฝៃกระจายเพื่อน ผู้ใหญ่บ้านจึงได้นำความมาปรึกษากับ ค.ต. เสวต ปินดา นักวิจัยชุมชน นำไปสู่การจัดการเพื่อรักษาภูมิตกติกความสงบของหมู่บ้าน เรื่องดังกล่าวยุติลงด้วยนายเอนก กังวาลไพร ได้ขอมรับคิดว่าตนเองเกิดเหตุเมาสุรา ขินยอมให้ผู้ใหญ่บ้านเปรียบเทียบปรับเป็นเงิน 500 บาท นำเงินเข้ากองทุนหมู่บ้าน

6.3.2 รูปแบบและแนวทางของกระบวนการยุติธรรมชุมชน (Maesariang model)

กล่าวได้ว่า จากผลลัพธ์ของโครงการดังกล่าวข้างต้น ชุมชนบ้านกาศได้หันกลับมาสำรวจตนเองและพึ่งตนเองมากขึ้น แม้จะยังอยู่ระหว่างการเริ่มต้น แต่ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นมากขึ้นว่าเดินมาถูกทางแล้ว ในด้านกลไกทางสังคมของกฎหมายโดยเฉพาะฝ่ายตำรวจ จากการทดลองเปลี่ยนแปลงวิธีปฏิบัติงานของตำรวจชุมชนสัมพันธ์ได้ให้บทเรียนว่า กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนเป็นยุทธวิธีในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมในชุมชนที่มีประสิทธิผลสูง โดยสามารถเปรียบเทียบวิธีการปฏิบัติงานของงานชุมชนสัมพันธ์ที่เป็นอยู่และวิธีการปฏิบัติงานภายใต้แนวคิดกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 44 การเปรียบเทียบวิธีการปฏิบัติงานชุมชนสัมพันธ์ที่เป็นอยู่และควรจะเป็น

การปฏิบัติงานชุมชนสัมพันธ์ภายใต้แนวคิดกระแสหลัก	การปฏิบัติงานชุมชนสัมพันธ์ภายใต้แนวคิดกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน
<p>เตรียมการ (communication, comparision, understanding)</p> <ul style="list-style-type: none"> - การพบปะเยี่ยมเยียนและร่วมกิจกรรม - การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน - การประชุมวางแผนงานร่วมกับผู้นำชุมชนและประชาชน 	<p>เวทีที่ 1 รู้จักตนเอง รู้จักผู้อื่น</p>
<p>การปฏิบัติการ (cooperation law and order)</p> <ul style="list-style-type: none"> - การจัดระบบงานและประเมินความพร้อม - การแนะนำให้ความรู้เกี่ยวกับการป้องกันตนเองและชุมชน - การจัดระบบประสานความร่วมมือระหว่างประชาชนกับตำรวจ 	<p>เวทีที่ 2 ระบบยุติธรรมชุมชน (เวทีบทบาทตำรวจบ้านและการจัดการความขัดแย้ง-ข้อพิพาทในชุมชน)</p>
<p>การติดตามผล</p> <ul style="list-style-type: none"> - ประเมินผลและการปรับปรุงแก้ไข 	<p>เวทีที่ 3 การประชาพิจารณ์แผนแม่บท แผนแม่บทชุมชน และแผนยุติธรรมชุมชนภายใต้สัญญาประชาคม กฎหมายชาวบ้าน และการปกครองตนเอง</p>

โดย แนวทางการปฏิบัติงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์ที่เป็นอยู่ เน้นไปที่ การแสวงหาความร่วมมือกับประชาชนด้วยการฝึกอบรมและกระบวนการกลุ่ม ขณะที่แนวทางที่ควรจะเป็นเน้นไปที่การวิจัยตนเองและเวทีการเรียนรู้ผ่านกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน กระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงควรมีรูปแบบตามตารางต่อไปนี้

ตาราง 45 รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้แนวคิดกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ภายใต้กระบวนการ วางแผนแม่บทชุมชน	เหตุผลเบื้องหลังกระบวนการ
เวทีที่ 1 รู้จักตนเอง รู้จักผู้อื่น	เพื่อให้รู้จักรากเหง้า ปัญหาและศักยภาพของ
เวทีที่ 2 ระบบยุติธรรมชุมชน	ตนเอง ชุมชน และชุมชนอื่นที่เป็นต้นแบบ ใช้จารีตประเพณี และองค์กรต่างๆ ที่มีอยู่ (กลไกทางสังคมของกฎหมาย) เป็นทุนทาง สังคม ในการสร้างเจตจำนงทางการเมือง ร่วมกันในระดับชุมชน อำนาจความยุติธรรม ภายใต้กระบวนการที่สนักการพึ่งพาอาศัยกันแบบ องค์กรรวม การพึ่งตนเองด้วยแผนชีวิตเศรษฐกิจ ชุมชนซึ่งเป็นพื้นฐานของชีวิต
เวทีที่ 3 การประชาสัมพันธ์แผนแม่บท	เพื่อให้เกิดแผนแม่บทชุมชนและแผนยุติธรรม ชุมชนภายใต้สัญญาประชาคม กฎหมาย ชาวบ้าน และการปกครองตนเอง ระเบียบ กฎเกณฑ์ผ่านการวางแผนร่วมกัน ผ่านการ ประชาสัมพันธ์จะเกิดการยอมรับเป็น ธรรมเนียมของชุมชน

จากรูปแบบของกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เกิดขึ้นภายใต้กระบวนการ
วางแผนแม่บทชุมชนข้างต้น เมื่อนำมาวิเคราะห์ถึงโครงสร้างของอำนาจแล้ว จะได้ว่ารูปแบบ
กระบวนการยุติธรรมชุมชนอันเป็นผลจากการวิจัยและพัฒนาครั้งนี้ดังนี้

ตาราง 46 รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของแม่สะเรียง (Maesarieng model)

โครงสร้างของอำนาจ	พื้นฐาน โครงสร้างของอำนาจ
กระบวนการทัศน์	การเคลื่อนย้ายกระบวนการพัฒนาจากภายใน (endogeneous growth) เพื่อให้เกิดระบบยุติธรรมของชุมชน
เงื่อนไขจำเป็น (necessary conditions)	อำนาจรัฐและสถาบัน (institution)
เงื่อนไขพอเพียง (sufficient conditions)	การวิจัยคือการเรียนรู้ (research as learning process) กระบวนการวิจัยและพัฒนาโดยประชาชน (people research and development) ด้วยระบบคิดที่สำคัญคือเวทีการเรียนรู้ การรู้จักตนเอง การประชาพิจารณ์จะทำให้เกิดเจตจำนงทางการเมือง (political will) และการร้อยรัด (tie conditions) กันอย่างแน่นแฟ้น (highly integrated) ในชุมชน
กลไกการดำเนินการ (mechanical)	กลไกทางสังคมของกฎหมาย (legal process) และกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน
ทฤษฎีพื้นฐานหรือกรอบความรู้ (episteme)	กฎหมายคือทรัพยากรร่วมกันของชุมชน (Law as resource) กฎหมายจารีตประเพณี บรรทัดฐาน (normative) สิทธิชุมชน (community right) อนาธิปไตยชุมชน (communal anarchy) การปกครองตนเอง (self government)

6.3.3 การวิจารณ์

ในระยะเวลาเกือบหนึ่งปี การเรียนรู้แบบวิภาชวิธีในกระบวนการประชาพิชญ์ทำให้คนบ้านกาศพบระบบการจัดการชุมชนชนิดหนึ่ง ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ร่วมกัน ในรูปสมัชชาหรือกลุ่ม เพื่อกำหนดว่าอะไรที่ควรทำ ทำในวิธีการใด เพื่ออะไร และเพื่อเป้าหมายใด นำไปสู่การพึ่งตนเอง ทั้ง 6 ปรัชญาการณเป็นเครื่องชี้วัด (indicator) ว่า ชาวตำบลบ้านกาศ โดยเฉพาะบ้านป่าหมาก บ้านห้วยหลวง และบ้านแม่หาร มีกลไกการจัดการตนเอง (self management) อย่างเป็นทางการ โดยปรากฏการณ์ที่ 1 ที่ 2 และที่ 3 นั้นเกิดขึ้นระหว่างการเรียนรู้และพัฒนา ส่วนปรากฏการณ์ที่ 4 และ 5 นั้นเกิดขึ้นหลังจากโครงการได้ถอนตัวไปจากพื้นที่แล้ว เป็นการยืนยันว่า ชุมชนเรียนรู้ที่จะจัดการปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองมากขึ้น พื้นฐานของการเกิดกลไกดังกล่าวเกิดขึ้นจากการค้นพบความรู้ใหม่ของชาวบ้านกาศจากเวทีการเรียนรู้หลายประเด็น คือ

(1) เวทีที่ 1 ทำให้เกิดความรู้ใหม่อย่างน้อย 2 ประเด็น คือ

(1.1) การรู้จักตนเอง ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนา กระแสหลักได้สร้างระบบคุณค่าชนิดหนึ่งให้แก่ชาวบ้านกาศ คือ วัฒนธรรมแบบผู้ให้ผู้รับ นำไปสู่ การพึ่งพาความช่วยเหลือจากภาครัฐ ภายหลังจากการจذبที่กบฏชิคริวเรือนด้วยตนเองอย่าง ต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนเริ่มรู้จักตนเองมากขึ้นว่าในการดำรงชีวิตประจำวันนั้นมีต้นทุนอย่างไร ขณะที่ ทุนเดิมมีอะไรบ้าง กระบวนการดังกล่าวเป็นการวิจัยประเมินความต้องการจำเป็นด้วยตัวชาวบ้าน เอง เป็นขั้นตอนการที่บุคคลเปิดรับความรู้ (knowledge stage) การวิจัยจึงทำให้ชาวบ้านสามารถเกิด การเรียนรู้และใช้ประโยชน์จากข้อมูลที่ค้นพบได้

(1.2) การรู้จักผู้อื่น การดูงานชุมชนบ้านปางไม้แดงและบ้านปาง จำปีทำให้ชุมชนบ้านกาศเริ่มมีความรู้สึก (affection) ต่อนวัตกรรมที่พบเห็นครั้งนี้ ไม่ใช่มีเพียง ข้อมูลเท่านั้น แต่เริ่มรู้สึกที่ดีหรือไม่ดีผ่านการถอดบทเรียน ได้รู้เห็นด้วยตนเอง (observability) ทราบบทเรียนความสำเร็จและความล้มเหลว อุปสรรคต่างๆ ของบ้านปางจำปีและบ้านปางไม้แดง บทเรียนดังกล่าวทำให้เกิดประโยชน์เชิงเปรียบเทียบ (relative advantages) ว่า ท่ามกลางกระแส บริโภคนิยม มีหลายหมู่บ้านที่หันมาพึ่งตนเองและยืนอยู่ด้วยตนเอง ด้วยวิธีการบริหารจัดการของ ตนเอง หมู่บ้านเหล่านั้นได้เริ่มปรับไปจากวิถีคิดในการพัฒนาแบบเดิมหันมาคิดด้วยตนเองมากขึ้น

(2) เวทีที่ 2 ระบบยุติธรรมชุมชน เมื่อโครงการวิจัยได้นำข้อพิพาทใน พื้นที่เข้าสู่เวทีการเรียนรู้ เรื่องดังกล่าวได้รับการยกระดับให้เป็นความรู้ใหม่ด้วยการเรียนรู้ถึงสาเหตุ ของปัญหา และวิธีการจัดการว่าภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เป็นจารีตประเพณีการอยู่ร่วมกันนั้น หนุนเสริม การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทให้ยุติลงไปได้ นอกจากนี้ ชุมชน ยังเลือกทำในสิ่งที่ไม่จำเป็นต้องรอการ ช่วยเหลือจากผู้อื่น นั่นคือ การลดเหล้างานศพ นอกจากเป็นการประหยัด ส่งเสริมสุขภาพ ลด อบายมุขแล้ว นับสำคัญที่เป็นประเด็นเชิงสังคมที่แฝงอยู่คือกลไกการจัดการตนเองในการรักษา ความสงบเรียบร้อยในชุมชน เนื่องจากสุราเป็นสาเหตุของปัญหาหลายประการ การยอมรับ โครงการลดเหล้างานศพของชุมชนบ้านกาศนั้น เป็นกรณีที่ชุมชนเห็นว่า นวัตกรรมดังกล่าวง่าย ไม่ ซับซ้อน (non-complexity) และปฏิบัติได้ง่าย ประจวบกับหลังจากการศึกษาดูงานเพียงสองวัน มี งานศพในหมู่บ้านห้วยหลวง ทำให้ชุมชนมีโอกาสทดลองใช้ (trialability) โดยไม่มีเงื่อนไขผูกมัดที่ จะต้องยอมรับ ไม่จำเป็นต้องใช้งบประมาณ แม้จะไม่มีความสะดวกคล่อง (compatibility) กับ วัฒนธรรมของชุมชนที่นิยมเลี้ยงเหล้างานศพ รวมทั้งมีความขัดแย้งเชิงผลประโยชน์ (conflict of interest) เนื่องจากในชุมชนมีโครงการวิสาหกิจสุราชาวแต่ก็ทำให้ชุมชนสามารถตัดสินใจ (decision stage) ได้ง่าย จนนำไปสู่ขั้นการดำเนินการ (implementation stage) ได้ทันที

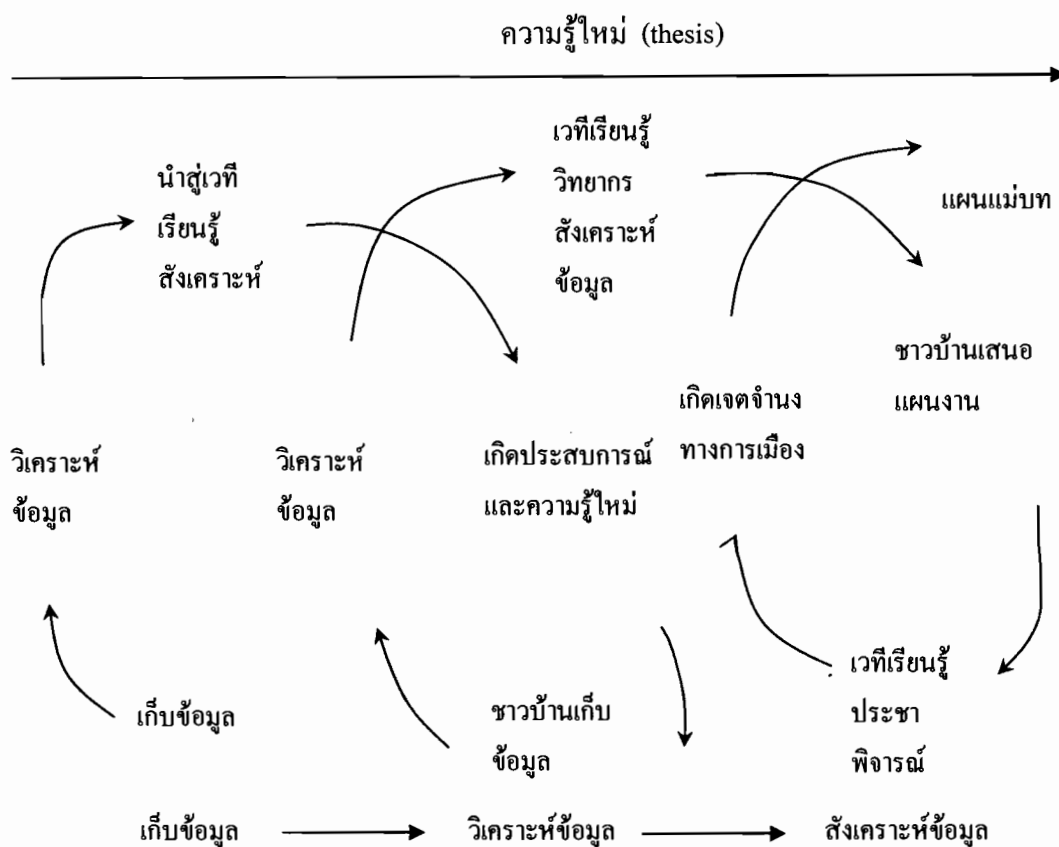

กลไกการจัดการดังกล่าวมิใช่เรื่องใหม่ หากแต่ปัจจุบันถูกละเลยไป ด้วยการจัดตั้งสถาบันต่างๆ ขึ้นมาทำหน้าที่แทน แม้ในยุคที่สังคมมนุษย์ไม่มีกฎหมาย ไม่มีรัฐ สังคมนั้นยังมีกลไกที่ทำหน้าที่คล้ายสถาบันต่างๆ ในปัจจุบัน เริ่มจากพฤติกรรมกฎหมาย (legal behavior) ทำหน้าที่ตัดสินภายในกลุ่มครอบครัว เกิดหลักเกณฑ์ปฏิบัติในเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งได้รับการปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอเป็นเวลานาน ตกทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จนกลายเป็นอุปนิสัยร่วมในสังคม (social habit) และในสังคมขนาดใหญ่ สาธารณชนเกิดความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องและจำเป็นต้องปฏิบัติ (opino juris) ความพยายามแสวงหาวิธีการตัดสินปัญหาอย่างเป็นธรรม ตั้งแต่การไกล่เกลี่ยประนีประนอมกัน จนกระทั่งถึงสถาบันที่มนุษย์เห็นว่า จะให้ความเป็นธรรมได้คือผู้ปกครอง ผู้นำชุมชนในตำแหน่งฐานะต่าง ๆ มีวิวัฒนาการมาเป็นกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมในที่สุด

(3) เวทีที่ 3 การประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชน

แผนแม่บทชุมชนของตำบลบ้านกาศนั้นสะท้อนถึงความเป็นประชาคมการเมืองขนาดเล็กที่เกิดขึ้นจากการมีความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ การประชาพิจารณ์แผนได้ปลุกเร้าชุมชนให้เกิดเจตจำนงทางการเมืองร่วมกัน จนเกิดการยอมรับจากสมาชิกในชุมชน จนกล่าวได้ว่า กระบวนการประชาพิจารณ์ได้ทำให้ชุมชนร่วมกันสร้างระบบคุณค่าหลักขึ้นมา ในรูปของแผนแม่บทชุมชนที่มีจุดประสงค์ที่ชัดเจนร่วมกัน (share vision and mission) ผ่านระบบคิดที่สำคัญ 2 ส่วน คือ การวิจัยตนเอง และเวทีการเรียนรู้ (knowledge forum)

การจัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การดูงาน การเชิญผู้มีประสบการณ์มาเป็นวิทยากร เป็นการจัดการความรู้ (knowledge management) ของชาวบ้าน กระบวนการดังกล่าวทำให้ชุมชนบ้านกาศเกิดการเรียนรู้จากความรู้ใหม่ กว่า 30 ครั้ง ของเวทีการเรียนรู้ทำให้เกิดการบูรณาการระหว่างภูมิปัญญา ชุดความรู้เดิมของชุมชนกับภูมิปัญญาชุดความรู้สมัยใหม่ บันทึกเป็นความทรงจำของคนบ้านกาศและจะถูกนำมาใช้ในการเรียนรู้ครั้งต่อไป จนเกิดเป็นระบบคุณค่าหลักของบุคคลหรือชุมชนบ้านกาศ อย่างไรก็ตาม เนื้อหาของระบบคุณค่าหลักดังกล่าวย่อมเปลี่ยนแปลงได้ ขึ้นอยู่กับกระบวนการสะสมประสบการณ์และการเรียนรู้ของชุมชน ดังที่แผนแม่บทชุมชนเป็นระบบคุณค่าหลักของคนบ้านกาศอยู่ในขณะนี้ โดยสรุปเวทีการเรียนรู้ได้ทำให้ชุมชนบ้านกาศมีการเรียนรู้เป็นขั้นตอนดังภาพต่อไปนี้

ภาพ 19 ลักษณะเชิงวิภาษวิธี (dialectic) ของเวทีการเรียนรู้ในกระบวนการประชาธิปไตย
ที่มา: สังเคราะห์จากเสรี พงศ์พิศ (2551)

ดังนั้น กระบวนการประชาธิปไตย จึงเป็นการนำเอาหลักการวิจัยเชิงปฏิบัติมาผสมผสานกับวิภาษวิธีเพื่อสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นหัวใจของการจัดการตนเอง

บทที่ 7

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ในบทนี้เป็นการสรุป อภิปรายผล รวมทั้งข้อเสนอแนะของการวิจัย ผู้วิจัยขอเสนอโดยเรียงลำดับการนำเสนอตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้

7.1 สรุปผลการวิจัย (summary)

7.1.1 การศึกษาปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรม

สังคมไทยยุคดั้งเดิมใช้ระบบการปกครองโดยกษัตริย์ราชานักปราชญ์ ก่อนการปฏิรูประบบกฎหมาย ในพื้นที่ที่อำนาจรัฐครอบคลุมถึงใช้กฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายแม่บท ส่วนพื้นที่ห่างไกลจากอำนาจรัฐคงใช้กฎหมายท้องถิ่นและจารีตประเพณีดั้งเดิม สังคมไทยก่อนการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นผลมาจากการปะทะกันของหลักเหตุผล (rationality) ของรัฐศักคินาแบบไทยกับหลักเหตุผลของตะวันตก

ตาราง 47 หลักเหตุผลตามระบบคิดของไทยโบราณกับของตะวันตก

หลักเหตุผลของระบบคิดแบบไทย	หลักเหตุผลตามระบบคิดแบบตะวันตก
รัฐศักคินาแบบไทยมีหลักธรรมะเป็น หลักเหตุผลสูงสุด แนวทางการตัดสินใจใน ระบบกฎหมายบ้านเมืองไทยยึดถือ เทศกาล นำเอาหลักเหตุผลและสถานการณ์เข้ามาพิจารณา ด้วยหลักการนี้ได้มาจาก “มานวธรรมศาสตร์” และ “คัมภีร์อรรถศาสตร์” ของฝ่ายพราหมณ์ และ “พระสูตร” กับ “ชาดก” ในพุทธศาสนา	การมีเหตุผล หมายถึงความดีที่เกิด ขึ้นกับชีวิตที่เป็นกายภาพ เป็นเหตุและผลใน เชิงวิทยาศาสตร์กายภาพวัตถุนิยมโดยไม่รวม มิติของจิตใจ โดยมีพัฒนาการเปลี่ยนผ่านจาก ขั้นเทวนิยมที่เชื่อในพระเจ้า มาถึงขั้น อภิปรัชญานิยมที่เชื่อการใช้เหตุผล มาถึงขั้นที่ เป็นวิทยาศาสตร์ (positive stage) ที่เชื่อการ สังเกตการณ์เพื่อนำมาสู่หลักฐานที่พิสูจน์ได้ ระบบคิดแบบเหตุผลทำให้เกิดการแยก ส่วนเพื่อความชัดเจนเกิดเป็นกระบวนการทัศน์ ปฏิฐานนิยมที่เชื่อในวิธีการทางวิทยาศาสตร์

ตาราง 47 (ต่อ)

หลักเหตุผลของระบบคิดแบบไทย	หลักเหตุผลตามระบบคิดแบบตะวันตก
กระบวนทัศน์ในการมอง โลกแบบองค์รวม ไม่มีเส้นแบ่งเรื่องความเชื่อกับเหตุผล มีผี (สิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้) แฝงไปด้วยตำนาน ความเชื่อ การพิสูจน์ความจริงด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คั้งที่กฎหมายตราสามดวง ไม่ได้แยกคดีแพ่งคดีอาญาดังเช่นตะวันตก แต่ปะปนกัน และใช้บทพระอัยการดำเนินาลุยเพลิงในการพิสูจน์ความจริงในบางเรื่อง ชุมชนอยู่แบบพอเพียง วิถีชีวิตเรียบง่าย เศรษฐกิจแบบยังชีพ	การเปลี่ยนแปลงระบบความคิด เน้นความเป็นเหตุเป็นผล(rational thought) ในการแสวงหาสิทธิเสรีภาพทำให้เกิดระบบเสรีนิยม ในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดระบบทุนนิยม เป็นต้นต่อทำให้เกิดการบริโภคนิยมในปัจจุบัน กฎหมายภายใต้จารีตแบบเสรีนิยมถูกอธิบายว่าเป็นสิ่งมีเหตุผลและยุติธรรม

แรงบีบคั้นของการล่าอาณานิคมจากตะวันตกจนกระทั่งมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ส่งผลกระทบทั้งในทางเศรษฐกิจและสังคม เศรษฐกิจไทยขยายตัวขึ้น ความสัมพันธ์เดิมในสังคมเปลี่ยนแปลงจนราชวงศ์อยู่ในภาวะคลอนแคลน รัชกาลที่ 5 ทรงแก้ปัญหาโดยการปรับปรุงราชสำนักให้เข้มแข็ง ปฏิรูปการปกครอง สร้างระบบราชการแบบรวมศูนย์ สร้างวัฒนธรรมเป็นหนึ่งเดียว เหล่านี้เป็นการจัดระเบียบทางสังคมที่ยึดถือการกำหนดกฎเกณฑ์ร่วมกันในแง่ของ “กฎระเบียบ” มีการขยายตัวของการบริหารงานแบบ “ระบบราชการ” ซึ่งไม่ยึดความเป็นส่วนตัว โดยการปฏิรูประบบกฎหมายและการยุติธรรมไทยจนถึงปัจจุบันได้รับอิทธิพลจากระบบกฎหมายจากตะวันตกผ่านการปะทะของแนวคิดเชิงปรัชญาดังนี้

ตาราง 48 การปะทะกันของแนวคิดเชิงปรัชญาเกี่ยวกับกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม

แนวคิดกระแสหลัก	แนวคิดกระแสรอง
กฎหมายบ้านเมืองเป็นคำสั่งของรัฐจารีต คือสิ่งที่เป็นอย่างมีอยู่ (law as it is)	อนาธิปไตยและจารีตประเพณีภายใต้ปรัชญา กฎหมายธรรมชาติ กฎหมายคือสิ่งที่ควรจะเป็น (law as it ought to be) มีกฎเกณฑ์ที่สูง และเหนือกว่ากฎหมายของรัฐ
ปรัชญาอาชญาวิทยาแบบดั้งเดิม	ปรัชญาอาชญาวิทยาศาสตร์
ปฏิฐานนิยมทางกฎหมาย กฎหมายแยกออก จากศีลธรรม	ปรัชญากฎหมายธรรมชาติเด่นชัดขึ้นด้วยหลัก นิติรัฐ (Rule of Law) ในรัฐธรรมนูญ
นิติศาสตร์โดยแท้ (legal science proper)	นิติปรัชญา (legal philosophy)
การยอมรับอำนาจทางกฎหมายและหลัก เหตุผล (rational-legal)	การครอบงำและการควบคุมสังคมเชิง อุดมการณ์ (hegemony) ตามแนวทฤษฎี นีโอมาร์กซิสม์
ทฤษฎีการบังคับใช้กฎหมาย (law enforcement approach)	ทฤษฎีชุมชนสัมพันธ์ (community relation approach)
ทฤษฎีการควบคุมอาชญากรรม (crime control model)	ทฤษฎีกระบวนการนิติธรรม (due process model)
กระบวนการยุติธรรมทางเลือก กระบวนการ ยุติธรรมชุมชนที่เสนอโดยฝ่ายรัฐ	กระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เสนอโดย ชุมชน (Maesariang model)

ดังนั้น ปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมไทยจึงมาจากกระแสแนวคิดเชิงปรัชญาหลายกระแส ที่ผสมผสานกันอย่างไม่สมดุล ระหว่างปรัชญากฎหมายธรรมชาติของไทย (ธรรมนิยมดั้งเดิมที่มีหลักธรรมศาสตร์และ ทศพิธราชธรรมเป็นแกน วัฒนธรรมอำนาจนิยมอันมีอุดมการณ์เทวราชา-ลัทธิศักดินาและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์) ที่ส่งผ่านนิติประเพณีทับซ้อนด้วยปรัชญาเสรีนิยมประชาธิปไตย (ทฤษฎีปฏิฐานนิยมทางกฎหมาย และมนุษยนิยมทางกฎหมาย) ก่อตัวขึ้นเป็นหลักนิติรัฐของไทย โดยสะท้อนให้เห็นจากความเป็นปัจเจกนิยม ความเสมอภาค การแบ่งแยกอำนาจ รัฐมีอำนาจจำกัดด้วยวิธีที่ชอบด้วยกฎหมาย ขณะที่ราษฎรส่วนใหญ่ยอมรับการอยู่ใต้การปกครองด้วยอำนาจและกฎหมาย โดยไม่สามารถเข้าถึงการเมืองการปกครอง วัฒนธรรมดังกล่าวทำให้อำนาจของประชาชนถูกดึงออกมาจัดการ โดยรัฐหรือนัยหนึ่งคือการจัดการ

เชิงสถาบัน โดยสังคมไทยปัจจุบันมีวัฒนธรรมการใช้กฎหมายแบบตะวันตกบนรากฐานความคิดของปรัชญาเสรีนิยมประชาธิปไตยควบคู่ไปกับการหักท้วงจากกระแสชุมชนท้องถิ่นนิยมเพื่อเปิดพื้นที่เคลื่อนไหวทางสังคม การเสนอแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนของฝ่ายรัฐนั้น ด้านหนึ่งเพื่อแก้ปัญหาและถ่ายโอนอำนาจมาสู่ประชาชนตามอุดมการณ์เสรีประชาธิปไตย อีกด้านหนึ่งเป็นการแย่งชิงพื้นที่เพื่อควบคุมความคิด อุดมการณ์ (hegemonize) ในสังคมอย่างรอบด้านด้วยปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) เพื่อให้เกิดการยอมรับอย่างเต็มที่ ดังเช่น วาทกรรมกระบวนการยุติธรรมชุมชน ที่ส่งผ่านจากกระทรวงยุติธรรมที่เป็น “ปัญญาชน” มาในรูปของโครงการ ความรู้ งานวิจัยต่าง ๆ หลักเหตุผลแบบตะวันตกที่นำเข้ามาสู่ไทยผ่านระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และแนวคิดสำนักกฎหมายบ้านเมืองเมื่อนำมาผสมผสานกับวัฒนธรรมอำนาจแบบอุปถัมภ์ดั้งเดิมจึงเป็นรากฐานนำไปสู่การสร้างวัฒนธรรมทางอำนาจของสังคมไทยที่สำคัญคือ การยอมรับอำนาจทางกฎหมายและหลักเหตุผล (rational - legal) โดยเฉพาะการยอมรับสถานะของผู้อยู่ใต้การปกครอง

จากปรัชญาพื้นฐานและการปะทะกันของแนวคิดเชิงปรัชญาดังกล่าวทำให้ฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมไทยอยู่ในกรอบของกระบวนการทัศน์ทางกฎหมาย (legal paradigm) ที่ปะทะกันระหว่างสองกระบวนการทัศน์หลัก คือ กระบวนการทัศน์การบังคับใช้กฎหมาย (law enforcement model) กับกระบวนการทัศน์กระบวนการนิติธรรม (due process model) โดยแรกเริ่มเน้นไปที่การควบคุมอาชญากรรม (crime control model) ปรับเปลี่ยนเคลื่อนย้ายมาสู่การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน (due process of law) การคุ้มครองสิทธิผู้เสียหาย (victim's right protection model) การบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิด (rehabilitation model) กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (restorative justice model) และปัจจุบันคือกระบวนการยุติธรรมชุมชน (community justice model) โดยทั้งหมดอยู่ภายใต้กระบวนการทัศน์ทางกฎหมายแบบเสรีนิยม

7.1.2 การศึกษารูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน

ผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน

7.1.2.1 ส่วนแรกเป็นการวิจัยเอกสารพบว่า รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เสนอโดยฝ่ายรัฐได้วางเงื่อนไขที่จำเป็นต่อความสำเร็จที่การออกตัวบทกฎหมายรองรับ รูปแบบดังกล่าวจึงเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจและสถาบันภายใต้ปรัชญาเสรีนิยมประชาธิปไตยที่ผสมผสานกับปรัชญากฎหมายธรรมชาติของไทย อันเป็นการทวนกับกระแสแนวคิดที่กระบวนการยุติธรรมชุมชนควรเกิดขึ้นจากการพึ่งตนเอง บนพื้นฐานของแนวคิดกฎหมายคือทรัพยากร แนวคิดสังคมหลายศูนย์อำนาจ และมีวัฒนธรรมเป็นรากฐาน ดังนั้นแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนกระแสหลักจึงเป็นเพียงการแสวงหาความร่วมมือจากประชาชนในการใกล้ชิดคดีข้อพิพาทเพื่อลดคดีสู่ศาล ปฏิบัติการทางวาทกรรมของฝ่ายตำรวจ เน้นแนวทาง

วัฒนธรรมชุมชนด้วยงานชุมชนสัมพันธ์ ส่วนฝ่ายอัยการ ศาล ราชทัณฑ์ คูมประพฤดิรวมถึงกระทรวงยุติธรรมเน้นการจัดการเชิงโครงสร้างด้วยงานยุติธรรมชุมชนและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท แม้จะบ่งบอกว่ากระบวนการยุติธรรมชุมชนเป็นกระบวนการยุติธรรมทางเลือกเพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน แต่ท่วงทำนองกลับเป็นการช่วงชิงพื้นที่ความคิดของประชาชนเพื่อให้เกิดการยอมรับ ภายใต้กรอบความรู้กฎหมายบ้านเมือง ทฤษฎีสัญญาประชาคม กระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐเป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมในรูปของความรู้ที่ซ่อนเร้นอำนาจและจัดสรรอำนาจในทัศนะของเสรีนิยม ที่แฝงไว้ด้วยอุดมการณ์อำนาจนิยม ปัญหาความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นเป็นเพราะความผิดพลาดเชิงกลไกบางอย่างข้อมแก้ไขด้วยการปรับปรุงเทคนิควิธีการ ไม่จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนระบบ ความคิดดังกล่าวละเลยโครงสร้างอำนาจ ปัญหาแท้จริงจึงยังคงอยู่ต่อไปจนเกิดการครอบงำเชิงอุดมการณ์ไปในที่สุด

7.1.2.2 ส่วนที่สอง เป็นการศึกษาจากชุมชนต้นแบบ ผลการศึกษาจากชุมชนไม้เรียงพบว่า ความเข้มแข็งของชุมชนเกิดขึ้นจากการพึ่งตนเอง (practice before theory) เป็นกระบวนการเรียนรู้ผ่านสภาผู้นำ เวทีการเรียนรู้ และผู้นำชุมชนคือนายประยงค์ วรรณค์ รูปแบบของไม้เรียงมีขั้นตอนเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องกัน ร้อยรัดให้ผู้คนในไม้เรียงร่วมมือกันอย่างแน่นแฟ้น ความเข้มแข็งของชุมชนส่งผลไปถึงความสงบเรียบร้อย โดยไม้เรียงมีวิธีการจัดการกับปัญหาความขัดแย้งเล็กน้อย 2 แบบ คือ การไกล่เกลี่ยโดยคนกลางในชุมชนและการไกล่เกลี่ยโดยตำรวจ กฎหมายบ้านเมืองที่มีอยู่เพียงพอต่อการจัดการ ไม่จำเป็นต้องออกกฎหมายใหม่มารองรับเงื่อนไขที่เพียงพอต่อการเกิดขึ้นของกระบวนการยุติธรรมชุมชนแบบไม้เรียงนั้นเกิดจากกระบวนการที่เหมาะสมสำหรับการพึ่งตนเอง เงื่อนไขดังกล่าวคือกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน เมื่อนำรูปแบบของไม้เรียงสังเคราะห์กับรูปแบบของรัฐ แนวคิดพหุนิยมทางกฎหมาย แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นฐานยุติธรรมชุมชน แนวคิดกฎหมายคือทรัพยากร และแนวคิดกระบวนการประชาธิปไตย แล้ว รูปแบบที่เหมาะสมของกระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงมีโครงสร้างความคิดดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 49 รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชน (Mairiang model)

โครงสร้างของอำนาจ	พื้นฐานของโครงสร้าง
กระบวนการทัศน์	แบบพอเพียงและพึ่งตนเอง (หลังสมัยใหม่นิยม)
เงื่อนไขจำเป็น (necessary conditions)	อำนาจรัฐ (power and authority) และสถาบัน (institution) เป็นเงื่อนไขจำเป็นแต่ไม่เพียงพอ
เงื่อนไขพอเพียง (sufficient conditions)	กระบวนการวิจัยและพัฒนาโดยประชาชน เริ่มจากการรู้จักตนเอง การเรียนรู้การพึ่งตนเอง การประชาพิจารณ์และยอมรับเป็นแผนแม่บทหรือธรรมนูญของชุมชน เป็นเงื่อนไขเพียงพอที่จะทำให้เกิดระบบยุติธรรมชุมชน
ผลลัพธ์ (outcomes)	เกิดผลลัพธ์เชิงอัตนัย (subjective outcomes) ชุมชนเกิดเจตจำนงทางการเมือง (political will) การร้อยรัด (tie conditions) กันอย่างแน่นแฟ้น (highly integrated) ในชุมชน มีความยั่งยืน
ความสัมพันธ์ (relationship) วิธีดำเนินการ	แนวราบ เป็นหุ้นส่วน พันธมิตร แบบพี่น้อง ใช้กลไกทางสังคมของกฎหมายและจารีตประเพณีที่มีอยู่แล้ว เก็บข้อมูลชุมชนด้วยบัญชีครัวเรือน เวทีการเรียนรู้ระบบยุติธรรมชุมชน การประชาพิจารณ์แผน การยอมรับแผนแม่บทหรือธรรมนูญเพื่อความเป็นธรรมของชุมชน
ที่มาของอำนาจ (source of power) และกลไกการดำเนินการ (mechanical)	ที่มาของอำนาจมาจากชุมชน กลไกการดำเนินการด้วยกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย (กระบวนการยุติธรรม) ในพื้นที่
กรอบความรู้ (episteme)	อนาธิปไตยชุมชน (communal anarchy) การปกครองตนเอง (self government) จารีตประเพณี กฎหมายชาวบ้าน

7.1.3 การศึกษากลไกการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน

จากการนำรูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนจากชุมชนต้นแบบ (Mairiang model) มาพัฒนาในพื้นที่วิจัยด้วยกระบวนการประชาพิจารณ์ผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย ประยุกต์ใช้รูปแบบการวิจัยแบบเตรียมทดลอง ผลการศึกษาพบว่า โครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนทำให้ชุมชนบ้านกาศมีการเปลี่ยนแปลงไปดังนี้

ตาราง 50 ผลลัพธ์การพัฒนาโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่บ้านกาศ อำเภอมะเริ่ง

ชุมชนบ้านกาศก่อนการวิจัยและพัฒนา	ชุมชนบ้านกาศหลังการวิจัยและพัฒนา
มีหนี้สิน ฟังพารัฐ มีความพยายามจัดการตนเองด้วยกฎหมายหมู่บ้าน ป่าชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการทัศน์ “ผี” อันเป็นกฎระเบียบของชุมชนแต่ความเข้มข้นอ่อนคลายไป	เกิดการเรียนรู้ผ่านกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน มีเจตจำนงทางการเมืองร่วมกัน (political will) ร้อยรัดให้ชุมชนมีความสามัคคีที่ทำให้เกิดความ
เน้นรูปแบบของแผนแม่บทชุมชนแต่ไม่เน้นกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน	เข้มข้นของการจัดการ มีความเข้มข้นของกลไกการจัดการตนเอง และการจัดการความขัดแย้ง

กระบวนการประชาธิปไตย และกลไกทางสังคมของกฎหมาย (ตำรวจ) ได้ร่วมกันเสริมสร้างให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ ร้อยรัดให้ชุมชนมีความเป็นปึกแผ่นแน่นแฟ้น เกิดเจตจำนงทางการเมืองร่วมกันวางแผนแม่บทชุมชนขึ้น เปลี่ยนกระบวนการทัศน์จากการพึ่งพารัฐมาเป็นหุ้นส่วนร่วมกับรัฐเพื่อการพึ่งตนเองมากขึ้น วัฏจักรที่เกิดขึ้นจากการวิจัย คือ โครงการลดเหล้างานศพ ผลการปฏิบัติงานของสมาชิกตำรวจบ้าน และการจัดการความขัดแย้ง การไกล่เกลี่ย ดังนั้นรูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของแม่สะเรียง จึงมีดังนี้

ตาราง 51 รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของแม่สะเรียง (Maesarieng model)

โครงสร้างของอำนาจ	พื้นฐานของโครงสร้าง
กระบวนการทัศน์	การเคลื่อนย้ายกระบวนการทัศน์การพัฒนาจากภายใน (endogenous growth) เพื่อให้เกิดระบบยุติธรรมของชุมชนด้วยธรรมนูญเพื่อความ เป็นธรรมของชุมชน (The charter on justice for the people)
เงื่อนไขจำเป็น (necessary conditions)	อำนาจรัฐและสถาบัน (institution)
เงื่อนไขพอเพียง (sufficient conditions)	การวิจัยคือการเรียนรู้ (research as learning process) กระบวนการวิจัยและพัฒนาโดยประชาชน (people research and development) ด้วยระบบคิดที่สำคัญคือเวทีการเรียนรู้ การรู้จักตนเอง การประชาพิจารณ์จะทำให้เกิดเจตจำนงทางการเมือง

ตาราง 51 (ต่อ)

โครงสร้างของอำนาจ	พื้นฐานของโครงสร้าง
	(political will) และการร้อยรัด (tie conditions) กันอย่างแน่นแฟ้น (highly integrated) ในชุมชน
กลไกการดำเนินการ (mechanical)	กลไกทางสังคมของกฎหมาย (legal process) และกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน
ทฤษฎีพื้นฐานหรือกรอบความรู้ (episteme)	กฎหมายคือทรัพยากรร่วมกันของชุมชน (Law as resource) กฎหมายจารีตประเพณี (living law) บรรทัดฐาน (normative) สิทธิชุมชน (community right) อนาธิปไตยชุมชน (communal anarchy) การปกครองตนเอง (self government)

7.2 การอภิปรายผล (implications)

จากผลการวิจัยดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยมีประเด็นในการอภิปรายผลดังนี้

7.2.1 ปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมไทย

การสร้างรัฐชาติทำให้รัฐไทยเป็นศูนย์กลางของกฎหมายมหาชน โดยมีกระบวนการยุติธรรมเป็นกลไกด้านการปราบปราม ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย การปกครองของรัฐไทยจึงเปลี่ยนจากการระบบผู้ปกครองที่ดีมาเป็นการปกครองโดยใช้กฎหมาย (rule by law) หรือเป็นนิติรัฐในเชิงรูปแบบ โดยมีแนวคิดเชิงปรัชญาของสำนักกฎหมายธรรมชาติ ผสมผสานกับแนวคิดสำนักกฎหมายบ้านเมืองและปรัชญากฎหมายธรรมชาติของไทย เป็นปรัชญาพื้นฐาน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงนำไปสู่การสร้างวัฒนธรรมทางอำนาจของสังคมที่สำคัญคือ การยอมรับอำนาจทางกฎหมายและหลักเหตุผล ปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมไทยจึงประกอบด้วยกระแสปรัชญาสำคัญที่ผสมผสานกันอย่างไม่สมดุล ก่อตัวขึ้นจนเป็นหลักนิติรัฐของไทย โดยปรัชญาเหล่านี้ เป็นทั้งปรัชญาพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของกระบวนการยุติธรรมไทย บางปรัชญาได้ครอบงำแนวคิดและกระบวนการทัศน์ของกระบวนการยุติธรรมจนเป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูป และบางส่วนเป็นปรัชญาที่เกื้อหนุน ส่งผลดีต่อการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมไทย สังคมไทยจึงเน้นความเป็นปัจเจกนิยม (individualism) มีอิสระและเสรีภาพ มีความเสมอภาคตามกฎหมาย มีการแบ่งแยกอำนาจแบบตะวันตก ทับซ้อนกับลักษณะของประชาชน (ราษฎร) ไทยที่เป็นผู้อยู่ใต้การปกครองที่ยอมรับอำนาจและกฎหมายที่ออกมาโดยรัฐ วัฒนธรรมดังกล่าวทำให้อำนาจของประชาชนถูกดึงออกมาจัดการ โดยรัฐซึ่งเป็นผู้ถือครองกฎหมาย

ทำให้เกิดระบบคุณค่าหลักในสังคมว่าการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมเป็นภาระหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะตำรวจซึ่งเป็นต้นธารของกระบวนการยุติธรรม ข้อค้นพบดังกล่าว มีประเด็นอภิปรายเพิ่มเติมดังนี้

7.2.1.1 ปรัชญาที่จำเป็น (necessary philosophy) ของกระบวนการยุติธรรมไทย

การขับเคลื่อนกระบวนการทัศน์ของกระบวนการยุติธรรมที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยจะเกิดขึ้นได้ นั้น ปัจจัยสำคัญย่อมขึ้นอยู่กับปรัชญา และฐานคิดที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่จนเป็นระบบคุณค่าหลักของสังคม เมื่อย้อนไปถึงความพยายามสร้างหลักการปกครองโดยกฎหมายในสังคมไทยแล้วจะเห็นได้ว่า หลักนิติรัฐไทยได้พัฒนามาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยรัฐประหารแล้วใช้รัฐธรรมนูญก่อตั้งระบบการเมืองขึ้นจากสังคมที่มีชนชั้น วัฒนธรรมแบบอุปถัมภ์ มีผู้ใหญ่น้อย จากที่มรดกกล่าว หลักใหญ่ใจความของการเปลี่ยนแปลงจึงมาจากแนวคิดเชิงปรัชญาที่หยั่งรากลึกของอำนาจรัฐที่สืบสาวความคิดย้อนไปได้ถึงปรัชญาการเมืองของมัคเคียเวลลี (Machiavelli, 1469-1527) และฮอบส์ (Hobbes, 1588-1679) ปะทะกับแนวคิดจำกัดอำนาจรัฐ และการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน ซึ่งมี ล็อก (Locke, 1632-1704) มองเตสกีเยอ (Montesquieu, 1689-1755) และรุสโซ (Rousseau, 1712-1778) เป็นผู้นำความคิด หลักนิติรัฐในสังคมไทยจึงเป็นปรากฏการณ์ของการปะทะกันระหว่างหลักนิติรัฐและรัฐตำรวจ หรือนัยหนึ่งคือการปะทะกันระหว่างการปกครองโดยกฎหมายกับการปกครองโดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือของรัฐ

โดยรัฐไทยได้สร้างวาทกรรมทางกฎหมายขึ้น ให้มีความสำคัญ และมีอำนาจบังคับ (meaningful and enforceable laws) ว่าเป็นสังคมที่ถูกปกครองโดยกฎหมาย (government of law, not of men) มีกฎหมายเป็นหลักประกันความเสมอภาค การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการเสนอร่างกฎหมาย การรับรองสิทธิของชุมชนในระบบกฎหมาย และประการสำคัญคือการจำกัดอำนาจของรัฐ (limited government) จนกระทั่งหลักการปกครองที่ถือว่ากฎหมายเป็นใหญ่ มีการพัฒนาเด่นชัดด้วยการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 มาตราสามวรรคสองว่า การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญ และหน่วยงานของรัฐต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรม

บทบัญญัติดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการนำแนวคิดกฎหมายธรรมชาติมาบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน และเป็นกรอบแนวทางในการบังคับใช้กฎหมายด้วยกระบวนการนิติธรรม อย่างน้อยที่สุด คือ การใช้อำนาจรัฐในกระบวนการยุติธรรมมิให้กระทบต่อสิทธิเสรีภาพของบุคคล หลักนิติรัฐจึงเป็นค้ำประกันของ

ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ที่สะท้อนมาจากปรัชญามนุษย์นิยมทางกฎหมายที่เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ค้ำครองปัจเจกชนด้วยการจำกัดอำนาจรัฐ ในอีกแง่หนึ่ง นิติรัฐ จึงหมายถึงสถานะที่บ้านเมืองมีขีมีแป (law and order) หลักประชาธิปไตยและหลักนิติรัฐจึงมีความเกี่ยวพันกันและต่างมีส่วนสนับสนุนซึ่งกันและกัน จนกล่าวได้ว่าหลักประชาธิปไตยเป็นหลักที่เอื้อให้เกิดหลักนิติรัฐ ขณะเดียวกันหลักนิติรัฐก็เป็นหลักที่ส่งเสริมต่อหลักประชาธิปไตย รัฐไม่อาจสถาปนาความเป็นรัฐเสรีประชาธิปไตยขึ้นมาได้หากขาดหลักนิติรัฐ

จากความสำคัญดังกล่าว หลักนิติรัฐ และหลักประชาธิปไตยจึงเป็นปรัชญาพื้นฐานที่จำเป็นของกระบวนการยุติธรรมไทย เป็นกรอบในการวางรากฐานของกระบวนการยุติธรรมที่ขั้นต่ำสุดคือ ความถูกต้องชอบธรรม ซึ่งต้องไม่น้อยไปกว่าการเคารพหลักเกณฑ์ทางกฎหมาย แม้หลักนิติรัฐของไทยมิได้มาจากจารีตประเพณีการปกครอง ดังเช่นประชาธิปไตยของกรีกหรือตะวันตกที่มีความมั่นคงถาวร แต่เป็นความจำเป็นของสังคมไทยที่จะต้องพัฒนาและรักษาหลักการปกครองโดยกฎหมายนี้ไว้เพื่อให้เป็นระบบคุณค่าหลักของสังคมไทยต่อไป ดังนั้น รัฐเสรีนิยมประชาธิปไตยและนิติรัฐจึงเป็นหลักการปกครองโดยมีอำนาจจำกัดที่เป็นปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมที่จำเป็นสำหรับการเสริมสร้างสังคมที่เป็นธรรม

7.2.1.2 ปรัชญาที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม

ขณะที่หลักประชาธิปไตยและหลักนิติรัฐ เป็นปรัชญาพื้นฐานที่จำเป็นของกระบวนการยุติธรรมไทย แต่ปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมไทยกลับดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสแนวคิดเชิงปรัชญาที่ปะทะกันอย่างไม่สมดุล ดังนั้น ปรัชญาบางส่วนจึงเป็นอุปสรรคเหนี่ยวรั้งต่อการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม ดังประเด็นอภิปรายต่อไปนี้

(1) หลักการพื้นฐานของประชาธิปไตย คือความเป็นปัจเจกและสิทธิเสรีภาพ โดยสิทธิเสรีภาพตามหลักประชาธิปไตยตะวันตกเน้นสิทธิเสรีภาพของปัจเจกชน ซึ่งขัดกับหลักความจริงที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคม ดังนั้น เป้าหมายของการพัฒนาประชาธิปไตย (ไม่ว่าจะด้วยการปฏิรูปการเมืองหรือปฏิรูปเศรษฐกิจ) จึงเป็นการปลดปล่อยให้ชาวบ้านเป็นปัจเจกชน มีสิทธิและมีความเสมอภาคตามกฎหมาย เป็นปัจเจกชนที่มีเสรีภาพในการเข้าร่วมกลุ่ม ชมรม สมาคม อย่างสมัครใจ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ขาดไม่ได้ของประชาธิปไตย จนในที่สุดความเป็นปัจเจกทำให้แต่ละคนมีอิสระแบบต่างคนต่างอยู่ กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว สิทธิเสรีภาพดังกล่าวกลับมีผลทำให้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ของสังคมไทยจางหายไป เท่ากับว่าความอบอุ่นเป็นที่นึ่งกันหายไป การเชิดชูประชาธิปไตยส่วนหนึ่งจึงเป็นผลทำให้ห่วงโซ่ที่ร้อยรัดกันระหว่างรัฐและสังคมหรือชุมชนขาดหายไป

ปัญหานี้จึงเป็นความขัดแย้งเชิงกระบวนการทัศน์ที่มีรากเหง้ามาจากอุดมคติแบบปัจเจกนิยม (individualism) ของล๊อค (Locke, 1632-1704) ที่เน้นถึงอิสรภาพและเสรีภาพในฐานะสิทธิพื้นฐานของมนุษย์ซึ่งเกิดจากการใช้เหตุผล หมายความว่ามนุษย์เกิดมาเป็นอิสระเพราะมนุษย์มีเหตุผล ดังนั้นย่อมสามารถกระทำสิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยตนเอง เท่าเทียมกันและเป็นอิสระต่อกัน โดยไม่ถูกชี้นำหรือบังคับจากผู้ปกครอง แต่มนุษย์จำต้องละทิ้งสภาพธรรมชาติเพื่อเปิดทางให้เกิดสังคมการเมืองและรัฐ เพราะสังคมอาจเกิดความขัดแย้งจากการที่แต่ละคนถือเอาประโยชน์ส่วนตัว จึงจำเป็นต้องมีรัฐเป็นคนกลางเพื่อบังคับใช้กฎหมายและสร้างความยุติธรรม แนวคิดดังกล่าวจึงเป็นการเน้นนำคุณค่าที่เป็นเสาหลักของแนวคิดเสรีนิยมคือ อิสรภาพและเสรีภาพส่วนบุคคล รวมทั้งปั้นแต่งใหม่คุณค่าที่ตนเองปรารถนาให้เข้าแทนที่คุณค่าเดิมอย่างแนบเนียนจนกลายเป็นสามัญสำนึกของคนในสังคมที่ว่า สิทธิและความรับผิดชอบของปัจเจกอยู่เหนือสังคม

สังคมสมัยใหม่จึงปรับเปลี่ยนจากสังคมที่รวมกันบนจารีตประเพณี เปลี่ยนมาเป็นการรวมกันเพราะกฎหมาย ปรัชญาพื้นฐานแบบปัจเจกนิยม จึงส่งเสริมลักษณะต่างคนต่างอยู่มากยิ่งขึ้น ชุมชนถูกลดความสำคัญลงไป ขณะเดียวกัน ข้อเรียกร้องจากเสรีนิยมประชาธิปไตยกลับประดังให้ประชาชนทั้งหมดมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับสิ่งที่มีคุณประโยชน์ร่วมกัน ทำให้แผนงานโครงการพัฒนาต่างๆ ที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนมีความขัดแย้งพื้นฐานเชิงกระบวนการทัศน์ดังกล่าว รวมไปถึงความขัดแย้งในระดับวิธีวิทยาเชิงเทคนิคกลไก ทำให้แผนงานโครงการดีๆ เหล่านั้นไม่ประสบผลสำเร็จอย่างยั่งยืน เนื่องจากอุปสรรคจากปรัชญาพื้นฐานดังกล่าว

(2) ปรัชญาพื้นฐานกระบวนการยุติธรรมไทย นอกจากหลักประชาธิปไตย ปรัชญากฎหมายธรรมชาติและปฏิญานิยมทางกฎหมายแล้ว ยังผสมผสานไปด้วยสำนึกทางวัฒนธรรมอำนาจนิยมและวัฒนธรรมอุปถัมภ์ของสังคมไทย โดยวัฒนธรรมอำนาจนิยมที่มองประชาชนว่าเป็นผู้อยู่ใต้ปกครอง มีหน้าที่เชื่อฟังและเคารพกฎหมายมีอิทธิพลอย่างมาก แนวคิดเช่นนี้ทำให้กฎหมายกลายเป็นเครื่องมือสนับสนุนอำนาจรัฐ ตามแนวคิดของฮอบส์ (Hobbes, 1588 -1679) และธรรมเนียมกฎหมายแบบซีวิลลอว์ (civil law) ก่อตัวเป็นวัฒนธรรมการใช้และตีความกฎหมายภายในกรอบลายลักษณ์อักษรจนเป็นระบบความยุติธรรมทางกฎหมาย สังคมไทยจึงเป็นสังคมที่นิยมการบัญญัติกฎหมายใหม่ ๆ ขึ้นมาแก้ปัญหาจนสืบสน ไม่เว้นแม้กระทั่งแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่วางเงื่อนไขความสำเร็จส่วนหนึ่งอยู่กับตัวบทกฎหมายลายลักษณ์อักษรที่รองรับ ดังเช่น พระราชบัญญัติไกล่เกลี่ยคดีอาญาชั้นพนักงานสอบสวน กระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงมีสถานะเป็นเพียงกระบวนการยุติธรรมทางเลือกเพื่อใช้เสริมความสมบูรณ์ของกระบวนการยุติธรรมกระแสหลักเท่านั้น ทั้งที่ควรจะเป็นมโนทัศน์ที่บ่งบอกถึงความ

เป็นอิสระจากการพึ่งพารัฐ (free community) และเป็นการพึ่งตนเองท่ามกลางความเข้มแข็งของรัฐที่เกิดขึ้นโดยไม่จำเป็นต้องใช้กฎหมาย หากแต่ใช้กลไกทางสังคมของกฎหมายที่มีอยู่ผสมผสานกับวิธีการที่เหมาะสมทำให้เกิดขึ้นได้ ดังกรณีข้อค้นพบจากการวิจัยในเรื่องรูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนจากชุมชนไม้เรียงและแม่สะเรียง (Mairiang and Maesarieng model) ซึ่งพิสูจน์ได้ว่ากระบวนการยุติธรรมชุมชนสามารถเกิดขึ้นได้ด้วยรูปแบบไม่เป็นทางการ ไม่จำเป็นต้องมีกฎหมายใหม่มารองรับ กฎหมายเก่าที่ล้าหลังมิได้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา ความเชื่อมั่นอยู่ที่การบังคับใช้กฎหมายที่มีอยู่อย่างเข้มแข็ง ดังกรณีของประเทศญี่ปุ่น ที่มีตัวบทกฎหมายล้าหลัง แต่มีการบังคับใช้ที่เข้มแข็งจนเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (พิเชษฐ เมลาพันธ์, 2547)

การเสนอกระบวนการทัศน์ใหม่ กระบวนการยุติธรรมทางเลือก และกระบวนการยุติธรรมชุมชน โดยฝ่ายรัฐเพื่อแสวงหาความร่วมมือจากประชาชนและลดคดีขึ้นสู่ศาล ภายใต้กระบวนการทัศน์เสรีนิยม จึงยังไม่พ้นกรอบคิดที่สำคัญคือความเป็นทางการ (formal law) ที่รวบรัดความยุติธรรมให้เป็นเพียงการมีสิทธิเท่าเทียมกันในเชิงรูปแบบที่อ่อนด้อยประสิทธิภาพในการเสริมสร้างสังคมที่เป็นธรรมเท่าเทียมกัน การเสนอกระบวนการทัศน์ดังกล่าวเสมือนการทำสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดและพื้นที่ทางวัฒนธรรมในสังคม (war of movement and war of position) ตามแนวคิดเชิงนีโอมาร์กซิสต์ของกรัมสกี (Gramsci, 1891-1937)

สถานะการณ์ที่สังคมถูกกำกับอยู่ภายใต้กฎหมายอย่างสิ้นเชิงที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย ตามวัฒนธรรมอำนาจนิยมที่ทับซ้อนด้วยทฤษฎีปฏิฐานนิยมทางกฎหมาย ทำให้เกิดวัฒนธรรมการออกกฎหมายใหม่มาแก้ปัญหา มากกว่าการใช้กฎหมายและกลไกของกฎหมาย (legal process) ที่มีอยู่และเป็นทรัพยากรของสังคมมาแก้ปัญหา อีกทั้งยังเป็นการมองข้ามระบบยุติธรรมชุมชนและความเข้มแข็งของชุมชนที่มีอยู่จริงและทับซ้อนอยู่ในอำนาจรัฐ ปรัชญาดังกล่าวนับเป็นปัจจัยที่เป็นอุปสรรค (push factor) ต่อการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม

7.2.1.3 ปรัชญาที่เกื้อหนุนของกระบวนการยุติธรรมไทย

การที่กระบวนการยุติธรรมไทยดำรงอยู่ได้ย่อมมีจุดเด่นบางประการ จุดเด่นเหล่านั้นมาจากพื้นฐานทางปรัชญาของความคิดทางกฎหมายไทยดั้งเดิมและความคิดของสำนักกฎหมายธรรมชาติ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 52 ความคิดทางกฎหมายไทยดั้งเดิม เปรียบเทียบความคิดของสำนักกฎหมายธรรมชาติ

ความคิดทางกฎหมายไทยดั้งเดิม	ความคิดของสำนักกฎหมายธรรมชาติ
พระธรรมศาสตร์เป็นแม่บทกฎหมาย ชั้นธรรมะที่สำคัญยิ่งของไทย แม้พระราชาก็ เปลี่ยนแปลงแก้ไขไม่ได้ ส่วนมาตรการที่ ผู้ปกครองบ้านเมืองกำหนดขึ้นเรียกว่าพระ ราชศาสตร์	กฎหมายธรรมชาติได้รับอิทธิพลจากศาสนา คริสต์ว่าเป็นกฎหมายที่มาจากเจตจำนงของพระเจ้า เป็นเจ้าของ มีฐานะเหนือกว่ากฎหมายที่รัฐบัญญัติขึ้น ดังแนวคิดของอโควินัส (Aquinas) ที่ผสมผสาน กฎหมายธรรมชาติดับศาสนาว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก และกฎหมายขึ้น กฎหมายก่อให้เกิดรัฐ ดังนั้น กฎหมายจึงมีอำนาจเหนือรัฐ กฎหมายธรรมชาติ เป็นรัฐธรรมนูญของโลก มีเหตุผลที่ถูกต้องและ สอดคล้องกับกฎหมายธรรมชาติ ไม่ว่าชาติภาษาใดใช้ กฎหมายธรรมชาติทั่วกัน
ความเป็นธรรม ศีลธรรมเป็นพื้นฐาน ของกฎหมาย ระบบธรรมะอยู่ในสากลโลก โดยภาวะวิสัย มนุษย์มิได้สร้างขึ้น “กฎหมาย” และ “ธรรมะ” หรือความเป็น ธรรมเป็นสิ่งที่ไม่แยกจากกัน	ภายหลังแม้กฎหมายธรรมชาติจะแยก ศีลธรรมออกจากระบบคิด แต่หลักการสำคัญก็ ได้รับการนำไปบัญญัติเป็นกฎหมายบ้านเมือง โดยเฉพาะเรื่องสิทธิเสรีภาพ ความเท่าเทียมกัน และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ดังที่บัญญัติไว้ใน กฎหมายรัฐธรรมนูญ
วัฒนธรรมอำนาจของไทยโบราณยึด หลักการใช้อำนาจด้วยธรรมะ เมตตา และ ด้วยความสัมพันธ์ที่เอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน	วัฒนธรรมอำนาจของตะวันตกเน้นความ เป็นปัจเจก ความเสมอภาค การแบ่งแยกอำนาจ
หลักความรับผิดชอบร่วมกันของ ครอบครัวและชุมชน ในการรักษาความสงบ	
แนวคิดเชิงสันติวิธี ความถ่อม ความแก่ ซึ่งเป็นระบบการไถ่เกลี้ยประนอมข้อ พิพาทของไทย	

จะเห็นได้ว่า แม้ระบบกฎหมายของไทยและของตะวันตกจะมีรากฐานมาจากศาสนาที่แตกต่างกัน แต่ระบบคิดดั้งเดิมในระบบกฎหมายต่างสอดคล้องกันว่ากฎหมายกับศีลธรรมไม่ได้แยกจากกัน ประชัญกฎหมายธรรมชาติดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุน (push factor) ให้หลักการปกครองโดยกฎหมาย (นิติรัฐ) ที่เป็นพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตยที่เป็นลัทธิที่เป็นธรรม ชอบด้วยธรรม มีเมตตาธรรม มีมนุษยธรรม มีคุณธรรม มีความยุติธรรม มีสุคนธ์นิยมต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน (อมร รักษาสัตย์, 2548: 425) คงอยู่ ประคับประคองมิให้เป็นไปตามอำเภอใจของผู้ปกครอง

ทั้งสามแนวคิดทางปรัชญาดังกล่าว นับเป็นปรัชญาพื้นฐานร่วมกันของกระบวนการยุติธรรมไทย ดังนั้น การกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ แผนงาน โครงการต่างๆ ในกระบวนการยุติธรรมไทย จึงอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดเชิงปรัชญาเหล่านี้ โดยกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก ได้มีการปรับตัวเข้าสู่ดุลยภาพด้วยการรับเอาแนวคิดเชิงปรัชญากระแสรองมาใช้เพื่อให้ระบบดำรงอยู่ต่อไป (moving equilibrium) ซึ่งแฝงไปด้วยข้อเสนอเชิงเทคนิคกลไกที่ตรงข้ามกับความเป็นองค์กรรวมของชุมชน ดังการเกิดขึ้นของแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนของฝ่ายรัฐ

7.2.1.4 กระบวนการยุติธรรมชุมชน : ปัญหาเชิงกระบวนการทัศน์

แม้จากการศึกษาถึงปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรม จะทำให้ได้ข้อสรุปอันเป็นปรัชญาพื้นฐานร่วมกันที่เป็นประโยชน์ต่อการขับเคลื่อนกระบวนการทัศน์กระบวนการยุติธรรมให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางความเข้มแข็งของกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก ได้เกิดทัศนคติของปัจเจกตามปรัชญาพื้นฐานของระบบยุติธรรมดังกล่าวขึ้นว่า ปัญหาอาชญากรรมเป็นปัญหาส่วนตัว (private problem) ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะตำรวจจะต้องแก้ไข ทัศนคติดังกล่าวเกิดขึ้นพร้อมกับสภาพคดีชั้นศาล คนล้นคุก จึงมีความพยายามแสวงหาความร่วมมือกับประชาชนให้มากขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ผ่านแนวคิดกระบวนการยุติธรรมทางเลือกด้วยการเสนอแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนขึ้น โดยมองข้ามไปว่าองค์กรในกระบวนการยุติธรรมนั้น เป็นสถาบันเชิงอำนาจของรัฐ ดังนั้น โดยธรรมชาติ จึงขาดความยืดหยุ่น ทำให้เกิดการยากเข้าถึง แม้จะดำเนินการในรูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชน แต่ยังไม่พ้นการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ให้ความสำคัญกับรัฐมากกว่าชุมชน อีกทั้งหากพิจารณาในเชิงบทบาทของกระบวนการยุติธรรมแล้วจะพบว่ามียุทธศาสตร์ที่ขัดกันเอง (conflict of role) คือ

ตาราง 53 บทบาทของกระบวนการยุติธรรม

การบังคับใช้กฎหมาย (law enforcement)	บริการชุมชน (community service)
การปราบปรามอาชญากรรมทุกรูปแบบ โดยใช้วิธีการตามที่กฎหมายวิพิจารณาความอาญาให้อำนาจหน้าที่ไว้ เริ่มตั้งแต่การสืบสวน สอบสวน ค้น จับกุม คุมขัง ฟ้อง พิพากษา พิพากษาคดีเพื่อบังคับใช้กฎหมายที่มีโทษทางอาญาต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน	การแสวงหาความร่วมมือจากประชาชนที่เด่นชัดคือ โครงการตำรวจชุมชนสัมพันธ์ โครงการ ประenomข้อพิพาทของอัยการ โครงการ ไกล่เกลี่ยของศาล โครงการชุมชนบำบัดของราชทัณฑ์ และการฟื้นฟูผู้กระทำผิดของกรมคุมประพฤติ

สภาวะขัดแย้งกันเอง (paradoxes) ของบทบาทดังกล่าว เฉพาะในด้านการบริการชุมชน เท่านั้น ที่ประชาชนสามารถเข้าถึงได้ง่าย ขณะที่บทบาทในการบังคับใช้กฎหมายนั้นยังคงอยู่ในกรอบเค้าโครงการถือครองกฎหมายโดยรัฐภายใต้กระบวนการทัศน์สมัยใหม่ ที่เน้นการสั่งการและการควบคุม เป็นองค์กรวิชาชีพที่ใช้ความชำนาญเฉพาะด้านเพื่อประสิทธิภาพตามแนวทางทฤษฎีการจัดการแบบดั้งเดิม ทำให้เกิดภาวะการนำนโยบายไปปฏิบัติจากบนสู่ล่าง (top-down) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะทางเดียว (one way approach) แผนงาน โครงการจึงเน้นการสร้างควมพึงพอใจแก่ประชาชนผู้รับบริการ การฝึกอบรมหรือการถ่ายทอดเทคโนโลยีเป็นส่วนใหญ่ ผลลัพธ์ของโครงการจึงเป็นความร่วมมือ (cooperative) ของประชาชนเท่านั้น บางกรณีมีความขัดแย้งในเชิงวัตถุประสงค์ของนโยบาย ดังเช่น โครงการฝากบ้านไว้กับตำรวจกับโครงการตำรวจชุมชนสัมพันธ์ ขณะที่โครงการฝากบ้านไว้กับตำรวจนั้น นับหนึ่งเป็นการบริการชุมชนที่เป็นภาระของรัฐ อีกนัยหนึ่งมีข้อคำถามถึงความแปลกแยกระหว่างการฝากบ้านไว้กับตำรวจหรือกับเพื่อนบ้าน (ภาณุมาศ ทักษณา, 2549) แต่โครงการชุมชนสัมพันธ์เป็นการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันอาชญากรรมที่พยายามผ่อนคลายภาระให้ประชาชน โครงการลักษณะเช่นนี้สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงแต่ชื่อ แต่กระบวนการทัศน์ไม่เปลี่ยนแปลงไปปรากฏการณ์ลักษณะนี้รวมไปถึงโครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชนเช่นกัน ด้วยชื่อโครงการเป็นกระบวนการยุติธรรมของชุมชน แต่ในทางปฏิบัติเป็นกระบวนการยุติธรรมของรัฐที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วม กระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงเป็นปัญหาในระดับกระบวนการทัศน์ที่อยู่ภายใต้กรอบเค้าโครงการความคิดเชิงปรัชญาอำนาจนิยมที่สืบทอดมาจากการยกย่องและหนุนเสริมอำนาจรัฐของแมคเคย์แวลลี และฮอบส์

การเปลี่ยนแปลงในระดับกระบวนการทัศน์ (paradigm shift) นั้น ต้องรวมความไปถึงแนวคิดเชิงอุดมคติว่ากระบวนการยุติธรรมที่เป็นของรัฐควรยอมรับกระบวนการยุติธรรมที่เป็นของชุมชน (กระบวนการยุติธรรมชุมชน) วาทกรรมกระบวนการยุติธรรมชุมชน (ที่เป็นของรัฐ) ควรได้รับการตีความเพื่อทำความเข้าใจแนวคิดดังกล่าวอย่างมีความหมาย แยกย่อยสาระให้เป็นส่วน ๆ ที่เล็กลงเพื่อแสดงให้เห็นมิติต่าง ๆ ของอำนาจและอุดมการณ์ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลัง กระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงควรเป็นชุมทางแห่งวาทกรรม (juncture of discourses) ที่เป็นผลผลิตของปฏิสัมพันธ์และพลวัตระหว่างผู้คนในท้องถิ่นกับบรรณาธิปไตย ระหว่างคนในท้องถิ่นด้วยกันเอง และระหว่างคนในท้องถิ่นกับสังคมเพื่อนบ้านและภายนอก โดยเฉพาะรัฐตัวแทนของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมภายใต้กระบวนการทัศน์หลังทันสมัยนิยม (postmodernism) ที่ไม่เพียงแต่เน้นวิธีการภายใต้แนวคิดกระแสหลัก แต่เพียงเน้นอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี ความมั่งคั่งและมั่นคงในระดับปัจเจกและชุมชนควบคู่กันไป

การเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์กระบวนการยุติธรรมชุมชนนั้น บ่งบอกว่ากระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐไม่สามารถใช้อธิบายกระบวนการยุติธรรมชุมชนเพื่อ ดำรงอยู่ในช่วงเวลานี้ได้อีกต่อไปตามแนวคิดการเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์ของโทมัส คูห์น (Thomas S.Kuhn, 1996) การตอบโต้ด้วยกระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้กระบวนทัศน์หลัง สมัยใหม่นิยมจึงเกิดขึ้นบนฐานคิด วัฒนธรรมเป็นฐานของระบบยุติธรรมชุมชน (ประเวศ วะสี, 2550) และแนวคิดกฎหมาย คือ ทฤษฎีการ (พิเชษฐ เมลาณนท์, 2547) ที่เป็นทุนทางสังคมที่มีอยู่ ของสังคมไทย

7.2.2 รูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน

รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เด่นชัดนั้นมาจากข้อเสนอ ของฝ่ายรัฐที่มีวัตถุประสงค์เพื่อถ่ายโอนอำนาจการจัดการบางส่วนไปสู่ชุมชนเพื่อลดภาระของ กระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก โดยมีรากฐานการแก้ปัญหาตามปรัชญาเสรีนิยมที่มองว่าปัญหา ในระบบยุติธรรมเป็นปัญหาเชิงเทคนิคกลไกที่ควรแก้ไขด้วยแผนงาน โครงการตามสภาพปัญหานั้น ดังนั้น ฐานคิดของกระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐ ไม่ได้อยู่ภายใต้กรอบความรู้ของกฎหมาย ชาวบ้าน แต่ดำเนินการภายใต้กฎหมายบ้านเมือง ความจริงเรื่อง“กระบวนการยุติธรรมชุมชน”จึงถูก สร้างขึ้นโดยรัฐ ภายใต้แนวคิดทางสังคมวิทยาสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยมที่เชื่อว่าบุคคลและการ กระทำเป็นผลจากสังคม (Giddens, 2001: 667) ดังนั้น ปัญหาสังคมตามสำนักคิดนี้จึงเป็นความ บกพร่องของสถาบันในสังคมที่ไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ (สนธิ สมัครการ, 2548: 3) ต้องแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยโครงการเป็นเรื่อง ๆ ไปกระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงเปรียบเสมือน การเปลี่ยนแต่ชื่อ (label) แต่กระบวนทัศน์ (paradigm) และแบบแผนความสัมพันธ์ไม่เปลี่ยน

ขณะที่แบบแผนความสัมพันธ์ที่เหมาะสมสำหรับกระบวนการยุติธรรม ชุมชนนั้นอยู่บนฐานคิดที่เชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน มุ่งไปสู่ความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันในอุดม คติระหว่างรัฐและประชาชน ภายใต้ความเป็นหุ้นส่วน แนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐจึง เป็นปัญหาในระดับกระบวนทัศน์ที่ต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของอำนาจ จากรัฐไปสู่ ชุมชนที่มีฐานคิดจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจนเกิดเจตจำนงทางการเมืองร่วมกัน เพื่อ นำไปสู่การพึ่งตนเอง ซึ่งเรียกว่ากระบวนการประชาธิปไตย (เสรี พงศ์พิศ, 2548: 129-138) ดังนั้น แนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชน จึงควรเป็นการเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์ตั้งแต่ระดับทฤษฎีลง ไปถึงการปฏิบัติ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 54 การเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์ของกระบวนการยุติธรรมชุมชน

แนวคิดดั้งเดิม	แนวคิดใหม่
องค์กรแบบจักรกล (mechanistic)	องค์กรแบบมีชีวิต (organic)
ใช้อำนาจ (power)	เสริมสร้างอำนาจให้ชุมชน (empower)
การพัฒนาจากข้างนอก (outside-in)	การพัฒนาเกิดขึ้นจากข้างใน (inside-out)
มุ่งเน้นการฝึกอบรม (training) ด้วยการถ่ายทอดความรู้ (transfer of knowledge)	การเสริมสร้างให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ (empowering community) เพื่อให้คิดเป็น (conceptualize)
ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent)	ผู้เชื่อมประสานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และพัฒนา (facilitator) เป็นผู้เชื่อมประสานให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (catalyst) และเป็นผู้เชื่อมประสานให้เกิดเครือข่าย (networker)
การควบคุมสั่งการ (control)	การทำให้คนฟังโดยไม่ต้องสั่ง (to influence without authority)
การจัดการแบบลำดับชั้น (hierarchical)	การสร้างเครือข่าย (networking)

อย่างไรก็ตาม ชุมชนย่อมไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวไร้รัฐแบบสังคมบุพกาล หากแต่ต้องอยู่ร่วมกับรัฐตามทฤษฎีสัญญาประชาคมที่รัฐเกิดขึ้นจากเจตจำนงร่วมกันของประชาชน ดังนั้นเงื่อนไขจำเป็นของการเกิดขึ้นของกระบวนการยุติธรรมชุมชน คือ อำนาจอรัฐ หากแต่ยังไม่เพียงพอ จำเป็นต้องมีวิธีการที่เหมาะสมเพื่อให้ชุมชนเกิดการพัฒนากภายใน วิธีการดังกล่าวคือการวิจัยและพัฒนาโดยประชาชนหรือการประชาพิชญ์

7.2.2.1 สาระสำคัญที่ได้จากการศึกษาจากชุมชนต้นแบบ คือ ความไม่เป็นแบบแผนพิธีการ (informal) ของรูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนของไม้เรียง ชุมชนไม้เรียงมีรูปแบบการดำเนินการกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่ไม่เป็นทางการ โดยเป็นการผสมผสานกันระหว่างความเป็นทางการซึ่งเป็นบทบาทของฝ่ายตำรวจท้องที่ที่มีอำนาจในการตัดสินใจระดับหนึ่ง (decision making approach) กับความไม่เป็นทางการ ผ่านบทบาทของผู้ที่เคารพนับถือในชุมชน (reputation approach) ความธรรมดาสามัญของรูปแบบวิธีการดังกล่าว บ่งบอกถึงโอกาสที่อาจเกิดปรากฏการณ์ดัง ไม้เรียงขึ้นได้ทั่วไปในชนบทไทย บนความสัมพันธ์แบบที่น้องที่เป็นทุนทางสังคมที่มีอยู่และภาครัฐหลงลืมหยิบยกขึ้นมาเสริมความเข้มแข็งให้ชุมชน

การจัดการตนเอง ด้วยพื้นฐานของศีลธรรมและการประกอบอาชีพกรีดขาง ทำให้ไม่เอื้อต่อการใช้ชีวิตกลางคืน บ่มเพาะนิสัยในการครองตนให้ห่างไกลจากอบายมุข ซึ่งเป็นสาเหตุการกระทำความผิด ชุมชนจึงอยู่ในความสงบเรียบร้อย ซึ่งแตกต่างไปจากชุมชนที่มีปัจจัยเสี่ยงล่อแหลมต่อความประพฤติที่เบี่ยงเบน เช่น การมีสถานบริการจำนวนมากตามแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ

กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนที่ผ่านมาเป็นเวลานานทำให้ชุมชนบ่มเพาะเป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้ การประชุม ประชาพิจารณ์ ถกเถียงกันเป็นวิถีคิดและวิถีปฏิบัติที่มีขั้นตอน เป็นกระบวนการที่ร้อยรัดให้คนไม่เรียงสามัคคีกันนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง วัฒนธรรมการเรียนรู้ดังกล่าวจึงเป็นระบบคุณค่าหลักของชุมชนไม่เรียง อีกทั้งความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน ประยงค์ วรรณรงค์ คือ ผู้นำตามธรรมชาติที่เข้มแข็งมีความสัมพันธ์ที่ดีกับทุกคนจึงทำให้งานประสบผลสำเร็จ

ไม่เรียงจึงมีวิถีคิด วิถีปฏิบัติไปที่การพึ่งตนเอง ดังการทำวิสาหกิจชุมชนที่เลี้ยงตัวเองได้ ซึ่งเป็นกระบวนการที่คนแบบพอเพียงหรืออยู่รอด ลักษณะการเกิดขึ้นของกระบวนการยุติธรรมชุมชนไม่เรียงสอดคล้องแนวคิดกฎหมายคือทรัพยากร ความเข้มแข็งของชุมชนเกิดขึ้นได้โดยไม่จำเป็นต้องแก้ไขหรือออกกฎหมายใหม่ หากแต่ใช้กลไกของกฎหมาย และกฎหมายจารีตในฐานะเป็นทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้ว และมีวิธีการที่เหมาะสมในการสร้างให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ สถาปนากระบวนการยุติธรรมชุมชนขึ้นด้วยตนเอง เงื่อนไขปัจจัยเหล่านี้เป็นดั่งมือที่มองไม่เห็น (invisible hand) คอยประคับประคองชุมชนให้อยู่ในความพอดี

7.2.3 กลไกการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน

ความรู้ ความจริงที่ได้จากการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนที่ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง ได้สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนที่สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

7.2.3.1 ปฏิบัติการทางวาทกรรมของกระบวนการยุติธรรมชุมชน

อำนาจ ความรู้ และความจริงของกระบวนการยุติธรรมชุมชน

กระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เป็นของรัฐได้สร้างชุมชนต้นแบบขึ้นมาหลายแห่ง ดังเช่น เมื่อปี พ.ศ. 2551 สำนักงานตำรวจแห่งชาติได้เสนอแนวคิดในการสร้างชุมชนเข้มแข็งต้นแบบการป้องกันอาชญากรรม สั่งการให้สถานีตำรวจดำเนินการทั่วประเทศเพื่อประเมินผลค้นหาชุมชนต้นแบบสังเคราะห์องค์ความรู้เหล่านี้เพื่อปรับปรุงกระบวนการทำงานของตำรวจรองรับงานยุติธรรมชุมชน ชุมชนต้นแบบดังกล่าวนับเป็นความจริงที่ถูกสร้างขึ้น (construct) มีความเป็นสากลใช้ได้ทั่วไป (generalization) โดยประเมินคุณค่าจากความเป็นทฤษฎี

รูปนัย (formal theory) ตั้งอยู่บนข้อมูลเชิงประจักษ์และมีความน่าเชื่อถือเชิงวิทยาศาสตร์ เกณฑ์ประเมินตั้งอยู่บนทฤษฎีที่ยึดถือความเป็นจริงตามธรรมชาติ วัตถุประสงค์จากความมั่นคงภายนอกและภายใน ความเชื่อถือได้ และความเป็นวัตถุวิสัย อันมีที่มาจากการตั้งข้อสันนิษฐานเบื้องต้นไว้ว่า ความเป็นจริงที่อยู่นอกตัวผู้ศึกษา กระบวนการยุติธรรมชุมชนดังกล่าวจึงเป็นการมองชุมชนที่แฝงไว้ด้วยอำนาจรัฐในรูปของความรู้ที่รัฐ(กระบวนการยุติธรรม) ได้สร้างขึ้น โดยที่ผลึกความคิด (concept) หรือทฤษฎีเรื่องกระบวนการยุติธรรมชุมชนมิได้มีอยู่โดยธรรมชาติแต่เป็นผลผลิตจากการทำงานของวาทกรรมเอง และนำไปสู่การครอบงำ อันเป็นภาคปฏิบัติของวาทกรรมตามแนวคิดของฟูโกต์ (Foucault, 1926-1984) (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร, 2542: 27-28)

งานวิจัยและพัฒนาเรื่องนี้ก็ได้สร้างความจริงเรื่องกระบวนการยุติธรรมชุมชนขึ้นมาเช่นกัน ผลการวิจัยและพัฒนาจากคำบลบ้านกาศ อำเภอมะละเรียง นั้น มิได้ปลอดจากค่านิยม (value free) แต่เป็นความพยายามให้คุณค่าว่าความจริงของชุมชน ควรเป็นความจริงที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นมาจากความมั่นคงเชิงอุดมการณ์ (validity as ideology) ที่ถือหรือโครงสร้างอำนาจกระแสหลักที่ครอบงำอยู่เผยให้เห็นเบื้องหลัง ผลของการวิจัยและพัฒนาดังกล่าวทำให้เกิดชุมชนตามแนวคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนเป็นการสนับสนุนให้เกิดการเปิดกว้างพื้นที่สาธารณะและเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการส่งเสริมให้ชุมชนมีกลไกการจัดการตนเองที่มีรากฐานจากปรัชญากฎหมายธรรมชาติ กระบวนการยุติธรรมชุมชนที่แม่สะเรียงจึงเป็นการปรับเปลี่ยนฐานคิดเชิงเทคนิคกลไกไปสู่กลไกการจัดการตนเองแบบองค์รวมตามแนวทางการปกครองตนเอง ที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2547) เรียกว่าอนาธิปไตยชุมชน กล่าวได้ว่าชุมชนบ้านกาศมีความสามารถในการทำให้เกิดความยุติธรรมได้ด้วยตนเอง (justiciability) รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนของรัฐและแม่สะเรียงจึงมีความแตกต่างกันดังนี้

ตาราง 55 รูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชน : แนวคิดของรัฐและแนวคิดของชุมชน

แนวคิดของรัฐ (Government model)	แนวคิดของชุมชน (Maesarieng model)
กระบวนการทัศน์ สมัยใหม่นิยม	กระบวนการทัศน์ หลังสมัยใหม่นิยม
: การพัฒนาจากภายนอก	: การเคลื่อนย้ายกระบวนการทัศน์เป็นการพัฒนาจากภายใน
เงื่อนไขจำเป็น : อำนาจรัฐและสถาบัน	เงื่อนไขจำเป็น : อำนาจรัฐและสถาบัน
เงื่อนไขพอเพียง : อำนาจรัฐและสถาบัน	เงื่อนไขพอเพียง
	: กระบวนการวิจัยและพัฒนาโดยประชาชน

ตาราง 55 (ต่อ)

แนวคิดของรัฐ (Government model)	แนวคิดของชุมชน (Maesarieng model)
<p>กลไกการดำเนินการ</p> <p>ตำรวจ : ดำเนินการ 7 ขั้นตอน เริ่มจากการค้นหาแกนนำและองค์กรท้องถิ่น จุดประกายความคิด ศึกษาพื้นฐานชุมชน วิเคราะห์ปัญหาชุมชน ขกร่างกิจกรรมชุมชน นำกิจกรรมไปสู่การปฏิบัติ ประเมินผลและค้นหาชุมชนที่มีผลสำเร็จสังเคราะห์องค์ความรู้เป็นชุมชนต้นแบบ กระทรวงยุติธรรม นโยบาย อาญาเน้นงานยุติธรรมชุมชน การผลักดันกฎหมายส่งเสริมกระบวนการยุติธรรมทางเลือก การขยายหน่วยงานเฉพาะ (ยุติธรรมจังหวัด) แบบจำลองยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสม ชุมชนมีคุณลักษณะเหมาะสม และการใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการกำหนดให้ยุติธรรมชุมชนเป็นนโยบายสำคัญ</p> <p>ทฤษฎีพื้นฐานหรือกรอบความรู้</p> <p>: กฎหมายคือเครื่องมือควบคุมสังคม ที่มีรากฐานจากปรัชญากฎหมายบ้านเมือง</p> <p>ความจริงมีเพียงหนึ่งเดียวซึ่งจริงแท้แน่นอน (ultimate reality) พิสูจน์ทดสอบได้</p>	<p>ด้วยระบบคิดที่สำคัญคือเวทีการเรียนรู้ 3 เวที การรู้จักตนเอง รู้จักผู้อื่น ระบบยุติธรรมชุมชน การประชาสัมพันธ์แผนแม่บทชุมชน เพื่อให้เกิดการร้อยรัดกันอย่างแน่นแฟ้นในชุมชน</p> <p>กลไกการดำเนินการ</p> <p>: กลไกทางสังคมของกฎหมาย และกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน</p> <p>ทฤษฎีพื้นฐานหรือกรอบความรู้</p> <p>: กฎหมายคือทรัพยากร กฎหมายชาวบ้าน สิทธิชุมชน อนุธิปไตยชุมชน การปกครองตนเอง และสัญญาประชาคม ที่มีรากฐานจากปรัชญากฎหมายธรรมชาติ</p> <p>ความจริง มีลักษณะสัมพัทธ์ (relativism) ขึ้นอยู่กับการตีความ</p>

7.2.3.2 เครื่องมือในการวิจัยและพัฒนา

กระบวนการประชาธิปไตยหรือกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนนั้นมีเครื่องมือที่สำคัญอยู่ 4 ชนิด คือ บัญชีครัวเรือน เวทีการเรียนรู้ การประชาพิจารณ์แผนแม่บท และแผนแม่บทชุมชน เครื่องมือเหล่านี้มีความหมายดังต่อไปนี้

(1) บัญชีครัวเรือน นอกจากเป็นเครื่องมือในการบันทึกรายรับรายจ่ายและหนี้สินเพื่อประโยชน์ในการวางแผนการดำเนินชีวิตประจำวันแล้ว ข้อมูลที่ได้จากเครื่องมือชนิดนี้เมื่อสังเคราะห์ทำให้เกิดความรู้ใหม่ในระดับตำบล จะเห็นความเชื่อมโยงของปัญหาชุมชนจนนำไปสู่การรู้จักตนเอง อันเป็นจุดเริ่มต้นของการวิจัยและพัฒนาโดยตนเอง (people research and development) ดังนั้น บัญชีครัวเรือนจึงมิได้เป็นเพียงแบบสอบถามถึงรายรับรายจ่ายหนี้สินตามภาพที่เห็น หากแต่เป็นเครื่องมือในการประเมินตนเอง (self assesment) เพื่อให้รู้จักตนเองของชุมชน

(2) เวทีการเรียนรู้ เป็นระบบคิดที่สำคัญของกระบวนการประชาธิปไตย ที่มีไว้เป็นเพียงสถานที่ประชุมหรือสถานที่ทำประชาคมลงมติ หากแต่เป็นที่รวมของชุมชนในการแลกเปลี่ยนข้อมูล กิจกรรมดังกล่าวทำให้เกิดการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจนเกิดเป็นความรู้ใหม่ เวทีการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการเชื่อมต่อกับเครื่องมือชนิดอื่น ๆ ในกระบวนการประชาธิปไตย โดยการเชื่อมต่อกับบัญชีครัวเรือนทำให้เกิดการรู้จักตนเอง การเชื่อมต่อกับการประชาพิจารณ์แผนทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในการเขียนแผนแม่บทชุมชน และยอมรับนำไปสู่การปฏิบัติ

(3) การประชาพิจารณ์และยอมรับเป็นแผนแม่บทชุมชนทำให้แต่ละคนมีข้อผูกพันกันสองประการ คือ ข้อผูกพันกับตนเองและข้อผูกพันกับชุมชน การวางแผนแม่บทชุมชนจึงเป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับการเกิดเป็นสังคมนวมหมู่ซึ่งมีเจตจำนงในตนเองต่างจากผลรวมของเจตจำนงของสมาชิกที่เป็นปัจเจกชนแต่ละคน โดยคนในชุมชนควรเชื่อฟังเจตจำนงร่วมกัน (general will) อย่างสิ้นเชิง การออกแผนงานหรือเปลี่ยนแปลงแผนงานโครงการควรเป็นกระบวนการที่ประชาชนมาร่วมประชุมอภิปรายและออกเสียงโดยตรงเสมือนประชาธิปไตยแบบนครรัฐกรีก สิ่งที่ได้คือเจตนารมณ์ร่วม แผนแม่บทชุมชนที่เกิดขึ้นจึงเป็นสัญญาเชิงศีลธรรมของชุมชนที่สอดคล้องกับปรัชญาการเมืองของรูสโซ (Rousseau, 1712-1778) ที่ว่า การเกิดขึ้นของรัฐนั้นเป็นสัญญาทางศีลธรรม

(4) แผนแม่บทชุมชน นอกจากบ่งบอกว่าเป็นผลผลิตจากกระบวนการประชาธิปไตยตามระบบคิดแบบปฏิบัตินิยมของตะวันตกแล้ว แท้จริง แผนแม่บทชุมชนเป็นเครื่องมือชุดหนึ่งที่ทำให้สมาชิกของชุมชนเกิดการร้อยรัดกันอย่างแน่นแฟ้น รักใคร่สามัคคีกัน มีเจตจำนงทางการเมืองร่วมกัน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญในการไปสู่ความเป็นปึกแผ่นของสังคม แผน

แม่บทชุมชนจึงเป็นกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน ที่เป้าหมายและกระบวนการเป็นเรื่องเดียวกัน (Means is the end in the becoming.) ตามระบบคิดของตะวันออก และแผนแม่บทชุมชนเป็นดังการก่อตัวของแบบแผนแนวทางปฏิบัติที่เป็นแผนพัฒนาและกฎหมายชาวบ้านตามทฤษฎีกฎหมายสามชั้นของปรีดี เกษมทรัพย์(2546) นั่นเอง

7.2.3.3 กระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน : แนวคิดใหม่ของงานชุมชนสัมพันธ์

ภายใต้กระบวนการทัศน์ที่เหมาะสม ยุทธวิธีการปฏิบัติงานชุมชนสัมพันธ์ของตำรวจควรปรับเปลี่ยนจากกระบวนการที่เน้นการฝึกอบรมเพื่อแสวงหาความร่วมมือจากประชาชน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการสั่งการ เปลี่ยนเป็นกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ เพื่อรื้อฟื้นระบบการควบคุมทางสังคมดั้งเดิมด้วยกฎศีลธรรม ที่สร้างมาตรฐานความประพฤติของสมาชิกด้วยบรรทัดฐานที่ก่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นเชิงอินทรีย์ (organic solidarity) ซึ่งความเข้มแข็งของชุมชนดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นได้ด้วยกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน การปรับเปลี่ยนยุทธวิธีสามารถดำเนินการได้จากกระบวนการต่อไปนี้

ตาราง 56 กระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน

กระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้แนวคิดการตำรวจชุมชนและโครงการชุมชนสัมพันธ์	กระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน
ขั้นการเตรียมการ (เตรียมชุมชน)	เวทีที่ 1 รู้จักตนเอง รู้จักผู้อื่น
ขั้นตอนการดำเนินการ	เวทีที่ 2 ระบบยุติธรรมชุมชน (เวทีบทบาทการประชาสัมพันธ์ การให้บริการชุมชน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน การฝึกอบรม การสร้างความเข้าใจ การจัดระบบความร่วมมือระหว่างตำรวจและชุมชน
ขั้นตอนการประเมินผล	เวทีที่ 3 การประชาสัมพันธ์แผนแม่บทชุมชน และแผนยุติธรรมชุมชนภายใต้สัญญาประชาคม กฎหมายชาวบ้าน และการปกครองตนเอง

7.2.3.4 กระบวนการยุติธรรมชุมชน : ทฤษฎีฐานรากในการขยาย พรมแดนความรู้

ในช่วงที่ผ่านมา เมื่อมีการกล่าวถึงกระบวนการยุติธรรมชุมชน ปฏิบัติที่ภาครัฐมีต่อเรื่องนี้ถูกกำกับไว้ด้วยทัศนะ 2 ประการ ทัศนะดังกล่าวเป็นกรอบจำกัดที่ทำให้การมองกระบวนการยุติธรรมชุมชนเป็นไปอย่างคับแคบและตื้นเขิน

(1) ทัศนะแรก คือ การมองว่าในสังคมหนึ่งๆจะมีระบบยุติธรรมเพียงระบบเดียวที่มีความถูกต้อง และสมบูรณ์แบบสูงสุดในตัวเอง เป็นอิสระจากบริบททางสังคมที่ดำรงอยู่ ทัศนะแบบหนึ่งเดียวนี้เกิดขึ้นในแวดวงกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก โดยผู้เชี่ยวชาญในระบบนี้จะถือว่าศาสตร์ของตน (กฎหมาย) เป็นสิ่งสูงสุดและสามารถใช้เป็นมาตรวัดเพื่อตัดสินศาสตร์อื่น ๆ ได้อย่างไร้ขีดจำกัด ทัศนะดังกล่าวละเลยข้อเท็จจริงที่ว่าเรื่องการยุติธรรมนั้น แท้ที่จริงเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม (cultural phenomenon) ซึ่งมีความสลับซับซ้อน ดำรงอยู่ในบริบททางสังคมที่แตกต่างกันและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

ที่ว่า กระบวนการยุติธรรมชุมชนเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่สลับซับซ้อนแตกต่างกันไป นั้น เนื่องจากวัฒนธรรมมีส่วนสำคัญยิ่งในการกำหนดรูปแบบของกระบวนการยุติธรรม ซึ่งกฎหมายใช้คำว่าจารีตประเพณี แตกต่างกันไปเฉพาะถิ่น ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้เองที่เป็นรากฐานของพหุนิยมทางกฎหมาย (legal pluralism) หรือการมีระบบยุติธรรมหลายระบบดำรงอยู่ในสังคมเดียวกัน (more than one legal in one space) กระบวนการยุติธรรมหรือกฎหมายมิได้เป็นของรัฐเท่านั้น หากแต่เป็นของสังคม ชุมชนด้วยเช่นเดียวกัน โดยทั้งในสังคมก้าวหน้าหรือสังคมดั้งเดิมจะมีระบบยุติธรรมมากกว่าหนึ่งระบบดำรงอยู่เสมอ ทั้งนี้เพราะไม่มีระบบยุติธรรมใดที่สมบูรณ์ในตัวเองจนสามารถตอบสนองต่อความทุกข์ร้อนของผู้คนที่หลากหลายได้ทั้งหมด การมองว่ากระบวนการยุติธรรมชุมชนเป็นเรื่องเลื่อนลอยและจะต้องมีกฎหมายรองรับเท่านั้น นับเป็นมิถิลาทัศนะที่ขัดแย้งกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ทั่วไป

(2) ทัศนะที่สอง มองว่าสังคมมีแต่กฎหมายบ้านเมืองเท่านั้น ลดความสำคัญของกฎหมายจารีตของชุมชน ทัศนะดังกล่าวมาจากความเชื่อมั่นว่าเมื่อปัจเจกบุคคลมาอาศัยอยู่รวมกัน เป็นปรากฏการณ์ของสังคมที่การกระทำทุกอย่างถูกกำหนดกฎเกณฑ์ ไม่มีสุญญากาศทางกฎหมาย (legal vacuum) การกระทำใดของคน ย่อมอยู่ในแ่งมุมที่ถูกกำหนดโดยกฎหมายที่ตามครอบคลุมไปทุกพฤติกรรม ทัศนะดังกล่าวเป็นการมองในแง่ดิ่ง กฎหมายที่เกิดขึ้นจากรัฐหรือแนวคิดไม่สามารถทำให้สังคมเกิดความระเบียบได้ทั้งหมด หากแต่ต้องค้ำประกันว่า สถาบันทางสังคมทุกสถาบันควรมีอำนาจในการสร้างกฎเกณฑ์ (กฎหมาย) ขึ้นมาได้เช่นเดียวกันเพื่อดุลยภาพในสังคม ถ้ากฎเกณฑ์เหล่านั้นอยู่บนพื้นฐานของศีลธรรม กฎเกณฑ์เหล่านั้นตามทฤษฎี

กฎหมายสามชั้นของปรีดี เกษมทรัพย์ คือ กฎหมาย ระบบการยุติธรรมที่ต่างกันย่อมสามารถหนุนเสริมเติมเต็มส่วนขาดของกันและกัน (integrated criminal justice) ได้

ปรากฏการณ์ยุติธรรมชุมชนก็เป็นเช่นเดียวกับปรากฏการณ์ทางสังคมอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น ดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยทางสังคม และประการสำคัญคือการทำให้สังคมเกิดสติปัญญาใหม่จากการเรียนรู้ร่วมกัน ร่วมมือกัน ยุติธรรมชุมชนอย่างเดียวย่อมมิใช่คำตอบสำหรับปัญหาในระบบยุติธรรมไทย สังคมไทยต้องการทางเลือกต่างๆที่จะตอบสนองความหลากหลายของปัญหาและความต้องการของผู้คนที่แตกต่างกัน งานวิจัยนี้จึงช่วยเปิดประเด็นให้เกิดการทบทวนและเก็บเกี่ยวบทเรียนจากประสบการณ์ของสังคมไทย ด้วยความเชื่อมั่นว่าการวิจัยและพัฒนาท้องถิ่นเป็นกระบวนการสำคัญของการเรียนรู้เพื่อพัฒนาระบบยุติธรรมไทยให้รับใช้ประชาชน เพราะการพัฒนากระบวนการยุติธรรมที่คืบคลานเป็นภารกิจสำคัญที่ต้องร่วมกันกระทำทั้งสังคม เบื้องต้นต้องสร้างสัมมาทัศนะเรื่องยุติธรรม เพราะมีแต่เริ่มต้นด้วยทัศนะที่ถูกต้องร่วมกันเท่านั้นที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อสิ่งที่ดีกว่า การถอดรื้อในงานวิจัยเรื่องนี้ ทำให้สิ่งที่ไม่ปรากฏ (absent) คืออำนาจที่ซ่อนอยู่ในรูปของความรู้ ปรากฏออกมา (make the not accessible to sight) ตามคตินิยมหลังสมัยใหม่

วาทกรรมกระบวนการยุติธรรมชุมชนจึงเป็นทฤษฎีฐานราก (grounded theory) ที่ช่วยขยายพรมแดนความรู้ให้กว้างขวางออกไปว่ากระบวนการยุติธรรมชุมชนเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่จริง มีความหลากหลาย และเปิดประเด็นให้มีเวทีถกเถียงทางวิชาการเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมชุมชนออกไปอย่างกว้างขวาง

7.3 ข้อเสนอแนะ (recommendations)

ผลการวิจัยครั้งนี้ พบว่ากระบวนการประชาพิชญ์และองค์กรตำรวจเป็นเงื่อนไขเพียงพอสำหรับการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนขึ้นร่วมกับการจัดการตนเองของชุมชน ดังนั้นเพื่อให้การนำแนวทางดังกล่าวไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะสำหรับบุคคลากรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมดังต่อไปนี้

7.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

7.3.1.1 เพื่อเป็นการส่งเสริมรักษาหลักการปกครองโดยกฎหมายหรือนิติรัฐ อย่างน้อยกระบวนการยุติธรรมอันประกอบไปด้วย สำนักงานตำรวจแห่งชาติ สำนักงานอัยการสูงสุด ศาลยุติธรรมและ กรมราชทัณฑ์ ควรสร้างเงื่อนไขต่อไปนี้

(1) โอกาสในการเข้าถึงความยุติธรรม (access to justice) ด้วยการขจัดอุปสรรคในการเข้าถึงความยุติธรรม ปรับปรุงการเข้าถึงบริการที่มีอยู่ สนับสนุนการใช้

กระบวนการระงับข้อพิพาท สิ่งเหล่านี้อย่างน้อยเป็นการเสริมสร้างโอกาสการได้มาซึ่งความยุติธรรมผ่านระบบกฎหมาย ถ้าไม่สามารถเข้าถึงความยุติธรรม กลไกต่างๆทางกฎหมายจะไร้ความหมาย

(2) กระบวนการยุติธรรมต้องดำรงความมั่นคงปลอดภัยพื้นฐาน (basic security) ในชีวิตและทรัพย์สินของทุกคนเพื่อเสริมสร้างความสามารถของบุคคลในการมีส่วนร่วมในสังคมและเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่

7.3.1.2 รัฐสภา และองค์กรต่างๆที่มีอำนาจเสนอกฎหมายควรพึงระวังการออกกฎหมายใหม่ ด้วยการใช้นโยบายการบริหารหรือกฎหมายที่มีอยู่แล้วเป็นลำดับแรก ตามหลักการที่ว่า กฎหมายของรัฐควรมีน้อยฉบับ (less government, less law)

7.3.1.3 มหาวิทยาลัยที่ผลิตนักกฎหมายมหาชนควรเน้นการศึกษาถึงระบบคิดของกฎหมายตามแนวทางนิติปรัชญามากขึ้น เพื่อพัฒนาค่านิยม หล่อหลอมจิตวิญญาณนักกฎหมายให้รับผิดชอบต่อสังคมและมีความเมตตาต่อประชาชนตามเจตนารมณ์ของหลักนิติรัฐ

7.3.1.4 นโยบายอาญายุติธรรมไทย ควรส่งเสริมกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสมให้เป็นนโยบายคู่ขนานกับกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก สำหรับใช้เป็นแนวทางในการวางแผนงานและโครงการขององค์กรในกระบวนการยุติธรรมให้ประสานสอดคล้องกัน

7.3.1.5 องค์กรในกระบวนการยุติธรรมไทย ควรใช้กฎหมายที่มีอยู่แล้วในระบบกฎหมายไทยให้เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะหลักอำนาจจับกุมของราษฎรตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา หลักความผิดอันยอมความได้ตามประมวลกฎหมายอาญา การประนอมข้อพิพาท เหล่านี้เป็นกฎหมายและแนวทางที่เพียงพอต่อระบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนโดยไม่จำเป็นต้องออกกฎหมายใหม่

7.3.1.6 หน่วยงานพัฒนาเชิงพื้นที่ โดยเฉพาะจังหวัด และอำเภอต่างๆ ควรทบทวนยุทธศาสตร์การพัฒนาเชิงปฏิบัติว่า ชุมชนเข้มแข็งที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายทุกระดับเป็นยุทธศาสตร์ที่ได้ผลในการนำไปปฏิบัติการในพื้นที่มากกว่าการสั่งการให้ปฏิบัติจากหน่วยงานภายนอกชุมชน ด้วยการปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนาจากแผนงาน โครงการเป็นกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน

7.3.2 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

7.3.2.1 กระบวนการวางแผนแม่บทชุมชน ในแง่กระบวนการเป็นเสมือนเครื่องมือในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ดังนั้นจึงสามารถประยุกต์ใช้กับโครงการต่างๆที่เกี่ยวกับชุมชนได้อย่างหลากหลาย อาทิ โครงการชุมชนพอเพียง โครงการเศรษฐกิจพอเพียง

ของกรมพัฒนาชุมชน โครงการแก้ไขปัญหายาเสพติดในชุมชนของสำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติด และโครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชนของกรมคุมประพฤติ เป็นต้น

7.3.2.2 สำนักงานตำรวจแห่งชาติสามารถนำรูปแบบและวิธีการในการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนด้วยกระบวนการวางแผนแม่บทชุมชนนี้ไปประยุกต์ใช้ขยายผลแก่สถานีตำรวจในพื้นที่ชนบท สำหรับการปฏิบัติงานชุมชนสัมพันธ์ที่สอดคล้องกับนโยบายชุมชนเข้มแข็งต้นแบบได้ทันที โดยไม่จำเป็นต้องออกระเบียบกฎหมายใหม่

7.3.2.3 สำนักงานตำรวจแห่งชาติควรพัฒนาปรับปรุงผู้ยามตำรวจหรือหน่วยบริการประชาชนที่มีความพร้อมให้เป็นสถานีตำรวจชุมชนสำหรับการเชื่อมต่อระหว่างสถานีตำรวจกับชุมชนในการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนร่วมกัน

7.3.2.4 ศิลธรรมในระบบกฎหมายเป็นส่วนที่เกื้อหนุนความเข้มแข็งของระบบยุติธรรมชุมชน ดังนั้น ควรส่งเสริมเปิดโอกาสให้วัด หรือสถาบันทางศาสนาต่างๆ มีส่วนร่วมในการพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนมากขึ้น

7.3.3 ข้อเสนอแนะในการวิจัย

7.3.3.1 งานวิจัยนี้ศึกษาเน้นหนักปรัชญาที่เป็นฐานคิดของกระบวนการยุติธรรม จึงขาดความลึกซึ้งในระบบปรัชญาที่เป็นฐานคิดของชุมชน จึงควรมีการศึกษาวิจัยระบบปรัชญาของชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อระบบยุติธรรมของชุมชนเพื่ออุดช่องว่างดังกล่าว

7.3.3.2 รูปแบบและแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน (Maesariang model) จัดเป็นทฤษฎีฐานรากที่ขยายขอบเขตของงานยุติธรรมชุมชนออกไปจากมิติการจัดการความขัดแย้ง เป็นมิติการเสริมสร้างพลังแก่ชุมชน เพื่อสร้างความแข็งแกร่งของทฤษฎี จึงควรนำไปวิจัยและพัฒนาในพื้นที่อื่นต่อไป

บรรณานุกรม

- กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร. 2548. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ
ป่าชายเลนอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี.
กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กรมคุมประพฤติ. 2549. โครงการครอบครัวสัมพันธ์เพื่อแก้ไขปัญหาความรุนแรงในครอบครัว.
กรุงเทพฯ: ม.ป.ท. (เอกสารแนะนำเผยแพร่โครงการ).
- _____. 2549. คู่มือเครือข่ายยุติธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.
- กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ. 2546. ทำเนียบชุมชนบนพื้นที่สูง 20 จังหวัดในประเทศไทย.
กรุงเทพฯ: เนติกุลการพิมพ์.
- กรมราชทัณฑ์. 2549. “ประวัติกรมราชทัณฑ์”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.correct.go.th>. (4 ตุลาคม 2549).
- กองนิติการ สำนักงานกฎหมายและสอบสวน สำนักงานตำรวจแห่งชาติ. 2549. คู่มือกำหนด
อำนาจหน้าที่ของส่วนราชการสำนักงานตำรวจแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตำรวจ.
- กองพัฒนาป้องกันอาชญากรรม สำนักงานตำรวจแห่งชาติ. 2549. คู่มือเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน
ชุมชนและมวลชนสัมพันธ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตำรวจ.
- กองวิจัยและพัฒนา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ. 2551. “งานวิจัยประจำปี พ.ศ. 2543-2548”.
[ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.research.police.go.th> (4 กรกฎาคม 2551).
- กองวิชาการ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ. 2543. รวมคำสั่ง ระเบียบ ข้อบังคับและหนังสือในการ
สอบสวนคดีอาญา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิศิษฐ์สรอรรถ.
- กองสารนิเทศ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ. 2550. วิสัยทัศน์ พันธกิจ ยุทธศาสตร์ และ
การปฏิบัติงานของสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ประจำปี 2550. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตำรวจ.
- กาญจนา แก้วเทพ. 2547. การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์. กรุงเทพฯ: เลิฟ แอนด์ ลิฟท์.
_____. 2548. ก้าวต่อไปของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน. สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดซีโน ดีไซน์.
- กิตติพงษ์ กิตยารักษ์. 2546. กระบวนการยุติธรรมกับความยากจน: ยุทธศาสตร์การพัฒนา
กระบวนการยุติธรรมเพื่อคนจน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- กิตติพงษ์ กิตยารักษ์. บรรณาธิการ. 2550. ยุติธรรมชุมชน: บทบาทการอำนวยความสะดวก
ชุมชนเพื่อชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
_____. 2550. ปฏิรูปตำรวจ: โปรดฟังอีกครั้งหนึ่ง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

- กิตติศักดิ์ ปรกติ. 2549. การปฏิรูประบบกฎหมายไทยภายใต้อิทธิพลยุโรป. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- _____. 2551. ความเป็นมาและหลักการใช้นิติวิธีในระบบชีวิตล่อว่และคอมมอนล่อว่. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. 2550. หลักพื้นฐานกฎหมายมหาชนว่าด้วย รัฐ รัฐธรรมนูญและกฎหมาย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- เกษม เขารัตน์. 2547. “กระบวนการประชาสังคมกับการบำบัดรักษาฟื้นฟูสมรรถภาพผู้ติดยาเสพติด: ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอท่ายาง จังหวัดเพชรบุรี”. งานวิจัยหลักสูตรผู้บริหารกระบวนการยุติธรรมระดับสูง วิทยาลัยการยุติธรรม สำนักงานศาลยุติธรรม. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.library.coj.go.th/showauthor.php>. (9 มิถุนายน 2550).
- ข่าวสั้นก่อนขึ้นแท่นทั่วโลก. 2551. “ตำรวจแม่ฮ่องสอนจับแพะไม่สักเดือน”. เดลินิวส์ 8 กันยายน: 18.
- คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย. 2547. “นโยบายพัฒนากฎหมาย”. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา. <http://www.legalreform.org/>. (9 มกราคม 2550).
- จรัญ โฆษณานันท์. 2549. “สู่อำนาจอธิปไตยทางกฎหมายของประชาชน”. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.semsikkha.org/pacamain.html>. (9 มกราคม 2549).
- _____. 2550. นิติปรัชญาแนววิพากษ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติธรรม.
- จรรุญ สุภาพ. 2518. รัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- จักรกฤษณ์ อนันต์สุชาติกุล. 2549. “การไต่ถามข้อพิพาทก่อนฟ้อง: ศึกษาเฉพาะกรณีการไต่ถามผู้ถูกหน้กองทุนเงินให้กู้ยืมเพื่อการศึกษาในเขตจังหวัดเชียงใหม่”. งานวิจัยหลักสูตรผู้บริหารกระบวนการยุติธรรมระดับสูง วิทยาลัยการยุติธรรม สำนักงานศาลยุติธรรม. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.library.coj.go.th/showauthor.php>. (9 มิถุนายน 2550).
- จักรฤทธิ์ อุทโร. 2547. ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายฉบับหลังศักดิ์ที่พบในหัวเมืองต่าง ๆ. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ. กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย. กรุงเทพฯ: เพ็ญฟ้า.
- จักษ์ พันธุ์เพชร. 2549. การเมืองการปกครองไทย. กรุงเทพฯ: บริษัทเคล็ดไทย จำกัด.
- จันทจิรา เอี่ยมมยุรา. 2551. “หลักนิติธรรม (The Rule of Law) กับการพัฒนากระบวนการยุติธรรมในสังคมไทย”. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา. http://law.tu.ac.th/outline/2552/1/250/250_jan2.pdf (9 มิถุนายน 2552).
- จันทน์ เจริญศรี. 2544. โพสต์โมเดิร์นกับสังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.

- จันทร์ มาศสุพงศ์. 2550. ประวัติการขุดแร่บนเขาขุนยี่ ตำบลไม้เรียง อำเภอดวาง จังหวัด นครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- จามะรี เชียงทอง. 2549. สังคมวิทยาการพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- จารุวรรณ ชาวศรีทอง และคณะ. 2546. รายงานการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนใน กระบวนการยุติธรรม : รูปแบบ ปัญหาอุปสรรคและแนวทางในอนาคต. สำนักนโยบาย และยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์ การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย. 2548. กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: การคืนอำนาจแก่เหยื่อ อาชญากรรมและชุมชน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ: บริษัท เอเชียแปซิฟิก ออฟเซท จำกัด.
- _____. 2549. ยุติธรรมชุมชน : การเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความยุติธรรม. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และวัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์ บรรณาธิการ. 2548. ประวัติศาสตร์ความคิดไทย กับแนวคิดชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2547. วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. 2548. แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- เฉลิมชัย ปัญญาดี. 2546. “Post Modernism : การประยุกต์ใช้ในงานวิจัยและพัฒนา”. วารสาร การส่งเสริมและพัฒนา 13, 2 (พฤษภาคม – สิงหาคม).
- ชนิดา ชิตบัณชิตย์. 2550. โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ มนุษยศาสตร์. ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชอบ ดีสวนโคก และ อุดม บัวศรี. 2546. “เจ้าโคตร ผู้ว่าแล้วแล้วโลด”. วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ 20, 2 (มกราคม – มีนาคม): 34-36.
- ชวรัตน์ วงศ์ธนบูลย์. 2552. สัมภาษณ์. 7 มีนาคม.
- ชัยพร พานิชอัตรา. 2543. การมีส่วนร่วมของประชาชนในบทบาทต่อการปฏิบัติงานตำรวจชุมชน และมวลชนสัมพันธ์. เชียงใหม่: คุชฌ์นิพนธ์ปริญาเอก, มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- ชาติ ชัยเดชสุริยะ. 2549. มาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในกระบวนการ ยุติธรรมทางอาญา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.

- ชาญณรงค์ บุญหนุน. 2549. **พระธรรมศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร วีรวัดย์ งามสันติกุล บรรณาธิการ. **นิติปรัชญาไทย**. กรุงเทพฯ:
 ห้างหุ้นส่วนจำกัดสามลดา.
- ชาย โพธิสิตา. 2549. **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่ง
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชูเกียรติ ภัยลี. 2536. **การศึกษาเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันและ
 ปราบปรามอาชญากรรมระหว่างเขตพื้นที่ที่มีการปฏิบัติงานกับเขตพื้นที่ที่ไม่มีการ
 ปฏิบัติงานของตำรวจชุมชนสัมพันธ์ ในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ:
 วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เชษฐา พวงหัตถ์. 2548. **โครงสร้าง - ผู้กระทำการ**. คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคม
 วิทยา สำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: ไทเกอร์พรีนติ้ง.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2542. **วาทกรรมการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ฉอง ฉากส์ รุสโซ. 2550. **สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง**. แปลโดย วิภาดา กิตติโกวิท.
 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ทับหนังสือ.
- ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์อิเล็กทรอนิกส์. 2552. “งานวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกัน
 ปราบปรามอาชญากรรม”. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา [http:// www. library.mju.ac.th/](http://www.library.mju.ac.th/)
 (4 มกราคม 2552)
- ณรงค์ ทรัพย์เย็น. 2549. “การทำงานของตำรวจวิชิใด ได้ผลหรือไม่ได้ผลในการลดอาชญากรรม”.
วารสารโรงพักเพื่อประชาชน 7, 34 (ตุลาคม – พฤศจิกายน): 6.
- ครุณ โสคติพันธ์. 2543. **การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทยตามรัฐธรรมนูญ
 แห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตำรวจ.
- เดชา สังขวรรณ และคณะ. 2550. **ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในระบบงานคุมประพฤติ**.
 กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ตระกูล สุดีศา. 2552. **สัมภาษณ์**. 30 มกราคม.
- ตำรวจภูธรภาค 5. 2550. “โครงการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือการปฏิบัติงานของ
 ตำรวจ”. บันทึกข้อความที่ 0021.152/2079 วันที่ 17 พฤษภาคม.
- เดช นุนนาค. 2548. **การปกครองระบบเทศบาล พ.ศ. 2435 - 2458**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ. 2549 ก. **ประมวลกฎหมายอาญาฉบับอ้างอิง**. คณะนิติศาสตร์
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.

- _____ . 2549 ข. **สังคมกับกฎหมาย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทัศนัย ปลอดภัย. 2545. “คดีเชอรีแอน”. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา http://www.library.ago.go.th/attomet_web/museum/chereann/chereann.html. (4 มกราคม 2551)
- ทินพันธ์ นาคะตะ. 2546. **นักคิดผู้ยิ่งใหญ่ของโลก ปรัชญาและทฤษฎีการเมือง**. กรุงเทพฯ: สหายบดเคี้ยวการพิมพ์.
- ธงชัย วงศ์ชัยสุวรรณ. 2546. **การปฏิรูประบบราชการโดยการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีบริหารร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธเนศวร์ เจริญเมือง. 2548. **100 ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ. 2440-2540**. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คืบไฟ. ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____ . 2550. **การปกครองท้องถิ่นกับการบริหารจัดการท้องถิ่น อีกมิติหนึ่งของอารยธรรมโลก ภาคแรก จากยุคกรีกถึงยุคทุนนิยมตะวันตก**. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คืบไฟ. ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีรยุทธ บุญมี. 2547. **ความหลากหลายของชีวิต ความหลากหลายทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สายธาร.
- นงนภัส คู่ขวัญ เทียงกมล. 2551. **การวิจัยเชิงบูรณาการแบบองค์รวม**. กรุงเทพฯ: บริษัท วี.พี. (1991) จำกัด.
- นพพร ประชากุล. 2547. **ฟูโกต์กับการสืบสาวความเป็นมาของสมัยใหม่**. คำนำเสนอใน มิเชล ฟูโกต์. ร่างกายใต้บังคับการ. แปลโดย ทองกร โภคธรรม. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คืบไฟ.
- นภาพร หะวานนท์. 2548. **วิธีวิทยาในการศึกษาปรากฏการณ์ความเข้มแข็งของชุมชน ในองค์ความรู้เรื่องความเข้มแข็งของชุมชน: จากปรากฏการณ์สู่ทฤษฎีฐานราก**. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นวลจันทร์ ทัศนชัยกุล. 2547. “ศาลยุติธรรมกับการระงับข้อพิพาท”. งานวิจัยหลักสูตรผู้บริหาร กระบวนการยุติธรรมระดับสูง วิทยาลัยการยุติธรรม สำนักงานศาลยุติธรรม. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.library.coj.go.th/showauthor.php>. (9 มิถุนายน 2550).
- นัยนา เกิดวิชัย. 2544. **ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา**. ภาควิชากฎหมายปกครองและกฎหมายทั่วไป โรงเรียนนายร้อยตำรวจ. นครปฐม: สำนักพิมพ์นิติเนย์.
- นิเทศ ดินณะกุล. 2551. **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- นิยพรรณ วรรณศิริ. 2550. **มานุษยวิทยา สังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: เอ็กซ์เปอร์เนท.
- นิรมล โตไทยสงค์และคณะ. 2545. **โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเศรษฐกิจฐานราก ตำบลบางลึก อำเภอเมือง จังหวัดชุมพร**. ชุมพร: มหาวิทยาลัยแม่โจ้ วิทยาเขตชุมพร.
- บรรเจิด สิงคะเนติ. 2546. **หลักพื้นฐานของสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. 2545. **เจตนารมณ์รัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา.
- _____. 2548ก. **กฎหมายมหาชน เล่ม 1 วิวัฒนาการทางปรัชญาและลักษณะของกฎหมายมหาชนยุคต่าง ๆ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. 2548ข. **กฎหมายมหาชน เล่ม 2 การแบ่งแยกกฎหมายมหาชน- เอกชน และพัฒนาการกฎหมายมหาชนในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปทุมมาวดี พิชชาโชติ. 2552. **สัมภาษณ์**. 14 มีนาคม.
- ประกอบ สีนะเปสนันท์. 2549. **กระบวนการค้นคว้าใหม่เพื่อการพิทักษ์สิทธิเสรีภาพเด็กเยาวชนและครอบครัวของศาลเยาวชนและครอบครัวทั่วราชอาณาจักร**. กรุงเทพฯ: ศาลเยาวชนและครอบครัวกลาง.
- ประธาน วัฒนวานิชย์. 2546. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับอาชญากรรม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประกายพรีก.
- ประยงค์ ธรรงค์. 2551. **วิสาหกิจชุมชน**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- _____. 2551. **สัมภาษณ์**. 4 มีนาคม.
- ประเวศ วะสี. 2547. **การเข้าถึงความจริงทั้งหมดในธรรมชาติของสรรพสิ่ง: การเข้าถึงความจริงทั้งหมด**. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้ง.
- _____. 2550. “ประชาธิปไตยชุมชน: รากฐานของการเมืองสมานฉันท์และการเมืองคุณธรรม”. **มติชนรายสัปดาห์** 1393 (27 เมษายน- 3 พฤษภาคม): 29-30.
- ประสิทธิ์ ปิวาวัฒนพานิช. 2549. **ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับกฎหมาย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. 2538. **ปรัชญาแห่งอุดมการณ์ทางการเมือง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์และคณะ. 2549. **วิธีใหม่แห่งการพัฒนา: วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีดี เกษมทรัพย์. 2546. **นิติปรัชญา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ปรารธนา ยศสุข และคณะ. 2550. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเรื่อง การสังเคราะห์องค์ความรู้ของชุมชน กฎระเบียบของชุมชน และวิธีปฏิบัติที่ดีของเครือข่าย ชุมชนที่ดำเนินงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่ สูง กรมศึกษา บ้านปางจำปี ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน).
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ: อูษาการพิมพ์.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี และสุธาริน คุณผล. 2543. แนวคิดเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา: วิวาทะว่าด้วยทรัพยากรส่วนรวม ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ บรรณาธิการ. สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรัสวิน.
- ปิยาภรณ์ พิสิฐพิทย์. 2547. “บทบาทของพนักงานอัยการกับทางเลือกในการระงับข้อพิพาท”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา [http:// www.ago.go.th](http://www.ago.go.th) (4 มกราคม 2551)
- ประจักษ์ เปี่ยมสมบูรณ์. 2530. การบริหารงานตำรวจ. กรุงเทพฯ ฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- _____. 2545. การควบคุมอาชญากรรมจากสภาพแวดล้อม: หลักทฤษฎีและมาตรการ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ 1991 จำกัด.
- เปรมพร ขันดีแก้ว. 2544. การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกระบวนการกลายเป็นไทยของชาว กระเหรี่ยงในหมู่บ้านแพะ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พงษ์ธร รัชญูสิริ. 2543. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารงานตำรวจ. กรุงเทพฯ: ศูนย์นิพนธ์ปริญญาเอก, มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พรเพ็ญ เพชรสุขศิริ. 2543. ยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบงานยุติธรรมในทศวรรษหน้า. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). 2550. ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.
- พวงร้อย กล่อมเอียง และคณะ. 2549. การประเมินผลการปฏิบัติราชการของสำนักงานตำรวจ แห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2548. กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ.
- พัฒนา กิติอาษา. 2546. ท้องถิ่นนิยม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย.

- พิเชษฐ เมลาณนท์. 2547. “การเขียนกฎหมายเอาชนะความยากจน”. [ระบบออนไลน์].
แหล่งที่มา <http://www.midnighuniversity.com>. (5 เมษายน 2548).
- พิศาล มุขแจ้ง. 2550. **หลักอาชญาวิทยา**. นครปฐม: โครงการตำรา กองบังคับการวิชาการ
โรงเรียนนายร้อยตำรวจ.
- ไพโรจน์ วงศ์วิภาณนท์. 2549. “ภัยประชาธิปไตย” มติชนรายวัน 29, 10287 (10 พฤษภาคม): 2.
- ไพสิฐ พาณิชย์กุล. 2544. “สิทธิชุมชน ปัญหาและพัฒนาการทางความคิด”. [ระบบออนไลน์].
แหล่งที่มา <http://www.midnighuniversity.com>. (25 กรกฎาคม 2550).
- พริตจ็อบ คาปรั้า. 2546. **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ**. แปลโดย พระประชา ปสนนธมโม พระไพศาล
วิสาโล สันติสุข โสภณสิริ และรสนา โตสิตระกูล. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- ภาณุมาศ ทักษณา. 2549. “สงกรานต์นี้ฝากบ้านคุณไว้กับเพื่อนบ้านดีกว่าไหม”. มติชนรายวัน
29, 10260 (13 เมษายน).
- ภาณุวิชญ์ ทองอ้อม. 2552. **คู่มือการประเมินผลการปฏิบัติราชการของสำนักงานตำรวจแห่งชาติ
ประจำปี 2552**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตำรวจ.
- มัดเคียแวลลี, นิโคโล. 2551. **The Prince เจ้าผู้ปกครอง**. แปลและเขียนความนำโดย สมบัติ จันทรวงศ์.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยศ สันตสมบัติ. 2543. **จากวานรถึงเทวดา : มากขีตมและมานุษยวิทยา มากขีตม**. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รังสรรค์ ชนะพรพันธ์. 2532. **กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย: บทวิเคราะห์
เชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง**. กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการฝ่ายสิ่งพิมพ์ สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- รัตนาพร เศรษฐกุล. 2549. **หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ใน** อภิชัย พันธเสน
(บรรณาธิการ). **สังเคราะห์องค์ความรู้เศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชกิจจานุเบกษา. 2550. “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 เล่ม 124 ตอนที่ 47 ก”
[ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://law.tu.ac.th/dean/politics/2550/255030.pdf>.
(4 มกราคม 2552).
- วันชัย รุจนวงศ์. 2550. **ยุติธรรมชุมชน: การสร้างความยุติธรรมโดยประชาชน**. ใน กิตติพงษ์
กิตติรักษ์. (บรรณาธิการ). 2550. **ยุติธรรมชุมชน: บทบาทการอำนวยความสะดวกยุติธรรมโดย
ชุมชนเพื่อชุมชน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- วัลลภ พิษณุพงศ์ศา. 2544. “ว่าด้วยคำถาม ช้อแนะนำ ความเป็นห่วงและความเข้าใจผิดต่อเบียดกุม”.
[ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.library1.nida.ac.th> (3 เมษายน 2551).
- วิจารณ์ พานิช. 2549. การจัดการความรู้ ฉบับนักปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- วิรัช จีระแพทย์. 2549. “การออกกฎหมายในกรอบของจริยธรรมและศีลธรรม”. [ระบบออนไลน์]
แหล่งที่มา <http://www.ago.go.th/article.html>. (4 มกราคม 2551).
- วิชัย รูปขำดี. 2547. “คุณภาพชีวิตคนไทยกับทางเลือกในการพัฒนา”. วารสารพัฒนบริหารศาสตร์
44, 3/2547.
- วิชัย สังข์ประไพ. 2542. หลักกฎหมายมหาชน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- วิชา มหาคุณ. 2534. การใช้เหตุผลในทางกฎหมาย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติบรรณการ.
- วิทยากร เชียงกุล. 2547. อธิบายศัพท์ปรัชญาการเมืองและสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สายธาร.
_____. 2548. ปรัชญาการเมือง เศรษฐกิจ สังคม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สายธาร.
- วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2550. “ตัวแบบของศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจ
พอเพียง สังกะระห่างจาก 25 กรณีศึกษาชุมชนเข้มแข็ง”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา
<http://www.phongphit.com>. (4 มกราคม 2551).
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. 2547. กฎหมายตราสามดวง : แฉ่งส่องสังคมไทย. กรุงเทพฯ: เฟื่องฟ้า.
_____. 2549 ก. กฎหมายตราสามดวง: หน้าต่างสังคมไทย. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด
สามลดา.
_____. 2549 ข. คลองตัดคำพระพุทธรโฆสาจารย์. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด
สามลดา.
- วิษณุ เครืองาม. 2530. กฎหมายรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แสวงสุทธิตการพิมพ์.
- วีรพงษ์ รามางกูร. 2548. “รัฐ-ปัจเจกชน-สิทธิมนุษยชน”. ประชาชาติธุรกิจ 29, 3708 (กรกฎาคม).
[ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.nidambe11.net>. (5 มกราคม 2551).
- วีรพันธ์ กังวาลไพโร. ม.ป.ป. บันทึกการต่อสู้บ้านแม่หาร. แม่ฮ่องสอน: ม.ป.พ.
- วีรวัลย์ งามสันติกุล. 2547. สถานภาพความรู้เกี่ยวกับการศึกษากฎหมายตราสามดวงในรอบหนึ่ง
ศตวรรษ. ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). 2547. กฎหมายตราสามดวง: แฉ่งส่อง
สังคมไทย. กรุงเทพฯ: เฟื่องฟ้า.
- ศาลจังหวัดแม่สะเรียง. 2551. “ประวัติศาลจังหวัดแม่สะเรียง”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา
<http://www.coj.go.th/msrc/info.php>. (4 กรกฎาคม 2551).
- ศาลยุติธรรม. 2549. “แผนยุทธศาสตร์ศาลยุติธรรม”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา
<http://www.coj.go.th>. (4 กรกฎาคม 2551).

- ศูนย์ปฏิบัติการ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ. 2550. **แผนพัฒนาสำนักงานตำรวจแห่งชาติ พ.ศ. 2550-2554**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตำรวจ.
- สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง. 2551. **บรรยายสรุปปี พ.ศ.2551**. แม่ฮ่องสอน: มปป.
- สถานีตำรวจภูธรไม้เรียง. 2551. **บรรยายสรุปปี พ.ศ.2551**. นครศรีธรรมราช: มปป.
- สถาบันวิจัยและพัฒนาสาคี สำนักงานศาลยุติธรรม. 2552. “โครงการวิจัยปี พ.ศ. 2549-2551”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.coj.go.th/rabi>. (4 พฤษภาคม 2552).
- สนธิ สมัครการ. 2534. **วิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์.
- สมเกียรติ ตั้งน โม. 2550. “อนาธิปไตย: การเมืองที่ไร้รัฐ”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.midnighuniversity.com>. (4 มกราคม 2550).
- สมเกียรติ วันทะนะ. 2551. **อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: เอส.พี.วี.การพิมพ์.
- สมชาย ปรีชาศิลปกุล. 2543. “นิติศาสตร์แหกคอก: Law in Postmodern View”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.midnighuniversity.com>. (20 พฤศจิกายน 2549).
- _____. 2549. **นิติศาสตร์ไทยเชิงวิพากษ์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. 2549. **บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมโภชน์ ไตรรักษา. 2548. “รายงานนายกทักษิณฯ คุยกับประชาชน ในมุมมองของสื่อมวลชน และนักวิชาการ”. เอกสารวิชาการส่วนบุคคล (หลักสูตรการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย สำหรับนักบริหารระดับสูง) สถาบันพระปกเกล้า. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.kpi.ac.th/elib/cgi-bin>. (4 มกราคม 2551).
- สมยศ เชื้อไทย. 2549. **นิติปรัชญา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- _____. 2550. **ความรู้กฎหมายทั่วไป: คำอธิบายวิชากฎหมายแพ่ง: หลักทั่วไป**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- สมศักดิ์ จันทร์ธา. 2549. “กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์กับความผิดฐานทำร้ายร่างกายตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 295”. งานวิจัยหลักสูตรผู้บริหารกระบวนการยุติธรรมระดับสูง วิทยาลัยการยุติธรรม สำนักงานศาลยุติธรรม. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.library.coj.go.th/showauthor.php>. (9 มิถุนายน 2550).
- สิริวัฒน์ คำวันสา. 2534. **ประวัติพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- สำนักกฎหมาย สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา. 2551. “พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 22) พ.ศ. 2547”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา http://www.senate.go.th/law/chose6/file_LR_23.pdf. (4 มกราคม 2551).
- _____. 2551. ร่างพระราชบัญญัติใกล้เกลี่ยข้อพิพาทคดีอาญาในชั้นสอบสวน [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.senate.go.th/law/chose6/file>. (4 มกราคม 2551).
- _____. 2551. ร่างพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา http://www.senate.go.th_146.pdf. (4 มกราคม 2551).
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค. 2548. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สื่อความหมายผ่าน **ฐานคิดและประสบการณ์**. เชียงใหม่: วนิดาเพรส.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2552. “หมวดหม่งงานวิจัย: ระบบการเมืองการปกครอง กฎหมายและกระบวนการยุติธรรม”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา http://www.trf.or.th/research/issue_web.asp?code_issue=POL&issue_name=ระบบการเมือง/ปกครอง (20 มิถุนายน 2552)
- สำนักงานกิจการยุติธรรม กระทรวงยุติธรรม. 2550. “แผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 2”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.thaijusticeprocess.org> (4 มกราคม 2552).
- _____. 2550. “งานวิจัยของสถาบันกฎหมายอาญาสำนักงานอัยการสูงสุด พ.ศ. 2542-2547”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา http://www.oja.go.th/doc/Lists/doc1/Attachments/199/JRD_RESEARCH_TCLI_T1.pdf. (4 มกราคม 2552).
- สำนักงานเกษตรอำเภอแม่สะเรียง. 2551. **บรรยายสรุปปี พ.ศ. 2551**. แม่ฮ่องสอน: ม.ป.พ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2552. “รายงานการติดตามประเมินผล 2 ปีแรก แผนฯ 10”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=36>. (4 สิงหาคม 2552).
- สำนักงานคุ้มครองสิทธิและช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชน สำนักงานอัยการสูงสุด. 2536. **คู่มือการปฏิบัติงานประนีประนอมข้อพิพาทของคณะกรรมการหมู่บ้าน โครงการประนอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้าน**. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์พลชัย.
- สำนักงานตำรวจแห่งชาติ. 2543. **สิทธิมนุษยชน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตำรวจ.
- _____. 2552. “สถิติคดีอาญา พ.ศ. 2540 – 2552”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.royalthaipolice.go.th/>. (4 มกราคม 2552).
- สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอแม่สะเรียง. 2551. **บรรยายสรุปปี พ.ศ. 2551**. แม่ฮ่องสอน: ม.ป.พ.

- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน. 2549. **ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน.**
เชียงใหม่ : เจริญวัฒนธรรมการพิมพ์.
- สำนักงานสาธารณสุขอำเภอแม่สะเรียง. 2551. “ข้อมูลสุขภาพอนามัยตำบลบ้านกาศ”.
[ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.ms20health.com>. (4 กรกฎาคม 2551).
- สำนักงานอัยการจังหวัดแม่สะเรียง. 2550. **ที่ระลึกงานเปิดอาคารที่ทำการสำนักงานอัยการจังหวัด
แม่สะเรียง 27 มีนาคม 2550.** แม่ฮ่องสอน: มปป.
- สำนักงานอัยการสูงสุด. 2551. “ประวัติศาสตร์อัยการไทย”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา
[http:// www.ago.go.th](http://www.ago.go.th). (4 กรกฎาคม 2551).
- สำนักนโยบายและแผน สำนักงานตำรวจแห่งชาติ. 2545. **นโยบายสำนักงานตำรวจแห่งชาติ.**
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตำรวจ.
- สำนักกระชับข้อพิพาท สำนักงานศาลยุติธรรม. 2551. “การไกล่เกลี่ยข้อพิพาท”. [ระบบออนไลน์]
แหล่งที่มา [http:// www.adro.cog.go.th](http://www.adro.cog.go.th). (4 กรกฎาคม 2551).
- สำนักวิจัยและพัฒนาศีกดิ์ ศาลยุติธรรม. 2551. “งานวิจัยปี พ.ศ. 2548-2550”. [ระบบออนไลน์]
แหล่งที่มา [http:// www.coj.go.th/rabi](http://www.coj.go.th/rabi). (4 กรกฎาคม 2552).
- สำนักวิจัยและพัฒนาระบบงานราชทัณฑ์ กรมราชทัณฑ์. 2551. “บทคัดย่อและบทสรุปงานวิจัย
ปี พ.ศ. 2548-2550”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา [http:// www.correct.go.th](http://www.correct.go.th). (4 กรกฎาคม 2551).
- สิทธิณัฐ ประพุทธนิตินิสาร. 2545. **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: แนวคิดและแนวปฏิบัติ.**
เชียงใหม่: วนิดาเพรส.
- สินทิช กรกฏกำจร. 2546. **การมีส่วนร่วมของอาสาสมัครตำรวจบ้านด้านการป้องกันและ
ปราบปรามอาชญากรรมในพื้นที่เขตรับผิดชอบของสถานีตำรวจภูธรอำเภอเชียงแสน
จังหวัดเชียงราย.** กรุงเทพฯ: ภาคนิพนธ์ปริญาโท, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สินธุ์ สโรบล. 2548. **กระบวนการค้นวิจัยเพื่อท้องถิ่น: การเปลี่ยนผ่านของวิถีคิดและการปฏิบัติสู่
กระบวนการพัฒนาท้องถิ่นไท ไน** กษกร ชินะวงศ์ (บรรณาธิการ). 2548. **กระบวนการค้น
วิจัยเพื่อท้องถิ่น จุดเปลี่ยนการพัฒนา.** เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์
- สุทธาสินี วัชรบูล, จันท์สุดา รัชย์พลเมือง, กาสัก เต๊ะขันหมาก. 2546. **กระบวนการเรียนรู้
บนฐานวัฒนธรรมในบริบททางสังคมใหม่.** กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.
- สุนีย์ มัลลิกะมาลย์. 2549. **วิทยาการวิจัยทางนิติศาสตร์.** สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
กรุงเทพฯ: บริษัทแอคทีฟพรีนธ์ จำกัด.
- สุพจน์ ฌ บางช้าง. 2537. “ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป”. **วารสารส่งเสริมวิชาการตำรวจ** 30, 332
(พฤษภาคม): 51-53.

- สุพรรณ อินสุก. 2545. ประชาพิชัยและพัฒนาชุมชนสามขา ใน แผนแม่บทชุมชน ประชาพิชัย และพัฒนา. เสรี พงศ์พิศ, วิจิต นันทสุวรรณ (บรรณาธิการ). 2545. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์ การพิมพ์.
- สุภางค์ จันทวานิช. 2548. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.
- _____. 2551. ทฤษฎีสังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวิทย์ เมษินทรีย์. 2549. จุดเปลี่ยนประเทศไทย เศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ บริษัทซีเอ็ดยูเคชั่น จำกัด มหาชน.
- เสรี พงศ์พิศ และวิจิต นันทสุวรรณ บรรณาธิการ. 2545. แผนแม่บทชุมชน ประชาพิชัยและพัฒนา. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- เสรี พงศ์พิศ. 2547. ร้อยคำที่ควรรู้. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พลังปัญญา.
- _____. 2548ก. เครือข่าย. สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. 2548ข. กระบวนการค้นคว้าวิจัยเพื่อการพัฒนาในทศวรรษหน้า. ใน กชกร ชินะวงศ์, (บรรณาธิการ). 2548. กระบวนการค้นคว้าวิจัยเพื่อท้องถิ่น จุดเปลี่ยนการพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____. 2549. “การแก้ไขปัญหาความยากจนเพื่อสุขภาวะของปวงชน”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.phongphit.com>. (4 กรกฎาคม 2551).
- _____. 2549. เศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- _____. 2551. แนวคิดแนวปฏิบัติยุทธศาสตร์พัฒนาท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- แสวง บุญเฉลิมวิภาส. 2544. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาศ. 2548. แผนยุทธศาสตร์พัฒนาตำบลบ้านกาศ พ.ศ. 2548-2551.
แม่ฮ่องสอน: องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกาศ.
- _____. 2551. “ข้อมูลพื้นฐานของตำบลบ้านกาศ”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา [http:// www.bankad-msr.net/home.php](http://www.bankad-msr.net/home.php). (4 กรกฎาคม 2551).
- อนุชาติ คงมาลัย. 2552. “กระบวนการยุติธรรมทางเลือกชั้นพนักงานอัยการ”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา [http:// www.ago.go.th](http://www.ago.go.th) (4 กรกฎาคม 2552)
- อนงก์ เหล่าธรรมทัศน์. 2550. การเมืองของพลเมือง: ผู้สหัสวรรษใหม่. กรุงเทพฯ: โครงการ จัดพิมพ์คปไฟ.

- อภิชัย พันธเสน. 2547. **พุทธเศรษฐศาสตร์ วิวัฒนาการ ทฤษฎีและการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- อมร รักษาสัตย์. 2547. “เหนือกฎหมายยังมีความยุติธรรม เหนือความยุติธรรมยังมีความเป็นธรรม”. **วารสารราชบัณฑิตยสถาน** 29, 2 (เมษายน- มิถุนายน): 424.
- อรพินธ์ สุวัฒน์ประ. 2552. **สัมภาษณ์**. 4 กุมภาพันธ์.
- อรศรี งามวิทยาพงศ์. 2549. **กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง: จากยุคชุมชนถึงยุคพัฒนาความทันสมัย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรุณี เวียงแสง และคณะ. 2548. **การติดตามและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม**. กรุงเทพฯ: พิธิษฐ์ไทย ออฟเซท.
- อัมณฑ ชูบำรุง. 2529. **การหาสาเหตุที่อาชญากรรมมีน้อยในบางหมู่บ้านในชนบทไทย: ศึกษากรณีตัวอย่างตำบลขุนทะเล อำเภอตาคลี จังหวัดนครศรีธรรมราช**. กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อิทธิพล ศรีเสาวลักษณ์, วีระชัย นาควิบูลย์วงศ์, ทักษิณ ฤกษ์สุด. 2544. **โครงการวิจัยกฎหมายเพื่อการบริหารจัดการในท้องถิ่น**. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา <http://dc.thailis.or.th:8000/DCMS CU/detail.nsp> (4 มกราคม 2551).
- อุทัย คลุยกษม. 2545. **การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน ใน สุเทพ บุญซ้อน (บรรณาธิการ)**. 2545. **สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา**. พระนครศรีอยุธยา: เทียนวัฒนา.
- Albanese, Jay S. 2005. **Criminal Justice**. United State of America: Pearson Education, Ince.
- Anthony Giddens. 2001. **Sociology**. England: Polity Press. Blackwell Publishers.
- Beth Walston - Dunham. 2009. **Introduction to Law**. 5th ed. United State of America: Delmar Cengage learning.
- Cambell, D.T. and J.C. Stanley. 1966. **Experimental and Quasiexperimental Designs for Research**. Chicago: Rand Mc Wally College.
- Denzin, N. 1970. **Strategies of multiple triangulation** in Denzin, N. (ed.) *The research act in sociology: a theoretical introduction to sociological method*. New York: McGraw Hill.
- Guba, E.G. 1990. **Paradigm Dialog**. London: Sage Publications Ltd.
- Harris, J.W. 2004. **Legal Philosophies**. Great Britain: Oxford University Press.
- Herbert L. Packer. 1968. **Two Models of the Criminal Process**. [online]. Available <http://www.hhs.csus.edu/.../Packer> (5 มีนาคม 2552).
- Jaffee, David. 2001. **Organization Theory: Tension and Change**. New York: McGraw Hill.

- Kelly, John Maurice. 1993. **A Short History of Western Legal Theory**. Great Britain: Clarendon Press.
- Philip Smith and Kristin Natalier. 2005. **Understanding Criminal Justice**. Great Britain: Cromwell Press Ltd.
- Sean Geer. 2001. **Pocket Internet**. The Economist Newspaper Ltd. Italy: Lego S.p.a-Vicenza-Italy.
- Seri Phongpit. 1986. **Back to the roots: Village and Self-Reliance in a Thai Context**. Bangkok: Style Ltd.
- Schmallegger, Frank. 2003. **Criminal Justice Today**. New Jersey: Prentice - Hall.,Inc.
- Thomas S.Kuhn. 1996. **The Structure of Scientific Revolutions**. 3rd ed. Chicago: The University of Chicago Press.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ประเด็นคำถามเพื่อสนทนากลุ่ม เรื่องรูปแบบและแนวทาง
การพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน
การวิจัยเฉพาะกรณี ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช

แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

วันที่..... เวลาเริ่ม..... เวลาสิ้นสุด..... รวมเวลา.....

ชื่อชุมชน.....

ลักษณะชุมชน.....

สถานที่สนทนา.....

ลักษณะสถานที่.....

จำนวนผู้ร่วมสนทนา.....คน (ชาย.....หญิง.....)

ชื่อและข้อมูลส่วนบุคคล

1.....

2.....

3.....

4.....

5.....

6.....

7.....

8.....

9.....

10.....

11.....

12.....

13.....

14.....

15.....

16.....

17.....

18.....

19.....

20.....

ลักษณะพลวัตรของกลุ่ม.....

ประเด็นคำถามเพื่อการสนทนากลุ่ม (Focus Group) และการสัมภาษณ์เชิงลึก
รูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน
ประกอบการวิจัยเรื่อง กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการเสริมสร้าง
สังคมแห่งความเป็นธรรม
กลุ่มผู้นำชุมชน

- ประเด็นที่ 1**   วิถีชีวิตของชุมชนไม้เรียงในอดีต ปัจจุบัน เป็นอย่างไร และอนาคตชุมชนไม้เรียงต้องการเป็นอย่างไร
- ประเด็นที่ 2**   เมื่อมีความขัดแย้งหรือกรณีพิพาทเกิดขึ้นหรือมีเหตุอื่นใดที่เป็นการละเมิดต่อกันในชุมชน ไม้เรียงมีวิธีคิด วิธีจัดการอย่างไร ชุมชนไม้เรียงมีกฎหมายหมู่บ้านหรือไม่
- ประเด็นที่ 3**   ท่านคิดว่า ความเข้มแข็งของชุมชนไม้เรียงเกิดจากอะไร
- ประเด็นที่ 4**   การทำแผนแม่บทชุมชนทำอย่างไร
- ประเด็นที่ 5**   ดำรงมีบทบาทอย่างไรในชุมชน
- ประเด็นที่ 6**   จำเป็นหรือไม่ที่จะต้องมีกฎหมายเฉพาะสำหรับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

วันที่..... เวลาเริ่ม..... เวลาสิ้นสุด..... รวมเวลา.....

ชื่อชุมชน.....

ลักษณะชุมชน.....

สถานที่สนทนา.....

ลักษณะสถานที่.....

จำนวนผู้ร่วมสนทนา.....คน (ชาย.....หญิง.....)

ชื่อและข้อมูลส่วนบุคคล

1.....

2.....

3.....

4.....

5.....

6.....

7.....

8.....

9.....

10.....

11.....

12.....

13.....

14.....

15.....

16.....

17.....

18.....

19.....

20.....

ลักษณะพลวัตรของกลุ่ม.....

ประเด็นคำถามเพื่อการสนทนากลุ่ม (Focus Group)
รูปแบบ และแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน
ประกอบการวิจัยเรื่อง กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการเสริมสร้าง
สังคมแห่งความเป็นธรรม
กลุ่มตำรวจไม้เรียง

- ประเด็นที่ 1   ในด้านความสงบเรียบร้อย แต่ก่อนนี้ชุมชนไม้เรียงมีสภาพอย่างไร ปัจจุบันชุมชนไม้เรียงมีสภาพอย่างไร
- ประเด็นที่ 2   การแบ่งหน้าที่การทำงานของสถานีตำรวจภูธรไม้เรียงทำอย่างไร
- ประเด็นที่ 3   สถิติคดีที่เกิดขึ้นในตำบลไม้เรียงเป็นอย่างไร
- ประเด็นที่ 4   มีการไกล่เกลี่ยคดีในไม้เรียงหรือไม่ อย่างไร คดีที่ไกล่เกลี่ยเป็นคดีประเภทใด
- ประเด็นที่ 5   จำเป็นหรือไม่ที่จะต้องมีกฎหมายรองรับการไกล่เกลี่ยโดยเฉพาะ
- ประเด็นที่ 6   ท่านคิดว่า ความเข้มแข็งของชุมชนไม้เรียงเกิดจากอะไร

ประเด็นที่ 2 การแบ่งหน้าที่การงานของสถานีดำรวจภูธรไม่เรียงทำอย่างไร**นิยามศัพท์ที่กำหนด****ข้อเสนอแนะของผู้ร่วมสนทนา**

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ภาคผนวก ข

ประเด็นคำถามเพื่อสนทนากลุ่ม การประเมินบริบท

การวิจัยและพัฒนาตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

วันที่..... เวลาเริ่ม..... เวลาสิ้นสุด..... รวมเวลา.....

ชื่อชุมชน.....

ลักษณะชุมชน.....

สถานที่สนทนา.....

ลักษณะสถานที่.....

จำนวนผู้ร่วมสนทนา.....คน (ชาย.....หญิง.....)

ชื่อและข้อมูลส่วนบุคคล

1.....

2.....

3.....

4.....

5.....

6.....

7.....

8.....

9.....

10.....

11.....

12.....

13.....

14.....

15.....

16.....

17.....

18.....

19.....

20.....

ลักษณะพลวัตของกลุ่ม.....

ประเด็นคำถามเพื่อการสนทนากลุ่ม (Focus Group) การประเมินบริบท
โครงการพัฒนารูปแบบยุติธรรมชุมชนเพื่อความเป็นธรรมที่ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง
จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ประกอบการวิจัยเรื่อง กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการเสริมสร้าง
สังคมแห่งความเป็นธรรม
กลุ่มผู้นำชุมชน

- ประเด็นที่ 1**   ในด้านการพัฒนา สิ่งที่ชุมชนบ้านกาศได้ทำมาก่อนแล้ว มีอะไรบ้าง ปัจจุบันยังทำอยู่หรือไม่ ทำอย่างไร
- ประเด็นที่ 2**   ในด้านการรักษาความสงบเรียบร้อยหรือกระบวนการยุติธรรมชุมชน สิ่งที่ชุมชนบ้านกาศได้ทำมาก่อนแล้ว มีอะไรบ้าง ทำอยู่หรือไม่ ทำอย่างไร มีกฎหมายบ้านหรือไม่มี แต่ละหมู่บ้านมีกฎหมายบ้านอย่างไรบ้าง
- ประเด็นที่ 3**   หน่วยงานราชการต่างๆที่ตำรวจ พัฒนาการ เกษตร ป่าไม้ กรมคุมประพฤติและอื่นๆ ได้เข้ามาทำอะไรในชุมชนบ้านกาศบ้าง

แบบบันทึกการสัมภาษณ์

วันที่..... เวลาเริ่ม..... เวลาสิ้นสุด..... รวมเวลา.....

ชื่อหน่วยงาน.....

ลักษณะงาน.....

สถานที่สัมภาษณ์.....

ชื่อและข้อมูลส่วนบุคคล

1.....

2.....

ประเด็นคำถามเพื่อการสัมภาษณ์ (indept-interview) การประเมินบริบท
โครงการพัฒนารูปแบบยุติธรรมชุมชนเพื่อความเป็นธรรมที่ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง
จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ประกอบการวิจัยเรื่อง กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการเสริมสร้าง
สังคมแห่งความเป็นธรรม
กลุ่มหน่วยงานพัฒนา

- ประเด็นที่ 1 ในด้านการพัฒนา ท่านมีวิธีการปฏิบัติงานอย่างไร
- ประเด็นที่ 2 ที่ผ่านมามีท่านได้ดำเนินการพัฒนาอะไรไปบ้างที่ตำบลบ้านกาศ ปัจจุบันยังทำอยู่หรือไม่ บริหารงานอย่างไร มีนโยบาย แผนงาน โครงการอะไรบ้างที่ดำเนินการในพื้นที่ ทำอย่างไร

แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

วันที่..... เวลาเริ่ม..... เวลาสิ้นสุด..... รวมเวลา.....

ชื่อชุมชน.....

ลักษณะชุมชน.....

สถานที่สนทนา.....

ลักษณะสถานที่.....

จำนวนผู้ร่วมสนทนา.....คน (ชาย.....หญิง.....)

ชื่อและข้อมูลส่วนบุคคล

1.....

2.....

3.....

4.....

5.....

6.....

7.....

8.....

9.....

10.....

11.....

12.....

13.....

14.....

15.....

16.....

17.....

18.....

19.....

20.....

ลักษณะพลวัตรของกลุ่ม.....

ประเด็นคำถามเพื่อการสนทนากลุ่ม (Focus Group) ประเมินบริบท
โครงการพัฒนารูปแบบยุติธรรมชุมชนเพื่อความเป็นธรรมที่ตำบลบ้านกาศ อำเภอมะเริ่ง
จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ประกอบการวิจัยเรื่อง กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการเสริมสร้าง
สังคมแห่งความเป็นธรรม
กลุ่มตำรวจแม่สะเรียง

- ประเด็นที่ 1** ท่านมีวิธีการปฏิบัติงาน วิธีคิดในการรักษาความสงบเรียบร้อย ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินในเขตอำเภอมะเริ่งอย่างไร บริหารงานอย่างไร มีนโยบาย แผนงาน โครงการอะไรบ้างที่ดำเนินการในพื้นที่
- ประเด็นที่ 2** สถิติคดีที่เกิดขึ้นในตำบลบ้านกาศ อำเภอมะเริ่ง เป็นอย่างไร
- ประเด็นที่ 3** มีการไกล่เกลี่ยคดีในแม่สะเรียงหรือไม่ อย่างไร คดีที่ไกล่เกลี่ยเป็นคดีประเภทใด

ภาคผนวก ค

ประเด็นคำถามเพื่อสนทนากลุ่ม การประเมินผลลัพธ์
การวิจัยและพัฒนาตำบลบ้านกาต อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

วันที่..... เวลาเริ่ม..... เวลาสิ้นสุด..... รวมเวลา.....

ชื่อหน่วยงาน.....

ลักษณะหน่วยงาน.....

สถานที่สนทนา.....

ลักษณะสถานที่.....

จำนวนผู้ร่วมสนทนา.....คน (ชาย.....หญิง.....)

ชื่อและข้อมูลส่วนบุคคล

1.....

2.....

3.....

4.....

5.....

6.....

7.....

8.....

9.....

10.....

11.....

12.....

13.....

14.....

15.....

ลักษณะพลวัตรของกลุ่ม.....

ประเด็นคำถามเพื่อการสนทนากลุ่ม (Focus Group)
การประเมินผลลัพธ์กลไกการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนโดยใช้กระบวนการประชาธิปไตย
ผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย
ประกอบการวิจัยเรื่อง กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการเสริมสร้าง
สังคมแห่งความเป็นธรรม
กลุ่มสำรวจ

- ประเด็นที่ 1**   โครงการนี้ มีข้อดีข้อเสียอะไร อย่างไร วิธีคิดและวิธีปฏิบัติงานของโครงการนี้ เหมาะสมกับการปฏิบัติงานหน่วยงานตำรวจหรือไม่ อย่างไร สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานของหน่วยงานตำรวจได้หรือไม่ อย่างไร สอดคล้องกันหรือไม่ อย่างไร
- ประเด็นที่ 2**   ภายหลังจากการเข้าร่วมโครงการนี้ ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร มีสิ่งใด เรื่องใดที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชน สิ่งนั้นควรดำเนินการต่อไปหรือไม่ อย่างไร
- ประเด็นที่ 3**   จำเป็นหรือไม่ที่จะต้องมีกฎหมายเฉพาะสำหรับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน กฎหมายการไต่ถามในชั้นพนักงานสอบสวน โดยเฉพาะ หรือการทำนโยบาย บางอย่างในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งพึ่งตนเองได้

ประเด็นที่ 2 ภายหลังจากการเข้าร่วมโครงการนี้ ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร มี
สิ่งใด เรื่องใดที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชน สิ่งนั้นควรดำเนินการต่อไปหรือไม่ อย่างไร

ข้อเสนอแนะของผู้ร่วมสนทนา

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

วันที่..... เวลาเริ่ม..... เวลาสิ้นสุด..... รวมเวลา.....

ชื่อหน่วยงาน.....

ลักษณะงาน.....

สถานที่สนทนา.....

ลักษณะสถานที่.....

จำนวนผู้ร่วมสนทนา.....คน (ชาย.....หญิง.....)

ชื่อและข้อมูลส่วนบุคคล

1.....

2.....

3.....

4.....

5.....

6.....

7.....

8.....

9.....

10.....

ลักษณะพลวัตรของกลุ่ม.....

ประเด็นคำถามเพื่อการสัมภาษณ์เชิงลึก
การประเมินผลลัพธ์กลไกการพัฒนารูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนโดยใช้
กระบวนการประชาธิปไตยผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย
ประกอบการวิจัยเรื่อง กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการเสริมสร้าง
สังคมแห่งความเป็นธรรม
กลุ่มอัยการ ศาล ราชทัณฑ์ และคุมประพฤติ

- ประเด็นที่ 1**   โครงการนี้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ของหน่วยงานของท่านหรือไม่ อย่างไร
- ประเด็นที่ 2**   โครงการนี้มีข้อดี ข้อเสียอย่างไร
- ประเด็นที่ 3**   ผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมของ โครงการนี้คือ โครงการลดเหล้างานศพในชุมชนตำบลบ้านกาศ ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรต่อผลลัพธ์ดังกล่าว
- ประเด็นที่ 4**   ระดับการยุติคดีในชุมชนควรเป็นอย่างไร ควรมีขอบเขตอย่างไรบ้าง

แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

วันที่..... เวลาเริ่ม..... เวลาสิ้นสุด..... รวมเวลา.....

ชื่อหน่วยงาน.....

ลักษณะชุมชน.....

สถานที่สนทนา.....ลักษณะสถานที่.....

จำนวนผู้ร่วมสนทนา.....คน (ชาย.....หญิง.....)

ชื่อและข้อมูลส่วนบุคคล

1.....

2.....

3.....

4.....

5.....

6.....

7.....

8.....

9.....

10.....

11.....

12.....

ลักษณะพลวัตรของกลุ่ม.....

ประเด็นคำถามเพื่อการสนทนากลุ่ม (Focus Group)
การประเมินผลลัพธ์กลไกการพัฒนารูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนโดยใช้
กระบวนการประชาธิปไตยผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย
ประกอบการวิจัยเรื่อง กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการเสริมสร้าง
สังคมแห่งความเป็นธรรม
กลุ่มหน่วยงานพัฒนา

- ประเด็นที่ 1**   โครงการนี้ มีข้อดีข้อเสียอะไร อย่างไร วิธีคิดและวิธีปฏิบัติงานของโครงการนี้ เหมาะสมกับการปฏิบัติงานหน่วยงานพัฒนาหรือไม่ อย่างไร สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานของหน่วยงานท่านได้หรือไม่ อย่างไร สอดคล้องกันหรือไม่ อย่างไร
- ประเด็นที่ 2**   ภายหลังจากการเข้าร่วมโครงการนี้ ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร มีสิ่งใด เรื่องใดที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชน สิ่งนั้นควรดำเนินการต่อไปหรือไม่ อย่างไร
- ประเด็นที่ 3**   จำเป็นหรือไม่ที่จะต้องมีกฎหมายเฉพาะสำหรับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน กฎหมายการไต่เถียงในชั้นพนักงานสอบสวน โดยเฉพาะ หรือการทำนโยบายบางอย่างในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งพึ่งตนเองได้

แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

วันที่..... เวลาเริ่ม..... เวลาสิ้นสุด..... รวมเวลา.....

ชื่อชุมชน.....

ลักษณะชุมชน.....

สถานที่สนทนา.....

ลักษณะสถานที่.....

จำนวนผู้ร่วมสนทนา.....คน (ชาย.....หญิง.....)

ชื่อและข้อมูลส่วนบุคคล

1.....

2.....

3.....

4.....

5.....

6.....

7.....

8.....

9.....

10.....

11.....

12.....

13.....

14.....

15.....

16.....

17.....

18.....

19.....

20.....

ลักษณะพลวัตรของกลุ่ม.....

ประเด็นคำถามเพื่อการสนทนากลุ่ม (Focus Group)
การประเมินผลลัพธ์กลไกการพัฒนารูปแบบกระบวนการยุติธรรมชุมชนโดยใช้
กระบวนการประชาธิปไตยผสมผสานกับกลไกทางสังคมของกฎหมาย
ประกอบการวิจัยเรื่อง กระบวนการยุติธรรมชุมชน: กระบวนทัศน์และกระบวนการเสริมสร้าง
สังคมแห่งความเป็นธรรม
กลุ่มผู้นำชุมชน

- ประเด็นที่ 1**   ภายหลังจากการเข้าร่วมโครงการนี้ ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร มีสิ่งใด เรื่องใดที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชน ท่านเห็นด้วยหรือไม่ อย่างไร
- ประเด็นที่ 2**   สิ่งที่ท่านได้จากการร่วมโครงการนี้ มีอะไรบ้าง สิ่งใดที่ประทับใจจากโครงการ
- ประเด็นที่ 3**   ในอนาคต หลังจากโครงการนี้เสร็จสิ้นไปแล้ว ท่านจะทำอย่างไร และชุมชนท่านควรจะทำอย่างไร
- ประเด็นที่ 4**   ในอนาคตต่อไป ภาครัฐ หรือหน่วยงานพัฒนาต่างๆ ในพื้นที่อำเภอแม่สะเรียง ควรทำงานอย่างไรกับชุมชน
- ประเด็นที่ 5**   จำเป็นหรือไม่ที่จะต้องมียุทธศาสตร์เฉพาะสำหรับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

ประเด็นที่ 2   สิ่งที่ท่านได้จากการร่วมโครงการนี้ มีอะไรบ้าง   สิ่งใดที่ประทับใจจากโครงการ

นิยามศัพท์ที่กำหนด

ข้อเสนอแนะของผู้ร่วมสนทนา

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ภาคผนวก ง
แบบบันทึกรายจ่าย รายได้ หนี้สิน

บันทึกรายจ่ายประจำเดือน																															
ชื่อ-นามสกุล หัวหน้าครอบครัว		อายุ	ปี																												
ที่อยู่ บ้านเลขที่	หมู่บ้าน	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด																											
จำนวนสมาชิกในครอบครัว				ชื่อผู้ได้รับมอบหมายให้บันทึก																											
				คน																											
ประเภท		รายจ่ายในแต่ละวัน (บาท)																													
การใช้จ่าย		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
รวม		จำนวนเงิน																													
1. ค่าอาหาร																															
ข้าวสาร																															
เนื้อวัว																															
เนื้อควม																															
เนื้อหมู																															
เนื้อไก่																															
เนื้อเป็ด																															
ไข่ไก่																															
ไข่เป็ด																															
ปลาน้ำจืด																															
อาหารทะเล																															
ผัก																															

-----																															

2. กายอาหารสารระบุ/เครื่องปรุง	
ซอส	
น้ำตาลทรายขาว	
น้ำตาล	
น้ำมันพืช	
ซอส/ซีอิ๊ว/น้ำมัน	
มายา/ไวไว	
ปลากระป๋อง	
กะปิ	
เครื่องเทศ	

-----	
3. เครื่องดื่ม/ขนม	
น้ำ/น้ำแข็ง	
น้ำอัดลม	
น้ำผลไม้	
นมจืด/นมเปรี้ยว	
นมถั่วเหลือง	
กระทิงแดง/เดิม100/อื่นๆ	
เหล้า/เบียร์	
บุหรี่	
ขนมกรุบกรอบ	

6.ค่าใช้จ่ายในการศึกษา											
ค่าอาหาร(รายวัน)											
ค่ารถ (รายวัน)											
ค่าขนม(รายวัน)											
ค่าใช้จ่ายอื่นๆ											

รวม											

6 ค่าใช้จ่ายในการศึกษา	ต่อเดือน	ต่อปี
ค่าหอ/ค่าบำรุงการศึกษา		
ค่าอาหาร(รายเดือน)		
ค่ารถ(รายเดือน)		
ค่าสมุด/ดินสอ/ปากกา		
ค่าหนังสือ		
ค่าเครื่องแต่งกาย		
.....		
.....		
รวม		

7 ค่าใช้จ่ายในการผลิต	ต่อครั้ง	ต่อปี
ค่าปุ๋ยเคมี		
ค่าจ้างแรงงาน		
ค่ายาฆ่าแมลง		
ค่าอุปกรณ์การผลิต		
ค่าเมล็ดพันธุ์		
ค่าน้ำมันรถไถ		
ค่าขนส่งผลผลิต		
.....		
รวม		

8 ค่าผ่อนหนี้สิน	ต่องวด	ต่อปี
ธ.ก.ส.		
สหกรณ์		
กองทุนหมู่บ้าน		
อื่นๆ		
ดอกเบี้ยรวม		
เงินต้นรวม		
.....		
.....		
รวม		

9 ค่าใช้จ่ายทางสัง	ต่อปี
ที่ดิน/ค่าป่า	
บวชนาค	
งานศพ	
งานแต่งงาน	
งานขึ้นปีใหม่	
.....	
.....	
.....	
รวม	

บันทึกรายได้ประจำเดือน

ชื่อ-นามสกุล หัวหน้าครอบครัว	อายุ	ปี	อายุ	ปี
------------------------------	------	----	------	----

ที่อยู่ บ้านเลขที่	หมู่บ้าน	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด
--------------------	----------	------	-------	---------

จำนวนสมาชิกในครอบครัว	กน	ชื่อผู้ได้รับมอบหมายให้บันทึก
-----------------------	----	-------------------------------

ประเภท	รายได้ในแต่ละวัน (บาท)																														รวม
รายได้	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	เดือน

1. รายได้จากการทำงาน

การเกษตร																														
แปรรูปอาหาร																														
ค้าขาย																														
รับจ้าง																														
บริการ																														
ลูกส่ง																														
อื่นๆ																														

ภาคผนวก จ

แบบสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม

**โครงการ กระบวนการยุติธรรมชุมชน กระบวนทัศน์และกระบวนการ
เสริมสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรม**

แบบสังเกตเพื่อประเมินบริบท
โครงการกระบวนการยุติธรรมชุมชน ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง
จังหวัดแม่ฮ่องสอน

.....

คำชี้แจง : แบบสังเกตฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยพื้นที่ (field research) เพื่อประเมินบริบทของชุมชน โดยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non - participation observation) เพื่อนำข้อมูลไปวิเคราะห์ร่วมกับการเก็บข้อมูลด้วยวิธีอื่น

ตอนที่ 1 : ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

1. ด้านพื้นที่

1.1 ความมีเอกลักษณ์

1.2 สภาพการเข้าถึง / เส้นทางคมนาคม

1.3 สภาพภูมิทัศน์

1.4 ภูมิอากาศ

1.5 ป่าไม้และพันธุ์พืช

1.6 แหล่งน้ำ

1.7 ระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม / ความเป็นธรรมชาติ

1.8 วิเคราะห์จุดเด่น จุดด้อย ภาวะเสี่ยง ภาวะคุกคามที่มีต่อชุมชน
จุดเด่น

จุดด้อย

ภาวะเสี่ยง

ภาวะคุกคาม

ตอนที่ 2 : การพัฒนาชุมชนภายใต้แนวคิดการพึ่งตนเอง

สิ่งที่สังเกตภายใต้หลักการการพึ่งตนเอง	สิ่งบ่งชี้ / สิ่งที่ปรากฏ
1. สภาพทางเศรษฐกิจ	☐ ดี ☐ พอประมาณ ☐ ยากจน พิจารณา _____ _____ _____
2. การใช้จ่าย	☐ เหมาะสมฐานะ ☐ มีหนี้สินน้อย ☐ เกินฐานะ ☐ มีหนี้สิน พิจารณา _____ _____ _____
3. มีการตั้งกองทุน / กลุ่มออมทรัพย์	☐ มี ☐ ไม่มี พิจารณา _____ _____
4. วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชุมชน	☐ เหมาะสมฐานะ ☐ มีหนี้สินน้อย ☐ เกินฐานะ ☐ มีหนี้สิน พิจารณา _____ _____ _____
5. ความสามัคคี ความสุขสงบของชุมชน	☐ มีความรักสามัคคี ☐ ไม่มี ☐ เคารพและให้เกียรติกัน ☐ ไม่มี ☐ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ☐ ไม่มี ☐ ให้อภัยกันเสมอ ☐ ไม่มี ☐ มีการแบ่งแยกชนชั้น ☐ ไม่มี แบ่งแยกชนชั้น พิจารณา _____ _____ _____

<p>6. การจัดการความขัดแย้งในชุมชน</p>	<p>( ) มีความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนกับคน ภายนอก</p> <p>( ) มีความขัดแย้งของคนในชุมชน ได้แก่ _____</p> <p>_____</p> <p>( ) สาเหตุความขัดแย้งเกิดจาก</p> <p>_____</p> <p>_____</p> <p>( ) มีความขัดแย้งบ่อยครั้ง ( ) ไม่บ่อยครั้ง</p> <p>( ) มีความขัดแย้งที่รุนแรง ( ) ไม่รุนแรง</p> <p>( ) มีการจัดการความขัดแย้งที่เหมาะสมด้วยการ ใช้ความถูกต้องตามกฎหมาย ( ) ไม่เหมาะสม</p> <p>( ) สอดคล้องตามหลักการพึ่งตนเอง</p> <p>( ) ไม่สอดคล้อง</p> <p>พิจารณา</p> <p>_____</p> <p>_____</p>
<p>7. ความเป็นระเบียบของชุมชน</p> <p>8. ความมีน้ำใจ มีอัธยาศัยไมตรี</p> <p>9. ความเป็นชนบท</p> <p>10. ความสงบสุข/ความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน</p> <p>11. ความรักความผูกพันที่มีต่อท้องถิ่น</p> <p>12. การเป็นที่รู้จักและภาพลักษณ์ของ ชุมชนต่อภายนอกชุมชน</p> <p>13. ความเป็นปึกแผ่นของชุมชน</p> <p>14. กฎหมู่บ้าน</p>	<p>( ) มาก ( ) ปานกลาง ( ) น้อย</p> <p>( ) มาก ( ) ปานกลาง ( ) น้อย</p> <p>( ) มาก ( ) ปานกลาง ( ) น้อย</p> <p>( ) มาก ( ) ปานกลาง ( ) น้อย</p> <p>( ) มาก ( ) ปานกลาง ( ) น้อย</p> <p>( ) มาก ( ) ปานกลาง ( ) น้อย</p> <p>( ) มาก ( ) ปานกลาง ( ) น้อย</p> <p>( ) มี ( ) ไม่มี</p> <p>พิจารณา</p> <p>_____</p> <p>_____</p> <p>_____</p>

<p>15. จาริต ประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ท้องถิ่นของชุมชน</p>	<p>( ) มีวัฒนธรรมประเพณีที่ส่งเสริมความสามัคคี ได้แก่</p> <hr/> <hr/> <p>( ) มีวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นอุปสรรคต่อความ สามัคคีได้แก่</p> <hr/> <hr/> <p>( ) มีภูมิปัญญาท้องถิ่นได้แก่</p> <hr/> <hr/> <p>( ) มีการปรับตัวระหว่างวัฒนธรรมอย่าง เหมาะสม พิจารณา</p> <hr/> <hr/> <hr/>
<p>16. วิธีคิด วิธีปฏิบัติของชุมชนในการพัฒนา ความเป็นอยู่โดยทั่วไป</p>	<p>( ) มีแผนแม่บทชุมชน ( ) ไม่มี ( ) สอดคล้องตามหลักการ ( ) ไม่สอดคล้อง ( ) แผนแม่บทชุมชนสามารถนำไปปฏิบัติได้ ( ) ไม่ได้ ( ) แผนเกิดจากชุมชนคิดขึ้นเอง ( ) แผนเกิด จากข้าราชการนำและเป็นผู้จัดทำ ( ) ส่วนใหญ่ชุมชนหวังพึ่งตนเอง ( ) ส่วนใหญ่ ชุมชนหวังพึ่งพารัฐและ อบต. พิจารณา</p> <hr/> <hr/> <hr/>
<p>17. ภาวะผู้นำของผู้นำชุมชน</p>	<p>( ) ผู้นำมีวิสัยทัศน์ ( ) ผู้นำมีความรับผิดชอบในการทำงาน ( ) ผู้นำมีความเชี่ยวชาญในการงาน</p>

	☐ ผู้นำเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วม ☐ ผู้นำมีความรู้ ความสามารถในการจัดการข้อพิพาทโดยชุมชน พิจารณา <hr/> <hr/>
18. สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน	☐ มาก ☐ ปานกลาง ☐ น้อย พิจารณา <hr/> <hr/>
19. บทบาทของ อบต. ในด้านต่างๆ	☐ มาก ☐ ปานกลาง ☐ น้อย โดยมีบทบาทในด้าน <hr/> <hr/>
20. วิธีคิด วิธีปฏิบัติงานของ อบต. ในชุมชน	☐ หึ่งตนเองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ☐ เน้นการทำแผนงานโครงการ จัดงบประมาณ ข้อพิจารณา โครงการส่วนใหญ่เน้นในด้าน <hr/> <hr/>
21. การปฏิบัติงานขององค์กรในกระบวนการยุติธรรมในชุมชน	☐ โครงการของตำรวจ _____ ☐ โครงการของอัยการ _____ ☐ โครงการของศาล _____ ☐ โครงการของราชทัณฑ์ _____ ☐ โครงการของกรมคุมประพฤติ _____ จุดเน้นของแต่ละโครงการ <hr/> <hr/>

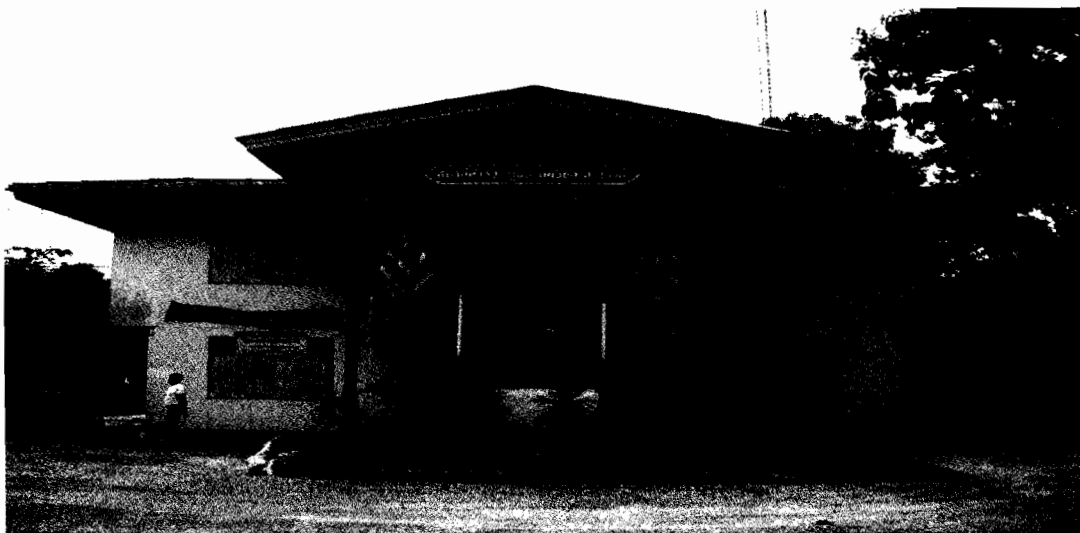
ภาคผนวก ฉ

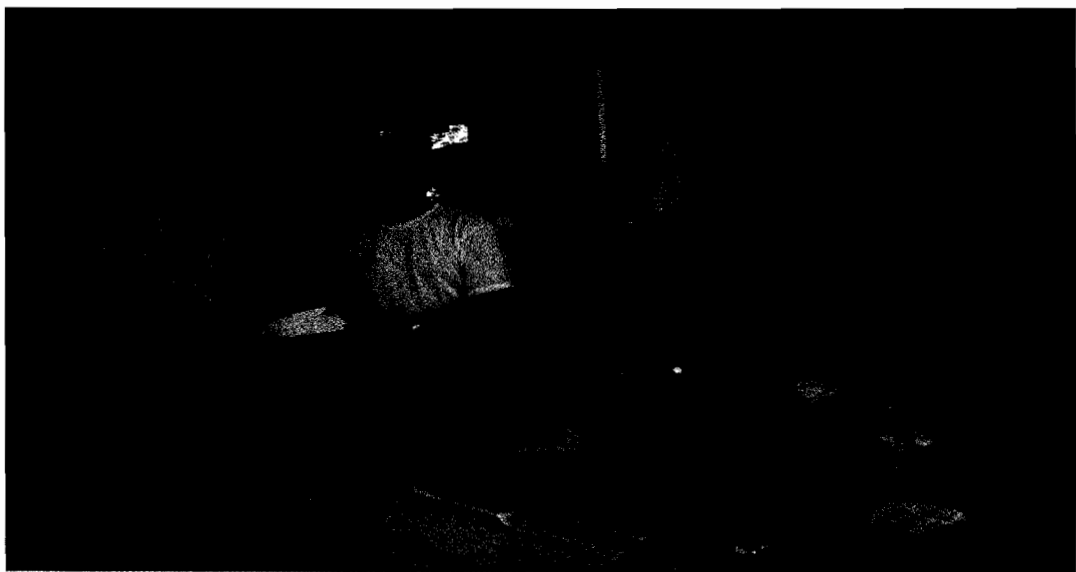
ภาพกิจกรรมการวิจัย

ภาพการเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม

เพื่อศึกษารูปแบบแนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชน

จากชุมชนต้นแบบ ชุมชนไม้เรียง อำเภอนาวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช

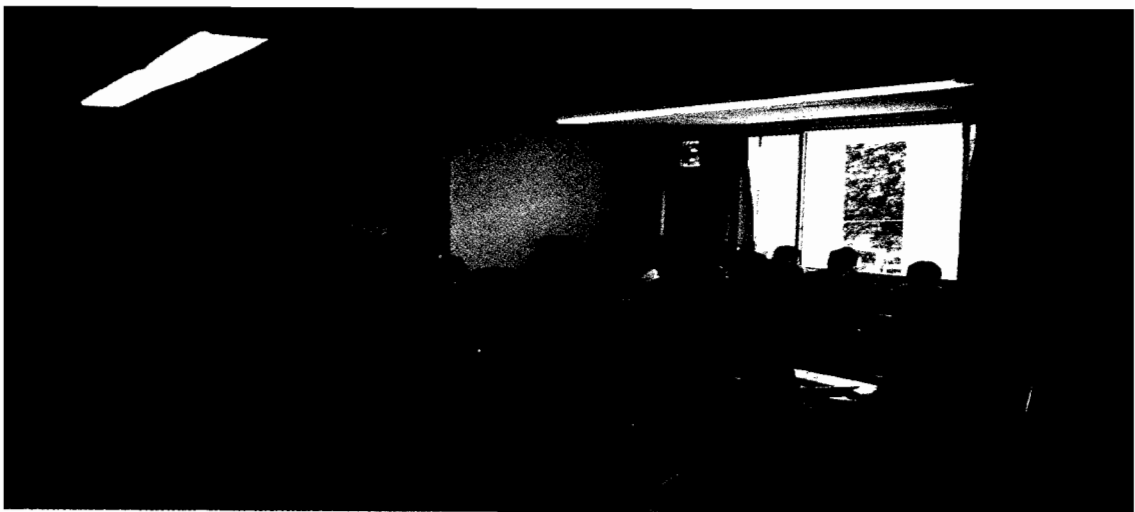
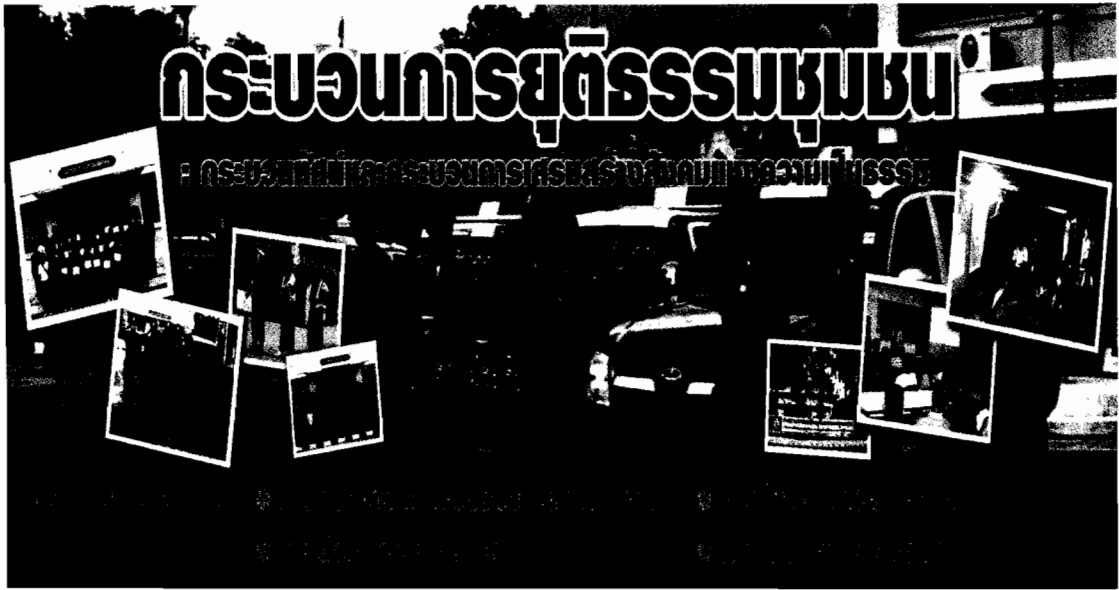

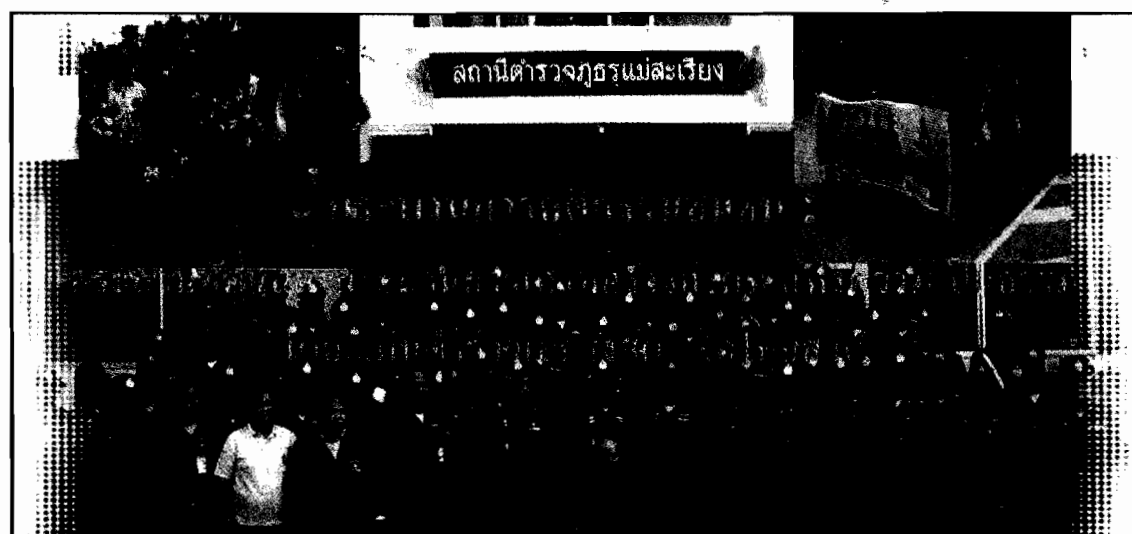
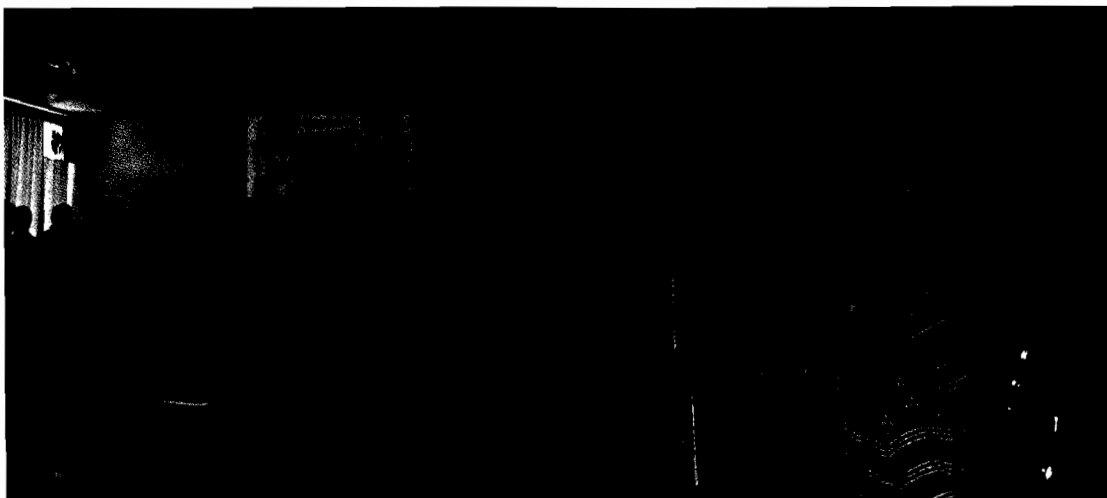

ภาคผนวก ข

ภาพกิจกรรมการวิจัย

ภาพการบริหารโครงการวิจัยและการเก็บข้อมูล
การสนทนากลุ่มเพื่อประเมินบริบทและประเมินผลลัพธ์
ภาพเวทีการเรียนรู้ตามกระบวนการประชาธิปไตย
โครงการ กระบวนการยุติธรรมชุมชน กระบวนทัศน์และกระบวนการ
เสริมสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรม

ภาคผนวก ช
หลักสูตรฝึกอบรมเครือข่ายยุติธรรมชุมชน
สำนักงานคุมประพฤติ

หลักสูตรฝึกอบรมผู้ประสานงานยุติธรรมชุมชน

หลักสูตรการฝึกอบรม 2 วัน

วันที่หนึ่ง

08.00 – 08.45 น.	ลงทะเบียน / แนะนำโครงการฯ โดย VDO ของหน่วยงาน
08.45 – 09.00 น.	พิธีเปิด
09.00 – 10.30 น.	เทคนิคการทำงานชุมชน
10.30 – 10.45 น.	พักรับประทานอาหารว่าง
10.45 – 12.15 น.	เทคนิคการทำงานชุมชน (ต่อ)
12.15 – 13.00 น.	พักรับประทานอาหารกลางวัน
13.00 – 14.30 น.	ภาวะผู้นำและการทำงานเป็นทีม
14.30 – 14.45 น.	พักรับประทานอาหารว่าง
14.45 – 17.00 น.	ภาวะผู้นำและการทำงานเป็นทีม (ต่อ)
17.00 – 18.00 น.	พักผ่อนตามอัธยาศัย
18.00 – 19.00 น.	รับประทานอาหารเย็น
19.00 – 20.30 น.	ฝึกปฏิบัติเพื่อสร้างทีมงานคุณภาพ (ต่อ)

วันที่สอง

08.30 – 09.00 น.	กลุ่มสัมพันธ์
09.00 – 10.30 น.	บทบาทหน้าที่ของผู้ประสานงานยุติธรรมชุมชน
10.30 – 10.45 น.	พักรับประทานอาหารว่าง
10.45 – 12.15 น.	บทบาทหน้าที่ของผู้ประสานงานยุติธรรมชุมชน (ต่อ)
12.15 – 13.00 น.	พักรับประทานอาหารกลางวัน
13.00 – 15.00 น.	การบริหารจัดการ / ศูนย์ยุติธรรมชุมชนและแนวทางการดำเนินงาน ของผู้ประสานงานยุติธรรมชุมชน
15.00 – 15.15 น.	พักรับประทานอาหารว่าง
15.15 – 16.00 น.	ตอบข้อซักถาม / สรุป / ปิดการประชุม

หลักสูตรการฝึกอบรม 1 วัน

08.00 – 08.30 น.	ลงทะเบียน
08.30 – 09.00 น.	แนะนำโครงการ / เป้าหมาย / วิสัยทัศน์ / บทบาท
09.00 – 09.10 น.	พิธีเปิด
09.10 – 10.00 น.	บรรยายพิเศษเรื่อง นโยบายเครือข่ายยุติธรรมชุมชน : วัตถุประสงค์และเป้าหมาย
10.00 – 10.15 น.	พักรับประทานอาหารว่าง
10.15 – 12.15 น.	ปัญหาชุมชนกับการแก้ปัญหา
12.15 – 13.15 น.	พักรับประทานอาหารกลางวัน
13.15 – 15.15 น.	บรรยายความรู้เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาโดยกระบวนการยุติธรรม
15.15 – 15.30 น.	พักรับประทานอาหารว่าง
15.30 – 16.15 น.	การดำเนินงานและพัฒนาเครือข่าย (แบ่งกลุ่ม)
16.15 – 16.30 น.	สรุปและปิดการประชุม

นำนักวิทยุประสงค์เฉพาะหัวข้อ ความรู้ร้อยละ 40 ทักษะคิด ร้อยละ 60 เนื้อหาของหลักสูตรหัวข้อที่ 1 (แนะนำโครงการ / เป้าหมาย / วิสัยทัศน์ / บทบาท) แบ่งเป็น 5 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ความเป็นมาของโครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชน

ส่วนที่ 2 บทบาทเครือข่ายยุติธรรมชุมชน

ส่วนที่ 3 ประโยชน์ที่สมาชิกเครือข่าย

ส่วนที่ 4 หน่วยงานในกระทรวงยุติธรรม

ส่วนที่ 5 หน่วยงานที่สามารถติดต่อสอบถามเพิ่มเติมเกี่ยวกับเครือข่าย

วัตถุประสงค์เฉพาะหัวข้อ

1. สร้างความเข้าใจต่อความเป็นมาของโครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชน และมีความรู้ต่อหน่วยงานต่างๆในกระทรวงยุติธรรม

2. สร้างความตระหนักในความสำคัญของบทบาทเครือข่ายยุติธรรมชุมชน

3. สร้างความเข้าใจต่อประโยชน์ที่สมาชิกเครือข่ายและชุมชนจะได้รับจากการเป็นเครือข่ายยุติธรรมชุมชน

4. ให้ผู้เข้าอบรมรู้จักหน่วยงานที่สามารถติดต่อประสานงานเครือข่ายยุติธรรมชุมชน

ภาคผนวก ฅ
ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
(Key Informants)

ตำบลไม้เรียง อำเภอนาง จังหวัดนครศรีธรรมราช

สภาผู้นำชุมชน

นายประยงค์ รณรงค์ ปราชญ์ชาวบ้าน
 นายทรงวุฒิ เมฆา ผู้ใหญ่บ้าน
 นายจร ทิพาพงศ์ ผู้ดูแลศูนย์วิสาหกิจชุมชน
 นายอุดม ศรีธรรมลสิทธิ์ ที่ปรึกษาชุมชน ไม้เรียง
 นางมณฑนา รักษาวงศ์ เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์เรียนรู้

สถานีตำรวจภูธรไม้เรียง

พ.ต.ท.เชษฐรัตน์ ชาตะรักษ์ พนักงานสอบสวน.สภ.ไม้เรียง
 ร.ต.ต.สมนึก สุวรรณวงศ์ รอง สวป.สภ.ไม้เรียง
 ด.ต.วิโรจน์ ชัง ตำรวจชั้นประทวนที่อาวุโส
 ด.ต.สมยศ วรฤทธิ์ เจ้าหน้าที่นโยบายและแผน

ตำบลบ้านกาศ อำเภอมะเริ่ง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ผู้นำทางการ

นายสมคิด ลาภสุทธิพรย์ รอง นายก อบต.บ้านกาศ
 นายบุญช่วย ตาคำ ผู้ใหญ่บ้านท่าข้าม และกำนันตำบลบ้านกาศ
 นายแสน ธิมา ผู้ใหญ่บ้านสหหาร
 นายสงวน ใฝ่กระจายเพื่อน ผู้ใหญ่บ้านแม่หาร
 นายประเสริฐ เจริญสิทธิ์ ผู้ใหญ่บ้านแม่ต้อบเหนือ
 นายบุญช่วย บุญพร ผู้ใหญ่ บ้านพะมอลอ
 นายธงชัย ใฝ่กระจายมิตร ผู้ใหญ่บ้านป่าหมาก
 นายอนันต์ ชันคำ ผู้ใหญ่บ้านแม่ต้อบใต้

นายปัญญา อมรไผ่ศิเลิศ ผู้ใหญ่บ้านแพะ
 นายสุวิทย์ รักษาติพงษ์พันธ์ ผู้ใหญ่บ้านท่าข้ามเหนือ
 นายไว สิทธิสอน ผู้ใหญ่บ้านศรีคอนชัย
 นายอ้าย หม่อมเขียว ผู้ใหญ่บ้านห้วยหลวง

ผู้นำตามธรรมชาติ

นายพันธ์ศักดิ์ จิตสว่าง เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านอาชีพทำการเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง
 นายวีรพันธ์ กังวาลไพโร เจ้าหน้าที่สาธารณสุขประจำสถานีอนามัยบ้านแม่ด้อบ เป็นผู้ที่มีความเชื่อสาย
 กะเหรี่ยง มีความเคลื่อนไหวในสังคม ผู้เล่าประวัติศาสตร์ชุมชน

กลุ่มหน่วยงานพัฒนา

นายเจริญ แหวนเพชร พัฒนาการอำเภอแม่สะเรียง
 นายวิทยา วนาสติชัย เกษตรอำเภอแม่สะเรียง
 นายรังสีทิติ ศิริคำ ปศุสัตว์อำเภอแม่สะเรียง

กลุ่มกระบวนการยุติธรรม

สถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง

พ.ต.ท.सानิตย์ จันทร์ดี
 พ.ต.ท.วุฒิชัย กลิ่นสิงห์
 ร.ต.ท.ปรัชญา ทิศลา
 ค.ต.วชิรินทร์ สุรินทร์
 ค.ต.สิมานนท์ โพธิสุวรรณ
 ค.ต.เสวต ปินตา
 ส.ต.ต.อภิสิทธิ์ อุประคำ
 ส.ต.ต.คณิศร ชัยอนุวัต
 ส.ต.ต.นครินทร์ อยู่ดี
 ส.ต.ต.จีระพงษ์ ศรีโสภา

กระบวนการยุติธรรมอื่น

นายชวรัตน์ วงศ์ธนบูลย์ อัยการจังหวัดแม่สะเรียง
 นางสาวปทุมาวดี พิชชาโชติ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดแม่สะเรียง
 นายตระกูล สุติศา ผู้บัญชาการเรือนจำแม่สะเรียง
 นางอรพินท์ สุวัฒน์ปุระ ผู้อำนวยการสำนักงานคุมประพฤติจังหวัดเชียงราย (ผู้เชี่ยวชาญงาน
 ยุติธรรมชุมชน)

กลุ่มครัวเรือน

นายสอนเสริม อนันต์วิมล
 นายแดง เจริญเมือง
 นายทอง ชื่นดวง
 นายวิไล วงศ์น้อย
 นายสำเนียง ปิ่นพิมล
 น.ส.กานแก้ว ตาคำ
 นางคำ เกิดมงคล
 นางจันทร์ บุญคำมา
 นางพัชริดา ปัญญาคม
 นายประทีป ดันติปะเสริฐ
 นายอินแก้ว หม่อมเขียว
 นายทองอินทร์ บุญเป็ง
 นายวิชาญ จันทา
 นายสุวิทย์ รักษาติพงศ์พันธ์
 นายปัญญา อมรไฝ่เพิ่มพูล
 นายประเทือง อางองกุล
 นายจिरพงษ์ มโนศักดิ์

นายสุพรรณ คาวประกายศรี
นายคำ ธรรมชาติสไต
นายปรีชา เดชอมรไพโร
นายอนันต์ มีศัลย์พนาไพโร

นายสุรัตน์ เทียนฉลาด
นายคำริ ฝั่กัังสคารกุล
นางหล้าวิไล พยอมไพโร
นายศุ์คัตุ์ มาลาศรีสมร
นายอำพล ถาวรกิจเจริญโรจน์
นายสมจิต เพ็ชรฉลาด
นายศิริศักดิ์ รัตนกุลรุ่งเรือง
นางพัชรี โฉมพรรณ
นางบุญศรี นันทการ
นายชูโชค บรรพตสูงล้ำ
นายน้อย มาลาคำดวง
นายอนันต์ ชันคำ
นางอำนวย ปัญญา
นางบัวทิพย์ วงค์แสน
นายพนมรัตน์ ชูชัยโน
นายจิ่ง ฝั่ใจเกียรติติ
นายอ้าย หม่องเขียว
นายพันธ์ศักดิ์ จิตสว่าง
นายทอง วาระกุล
นางอรุณีย์ มณีธร
นายประเสริฐ เจริญสิทธิ
นายประเสริฐ อากาจันทร์

นายถนอม ผาคพัฒนาไพโร

นายบุญธรรม วนาเศษสกุล

นายบุญภพ ศรีชาติ

นายน้อย โลกคำลือ

นายอินสอน เรือนใส

นายทวี พรหม

นายปิ่น กันแก้ว

นายปัญญา ใฝ่กุลศกกิจธรรม

นายเสนอ ใฝ่กุลศกรกิจ

นายสว่าง เฟื่องฟูพงษ์พันธ์

นายบุญมี ใฝ่รักษา

นายจรัส สมิกงพงศ์พันธ์

นายเชอร์ จรัสศรี

นายสว่าง ขมาจิตตรุณ

นายประดิษฐ์ จรัสศรี

นายเอนก กังวานไพโร

นายสะอาด ใฝ่หางาน

นายปัญญา เปรมเจริญจิตร

นายลาเซ เนตรคมคาย

นายสว่าง ใฝ่ขจิตศ

นายดำรง โชคชนะไพโร

นายลิเซ นันทการ

ภาคผนวก ๑
ประวัติผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	พันตำรวจเอก รังสิต โลไทยสงค์
เกิดเมื่อ	21 ธันวาคม 2503
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2512 นักเรียนทุนเด็กฉลาดกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2522 โรงเรียนเตรียมทหาร พ.ศ. 2526 รัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต (ตร.) โรงเรียนนายร้อยตำรวจ พ.ศ. 2537 พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต (เกียรตินิยมดี) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
ประวัติการฝึกอบรม	พ.ศ. 2534 Tactical operation : Public Safty Academy. Fairfax County Police Virginia. USA. พ.ศ. 2544 โรงเรียนผู้กำกับการ พ.ศ. 2549 Cert.in Modern Executive Program : Lincoln University. New Zealand.
ประวัติการทำงาน	พ.ศ. 2526 รองสารวัตรสืบสวนสอบสวนสถานีตำรวจภูธรอำเภอ เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2534 สารวัตรสอบสวนสถานีตำรวจภูธรอำเภอแม่ริม พ.ศ. 2541 รองผู้กำกับการ (สืบสวนสอบสวน) สถานีตำรวจภูธร อำเภอจุน พ.ศ. 2547 รองผู้กำกับการ (สืบสวนสอบสวน) สถานีตำรวจภูธร อำเภอเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2549 ผู้กำกับการสถานีตำรวจภูธรอำเภอปางมะผ้า พ.ศ. 2550 ผู้กำกับการสถานีตำรวจภูธรแม่สะเรียง พ.ศ. 2551 ผู้กำกับการสถานีตำรวจภูธรจุน
เกียรติประวัติ	พ.ศ. 2544 เกียรติบัตรป้องกันปราบปรามยาเสพติดดีเด่น นายกรัฐมนตรี